

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 3

Б - В

Львів
1996

Третій випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1255 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. *Д.Гринчишин* (відп. ред.),
к.ф.н. *У.Єдлінська*, д.ф.н. *Я.Закревська*,
к.ф.н. *Р.Керста*, д.ф.н. *Л.Полюга*,
к.ф.н. *М.Чікало* (секретар)

Редактори 3-го випуску
Д.Гринчишин, Л.Полюга

Рецензенти

к.ф.н. *І.Ощипко*, д.ф.н. *О.Сербенська*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. *Д.Гринчишин*.
Вип. 3. Б-В (Богъ-Весъной)
Укладачі *М.Онишкевич, Р.Осташ,*
Л.Полюга, О.Федик, М.Чікало —
Львів, 1996. — 252 с.

Від редакційної колегії:

Третій випуск уклали: кандидати філол.наук:
М.Онишкевич (богъ-бойный), Р.Осташ (боклага-
божчися, в-весъной), д.ф.н. Л.Полюга (брада-братя),
кандидати філол.наук: *О.Федик, співавтор У.Єдлінська*
(бурый-бѣлый), М.Чікало (брацало-бурнатный).

Технічну роботу виконувала *О.Черкавська*
Випуск до видання підготували *У.Єдлінська, О.Кро-*
вицька, М.Чікало

Комп'ютерна верстка — *З.Матчак*

Комп'ютерний набір — *О.Тріль, О.Черкавська*
Консультували: акад. *Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба,*
д.ф.н., проф. П. Лизанець, к.ф.н. І.Паславський
Редакційна колегія складає щиро подяку рецензен-
там і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями
та допомогою на різних етапах праці спричинився до
підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290026, Львів, вул.Козельницька, 4
Відділ української мови
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-1034-6

БОГЪ, БОГЪ, БУГЪ ч. 1. Бог: и заплативше оусе сполна господство мы, благопроизволих нашим благым произволенієм и... срдцем и съ оусеа нашеа добраа волеа и ѡт бога помощіа (Сучава, 1503 *Cost. S.* 259); а архимандриты Жидичинский мают за нас Бога просити и родители наши поминати за то (Торговиця, 1527 *AS III*, 305); вземши Бога милого на помоч, онымъ людемъ неприателским ѡтпор чинили и панства нашего боронили (Варшава, 1544 *AS IV*, 388); а што есть бжїе тоє дайте бви (1556-1561 *ПЄ* 311); Я... явно чиню... и(ж)... з презре(н)я и во(ли) милого бога... взялъ есми за себе... дочку... панее Ивановое (Житомир, 1584 *АЖМУ* 154); Бугъ метъ господьствовати, и правда его на насъ прїидеть и на увесь свѣтъ (XVI ст. *НЄ* 105); Вѣра и от смерти многих избавляет, и божим рабом в бѣдах помагаєт, вѣра живет з богом (к. XVI ст. *Укр.п.* 75); Такъ возлюбилъ Богъ мир, же Сына своего едиnorodного послалъ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 49); але маєш бга котѡрый не телѣсное цоу(д)ности, але дїшевное оурѡды потребує(т) (Острог, 1614 *Тест.* 171); Тобѣ Бє ншъ нехай боудеть ч(с)ть и хвала (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 73); Всакожъ бабы боалиса бга, и не оучинили водлѣ(г) приказанья цра єгїпецкогѡ, але заховали и млѡденцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.); богъ господь, господь богъ — Господь Бог: Rо-*tum Boh Nospod nosyту Jsty казаі* (Яворів, 1619 *Гав.* 21); а кто бы сѣ покѣсиль «нашего даанїа и потврѣженїа порѣшити, таковыи да есть проклат ѡт господа бога, спаса нашего (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); и розказалъ Г(с)дѣ бгъ зѣлю и дрєвѣмъ абы насѣнне на захованье и рожа(и) свой вѣчнѣ выпѣцѣали (серед. XVII ст. *Хрон.* 3); богъ отецъ — (перша

особа святої Трійці) Бог Отець: Блгволеніє(м) бга ѡ(т)ца и блг(д)тію га ншего іс ха (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Сты(х) Оугѡднико(в) свойхъ... до насъ грѣшныхъ присылаєтъ, абысмѡ спѡсобомъ ѡписан-ны(м) з' Бгом' ѡцємъ наші(м),... ѡ згѡдѣ контрактовали (Київ, 1648 *МКСВ* 347); панъ богъ — пан Бог: Я присєгаю па(н)у бгу всемогѡчомѡ в тро(и)цы єдиномѡ (1566 *ВЛС* 59); Зычѡ вм(л) ѡ(т) пна бога доброго здоровья ве вышєляки(х) потєхахъ долгѡ фо(р)тнѣнне зажива(т) (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); Бо тые так им мовать: так пан бугъ мовит: замужъ, вдова, не иди (поч. XVII ст. *Вол. В.* 77); христосъ богъ — Христос Бог: они свѣщенниковъ до вязє(н)я по(д) ратѣшъ сажали,... прч(с)тоє тѣло и кро(в) хр(с)та бга наше(г)о хдѣяще... на зємлю вытрѣчали (Львѣв, 1595 *ЛСБ* 277, 1); Блгочєстивомѡ... Цркѡвномѡ Бра(т)ствѡ... ѡбывѣтеле(м) Лвовѣски(м)... всѣ(х) Доб(р) ѡ(т) Хр(с)та Бга зычливє Повѣгышовавши (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557);

у складї усталєних висловїв — звертань до Бога: бога ради — задля Бога: И зась Златѡусты: "Кто в пустыни или в горах скитаяся бога ради альбо далѣчайшая отхождєния творит?" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240); Бга ра(ди) тє(р)пи зноси прїимєши ѡ(т) ба корѡнѡ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 66); богъ вѣсть — хто його знає, Бог (його) знає: Ба и вѣ такѣрѡчной войнѣ бѣ вѣсть, якъ бы было, Кгдѣбы запѡрозское войско не прибѣло (Київ, 1622 *Сак.В.* 49 зв.); богъ заплатитъ — Бог заплатитъ: не жалѣй жадной рѣчи котѡраа при мнѣ есть любо хочєшь на вѣрѡ албо за готовыи грѡши богъ запла(т) пѣне (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.); богъ нехай боронитъ (кого) — нехай Бог боронитъ: Богъ та нехай боронитъ // ѡ(т) пригоды пѣне господарѡ

(к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.-39); богъ нехай дасть, нехай дасть богъ (кому, що) — нехай дасть Бог, дай Боже: богъ ти неха(и) да(ст) добрѣю нощъ и добры(и) покой (к. XVI ст. *Розм.* 46); тобѣ тежъ взаємъ гермесь щасливый день неха(и) дасть богъ (Там же, 5 зв.); богъ нехай ховае(т) (кого) — нехай Бог береже (оберігає) (кого): богъ та неха(и) ховае(т) надчителю роберте ѿ мо(и) пане бѣдъ здоровъ (к. XVI ст. *Розм.* 35); богъ (боже) помагай (помози), помагай богъ — Боже помагай (поможи): богъ помага(и) всѣмъ гостемъ (к. XVI ст. *Розм.* 16); боже вамъ помагай (Там же, 42); та(к) же справы... до книгъ свои(х) судовыхъ вписуючи... ми пѣе бже помози (1566 *ВЛС* 59); *Pomahay Boh bátku Mikitá kresny: Szczomeś tepier twa miłost nie iesny* (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); боже дай, дай боже (що) — дай Боже: З(д)равие мл(с)ти ваше(и) бже даи на мѣнога лета и часы (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 17); А да(и) боже доброе здоровье (к. XVI ст. *Розм.* 23); Дай бже згѣдѣ, мѣжи всѣми хр(с)тіяны (1622 *Сак.В.* 49 зв.); варуй боже — борони Боже, крий Боже: варѣй тогѡ Бже, не тѣлько мовити але и помѣслити вѣрномѣ члѣкѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915); зоставайте зъ богомъ — будьте, залишайтесь з Богом: Жычѣ вамъ щасливой нощи и мы вамъ зостава(и)те зъ богомъ (к. XVI ст. *Розм.* 25); мати надѣю в бозѣ — надѣятися на Бога: и такъ маємо надѣю в бозѣ стомъ, ижъ не оскѣдѣть нѣгды мл(с)тъ ваша токмо вспоможѣте (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); хвала богу — хвала Богу: што ся тыкае(т) насъ добре са мае(м) хвала бѣгѣ (к. XVI ст. *Розм.* 65 зв.);

(як вставні слова) богъ дай, боже дай — дай (дасть) Бог, дай Боже: Наконецъ, зазираючи тое писанье мое до ваше милости, а бог дай — не остаточное, тое еще прыдаю (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1031); блг(д)рю бга... за стате(ч)по(ст) і оучтѣвность... которѣю ко бѣгѣ вѣцѣле щѣоты пане(н)ства вѣры своеѣ...// бе(з) всѣкое змазы и приганы захоудете; што бже да(и) абы есте и до ко(н)ца захова(и)ли; зычѣ (1599 *Виш. Кн.* 213 зв.-214); боже вховай (заховай, уховай), чого боже вховай (уховай), вховай (уховай) боже — не дай Боже, не доведи Господи: а, естли, Боже вховай, Его Милость што

пола, або сеножати и дерева бортного втратит, то я не маю на Его Милости ничего того поискивати (Крупа, 1533 *AS III*, 412); боже захова(и) насъ ѿ(т) вноѣрної во(и)ны естѣ албовѣмъ // великое нещасте (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.-44); и такъ мѣви(т)... Ижъ бовѣ(м) естѣ Снѣовски(м), поневажъ не естѣ чѣжи(м), иначей оуховай Бже, и онъ мѣвитъ, и Црковъ Бжѣа визнавае(т) и вѣдае(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 262); И тежъ естли бы, чого боже вхова(и), была ва(л)ка..., тогды ѿни того жъ часу мають ѿбавити намъ (Вільна, 1547 *ТУ* 75); А естлибы с тых приателѣй наших, который быти не мог... на тых справахъ наших, на тот рок, мы маем так ровного на его мѣсто взати, як тот, нижли вховай Боже на насъ которого форобы..., за тымъ хто не станет, тот рокѣ не тратитъ (Задиби, 1531 *AS III*, 393); А уховай Боже, часу смертного на мене, жона моя ма сѣдѣти на той третей части (Вільна, 1555 *АрхІОЗР* 8/IV, 31); (чого) боже не дай, не дай боже — не дай Боже: тоежъ тежъ и ѿ инши(х) пора(д)кахъ и книга(х) роздѣлѣти. чого бже не дай але яко бачимо подобе(н)ства соу(т) знѣчные (Острог, 1606 *Нал. Мог.* 3); подтверждаю, ижъ тако естѣ, а не инако: ибо не дай же, боже, излишнѣе речи, иже от неприязни, по христову гласу, но "ей", иже от истинны родитѣся (1608-1609 *Виш. Зач.* 222); Иначей не дай Бже, вѣчномѣ бы мѣсѣли по(д)пада(и)ти проклѣтствѣ (Київ, 1648 *МКСВ* 350); далъ бы богъ — дав би Бог: ино я... записѣю... тоѣ имѣнне сестренцѣ своеѣ роженѣмѣ... и его счадомъ, нижли естлибыхъ жонѣ мѣлѣ, а с нею далбы ми бо(г)ъ дѣти (Луцьк, 1506 *AS I*, 132); дасть богъ — дасть Бог: тоты... егѣменове, да имаю(т) намъ слѣжити..., доколѣ намъ дасть бѣ да бѣдемо живи (Сучава, 1514 *Cost.DB* 327); панове опекунове, и сынъ мой, князь Яхимъ, дасть Богъ, доросѣши лѣтъ своихъ, тое сумы пенезей..., на папу Семену Богуринскомъ поискивати... не мають (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/I, 115); стережи боже — борони Боже: тотъ поганин..., на тые тамъ краѣ натерлѣ и в нихъ трепитъ який, з поправою славы своеѣ, а за славою, стережи боже, народу нашего, учинил (Краків, 1605 *ЧИОНЛ XV-3*, 130);

богу духа отдати (поотдавати) — віддати Богови душу, померти: наконецъ въ пѣчѣ бѣрзо рос-

паленню в'вержень є(ст)... бѣ дѣа ѡ(т)даль (Київ, 1627 *Тр.* 274); от которых разовъ и тыранского // збитя и змордованя оденъ... осмого дня..., а дру-гий пятнадцатого дня... Богу духа поотдавали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615-616); богу отда-ватися — помирати, віддавати Богові душу: сїце-(н)никове и дияконове читаючи за мене грѣшнаго раба бѣжя с ты(м) ся бѣ ѡ(т)даю (Гологори, 1630 *Служ. Покр.* з. 63); богъ (душу) зъ сего (того) свѣта взалъ (зберетъ), богъ зебралъ свѣта того (кого) — помер (помре) (хто), Богові душу віддав (віддасть) (хто): А так, кгда вжо жоны моеє... в животе не стало, Бог дѣшѣ ее зъ его свѣта взал, бѣдѣчи єсми в добром здорови и в полном роздѣе своем... даровал єсми сына моего... всим Степанем (Острог, 1522 *AS* III, 237); естѣлибы ма Богъ с того свѣта взал, тогды жона моа... маєт тот замок дер-жати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); а коли са надо мною вола Божѣа станет, а Богъ душу мою с того света зберет и ѡн са маєт дѣшею моею печаловати (Острог, 1508 *AS* III, 55); а если бы мне бѣ стѣ(и) зебра(л) свѣта то(г) теды дѣти моѣ то вши(т)ко буду(т) ви(н)ни плати(ти) з очизны своеѣ (Од্রে-хова, 1584 *ЦДИАЛ* 37, 1, 20 зв.); дасть богъ конецъ (кому) — помре (хто): а па(к) по нашем животѣ, коли да(ст) нам бѣ конецъ, а ѡни на каждое лѣто, да имаю(т) слѣжити, за наше сп(с)ніє (Сучава, 1514 *Cost. BD* 327); душу богови в руци поручити — довірити (поручити) Богові душу: Добрый раб и вѣрныи теченіє скѣнѣчив, душу же богови в руци поручив (к. XVI ст. *Укр. л.* 82); кѣ богу ити (оти-йти), отийти до бога — віддавати (віддати) Богові душу, помирати (померти): як' земны(х) дѣхѡ(в) спадіє оуйдешъ ѡ Кнажно, гды ѡ(т) землѣ кѣ бѣ ити бѣдешъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); хотячи в мирѣ и прощении из братом к богу отити, просил дру-гаго брата о прощении и смиреннии (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 194); прѣсилъ та прійди жебѣсмо та вѣдѣли, нѣмъ ѡ(т)їдешъ до Ба (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21); за прости богъ — безкоштовно, даром: которы(и) [гречинѣ] дѣчи(т) во (л)вовѣѣ писму греческому и словенѣскому дѣти всякого стану дѣбоги(х) за прости богъ, а з богаты(х) за ро(в)нымъ даткомъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); взяти бога на помочъ *див. УЗЯТИ*;

въ бозе велебныи *див. ВЕЛЕБНЫЙ*; превелесб-ный въ бозѣ *див. ПРЕВЕЛЕБНЫЙ*; превелесб-нѣйший въ бозѣ *див. ПРЕВЕЛЕБНѢЙШИЙ*; предъ богомъ предстати *див. ПРЕДСТАТИ*; яс-непревслесбный въ богу *див. ЯСНЕПРЕВЕЛЕБ-НЫЙ*.

2. У *мн. боги*. Поганські боги: Вѣдиш' ли штѡ ми оучинїла нерозѣ(м)наа цѡрка іюдова, ѡстѣвила мене, и пошла вслѣ(д) бѣѡ(в) чѣжи(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 89 зв.); А отводечи ихъ отъ боговъ поган-скихъ, которимъ ся были зъ молодости призы-чаили, и частокротъ имъ не тылко // тые живот-ные офѣровали, али и дочки и сыны свои прино-сили (1603 *Пит.* 78-79); оумѣю(т) повѣдати ѡ ша-ленствѣ пога(н)ски(х) богѡв', а свое блѣзе(н)ство мо(л)ча(т), таат' (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 66).

3. Ідол, кумир: бози твои глухи, нѣми і слѣпи, и не хода(т) ногами... оуста имѣю(т) и не глѣютъ. сами собѣ не могоу(т) помочи (1489 *Чет.* 30 зв.); Не бѣдете членїть бѣговъ сребранихъ ани золотѣхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

перен. предмет, якому поклонялися: Лѣкомый тѣды стѣрает'са на земли зобрѣти скѣрбѣ... тѣмъ котѡрыѣ в' зѡлотѣ надѣю свою покладѣют', зѡлото естѣ бѣгомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68);

особа, якій надають божественних рис, власти-востей, яку обожнюють: вѣнеслѣса на(д) тѣе ко-тѡрыхъ псалѡмникъ богѣми назвѣлъ то єсть, на(д) кнажѣта, королѣ, цѣсари (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 176); ѡнѣ // бѣде тобѣ за дѣста, а ты емѣ бѣ-дешъ за бѣга (серед. XVII ст. *Хрон.* 82-82 зв.).

БОГЪМИТИСА *дієсл. недок.* (без додатка) Присягатися Богом, божитися: Рочѣса: себе самѡго поприсага(н)ємъ проклинаю, бѣгѣмюса, дѣлибога-юса, присагѣю, спираюса, вымовлѣюса, божѣса (1627 *ЛБ* 109).

Див. ще БОЖИТИСЯ.

БОДАЙ *част. 1.* (*вживається переважно при дієслівних формах для вираження побажання*) щоб, хай, нехай, бодай: А цнотлївиі бодай днїй дѡбрыхъ заживѣли, и їстинїнд бѣжію зѣвжды смѣле визна-вѣли (Львів, 1591 *Просф.* 67); и бодай же есте цр(с)твѡвѣли з' мнѡгими соущими бѡвѣмъ послѣд-ними для нѣакого дѡстѣенства мїрского, а бѡудѣ-

чими пѣрвыми бжею славою и свѣтлостью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186); ѿ срѣгкаа смѣрти... Бодай бы впрѣдѣ, вдлкана млѣты та скрѣшйли... Нижлибысь мѣла ѿца нашего порвати (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 12); бодайся тѣи два початки ѿ(т) нѣнѣ, въ вѣки, нѣйменовали в' нѣрѣдѣ мѣемъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11 зв.).

2. (*живається в допустово-обмежувальному значенні*) хоч би, хоч, бодай: тоюжъ милостью и васъ геретикове милуютъ, а предсе васъ за балвохвалцы розумеютъ, верою вашею брыдятся, церемониями, церквами, яко и Татарскими мечытами, а бодай не горей (Вільна, 1599 *Ант.* 977); пан Потей... всѣхъ вѣръ собою спробоваль и в каждой штожъколвек часу забавилъ, также и жидовское не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

3. (*живається для виділення і підсилення значення того слова, якого стосується*) навѣтъ: Певъне такового чоловіка бодай забить, хто бы его боронилъ або обѣмалъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 677).

БОДАКЪ ч. 1. (*лат. carduus L.*) будяк, *діал.* бодак: во(л)чечъ (!) зелье бодакъ (II пол. XVI ст. *ЛА* 180).

2. *Вл. н.* : Иванъ Бодакъ (1649 *РЗВ* 138 зв.).

БОДАЧЕ с., *зб.* Будяччя, будячиння: аза збираю(т) ѿ(т) бодача фѣги, або с тѣрнѣ ви(н)ные грѣна (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223).

БОДЕНЕЦЪ ч. Шипшина: Бодѣне(ц): Рамнѣ: Тѣрнѣе острое и прѣстное, цвѣтѣ бѣлогѣ, и запахѣ вдѣчногѣ, котѣрое назывѣе(т)са... по нѣшемѣ, шипшина (1627 *ЛБ* 187); Рамѣна, Кѣ(ст) тернѣвы(и). Зри бодѣне(ц) (Там же, 229); Bodenec: szypszyna: Rhamplus (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

БОДЕНІЄ с. (*цсл.* бодение) *перен.* осуждення, осуд: сѣце(н)ници бо твои смѣшаю(т) исти(н)ное слово бжеіе со лжею, с похлѣбство(м)... ѿводѣвающе ви(н)нѣю йсти(н)нѣ водою лицемѣрѣа и лести, чесаніе(м) слѣдхѣвъ, а не боденіе(м) и убіеніе(м) грѣха видѣтрѣ срдца криемаго, истин'ного ѿбличеніа (1596 *Виш. Кн.* 265 зв.).

БОДЕЦЪ, БОДЕЦЪ ч. 1. (*будь-яке колюче невелике вістря*) колючка, остень: бодци той короны въ тѣлѣ своемъ завжды чути маеть и есть повинна

(Київ, 1621 *Коп. Пал.* 825); Стрѣкало... Жѣло, ѿстенѣ, бодѣцѣ, острѣга (1627 *ЛБ* 122); ѿстенѣ: Бодѣцѣ (Там же, 154); *Образно:* Поневѣжъ бѣвѣмъ тѣжкѣ на лѣуди припадки, якѣбы бо(д)цемъ сѣмнѣна лю(д)ского сѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 625);

палиця, кий з гострим кінцемъ (вістря): А прѣтѣ(ж) не надаремне, небезпечѣнства допѣсчѣны бываютъ; але сѣтъ якѣбы бодѣцемъ якѣмъ ѿстрѣ коблѣчимъ, и лѣнливыхъ з' недбѣлства порѣшѣютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 437).

2. *Осот:* Bodec: oset (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

3. *Перен.* Підбурювач, шкідник: Пѣкостникѣ: Перешкѣдца, или шкѣдца, пострикатѣль, бодѣ(ц) (1627 *ЛБ* 80).

Див. ще БОДИЛЦЕ.

БОДИЛЦЕ с. Колючка, остень: асипсѣла, бодил(л)це, иго(л)ка (1642 *ЛС* 67).

Див. ще БОДЕЦЪ.

БОДЛИВЫЙ, БОДЛИВЪ *прикм.* (*який має звичку битися, колоти рогами*) битливий, *діал.* бодячий: если бы волѣ былѣ бодливѣ ѿ(т) вчѣрашнѣго и трѣтего дна, и ѿсвѣдчѣлиса прѣд' пѣномѣ егѣ, а онѣ бы егѣ не згѣбилъ: и забилѣ бы мѣжа або жѣнѣ: тѣды и вола ѣукаменѣютъ, и пѣна егѣ забіѣютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99); Бодливый. Pugens stimulan (1650 *ЛК* 429).

Див. ще БЫДЛИВЪ.

БОДНАРСКИЙ *див.* БОНДАРСКИЙ.

БОДНАРЪ *див.* БОНДАРЬ.

БОДНАРЪ *див.* БОНДАРЬ.

БОДНИЦКИЙ *прикм.* Те саме, що бондарский: у Лаврина Наумѣ(н)ка... соки(р) тры бо(д)ни(ц)кихъ, купленѣе по по(в)копы (Житомир, 1650 *ДМВН* 205).

БОДНЯ, БОДЪНЯ *ж.* (*дѣжка з кришкою і замком, яка використовувалася замість скрині*) бодня: Привилѣя... и вси инѣе листы,... одни въ скрини, а другіе въ бодни, въ церкви Божой... zostали (Луцьк, 1570 *АрхІОЗР* 1/І, 26); напервей дей взялъ ми зъ бодѣни // чѣтыри копы грошей Литовскихъ, сукѣню синюю (Володимир, 1577 *АрхІОЗР* 6/І, 101-102); А ѣ члѣвка пѣна по(д)коморого Ивана... взято... во(з) с хомутомъ... бо(д)ню // с платѣмъ белы(м) кошу(л) мужи(ц)ки(х) двѣ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5,

II 4047, 23 зв.-24); взято: бодню съ хустами (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 245); также и ингышых веле ре чей (!) рухомах в коморах, одбиячы и лупаючы скрыни и бодни,... побравышы, и шкод немало,... начынившы... стамтол прочь одехали (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 351).

БОДОВАНЕ *див.* **БУДОВАНЕ**.

БОДРЕЛИВЫЙ *прикм.* Бадьорий, енергийный, жвавий: въспоминаніе оной блженной жизни приводитъ грѣшныхъ на покааніе, и лѣнивыхъ бодреливыми показоуетъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 75).

Див. ще **БОДРЫЙ**.

БОДРИЙ *див.* **БОДРЫЙ**.

БОДРОСТЬ, БОДРОСТЬ *ж.* 1. Неспання; безсоння: *insonium*, безсоніе, неспаніе, бодро(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 240).

2. Пильність, старання: Бодрость. *Vigilantia* (1650 *ЛК* 429).

Див. ще **БОДРЪСТВО**.

БОДРСТВОВАТИ *дієсл. недок.* 1. Не спати: Бодрствую. *Vigilo. Vigiliis agito* (1650 *ЛК* 429).

2. (о чім і без додатка) Турбуватися, старатися, дбати (про що): Трезвілса во всімъ, бодрствовалъ, працювалъ...//... послѣдѣ свою выполнилъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20-20 зв.); Поневажъ они сѣтъ в' Цркви Бжеі якѡ в' Раю Древо живота, абы приносили достѡйный овоцъ Пандъ свѡемѣ, бодрствѡю чи якѡ напѣл'нѣй ѡ дѣлахъ людскихъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2 зв.).

БОДРЪ *див.* **БОДРЫЙ**.

БОДРЪСТВО *с.* Те саме, що бодрость у 2 знач.: За та(к) великое бодрѣство и печелована та(к) ошколо цркве бжо(и) яко и блгоче(с)тіа стго, велице ва(м) дакѣ(м) (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532).

БОДРЫЙ, БОДРИЙ, БОДРЪ *прикм.* 1. (який не спить) чутливий, сторожкий: Бождрѣта: Бодрый, чѣйный, неѡспалы(и) (1627 *ЛБ* 11); Григорій: чѣйный, пилъ, остро(ж), або бодръ (Там же, 199); Бодрый. *Vigilans* (1650 *ЛК* 429).

2. Пильний, уважний: М(о)гѣтствомъ и всегдашнимъ бодрымъ хрѣненіе(м), свѣтель являя са нарочѣтъ сыи званіемъ (Львів, 1615 *ЗНТШ* L, Misc. 3); Тѡмъ тобѣ бодрый и коханны слѣдо Хвѣ, з' многихъ и великихъ знаковъ, и подвигѡвъ преслѣвного и

чѣдѡвнаго Мака́рія ѡзнаймѣлъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 8 зв.); *peruigil*, бодри(и), бдящи(и) (1642 *ЛС* 312); Прѣймѣ на ѡкрасѣ до́мѣ тѡбѣѡ, и дарѣй то; за бо(д)рогѡ стража; в' тѣнѣ смѣртной спѣшимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.).

3. *Перен.* Свіжий: Вто́рое, събо́рно съзва(в)ши бра(ти)ю правѣслав'ны(х) в шко́лѣ рано по проспани́и но́чно(м) до́кола еще мо(л)ва миркаа (!) смѣщеніе и попеченіе на мы́сль бо(д)рѣю и з(д)равѣю не вѣзы(и)де(т) и не ѡболѣ(т) промысло(м) земны(м),... тогда да са читае(т) (1599-1600 *Виш. Кн.* 201 зв.).

БОДУЧИЙ *прикм.* Колючий: Ма́етъ бовѣмъ тѡе дѣрево нѣ́акоєсь и до грѣха подобѣнство. Гдѣ на́передъ е(ст) оу́соложа́ющее, потѣмъ ѡ(т) лѣста ѡ́строе и бодѣе, на́конѣць клеіова́тое длѣ́ молока́ (Київ, 1627 *Тр.* 148).

БОЄВАНЬЕ, БОІОВАНЕ *с.* (*стп.* *bojowanie*) битва, боротьба, змагання: Бо́рба: Ва́лка, запѣсництво, боева́нье, ширмѣрство (1627 *ЛБ* 11); Подвигъ: Игриско, страда́ніе, силова(н)е, боіова(н)е, бо́й, бѣтва, валчѣнье (Там же, 85); Три́знице: Мѣ́сце где быва́ю(т) пое́динки, а́бо ширмѣрства, а́бо боіова(н)а, вѣ́тѣчки (Там же, 134).

БОЄВАТИ, БОІОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* *bojować, стч.* *bojovati*) (на кого і без додатка) воювати, битися, змагатися (з ким): Подвиза́юса: Пра́цѣю, бо́юю, ширмѣю, збива́юса (1627 *ЛБ* 85); Страдалчествѣю: На гѣрцѣ бо́юю: ва́лчѣ, збива́юса, борѣса, шы(р)мѣю, за́водъ бѣ́жоу (Там же, 122); если бовѣмъ стра́хъ Бжѣй хова́емо в' се́рдца(х) на́шы(х), и роспаматыва́на ѡ смѣрти в' дѡ́ши ѡ́бноси́ти бѣ́демъ: бы те(ж) и всѣ́ бѣ́сы на на́съ збро́йне боіова́ли, жа́днымъ спо́собо(м) шко́дити на́мъ не змо́гѣтъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 278 зв.).

БОЄВИСКО *с.* (*стп.* *bojowisko*) те саме, що боище: Бѣище: Боеві́ско, мѣ́сце где збо́же мо́лта(т). то́къ (1627 *ЛБ* 187).

БОЄВНИКЪ *ч.* (*стп.* *bojownik*) воїн, борець: А для Бога прошу и напоминаю, абы ваша милость безъ языковъ ничего починати не рачилъ: бо не то воевникъ або боевникъ, хто ся у войску бѣеть, але то чоловѣкъ, хто людьми справуе добре (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153).

Див. ще **ВОЄВНИКЪ**.

БОЕТИСЯ *див.* **БОЯТИСЯ**.

БОЖАЧІЙСА *дієприкм. у знач. ім.* Той, який божитися, присягається Богом: а прѣгожъ прокли-наючіѣса, присагаючіѣ, и божачіѣса, сѣрѣве бѣ-дѣтъ сѣжены, и окрѣтне мѣчены (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 975).

БОЖЕНЕСА *с. (присягання іменем Бога)* бо-жіння, божба: Ѡ(т)тѣчаймо (!) прето себе прошѣ-васъ шкодлівого того божѣнаса, проклинана и присагана звѣчаа (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 975).

БОЖЕСКИЙ, БОЖЕСКІЙ *прикм.* Божест-венный, божий, *заст.* божеський: рѣчи бж(с)кіе и лю(д)скіе тѣрци покѣва(л)тили (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 52 зв.); а еслѣ же вѣрныи въ хѣ одегліса, то в' чѣдныи и внепостыжѣмый свѣтъ бжескій, одегли себе (Почаїв, 1618 *Зерц.* 54) зв.); А Іаковъ познѣвши ижъ то было бжескогѣ, рѣклъ: не пѣщѣ ажъ мене блговишъ (!) (серед. XVII ст. *Хрон.* 50 зв.).

Див. ще **БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖИЙ**.

БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖЕСТВЕННИЙ, БО-ЖЕСТВЕНЪННЫЙ, БОЖЕСТВЕННЫЙ *прикм.*

1. (який стосується божества, Бога, належить йому) божественный, божий: Спомагѣте вѣм слово хѣво-яко(ж) са(м) его стая бж(с)твная мл(с)тъ повидѣти рачи(л) (Стратин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.); тою бже(с)т-веною силою его вѣсхищены боудоу(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 78 зв.); Пса всякого немоцѣйший ест той, который преступает божественныя заповѣди (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); А прѣто ѡбачайте богобѣрцы, бж(ст)вѣнныи волѣ его произволѣніе (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 71); гды южъ... всѣ сегѣ-свѣтныѣ трѣдности и перешкѣды были перешли, тогды для... бжтвѣнної славы, на котѣрѣю та(к) дѣлгѣ и працюйте заслѣговали, Ѡ(т)пѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); скѣткѣв' і Таинѣ Бж(ст)вѣнны(х) не знѣетъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4); божественныя дары *див.* **ДАРЪ**; божественная наука *див.* **НА-УКА**; божественное слово *див.* **СЛОВО**; тѣло божественное *див.* **ТѢЛО**.

2. (присвячений божеству, Богові, пов'язаний з релігійним культом) божий, святой: въ которомъ листе ширей а достаточней вчинки непослушенст-

ва его ку церквѣ божественной и ку старшому его ест описаны (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 30); Щѣ-никовъ, бжѣгодны(х)... избирѣти себѣ въ божест-вѣнной цѣркви (Львів, 1591 *ЛСБ* 157); бжественная повелѣваа пѣты пѣсны (Київ, 1621 *Кон. Пал. (Лв.)* 30); А кто бы ималъ сію книгѣ Ѡ(т)далити Ѡ(т) сеи бжественной цѣркви... нехай бѣде(т) прокла(т) стѣ-ми Ѡ(т)ци тѣи. іже в Никѣи (1645 *Яв. ИЗ* 17); бо-жественная литургия *див.* **ЛИТУРГИЯ**; божественная служба *див.* **СЛУЖБА**; божественное писание *див.* **ПИСАНИЕ**; божественное письмо *див.* **ПИСМО**;

церковный: Правилѣ Бж(с)твѣнныхъ мѣрскимъ людемъ не подобѣетъ ѣ себѣ держѣти (Львів, 1614 *Вил. соб.* 18).

3. (канонізований християнською церквою) свя-тый: Лоука бж(с)твѣныи зѣ антѣхѣи былъ рѣдомъ (1556-1561 *ПЄ* 201 зв.); Абовѣмъ еслижъ и верхов-ніи божественніи апостоли Петрѣ и Павелъ въ канѣнѣхъ своихъ о памяти усопшихъ написали, але о таковомъ змышленномъ чистцу нигдѣ не вспоми-нають (1603 *Пит.* 59); Так же и коласяны божест-венный Павел от философскаго хитрѣрѣчѣя сте-речисѣ навпоминает и учит (1608-1609 *Виш. Зач.* 70); Для тѣгожъ Бж(с)твѣнный Ап(с)лѣ Іаковъ на-писалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 70).

4. Благодатный, приемный: Тѣкже и дѣнь свѣт-лости, и Бж(с)твѣнный Дѣха стѣго вѣтрѣ повѣвѣетъ, и ѡхоложѣетъ дѣшгѣ бѣдѣчѣи во дни свѣтлости Бѣз-кои, процикѣючи всю натѣрѣ дѣши (Вільна, 1627 *Дух.б.* 18).

5. Чудовый, надзвичайный: Бж(с)твенною або-вѣмъ слѣчностю сѣтъ зрѣнены, и живѣтъ нб(с)ной несмертѣлности в' дѣши ихъ ѡплывѣетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 54).

Див. ще **БОЖИЙ, БОЗСКИЙ**.

БОЖЕСТВЕННЪШІЙ *прикм. в. ст.* Пресвя-тый: В сѣй дѣнь пѣматкѣ всѣмъ людемъ Ѡ(т) вѣка блгѣч(с)тѣвѣ скончѣвшимъса, Бж(с)твеннѣшій ѡцѣве ѡузакѣнили Ѡ(т)правѣвати, для такѣвои при-чѣны (Київ, 1627 *Тр.* 36).

БОЖЕСТВЕННО *присл.* По-божеськи, по-божо-му: Тѣтъ не теле(с)но то(л)ко и вѣре(н)но, але вѣч-но и бж(с)твено до ско(п)чѣннѣ свѣта бывѣти обе-

ца(л)са за(в)жды со всѣми вѣрными где бы са
ко(л)векъ во има его собрали (Острог, 1587 *См.*
Кл. 10).

БОЖЕСТВЕННЫЙ *див.* БОЖЕСТВЕННЫЙ.

БОЖЕСТВО *с.* 1. (*божественное начало, суть святости*) божество, божественность: та(к) и(ж) не могло зл (!) трѣпѣти стое бж(с)тво его и оучинили к ним тоую приповѣ(ст) (Львів, 1585 *УС* №5, 4 зв., на полях); которые [антихристовы] Христа Пана лупяты зъ божества его и зъ оное фалы (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 162); указавъ Христось муцъ и Божество свое (XVI ст. *НС* 101); Пане Аде и ти, пане Люциперѣ старосто, Ознаймѣю вамъ, ижъ Хр(ис)-тось идетъ до насъ просто... серафимъ з нимъ и его бж(с)тво (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); Которыѣ зась мѣлачиса Бгѣ и клѣнаючиса, на мѣсцы его якоу сѣдѣти домнѣмають, тыѣ телѣсно быти Бж(с)тво роздѣлючи, голосомъ толкѣ што(с) доброго чта(т) (Київ, 1637 *УС* *Кал.* 268); Справиль то снѣ Бжій благословѣнный. // Ннѣ плѣтию на земли явлѣнный. Властію бж(с)тва свѣгѣ, Для вѣчного покою мѣгѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.-27).

2. Бог: Тогда много бжѣ оупразниса идолюскіа лѣсти, Ннѣже славитса бж(с)тво єдиноа власті (Острог, 1581 *См. В.* 7 зв.); Отець сына родил и духа изліал и вѣсему мірови познати даровал, Во єдином божествѣ трѣицу визнавати, и цѣресьтво и власть єдину познавати (к. XVI ст. *Укр. п.* 78); Тая теды Святая Тройца роздѣляется персонами, а совокупляется божествомъ (1603 *Пит.* 13); нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таинствует и жертву приносит (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); Прѣто мы за таковыи дѣры, Трійперсоналшомѣ Бж(с)твѣ поклонѣмъса, и Прѣ(д) нимъ смиръмъса (Чернігів, 1646 *Перло* 76);

(*про святых, яких зображають на іконах*) божество: ва(м) ѡ сто(м) дѣсе повелеває(м) и во(з)-браняе(м) таковы(х) боже(ст)ва ѡписание ѡбразо(в) не имети и ни писати (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); Товаришу моему и мнѣ страху не задавай! Бо ми ся и знаку его не боимо И на божество его не глядимо (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23).

Див. ще БОЗСТВО.

БОЖИЙ, БОЖІЙ, БОЖЫЙ *прикм.* 1. (*який*

походить від Бога) божий: Я свѣщенноинѣ(к) антоніе Крички(и) намѣстни(к) премдр(с)ти бжиа стоя соея в киеве ѡ(т) нарече(н)ного ми(т)рополита кие(в)ского (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); То пак кгда ѡтца его, княза Костантина... з Божего допѣщена в животе не стало, тогда князь Ила по смерти его за ѡным... записом... ѡный замок... к рѣкам своим взал (Краків, 1531 *AS* III, 379); Нѣи архѣ готѣеть божимъ повелѣніемъ, абы въ потѣпъ не згінѣлъ зъ свои(м) поколѣнемъ (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); И прошу каждого хрестиянского челоуѣка, пре милость Божю, абысь плоннымъ повѣстямъ людскимъ... не вѣрылъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 120); И за того караетъ насъ слѣпотовъ правды Божен, што его не слушаеме (XVI ст. *НС* 210); жычѣ вамъ ласки божои мѣйса добре (к. XVI ст. *Розм.* 55 зв.); А если з допѣщения божого буде(т) на которого брата яковы(и) ѡпадо(к), или немо(ч)..., маю(т) ему брата помагати бра(т)скими пнзми (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); ѡставила длѣгъ и ѡ(т)пѣстѣла, и принесла Ласкѣ Бжѣю (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127); трѣтаа звѣзда, значѣтъ блгословѣніе Бжѣе на дѣши и на тѣлѣ Прѣведныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 164 зв.); таа кпи(ж)ка, которѣюсмо... за помочю бжѣю зачали, кѣ наоуцѣ людѣи,... и кѣ формѣваню члѣка по(з)верхо(в)наго налѣжати боуде(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16); божѣа вола станеть са (надъ ким) *див.* СТАТИСЯ; боже царство *див.* ЦАРСТВО; божий агнець *див.* АГНЕЦЪ; божією милостією *див.* МИЛОСТЬ; божий законъ *див.* ЗАКОНЪ¹; боязнь божѣа *див.* БОЯЗНЬ; гнѣвъ божий *див.* ГНѣВЪ; даръ божий *див.* ДАРЪ; декретъ божий *див.* ДЕКРЕТЪ; десятеро божѣго приказанія *див.* ПРИКАЗАНИЕ; з божѣе ласки *див.* ЛАСКА; за волею божѣю, зъ волею божѣю, з воли божѣе *див.* ВОЛЯ; за ласкою божѣю *див.* ЛАСКА; заповѣдь божѣа *див.* ЗАПОВѣДЬ; наука божѣа *див.* НАУКА; образъ божий *див.* ОБРАЗЪ; палець божий *див.* ПАЛЕЦЪ; писмо божѣе *див.* ПИСМО; посланіе божѣе *див.* ПОСЛАНИЕ; право божѣе *див.* ПРАВО; приказаніе божѣе *див.* ПРИКАЗАНИЕ; розказаніе божѣе *див.* РОСКАЗАНИЕ; слово божѣе *див.* СЛОВО; страхъ божий *див.* СТРАХЪ; судъ бо-

жий див. СУДЬ; сыновство божіе див. СЫНОВСТВО; сынъ божий див. СЫНЪ; явленіе божіе див. ЯВЛЕНИЕ;

у знач. ім. с.р. божее — те, що належить Богові: иди за мною сотоно бо не мыслишь шѣто естъ бѣго але шѣто людського (1556-1561 ПС 158 зв.); самъ на(с) избавитель оучить абы(х)мо боу бѣеѣ ѡ(т)дали и поты(м) и неча(с)ное справовали (к. XVI ст. УС №31, 145 зв.).

2. (який стосується Бога) божий: Во има божее амин (Краків, 1507 AS III, 39)ж Въ има бо(ж)е станса (Володимир, 1508 Арх.Р. фотокоп. 41); Бѣгъ указуєть, што бесме задаръ не называли имя Божіе (XVI ст. НС 212); матеръ божья див. МАТИ¹.

3. (який служить Богові, відданий йому) божий: Але ни одинъ папєжъ николи ся за бога не удавалъ, и николи въ церкви не седѣлъ, яко богъ, але яко слуга Божій (Вільна, 1595 Ун. гр. 156); Аггль Бѣжий блговѣстит Аннѣ, же мѣет породити Престѣю Панинѣ, которая станет ся маткою Х(с)вою (I пол. XVII ст. Рез. 176); по(д)часть то... справедливѣмъ слѣдѣмъ Бѣжимъ притрафлѣєтъ са, ижъ они прѣта(ж)шими на грѣшникѡ(в) бываю(т) (Київ, 1637 УС Кал. 36); люди божіе див. ЛЮДИ; людъ божий див. ЛЮДЬ; раба божия див. РАБА; рабъ божий див. РАБЪ;

у знач. ім. (той, хто відданий Богові) божий: Що за едност рѣсинѣ з римским костелом быти может? Благоверномѣ з ними гератиками, яко сошцѣ зосом, богатому з ѣбогим, божому з балвохвалцами (поч. XVI ст. Вол. В. 73).

4. (який виступає від імені Бога) божий: Ясне в то(м) Проро(к) бѣжій свѣдѣцтво выдає(т) (Київ, 1618 Вѣзер. 15); Повторѣ: ижъ в' Нѣродѣ нашємъ в' тѡтъ вѣкъ бѣлѣ такъ оутѣхоу и доброчиннымъ, якъ негда бѣлъ в' Иїли Прр(о)кѣ Бѣжій Єліссѣй (Київ, 1625 Коп. Каз. 25).

5. (присвячений Богові) божий: естлибы хто ближний кназа Юревъ хотел за тоє имєнь пѣнази ѡтложити и ѡн бы тѣю тридцат коп грошей к церкви Божей ѡтложивъши, тогдыбы тоє имєнь мел к своєй рѣце мети (Луцьк, 1511 AS III, 91); то(т) хра(м) Бѣжи(и) зновѣ змѣрова(ти) вѣше(и) мл(с)ти... на ве(ч)ное бѣгомо(л)є жедає(м)... абы вѣша мл(с)ть

рачили и(х) кѣ мѣрова(н)ю то(и) цѣркви бо(ж)еи знову да(т)ко(м) свои(м) спомочи (Львів, 1547 ЛСБ 12); Мне ве(л)це мылие... бра(т)я цѣ(р)кви божее во(л)вовє... зычѣ вм(л)... доброго здоровья (Володимир, 1595 ЛСБ 288, 1); цѣрквь: храмъ Бѣжій (1627 ЛБ 155); божая литургія див. ЛИТУРГИЯ; домъ божий див. ДОМЪ; овчарня божья див. ОВЧАРНЯ; служба божья див. СЛУЖБА.

6. (про рік християнського літочислення) божий: Сталоса и дано во Львовѣ лѣта Божєго тѣсача патсѡт деватого (Львів, 1509 AS III, 70); дано ѣ Краковѣ лѣта Божєго тѣсача патсѡт второго на десят (Краків, 1512 AS III, 94); писа(н)... дѣня чѣ(т)ве(р)тогона(д)ца(т) м(с)ца декабра рокѣ божо(г) тѣсєча пѣ(т)со(т) ѡсмдєся(т) пѣтого (Городно, 1585 ЛПБ 5, II 4046, 93); Року бѣжого 1603: мѣсяця октобрѣя 13 дѣня (Бенедиківці, 1603 НЗУж. XIV, 225); Ро(ку) Божия ахми (Синєчѡла, 1648 ЗНТШ XIX, Misc. 8);

7. (складова частина назв церковних свят і обрядів) божий: божее (божєе) нароженє див. НАРОЖЕНЕ; воплощение сына божия див. ВОПЛОЩЕНИЕ; извѣстованье матки божей див. ИЗВѢСТОВАНИЕ; matka божая, matka божая зєлная див. МАТКА; нароженє сына божого див. НАРОЖЕНЕ; успєние божия див. УСПЕНИЕ.

о роса божия див. РОСА.

Див. ще БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЗСКИЙ.

БОЖИТИСЯ, БОЖИТИСА дієсл. недок. (на що і без додатка) Присягатися Богом, божитися (чим і без додатка): спѣраюса, вымо(в)лѣюса, божѣса (1596 ЛЗ 71); чомъ у тумъ приказаню Божумъ заказуєть Господь Бѣгъ, што бы есме на имя Божіе задармо не божили ся (XVI ст. НС 211); Рѡчѣса: себе самѡго поприсага(н)ємъ проклиная, бѡгѣмюса, дѣлибогаюса, присагаю, спѣраюса, вымовлѣюса, божѣса (1627 ЛБ 109); Якъ то // естъ бѣрзо незбѡжный оучѣнокъ: бѡжимѡса, и проклинаямѡса, абы тѡлѣко своєи вѡли,... догодити и дѡсытѣ оучинѣти (Київ, 1637 УС Кал. 562-563).

Див. ще БОГЪМИТИСА.

БОЖІЙ див. БОЖИЙ.

БОЖНИЦА, БОЖНИЦЯ ж. 1. (дім молитов і навчання віри, храм) святиня: чѣтилище, или чѣтѣ-

мое, капище. бо(ж)ница (1596 ЛЗ 88); а еслі всю свѣтлость нб(с)нѣю на собѣ имѣть, то нѣчого не зостало божницамъ поганьскимъ, и зборищамъ еретицкимъ, тѣлко тѣмноть, въ котóрой блѣдаты ꙗко слѣпцы (Почаїв, 1618 Зерц. 56); Египтане не могъчи змышленыхъ Боговъ своѣхъ рады выроздѣти, пере(д) божницами ихъ выставовали (Київ, 1637 УЄ Кал. 3); авгу(ст) кесарь хотѣ(л) збѣдовати единого бо(ж)нища... единого богинѣ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 398); Божница. Delubrum (1650 ЛК 429).

2. Синагога, божница: въ божници жидовской, два бахурчики... на его милость отца владыку... каменемъ, ани жадною речю не метали (Володимир, 1590 АрхІОЗР 1/І, 267); Нам теды бовѣм не божницу жидовскую берут, але всенародное христіанское набоженство и волности вышпотити усилюють (Львів, 1608 АрхІОЗР 1/XII, 528); И навѣтъ Бо(ж)ницѣ свои жидове маю(т) (Львів, 1609 ЛСБ 421, 3); того(ж) дня бы(л) с тою (ж) шляхтою межи жидами за бо(ж)ницею жидовскою в до(м)-ку проти(в)ко дво(р)ру (!) е(го) м(л). пана Лагодовско(го) (Володимир, 1630 ТУ 293); в не(д)лю в ночи выгорѣло пере(д)мѣстя краковское... и жидовская божница една (серед. XVII ст. ЛЛ 167).

БОЖНОСТЬ ж. Побожність: прѣто кто даванье(м) пріймованье кѣпоуѣтъ, не з божностью бе(з)-божностью справоуе(т) (Острог, 1614 Тест. 163).

БОЖОКЪ ч. 1. (у поган — предмет культу) божок, ідол: ш(т)кѣ(л) стѣлоса, же погане свѣи(х) божко(в) плюгавы(х) лвовѣ и инѣши(х) звѣра(т) скоурами накривали (поч. XVII ст. Проп. р. 255 зв.).

2. *Перен. (той, перед ким схиляються, кому служатъ)* божок, ідол: Тепер москвитин служити мусит франтѣшкѣ и яцкѣ, римским божком, як са были надчили (служити) московским курилом, сергѣем, ... патници и иным (поч. XVII ст. Вол. В. 87).

БОЖСКИЙ див. **БОЗСКИЙ**.

БОЖСКОПОРУШЕННЫЙ прикм. Який порушив (переступив) божий закон: Діонісій: Славень, или двоестро(в)ні(и), а(б) Бж(с)ко порѣшени(и) (1627 ЛБ 201).

БОЖЬИЙ див. **БОЖИЙ**.

БОЖЫЙ див. **БОЖИЙ**.

БОЖЬИЙ див. **БОЖИЙ**.

БОЖЬНЯ с. (присягання іменем Бога) божіння, божба: Ано, братя, Бгъ указуѣтъ, што бесме задарь не изывали имя Божіе, // тай нѣ лаяли ся безъ вины, чомъ знаю, ажъ тото усе можеме учинити безъ жадного божьня и клятвы, дѣля розказаня сына Божія (XVI ст. НЄ 212-213); тыхъ слувъ межи нами не естъ, лишень твердое божьня и проклинаня (Там же, 213).

БОЗСКИЙ, БОЖСКИЙ, БОЗКИЙ, БОЗСКІЙ, БОЗЬКИЙ, БОСКИЙ прикм. 1. (який походить від Бога, належить Богові) божий: за то Ихъ Милости Богъ милосердный ласкою своею Бозскою заплатитъ (1547 AS VI, 85); Надчи(л) тежъ ное сыно(в) и пото(м)ко(в) свои(х) теологий, и надки в реча(х) бо(с)ки(х) (1582 Кр. Стр. 22); Котраа то снѣтъ, моцъ Бѣзскаа была: И ихъ до власности тамъ рѣчій, приводила (Львів, 1616 Бер. В. 79); Посланъ былъ нѣколись Даніилъ въ ровъ межи Лвы, и не оукрочѣнью ихъ ярость Бѣзскаа сила оукротила (Київ, 1625 Злат. Н. 128 зв.); Бж(с)тво: Бѣзство, або шпа(т)рно(ст) бѣзскаа (1627 ЛБ 186); Пѣт-десѣтъ пѣтъ лѣтъ, зъ Бѣзкого вырѣкѣ, Поживши, добѣгль змѣреного крѣкѣ (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 19); Аггловѣ дѣбрїи ласкою бо(з)кю оутвержѣны (Чернігів, 1646 Перло 41 зв.); Гѣре мнѣ бѣдномѣ // бѣда мнѣ нещасномѣ, ижъ мѣне бѣзскаа моцъ потлѣмила (серед. XVII ст. Хрон. 422-423); тепе(р) теды яко пруд(л)ко манифе(с)та(н)сѣ з милосе(р)дя бо(з)-кого з рукъ неприяте(л)ски(х) из везеня уво(л)нены(и) зоставъ... ш таковой згубе свое(и) шповеда(л)се и ш(с)ве(д)ча(л) (Житомир, 1650 ДМВН 210); бозкая бытность див. **БЫТНОСТЬ**; бозкая персона див. **ПЕРСОНА**; бозкий маѣстатъ див. **МАѢСТАТЬ**; бозкий свѣтъ див. **СВѢТЪ**; бозкий тропъ див. **ТРОНЪ**; бозкое явленіе див. **ЯВЛЕНИЕ**; бозкая наука див. **НАУКА**; бозкая особа див. **ОСОБА**; бозское писмо див. **ПИСМО**; боязнь бозкая (бозская) див. **БОЯЗНЬ**; даръ бозкий (божский) див. **ДАРЪ**; декретъ бозскій див. **ДЕКРЕТЪ**; з ласки бозское див. **ЛАСКА**; натура бозская див. **НАТУРА**; право бозское див. **ПРАВО**; розказане бозкое див. **РОСКАЗАНЕ**; слово бозкое див. **СЛОВО**.

2. У складі вл. н.: бозкая дуброва: князь щепанъ збаражськи(и) з братьєю своєю привели...//... до сягло(в)ки рѣды... на горѣ кѣ бо(з)ко(и) дѣброве... до зеленого крыниці (1546 *ОГ* 88 зв.-89).

Див. ще БОЖЕСТВЕННИЙ, БОЖИЙ.

БОЗСКО *присл.* Те саме, що божественно: Для тогож' пере(д) Крестомъ, жадныхъ бозскѡ шкѡзанныхъ ѡ(т) Ха справъ, котѡрыѣ видѣти годными сталиса, не ѡповѣдали Ап(с)ловѣ (Київ, 1637 *УЄ* Кал. 962); И зѡразъ пре(д)оувидѣла, же в' такѡвом' станѣ, и на такѡвомъ оурѡдѣ единъ члвкъ невѣдолае(т), зачим' Бѡзско оустановлѣаетъ помѡщника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 916).

БОЗСТВО, БОЗТВО, БОЗЬТВО, БОСТВО *с.* 1. Те саме, що божество у 1 знач.: такъ и то есть истинная правѣда, же есть Богомъ правѣдивымъ,... незъбожонимъ, албо боствомъ дарованымъ, несътвореннымъ (Вильна, 1599 *Ант.* 607); А Хс вѣдаючи бзтво(м) свои(м) стѣ(м), ижъ приходитъ ча(с) моуки его стои,... посла(л) дво(х) ап(с)ловъ... до Іер(с)лима (XVI ст. *УЄ Трос.* 46); дѣвноую мѡцъ бо(з)ства своѣго в' ѡсѡбѣ его, кѣ под'порѣ вѣрѣ нашої стои показовалъ (Дермань, 1603-1604 *ПВКРДА* IV-1, 104); А еслибы вѣдалъ и Сна жрѡдломъ Бѡзства, припоманѣлъ бы его всѡко з' ѡцѣмъ, але не надчѣльса того ѡ(т) Ха, и ѡ(т) оучениковъ его (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 284); А тое непростось схѡтѣлъ учинити: Але впрѡд Бозство съ чловеченствомъ злучити (Львів, 1630 *Траг. л.* 166); таа бѣтнѡсть есть, и бѡ(з)твомъ, и правѣдивымъ Бгомъ невидимымъ, и непустижимымъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11).

2. Те саме, що божество у 2 знач.: кѣды жъ не помѣшаные ѡсѡбы трѡйци стѡе захоуѡемо, котѡрыє... бѡзствомъ спѡеные, такъ три соутъ ѡсѡбы рѡзные влѡснѡстами (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 26); Іисѡсомъ, вѣдлѣгъ Збавѣнѣа, Именѡванъ: А вѣдлоу(г) Члченства, Бѡзство(м) есть Хрѣсѡва(н) (Львів, 1616 *Бер. В.* 86); Поклѡнъ ѡ(т)давати ѡцѣ и Снѣ и с(т). Дхѡ, единѡмѡ Бозствѡ и мѡци (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 299); Кнѣга то сватѡа филозѡфѣи бѡ(з)скои... съдержитъ в' собѣ Похвалѣ Трипер'соналномѡ бѡ(з)твѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

БОЗЪ *ч.* Бузина: асте, бозъ древо (1642 *ЛС* 67).

БОЗЬКИЙ *див. БОЗСКИЙ.*

БОЗЬТВО *див. БОЗСТВО.*

БОИЩЕ *с. (місце, де молотять збіжжя)* тік, *діал.* боіще: Бѡище: Бѡевѣско, мѣсце где збѡже молѡта(т). тѡкъ (1627 *ЛБ* 187); фѣдоръ шафаръ и(з) сыно(м) своимъ иваномъ. Зѣзнали доброво(л)нѣ же продали ... шопѣ единѡ з боищомъ за сѣмѡ злоты(х) пѣ(д)еся(т) бес копы (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 50); агеа, гу(м)но, билище, боище, молѡтилище (1642 *ЛС* 91).

Див. ще БОЄВИСКО.

БОЮВАНЄ *див. БОЄВАНЬЄ.*

БОЮВАТИ *див. БОЄВАТИ.*

БОЙ *ч.* 1. Бій, битва: А вси держачи мечи а къ боемъ велми оумѣлыи, а единого каждого мечъ на бедрахъ его про страхи ночныи (поч. XVI ст. *Песн. л.* 52); И в той... час при том бою згинѣло в того дѣака... ѡний сѣкнит з гербомъ княза Его Милости влѡстнымъ (Київ, 1558 *AS* VII, 38); Оузбрѡеный рыцѣрѣ з гѡлымъ мечѣмъ гѡтѡвый до бѡи, абѣ ѡ(т)чизна и рѣчъ посполитаа была в покои (Дермань, 1603 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); Брѡнъ: бѡрба, войнѡа, бѣтва, бѡй (1627 *ЛБ* 12); Гды вѡйско наготѡвилѡса до бѡю... ма(к)сей... ре(ч) до старѣшихъ свои(х) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 343 зв.); Авраѡмъ... на поратѡванѣе мѣлого братѡнка своего собралъ домовѣи слѣги, мѣлѣ т и осмѣнатцѣтъ мѣжѣй до бѡю и бѣжа(л) в погѡню ажъ до дѡна (серед. XVII ст. *Хрон.* 23); *Образно:* Глоупы(и) и нерѡзѣмны(и) є(ст) книжни(к) бѣ(з) цнѡты..., котѡрый з боями бѣглѡсти и своѣи(м) здѡна(м)... самѡго себе и инѣши(х) мнѡгы(х) пѡсуѣтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); **вступный бой** — зустрѣчний бій: ча(с)то кро(т) татарѡ(в) вѣдѣпны(м) бое(м) поража(л) (1582 *Кр. Стр.* 10); **смертельный бой** — смертельный (смертний) бій: Єднаѡко, такъ на войнѣ, яко и в' покою, Щоденне, смертѣльного ѡчекивай бѡю (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 16).

2. *Перен.* Змагання, боротьба за що-небудь: Берѣтъ ѡхѡтне дѡхѡвнѣю збрѡю: Идѣтъ до бѡю (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.).

3. Бійка: А што се дѡтычѣтъ тѡе легкости его милости князя Воеводи, котѡрая се въ томъ ѡтъ тебе его милости стала и тутѣжъ тѣхъ кривдѣ и шкодѣ, и боевѣ поддѡныхъ его милости,... Мы то

13

правы(м) боку за скуро(ю) кдля зостала (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); заживаемо // воды... на памат-кд того, йжъ з' бокд спсителя ншего на кр(с)тѣ крѡвъ и вода выплиндла (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 11-11 зв.); Также и третюю Ранѣ Егѡ престѣю: в' бокд Копѣемъ пробѣтѣю,... слезами горѣчими омы-ваѣй (Чернігів, 1646 *Перло* 99); и знову тело его вѣсе тамъ по хребте, по боках, по руках,... синее, збитое (1650 *АрхЮЗР* 8/IV, 532);

ребро: Богъ сотворилъ чоловіка Адама, и зъ боку его жену Евву (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1102); Вѣдати бовѣмъ належи(т). мѣжеви, йжъ жона не з' паты мѣжа, але з' бокд егѡ естъ взѣта и сотворѣна (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 933); подъ бокомъ — близько, поруч, під боком: Цѣсаръ Палеолѡкѣгъ... писалъ до всѣхъ тре(х) патріархѡ(в), а найбольшей з' четвѣр-тымъ царѣгоро(д)скимъ по(д) бѡкомъ его боудѣ-чимъ чѣстѣю намѡвою о з'ездѣ... мѣвалъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 33 зв.); под боком моимъ на болшую згарду мою тие се снял важити, которого злосливый упор я видечи,... ведле канонов церков-ных осудивши, обволалемъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); при боку: а) на бедрі: Сдѣаръ при бѣдрѣ: хѣстка при бокд. Сдѣаръ на главѣ: за-во(и) на головѣ (1627 *ЛБ* 124); б) поруч: Ап(с)толо-ве засѣдугъ на стѡлца(х) свои(х), при бокд... любѣмогѡ вѣтла своѣгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 150); при боку быти — бути чимсь прибічником: поко(р)не прошѣ и(ж) бы вѣм..., яко канцле(р) при бокд его к(р) мл(с)ти бѣдѣчи постеречи того рачи(л) (Новгородок, 1594 *ЛСБ* 270, 1 зв.); князь Семенъ Михайловичъ Лыко... съ тымъ се светомъ пожег-налъ, где забавы и некоторые sprawy рицерские вирами коротко выписую, чого самъ, при боку его будучи, почасті естемъ сведомъ (поч. XVII ст. *КЛ* 91); боки полны (кому) — нагодований, ситий, добре вгодований (хто): Или не вѣдає(ш) я(ко) зе (п)сы братѣство прина(в)ш(и),... ѡ ни(х) пы(л)-но(ст) и стара(н)ѣ чиначѣй, абы и(м) бѡки по(л)ны... были; того помысла ѡ животѣ вѣ(ч)но(м) вѣдѣти // не може(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238-238 зв.); боки ростыкати — об'їдатися: А такъ абы са з ни(х) зодрѣла таѣ машкара, и тоѣ одѣнѣе ѡвчее, в' котѡрое са оубираючи не толко людѣи прѡстыи звѡдатъ, але

и хлѣбомъ собѣ неналѣжнымъ бѡки ростыкаю(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 39).

2. (зовнішня стінка) бік: окно на бокд што было клеце(м) зачинено и шинами // железными пере-бито што(д)рано (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 95-96); Пуше(ч)ка срибнозлоцѣстая з' вшко(м) на боку, вколо рысована (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18 зв.); А оучинишъ ѣмѣ корѣ(н)кѣ золотѣю в кѡло и два пѣрстни золотѣи под корѡною по кѡждомъ бокд (серед. XVII ст. *Хрон.* 107 зв.).

3. (бокова сторона будь-якого об'єкта) бік: а з боковъ ѡной скалы, чотыри ѡкрѣтныи гади на него грозилися (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); земля всѣ окрѣгла естъ якъ яблѡко, на котѡрой вѡды лежа(т) зо в'си(х) сторѡнъ: и з дѡлѣ и звѣрхѣ, и з бѡковъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.).

4. (місце, розташоване справа або зліва від чо-гось) бік, сторона: найпервей остров земли..., од-ным боком лежит от места подле поля Поезницко-го, а по дорожку малую (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); къ томѣ лесъ,... зъ полемъ и сеножа-тьми по знакахъ певныхъ, то естъ почавши отъ до-роги гостинца, которая идѣтъ зъ Почаева мимо плесо мое двѡрное до Дунаева однимъ бокомъ отъ сѣла Почаева долиною зъ знаками и копцами (По-чаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 45); боками тѣе нивы ме-жи дороги, а концами оперлися до межы до пол подданныхъ королевскихъ Овруцкихъ (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); вѡронъ и царъ на немъ, а на правомъ боку, ко востоку, на полуденной сторѡнѣ, патріарха Константинопольскій... а на лѣвой сто-ронѣ, на полуночь... сессія (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 699); на нашо(м) боку тѣе татарѣ в зѣ(м)лю є(г) ца(р)ско(г) величе(с)тва не замы(ш)ляю(т) (Чиги-рин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1); по бѡках — (зліва і справа від певного місця, по обидва боки від сере-дини) по боках: повелѣлъ Црѣ... поставити... сто-лецъ... и на(д) глѣбокою амою, а брѣта своѣго на немъ посадити, а на(д) гѡловою его казалъ мечъ ѡст-ры(и) завѣсити на тонкой нѣти; спередѣ, и з' тылд, и по бѡка(х) (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.);

берег, бік: Коли тѣды тоѣй нѡчы перепровѣдилъ сво(и) набѣтокъ чѣрезъ брѡдѣ, а самъ зосталъ на томъ бѡцѣ брѡда, и тамъ мѣжъ борѣкался з нимъ

аж до заранья (серед. XVII ст. *Хрон.* 50); Признаваемъ то, ижъ есмо продали синожат свою власную... на томъ боку Роси,... Кононови Мазнюченкови, козакови (Корсунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19).

5. (*напрям*) бік, сторона: Стрельба с нее пере(д) себе и по бокомъ (1552 *ОВин.* 3. 130); Але за твоєю насъ оборобною, падѣт' по бѣку наше(м) лѣвом' тѣсача, а по право(м) тма (Вільна, 1620 *См. Каз.* 27 зв.); а якъ ѣстєсь кѣ врагѣмъ телѣснымъ валѣчний, на всѣ бѣки концѣми страшний и безпѣчный: Тѣкъ, дасть ти Бѣгъ, гды к' Орѣодѣксїи сѣ вернешъ, всѣхъ валчачыхъ на цнѣты снадне встѣчь обернешъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); которое село Тули[н]ы... поза(д) за ме(с)то(м) Лещино(м) в бокъ Житомира лежитъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); кающыи-сѣ пры исповѣди стѣи, з боа(з)нїю, знѣвши шѣп-коу, твѣрь не до сѣщен'ника, але в' бѣкъ его обернѣндо маючи, стоѣти має(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); в третє(м) полкѣ тѣкъже мнѣго ихъ было з рогатинами которіе на лѣвы(и) бокъ ѡбернѣ(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 19); то на той, то на сей бокъ — туди-сюди: оуже ма не оузришъ діаволе перекривляючи макге(р)кѣ то на то(и), то на се(и) бо(к) шїю напѣлив'ши, я(к) и(н)дїискїй кѣръ (п. 1596 *Виш. Кн.* 229).

6. (*особа чи група людей, які протиставляються в якомусь відношенні іншій особі або групі людей*) сторона, бік: Провадѣть свою рѣчь ѡ(т)цы стїи о то(м), абы мѣли нѣкоторые посылани бѣти, якобы ѡ(т) бѣкѣ твоєй свѣтоблївостї, жа(д)ны(м) собѣромъ не естъ оухвѣлено (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); Бѣлгопрїсѣдїтелный: Стѣле пїлнѣючїй, и якобы ѡ(т) бѣкѣ чїєго не ѡ(т)стѣпѣючїй, ѡстави(ч)ны(и), в' яковѣй справѣ пїлный (1627 *ЛБ* 9); боку прїсѣдачїй (чїєго) — (*який належить до чїйогось оточення*) прїбїчник: Прѣшѣщенства твѣго и прѣчїихъ всѣхъ бѣкѣ... твѣго прїсѣдачїихъ... абымъ до ѡбщѣго... Совѣтѣ... бѣлъ допѣщенъ (Київ, 1628 *Апол.* 2 зв.); о еденъ бокъ станути (з ким) — стати чїїмсь прїхїльником, одnodумцем: и ѡ еденъ Бокъ з Народо(м) По(л)скимъ ставѣши, Завше вѣ(р)не и менѣжне вшѣляки(х) Непрїятеле(в) Коронны(х), И маѣстату в(ш) К(р) М(л) громѣтъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3).

БОЛБАСЪ ч. Бельбас, белбас. Вл. н.: Я то(г)ды за..., учтївы(м) стара(н)є(м) // пна дя(д)ка мое- (г)[о] мило(г)[о] пна Григо(р)я Бо(л)баса Ро(с)-то(ц)кого, писарѣ зє(м)ского кремѣяне(ц)кого,... прї(ш)ла в ста(н) свѣты(и) ма(л)жо(н)ски(и), за... пна Га(в)рила Кози(н)ского (Колпитів, 1576 *ВГ* 207); Яско Болбасъ (Луцьк, 1624 *АрхїОЗР* 1/VI, 446); Иванъ бо(л)басъ (1649 *РЗВ* 108 зв.).

БОЛВАНЕЦЪ, БОЛЪВАНЕЦЪ ч. 1. Те саме, що балванокъ: Пытѣю тѣ... котѣрїи то събѣръ рѣсказа(л) оу сѣкма(н)коу ѡгѣрнѣти в' синїю на крижи прїбитѣго болва(н)ца, а не писа(н)ного (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 146).

2. Вл. н.: князь щепанъ збаражъски(и) з братьєю своєю прївели... //... до сягло(в)ки рѣды... где сягловка впала в рѣчкѣ болъванецъ (1546 *ОГ* 88 зв.-89).

БОЛВАНОВЪ прїкм. (*який належить ідолу, болвану*) ідолів: Ваєлмонъ: Болванѣво мешка(н)є... або маєтно(ст) мешка(н)ѣ, ѡдержѣ(н)є (1627 *ЛБ* 189).

БОЛВАНСКІЙ див. БАЛВАНСКІЙ.

БОЛВАНЪ див. БАЛВАНЪ.

БОЛВОХВАЛСТВО див. БАЛВОХВАЛСТВО.

БОЛГАРЕ див. БОЛГАРИНЪ.

БОЛГАРИНОВЪ прїкм. (*належний болгарино-ві*) болгаринів: а имена Ромейковичи я з жоною своєю и з дѣтми небожчика Степана Болгаринѣвыми держимъ вѣ сумѣ пенезей у перезыску (Вільна, 1554 *АрхїОЗР* 8/VI, 36).

БОЛГАРИНЪ ч. (*мн.* БОЛГАРЕ, БОЛГАРЫ, БУЛГАРОВЕ, БУЛЪГАРОВЕ) 1. Болгарин: та(к) тѣ(ж) и ѡ(т) мосоха па(т)рїя(р)хи нѣшого ше(с)то(г) сѣна... пото(м)ко(в) рѣса лѣха чѣха всї рѣсѣци поляци мо(с)ква бу(л)гарѣве... словѣ(н)ского языка по(д) нѣбомъ ѡживѣаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 90); на полуднѣ и по(л)ночи ко(ж)ды(и) ѡ(т)мѣн'ны(и) сво-и(м) гѣлосо(м) зѣомы(и) ѣзыкѣ, А менѣте грѣци... сѣ(р)бы, бо(л)гарѣ, словѣне... мѣсѣква и наша рѣс(с) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); все учїтели грѣцкии... научїли тако достѣтѣчнѣ, иж и наподлѣнѣнїйшїй в разумѣ языка словѣнского русин, лїбо сербїн или болгарин вѣдаєт и разумѣєт, чѣм

спастися может, если только сам восхоцет (1608-1609 *Виш. Зач.* 217).

2. (лише у мн.) Болгарія: вы... визнаете, иж были есте в послушенстве... патріарха, от которого вся Руская земля от всходу солнца аж до полночи з Словяны, з Болгары и зъ Сербамы крестилася (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); агарінове теды, на двѣ роздѣляются чѣсти, и едны на Болгѣры войнѣ подносѣтъ,... а дрѣгѣи зостѣлиса мѣсто взѣти (Київ, 1627 *Тр.* 682).

3. Вл. н.: а имена Ромейковичи я з жоною своєю и з детми небожчика Степана Болгариновыми держимъ въ суме пенезей у перезыску, которого тотъ Болгаринъ на брате жонъ нашихъ на Александру Джусе презыская, и без отложеня оногo презыску, не повиннисмы того имени Ромейкович в дель поступовати (Вільна, 1554 *АрхІОЗР* 8/VI, 36); Давы(д) Бо(л)гаринъ (1649 *РЗВ* 387).

БОЛЕ *див.* БОЛЕЙ.

БОЛЕЗНО *див.* БОЛЕСНО.

БОЛЕЗНОВАТИ *див.* БОЛѢЗНОВАТИ.

БОЛЕЗНЬ *див.* БОЛѢЗНЬ.

БОЛЕЙ, БОЛЕ, БОЛІЙ, БОЛѢЙ *присл. в. ст.*

1. Те саме, що болше у 1 знач.: венцей ми коштѣе(т) нижели ты торгѣшь боле(и) бы(м) шкодоваѣль (к. XVI ст. *Розм.* 54); хто болей боудетъ працювати, бо(л)шѣю мздѣ въспрїиметъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238 зв.); Было ихъ первѣй и болѣй, яко суть (Вільна, 1608 *Гарм.* 210); Если ѿ цркви телесно(и) старатися естесмо пови(и)ны, теды ѿ внѣтрно(и) дѣховно(и) неровно боле(и) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 69); и(м) болей воды п'ємо, ты(м) болей прагне(и)а собѣ причинѣємо (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 6); Царь... Іраклій... сщєннны цркѣвнны начин'а на монѣтѣ перековавши, зъ ѿбѣтницею ѿ(т)дана болей и досконаѣль,... в' крайны Персїи вшѣдши, тамъ ѿнѣю монѣтѣ вытрѣчѣетъ (Київ, 1627 *Тр.* 680); Осѣба котѣраа грѣши(т), если бовѣмъ естъ дѣховнаа ѡлбо закон'наа, тогды болей грѣши(т), ни(ж) свѣцкаа (Львів, 1645 *О тайн.* 60); А чѣмъ болѣй ихъ тлѣмѣли тѣмъ болѣй са множили и росли (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

(триваліше за часом) довше, більше: имъ болѣй [Желѣзо, Оловъ, Зѣлото] в' огни трѣаютъ, тѣмъ бо-

лей роспѣскаетъ//са, и ѿ(д)мѣниваетъса прирѣже-наа ихъ тѣрѣдѣсть (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36-37); **что (што) боле (болеи)** — що ще, крім того: И что болѣ не простирающе слѣво про(с)то рещи има(м) всакомѣ хѣдѣжествѣ пролѣтїе блѣгѣоспѣшно е(ст) (Львів, 1591 *Просф.* 71); Штѣжъ болей: нашолема' правѣ достѣтне в' ты(х) самы(х) чо(г)омъ колѣвекъ шѣкаль и далѣко // болшѣ нѣжли(м) потребовѣль (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 7-7 зв.).

2. Те саме, що болше у 2 знач.: ѿ(т)цѣ болѣй мене е(ст) засъ болшѣй на(д) люди (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161).

3. Те саме, що болше у 3 знач.: царь Шуйский болей таборомъ не сталъ, замкнувшисе зъ людомъ до столици и болей въ поле битвы не хтелъ чинити (поч. XVII ст. *КЛ* 80); ѿ(т) Дїакона вѣдлѣгъ звѣчаю волѣно было, жебы не причащающїисѣ зъ цркви виходїли, они виходїти зъ цркви южъ болей вїдѣны не были (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 157); ѿпрѣчь дво(х) бѣлокъ зъ котѣрихъ е(д)на не цѣлы(и) фѣнтъ важи(т), и которїе та(м) лѣдѣвъ за три пѣназѣ идѣтъ, жаде(и)са болѣ(и) не оупоминѣетъ (серед. XVII ст. *Кас.* 40).

БОЛЕНІЄ с. Смукот, тривога, бїль: наведоу на васъ... страхъ, ѿпѣхлїнѣ и горѣчкѣ,... и болѣніе принесѣ дѣшѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 749).

Див. ще БОЛЕЧЬ, БОЛЬ, БОЛѢЗНЬ, БОЛѢСТЬ.

БОЛЕСНО, БОЛЕЗНО, БОЛЕСТНО *присл.* Болісно, боляче: она яко мѣти вапна болесно ва(с) поро(д)и(в)ши... съ ва(м)и вѣчно црствѣвати пѣвна была (Острог, 1587 *См. Кл.* 5 зв.); Я бѣ мой въ потѣ лица моѣго працю, болѣ(з)но ср(д)ца моѣго ѿ(б)таже(и) есмъ грѣхѣами покѣсами нагаба(и) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 48); Вїдишъ лѣбое свое чѣдо ѡнаже(и)нно, На всема' прч(с)то(м) тѣлѣ болѣстно зранѣнно (Львів, 1631 *Волк.* 9 зв.).

Див. ще БОЛЕСТНЕ, БОЛНО, БОЛАЧО.

БОЛЕСНЫЙ, БОЛЕСТНЫЙ *прикм.* 1. (який викликає біль) болісний, болочий: Тыи уразы, которыи маемо отъ жолнера, суть великіи, але суть подобны ранѣ ручной, которая ачѣ естъ болесна, але смерти не приносѣтъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 956); Мл(с)тъ на ѡкрѣтныи болѣсти выдѣла, Мѣ-

лость болѣстны(м) вѣнце(м) терновы(м) вѣнча(л)а
(Львів, 1631 Волк. 12 зв.).

2. *Перен.* (змучений стражданнями, переживаннями) зболілий, страдницький, страждальний: ѿ якій тамъ жал! мѣло болесное ср(д)це... Двы Бѣцы Мѣтере Х(с)вои (поч. XVII ст. *Пчела* 37 зв.); Печаль: Фрасѣнокъ, болесный жаль, печалованье (1627 *ЛБ* 81); И дѣтокъ своихъ наймилшихъ, замордуютъ, На кухню... собѣ ихъ готуючи: И на болесный покармъ, приправуючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 167).

БОЛЕСТНЕ *присл.* Те саме, що болесно: Лѣчь хтѣ ми мѣже(т) истѣчникъ слезъ дати, Твѣрдость моего ср(д)ца згрѣхотати. Абы за грѣхи болѣстне стогнало, ламентовало (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

Див. ще **БОЛНО, БОЛАЧО.**

БОЛЕСТНО *див.* **БОЛЕСНО.**

БОЛЕСТНЫЙ *див.* **БОЛЕСНЫЙ.**

БОЛЕСТЬ *див.* **БОЛѢСТЬ.**

БОЛЕТИ *див.* **БОЛѢТИ.**

БОЛЕЧЬ *ж.* Біль: невѣ(с)та...//... будучи бере-ме(н)на крычала болечи и та(ж)ко(с)ти те(р)пѣла родити (XVI ст. *КАЗ* 627-628).

Див. ще **БОЛЕНІЄ, БОЛЬ, БОЛѢЗНЬ, БОЛѢСТЬ.**

БОЛІЙ *див.* **БОЛЕ.**

БОЛКОТЛИВЫЙ *прикм.* (який белькоче, нерозбірливо говорить) недорікуватий: Медленоазычны(и): Косногласны(и), гѣгнѣвый, заикающійся, шепелѣвый, момотлѣвы(и), заіаклѣвы(и), болкотлѣвый, сипливый (1627 *ЛБ* 62).

БОЛМАТЫЙ *прикм.* Більмастий: Члвкъ ѣсли бѣдетъ слѣпый або хромый, ѣсли малогѣ носа, и великогѣ,... ѣсли плывнѣчи(х) бѣчу, ѣсли болматый... не пристѣпитъ оферовать офѣрь бѣгѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 123 зв.).

БОЛНИЦА *див.* **БОЛЬНИЦА.**

БОЛНО *присл.* Те саме, що болесно: Тѣтъ смѣтнаа, тѣтъ бѣдѣ почивати, Болно стогнати (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

Див. ще **БОЛЕСТНЕ, БОЛАЧО.**

БОЛНЫЙ *див.* **БОЛЬНЫЙ.**

БОЛОБАНЬ *див.* **БАЛАБАНЬ.**

БОЛОНА *див.* **ОБОЛОНА.**

БОЛОНЕ *див.* **ОБОЛОНЕ.**

БОЛОНЪЕ *див.* **ОБОЛОНЕ.**

БОЛОНЪКА *див.* **ОБОЛОНКА.**

БОЛОНЬЕ *див.* **ОБОЛОНЕ.**

БОЛОТЕ *с.* (багниста місцевість) болотище, мочарі, *мн.* болотá, *діал.* болѣття: на сеножа(ти) пѣ(р)ши(и) копе(ц) закопали,... ѿ(т) того ко(п)ця и лозы болоте(м), лозами и сеножа(т)ми на колодези(к) на (в)го(л) Лу(ч)чыны сеножа(ти) (Клюйськ, 1570 *ВГ* 63).

Див. ще **БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТИНА, БОЛОТО.**

БОЛОТИНА *ж.* Те саме, що болото у 1 знач.: pereyszedszy bolotynu Czernew, druhyj kopc zakopaly (Вінниця, 1530 *АрхІОЗР* 7/II, 18); Вода ѿтъ замѣку того по(д) горою ѿподаль болотина смро(д)лива не пють єе (1552 *ОЧерк.* 3. 17).

Див. ще **БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТЕ.**

БОЛОТКО *с.* Те саме, що болотце: ѿдѣ того поля... идучи на всходѣ слонца, просто чрезѣ болотко до лискѣ, тамъ подѣ тымъ самымъ лискомъ на берегѣ копецъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67).

БОЛОТЛИВЫЙ *прикм.* 1. (поганий) брудний, болотний: той фѣндаментъ не терпитъ на собѣ бѣдова(н)а з солѣмы, // з трѣсти, з дѣрева, и ничѣго са з нимъ болѣтливого не мѣшаѣтъ, але прѣймѣтъ, и з таковою са матѣрією зливаѣтъ, котѣраа єсть ѿ(т) приварѣ земли солнѣчны(м) вѣромъ, перечѣщена, якъ єсть зѣлото, сѣребро, и дорогѣе камѣньє (Євѣ, 1616 *УЄ Єв.* 3-4 непум.).

2. *Перен.* Непристойний: котѣрѣи ѿ(д)лѣчи(в)ши єго ѿ(д) нѣ(с)ной мѣдрости, запровадили до грѣбѣхъ, зѣ(м)ныхъ, и болѣтливыхъ спрѣсныхъ оучи(н)ковъ, на слова, а ро(з)мышлѣнья и мѣсли ма(р)нын (Вільна, 1627 *Дух.б.* 366).

Див. ще **БЛАТНЫЙ, БОЛОТНЫЙ, БОЛОТЬ, БОЛОТАНЫЙ.**

БОЛОТНЫЙ *прикм.* 1. Болотистий, тванистий, болотяний: ѿ слѣпото шалѣнаа, и невѣрного ср(д)ца котѣрѣе та(к) глѣбѣко в болотно(й) зѣ(м)ли лежа(т), и(ж) ничѣго не смакѣ(т), єдно тѣе рѣчи те(м)ные телесные (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 24); Якъ жрѣдло при мѣстцахъ вилгѣтныхъ и болѣтнихъ текѣче, настѣпѣвши горячѣсть слнѣчнаа, и єгѣ, и мѣстца ємѣ блѣзко прилѣглыи высѣшаетъ: такъ ласка

остров Ломен аж до болота Сыричинского (Острог, 1538 *AS IV*, 140); Рудавое болото: первыи грани покладены были от Рудавого болота... под лѣсь Добромѣжин (Ковель, 1519 *AS III*, 188); Татариновое болото: мешаны... по(д) татариновы(м) болото(м)... деревья бо(р)тного зо бѣчолами сто... порѣбали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 44 зв.).

Див. ще БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТИНА.

БОЛОТЦЕ, БОЛОТЪЦЕ *с. 1. (багнисте, грязь-ке місце, переважно зі стоячою водою)* болѣтце: а от горы 8 болотце долгое, которое болотце вышло з тоижд речки (Торговица, 1527 *AS III*, 304); а дорогою до болотца, которое подъ коннорозкимъ полемъ (Невмиричі, 1552 *АрхІОЗР* 4/І, 59); ω(т)то(л) в Ло(з)ку з Ло(з)ки в боло(т)це, а ты(м) боло(т)це(м) посередине а(ж) у великое болото и до ре(ч)ки Ре(б)реницы (Клюйськ, 1570 *ВГ* 63); стена учинена... черезъ болотѣца въ поляхъ, подъ запусъ Пересопницкий (Клевань, 1595 *АрхІОЗР* 1/І, 475); фундуя на выживене священника... огород коло тое же церкви, якъ болотце от реки обтачает (Луцьк, 1608 *АрхІОЗР* 1/VI, 387).

2. Вл.н.: Шацки(и) з боло(т)ца (1649 *РЗВ* 377).

Див. ще БОЛОТКО.

БОЛОТЪ *прикм.* Тліпний: брѣп'ний, глиняный, боло(т) (1596 *ЛЗ* 28).

Див. ще БОЛОТНЫЙ.

БОЛОТАНЫЙ *прикм. (розташований у болотистій околиці)* болотяний: а што поболѣлиса в то(м) мона(с)тыри дѣти на(шѣ) и не могѣ(т) живи быти е(с)ли с того болотаного мана(с)тыра не по(и)дѣ(т) на и(н)ши(и) повѣтъ (Острог, 1596 *ЛСБ* 306, 1 зв.).

Див. ще БЛАТНЫЙ, БОЛОТЛИВЫЙ, БОЛОТНЫЙ, БОЛОТЪ.

БОЛОХОВЕЦЪ *ч. Діал.* болоховець "мисливець". Вл.н.: сама колдра куплена за шестьдесятъ золотыхъ у болоховца (Луцьк, 1595 *АрхІОЗР* 3/І, 109); Федо(р) болоховець (1649 *РЗВ* 98).

БОЛТЪ *ч. (стп. belt, нн. bolt(е) 1. (прибальське знаряддя)* бовт: Звыкли ваши духовные папѣжско-го визнаня ловити и до оное матнѣ, яко безрозумливую рибу огромністю болта своего, то естъ // мовы поважное и грозное... заганяти (1603 *Пит.* 94-95).

2. (*вид зброї*) Спис, ратище: Ратище: Рогатина, ошѣпъ, волочна, стрѣла, бѣлтъ (1627 *ЛБ* 107); Ордѣжѣ: Мѣчъ, брѣнь, збрѣа, дѣрда, бѣлтъ, стрѣла... рогатин(а) (Там же, 153).

БОЛШЕ, БОЛША, БОЛШЕЙ, БОЛШИ, БОЛШИЙ, БОЛШІЙ, БОЛШЪ, БОЛШЬ, БОЛЪШЕ, БОЛЪШЪ, БОЛЪШЕ, БОЛЪШЕЙ, БОЛЪШЪ, БУЛШЕ *присл. в.ст. 1. (у більшому розмірі, кількості)* більше, понад: И кнѣа>гѣни Михайловаа рекла перед нами кнѣа>зю Андрѣю, штож сорокъ дворищъ болши [емѣ достало са...] трех а пол колоды медѣ (Кошир, 1502 *AS I*, 147); Єще приходитъ имъ на го(д) по гѣ копы гроше(и) а часомъ большъ з радо(в)ни(ц) (1552 *ОКЗ* 38); ни-хто и(п)ши(и) не мае(т) бѣ(з) листу вы(з)наного позычити бо(л)ше(и) десати ко(п) гроше(и) (1566 *ВЛС* 75); в то(т) ча(с) не было 8 скры(н)цѣ пѣна-зи(и) бо(л)ше е(д)но чотыри зо(л) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); такъ право нашло, ожѣ Абрамовыхъ пѣня-зыи булше оу тумѣ ореку, то пупѣ Ігнатъ полови-на ве(р)ни (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 223); если бѣдетѣ вѣша мл(с)тъ и бо(л)ше потребовали пѣ-незе(и) сего лѣта ѡбеца(л) его господа(р)ская мл(с)тъ дати то(л)ко ра(ч)тѣ вѣша мл(сти) послати (Кам'янець, 1606 *ЛСБ* 405); Се(и) годъ та(м) ω(д)-но(г) бобра ѡбыто, а ино(г)ды // ѡбиваю(т) бо(л)шѣ (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 3-3 зв.); Былѣ при томъ... панѣ микола(и) одреховскы(и)... ти(м)ко присяж-никъ... и игышихъ больше людѣи го(д)ны(х) вѣры (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48 зв.); гды частѣ чѣрпано бываеътъ, бѣлшѣ в' нихъ воды прибываеътъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665); збожя озимого и ярого, пшеници, жита, ячмени... на пню стоячие, на двитисечи копѣ мней albo и болъшей з возами... по-жали и покосили (Житомир, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 488); болше (болшей) далеко, далеко болше (болшей, болшѣ) а значно більше: тѣлко тѣе артикоулы тамъ оуфалено, котѣры есте в' свое(м) вѣзнанью вѣры споманоули естъ того тамъ бѣлше далѣко, и не одін(ъ) са жѣдъ в' тѣхъ оухвала(х) крѣетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 44 зв.); сторона обжалованая ставила свитков болшей далеко нижли поводовая (Луцьк, 1583 *АрхІОЗР* 8/III, 407); ω(т)кѣла и мѣстрови великая потѣха кгда видѣтъ

дчна неподлѣ(и)шаго. што далеко болше в шко-
ла(х) и люде(х) хри(с)тіяньски(х) мѣти потреба
(Львів, 1587 ЛСБ 87, 7 зв.); И самбе наветь наше
на сѣмь свѣтѣ мѣшканіе, далѣко болшѣ на працахъ
и клѣботахъ есть засажено, нѣжли на покою и ра-
дости (Київ, 1637 УЄ Кал. 28); б) тим більше: да-
леко болше не маєт ли бѣгати такового пастыря,
который и сам в неволи и нас ничим ратовати не
может (Львів, 1605-1606 Перест. 42); пристойный
есть часъ и мнѣ нинѣ тоє мовити, и далѣко болшей,
анѣжли ѡномѣ пр(о)ро(к)оу (Острог, 1607 Лѣк. 7);
Далеко болшѣ бискупъ Римскій самъ однимъ пас-
тыремъ быти не можетъ, на которого бы одного
тѣи слова "паси овцы мои" спадали (Київ, 1621 Коп.
Пал. 492); болше (болшѣ) надто — більше того,
крім того: Тоє все слышачи наймилѣшїе, повстанѣмо
вытрезвившисѣ, а бо(л)ше на(д)то тѣмъ грѣхѣв-
ны(м) снѣмъ не спѣмо (Острог, 1607 Лѣк. 125); То,
мовлю, и болшѣ надѣто, бы дѣло тоє, моєи вокаціи
и пре(д)савзѣта было припоманѣлѣ бымъ: лѣчъ зос-
тавѣю то часѣи волнѣйшомѣ (Київ, 1623 МКСВ
73); болше (болшѣ) нѣчого (ничого) — більше
нічого: Зъ которыхъ всѣхъ ниже отъ нихъ зажи-
тыхъ свѣдоцтвѣ, болше нѣчого не вытягнуть,
только продкованье межи апостолами въ лѣтахъ
(Київ, 1621 Коп. Пал. 441); на(д) весѣлье болшѣ в'
жи(т)ю ничѣго не знаєтъ (Київ, 1632 Евхар. 295);
болшей того — більше: пан Дубравскій болшей
того по Волини ездити не будет (1560 АрхЮЗР
8/VI, 85); А бо(л)шѣ того сваровъ и споро(в) и
ѡ(т)волокъ сѣдѣ не маєтъ допѣцати (1566 ВЛС 29
зв.); еще болшей — більше того, крім того: А еще
болшей Калвинистове учечи, же крещеніе не есть
тѣмъ дѣтемъ потребное, которые ся родятъ зъ
родителей хрестіянскихъ (Вільна, 1595 Ун. гр.
163); ледво што болше — ненабагато більше:
которые [поводове] зъ звыча(и)поу то(л)ко броню
на(д) два(д)ца(т) конє(и), ле(д)во што бо(л)ше, до
акту приехали, упережаючи протестацию свою
(Ісаіки, 1643 ДМВН 237); мало болшѣ — децо
(трохи) більше: А естѣ валъ ѣши(р)ки мало болшѣ
двѣхъ сажонѣ (1552 ОКан.З. 19 зв.); мало не
болшей, мало што болшей — ненабагато більше:
кгдажѣ въ Рускомъ языку не найдешѣ таковыхъ

книгѣ, але мало не болшей того зъ Латинськихъ
выбиралѣ? (Вільна, 1599 Ант. 901); Одѣ того часу,
коли будетѣ отдалена офера..., будутѣ 1000 двѣ-
сти и деветдесять дней, которые мало што болшей
учинятѣ надѣполчетверта року (Вільна, 1595 Ун.
гр. 157); много болшѣ — значно більше: якъ мнѣ-
гѣ зъ потока чѣрпано бываєтъ, тѣкъ мнѣгѣ болшѣ
зъ жрѣделѣ примножаєтъся (Київ, 1637 УЄ Кал. 177);
чимъ (чѣм) болша (болшей) — набагато краще,
скільки ж краще, наскільки ж краще: а если же
трава пол'наа, кѣтораа дне(с) есть а заѡутра в'
коупоу бываєтъ злѣжена бѣгѣ тѣко ѡдѣває(т) чи(м)
есть бол'ша ва(с) ѡ маловѣры (1556-1561 ПЄ 38); а
естлѣ трава полная сегодня ес. а на завѣтріє водно
мѣсце сгорѣна будетѣ. бѣ так ѡдевает а чѣм бол-
шей вѣас лицемѣрїи (Володимир, 1571 УЄ вол. 48); що
болше: а) більше як: Которые если бы що бо(л)ше
на(д) м̄ золоты(х) выдали я... прошу... неха(и) то(т)
выдаток вымешкаю(т) в домѣ (Лопушна, 1598
ЦДІАЛ 201, 4, 12, 49 зв.); б) більше того, крім того:
ѡтосмо ю(ж) срокги(х) нава(л)ностїи и велики(х)
трѣво(г) збыли, а доброй и бє(з)пє(ч)ной до тихой
и бє(з)печа(л)ной пристани приплылисмо, що
бо(л)ше и до збавенно оубѣ(г)ли есмо хмѣръ и
несыто(с)ти и тѣчи немѣрности оушлисмо (I пол.
XVII ст. УЄ Кан. 39); щоразѣ то болше — щораз
більше: А докиж ти, Іѡане, бѣдешѣ практиковати,
А щоразѣ то болше ѡ томъ Хр(с)тѣ пророковати ?
(I пол. XVII ст. Сл. о зб. 23); не мний ани болшей
див. МНИЙ;

(триваліше за часом) довше, більше, понад: он
сам болшии тридцати лѣтъ в держани и во в (!) по-
кои был (Львів, 1537 AS IV, 83); добродеревѣцы...
припрѡвадивѣши дерево тоє лежали тамъ в каневе
болшѣ мєсаца (1552 ОКан.З. 19 зв.); ѡному члѣву
было бо(л)ше(и) сорока лѣ(т) (II пол. XVI ст. КА
19); А не только на томъ соборе, (которому вже //
лѣтъ болшей нижѣ триста... минуло,) але и пе-
редѣ тѣмъ завжды вси патріарѣхове были подѣ
послушенствомъ Рымьского епископа (Вільна,
1599 Ант. 513-515); которы(и) з пє(т)масты и
два(д)цєти золоты(х) по(л)ски(х)... зъ я(р)ма(р)ку
лє(т) мє(и)шѣ албо бо(л)шѣ трє(х),... утеклѣ (Во-
лодимир, 1600 ТУ 232); А понева(ж) не могѣчи

на(м) ча(с) по то(м)у мѣти, жебы(с)мы были бо(л)-ше и ѡ всѣ(х) реча(х) потребныхъ писати, написали (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Азѣжъ не болшей анѣ-жли шѣсть сотъ лѣтъ минѣло, яко тоѣ писмо спра-вено естъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225); Нѡе напѣрве на-оучилъ людіи скотѡмъ орати, што пѣрвѣ зѣмлю болши нежъ в. лѣтъ рѣкама своїми копѣли (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); не болшъ — не бѣльше; не стар-ший (від вказаного віку): Єсли бы са потрафило и(ж) шля(х)ти(ч) в лете(х) чоты(р)надѣцати а не бо(л)шъ ѡбвинѣ(н) ѡ злоде(и)ство...//... тогды та-ковому про молодѡ(ст) лѣтъ его не маєт быти по-лично(н) за злоде(и)ство (1566 *ВЛС* 104 зв.).

2. (сильнѣше за ступенем дії або вияву) бѣльше, швидше; в бѣлшій мірі: повѣдаю вамъ и(ж) са ра-довати боуде на(д) нею [овцою] болше а нижли на(д) дева(т)десати(х) и девате(х) не заблоудь-шихъ (1556-1561 *ПЄ* 79 зв.); воевода Киевський правдиве то признаєт, ижъ то болшей за пры-мушенѣмъ..., а нижъ по своей доброй воли, учы-нити муселъ (Вільна, 1599 *Ант.* 687); бо(л)ше же сия любѣве ничто не естъ, абы кто положилъ дѣшѣ за (д)рѣга своего (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); Соше(д)шесѣ на дѣгъ вѣрченый в до(м) выбрапый Любѡвію и тихостію, Дрѣ(г) дрѣга честію бо(л)ша себе творяще (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); такъ и епис-копъ Римскій... не мѣлъ въ духовныхъ болшей владности и зверхности (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 654); Наконѣць котѡрыи болшей дѣфаю(т) щѣстю, наѣцѣ, скѣрѡ(м),... и самѣмъ собѣ, нѣжъ г(с)дѣ бгѣ (Львів, 1646 *Зобр.* 81); К томѣ мѣлѣ(т) члѣвкѣ жонѣ свою бѣлшей нѣжли ѡца або мѣткѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 367 зв.); болше от другихъ в собѣ вѣмѣ-тити *див.* ВѢМѢСТИТИ; болшей над другихъ о собѣ розумѣти *див.* РОЗУМѢТИ;

швидше, скорѣше, бѣльше: Переказа входемъ ѡпымъ... тыхъ часовъ деєтсѣ не только ѡтъ та-таръ але болшъ ѡтъ своїхъ козаковъ которые вставичѣне тамъ живѣтъ (1552 *ОКан.З.* 28 зв.); алѣ бѣлше бойтесѣ тоѣго, котѡрыи мѡже(т) и дѣшоу и тѣло погоубити вѣчны(м) ѡгне(м) (1556-1561 *ПЄ* 51); Лѣчъ ижъ то з нѣкакого припѣдкѣ бѣлше ниж-ли с хѣти быти оучинѣны ѡбразы тѣи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 29);

переважно, головним чином: поменѣные слѣдги... Прибра(в)ши собе люде(и) бо(л)ше(и) пешихъ и и(с)ныхъ з возами... кгвальтовѣне наєхавши хоте-ли... тѡю має(т)но(ст)...//...до ѡ(с)татѣкѣ... спѣ(с)то-шити (Вінницѣ, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв.-33).

3. (аживаєтсѣ з дієсловами у реченнях із запе-реченням) бѣльше: а мы не маємъ вжо болший тоѣ волости и села комѣ ѡтдавати ѡт того замѣкѣ (Бе-рестѣ, 1508 *АС* III, 57); прѡтож приказѣмъ вамъ, ажбы естѣ емѣ в тыхъ имѣнѣяхъ дѣл дали, абы вжо ѡ(н) в томъ далѣй не шкодовал и намъ ѡ томъ бол-шей того не жаловал (Львів, 1524 *АС* III, 267); ѡна в ма(л)женствѣ з вѣм по(д)лугѣ правѣ дѣхо(в)ныхъ болше(и) мешкати не можѣтъ (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); а тепѣрь идѣте съ мирѡмъ и бѣлшъ не грѣшѣте (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 911); Престань, пане, на нас болше ся гнѣвати, Не дай болше врагом з нас ся насмѣвати (1648, *Єлег.* 153); пождѣль [Нѡе] прѣдѣсе ещѣ сѣмъ дне(и) дрѣгѣхъ и выпѣстилъ го-лѣбѣцѣ, котѡраѣ се не воротѣла бѣлше(и) до не(г) (серед. XVII ст. *Хрон.* 16); Прѡто приказѣ(м) ва(м) абысте болше(и) не чинили кривды цркви бжѡй (Мошпи, 1650 *ДПБ* ДА /П 219, 16).

Див. ще БОЛЕЙ, НАЙБОЛЕЙ, НАЙБОЛШЕ.

БОЛШЕМѢНѢ с. (надмірна догидливѣсть) лес-тощѣ: Лихѡимѣтелство: Болшемѣ(н)ѣ, метѣ(ф): лѣстѣ, лѣще(н)ѣ (1627 *ЛБ* 58).

БОЛШИ *див.* БОЛШЕ.

БОЛШИЙ¹, БОЛШЕЙ, БОЛШІЙ, БОЛЬ-ШИЙ *прикм.* 1. (значний за розміром, величиною, вагою) великий: кѣль... до большого дела зѣ па-де(и) ѡколо (1552 *ОВин.З.* 131); Гости котѡрыѣ ве-зѣтъ соль чере(з) володѣме(р) дають з воза старостѣ ѡтъ болшѡе соли головаженѣ двестѣ (1552 *ОВол.З.* 198 зв.); четвертое [окно] болшѡе з обо-лонами паперными (Луцьк, 1571 *АрхІОЗР* 8/VI, 350); а гдѣбы его ещѣ хто лепей перекупилъ, мес-течками и сѣлами болшими (ему) посветилъ, певне бы и на Рускую проѡєсию (,которѡе тепѣрь боро-нитъ,) губу отворилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 765); Іѡ-сифъ патріарха... каза(л) за столо(м) сѣдѣти, за бѣлши(м) столо(м) старши(м), за малы(м) мнѣй-шимъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 239); ку(л) желе(з)-ны(х) ѡлово(м) ѡблиты(х) до дву(х) де(л) болшихъ

два(д)цать три (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.); Єлліни зась што нечїстныхъ и плюгавшихъ люде(и) за бѣги себѣ мѣвали, оуподобляючи и равнаючи ихъ именамъ болшихъ звѣздъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); больший палець *див.* ПАЛЕЦЬ.

2. (значний за силою *вияву*) великий: А што са дотычет монастира Мѣлец, отколаж єсми мѣл болшую кривдѣ, я князь Василей маю князю Андрею... постѣпити тот мой монастыр из людми и з наданем монастырскимъ (Вільна, 1522 *AS III*, 231); Иншихъ речей рухомыхъ..., въ томъ подклете, виделомъ много, которыхъ и не лично за большими шкодами (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР 1/1*, 318); Діаво(л) же завїстный пора(до)вавшє(с) на́шей по́гыбели оу бѣлшюу ль(ст) люди прївѣль (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 188); Где нась заразы зна́ло, весѣла обфїтоє, Болшаа бовѣмъ на(с) та(м) свѣтлость освѣтила (Львів, 1616 *Бер. В.* 72); Грѣна сладькїи винниці хви; бѣлшеи славы сподобїлиса в' топѣтаню; абовѣмъ досталиса в' правїцѣ цѣра аггльського (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59); А Стыи Златѣстый, и на(д)то бѣлшюу бѣазнь Бжїю хотачи вправїти в' нась для надки слѣвъ Бо(з)скихъ, яснє мѣвить (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234); А по семъ и болшаа жалость, и страхъ оупадє на грѣшникѣвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

3. (який має важливе значення) великий, важливий: хотачи Єго Милость шотнейшого и пилнейшого в болшихъ слѣдбахъ своихъ мети, з ласки своей пожаловал... ємѣ именьє в Киевскомъ повѣте (Краків, 1519 *AS III*, 191); а кто(ж) оу малой рѣчи єсть несправедливъ и оу бѣлшой несправедливъ // єсть (1556-1561 *ПЄ* 292-292 зв.); та(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(и) тоє справы во(н)тпливости в то(м) актє не ѡзначи(л) и за неведомѣ(ст) дчинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ 5*, II 4049, 142); панъ Сенявски(и)... бо(л)шую справу ѡ бо(л)шую суму с певною ѡсобѣю и в певномъ кгрѣде маєт (Київ, 1643 *ДМВН* 246).

4. (у складі титулу) великий: Сиггелъ, Келѣйникъ Патріа(р)ші(и), и протосїггелъ, бѣлшїй келѣйникъ и ч(с)тенъ. а(б) печата(р) (1627 *ЛБ* 234).

5. Знатний, іменитий: Єго Кролевскаа Милост... панѣ Виленскомѣ пишєт, абы Вашѣ Милост там кѣ Украинє помкнѣт се з болшими людми ра-

чил, злаца, иж се повѣтрєє дѣишаєт (Варшава, 1568 *AS VII*, 305).

6. У складі назв рослин: кропива болшая *див.* КРОПИВА; попутникъ болшей *див.* ПОПУТНИКЪ; росходникъ болший *див.* РОСХОДНИКЪ.

7. У складі вл. н. Хручѣе Болшѣе: заставили маєтностъ свою, въ поветє Луцкомѣ лежачую, село Хручѣе Болшѣе (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР 6/1*, 443).

БОЛШІЙ², БОЛШІЙ, БОЛШІЙ, БОЛШЕИ, БОЛШІЙ, БОЛШІЙ, БОЛШІЙ, БУЛШЕИ, БУЛШІЙ *прикм. в. ст. 1. (значніший за своїми розмірами, величиною, кількістю) більший*: Єстлиж князь Кѣзма... вѣсхѣет комѣ тѣю половицѣ мыта Ѡстрѣзского на год запродаѣти для болшѣе сѣмы // пѣназєй,... Твоа бы Милость князю Кѣзмє... того не боронил (Вільна, 1541 *AS IV*, 276-277); со вѣсихъ городєнь таа болша по(л) д сажѣна (1552 *ОВін.З.* 130); И рѣкль та́къ оучїню рѣзѣмѣчу житїни́цоу мою клоуню або стѣдѣлоу и бѣлшїи побѣдоуоу (1556-1561 *ПЄ* 274 зв.); А є(ст)ли бы которое жѣны внесє(н)є бо(л)шѣе было ни(ж)ли и(н)шихъ жѣнъ буду(т) пови(н)ни дєти и(н)шихъ жѣ(н) наперє(д) перє(д) рѣзѣло(м) именє(и) своихъ выровнати ѡное внесє(н)є бо(л)шѣе ма(т)ки бра(т)и своєє (1566 *ВЛС* 65); Другїй пост — Петровъ, который неѣдинаковїй бываєтъ: часѣмъ бѣлшей, часѣмъ мєньшей (Вільна, 1608 *Гарм.* 216); тыи далѣко бо(л)шѣю нагородѣ маю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); И знѣвѣ збѣдовалъ далѣко коштовнѣй, и бѣлшєє мѣсто, нѣжли пѣрвѣй былѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 59); Кацїа... трѣхи бо(л)шая (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 8); мы для лепшого и бо(л)шого Пожи(т)ку мона(с)тыра нашего Печє(р)ского... сажѣнку... засипати ро(з)-казали (Васильків, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1); а што (щѣ) болшая, што болшого — а до того ж, крѣм того, бїльшє того, *діал.* що бїльшє: а што болшая, ииѣнтаръ старїй, водлє которого самъ держалъ,... въ себє задержалъ єси (Краків, 1583 *АрхЮЗР 1/1*, 160); а що бо(л)шая не ко(н)тє(н)туючысє тымъ то(т) жє па(н) Бєлєцкїи(и)... з... помо(ч)никами своими...//... хлопѣвъ... з мѣста повѣганялъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195); А што болшого — жє у ихъ милѣсти калєндаръ малѣ не каждѣго ро-

ку одъменяется, а одѣмѣна каждая естъ шкодѣли-
ва (Вільна, 1599 *Ант.* 651); смѣ(р)тъ... жа(д)но(и)
ведомо(с)ти ѿ при(с)тю свое(м) зна(т) не дае(т), а
што бо(л)шо(г)[о] часу и години ѿно(и) ведать жа-
денъ не може (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 217); по бол-
шой части *див.* ЧАСТЬ;

(*тривалиший за часом*) довший, більший: а по(д)
часть жнѣвъ гды днь е(ст) бѣлшій тѣ(и)жъ всѣ зъ
пѣранкѣ ажъ до вѣчера нехай ти бѣдѣтъ забавы (Київ,
1625 *Кіз.Н.* 201).

2. (*старший за віком*) більший: А тотъ сынъ
булшій (XVI ст. *НЄ* 6); ты естєсь болши(и) самъ
себе вспомага(и) (к. XVI ст. *Розм.* 12 зв.); болшій
в лѣтєхъ — дорослий: оныи [дѣти] за(с) бо(л)шій
в лѣтє(х) не знаятъ, и ѿвше(м) ани надѣйтисѣ хо-
та(т) (поч.XVII ст. *Проп.р.* 216 зв.).

3. (*значніший за силою вияву, інтенсивністю*)
більший: не хотать черкашанє кѣ томѣ новомѣ
замѣкѣ переселиватисѣ мєначи тамъ небє(з)печѣ-
ность большѣ (1552 *ОЧерк.З.* 17 зв.); Тогѣ же рѣкѣ
мо(р) бѣлѣ велікїи в полици, же болшого не пом-
на(т) (1509-1633 *Остр.л.* 127); За короля Августа
былѣ такой голодѣ великий, ажѣ люди зѣ голоду
мерли, а звлаща въ Литвє и на Полєсю, а на Моск-
вѣ еще большій былѣ (поч.XVII ст. *КЛ* 75); жада-
ємо, абы(с)тє вмл(ст) ти(м) бо(л)шѣю пи(л)но(ст) и
старанє ѿколо тѣе(и) работи мѣли (Сучава, 1603
ЛСБ 376); А то чынили для большое учтивости
оного найвышшого по Христѣ пастыра Петра све-
того верховного апостола (Вільна, 1608 *Гарм.* 220);
Ихѣ милость, не конѣтєнтуєчисє давньыми...
крывѣдами..., але кривѣду до кривѣды а жал до
жалю тымѣ булшій придаючи...//... Михаила...
побитого на улицу...//... выкинули (Луцьк, 1627
АрхЮЗР 1/VI, 590-591); Бѣлѣшеѣ... любви на(д)
тѣю нѣхто не маетѣ, абы положилѣ хто дѣшѣ свою
за дрѣга своѣго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 638); И їмѣ
зашѣйшаѣ єѣ причїна была, тымѣ бѣлшихѣ силѣ
набываєтѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3 зв.); На(д) такѣ-
вѣю радѣ(ст), нѣстѣ бѣлшеи радѣсти (Чернігів, 1646
Перло 162); А теперѣ гдєбы и(м) бо(л)шій рату-
нокѣ... ѿ(т) Сыно(в) Церковныхѣ бы(л), то еще...
пи(л)но того всѣмѣ намѣ постерѣгати потреба (Чи-
гирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1);

(*про владу*) вищий, більший: ѿ(т)цѣ болїй мене
є(ст) зѣсѣ бѣлшій на(д) лѣуди (поч. XVII ст. *Проп.р.*
161); Єсли вѣєвѣда хто, єсли прєложѣный якїй, або
хтѣ ѿ(т) велмѣжны(х) пѣнѣ(в) и Кнѣзєй, єсли
и са(м) Цѣрѣ корѣнѣ нѣсѣчїй а негѣдне пристѣ-
паетѣ, вспынїи и заборони, бо(л)шѣю тѣ на(д) нѣго
маетѣ влѣдѣ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 301); Але не-
праве, бо якѣ то рєчѣ зносная и до увѣреня подоб-
ная быти можєтѣ, абы бискупѣ... болшую надѣ
апостола въ цєркви... влѣду мѣлѣ? (Київ, 1621
Кон.Пал. 492);

(*вірогідніший, певніший*) кращій, лїпшій, біль-
ший: а на болшее потвѣрѣженїє вѣсемѣ вышєпи-
санномѣ, велѣли єсми... таѣтѣлови логофєтѣ, завѣ-
сити нашѣ печатѣ к сємѣ листѣ нашємѣ (Сучава,
1503 *Сост.С.* 261); А для лепшого свєдома и болшее
тєрдѣсти и печат нашѣ казали єсмо привѣсити к
сємѣ нашомѣ листѣ (Вільна, 1507 *АС* III, 43); пы-
та(м), хто бли(з)шы(и), надѣ тепєрєшнихѣ пово-
до(в) яки(и) болши(и) бли(з)кости на(д) то быти
має(т) доводѣ, ѣказѣю(т) же синовецѣ би(л) што
яко сѣ вышє(и) повєдило (Кременєцѣ, 1611 *ЛНБ* 5,
III 4053, 26 зв.); И на то(м) да(л) сє(с) ли(ст)... до
которого на бо(л)шѣю вѣрѣ и пє(в)но(ст)... прия-
тели мои... печатїи... приложивши рѣками вла(с)-
ными по(д)писати рачили (Вїнницѣ, 1620 *ЛНБ* 5, III
4057, 32 зв.); ѿ(т)цѣ Макары(и)... зако(н)ныкѣ...
для бо(л)шого собє свѣдє(ц)ства приданого, по-
даль... тє(с)тамєнтѣ (Житомир, 1650 *ДМВН* 217).

4. (*визначніший за суспільним і соціальним ста-
новищем*) вищий, більший: правдоу вамѣ повѣдаю
не єсть слѣуга бѣлшій надѣ господарємѣ своимѣ ані
пѣсєлѣ не єсть бѣлшій ѿ(т) того, который єго по-
сла(л) (1556-1561 *ПЄ* 408); Не єсть слѣуга булшій
вытѣ папа своєго, ажѣ мене зогнали, и васѣ из-
женутѣ (XVI ст. *НЄ* 30); аще бы сѣ кривда дѣяла
в чѣмѣ кольвєк мєньшимѣ станѣмѣ от болшихѣ, то єсть
от єпископовѣ, тогды апєляцѣя до архїєпископа...
ити мает (Бєрєстѣ, 1591 *ПІФ* 105); тѣхѣ повїнѣ-
ность єсть при бѣлшихѣ слѣдѣгахѣ цѣрковныхѣ яко
при и по(д)дѣакѣнє(х) и дѣяконахѣ, коли оу олтѣра
слѣжать бѣти притѣмѣными, и имѣ оуслѣговѣати
(Львів, 1645 *О тайн.* 131);

у *знач. ім.* вищий, більший: Бѣйтєѣ и бѣга бѣйтєѣ

и пна, мѣсѣтъ бо(л)шого опустѣти, а меншемѣ слѣ-
жити (Острог, 1587 *См.Кл.* 14); любо(в) в' ва(с) абы
опочивала, и ме(н)ши(и) проти(в)ко бо(л)ше(м)у и
ста(р)ше(м)у абы са склони(л) (Ясси, 1614 *ЛСБ*
451, 1 зв.); мѣлодѣжъ, оубо(з)ство, и хлѣпство,...на
стѣпни преложе(н)ства и достоѣнства по(д)вышѣ-
нѣа достѣпнѣють ѡ(д) Крѣла, а ве(л)мѣжи и бо(л)-
шѣи позадѣ зоставають (Вильна, 1627 *Дух. б.* 342).

5. (значніший за важливістю, цінністю) вартіс-
ніший, важливіший, цінніший: чи пакъ не бол'-
ши(и) и лѣп'шѣи є(ст) члѣкъ ниж'ли ѡв'ца того для
годи(т)са в' соуботы дѣбре чинити (1556-1561 *ПЄ*
56); во што бы есте са ѡболокали, албо дѣна не
єсть болшая ни(ж) пока(р)мъ и тѣло ни(ж)ли ѡде-
(н)є (Хорошѣв, 1581 *Є. Нег.* 6 зв.); а до(б)рѣи за(с)
абы са в' вѣрѣ спробовали и до кон'ца... вит'рѣва(в)-
ши бо(л)шѣю заплатѣ собѣ заслѣдили (Вильна, 1596
З.Каз. 73); кгда схѣчетъ в' очи рекѣтъ, з мѣншихъ
рѣчѣи снадне сѣдити о болшихъ (Острог, 1598-1599
Апокр. 206 зв.); цнѣта бовѣ(м) болшая єсть на(д)
вшелѣкый сѣнгъ (Острог, 1614 *Тест.* 140); Не зѣвше
бовѣмъ Трипѣснцы маєтъ, гдыжъ и досконалыи и
зѣполныи Канѣны прекладаютьса, але роздѣлю
ѡ(т) достатнѣйшеи и болшеи в' нѣй рѣчи нѣзвиско
такѣ маєтъ (Київ, 1627 *Тр.* 10); Гды тѣды самѣго
себе намъ в' Насвѣтшомъ Сакраментѣ дѣти рѣчилъ,
далъ намъ речъ найболшѣю, нѣ(д) которѣю бол'шая
дана быти не мѣжетъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 4);

у знач.ім.с.р. болшое (те, що має більшу вагу,
цінність) цінніше, вартісніше: а во Тройци нѣт ни-
чого першого а ни послѣднейшого; нит ничего бол-
шого, ани меншого (Вильна, 1600 *Катех.* 65); что
же может быти болшого и потребнѣйшаго на свѣ-
те, яко же спасти себе? (Унів, 1605 *Виш. Домн.*
193); на(д) дѣшд бовѣмъ нѣчѣгѣо оу себе и в' себѣ
болшого и коштовнѣйшого не маємѣ (Київ, 1637
УЄ Кал. 134).

6. (складніший, досконаліший) вищий: А такъ
ниѣ тому дѣчатъ до бо(л)шихъ надѣкъ приступнѣючи
ко диалектице и реторѣице (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8
зв.).

БОЛШІЙ³ див. БОЛШЕ.

БОЛШИТИ дієсл. недок. (що) Збільшувати,
примножувати: а болшъ зѣлота, и маєтностѣи зѣб-

рати хотѣчи, з мѣтництва болшити и(х) старѣ(л)-
са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 732).

БОЛШІЙ¹ див. БОЛШІЙ¹.

БОЛШІЙ² див. БОЛШІЙ².

БОЛШІЙ³ див. БОЛШЕ.

БОЛШОСТЬ ж. Більшість: О бо(л)шости и по-
слѣше(н) (написано на полях. — Прим. ред.) (Ос-
трог, 1598-1599 *Апокр.* 112 зв.); И такъ бѣдетъ
двѣйка нерѣвнаа, болшостью и мѣншостью рѣзначи,
на(д) што зайсте штѣ незбожнѣйшого быти мѣ-
жетъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 290); панове братия видѣв-
шы и(х) такую неѡхоту до ѡ(т)даня до(л)гу ѡ(т)ло-
жили тую справу до болшости брати(и) и ча(с)
ины(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 74).

БОЛШѢ див. БОЛШЕ.

БОЛШѢ див. БОЛШЕ.

БОЛѢВАНЪ¹ ч. Морський вал, хвиля: Ибо
свѣ(т) тѣй пра(в)диве подобѣнъ є(ст) мѣрю, яко
та(м) в'єсгды премѣни и стра(х) вѣтры море(м) по-
лышоутъ, болѣваны надымаю(т)са и выливаю(т)
(Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 234 зв.).

БОЛѢВАНЪ² див. БАЛВАНЪ.

БОЛЬ, БУЛЬ ч. 1. (відчуття фізичного страж-
дання) біль: Я с того тяжького болю с того света
зыйти мушу от змордованя мужа своего (Луцьк,
1583 *АрхїОЗР* 8/III, 361); Вшелѣкое тѣло свѣомѣ
члѣн'кѣ помагає(т) тер'пѣти болю, прѣто и а чи-
нити моушоу сѣрца моєго волю (Острог, 1603 *Лям.*
Остр. 21); ты(м) елене(м) подобные естесмо, абыс-
мо бовѣ(м) рѣны той боль оулѣчили оутѣкає(м) за-
ра(з) до свѣта (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); Ко-
торого для боязни тыхъ же ихъ милостей, абы чо-
го болшого над ним не учинено, и для болю и кри-
ку его великого, мене... не презентовали, однак...
о придаѣтъ возного мене... просили (Луцьк, 1627
АрхїОЗР 1/VI, 591); Южъ слѣдкѣи Іс сѣрѣгострашне
збитый,... Претѣжко(ст) болю к' смѣрти са збли-
жаєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 18); Хорѣбою называемѣ
оутрапѣнѣе долгое; а нѣмочѣ короткѣи боль тѣла
(Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); Щасливий то человек, кот-
рый до покою Земного поспѣшил, где не знає болю
(1648 *Єлег.* 152); припѣли на нѣй бѣли наглыи и в
тѣмъ оумерла (серед. XVII ст. *Хрон.* 202).

2. (відчуття душевного страждання) біль, сму-

ток: Теди юж' Чловекъ что мовити болше не могъ, бо пред нимъ били всѣ дѣла его зане били ѿ(т)явленіе, а потомъ з великимъ жалемъ і болемъ і страхомъ разлѣчилась дѣша его ѿ(т) тѣла (XVI ст. *Сл. о. см.* 336); такъ великого бе(з)права не чини собѣ, абѣсь намъ та(к) великого не нанѣсь бѣлю (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); зъ жалю, буль срокгій въ сердцу моем маю (Львів, 1630 *Траг.п.* 162); бѣлю сердечного жадными словы оутѣшити не мѣжемъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 953); И мнѣ снать рачей пристѣало молчаніемъ сѣ забавити; анижели бѣлю сердечного Вѣшой Кнажѣй Мл(с)ти рѣны ѿ(д)новлѣти (Київ, 1641 *МИКСВ* 361).

БОЛЬНИЦА, БОЛНИЦА *ж. (цсл. больница) (благодійна установа, переважно при монастирі, для бідних та хворих)* притулок: показали на(м) кгрѣнты, и матери(и) немало наготовлено(и) на шпита(л) муже(с)ки(и) и женски(и), на стра(н)но-прие(м)ницѣ и болницѣ (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); при которомъ священнику... болницу и шпиталь убогих своих любезно... строити (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9); которое то мѣстце замѣною отъ побожныхъ Господина Отца Филофея Бакшыя, Преложного на сесѣ часть отъ насѣ Архимандрита над Больницею нашою Печерскою и всѣхъ в той же Больницы найдующихся Старцовъ одержалисмо (Київ, 1631 *ОЛ* 21); по[s]o[c]omion, бо(л)ница (1642 *ЛС* 282).

БОЛЬНИЦКІЙ, БОЛЬНИЦКИЙ *прикм.* Який стосується монастирського притулку для бідних і хворих: Филофѣй Бакшій, Троицкій Больницкій Строитель, зо всѣми Старцы его сожительми... подписуюсь (Київ, 1631 *ОЛ* 31); которымъ то помеченнымъ Старцомъ Больницкимъ мы Архимандритъ съ Капитулою своею... пляцу зъ огородомъ и садомъ... такъ много, яко они намъ уступили, мы тежъ черезъ дорогу напротивко того першого мешканья ихъ... уступуемъ (Там же, 26).

Див. ще БОЛЬНИЧНИЙ.

БОЛЬНИЧАРЬ *ч.* Той, хто лікував або доглядав за хворими у монастирському благодійному притулку: больничарь приіде къ архимандриту... и рече (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VII, 75).

БОЛЬНИЧНИЙ *прикм.* Те саме, що больниц-

кій: Писанъ въ Монастыру Больничномъ Троицкомъ Монастыря Печерского Кіевскаго (Київ, 1631 *ОЛ* 30).

БОЛЬНЫЙ, БОЛНЫЙ *прикм.* 1. Хворий: тоє все побрал, а мене оставил нага,...// болна, гладна и студена (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 57-58); Роевни(к) бчо(л)ны(и), съкъ его з бѣлы(м) хлѣбо(м). ѿмочивши на бо(л)ныи ѿчи оувари(в)ши приклада(и) ѿто(к) из очи(и) вычищае(т), и оуздра(в)лае(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10).

2. *у знач. ім.* Хворий: онѣ... болныя оуздравлаеть (1489 *Чет.* 199); болныа исцѣлайте мртвыа вѣск(р)шайте мало(мо)щныа очищайте (1556-1561 *ПС* 49); Покажѣте(ж) мы... где котѣры(и) з ва(с) в ми(р)ско(м) житіи бѣдѣчи,...//... наги(х) ѿдѣалѣ, бо(л)ны(м) послѣжи(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.); Болный болнаго врачевати не может (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 242); Той же Сѣтый... нарѣкаючи на шѣпты и ворожки бѣбѣи на(д) бѣлными мѣвитъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 78); сійже сѣт квѣт' мїрѣ, солѣ земли, вра(ч) бѣлны(м),... наставни(к) блѣдѣщимъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 6).

Див. ще БОЛѢЛЫЙ, БОЛАЩІЙ.

БОЛЬШЕ *див. БОЛШЕ.*

БОЛЬШЕЙ¹ *див. БОЛШЕ.*

БОЛЬШЕЙ² *див. БОЛШІЙ².*

БОЛШІЙ¹ *див. БОЛШІЙ¹.*

БОЛШІЙ² *див. БОЛШІЙ².*

БОЛШЪ *див. БОЛШЕ.*

БОЛШЬ *див. БОЛШЕ.*

БОЛѢЗНЕННЫЙ, БОЛѢЗНЕНЪ *прикм.* Мученицький: члѣкъ еси смертенъ болѢзненъ и страстенъ (1489 *Чет.* 362 зв.); Пѣки же страдала, и болѣла бѣрзо, гонимаа жена, кгда рѣдила трѣдолѣбцевъ, пѣстынножителѣй... и всѣхъ праведниковъ: котѣріи болѢзненноу и тѣсноу, дорогоу идоутъ до живота вѣчнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

БОЛѢЗНОВАТИ, БОЛЕЗНОВАТИ *дієсл. недок. 1.* (чим і без додатка) Мучитися, хворіти (на що): пре(ч) зависть и ненависть ѿ(т)ложѣ(в)ши, мою малѣю прѣцѣ любѣ(з)ноу прѣймѣте,... сами себе на бо(л)шѣю подвижнѣте здра(в)ствѣ(и)те, но не болѣ(з)нѣ(и)те ѿ Дрѣзи (Вільна, 1596 *Грам.З.* 3 зв.); Таа то жена... всегда емѣ рѣди(т) вѣрныхъ снѣовъ

его... и в' то(м) рожденію бързо болѣзнѣтъ и мѣчитса (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.); по вса дни жїтїа моего ср(д)цемъ болѣзновалемъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

2. (о кїм, чїм і без додатка) Жалїти (кого, що), переживати, турбуватися (за кого, що): Болѣзнуемъ о васъ, покайтеся, молимъ васъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1093); Подвизатїса: Болѣзновати (1627 *ЛБ* 85); затымъ П.П. братия боле(з)нующи ѿ недѣлѣ... брата ста(р)шого, по(с)лали з межы себе дво(х) брати(и)... запрошуючи... до прочитаня листовъ (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43 зв.); indoleo, болѣзную, жалѣю (1642 *ЛС* 233); ѿ сѣмъ пнѣ князь бѣсѡвскїй и адъ Болѣзнѣтъ и гѡрко рыдаѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61).

3. (без додатка) (зазнавати моральних мук, переживань) страждати: Недавно всѣ радостї гѡйной заживали, На высѡкости Бѣгѡ, ѡсана, волали, А тепѣрь все створѣнїе гѡрко ламентѣтъ, с' преразливѣмъ оужасѡ(м), смѣтне болѣзнѣ(т) (Львів, 1631 *Волк.* 3).

БОЛѢЗНЬ, БОЛЕЗНЬ ж. 1. Недуга, хвороба: И боуде(т) тресена по мѣстахъ и боудоу(т) голодове и заматена почато(к) болѣзнѣмъ тѣмъ (1556-1561 *ПС* 180); Дѣля того Бѣгъ естъ праведенъ, хотъ якую болѣзнѣ напуститъ на насъ изъ случѣствомъ великѣмъ и изъ досадовъ тяжковъ (XVI ст. *НС* 178 зв.); Та(к)же кто болѣзни въ (до)моу без вѣдома по(д)ложи(т) по(д) главоу венеди(к)та, // боуде(т) ли потѣти здравъ бѣде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3-3 зв.); Єліссѣй... розболѣл'са болѣзнію своєю, котороу и оумѣръ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 1); Нѣдѣгъ: Нѣмочъ, хорѡба, илї многоврѣме(н)ное страда(н)є, болѣзн' (1627 *ЛБ* 73); Человѣкъ: А то я ѡже з' болѣзні ѡмираю (Чорна, 1629 *Дїал. о см.* 264); оутекла ѡ(т) ва(с) навѣки болѣзнѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 159 зв.); Болѣзнѣ. Dolor. Animi crutiatius. Morb(us). Aegrotatio. Infirmetas (1650 *ЛК* 430); в болѣзні быти — хворїти: Брата нашего ста(р)шого пна Ле(с)ка, жена врѣма немалое в болѣзні бывши... престависа (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); болѣзнію премудростї оболѣти *див.* **ОБОЛѢТИ**; упасти в болѣзнѣ *див.* **УПАСТИ**.

2. (відчуття фізичного страждання) біль, мука:

исцѣлалъ всакии недоугъ и всакоюу болѣзнѣ въ людехъ (1556-1561 *ПС* 48); Тераз же южъ, Адаме, мѣсишъ робити, А я в болѣзни мушѣ чада родити (I пол. XVII ст. *Рез.* 169); претерпѣлъ бѡлезни и мѣки тѣжкїи, на кр(с)тѣ сѣмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.); з болѣстїю бѣдѣшъ родитъ дѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

3. (душевнї переживання) біль, жаль, смутѡк: нѣстъ мѣста цѣлаго, ѡ(т) грѣховного недѣга. все стрѣ(п), все рани,... все ѡгнь пекелны(и), все бѡлѣзнѣ. все грѣхъ, все неправ(д)а, все лѣжавѣство. все хитро(ст). все ковар'ство,... все лжа,... сѡщѣе(ж) нѣ(ст) ничтоже (до 1596 *Виш. Кн.* 266 зв.); а кто мѡже по достѣткѣ болѣзнѣ, и жалѣ цркви Хвѣ ѡписати; кгда снѡве са по всѣ(м) стрѣанамъ, по мѣстахъ, троупы и тѣла сѣты по оулицѣмъ лежѣтъ... без' погребѣнїа зѣмнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); Што(ж) тѣды оучїни(т) в' до(м) дшѣ нашеї пре(з) оуживанїе таїнъ... всакою згѡла болѣзнѣ дшѣ нашеї ѡ(т)женѣтъ, злѣю пожадливость... попѣли(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 309); По смѣткѣ смѣто(к), срѣго(м) срѣжшїй, в' трѡпы ходи(т), Що и ча(с) тѣжшаася болѣзнѣ в' ср(д)цѣ родитъ (Львів, 1631 *Волк.* 11); пнѣ дѣшѣ мою плачливѣю, и ср(д)це смѣтное, постїгла болѣзнѣ ѡ(т) вѣка неслыханаа (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.).

4. *Перен.* Бїда, горе: а вїдачи болѣзнѣ егѡ, з'стѣпїлъ есмь абыхъ егѡ вѣзволїлъ з рѣкъ єгїптановъ и вѣвел' з' земли ѡной до земли дѡброй и простѡрѡнної до земли котораа ѡплывѣтъ молокомъ и мѣдомъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81).

5. *Перен. (відступлення від чистоти віри, приєднання до рїзних сект)* хвороба: римский костел, тѣх всѣх хромѡт и болѣзнѣй єретических избѣгши, на... фундамент' правѡвѣрія стоїт (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 171).

Див. ще **БОЛЕНІЄ, БОЛЕЧЬ, БОЛЬ, БОЛѢСТЬ.**

БОЛѢЙ *див.* **БОЛЕ.**

БОЛѢРИНЪ *див.* **БОЯРИНЪ.**

БОЛѢСТЬ, БОЛЕСТЬ, БОЛЕСТЬ, БОЛАСТЬ ж. 1. Недуга, хвороба, *дїал.* болїсть: пи(и) на(д)щеср(д)це вѣсѣ боластї оуздоровлає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); заразъ [жѡна] исцѣлила

ся выть тои болести (XVI ст. *НЄ* 59); бѣлезнь. бѣлѣ(ст) (1596 *ЛЗ* 29); в' той его болѣсти, пришлоу к' немѣ Аггль Бѣй (поч.XVII ст. *Пчела* 26); кг(д)ыж' бѣ(з) оуфолькова(н)а // налегли на ма болести (Острог, 1607 *Лѣк.* 122-123); Бѣлезнь: Бѣлѣсть, жалъ, хорѣба (1627 *ЛБ* 11); Іовъ живъ по бѣлѣсти оной лѣ(т) ро. (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.); болѣсть смертная — смертельна хвороба: того... прода(н)ного взяли є(с)те ѡ(т) несправе(д)ливых(х) ру(к) приби(в)ши // на кре(с)тѣ оубили є(с)те его, которого бѣ въскреси(л) ѡ(т) о(у)ме(р)лыхъ ѡ(т)-на(в)ши боле(с)ти сме(р)тныи для то(го) и(ж) то была ре(ч) неподобна абы мѣ(л) быти ѡ(т) неї заде(р)жа(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8-9); болѣсть телесная — хвороба тіла: болести теле(с)нои лаза(р) и(з)бы(л)са (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 210); кополиповая болѣсть — вовчак, вовчий лишай: орѣхи кипари(с)ныє то(л)чены вмѣсте с вишними ягодами... бѣде(т) аки масть... по(до)бна тѣстѣ и то прикладывае(м) къ язвѣ кою врачеве именію(т) волкомъ икополиповѣю болѣстью (XVI ст. *Травн.* 135); очная болѣсть — очна хвороба: очныи болѣсти, бѣлма и затѣклости... Варáгови Іоáннѣ, и дрѣгомѣ Варáгови злѣи злѣчила врѣды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); впасти в болѣсть *див. УПАСТИ*.

2. (відчуття фізичного страждання) біль, мука: Та(к)же ктороую женоу гризе коло поупа породивши, чо(р)нобы(л) оувари // оу водѣ и пити давай и прикладаи до поупа, то минає(т) боле(ст) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.-11); На то(т) ча(с) гды и(х) выгнать из рáю. тѣми слѣвы. Нѣвѣсто, тѣ в болѣсти боудешъ зàвсе родіти дѣти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 215 зв.); дѣточки мое, котѣры(х) знѣвѣ з бѣлѣстью рожоу, ажъ поки знѣвѣ боудеть выѡбраже(н) хс в' васъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); и та(к) кре(ст) за(в)жды на(и)де(ш) бо або на тѣлѣ болѣ(ст) вѣде(ш), або на дѣши дѣха втраплѣна зносити бѣде(ш) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 5); Коли се оуже приближалъ часть нароженъа, алимпіада в' великой се болѣсти мѣчила (серед.XVII ст. *Хрон.* 397 зв.); болѣсть зубная — зубний біль: репейное сѣма варено во вксѣсе и тѣ(м) ро(т) полоще(м) тогда ѡ(т) то(г) болѣсть зубная престане(т) (XVI ст. *Травн.* 428); болѣсть плѣчная — біль у легенях: вишніє ягоди

варены с ойсовою травоу в водѣ и то пріато ве(л)-ми боле(ст) плѣчнѣю виме(т) (XVI ст. *Травн.* 218 зв.); болѣсть селезенная — біль у селезінці: шаѣра(н) же пріато болѣсть селезеннѣю выведе(т) (XVI ст. *Травн.* 141); мѣсячная болѣсть — менструация, місячне, регули: Та(к)же котораа жена мѣса(ч)ною болѣсть трѣпи(т)... набери припоу(т)-никового насѣна, оувари оу винѣ... дай пити єи пораноу и на но(ч), оуздовлат (!) в неї // болѣсть (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2-2 зв.).

3. (душевні страждання) тривога, смуток, туга, біль: его болѣсти, а и(н)шихъ весѣла (Острог, 1607 *Лѣк.* 118); смѣтокъ, плач', и болѣсть оуставичне мѣти бѣдешъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 12); ахаїа: Бѣлѣсть, жалѣсть, троска або смѣтокъ (1627 *ЛБ* 184); Ѡ срѣкгаа смѣрти,... Бодай бы впрѣдъ, вѣлкана млѣты та скрѣшили,... Нижлибысь мѣла Ѡца нашего порвѣти, И намъ смѣтнымъ смѣтнои болѣсти додѣти (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12); Чістаа Пáнна з' болѣстю взираєть, На Сна свѣго смѣтне погладаєть (Львів, 1631 *Волк.* 16); яко Іелѣй кѣ бѣлезнемъ телѣснымъ оускромлѣнію бáрзо помагаєть, тákъ моцъ тоє стѣсти смѣткѣ и болѣсти дѣшевнои оумне(и)шаєть (Львів, 1645 *О тайн.* 119); болѣсть сердечная — душевний біль: мниси... слѣшачи штѣ са з' іншими монастырѣми стáло, болѣстѣю сердѣчною и стрáхо(м) знáты боудѣчи вышли протівъ имъ со кр(с)ты (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 55).

БОЛѢТИ, БОЛѢТИ, БОЛИТИ *дієсл. недок.*

1. (чим, на що і без додатка) Хворіти: тогды припесли к немѣу в'са болащаа розлѣчными недоугы (1556-1561 *ПЄ* 29 зв.); Та(к)же кто на гнѣвою (!) боли(т), нехай ясть ведрѣне(!) здравъ боуде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4 зв.); крича(т) же охрѣмлены и окалѣчени бываю(т) або жадныхъ немашь, або велми мáло такѣхъ, котѣрыє бы або не болѣли на тѣе рáны, або са не обавлѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); ѡ(т) оубѣгихъ, и сирѣтъ аще кто їли болиътъ, їли оумрѣтъ, їли родит', и про(ч) (Львів, 1642 *Жел. П.* 5); не бѣде що пѣти слѣгамъ антѣхристовимъ, и ѡ(т) жáжды начнѣтъ болѣти (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.).

2. (про яку-небудь частину тіла — давати відчуття фізичного болю) боліти: Та(к)же кого бо-

ли(т) селезе(н)... вѣзми .д. ло(ж)кы боуквицѣ варе-
ной, а .д. ложки вина. а .л. зе(р)нь пе(р)цоу //
сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. УТ фо-
токоп. 7-7 зв.); *Образно*: та(к)же и мы яко боудоучи
чло(н)кове є(д)нои головы х̄а... ви(н)ни є(с)мо та(к)
чинїти если(ж)бы которїй члоно(к) межи нами
мѣ(л) болѣти то є(ст) которїй члѣк ма(л) бы бол-
лѣти якою немошцю, а(л)бо недостатко(м) якы(м)
теды ви(н)ны є(с)мо всѣ болѣти из нїмь (к. XVI ст.
УЄ № 31, 196);

безос.: Мѣ са об̄ясн̄аемо, же на такѡвѣю тер-
пливость, жебы то, коли болїть не стогн̄ати и не
о(х)тати здобытиса не мѡжемь (Острог, 1598-1599
Апокр. 214); Іс... распоро(л) собѣ скороу по(д) кѡ-
лѣно(м), в̄ложї(л) та(м) кар̄т̄коу... гдѣ то са
гнѣтъ загоило, и не болѣло (Львїв, поч. XVII ст.
Крон. 92);

(*заснавати фізичних страждань, мук*) мучитися:
стогн̄анамъ великимъ крич̄ала [жена] кгда пр̄во-
роуд̄наго с̄на родїла, ап(с)тлѡвъ, мѡчениковъ: и в
роженю ихъ б̄рзо болѣла, и кр̄вїю са ѡблївала
(Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.).

3. *Перен.* (від чого, чим і без додатка) (*душевно
страждати*) страждати, переживати, тривожити-
ся: ср(д)це мое... боли(т), выдачи моукоу твою не-
вин̄ноюу (XVI ст. УЄ *Трос.* 71); а прето(ж) знаймо
зайста тоє, и(ж) болитъ д̄ша наша котраа гр̄хами
є(ст) ѡбтажена (к. XVI ст. УЄ № 31, 66 зв.); А при
томъ стра̄шное трас̄ена земл̄е... тог(д)а мнѡгїи
ц̄арїе з̄емнїи... начин̄тъ ѡ(т) стра̄х̄ болѣти, и в̄ пе-
щ̄ери каменїи критиса (Чернігів, 1646 *Перло* 142);
срдцемъ болѣти — журитися: А гды оумр̄ети то
пл̄ачешъ смоутиш̄са ср(д)цемъ болїшъ та(к)
ты(ж) ежели що найдешъ веселїш̄са. а гды що згд̄-
бишъ то жалд̄ешъ (Устрики, I пол. ХУІІ ст. УЄ
№ 29515, 158); поспѡл̄б̄ пл̄акати взыв̄аймѡ, абы-
с̄мѡ... ср(д)цемъ на̄ши(м) ѡ зап̄едбаной на̄ми л̄асцѣ
Б̄жой болѣли и т̄жїли (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 953);

(ким, на що, о кому, о чім) (*виявляти увагу до
чиїхось потреб*) турбуватися, піклуватися (про
кого, що): детми своими я болела, а я о них ся
добра стараю (Володимир, 1580 *АрхїОЗР* 8/ІІІ,
313); ѡ тов̄арышо(х) болѣти (Острог, 1607 *Лѣк.* 65);
И намъ Д̄х̄ѡвнымъ..., гѡдно всегда скр̄ьбѣти и

болѣти ѡ справ̄ахъ Ц̄рк̄ѡвныхъ, абыхмѡ держ̄али
по прав̄илѡмъ С̄тыхъ (Львїв, 1614 *Вил. соб.* 3);
Бол̄ѣючи тѣды на̄ то Ц̄рк̄вь М̄атка на̄ша, же сынѡве
єи в̄ запаматыва(н)є прихѡда(т) добродѣйства
Б̄жого,... оустановїла абы в̄ т̄ю чотыр̄дес̄атницѣ
ѡ(т)правов̄аныи были т̄їи Канѡны, котѡрыи с̄б̄тъ
злож̄еныи для възб̄ж̄ена ч̄лка... до ро(з)мышл̄ана
л̄аски Б̄жеи (Київ, 1640 *Тр.Ч.* 6 зв. нenum.).

4. (кого) Турбувати, хвилювати, болїти: чого и
право посполитое...позволяетъ у кгородскихъ по-
звехъ каждому жалобу свою писати такъ, яко ся
кому станеть, и яко его болитъ (Луцьк, 1580
АрхїОЗР 1/І, 148); лечь имь о то идетъ, и то ихъ
болитъ, ижъ се владыкове злучили съ костеломъ
светымъ Рым̄скимъ (Вїльна, 1597 *РИБ* XIX, 236);
Вемъ, же то геретиковъ болитъ и грызетъ ихъ не
по малу, коли хрестияне старожитное веры като-
лическое згажаются (Вїльна, 1599 *Ант.* 665); Pastu-
sze, pastusze, Lubliu tie do dusze, A sczo mene boli,
Skazu ty do woli (1612 *П. про наст.* 4); братия пилю
причины пытали и ѡного словы лагодными жадали
абы ѡ(т)менил̄ъ тую волю (!) свою, а если бы его
що мѣло болѣти ѡ(т) свѣц̄ки(х) ѡбещ̄ючися...
ви(н)ного карати (Львїв, 1634 *ЛСБ* 1043, 40).

5. *Перен.* (чим і без додатка) Заснавати утисків,
бути пригніченим: Такъ Поликарпъ, Іреней... и
їн̄ышие мнѡгїе...//... дѡбре спорадївши и вручїв-
ши свой вл̄асные ц̄рк̄ви: до ин̄шихъ оутїсненыхъ,
и фр̄ас̄енками албо на̄пастыи бол̄ѣючихъ власт̄ь-
ного достое(н)ства своѡго вл̄адоу на рат̄нокъ...
ихъ прибыв̄али (Єв̄е а. Вїльна, п.1616 *Прич.отех.*
14 зв.-15); В тѡй ч̄ась ц̄рк̄ѡвъ ѡблюбеница Х̄ва, а
м̄атеръ на̄ша, та(ж)ко болѣла, и стогн̄ала (Черні-
гів, 1646 *Перло* 133 зв.).

БОЛ̄ѢЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Хворий: В
тыхъ лежалѡ мно(з)ство великое бол̄ѣючи(х), слѣ-
пы(х), хрѡмы(х), высхлы(х), котѡрыѣ чек̄али пор̄д̄-
ше(н)а воды (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 237).

БОЛЯЧКА, БОЛАЧКА *ж. (опух, чиряк, вираз-
ка, нарыв)* болячка: пси...приходачи ѡблїзовали
гнои его [вроды або болачки] (1556-1561 *ПЄ* 293
зв.); велїки(и) припоу(т)никъ тоую мо(ц) имаєтъ в
с̄б̄б̄(!) з него добраа масть быває(т) на в̄сѣ раны
// и бола(ч)кы (XVI ст. УТ фотокоп. 1-1 зв.);

Та(к)же хто має(т) болѣ(ст) оу воухо(!) тогды съкъ припоу(т)никовый оу вѣхо оупоусти. бола(ч)коу оукладае(т) (Там же, 1 зв.); Рана: Плѣга, брѣдѣ, гнѣи, болачка (1627 ЛБ 107); therioma, вредѣ, боля(ч)ка (1642 ЛС 397); болачка огненная — бешиха, рожа: не тѣлько ча(ст) тѣа тѣла котѣраа хорѣетѣ, але и дрѣги поблѣжнѣи чѣсти, и сѣмъ вѣсѣ члѣвкѣ на пѣтымъ гинетѣ, тѣкже норѣцѣ, и моровый врѣды, и болачки огненны Рѣжами названы (Київ, 1631 Син. Тр. 816).

БОЛАЧО *присл.* Те саме, що болесно: Тамъ где мѣло всѣхъ бѣи: где бѣлачо, рѣки. Хтѣ вѣмовитѣ ѣкѣи терпѣтѣ мѣтки мѣки: Гды са зъ плѣдомъ вѣ оутрѣбахъ недозрѣлымъ кѣатѣ (Вѣльна, 1620 Лям. К. 3).

Див. ще БОЛЕСТНЕ, БОЛНО.

БОЛАЩИЙ *прикм.* у знач. ім. Хворий, заст. болящий: в котры(х) [прѣтворѣхъ] лежало мно(ж)-ство болащихъ слѣпыхъ хромы(х) и соухы(х) (к. XVI ст. УЄ № 31, 62 зв.); Бѣди прѣче гѣтовѣ вѣндѣ днѣ и нѣщѣ, съ крѣщенѣемъ, съ покащенѣемъ, (сѣрѣчѣ, исповѣдати болащихъ, и всѣхъ кѣющихъ са)... творѣже достѣйное прѣвило, со любѣвѣю (Львѣв, 1642 Жел. П. 5).

Див. ще БОЛЬНЫЙ, БОЛѢЛЫЙ.

БОНДА *ж. (пол. dial. bonda)* грошѣ, що зарѣбив невѣльник: Чѣляди неволной, который мають приробки, а бонди свои, по полторы копи жыта на рокъ давано (1529 АЗР II, 195).

БОНДАРЕВАЯ *ж.* Бондариха: дрѣчаниновѣ дво(р) де(р)житѣ ба(л)це(р) и дрѣги(и) дво(р) бо(н)даревѣе о(н) (жѣ) де(р)житѣ (Луцѣк, 1552 ОЛЗ 181 зв.).

Див. ще БОНДАРКА.

БОНДАРКА *ж.* Те саме, що бондаревая: ксендзѣ Анѣтонѣи Янишевскѣи... прѣтивѣко... Лѣсѣкови рѣзѣниковѣ, Мѣсѣкови жолперѣви,... Насѣти бондарѣы... офѣровѣлсе прѣвѣне чыпитѣ не занехѣти (1649 АрхѣОЗР 3/IV, 155).

БОНДАРСКИЙ, БОНДАРСКѢЙ *прикм.* Бондарскѣи: Ѡпи(с)ка... змо(р)дова(л); сокиру бо(н)-да(р)скую, стру(г)... поя(с)... с калитою ѡ(т)ня(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); Хѣщникѣ: Драпѣ(ж)-ца, лѣпѣжца, разбѣйникѣ, и тѣжѣ нѣчи(н)е бѣднар-

ское, гѣкѣ котрымъ обрѣчѣ завѣдатѣ на фѣсы (1627 ЛБ 143).

Див. ще БОДНИЦКИЙ.

БОНДАРЧИНѢ *прикм.* (ѣкий належитѣ бондарѣи або стѣуетѣся ѣи) бондарчин: У знач. ім. Влн.: Фѣдо(р) бо(н)да(р)чи(н) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 18 зв.).

БОНДАРѢ, БОДНАРѢ, БОДНАРѢ, БОНѢ-ДАРѢ *ч. 1.* Бондар: тѣе дѣи всѣ... зѣ сусѣдами своѣими Рожищаны: Жданѣемъ Пинчукомъ и Павѣломъ Куликомъ, бондарѣомъ,... прѣшедши дѣи до двѣра моего, Кѣбезѣкого, нѣщѣю... двѣрѣ... огнѣемъ запѣлили (Луцѣк, 1582 АрхѣОЗР 6/I, 129); ѡ(д) направы начинѣа бо(д)наро(в) да(л), гро(ш) ѣс. (Львѣв, 1607-1645 РДВ 35); Євсѣи Євѣлашенѣко бондар,... чинѣил пѣлноѣт од порѣнку аж до вѣчера (Бѣриспѣль, 1615 АБМУ 12); Пѣдѣрѣ. Корѣбѣйникѣ, или бѣднарѣ (1627 ЛБ 103); трѣх хлоповѣ ремѣсникѣовѣ бѣднарѣовѣ кнежѣти єго мл. замѣковѣих... посѣкли (Луцѣк, 1649 АрхѣОЗР 3/IV, 350); Бѣднарѣ. Victor Doliarius (1650 ЛК 429).

2. Влн.: Мѣщанѣ... Якимъ Бѣндѣарѣ... зѣ(н)ко грѣбе(н)никѣ (1552 ОЧорн. 3. 57 зв.); Вѣ Дермѣани тежѣ, Фѣдорѣ Корѣцевѣичѣ остѣлѣ ми винѣнѣ чѣтыри копи грошѣи, Жданѣецъ Бѣндѣарѣ сто грошѣи (Клѣванѣ, 1571 АрхѣОЗР 1/I, 38); Мѣско Бѣндѣарѣ (1649 РЗВ 375).

БОНИФРАТѢРѢ *ч. (пол. bonifater, лат. boni fratres)* монах, чернеѣ ордѣну св. Яна бѣжѣго: и пѣвѣне южбы бѣли забѣли, кдѣи бѣл прѣшо разѣ до ѣтѣцовѣ бѣнифратѣровѣ, а потѣмъ до костѣла кѣтедрѣального не утѣклѣ (Луцѣк, 1649 АрхѣОЗР 3/IV, 308).

БОРАКѢ *див. БУРАКѢ.*

БОРАНѢ *див. БАРАНѢ.*

БОРАНѢЙ *див. БАРАНѢЙ.*

БОРБА, БОРѢБА, БУРБА, БУРѢБА *ж. 1.* Бѣротѣба, бѣтва, бѣи, пѣединѣок, *dial.* борбѣ: множѣство сошлѣо лѣудѣи, вѣдѣти то(г) силѣ и борѣбою (1489 Чет. 57); А тѣе во(и)ны дома рѣстагѣающѣи // не зѣнаѣшѣ, а тѣе бо(р)бы, достѣ(т)ками всѣкими ѡбѣстѣвѣлавѣшѣи не вѣдаѣ(ш) (п. 1596 Виш. Кн. 251 зв.-252); Брѣанѣ: бѣрба, вѣйна, бѣтва, бѣи (1627 ЛБ 12); Borba: poiedunek: pasowanie (Жѣвѣква, 1641 Dict. 51); Борбѣ. Lucta. Pal[a]estra (1650 ЛК 430).

2. (діяльність, що має на меті подолати, знищити або перебороти що-небудь) боротьба, битва: діаво(л) толикдѹ Зави(ст) имає(т) на (с)лове(н)скій язы(к), же ле(д)ве жив' ѿ(т) гнѣва; ра(д)бы его до щеты погѣби(л) и всю бо(р)бою свою на тоє дви(г)-нѣлѣ (п.1596 Виш. Кн. 223 зв.); на словянський язык посполу с дияволом борбу подвигнул еси (1608-1609 Виш. Зач. 220); ка(ж)ды(и) з насъ має(т) собѣ назначати скро(м)ности, я(к) мно́го бо́рба з пе(ст)-лівою хтівостю тѣла вытагає(т) по насъ (серед. XVII ст. Кас. 66 зв.); борбу мати (мѣти), мѣти бурбу (з ким на що) — вести боротьбу (з ким, чим, проти кого, чого), боротися (з ким, чим, проти кого, чого); а то для того діаво(л) на слове(н)скій язы(к) бо(р)бѣ тѣю має(т); Запе(ж) естѣ пл(о)доноснѣ(и)шій ѿ(т) всѣ(х) языко(в) (п.1596 Виш. Кн. 224); Спѣсѣбъ тѣды вѣлки твоѣи тогѣ естѣ,... же-бы(с) са ѿдыймѣвал', и внѣтрнюю войнѣ и бо́рбѣ мѣлѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 145); тоє новорож(д)єнное ѿ(т)рѣча... имаєтъ... мѣти боурбою або валкою с тыми невидимы«ми» враги нашими (XVI ст. УИ 1911/2, 76); борбу подыймовати вѣ мысляхъ (на що) — задумувати, виношувати в думках боротьбу (з чим, проти чого): а вѣспеслость, неоувѣжностъ, недовѣрство,... здрада, ѿблѣда ѿ(т)кѣлѣ сѣтъ; изѣли на тѣхъ бо́рбы и войны в' таємныхъ мыслахъ твоихъ неповиненєсь подыймовати (Вільна, 1627 Дух.б. 23); борбу точити (з чим) — боротися: Ижѣ брѣтѣа в' щирости, простотѣ, и в' по́кою, з' собо́ю жити а з мы́слами внѣтрѣними бо́рбѣ... точѣти повѣнни (Вільна, 1627 Дух.б. 20); вѣ борбе стояти — удаватися до бійки, битися: Не чѣдѣй же са детино рѣскій видѣ(в)ши напи(в)шагоса йнока, абовѣ(м) в' бо(р)бѣ стои(т) и (за)пасы ходи(т) (п. 1596 Виш. Кн. 252 зв.).

3. ч. Вл. н.: процыкъ бо(р)ба (1649 РЗВ 11 зв.); Семенѣ Бѣрѣба (Там же, 400 зв.); Ангѣрей Бѣ(р)ба (Там же, 437).

Див. ще **БОРЕНЄ, БОРОТЬЄ.**

БОРБИЩЕ с. 1. (поле бою) бойовище, бойовисько, боїще: Borbiszcz: plac do woyny (Жовква, 1641 Dict. 51).

2. Спортивний майдан: pal(a)estra, а(е), бо(р)-бище, ѿбѣчилище (1642 ЛС 297).

БОРБНИЙ прикм. (який стосується боротьби або гімнастичних вправ) спортивний, гімнастичний: pala(e)stricus, а, u(m), бо(р)бни(и), борите(л)ни(и) (1642 ЛС 297).

Див. ще **БОРИТЕЛНИЙ.**

БОРГОВАТИ дієсл. недок. (давати або брати в борг) боргувати: Боргую. Fidem do alicui. Vende pecunia non pr(a)esenti (1650 ЛК 430).

БОРЕНЄ, БОРЕНИЕ с. Боротьба, битва, борня, заст. боріння: борєніє, борѣ(н)є, валка (1596 ЛЗ 29);

поборювання, подолання: Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных,... ты же свою душу и мощи занеси (бл.1610 Виш. Посл. до Княг. 236).

Див.ще **БОРБА, БОРОТЬЄ.**

БОРЕЦЬ, БОРЕЦЬ ч. (учасник спортивної боротьби) борець: и многоса трафлає(т) я(к) дво(м) борѣце(м) бо́рчни(м)са то томѣ, то семѣ наврѣ(х) вѣскочити, а того по(д) сѣбе по(д)гѣбати (п.1596 Виш. Кн. 252 зв.); Бо если бы са пригодило пре(д) нѣкатори(м) бо́ротиса дво(м) борѣце(м) и еди(н) бы выигра(л), а в то(м) бы пришо(л) нѣкій прѣѣтель цѣрскій и проси(л) бы цѣра ѿ то(т) вѣнѣць выгранный цѣ(ж) емѣ на то цѣрѣ ѿ(т)повѣ(ст) (поч. XVII ст. УЄ №236, 9); Страда́лецъ: Шырмѣръ, бо́ре(ц), ге́рцыръ, или́ мѣчникъ (1627 ЛБ 121); Каллима́хъ: до́бръ бо́рецъ (Там же, 214); Борець. Luctor (1650 ЛК 430).

Див. ще **БОРИТЕЛЬ.**

БОРЖѢ присл. в. ст. Швидше, скоріше, діал. боржій: а дьяволы тогды ненавидѣли Христа и гадали якъ боржѣ пуйти спередъ (не)го, чомъ были увыйшли дѣля того, што бы погубили тоты люде (XVI ст. НЄ 101).

Див. ще **БОРЖЫЙШЕ, БОРЗДЕЙ.**

Пор. **БОРЗО**¹.

БОРЖѢЙШЕ присл. в. ст. Те саме, що боржѣ: іюда боржѣише побѣгъ пре(д) хѣ(м) до жи-довъ. а напростѣишею сте(ж)кою (Смотрич, II пол. XVI ст. Проп. Д. 7 зв.).

БОРЗДЕЙ, БОРЗДѢЙ присл. в. ст. Те саме, що боржѣ: иванѣ(ж) борздѣи петра ко грѣбою прѣбеглѣ (1489 Чет. 173 зв.); на которѣю вѣгодѣ... па(н) воевода... микола(и) мале(ц)ки(и) и(н)те(р)цызд...

да(л) во(д)ле которое и(н)те(р)цызы хотечи я ѡ(т) того ѡкрѣ(т)ника бо(р)зде(й) свобо(д)на бы(т) (Володимир, 1578 ЖKK I, 129).

Пор. БОРЗО.

БОРЗДО *див.* БОРЗО¹.

БОРЗДЫЙ *див.* БОРЗЫЙ.

БОРЗДЪЙ *див.* БОРЗДЕЙ.

БОРЗИЙ *див.* БОРЗЫЙ.

БОРЗО¹, БОРЗДО, БОРЪЗО *присл.* 1. (з великою швидкістю) скоро, швидко, *діал.* борзо: идѣте до села которое предѣ вами естъ, и борзо входячи в не найдете ѡсла прѣвазаное,...//... а приведѣте ко мнѣ (1556-1561 ПЄ 170-170 зв.); А тоє рекѣши, ишли бо(р)зо до потока кедрѣскаго (XVI ст. УЄ Трос. 57); той пѣрѣ борзо ишезѣючой естъ подобѣнь (Київ, 1625 Кол. Каз. 4); Скорѡ: Рѣхлѡ, бѣрзѡ (1627 ЛБ 115); Оуподобѣ(м) са ѡной зѣмѣи м(д)ро(и) кѣтѡраа хѡще(т) избѣйти старѡй скѣры изъ себѣ тѣды бѣрзо пре(з) тѣсныи распѣлины оулѣзе (1645 УЄ № 32, 69);

(у скорому часі) скоро, швидко, *діал.* борзо: паклиж бы твоя милост его отпавити так борздо не хотел,... тогды не вем, на комъ ся то зостанеть (Тихотин, 1522-1530 ЧИОНЛ V-3, 48); а которые (!) бы дей такъ борздо на тую роботу не вышоль, и ты дей за мосты кажешъ на нихъ брати з дыму по пяти грошей (Краків, 1524 АЛРГ 197); ісоусъ бѣрзо к ни(м) промовиль (1556-1561 ПЄ 67 зв.); онъ ся къ тому борздо признаеть, же того брата нашего рукою своею замордоваль (Луцьк, 1566 РЕА II, 167); Албо просто сто(л)ци з водою. и приложи подле поупа. и ѡ(т)кынь боръзо ѡ(т) поупа. бо(р)зо породит(т) (XVI ст. УТ фотокоп. 10 зв.); любовъ не завистлива, любовъ не мечеть себе, не пышна, не изнимаеть ся борзо на гнѣвъ (XVI ст. НЄ 11); не завстегай рѣкъ твоихъ ѡ(т) помочи слѣгъ своихъ: притагни бѣрзо а вызволь насъ и да(и) помочь (серед. XVII ст. Хрон. 166 зв.);

відразу, негайно: Научайме (ся) дѣля того, шго бесме ся не двоили, тай не смятѣмъ ся, коли насъ не спомагаеть борзо Господь, али изъ дяковъ добровъ иждѣме часу милости его (XVI ст. НЄ 116).

БОРЗО² *присл.* Те саме, що барзо: бѣрзо мно́го тѣрковъ и тата(р) москва побѣла (1570 Остр.л.

127); А вы собѣ начинили многих богов,... многих посредников,... за що богъ борзо гнѣвается (поч. XVII ст. Вол.В. 88).

БОРЗОСТЬ, БОРЗОСТЬ *ж.* Швидкість: Такъ же и бѣрзо(ст) его [аггла] дѣвна; дѣхъ бѣвѣмъ естъ скорохѣдѣный ѣко бѣстрѡсть бѣискавици и пѣмыслѣ нашего (Почаїв, 1618 Зерц. 2); *velocitas*, скоро(с)ть, борзо(с)т(ъ) (1642 ЛС 409).

БОРЗЫЙ, БОРЗДЫЙ, БОРЗИЙ, БОРЪЗДЫЙ *прикм.* 1. Швидкий, прудкий, *діал.* борзий: видимъ коли з оболока молньино боръз(д)ѡе блищание а преч(с)тоє еше боръз(д)ѣишее мл(с)рдие (1489 Чет. 52 зв.); того дей и сам теперечи в такъ борздом часе видати не могу (Луцьк, 1566 АрхЮЗР 8/VI, 177); Сбѣръ: Прѣдкѣй, сбѣры(и), бо(р)зы(и) (1627 ЛБ 115); *velox*, *cis*, скори(и) бо(р)зи(и) (1642 ЛС 409).

2. У *знач.* ім. Борзий. Вл.н.: Миско борзи(и) (1649 РЗВ 391 зв.).

Пор. БОРЪЗДѣиший.

БОРИТЕЛНИЙ *прикм.* Те саме, що борбний: *pala(e)stricus*, а, у(м), бо(р)бни(и), борите(л)ни(и) (1642 ЛС 297); *pancratium*, борите(л)ний подвигъ (Там же, 299).

БОРИТЕЛЬ, БОРИТЕЛЪ *ч.* 1. Те саме, що борець: *luctator*, борител(ъ) (1642 ЛС 258).

2. Противник: О возлюбле(н)ніи, если бы есте видѣли и вѣдали того дѣвола ѣмного борителя которѡму по(д) цѣр(с)тво по(д)пали есте, вѣдаю, ѣко ѡ честь папинѣ и кроле(в)скѣю, не дбали бысте (1598 Виш. Кн. 276).

3. Воїн: *Borytel*, *żołnierz* (Жовква, 1641 Dict. 51).

4. (той, хто бореться, змагається з кимсь) борець: к' пѣршѡмѣ жѣтѣю не ѡборочѣймѡса, анѣ са до дѣшегѣбногѡ мордѣрци, срѣкгого ѡкрѣтника, прѣтивника нашѡго непрѣтѣла и борѣтеля дѣвола вертѣймѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 870).

БОРИШЪПОЛЕЦЪ *ч.* (назва мешканця або вихѣдця з Борисполя) борисполець. Вл.н.: Да(и)ко Боришъполець (1649 РЗВ 393 зв.).

БОРКЪ *ч.* (пол. *bark*) (верхня частина руки до лѣтьового суглоба) плече: тогож вяжучи борки обох раменъ повыворочали (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 465).

БОРНАТНО *присл.* Брунато, коричнево: скды баранье червѣно и борнатно фарбованыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 112 зв.).

БОРНАТНЫЙ *див.* **БРУНАТНЫЙ**.

БОРОВИКЪ *ч.* Боровик. Вл.н.: Мещане...// фе(д)ко прихожи(и),... я(ц)ко Боровикъ (1552 *ОЧерк.3.* 12-12 зв.); Федо(р) борови(к) (1649 *РЗВ* 177 зв.).

БОРОВЫЙ *прикм.* 1. (який стосується бору) боровий: ѡ(т) тое горы... боромъ... и потомъ зася грядюю боровою... до горы которюю менилъ лисовѣ горѣ (1546 *ОГ* 21 зв.); заставила есми...//...село Руда... зо всякими пожитки полными, боровыми, лесными и речными (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 63-64); во(з)ны(и)... маєть ѡвазывати...// земли лесное которая // бы ся годила на па(ш)ню мо(р)кѣ за сорокѣ гроше(и), а боровое земли моркѣ за два(д)цать грше(и) (1566 *ВЛС* 58-58 зв.); Сілѡанъ... Лѣсни(к), дѣкій, лѣсный, боровый (1627 *ЛБ* 232).

2. *У знач.ім.* Боровий. Вл.н.: Павло бороны(и) (1649 *РЗВ* 16 зв.).

БОРОВЪ *ч.* (цсл. боровъ) 1. Кабан: тот же Хвалец борова... хованого украл (Луцьк, 1554 *ВИАС* I, 10).

2. Вл.н.: Гришко Боровъ (1649 *РЗВ* 446 зв.).

БОРОГЪ *ч.* *Діал.* борог "оборіг". Вл.н.: Стецько Борогъ (1649 *РЗВ* 446).

БОРОДА *ж.* 1. (*підборіддя, нижня щелепа*) борода: с правого боку под бородою в горли щепи, от полгаку урвавшися, рану учинила (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374).

2. (*волосяний покрив на нижній частині обличчя*) борода: кназю Ангдрею въжо ѡ колкодесат лет было и сивизна ѣ бороде и в голове была (Вільна, 1546 *АС* IV, 450); А хто бы кому поличо(к) да(л), бороду рва(л) або волосы рвалъ, тогды за(в)се за тое по двана(д)цати рѣбле(и) гроше(и) (1566 *ВЛС* 91 зв.); А вм(л)... рачи(т) се ѡбращать... якобы(х) я мель... люде(и) ми(р)ски(х) з домовъ брати по длицамъ волочыти борода имѣ то(р)га(т) (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); што(ж) ва(м) поможе сивизна, и кра(с)наа борода, // коли(ж) розоу(м) дѣтиноигра(л)скій маєте (п.1596 *Виш. Кн.* 249 зв.-250); го-

лѣль колѣсь людемъ оусы и бѣроды, и давалъ ѣхъ на кораблѣ, бо хлѣпца // колѣсь забѣль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.-90); іерей... поты(м) здѣйме с неѣ ѡдѣна еѣ ѡстрыже емоу всеѣ волосы еѣ и бѣродоу (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 294 зв.); Бороды и усы духовныи собѣ голять (бл. 1626 *Кир. Н.* 28); А сѣмого дна, ѡѣолить всеѣ волосы своѣ, ѣоловѣ свою, и бѣродѣ свою (Київ, 1637 *УС* *Кал.* 693); тогды вѣдетъ къ тобѣ з' лѣса члѣвкѣ дѣвны(и) волосы головы, и бороды еѣ, бѣдѣтъ емѣ до ногъ еѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.).

3. *ч.* Вл.н.: Федко Борода (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/I, 75); Якимъ Борода (1649 *РЗВ* 431 зв.).

Див. ще **БРАДА, БРОДА**.

БОРОДАВКА, БОРОДАВЪКА *ж.* 1. Бородава: Акрохѣрдонъ: Бѣродава (1627 *ЛБ* 185); Члѣвкѣ котѣрый ѡферовѣлъ ѡферѣ, тѣкъ з волѣвѣ, ѣкѡ и з' ѡвѣцѣ, вѣды не мѣючѣ нехѣй ѡферѣ, абы прѣмно бѣло, если... мѣючѣ... бѣродавки, ѣбо свѣрбѣ, ѣбо пѣрши... не ѡферѣйте г(с)дѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 124).

2. *Перен.* Хиба, вада, гандж: И нижей: "мають тежѣ, мовить, свѣтыи свои бѣродавки" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 503).

3. *ч.* Вл.н.: кнѣзъ янушѣ мѣколаевичѣ збаразски(и)... чере(з) слугѣ свои(х) косовского Бѣрода(в)ку, чере(з) ива(н)ка Гетмана стреле(ц)кого... наѣхавши на дво(р) еѣ м(л)... слугѣ... позбѣва(л) и порани(л) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); васко бѣродавѣка (1649 *РЗВ* 386 зв.).

Див. ще **БРОДАВКА**.

БОРОДАЙ *ч.* Бородай, бородач. Вл.н.: грыцько бородай (1649 *РЗВ* 193); Иван Борода(и) (Там же, 372).

БОРОДАТЫЙ *прикм.* 1. Бородатий: Skázemo wam mnoho dobroho Wilmi smácznoho y kołomutnoho. O Mikity popu borodátom Kotri tu stoit w huliszczu kostrubátom (Рѣків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокон. 1); I wižu ia Mikitu borodátotoho Nászotoho szweczeniká y wczenniká welikotoho (Там же, 4).

2, *У знач. ім.* Бородатий. Вл.н.: Рѣкѣ, хп, бѣлъ Шѣстый все(л)скѣй Сѣборѣ... пре(з) Цѣра Констѣнтина Бѣродѣтого зложѣный на ерѣтики Моноѣелѣты (Київ, бл.1619 *Аз. В.* 137); А гдѣ минѣло по-

то́мъ лѣтъ три́дцать шѣсть, за царствова(н)а Кѡн-
стантіа Пѡгоната, то є(ст), Борода́того, агаріны...
знѡвѣ при́шлї по(д) Кѡнстантіно́поль (Київ, 1627
Тр. 682); Кири(к) боро́даты(и) (1649 *РЗВ* 370 зв.).

БОРОЗДА ж. Борозна, *діал.* бѡрозда. *Образно*
(про людські помисли): але ро(з)ши(р)мы боро(з)ды
ср(д)ць свои(х) то є(ст) помысли и напоймо и(х)
слова єв(г)ль(с)кими (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 214 зв.).

Див. ще БОРОЗНА.

БОРОЗНА ж. Борозна: бразда, боро(з)на (1596
ЛЗ 27); Бразда́: Боро́зна (1627 *ЛБ* 12); *Образно*:
При́стѣпѣмъ те́ды до тои Нївы, и тїи бѡро́зны жи-
вотчина́чи при́йме́мъ, и по́жне́мъ ѡ(т) не́и ко́лосы
животá, слова́ Га́ нїше́ѡ Іс́ Ха́ (Київ, 1625 *Сур. Сл.*
123); Розши́рмо́жъ претѡ бѡро́зны ср(д)ць на́шихъ,
а живонѡ́сное и збавѣ́нное насѣ́нїе, Бж(с)твѣ́нныхъ
пїсма́ сло́во до нї(х) при́ймѣмъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.*
613).

Див. ще БОРОЗДА.

БОРОКЪ ч. 1. Малий бір, боро́к: черезъ Сы-
ре́ць въ тую ниву и въ сеножати Пуни́цские, въ
дуброву и въ боро́къ подданные монасты́рские,...
безъ ведомости моеє, свєпєта рубають, землю пу-
стоша́тъ (Київ, 1539 *АрхїОЗР* 1/VI, 28); Панъ све-
ти́цьки(и)... вє́ль насъ налево пре(з) мхи и бо(р)ки
(1546 *ОГ* 21); вря́дникъ Торо́говицкий... Левъ Ля-
сота, съ гумна Боре́мєцкого на борку, взя́лъ сто́гъ
пшени́цы (Луцьк, 1570 *АрхїОЗР* 1/I, 21); а надъ то
тыєжъ мешчанє боро́къ... выруба́ли (Володимир,
1650 *АрхїОЗР* 3/IV, 418).

2. У складі вл.п.: боро́къ Збу́нинский: ѡ(т)
бо(р)кѡ збѣ́ни(и)ского а в дрд҃гомь... мєстцѡ 8 быко-
ва дѣ́ба (Бєрєстя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/III в, 819,1);
боро́къ Красный: Панъ Ада́мъ Кисѣ́ль... вно́силъ
...про́збу свою... абы подлугъ давнего вживаня
своего захова́нїє бы́ли въ к҃грунтѣхъ, зда́вна до́того
належитими, въ сєлѣ Обмочє́вѣ... зо всѣ́мъ к҃грун-
томъ... и о́зерами, боро́къ красний, зѣ бортмы лѣ́съ
(Київ, 1636 *АИМЗМ* 5, № 1 (1)); Козловый боро́къ:
который к҃грунтъ... подлє Корчи́ка повооса́жоного,
лежитъ, ку Козловому борку, зда́вна бы́лъ въ ужи-
вангю... воево́ды Киевского (Луцьк, 1623 *АрхїОЗР*
6/I, 441); Круглый (округлый) боро́къ: вє́ль па́нъ
микита хѣ́тровъски(и)...//...пизь́кимъ мє́стомъ

вє́ль дѣ́бровою... напро́тивкѡ в҃рочыща крѣ́глого бо-
(р)кѡ (1546 *ОГ* 69-69 зв.); вели ѡ(т) того ѡкрѣ́глого
бо(р)кѡ в҃рочыща доро́гою вели́кою (Там же, 72).

Див. ще БОРОЧОКЪ.

БОРОНА¹ ж. Борона: люди твоеє милости... в
Матѣєйца Кохановича свирєпу у бороны гне́дую
украли (Луцьк, 1554 *ВНАС* I, 10); коли бы хто ко-
торую зє(м)лю де(р)жалъ... а спо́коємъ сєя́лъ або
ѡра(л) а други(и) при́ше(д)ши на тоє поле по-
жа(л)... боро́нѡ зрѣ́ба(л) сошники взя(л) таковы(и)
має(т) плати(ти) к҃гва(л)тѣ (1566 *ВЛС* 82 зв.); на
завтрєє... знову на тую жъ парєнину... наехавши...
з ралы з боро́нами такжє немало тоє парєнины...
поралили по́скородили и подолѣ́жили (Луцьк,
1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 65); і҃гарі́сє, граблѣ, воло́ка,
боро́на (1642 *ЛС* 246); Лємѣ́шъ еди(н), витѣ́ желѣ́з-
ная до плуга боро́на в которо(и) зубє́ желѣ́зное...
тоє все спрѡдати (Холм, 1648 *Тєст. см.* 471); Бо-
ро́на. Ossa (1650 *ЛК* 430).

*Див. ще БРОНА*¹.

БОРОНА² *див.* ОБОРОНА.

БОРОНЕНЄ, БОРОНЕНЬЄ с. Захист, оборо-
на: а я и сынове мои... буду винє́нъ, оныє добра
костєлныє боро́нити, щитит...//... и якъ вє́льцє
по́треба будєть боро́нєня або щичє́ня, с привилє́й-
ми, в которихъ оныє доб́ра... описанє маю́тъ...
на таковѡє поживаньє... всѣ́ ити (Луцьк, 1559
АрхїОЗР 8/VI, 67-68); На остатокъ о́тець влады́ка,
при боро́нєнью справы, докумен́товѡв жадных не
хотє́ль... читати и контрѡвєрсии жа́дное слухати
(Володимир, 1619 *АрхїОЗР* 8/III, 560).

Див. ще ОБОРОНЕНЄ.

Пор. БОРОНИТИ.

БОРОНИТИ, БОРОНИТЬ, БОРОНЫТИ
дієсл. недок. 1. (кого, що, чого, від кого, від чого)
(ставати на захист когось або чогось, відстоювати
правильність чогось, не дозволяти кривдити когось)
боро́нити, оборо́няти, захи́щати: а хто бы ко́лве хо-
тѣ́ль въ то́тъ Прилѣ́пѣ вступатися, або кривды въ
чѡмъ єго милости... чинити, мы має́мъ тоє въ правѣ́
заступати и отъ кривдѣ́ боро́нити (Новгородок,
1518 *АїОЗР* I, 59); приказѣ́м тобѣ́, ажбы єси єго ѡт
кнѡ́за Или и ѡт инших сѣ́сєдов єго боро́нил и не
дал ємѡ ни в чѡмъ кривдѣ́ делати (Краків, 1530 *AS*

III, 369); вземши Бога милого на помоч, шнымъ людемъ неприателскимъ шпор чинили и панства нашего боронили, сколько вамъ Богъ допоможет (Варшава, 1544 AS IV, 388); на(д) светлицю кгма(х) пожиточны(и) кѣ стрельбе боронити все-го места (1552 ООвр.З. 96); пнѣ голѣбѣ мае(т) пна ива(ш)ка... боронити ѡ(т) вш(ст)ки(х) дѣдичо(в) (Львѣв, 1595 Юр. 20); а ѡ обещѣю при в(м)л) и до горла своего того боронити (Острог, 1598-1599 Апокр. 18); ѡ(т) каждого... пренагабання правно-го, если бы яки(и) ко(л)вѣ(к) в де(р)жанью... домѣ ѡ(т)ца ивана... заходитъ ме(л) теды мы... яко про-давцы маемо и повинни бѣдемо... ѡ(т)ца боронити (Киѣв, 1616 ЦДІАК 221, 1, 62, 1 зв.); за о(з)на(и)ме-(и)е(м) стороны свои(м) вла(с)ны(м) кошто(м) и на-кладо(м) боронити... маю и повинне(н) бѣдѣ (Вѣнни-ця, 1620 ЛНБ 5, III 4057, 32); Яко гды запрѣтѣса товѣриша, хотѣй вѣдитъ же его бѣютъ, же мѣ-чатъ,... не помагѣтъ емѣ, не боронитъ, анѣ жалѣетъ (Киѣв, 1637 УЕ Кал. 123); и обѣцѣется его борони-ти гроше(м) свои(м) цапѣ(в) фѣдѣръ, ѡ(д) якого кольвекъ пренагабання (Одрехова, 1639 ЦДІАЛ 37, 2, 53); еслибы кто колвекъ мил ся отозвати, задаючи турбацию Коноповы за помененный проданный кгрунтъ, теды мы повинни будемъ в каждого суду своим коштом и накладом боронити и заступовати (Корсунь, 1649 ЧИОНЛ VIII-3, 19);

(вѣд чого) (вѣд чогось небезпечного, шкѣдливого) захищати, оберѣгати: крѣковъ што ѡт ѡгню боро-нити к (1552 ОЧерк.З. 6 зв.); зъ ѣнои же стороны и тѣло естъ мл(с)тивы(и) прѣѣтель, поневажъ бо-ронитъ дшѣ ѡ(т) пыхи, и справоуѣтъ къ дѣбромѣ (Почаѣв, 1618 Зерц. 23 зв.); [Богородиця]... за нами мѣлитѣса, и причинѣетъ до Сна своѣго, абы на(с) вѣзволѣлъ ѡ(т) грѣхѣвъ нашихъ, и боронѣлъ ѡ(т) нѣпрѣтѣла дѣшного, и вшелѣакого (Львѣв, 1646 Зобр. 20); Нехѣйже мл(с)рдный Г(с)дѣ за молит-вами... всѣхъ стѣхъ боронитъ и стережѣтъ васъ ѡ(т) грѣхѣвъ (Киѣв, 1646 Мога. Тр. 910); Сѣкна те(ж) ѣноческаа мае(т) быти таковаа котѣраа бы... ѡ(т) срогости зѣмна боронѣла (серед. XVII ст. Кас. 3); Богъ нехай боронитъ див. БОГЪ;

(кого, чого) (дѣбайливо доглядати, пѣклуватися, запѣбѣгаючи чому-небудь небажаному, небезпечному)

оберѣгати: такъ же жаденъ зъ замочку вѣйти, а ни ся въ замочку остояти не могъ, ажъ всѣ, боронячи здорова, на колѣнкахъ по кутѣхъ сѣдели (Луцьк, 1565 АрхІОЗР 1/1, 11); В Нѣбо поднѣсимъ Рѣки, ты Патрѣна Рѣчѣ боронѣти Кѣвскогѣ ѡрѣна: Нехѣй щаслѣиве тобѣ оуслѣдѣтъ, Поклѣнѣ дарѣтъ (Киѣв, 1633 Евф. 308); Що по Пѣстырѣ не ѣмѣющимъ сте-рѣчи и боронѣти стада? (Киѣв, 1637 УЕ Кал. 10);

(що вѣд чого) (стежити, наглядати за збере-женням, недоторканістю чогось) охороняти, оберѣ-гати: И ѡтъ кривдѣ бы есте тое мыто Нашо боро-нили и во всемъ мыту Нашому помочны были (Кра-ків, 1507 РЕА I, 70); ничѣго бовѣ(м) въ рѣчахъ лѣдскихъ на(д) Рѣлию, тѣ естъ Вѣрѣ Правослѣвнѣ, не е(ст) зацѣпѣшого, и тои потрѣба набо(л)шею мѣццю боронити (Киѣв, 1632 МКСВ 269);

(чого) оберѣгатися остерѣгатися, берегтися: все к волѣ пожѣ(т)ковѣ своѣмѣ чинѣлъ еси и борони-лѣсь злой и несправе(д)ливой рѣчи (Чорна, 1629 Діал. о см. 269).

2. (що, кого, чого) (бути на сторожі, захищаючи що-небудь) охороняти: А кгда кгвальтовна вода на греблю при(и)дѣтъ тогда мѣщанѣ пови(н)ни боро-нити и направити греблю (1552 ОВол.З. 196); Рѣ-ке(н) рѣба... чѣлка вѣ мѣри ѣмерлѣго, абы звѣрѣ мѣр-скѣй не пожерлѣ зѣховѣе и бѣрони(т) (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 27); Грѣфъ Гѣръ боронитъ вѣ котѣ-ры(х) чѣе злѣто, И кѣждѣмѣ смѣртю плѣтитъ Ктѣса кѣситъ ѡ то (Чернѣгѣв, 1646 Перло 1 нѣнѣм.); в тихъ горахъ злѣта жаде(н) до(и)ти не можетъ, пре(з) смо-ки гади и че(р)ви ядовитѣе, которѣ(и) га(д) (!) злѣ-та боронѣтъ (серед. XVII ст. Луц. 531).

3. (кому, чого, що, чого і без додатка) (не доз-воляти) боронити, забороняти: А тыи де дороги на замки его милѣсти съ Коломыи и зъ Другѣбѣча... зъ старѣдавна николи были не борѣнены (Петрѣкѣв, 1525 РЕА I, 140); Далѣй, штѣся ткнетъ продаванѣя имѣ волного медѣвъ прѣсныхъ и иншихъ рѣчей, чо-го ты имѣ борѣништѣ, мы то на томѣ зѣоставѣемъ волности имѣ в томѣ даѣмъ (Вѣльна, 1546 АрхІОЗР 8/V, 42); А владыка лѣдѣкѣ(и) ѣ ѣменѣи своѣмѣ... четве(р)ты(и) годѣ якъ почалѣ имѣ ловѣленья рыбѣ боронити (1552 ОЛЗ 179 зв.); я де(и) тобѣ того жѣта... стерѣчи не борѣню (Вѣлодѣмир, 1567

ЦДІАК 28, 1, 2, 3); тые рѣчи знову вліваны в дѣти(н)ку маю(т) быти, на што и(м) и паматного має(т) не бороніти по чаши школно(и) испіти (Львів, 1587 ЛСБ 87, 5 зв.); о́нымъ кнѣгъ правныхъ, котѣрыє ведле прѣва нѣкомѣ не маю(т) быти борѣнены, борѣнатъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 212 зв.); не борони неха(и) идѣтъ (к.ХVІ ст. Розм. 56); которого [двѣзанья] я имене(м) его м(л), не допуцаю и мощно бороню (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 111); я тоє ѡ(т)правы або двѣза(н)я такъ и(х) м(с)тя(м) яко и во(з)ны(м) не... бороню бо не па(н) ма(л)жоно(к) мо(и) є(ст) ты(х) доб(р) держачи(м) (Київ, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 80 зв.); Захѣчешъ ли блюзнѣрства сѣати, трѣтізны задавати,... ни́хто тобѣ не протѣвитъса и не борѣнитъ (Вільна, 1627 Дух.б. 141); Которо(и) инѣтромисии ни́хто..., на кгрунѣте, яко и тутъ, при кѣнигахъ, не боронилъ (Житомир, 1650 ДМВН 215); права не боронити — не забороняти вдаватися до суду, не забороняти оскаржувати щось: єстлижбы ѡн єщо к томѣ которое дѣло мѣл, ино мы права никому не бороним (Вільна, 1506 AS I, 134); до которыхъ людей моихъ в томъ дѣло бѣдетъ, я тобѣ на нихъ права не бороню (Берестя, 1512 AS III, 98).

3. (чого кому, кого для кого) Шкодувати, жаліти: а то́моу которыи в' тебе ѡтимаєть соу́кьманоу не борони ємоу и сорочьки (1556-1561 ПЄ 235 зв.); Хто в тебе ѡ(т)имѣє(т) соу́кню, не борони ємѣ и соро(ч)кѣ. то(л)ко дѣшъ своєй ѡ(т) злѣстѣй вистєрѣгати (ХVІ ст. УЄ № 29915, 119); присагле(м) же(с) тоу́ю ре(ч) оучинѣлъ и не боронѣле(с) сѣа своєго исаѣака для мѣне: убл(с)влю тебе: и ро(з)широу сѣма твоє яко звѣзды нб(с)ныѣ (поч. ХVІІ ст. Проп. р. 21 зв.).

Див. ще БРОНИТИ².

БОРОНИТИСЯ, БОРОНІТИСЯ, БОРОНІТИСА дієсл. недок. 1. (від кого, від чого, чим і без додатка) (обороняти себе від нападу, ворожих і небезпечних дій) боронитися: А такъ тыхъ часовъ по животѣ княза... Ѡстрозького попал єсми в долги великіє, накладаючи на слѣдѣбы господарьскіє и ѡт кривдѣ ѡбапольныхъ бороначи са и правдючи са, кѣ шкодам єсми пришол (Луцьк, 1534 AS III, 472); мы...//... почали єсмо ѡ(т) ни́хъ боронєчисє ѡстѣ-

па(т) до (д)во(р)ца... заче(р)ни́цкого а в то(и) де ѡборонє боронєчи себе забили ѡ(д)ного кгва(л)-то(в)ника (Володимир, 1575 ЖKK I, 59-60); не ме(н)шую мѣ(л) во(и)нѣ з жонами и(х)..., бо з баштѣ... може ся боронили, спи(с)сами, воло(ч)-нями (1582 Кр. Стр. 45 зв.); Євгѣній папа рѣкъ ємоу пре(з) такъ // немѣлый часть оусѣлне стараючиса и працоу́ючи, боронѣлихмыса и спира́ли (Острог, 1598 Ист. фл. син. 47-47 зв.); То небожѣта нѣши греки хотя в нево́ли суть, де(р)жа(т) крѣпъко и боронѣться ѡ(т) поганѣ (поч. ХVІІ ст. ЦНБ 476 П/1736, 53); А ѡны запѣрши́са в дворѣ мѣцно, и боронѣлиса з дворѣ стрѣла́ли (1622 Остр.л. 130 зв.); Зєвшонд арѣматоу мощне обяжєтъ, И кождоу протѣвъ него сердце звѣжєтъ: Же нєтылко немогутъ ся боронити: Але и сами ся будутъ полонити (Львів, 1630 Траг.п. 166); неѣки(с) ры(ж)-ко(в)ски(й)... тя(л) в головѣ шко(д)ливє Пана хлебо(в)ского которы се хотє(л) боронити... шаблею (Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 3); А козаки за ляхами пошли и мѣста, где ся боронили, поплюндровали (1636-1650 ХЛ 79); та(м) же ся козаки запє(р)ши в єдно(и) шопѣ боронилиса (сєред. ХVІІ ст. ЛЛ 168);

(відстоювати свої погляди, права) захищатися: Ино Михайло Мышка не бороначиса далєй въ томѣ нєкоторыми правными причинами,... самъ добровольнє повєдилъ (Петрків, 1564 AS VI, 250); А тотъ податокъ, тепєрь уѡалєный, абы каждый, вєзучи за границу, вѣєждчаючи, платилъ водлє тоє уѡалы соймовое, не боронєчи ся жадными вольностями (Берестечко, 1566 РИБ XXX, 398); стєфа(н) сталє пи(с)мо(м) са борони(т) (II пол. ХVІ ст. КА 30).

2. (без додатка) Цуратися, уникати: В прилучившихъ же ся російского краю обыватєлєй стрєтєния от нашей вѣры православныхъ, прагнучихъ покрєпити доброго сумнєния, — да не боронитєся (1608-1609 Виш. Зач. 197).

3. (кому, чому і без додатка) Чинити опір, опиратися: и бы са имѣ был хотєл боронити, тогды и самогобы... забили, алє длѣ того, иж ихъ много было, не смєл са на ни́хъ кѣсити и имѣ боронити (Петрків, 1538 AS IV, 131); я ва(м) та(м) єхати не ражу бо са людє борони(ти) буду(т) (Кременєщ,

1563 ЛНБ 103, 26/Id, 1810, 21); а мы томѣ всказѣ бу(д) правы(и) або // не правы(и) на(д) которою мо(ц)ю право(м) пно(м) ници(м) николи спротивлати и боронитиса не має(м) (Букойма, 1579 ЛНБ 5, II 4044, 52-52 зв.); А я... до тоє справы помо(ч)ю не бѣдѣ боронитисе прия(з)ни вѣм при то(м) ѡ(т)даю чисе (Вишнівєць, 1614 ЛСБ 454, 1); потреба на(м) чѣдоватиса вѣрѣ ѡны(м) црѣмъ пѣрскимъ; иже ѡни не соблазнѣли(с) ни ты(ж) боронѣлисѣ розказаню аггльскому (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 408).

БОРОНИТЬ *див. БОРОНИТИ.*

БОРОНИТИСА *див. БОРОНИТИСЯ.*

БОРОНКИ *мн.* Грати: А и онѣ то стоить за стѣною нашею, смотрячи сквозе окна а преглядаючи черезъ боронки (поч. XVI ст *Песн.п.* 51).

БОРОННИКЪ *ч.* Боронувальник, волочильник: Боронникъ. Оссатор (1650 ЛК 430).

БОРОННИЦА *ж.* Тягловий кінъ: естли же жоны ихъ выправують, тогды досыть надзѣнѣ на клячахъ, на боронницахъ з рогатинками (1538 АЮЗР I, 89).

БОРОНОВАТИ *дієсл. недок.* Боронувати, волочити: Бороную. Оссо. Subigo glebas (1650 ЛК 430).

Див. ще БРОНИТИ.

БОРОНЯ *ж.* Те саме, що броня¹: тамъ тежъ есмо застали брата пана Богдана Борейкова, Марка, зъ слугами и иншими поддаными,... которые мѣли при собе каждый съ ныхъ бороню, то есть: шаблю, сокѣрки, кие и инше брони (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 6/I, 95).

Див. ще БРОНЬ.

БОРОТИ *дієсл. недок. 1.* (проти чого, з чим, чому) воювати, боротися (проти чого, з чим): а и(ж) то фѣрмо(ст) папа рѣ(м)скій смѣ(л) оучинѣти... ѡ(т) всѣ(х) //... тѣды кля(т)ва на не(м) и на ты(х) которіє з нѣмъ зезволаю(т), и... непрѣсто(и)не повѣдаю(т), и ѡ(т)щепи(в)шисѣ, оустави(ч)не проти(в) пра(в)ды стго дѣха бѣрѣ(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 61 зв.); Вы ся Павла святаго науцѣ и разуму духовному... во всем не толко сопротивляете, але еще вседушне и кгвалтовне... борете (1608-1609 *Виш. Зач.* 221); а ты, Скарго, с латынским костелом не токмо дабы еси глупства духовнаго носити учил и

наукѣ апостола Павла послѣдовал, но и еще сопротивно бореш (Там же, 221);

(кого) знищувати: Бжого и своѣго непрѣтеля зненавѣдѣвши, борѣмѡ, и топчѣмѡ (Київ, 1637 УС *Кал.* 748);

(на кого, на що) (*докоряючи, обвинувачувати когось або щось у чомусь*) нападати: они же и Петра, истинну проповѣдающа,... нынѣ безпрестанно и неусыпно на естество челоуѣческое борют (1588-1596 *Виш. Кн.* 137); Знак I. Яко диявол, князь мира сего, со своими войски, воздушными и поземными,... на православных восточной вѣры так нагло и гвалтовне борет, яко уже ледво их часть нѣкая в православной вѣре между роды, восточной вѣры послѣдующими, остала (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 175); От сего розумѣм, иж власною наукою воздушныхъ духов,... на смиренную простоту христову и духовно-глупую науку евангельскую борете (1608-1609 *Виш. Зач.* 207).

2. (що, на що і без додатка) Бороти, поборювати, перемагати (що): Сражаю: Борѣ (1627 *ЛБ* 120); Борѣса: Ва(л)чѣ, потыкаюся сварѣ(с). Пѣки Борѣ паденіє: Зновѣ вѣлчѣ за порѣжкѣ, за оутрѣтѣ (Там же, 162); *Образно*: тогда бѣдете видѣти, яко на исти(н)ну лѣжею борѣти (1598 *Виш. Кн.* 307 зв.).

БОРОТИСЯ, БОРОТИСА *дієсл. недок.* (з ким) (*намагатися перемогти супротивника*) боротися: многосѣ трафлає(т) я(к) дво(м) борѣце(м) борѣчи(м)сѣ то томѣ, то семѣ наврѣ(х) вѣскочити, а того по(д) себѣ по(д)гѣбати (п.1596 *Виш. Кн.* 252 зв.); ѡ(н) [архаггелъ] пре(з) но(ч) цѣлоую з ѣаковѡ(м)... боро(л) сѣ и его в ладѣ(х) ѡобрази(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 285); Бо если бы сѣ пригодѣло пре(д) нѣ котори(м) борѣтисѣ дво(м) борѣце(м) и еди(н) бы выигра(л). а в то(м) бы пришо(л) нѣкѣи прѣѣтель црѣскій и проси(л) бы црѣ ѡ то(т) вѣнѣць wygrаний що(ж) емѣ на то црѣ ѡ(т)повѣ(ст) (поч. XVII ст. УС № 236, 9); Мѡглесь ты(ж) то слыхѣти... ижѣ з ѣшпе(т)ными и невѣстыдливými невѣстами, катѡве, оура(н)ци, и которѣе з ѣвѣрми бѡрю(т)сѣ, зале(д)во ѡбцовѣти позволяю(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 59); Яко гдѣбы якѣи Млодѣнѣць, боро(л)сѣ з ѣдитѣною, и поборѣлѣ бы егѡ як ѣ малѡго, аза(ж) бы бы(л) ѡ тоѣ малѣи кѣранѣ, жѣсѣ дѣлѣ звѣтажити; былѡбы то

несправе(д)ливістю великою (Вільна, 1627 *Дух.б.* 25);

(з ким і без додатка) битися, воювати: *ω(т)жени* враги борюцїяса с нами (1489 *Чет.* 80 зв.); За што и повторе покорне просимъ, жебы Ваша Милост тѣт до нас зъехати рачил..., бо намъ без Вашей Милости самим трѣдно са борот (Вінниця, 1569 *AS VII*, 324); борѣса, воію, борѣса (1596 *ЛЗ* 28); научает нас, каким способом с ними боротися и воевати и какою бронею и яко вооружатися, спотыкати и побѣждати (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 172); Страдалчествію: На гѣрцѣ боію: вѣлчѣ, збиваіюса, борѣса, шы(р)мѣю, заводъ бѣжоу (1627 *ЛБ* 122); *illuctor, aīis*, борюся (1642 *ЛС* 225); Боріюса. *Luctor* (1650 *ЛК* 430);

перен. (з чим) (намагатися подолати або знищити щось) битися, боротися; змагатися: Видиши ли дѣтино рѣскій, в' колысцѣ рѣскоши колишѣчійса, и(ж) ты не знае(ш) я(к)са йно(к) з' черево(м) бье(т), то(в)че(т), мѣчѣ и боре(т); а ты его хѣли(ш) и клевете(ш) напи(в)шася ра(з) видѣ(в)ши (п.1596 *Виш. Кн.* 251 зв.); только исусову молитву дыханию твоему припрязи и борися з помысли и прилоги, от лукавых духов непрестанно сѣмых (1608-1609 *Виш. Зач.* 209); кѣпе(ц) ... боре(т)са из бѣдами и тѣснотами и скрѣбми (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 5); Таємне бовѣм' и скріте во внѣтрнемъ члвцѣ и оумѣ брѣитъ, и з' помыслами борѣтсѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 161); кѣпѣц' всю маѣтність свою в' кѣплю в'кладает', и *ω(т)ежджѣетъ* в' далѣкѣю стѣронѣ, ... борѣт' са з' бѣдами ... на водѣ и на землі (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); дла чо҃го са з' нѣчю бѣремѡ? (Там же, 954).

БОРОТЬЄ с. Мѣка, страждання: стѣе тѣло е(г) вѣрнии хр(с)тяне вѣзмше ч(с)тно испратали. поминаючо шный красный его голосъ. што(ж) реклѣ идоучи къ боротью. бѣ // дмитриевъ помози ми҃г (1489 *Чет.* 59-59 зв.).

БОРОЧОКЪ ч. Маленький бір: сѣ того озера на борокъ, отъ борочка на Перепеличѣ долину (Гордно, 1568 *АЗР III*, 146).

Див. ще БОРОКЪ.

БОРОШНО с. Боротно, мука: приехал до дому моего священникъ Николский..., маючи з собою

возов з речами, з борошномъ, три (Житомир, 1586 *АрхІОЗР* 1/VI, 78); погинули... мембрамъ... на золотыхъ шестсотъ... розного браня борошна до майдану (Кременець, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 225); У Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного, борошна и и(н)шо(г)[о] немало, самопа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

БОРСУКЪ, БОРЪСУКЪ ч. 1. Борсуче хутро: Левѣко лазаровичъ... мелъ... това(р) // сво(и)... бо(р)суко(в) кѣ... фуते(р) белинѣи(х)... і (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 16-16 зв.).

2. Вл.н.: дворянин господарский... Оповедал передо мною, Зѣнком Борсѣком... иж есми ездил... позывати кнагиню Илинѣю (Луцьк, 1546 *AS IV*, 458); признав Лысаковский... же тую ниву Семен Несын копав и чистив, а не хто инший, чо҃го обмежъ той нивы сведомъ Семен Борсукъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 6); Иванъ борѣсу(к) (1649 *РЗВ* 436 зв.).

БОРТНИЙ *див. БОРТНІЙ.*

БОРТНИКЪ, БОРТНЫКЪ, БОРЪТЪНИКЪ ч. 1. (феодално залежный селянин, який доглядав державні або поміщицькі лісові пасіки) бортник: ты рокѣ теперешнего..., наславши мощно кгвалтом бортников своих Четвертенских на властный кгрѣнт... его..., бчол его старых шестеры на корен выдрати казал (Вільна, 1559 *AS VI*, 54); бо(р)тники то(л)ко маю(т) мети сокерѣ (1566 *ВЛС* 86); знакъ на той сосне на колоде, клеймо панее Федоровое Пузовское, а в немъ // клеймо панее Абрамовое Пузановское, презъ бортника панее Василевоє Вѣрѣбское положоное, знашли есмо и оноє тыми жъ возными освѣтчили (Володимир, 1608 *Ив.* 289-290); с тими жъ всѣми свои(ми) при(н)ципала(ми) и компри(н)ципала(ми) и з бо(р)тниками..., вежавъши в бо(р) ..., где *ω(д)но* пчолы знашли... доще(н)-ту зписчи(ли) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

2. Вл.н.: в Дордала бортника коня гнедо҃го, ... з возомъ взяли (Луцьк, 1547 *АрхІОЗР* 1/VI, 48); Грыцько Бо(р)тныкъ (1649 *РЗВ* 43); Педо(р) борѣтъникъ (Там же, 205 зв.).

БОРТНИЦА ж. Довга і широка дошка для обшивки судна зсередини: Я... дерево все... то е(ст)... бо(рт)ни(ц) чотыри, ... на то(м) берегу у Ву(сти)-лозе, звезши, зложил (Володимир, 1575 *ТУ* 160);

его мл(ст) кнзь ку(р)пски(и) каза(л) бы(л) // на(м) ве(з)ти бо(р)тници до бѣга а мы пере(д) ты(м) бо(р)тни(ц) не вождѣва(л)и и не ве(з)ли ино его мл(ст) кнзь каза(л) ѡ на(с) воловъ пя(т)деса(т) взя(т)и а бо(р)тници на ты(х) воле(х) до бѣга ѡ(т)ве(з)ти (Володимир, 1582 ЖКК II, 154-155).

БОРТНИЦКИЙ *прикм.* 1. (який стосується бортника) бортницький: а бо(р)тничо(м) во(л)но на лезиво лы(к) або лѣбѣ на лазбе(н) и на и(н)шие по(т)ребы што на потреби и(х) бо(р)тни(ц)кие прислѣща(!)... на себе зне(с)ти а не возо(м) // выве(з)ти (1566 ВЛС 86-86 зв.); в то(м) де(и) дѣбе //... выдрали бчолы гниде(н)цы з вла(с)ного нашего кгру(н)ту бо(р)тничкого (б.Киева, 1585 ЦНБ ДА/П-216, 2 зв.-3).

2. У знач. ім. Вл.н.: Иванъ Бо(р)тни(ц)ки(и) (1649 РЗВ 169 зв.).

БОРТНЫЙ, БОРТНИЙ, БОРТЪНЫЙ, БОРТЬНЫЙ, БОРЪТНИЙ, БОРЪТЪНИЙ *прикм.* Бортъовий, з бортями: подданыи наши... борѣ, сосона бортного... мають... вживати по старым ѡдом своим (Звиняче, 1553 АS VI, 135); дубе мое грани(ч)ное а бо(рт)ное..., то є(ст) дуба великого, старого, сухого... изо бчолами зжогѣ..., а к тому неподалеко того же дуба... другого бо(рт)ного и сосну третюю бо(рт)ную такъ же ѡгнемъ выпалилѣ (Житомир, 1584 АЖМУ 88); мѣсяца Априля, второго дня, стала ми се въ бору шкода: подрубано сосну бортную (Володимир, 1608 Ив. 287); а зособна пнювъ бортныхъ съ пчолами на голову выбили въ личѣбе семѣдесять (Луцьк, 1637 АрхЮЗР 6/І, 508); бортная земля *див.* ЗЕМЛЯ; бортное дерево *див.* ДЕРЕВО.

БОРТНЫКЪ *див.* БОРТНИКЪ.

БОРТЪ, БОРЪТЪ *ж.* (дупло в дереві або колода з видовбаним отвором для рою бджіл у лісі) бортъ: жаловали намъ подданыи наши... на тых данников... которыхъ... через границы их влостныйи входачи и бчолы их влостныйи дерѣт по бортам и их самых бьют (Острог, 1520 АS III, 196); А кгда пѣщѣ свою ростере(б)ливати всхоचे(т), не маєт бо(р)темъ и дереву бо(р)тному жадной шкоды чинити (1566 ВЛС 86 зв.); в дуба росохача в которого бо(р)те(и) две на(д) тыми бо(р)тьми виде(л) єсми

(б. Киева, 1585 ЦНБ ДА/П-216, 3); яну(ш) ѡстро(з)-ки(и)... наславши ѡря(д)ника своего... з слѣгами... дерева дѣбовѣ ѡко(л)кона(д)цать тисече(и) которые зго(д)но на бѣдова(н)є и на бо(р)ти порѣбали (Винница, 1599 ЛНБ 5, II 4049, 122); да(н) медовую побрано в ты(х) же вы(ш) речоныхъ по(д)даныхъ и пчолы по кгру(н)тахъ у бо(р)тяхъ повидирано (Житомир, 1650 ДМВН 209); борти подерти *див.* ПОДЕРТИ.

2. (ділянка землі, переважно в лісі, з бортями) бортъ, пасіка: не маєте вы ничего в томъ острове, одно входѣ в бортю (Невмиричі, 1552 АрхЮЗР 4/І, 58); тые поля, сеножати, бо(р)ти,... до Лещина..., належа(т) (Житомирщина, 1639 ККПС 211).

БОРУКАТИСА *дієсл. недок.* (з ким) Борюкатися, боротися: коли тѣды тоѣй нѣчы перепровѣдилѣ сво(и) набытокъ чѣрезъ брѣдѣ, а сѣмъ зосталѣ на томъ боцѣ брѣда, и тѣмъ мѣжъ борѣкалѣсѣ з нѣмъ ажъ до зарѣна, котѣрый видачи, ѣжъ не мѣглѣ егѡ премочи, доткнѣвѣсѣ, жѣлы бедры егѡ а на тѣхъ мѣстѣ // оуслѣа (серед. XVII ст. Хрон. 50-50 зв.).

БОРШЕ *присл.* Швидше, скоріше, *діал.* борше: и бѣгли ѡбѣ посполоу... пакъ оучѣнкѣ шоль бѣрше // ѡ(т) петра и прибѣглѣ прѣвѣй (1556-1561 ЛС 435-435 зв.).

БОРЩИКЪ, БОРЪСЧИКЪ *ч. пестл.* 1. (страва) борщик: тые хлопи з одноє мисочки поливку албо борщик хлѣпчют (1598 Виш. Кн. 105); У ругуhy támo były Tá y borsczyká zwáryły (Яворів, 1619 Гав.. 22); Zái tráicē try misy śnitki zyił I try misy borszczyku z łákotoiu wypil (Раків, поч. XVII ст. Траг. 5 зв.).

2. Вл.н.: Михай Боръсчикъ (1649 РЗВ 358).

БОРЦЪ, БОРЪЩЪ *ч. 1.* (назва рослини) борщ, борщівник: а на толокѣ ходѣть по добро(и) воли на манастирьско(и) страве. Тамъ же по(д)ле манастиря люде(и) слѣжебныхъ ді чѣлко(в) которые дають дрова боръщѣ лыка (Київ, 1552 ОКЗ 45); asantha, борцѣ (1642 ЛС 64); herpacant(h)a, бо(р)щѣ (Там же, 217).

2. Вл.н.: Иванъ бо(р)щѣ (1649 РЗВ 177 зв.).

БОРЪ, БУРЪ *ч. 1.* (хвойний ліс) бір: дал Єго Милость ємѣ тоє имѣне Головин... з боры и дѣбровами (Краків, 1507 АS III, 39); Маєтѣ ѡн и єго...

наследки тые выше реченые села держати з людьми и со всеми их землями пашными... и сеножатми и боры и леса (Львів, 1509 *AS* III, 70); земляне Береже(ц)кии //... лесо(в) и дубо(в) ани боро(в) мѣстнихъ,... не маю(т) (Кременець, 1545 *ТУ* 70-71); тиво(н) хотачо(в)ски(и)... зостави(в)ши по(д)даны(х) на дорозе 8 бору а са(м) еха(л) до ѡ(в)лучима до пне(и) ю(р)ево(и) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 2, 1, 2, 4); Я... кнжна го(л)шаньскаа... записю и дарую имъ на вечно(ст) //... село бере(ж)ки... з боры з лесы з дубровами (Луцьк, 1585 *ЖКК* I, 274-275); Орфеѡво спѣва(н)е, Рѣки, Лѣсы, бѡры, Тѣшило, Фѣбово тѣжъ роз'аснѣло гѡры (Київ, 1632 *Евх.* 302); А навѣтъ еще ты(м) не ко(н)те(н)туючися... вехавъши в бо(р) тыхъ же проте(с)туючихъ... пчолы знашли (Житомир, 1650 *ДМВН* 208); Боръ. *Sy-lua pinea. Pinetum* (1650 *ЛК* 430).

2. Вл.н.: Иванъ бо(р) (1649 *РЗВ* 421);

У складі вл.н.: боръ Овлучимский: наеха(л) есми в бору ѡ(в)лучи(м)ско(м)... пети члѡко(в) по(д)да(н)ны(х) бы(с)ку(п)ства луцко(г) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 19); боръ Пузовский: кгда сѣми тамъ въ бору Пузовскомъ на той копе засели, теды ее милость пани Аврамова Пузовская...//... жаловала въ тые слова (Володимир, 1608 *Ив.* 286-287); Змеинный боръ: 8 змеинного борѣ перехода(чи) кгру(нт) земли его по(д) себе де(и) забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103,397/Шв, 819, 1); Красный боръ: землю... ѡграничили... почон... ѡ(т) красного бору до Столских плесѣ (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 355); Матсєвъ боръ (буръ): тогды с тое дороги Пузовское пошла другая до Городла на Матєєвъ Боръ влево до Пузова (Володимир, 1569 *АрхІОЗР* 8/VI, 252); Ку тому... подаль есми... селище Олшаница зъ ставкомъ и // Матєєвъ буръ, зо всимъ на все (Володимир, 1593 *АрхІОЗР* 1/I, 372-373); Святошицкий боръ: с тое долины на дорогу, которая съ Киева ку Святошицкому бору идетъ (Київ, 1539 *АрхІОЗР* 1/VI, 28); Темный боръ: въ Темномъ бору, въ Крушникахъ... выдрано пчоль старыхъ,... роевъ шестнадцать (Овруч, 1629 *АрхІОЗР* 4/I, 78).

БОРЪЗДЫЙ див. **БОРЗЫЙ**.

БОРЪЗДЫЙШИЙ прикм. в. ст. Швидший: ви-

димъ коли з оболѡка молнино боръз(д)ое блищаніе а преч(с)тое еще боръз(д)ѣишее мл(с)рдие (1489 *Чет.* 52 зв.).

Пор. **БОРЗЫЙ**.

БОРЪСЧИКЪ див. **БОРЩИКЪ**.

БОРЪТНИЙ див. **БОРТНИЙ**.

БОРЪБА див. **БОРБА**.

БОРЪЗО¹ див. **БАРЗО**.

БОРЪЗО² див. **БОРЗО**.

БОРЪЦА ч. Те саме, що **борець**: ѡный горъдый боръца люй на то(м) мѣстыци приправленъ стальъ... весь кровоядномъ звѣрю подобенъ, голосо(м) клича и повабливая хто бы к нему вышо(л) (1489 *Чет.* 57).

Див. ще **БОРИТЕЛЬ**.

БОСАКЪ ч. Людина, що ходить босо, босоніж (про монахів ордену Босих Кармелітів): за по(л)-стѣса камена босако(м) далѣ(м) fr. 9 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7 зв.); лицемѣ(р)никовъ и роскошниковъ...доминикано(в), босаковъ. ка(р)мелитовъ, и про-чи(х), до которы(х) заслухнѣлемъ ѡ нѣкоторы(х) з вашего бра(т)ства же са с хорыми своими на мшѣ ѡфѣрѣю(т), для исцилєніа (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2).

БОСИЙ див. **БОСЫЙ**.

БОСКИЙ див. **БОЗСКИЙ**.

БОСО присл. Босо: А сам дей его милост княз староста луцкий з малжонкою... босо и без шапок... с того кгвалтовного поломени... выбавены (Володимир, 1571 *АрхІОЗР* 8/IV, 126); Неронъ...// вѣтклъ вѣпѡчи... з мѣста бѡсо (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 35 зв.-36); Діонісій... Выписѣтъ... для чѡго... малюють Аггла в пѡстати члѣ(с)кой,... и для чѡго бѡсо (Київ, бл.1619 *О обр.* 13); двѣ встѣпѡвѣлъ на гѡрѣ ѡливнѣю встѣпѣючи и плѣчѣчи бѡсо идѣчи, и накрѣвши гѡловѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266).

БОСТВО див. **БОЗСТВО**.

БОСТИ дієсл. недок. (кого, що) Колоти, бити рогами, острогою, вістрям зброї, діал. бости: нашо(л) та(м) кѡзе(л) агѡды зовоу(т) лабрѣска, і ядлѣ и(х), і..., ѡпи(л)са нѣми. поча(л) дрѣгѣи кѡзы бѡсти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7); rungo, колю, боду (1642 *ЛС* 339); Бодѣ rungo (Уж. 1645, 64); Образно: трѡсками сегосѣтними, и рѡскошами, котѡрыѣ якъ

терніє дѣшѣ нашѣ бодѣтѣ и колю(т) насѣніє Бж(с)т-ве(н)ное подавівши, вѣ досконалоствѣ прійти имѣ не допѣдѣли (Київ, 1637 УЄ Кал. 588); **очи бости** (кому) — (*дратувати когось*) колоти очі: Котори, способомъ геретицкимъ окусавши то, шѣ бы имѣ очи боло, свѣдоцтва зѣ словѣ ихѣ приводятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 564).

БОСЫЙ, БОСИЙ *прикм.* 1. Босий: Анѣбнинѣ... вѣдѣлѣ вдовѣ з трѣма цѣрками пѣннами, а всѣ бѣли ѡдѣртыи, и бѣсы (поч. XVII ст. *Пчела* 2); то(т) же Ива(н)... с ты(м)же вси(м) людѣ(м)... нас...по(й)ма(в)ши... наги(х) босы(х) ле(д)ве живы(х) на снегѣ покидали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 9 зв.); отец Варсануфѣй,... прибег дей до мене возного, которого дей видѣлѣ есми..., обнаженого, босого..., змордованого и зраненого (Луцьк, 1605 *АрхІОЗР* 1/VI, 364); Вигнаний патріарха, воистинну апостолскій, шолѣ зѣ мѣста одною сукманиною приодѣтий, босый... весь убогій (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 777); *planipes*, широконоги(й), боси(й) (1642 *ЛС* 318); Босый. *Discalceatus* (1650 *ЛС* 430); кармелиты босые *див.* **КАРМЕЛИТЫ**;

у знач. ім.: Босого приобѣди бѣдного помилоуй (1489 Чет. 191); сирѣ(т) не ѡбидѣмо. оубогого призьмо, босо(г) ѡбѣимо (Там же, 343);

2. *У знач. ім.* Босий. Вл.н.: которымъ то стадомъ... выпасли и вытолочили... Калцови овса днинѣ полторы.; Босому... днинѣ полторы (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 1/VI, 350); Панѣко босы(и) (1649 *РЗВ* 190).

БОСЯКЪ ч. Босяк. Вл.н.: Иванѣ Босякѣ (1649 *РЗВ* 368).

БОТВИНА ж. Страва з ботвини: *Tá byla y kapustaia Y horoch... Tá byla tam y botwiná Y wszelákaia zweryná* (Яворів, 1619 *Гав.* 22).

БОТКИ *мн.* (*вид взуття типу чобіт*) малі боти: бо(т)ки сафѣяновыє (Володимир, 1578 *ТУ* 169).

БОТЫ, БУТЫ, БЮТЫ *мн.* (*одн.* **БОТЬ, БУТЬ** ч.) (*пол.* *buty, bot, фр.* *botte*) (*вид взуття типу чобіт*) боти: шаблю боты... жупа(н) пахолико(в)... побра(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II, 21039, 1 зв.); Ремесники в мѣсте дають... ѡ божѣемъ нароженіи кола(д)ки по в гроше(и)... чоботаре по паре ботовѣ (1552 *ОКЗ* 39); знашли... боты сафѣановыє похо-

жаныє (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); тыє посла(н)цы... ботовѣ сафѣяновыхъ... ѡбрусовѣ пя(т)десять...// побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 260-261); далѣ(м) на боты гроше(и) деся(т) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.); сапѣгѣ, бѣгѣ (1596 *ЛЗ* 74); зтагни ми боты (к. XVI ст. *Розм.* 40 зв.); и реклѣ к нему агглѣ ѡполаши са а подваж бюты твои, и учинил так (Герляхѣ, к. XVI ст. *Свенц.* 72); Настегѣвы: Бѣты, сапѣги (1627 *ЛБ* 71); побрали... ѡ то(г) ивана... Поя(с) сини(и)... бѣты которыє коштовали сорокѣ гроше(и) по(л)ски(х) (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); напервѣи отдал... жупан синий, бѣты (Бориспѣль, 1638 *АЖМУ* 26); взяли... ботовѣ чорныхъ двѣ пары (Кременецѣ, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 142); бути турецкіє — чоботи турецкого фасону або виробництва: кгва(л)то(в)не выдравѣ... ботовѣ туре(ц)кихъ па(р) пя(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193);

(*узуття взагалі*) взуття: а проповѣда(л) рекоучи иде(т) за мною силѣнѣйшій ни(ж)ли а которѣму жѣ то а не годѣ(н) прихиливѣшиса розвазати // ремень бѣтоувѣ его (1556-1561 *ЛС* 129 зв.-130); Ѡбѣца: Черевѣкѣ, бѣгѣ. ѡбѣвѣ (1627 *ЛБ* 149); а поживѣть его тѣкѣ бѣдете, бѣдра свои ѡпоѣшите и бѣты мѣть бѣдете на ногѣхъ, держѣчи пѣсохи вѣ рѣкѣхъ, а бѣдете ѣсти спѣшнѣ. бо естѣ пѣсха г(с)днѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

БОТЬЛОСТЬ ж. Жирнѣсть, опасистѣсть: Ботѣлѣсть. *Pinguedo. Incrassatio. Sagina* (1650 *ЛС* 430).

БОТЬЛЫЙ *прикм.* Ожирѣлий, опасистый, *діал.* ботѣлий: Ботѣлый. *Pinguis. Opim(us). Incrassat(us)* (1650 *ЛК* 430).

БОТЬТИ *дієсл. недок.* Жирѣти, товстѣти, ставати опасистим, *діал.* ботѣти: Ботѣю. *Pinguesco. Crassesco. Saginor* (1650 *ЛК* 430).

БОХАНЪ, БОХОНЪ ч. 1. (*хлібина*) бухан, буханка, *діал.* бѣхан, бѣхон: давали попѣ на годѣ... з дымѣ хлеба по боханѣ (1552 *ОВол.* 3. 197 зв.); пограбили... ѡ левка ерешевича... хлеба бохоно(в) три(д)це(т) (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 91); возмѣшѣ... бѣхонѣ хлѣба (серед. XVII ст. *Хрон.* 106 зв.).

2. Вл.н.: Омѣлянѣ бохонѣ (1649 *РЗВ* 6).

БОХМА ж., зб. Послѣдовники Магомета: напишоу кѣ всѣ(м) ѡбластѣ(м) свои(м) да бохѣма не

приде(т) въ страны италійскіа (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 19).

БОХОНАЧОКЪ ч. Буханець: ѿ(т) чого ѿ(т)-водачи егѡ Сѣый, казалъ принести бо(х)начокъ хлѣба (поч. XVII ст. *Пчела* 3).

БОХОНЪ див. **БОХАНЪ**.

БОЦАНЪ, БОЦАНЪ, БОЦАНЪ ч. (пол. *boćian*) черногуз, лелека, *діал.* бѡцян: Тесалони... хвали(ли) бѡцана...// Сіріане... голоуба (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63); Єрѡдїй: Птѣхъ подбѣнѣ бѡцанѣ або чѣпли (1627 *ЛБ* 205); Сікѡніа: Бѣселъ, а(б) бѡціанъ (Там же, 231).

БОЧЕЧКА, БОЧЕЧКА ж. (*міра місткості*) бочечка: Порохъ гаковничного не(в)но присланого бо(че)чокъ \bar{s} . (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); Порохъ гаковничного бочечка с тре(т) сала(н)ки (1552 *ООЗ-1*, 48 зв.); Порохъ гаковни(ч)ного шго недавно съ скарбѣ г(с)дарьского прислано \bar{d} бочѣ(ч)ки (1552 *ОЧерк.З.* 6); порошокъ гако(в)ни(ч)но(г) бочѣ(ч)ка (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.).

2. ч. Вл.н.: Иванъ бочѣ(ч)ка (1649 *РЗВ* 332).

Див. ще **БОЧУЛКА**.

БОЧИЩЕ ч. Бочище: *Jakiż budet pościołek twoy? — Wołyocysce pod boczysce, A siedliszce w holowisce* (1625 *П. про Кул.* 23).

БОЧКА, БОЧКА ж. 1. (*велика посудина для зберігання сипучих, рідких та ін. тіл*) бочка: А бочки на тот попел маю(т) быти роблени, якъ того обычай е(с)ть (Краків, 1539 *АС IV*, 214); Каде(и) кѡхонныхъ две... а три бочки шго в нихъ смола бывала (1552 *ОКр.З.* 149 зв.); двери сто(л) лавы бо(ч)ку... порубано (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); дѣлва, фаска, бо(ч)ка (1596 *ЛЗ* 43); и рѣки и ноги ѿ(т)пи(л) еси, и до ко(н)ца ѡбезѣмѣ(л) еси. а того за(с) не видиши ижъ за твои(м) черево(м) бо(ч)ки с пивами, баріла з медами, бари(л)ка з винами... волоча(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 256); тричѣ у бочку задѣнчовали мя (XVI ст. *ПС* 206); велѣ(л) тог(д)ы ей елисѣй абы напозычїла порѡжни(х) бочѡкъ, до котѡры(х) напѣцала потрѡсѣ ѡлѣю абы были полны (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 21); Дѣлва: Кадѣ,... фаска, бѡчка, или дѣжка (1627 *ЛБ* 29); А бо(ч)ки ди(и) по зло(т) 2 (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); У Назара... ма(с)ла ве(д)ро, ху(ст) белы(х) скрыня и

бочка забитая (Житомир, 1650 *ДМВН* 193); **бочка пивная** — бочка, призначена для зберігання і перевезення пива: бочок пивныхъ трынадцат (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/III, 99); **бочка поташовая** — бочка для зберігання і перевезення поташу: торгъ ѡчинили и мяре свое емѣ на бо(ч)ки поташовые на папери по(д) печа(т)ю... дали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* II, 1, 4, 37); **бочка солная** — бочка для зберігання і перевезення солі: Степанъ петѡши(ч)... ме(л)... лою шма(л)цованого \bar{d} \bar{s} бочка(х) со(л)ны(х) (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 59).

2. (*міра об'єму і місткості*) бочка: А къ тому тежъ они маю(т) давати на нашъ прїѣздъ съ каждаго двора по бочѣцѣ овса (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); \bar{d} клѣни молочное гречихи девѣт бочок (Яблонь, 1551 *АС VI*, 111); гаковницы котѡры(х) было \bar{l} и бочка порошокъ и всакѣю бронь побрати казалъ (1552 *ОБЗ* 143); От бочки пива того ж грошей шесть (Вільна, 1563 *ПККДА I*, дод. 556); взяли пшеницы бочѡкъ ѡсмыдеся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); панъ Лавры(н) Древиньски(и)..., взя(л) тутъ в месте Володимерьскомъ мыта бочку рыбъ соло(н)ны(х) (Володимир, 1602 *ТУ* 234); котѡрого [млоденца] такъ діаволъ трѣпилъ, же зѣдши три бочки хлѣба и напївши(с)а воды,... покармъ выпѣскалъ парѡю (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 3); ѡдо(б)рав(ши) салѣтры 11 бочѡ(к) а(ж) до лѡва вцалѣ прыпровади(л) (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 2); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграби(л)... питого медѣ бочѡкъ семъ (Київ, 1633 *ЛІБ* 5, 11, 4060, 28 зв.); соли бочѡкъ тры (Луцьк, 1642 *КМІМ* II, 235); **бочка великая, бочка великая лвовская, бочка лвовская** — назва мїр місткості сипучих тіл: салитры бѡчка великаа (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); салетры бѡчка велика лвовскаа полѣна (1552 *ОВін.З.* 131); ѡт бочки лвовское меду пресного грошей двадцѣт чѡтыри (Вільна, 1568-1573 *ПККДА II*, дод. 559); **бочка солянка** — бочка з-під солі, яка служила мірою місткості сипучих тіл: В свирьне жита бочѡкъ солянокъ двесте и чѡтыри (1552 *ОКЗ* 36 зв.); Салетры бо(ч)ка соля(н)ка (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.).

3. (*міра земельної площі, засїяної бочкою зерна*) бочка: и теж к тому придали есмо ей пола нѣашого дворного гнидовского на двадцѣт бочок

(Вільна, 1503 AS I, 125); взалъ пола шремого штъ того дворища шсемъ сотъ бочокъ (1552 ОЛЗ 188); где бы са трафило граниче(н)я ш ре(ч) ва(ж)ную выше(и) два(д)цати бочо(к) земли, то(г)ды судья... маючи при собе люде(и) добрыхъ тую зе(м)лю о(б)ѣха(в)ши справовати... мають (1566 ВЛС 78 зв.).

4. ч. Вл.н.: Иванъ бо(ч)ка (1649 РЗВ 12); Бочъка (Там же, 339 зв.).

Див. ще БЕЧКА.

БОЧКОВЫЙ *прикм.* (який зберігається у бочці) бочковий: Я посланы(и) штъ его м̄(ст) пана свое-го,... при рыба(х) его власныхъ бочковы(х) з лыс-то(м)... бе(з)мы(т)ны(м) тутъ, на ярмарокъ до Володимера (Володимир, 1602 ТУ 234); Хомъ самого збили и пограбили: клячѣ тисавдо... бочкѣ рыбы... рыбъ валы(х) бо(ч)ковы(х) пя(т)со(т) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 35 зв.); съ тыхъ же ставовъ рибу бочковую повишна буду зъ Микитичого... подводами своими... отпровадить до Премышля (Камениця, 1607 АрхЮЗР 6/І, 342).

БОЧНИЙ *прикм.* Боковий, бічний: первая часть — Федоровская, одъ села подле стипы бочней, сѣлской, пану Набялкови съ панею Болобановою (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/І, 323).

Див. ще БОКОВЫЙ.

БОЧОКЪ ч. Бочок: latusculum, бочокъ (1642 ЛС 251).

БОЧУЛКА ж. 1. Бочечка, *діал.* бочівка: Се(р)-ге(и) кге(и)бичъ... мельъ...//... лою... ђ бочу(л)це камене(и) ѿ (Берестя, 1583 Мит. кн. 59 зв.-60).

2. (міра місткості) бочечка, *діал.* бочівка: въ кождю недѣлю... по бочѣлце пива имъ давать выпивать Єе Милость... велеть маєтъ, абы не злоречили (1577 AS VI, 83); У томъ же скарбу свечъ восковыхъ великихъ 2,... железа белого бочулкъ 3 (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/І, 368).

Див. ще БОЧЕЧКА.

БОШОВАНЫЙ *див.* БУКСОВАНЫЙ.

БОЮЮЧИЙ *дієприкм.* у знач. ім. Воюющий: То иного видишь на Соумяптянини, одно заступы боюющихъ? (поч. XVI ст. Песн.п. 55).

БОЯЗЛИВЕ *присл.* Боязко, боязливо: Прибѣглъ к немѣ нѣкоторы(и) з ріцеровъ егѡ боязливе ємѣ мѡвечи (серед. XVII ст. Хрон. 395).

БОЯЗЛИВИЙ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОЯЗЛИВОСТЬ, БОАЗЛИВОСТЬ ж. Боягузливистъ, боязливистъ, лякливистъ, страх: И жебы не рекли, овѣчки естѣсмы, а ты насъ посылаєшь на покормъ и зѣдѣнє влѣкомъ боазливостъ ихъ єднѣмъ слѡвомъ ш(т)нѣлтъ (Київ, 1625 Злат.Н. 128 зв.); Говѣніє: Боазливостъ в' кѡлѡ шглѣдѣючаася, хоронѣнєса варованьєса (1627 ЛБ 162); Такъ... великдоу мѣетъ правда мѡцъ... якъ великдоу мѣетъ фѣлшгъ слѣбѡстъ и боазливостъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 283).

Див. ще БОЯЗНЬ.

БОЯЗЛИВЫЙ, БОЯЗЛИВИЙ, БОЯЗЛИВЪ, БОАЗЛИВЫЙ, БОАЗЛІВИ *прикм.* 1. Боязкий, боязливый, боязний: не дивоуємѡса та(к)... шны(м), яко боудѣчи слабы(м), и нерѡ(з)соу(д)ны(м) (до того и боа(з)ливы(м)...) (1598 Розм.нап. 52); дѣлєй ничѡго в' людєхъ боязливыхъ, а межи небоазливыми розлитѣ крви справити мѡже(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 216 зв.); чоловѣкъ єсть... барзо лепивы(и) барзо боязливы(и) (к. XVI ст. Розм. 48 зв.); на(и)милшаа моа, на кштѣлтъ голоубѣцы прѡстаа и боазливаа, закрийса в дѣра(х) шпѡкы (поч. XVII ст. Проп.р. 165); боа(з)лѣви (І пол. XVII ст. Сем. 94); Пришздѡблѣютъ егѡ [кона] брѡнѣю,... вѣшають пре(д) шчѣма егѡ мѣнѣштѣкъ... и бра(з)гають пере(д) нѣмъ, призвичаивѣючи его, жѣбыса не лакалъ и не бѣлтъ боа(з)ливѣмъ (Вільна, 1627 Дух.б. 215); Малѡдѣ(ш)ны(и): Лаклівый, боа(з)лівы(и) (1627 ЛБ 62); И рѣклъ имъ, чємѣ такъ боазлівы єстє малѡвѣрныѣ? (Київ, 1637 УЄ Кал. 387); paucend(us), боя(з)ливи(и) (1642 ЛС 303); timid(us), боязливъ (Там же, 398); Оу ѣншихъ зѣсе людѣй сѡмнѣнѣ єсть бѣрзо стѣслѡє боазлівоє (Київ, 1646 Мог.Тр. 944); котѡрый єсть члѣвкъ боязлівый и ср(д)ца лакліваго, нехай идєтъ и ворѡтитса до дѡмѣ своегѡ (серед. XVII ст. Хрон. 155);

(такий, якого легко сполохати) полохливый, лякливый: Страхлівый: Боазлівый, полохлівый (1627 ЛБ 122);

У знач. ім. Бягуз, боязливый: Боазлівымъ, и невѣрнымъ, и сквѣрнымъ, и оубѣйцамъ... єсть смѣртъ вѣѡраа (Вільна, 1620 См.Каз. 13 зв.); Не-збѡжний побѡжности надѣаетъ са, вшѣтѣчникъ

чистоты, пі́аница трэ́звості, смѣлости боазлі́вый (Київ, 1623 *МКСВ* 76); игѣме(н)... мае(т)... промышляти..., я(к) боязливы(м) ср(д)ца додавати (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* 1-I, 69).

2. Благоговійний, святоблिवий: Блгоговѣн-ний,... набѣжны(и), побѣжны(и), ѡпáтрны(и),... боазлі́вый, всюды ѡбáчный (1627 *ЛБ* 7).

Див. ще БОЯЗНЫЙ, НЕБОЯЗЛИВЫЙ.

БОЯЗНЬ, БОАЗНЬ, БОЯЗНЬ, БОАЗНЬ ж.

1. Боязнь, страх: первое боязнь емоу во ср(д)це во-ложивъ то ижъ блговѣщение а(н)гль исповѣда(л) (1489 Чет. 220); маю верне... на то(м) вряде захо-ватиса... бои раны ѡгледа(в)ши... не за посула(м) ани за прия(з)нью ани за неприя(з)нью ани за бо-я(з)нью (1566 *ВЛС* 14 зв.); они грѣбо(с)тю своєю спротивившися в цркви корчемными словы безъ боязни ѡповѣдали (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Лечъ папа... написалъ листь, полонъ боязни и страху (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 294); Видители ва́шь по́дви́гъ, трѣ(д), ревн(ст), и тшáніе, яко да настоащаго вѣка блгáа погóните, ѡ бѣдѣщаго же пама(т) теплоту, стра(х), и боазнь, ѡморили есте (1598 *Виш. Кн.* 275 зв.); Али изъ боязню, изъ стра-хомъ рекутъ (XVI ст. *НЄ* 12); Наверніса теды до насъ, ѡ(т)ложі вшелáкдю бѡязнь, и всты́дъ (Дер-мань, 1605 *Мел.Л.* 43); Малодѣшество... Несмѣ-лость, бѡазнь, нѣзкѣй ѡмысль, встыдливость (1627 *ЛБ* 62); metus, us, стра(х), боя(з)н(ь) (1642 *ЛС* 269); ка́ющійся пры исповѣди сто́и, з боа(з)нью, знáвши ша́пкъ, тварь не до сщєнника, áле в' бѣкъ его обернѣндю ма́ючи, стоáти мае(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); ѡхѡтне Гла́вы свои по(д) мѣчъ нахи-ла́ли, и шлі без' бѡазни в' пѣчи ѡгністыи (Черні-гів, 1646 *Перло* 2 зв. нenum.); Боязнь. Timor. Metus. Formido (1650 *ЛК* 430);

(люди́на, яка викликає страх у когось) пострах: пе(р)ши(и) неха(и) вы(и)детъ сты(и) Васи́ли(и)... вели́кого Григо́ріа Бгослѡва оу́чень, стра(х) и бѡ-азнь аріáно(м) в грече(с)ко(и) це(р)кви на(и)вымов-нѣ(и)ший, якъ я розоумѣю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.);

боязнь божая (бозкая, бозская) — страх бо-жий: неакий Валентый Желех... пропомнивши бо-азни Божее, звирхности Его Милости господарс-

кое..., ѡсмотревши еще себе часть и мѣсто кѣ попо-лненію зрадливого злочинства своего... кня́за Яро-слава... зрадливе... пострелилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); мае́тъ Ее Милость ихъ, яко властных де-тей своихъ, и всѣ именѣа... въ опеце своей держа-ти,... дета́мъ моимъ..., выхованье въ молодости ихъ, въ боазни Бозкой, даючи, на всихъ тыхъ именѣахъ ...до живота своего // зъ ними, детми моими, меш-кати (1577 *AS* VI, 72-73); маю́тъ бытъ даны черезъ Ихъ Милость паны приателѣ мои, въ слѣдѣбы, на таковыя мѣста, где бы въ боазни Бозской цвиченье имъ бытъ могло (1577 *AS* VI, 74); вы запамятавши боязни божіеи, и в ниво́що покладаючи предания свѣтыхъ апстлѣ и богоносны(х) свѣтыхъ ѡ(т)ць припу-стили есте таковы́ю смѣлость и своволенство до себе (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); Тобѣ бгѡлюбе(з)ному гедио́ну болобану и(ж) еси пробачи(л) боя(з)нь бжию... то(р)гае́шся на зве(р)хно(ст) преложе(н)-ства нашо(г) все црко(в)ное чи́ноначалие преврати-ти (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1); боязнь передъ собою мѣти, боязнь при собѣ имѣти — боятиса когось: В чо(м) Ъм зъ пови(н)ности свое(и) то(г) Влаха ѡпомнимте, абы и боя(з)нь божью пере(д) собою ме(л) и то ѡважи(л) же лядаяко тоє справы зо-ставля(т) не бѣдѣ (Гологори, 1605 *ЛСБ* 398); Па́-тое, блгослове(н)ство, и то є(ст) оучтиво(ст), бо-азнь, и всты(д) захѡвати и всѣг'ды при собѣ имѣти к' бгѣ и сты(м) (п. 1596 *Виш.Кн.* 240); мѣти въ бо-азни (кого) — тримати в страху, змушувати когось перебувати в покорі: котѡ́рїй бы мѣлъ двѡхъ отрѣ-ковъ,... еди́ного сѣа а дрѣгѡго нево(л)ника; а хота-чи ѡбѡихъ мѣти въ боáзни; прѣвѣе бы на сѣа ка-ра́на оуложивъ абы́са невольникъ оубѡавъ и до доскона́лой цѣ́бты прише(л) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58 зв.); боятиса боязню великою *див. БОЯТИСЯ.*

2. Благоговіння, святоблivity: Блгоговѣніе: Пріáзнь, чѣсто(ст), бѡазнь, ѡбáчно(ст), ѡпáтр-но(ст), набоже(н)ство, побѣжно(ст) (1627 *ЛБ* 7).

Див. ще БОЯСТВО.

БОЯЗНЫЙ *прикм.* Те саме, що боязливый: Бо-язный. Timidus, Pavidus. Formidosus (1650 *ЛК* 430).

БОЯРИНЪ, БОАРИНЪ, БОАРЫНЪ, БОЛЪ-РИНЪ ч. (цсл. боляринъ) 1. (у Російській державі службовий чин, а також особа, якій надано такий

чин) боярин: Нынѣ тако ест и достоит тако глаголати ѿ москвѣ и ѿ цари их, и боярох, и попох их (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); Божиєю милостию великого гостьподара... великого князя Алексия миха(и)ловича всея рѣсии самоде(р)жъци и многи(х) господарѣствъ гостьподара и ѿблладателя его ца(р)ского величестъва бояринѣ воеводи и намѣсъникови ро(с)товѣскомѣ князю борысѣ Алексѣсанѣдровичѣ репнинѣ ѿболеньскомѣ здравия зычимъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

2. (у *Литовській державі* — *представник дрібної службової шляхти, який на ленному праві володів землею, відбуваючи визначені сюзереном служби*) боярин: и в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)ти были боаре житоми(р)скии... коленикови(ч)... юшко по(п)кови(ч) а ива(н) пражо(в)скы(и) (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); тоє селищю держалѣ бояринѣ Кієвскій Еско Косткиничѣ (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); а че(р)касцы яко боаре та(к) мещане и козаки не маю(т) по(т) ты(м) берего(м) ѿ(т) быстрицы а(ж) до є(р)дакѣ бобро(в) гонити и сето(к) стави(ти) апи ры(б) по ѿзеро(м) ловити (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 101); Боаре пови(н)ни є(з)дити сѣ старостою... по то(й) стороне днепра... шляховѣ ѿтведывати (Остер, 1552 *ООЗ-І*, 49 зв.); А которы(и) бы боари(н) шля(х)тичѣ кнѣзьски(и) па(н)ски(и) выслужи(в)ши на пане свое(м) име(н)є... пото(м) бе(з) воли и ведомости ѿного пна с ты(м) име(н)ємъ пна по(д)да(л)са // того при(и)мовати и писати казати не має(т) (1566 *ВЛС* 8 зв.-9); вечны(м) право(м) записую... дво(р) и местечко вишпици с фо(л)ва(р)ками и селами ку тому месте(ч)ку... належачими... // з бояры зѣ шляхтою зѣ слугами па(н)це(р)пыми з лю(д)ми та(г)лы(ми) ѿ(т)чи(з)пыми и похожими (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1833, 26-26 зв.); а меновите... взели..., ѿ маска наго(р)пиковича боярина аре(н)дара... пива бочокѣ две... поло(т) мяса (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88 зв.); а тамѣ ѿ(д)тѣлѣ...// пове(р)нѣвши... Пѣстошѣ михалово по боярине василію ивановичу дѣровымѣ, которые не кгда шляхти(ц) зає(л)ски(и) трималѣ, Єго мл(с)ти: Панѣ Миколаю Пенѣскомѣ до моцы и владзы... подали (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125-125 зв.); Та(м)же в селѣ Се(л)цу в слу(г), боя(р) и по(д)-

даны(х) меновите: у Бакия Висо(ц)кого: жупано(в) фале(н)дышовы(х) два..., воло(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); бояринѣ господарскій — боярин, якому належав маєток у королівських або великокняжих володіннях: бояри(н) г(с)дрски(и)... ѿповедалѣ ѿ то(м), и(ж)... селитриноковы (!) слуги... мене... збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); бояринѣ королевскій — боярин, якому належав маєток у королівських володіннях: А при то(м)ѣ с нами были лю(ди) почесны(и) Матеребозки(и) по(п)я(ц)ко... по(п) ѿтия(н) а маршалѣ(к) митрополи(и) соѿєиски(и) занько а бояри(н) короле(в)ски(и) манько (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); бояринѣ панцирний — боярин, який за наділ землі від короля або князя повинен був нести військову службу: село Уймѣ... з кгрунты, з будованьем, з людми тяглыми и нетяглыми, з бояри путными и панѣцирными...//... листомѣ нашимѣ арендуем... Адамови Буркацѣкому (Локачі, 1551 *ПККДА* I-2, 161-162); вси дворы, села, и приселки, з бояры панѣцирными, путными, людми оселыми, // тяглыми... малѣжонку моему... записую (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 353-354); бояринѣ подворыщный — боярин, який за одержаний від короля або князя наділ землі повинен був виконувати певні повинності: всю маєтність... з людьми, то єсть бояры панѣцирными, путными, подворыщными... малѣжонцы... отписую (Загайці, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 426); бояринѣ путный — боярин, який за одержаний від короля або князя невеликий наділ землі повинен доставляти листи, документи, супроводжувати офіційних осіб, доглядати за шляхами чи охороняти їх: А боаре пѣтныє ѿт себе и ѿт жонѣ своих ничего дати не маю(т) (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); Боар пѣтных болшей не потреба, кром двох... а иншие всѣ, абы ишли... на панѣцизнѣ (1567 *AS* VII, 119); Я александро жора(в)ницки(и) клю(ч)никѣ и горо(д)нички(и) лѣ(ц)ки(и)... вызнаваю си(м) мои(м) квито(м) иже(м) вза(л) побору... зѣ боя(р) пу(т)ны(х) дво(х) по гроше(и) два(д)цати (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 47/Id, 3752, 2).

3. (у *Молдавському князівстві* — *великий землевласник або службовець, які займали високе суспільне становище*) боярин: мы стѣфа(н) воево(да)...

знаменито чиним... оже прїиде пра(д) нами и пра(д) всими нашими молдавскими бояре слѣга нашъ, вла(д)... и прода(л)... єдно село, на тѣтовѣ, на има русани (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 255); Іо Коста(н)ти(н) могїла воево(да), бжїєю мл(с)тїю г(с)п(д)рѣ земли мѡ(л)да(в)ско(и) ѡ(ж) прїидошѣ прѣ(д) на́ми и прѣд всими наши мѡ(л)да(в)скими болѣри и(с)тратїе, и братїа его... и продали... село... съ садовїами, и съ сѣножатїами (Ясси, 1610 *МЭФ* фотокоп. № 106); бояринъ (болѣринъ) великий, бояринъ (болѣринъ) малый — (землевласник або службовець, вищий або нижчий за родовим старшинством, впливовістю та ін.) великий або малий боярин: а на то є(ст) вѣра... всѣ(х) боя(р) велики(х) и мали(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); а на то єсть... вѣра оусихъ болѣровѣ нашихъ молдавски(х) велики(х) и малыхъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. № 12).

4. (вельможа, знатний і багатий сановник при дворі володаря) боярин: В по»недѣлокъ» аще прилѣчїтсѧ Рож»де»ство Хво, боудеть зима добра... мнѡзѣм мѡжем пагоуба, воем радость, царем и бояром вспрїатїе, женам блгородным плачь, сильным пагѣба (XVI-поч. XVII ст. *Яв. Рук.* 113); Александеръ зъ бояры дѣрїа зостѣлсе вѣ потѣмкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 421).

5. Вл.н.: Грицка кухара, Андрия боярина... побили и помордовали (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 428); Иванъ бояринъ (1649 *РЗВ* 370).

БОЯРКА ж. (незамїжна дочка боярина) боярївна: и панну Ганьну Холоневскую, почтивую шляхтянъку, к тому боярку слуги моего панцерного... збили (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 266).

БОЯРСКИЙ, БОАРСКИЙ, БОЯРЪСКИЙ, БОАРСКИЙ, БОАРЪСКИЙ прикм. 1. Боярский: даровал єсми сына моего... всим Степанем... з дворя Степанскими... со всею волостью Степанскою и селы городовыми и боарскими (Острог, 1522 *AS* III, 237); Кѣницы сваде(б)ные ѡтѣ девѣки если з места або з волости по(й)де(ть) по(д)данаѧ // г(с)дрѣскаѧ за люде(й) кна(з)скихъ и па(н)скихъ и зема(н)скихъ и боа(р)ски(х) вї гроше(й) (1552 *ОЖЗ* 123 зв.-124); на(й)мѡють сторожовѣ тыхъ мещане и бояре складаючи на ни(х) ѡсобно з домѣ

каждого такъ з боярского яко з мещанского на го(д) по грошѣ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); сума всихъ волокъ у местечку боярскихъ пять (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/I, 240); такъже коней сивыхъ монастырскихъ чотыри и пятого боярского, з колясою и з велью книг,... з собою побрал (Київ, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 785); В селе Воисечу двор з оборами, а мужицких хатъ чотырьнадцатъ а боярскихъ тры спалилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62).

2. У знач. ім. Боярский. Вл.н.: то(т) Иванъ боя(р)ски(и) не могъ ты(х) позвоу давати бо де(и) возны(м) ани ѡсєлы(м) в зде́шнем воево(д)стве не є(ст) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); дїакону при ѡ(т)цѣ васїлію боа(р)ско(м) ѡско(р)бленому зло(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Иванъ боя(р)ский (1649 *РЗВ* 20 зв.).

БОЯРЧУКЪ ч. Боярчук. Вл.н.: панъ Янъ Закревский... противъко роботънымъ, меновите, Мискови Хотиневе, Качанови з сынами...//... Остапови Боярчукови зъ сынами... права... декляроваты оферовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 533-534).

БОЯСТВО с. Те саме, що боязнь у 2 знач.: Трѣтаѧ: же двѡе найда(л)шїе зєднѡчѣеть, бо оубо(з)ство и бѣды на́шѣ з бояство(м) и вели́костью бо(з)скою злоучїлѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161).

БОЯТИ, БОАТИ, БОАТІ дієсл. недок. (кого) Те саме, що бояться у 1 знач.: боатї (I пол. XVII ст. *Сем.* 18); зъ дѣтїнства зѧвше боѧль г(с)да бѣа и росказѧнье его ховѧлѣ, не зафрасовѧлсе на бѣа о бное карѧнье слѣпѡты (серед. XVII ст. *Хрон.* 384 зв.); не бойте — будьте спокїйні, не бїйтеся: И на гѡлос его оуши свои наѣвѧши. Котрїй до насѣ мѡвилѣ, не бѡйтєсѧ не бѡйте, При бачѣню тїлько боу(д)те, а мѣнжне стѡйте (Львів, 1616 *Бер.В.* 71 зв.).

БОЯТИСЯ, БОЯТИСЕ, БОЯТИСЬ, БОЯТИСА, БОЯТИСЕ, БОАТИСЕ, БОАТИСА, БОАТІСЕ, БОАТІСА, БУЯТИСЯ дієсл. недок. 1. (кого, що, від кого, чого і без додатка) (відчувати страх перед ким, чим) бояться, побоюватися (кого, чого; робити що): боюсѧ, дабы не прелестникъ пришо(л) вѣщавый ко мнѣ (1489 *Чет.* 37); и напомина(л) ма ѡ(тч) вл(д)ко абы є(с) зозна(л) пра(в)дѣ

яко се б̄га боишь кто тебе на то приве(л) (Львів, 1552 ЛСБ 17); бол̄ше б̄йтеса то́го который мо́же(т) и д̄шоу и т̄бло погоубити в̄́чны(м) ѿгне(м) (1556-1561 ПЄ 51); Што діаво(л) видячи, и(ж) то(т) хво(ст) клоб̄дчны(и) ѿ(т)на(л) єм̄д пожито(к) пыхы голо(в)ное, и бои(т)са и бе(з)чести(т)са ѿ(т) та(к) н̄́кчемного... строю ношена того клоб̄дка (п. 1596 Виш.Кн. 229); чоловекъ невинъный увезде маєть ясное око и не боиться суду (Вільна, 1599 Ант. 887); Д̄ля того не буйме ся сна и испочивку, али (в рук. али са. — Прим. вид.) радуєме ся, коли л̄́гаєме (XVI ст. НЄ 156); А чем̄д̄ж са не бойшь; бо(с) єсть ф̄дидован̄ый На ка́мени, не п̄́ск̄д (Київ, 1618 В̄зєр. 15); Петромъ не буду, жебымъ ся такъ бояла: И до Учителя ся не признавала (Львів, 1630 Траг.п. 171); Б̄а бойса: и за́пов̄д̄й єго стережи (Київ, 1637 УЄ Кал. 25); Або вл̄́сно(ст) є(ст) два̄мь до́бры(м) боа́тиса и лакатиса на вс̄́кое пр̄́йт̄іє м̄́жа (1645 УЄ № 32, 311); тое зв̄́ра н̄́чого не бо́йт̄ся єдно червоной барви (серед. XVII ст. Луц. 533); Боюся. Timeo. Metuo, Formido (1650 ЛК 430); боятиса боязню великою — дуже лякатися: а ѿни с̄́а бояли бо̄́яз̄ню великою и мо́вили єди(н) к̄́ дроугомоу. и кто(ж) є(ст) тото. иже в̄́трь и мо́ре слоухаю(т) єго (1556-1561 ПЄ 142 зв.); не бойся, не бойтєся — будь спо́кійний, будьте спо́кійні, не хвилюйся, не хвилюйтєся: тогды а́н̄гль г(с)н̄́ь ре(ч) к ней. не бойса м̄́рие. но ра(д)уиса. радость бо єси ѿбр̄́ла (1489 Чет. 37); "Не буй ся, малое стадо, чомъ ся удобродячивъ отецъ вашъ небесный дати вамъ царство" (XVI ст. НЄ 23); и р̄́(к) к ни(м), не бойте(с) а(м) є(ст) с ва́ми (XVI ст. УЄ № 29519, 94); И на го́лос єго оу́ши свои на́давши. Котр̄́ий до нас̄́ мо́витъ, не бо́йтєса не бо́йте, При бач̄́єню т̄́лько боу(д)тє, а м̄́н̄жне сто́йте (Львів, 1616 Бер.В. 71); И рек̄́ль Моисе(и) до л̄́юд̄б: не бо́йтєса бо абы ва́сь досв̄́дчилъ пришо(л) б̄́гъ (серед. XVII ст. Хрон. 97).

2. (чого) Побоюватися чогось, відчувати неспо́кій, турбуватися; вагатися; остерігатися; переживати: иосифе с̄́не дв̄́дв не бойса прияти ма́ріам̄ жены твоей рожды́шее бо са в̄́ неи ѿ(т) д̄́ха є(ст) с̄́та породить с̄́на и наречешъ има̄ ємоу іс̄ (1556-1561 ПЄ 23); та(к)же и до того часу за(в)жды во́рота маю за(м)кнен̄ые боячиса абы чого злого не

(в)чинили (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 8); обид̄юса, бою(с) роз̄мышлаю (1596 ЛЗ 64); Смотри як̄́ то м̄́д̄ж с̄́т̄ый са́мъ соб̄́ не ѿфа́ль, Боячи́са и в̄́ Ц̄рк̄ви абы в̄́ пых̄д не в̄́па́ль (Київ, 1622 Сак. В. 43 зв.); Боа(т)са б̄́д̄ната абы и(х) д̄́ти в̄́ шк̄ол̄б̄ ни(ч) прикрого не ѿтерп̄ѣли. ажебы славными были (Височани, 1635 УЄ № 62, 17 зв.); Року а́х̄л̄о: в̄́рожа(и) б̄́г дал̄́ на(д) спод̄́ва(н)є, бо ся бояли с̄́яти, ще б̄́ не было в̄́рожаю, и такъ мало с̄́яли, але б̄́г да(л) велик̄́й в̄́рожа(и) (серед. XVII ст. ЛЛ 176); не бойся, не бойтєся — не турбу́йся, не турбу́йтєся, не хвилю́йся, не хвилю́йтєся: Никакоже не бойся, любимый брате и розсудны прочитателю, истинну убо апостольскую, а не ложь и речи мирские тое глаголю (1600-1601 Виш. Кр. отв. 186); І́осифъ... мо́вилъ: Не бо́йтєса иж̄́ живи(т) б̄́д̄д̄ ва́сь и д̄́тки ва́ши. И т̄́шил̄ь их̄́ и ла́годне и ласка́ве до н̄́х̄ь мо́вилъ (серед. XVII ст. Хрон. 77 зв.).

БОАЗЛИВЫЙ див. БОЯЗЛИВЫЙ.

БОАЗЛІВИ див. БОЯЗЛИВЫЙ.

БОАЗНЬ див. БОЯЗНЬ.

БОАРИНЬ див. БОЯРИНЬ.

БОАРСКИЙ див. БОЯРСКИЙ.

БОАРЫНЬ див. БОЯРИНЬ.

БОАТИ див. БОЯТИ.

БОАТИСА див. БОЯТИСЯ.

БОАТІ див. БОЯТИ.

БОАТІСЕ див. БОЯТИСЯ.

БОАТІСА див. БОЯТИСЯ.

БОАЧИЙСА дієприкм. у знач. ім. Боязливий: заисте єсть ре(ч) // правдіваа, иж̄́ самое н̄́ба по́зр̄́єна ѿныє боазл̄́йвыє... пигмен на с̄́л̄́ны(х) геркоул̄́єсовъ и гига́нто(в) мо́же(т) ѿберн̄́ти, боа́чи(х)са на моу́кы порива́ти (поч. XVII ст. Проп.р. 32 зв.-33).

БРАГА ж. 1. (рід спиртного напою) брага. ◊ на́течи с̄́ь ковшом на брагу — стати відомим, виявитися: а то — жєсте за себе допустили отка́зывати геретикови значному, которого хотя бысте вы неvěм̄ь яко таили, не утаит̄́ся шило в̄́ мешку, але врыхле натечет̄́ с̄́ь ковшом̄ на брагу! (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1115).

2. ч. Вл.н.: гришко брага (1649 РЗВ 32 зв.); Дацько брага (Там же, 98 зв.).

БРАГАРЬ ч. Бражник "той, хто робить брагу або продає її". Вл.н.: Павло Брагарь (1649 *РЗВ* 175 зв.).

БРАДА ж. (цсл. брада) те саме, що борода в 2 знач.: инши же космы из брады торгахѣ (1489 *Чет.* 9 зв.); онѣ... черноу брадоу имѣеть (Там же, 228 зв.); И что(ж) то ваши каплане брады гблатѣ (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 104); дѣла того оголивши, брадѣ, гла(ву) побравши што надорогѣи рѣчи сѣ собою. пѣсти(л)са до македонїи (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 69).

БРАДАВНИКЪ ч. (назва рослини) бородавник: verrucaria, а(е), бородавникъ трава (1642 *ЛС* 410).

БРАДАТЫЙ прикм. (цсл. брадатыи) бородакий: Брада́тый. Barbatus (1650 *ЛК* 430).

БРАЖКА, БРАЖЬКА, БРАЗКА ж. 1. Те саме, що пряжка: бразка перловая съ фереты золотыми и съ каменемъ дорогимъ, коштовала тридцать и двѣ копе грошей Литовскихъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/І, 121); взято...жупанъ фалюндышовый, бурнатый, новый,... бражка на среброглаве,...//... бражка на талѣте съ перлы и съ пунталы (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 81-82).

2. ч. Вл.н.: Степанъ бражъка (1649 *РЗВ* 54).

БРАЖНЫЙ прикм. у знач.ім. Бражний. Вл.н.: атама(н) бра(ж)ный (1649 *РЗВ* 19 зв.); Иванъ Бражны(и) (Там же, 374 зв.).

Див.ще **БРАЖЬНИКЪ**.

БРАЖЬНИКЪ ч. Діал. Бражник "продавець браги". Вл.н.: Мещане которые по(д) местъскимъ правомъ седать дома своими... е(р)макъ воскобо(и)никъ... мо(и)си(и) бражъникъ (1552 *ОКЗ* 39 зв.); Ми(с)ко бражъникъ (1649 *РЗВ* зв.).

Див.ще **БРАЖНЫЙ**.

БРАЗГАТИ дієсл. недок. (ударяючи по чомусь, викликати специфічні звуки) брязкати: Пришѣдоблѣютъ его [кона] брѣнью... вѣшають пре(д) оуѣма егѡ мѣнѣштѣкъ... и бра(з)гають пере(д) нѣмъ, призываиваючи его, жѣбы са не лѣкалъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215).

Див.ще **БРАЗЧАТИ**.

БРАЗДА¹ ж. (цсл. бразда) борозна: sulcus(us), бразда (1642 *ЛС* 388); sulcatus, браздами пошранѣ (Там же); Бразда. Sulcus (1650 *ЛК* 430).

БРАЗДА² ж. (цсл. бръзда) вуздечка, віжка. Образно: Пѣвда и чѣлколюбіе твоѣ вѣзъ справѣтъ, а справедливость бразда́ми шафѣтъ (Львів, 1591 *Просф.* 66); хс̄ призываетъ кѣ вѣрѣ своей стоѣи и памати бжеѣ а невѣрны(х)... чини(т) хоуливыми кѣ доброй рѣчи, абовѣмъ напа(ст)ми и бѣ(д)ми теде многи прѣхода(т) же мови(т) браз(д)ами и оуз(д)ою челюсти и(х) вѣстагнешъ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 220).

БРАЗКА див. **БРАЖКА**.

БРАЗКЪ див. **БРАЗКЪ**.

БРАЙЛОВЕЦЪ ч. (мешканець м.Браїлова або виходець із нього) брайловець. Вл.н.: Лѣцникъ брайловець (1649 *РЗВ* 200).

БРАЙЦАРОКЪ ч. (нім. Bräter) кільце для прикріплення шаблі до портупей: тамже взяли въ ворку полотняномъ зготования кольца выбияные мое, яжовые, позлотистые, зъ брайцарками (sic! — *Прим. вид.*) зъ гапликами и пряжками позлотистыми (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 109).

БРАКОВАНЕ, БРАКОВАНЬЕ с. 1. (відбір чогось за сортами, якістю) сортування: А продал Єго Милость мнѣ попел праве добрый,... в бочках под брак Кгданский, для которого бракована маєт княз Роман... мистра своего попелного... до Кгданска послати (Вільна, 1555 *AS* VII, 10);

(можливість вибрати що-небудь) вибір: правда трває(т)... и живѣтъ звитежаѣ(т) на вѣки вѣковъ, и нема(ш) оу нѣи бракованья ѡ сбѣѣ ани рѣзности (серед. XVII ст. *Хрон.* 368).

2. Різниця, вирізнення: безъ бракованя — без різниці: такову... любовъ маємо мѣти, якову...не толко вишны еи... заховати противко правѣвѣрным, але и противко каждому, без бракованя особы (Вільна, 1600 *Катех.* 78); Люде переминдѡ(т) але пѣвда бжеѣ трває на вѣки, бе(з) бракованя персонъ ро(з)маитыми способами мѡви(т) до на(с) гѣ бѣ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 15).

Див.ще **БРАКЪ**.

Пор. **БРАКОВАТИ**.

БРАКОВАТИ дієсл. недок. 1. (що) Сортувати, відбирати: А маєт он собѣ тотъ попел браковати, на берези берѣчи на комагѣ (Городище, 1551 *AS* VI, 108).

2. (ким) (надавати перевагу кому-небудь, вважаючи

кращим) вибирати: Боу(д) теды пє(в)ны(и) члче абовѣ(м) сѣдіа ѡсобами не бракѣ(т) анѣ ведле славы сѣди(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 155).

3. (без додатка) Перебирати: томѣ в рѣкѣ тѣцѣ, ѡво(му) тѣцѣ и сѣ(му) тѣцѣ, а писародрачѣ ю(ж) не бракѣють, и потро(и)ники з грошами берѣть и дерѣ(т) (1598 *Виш.Кн.* 293).

4. (кого, чим) Нехтувати (чим), відкидати (що): А то естѣ знакѣ побожности католическое чоловіка хрестиянського, который учителей церкви Божое однако прыймуєть, не бракуючы писмами ихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 909); Бгѣ свѣтъ премѣдрости дароуєть, любѣщимъ его а лицемъ не бракѣеть (Почаїв, 1618 *Зерц.* 8 зв.); Гдѣжъ теѡліогіа с(т): в кѡлѣ филиозѡфско(м) вакѣ, А пѡѣтами, выбѡрними бракѣе (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв.).

БРАКОВЫЙ прикм. Знятий з обігу: монета бракова див. МОНЕТА.

БРАКЪ¹ ч. (стп. brak, снн. Brak) 1. Сорт, га-тунок: А продал Его Милость мѣгъ попел правѣ добрый, варѣниковый, в бочкахъ под брак Кгданский (Вільна, 1555 *AS VII*, 10); з столпѣцєвы(х) бракоу(в), котрыє в бляшаной пѡщѣ сѣтъ выбралє(м) лѣпшихъ, з ѡ(д)ны(м) чи(р)воны(м) цє(л)ны(м) зло(т) 12 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.).

2. (товар гіршої якості) брак: припровадилъ слуга... пана Го(с)кого,... на двохъ комягахъ попелу лашто(в) чотырьдєся(т) сѣмъ,... с которо(го) попелу: коруны — лашто(в) двана(д)цать и бѡчокъ пять; браку — лашто(в) двадцать пять, бѡчокъ сѣмъ (Гданськ, 1606 *ТУ* 241).

3. Різниця, виняток: маютьсѣ тѣды хр(с)тіанє старати оусїлнє,... жѣбы... никѡго не зневажати, не ѡсѣжати, никїмъ не брыдитисѣ и не чинїти брѣкѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 129); без браку — без вибору: маю ѣ Его Милости тот попел брати бєзъ бракѣ (Краків, 1539 *AS IV*, 215); Щоденне, смертѣльного ѡчекивайъ бѡю, На кѡждого чловѣка, и дѡма чїгаєть, И на войнє бєзъ брѣкѣ знѣгла пориваєть (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 16).

Див. ще БРАКОВАНЄ.

БРАКЪ², **БРАКЪ** ч. 1. (родивий зв'язок) шлюб: ѡсифѣ бра(т)я имѣл бра(к) жєноу и снѣы (1489 *Чет.* 158 зв.); Бо и Стѣи нѣкотѡріи... в' брѣкѣ бгѣ

послѣжившіи, яко то авраа(м) исаак'... и инии... тѣи хо(ч) пѣрвіє были с' жєнамі, ѡбѣчє потѡмъ стѡбливє пожили, и памѣтми ихъ црѣко(в) оукрашѣет сѣ (Київ, 1621 *Кон.Пал.(Ль.)* 32); matrimoniū(m), жени-тва, бракѣ (1642 *ЛС* 164); законный бракѣ — (шлюб, оформлений відповідно до чинного закону) законний шлюб: А и... запѡвѣди повелѣвають: Ащє Свѣщєнник' не їмаєть жєны своєє законного брѣка, Стѣлю подобѣєть такового ѡ(т) Сѣна ѡ(т)лоучїти (Львів, 1614 *Вил.соб.* 11); давати в бракѣ — одружувати: marito, as, жєню, даю в бракѣ (1642 *ЛС* 263).

2. (званий обід або вечеря, що влаштовуються на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події) бенкет: повѣж'те з'ваннѣ(м) и жє є(ст) обѣ(д) мои наготоваль воли мои корм'нѣи побиты(и) и всѣ потребы готовы соутѣ прїйдѣте жѣ на брѣкѣы (1556-1561 *ПЄ* 94); идѣте(ж) по дорога(х) всоуды и которы(х) найдєте прїзовѣте и(х) на то(т) бра(к) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 168 зв.); А бѣдѣт' ли на брѣцѣ, или на пїру позѡры, ѡ(т)ходи прєждє видєніѣ. на бракѣ не ходи (Львів, 1642 *Жел.П.* 2 зв.);

весїлля: Єв(г)лїста выписоує якѣ їс на бракоу то є(ст) на весєлю, вѡдоу на винѡ перєложилъ (1556-1561 *ПЄ* 346).

3. Невинність, непорочність, чеснота: рєкѣ ємѣ ієрєй... а ѡповидѣлъ и(ж) дѣвкѣ, котро(у)ю взѣлъ ѡ(т) црѣкви... ѡскв'р'нили єи и оукралъ бра(к) єи (XVI ст. *УЄ* № 29519, 158 зв.).

БРАКЪ див. **БРАКЪ**².

БРАМА¹, **БРАНА** ж. (стп. brama, brana, стч. brana) 1. (великі ворота у фортецях, міських укріпленнях, баштах і т.ін.) брама: Єщє вышгѣшє(и) на(д) тою свѣтлочькою єстѣ верѣхъ брѣмы цєглоу мѣрованы(и) (1552 *ОКр.З.* 149); на томѣ мєстє тє-пєрє зарєбили бранѣ воро(т)нѣю (1552 *ООвр.З.* 96); не замыкаю(т) брѣмы пєрє(д) дєвятою годиноу (к. XVI ст. *Розм.* 38); пришли до браны жєлѣзнои котораѣ вєдє до мѣста (Герляхів, к. XVI ст. *Свєиц.* 72); ѡ(т) тѣ(х), штѡ за (б)брамами с поро(ж)ними возами стояли, по шє(с)ти грѡшє(и) литѡ(в)ски(х) бра(л) (Володимир, 1608 *ТУ* 246); Брѣмы оу того мѣста, зє всѣхъ чєгырѡхъ чѣстїй (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.); во(з)ны(и)... со(з)на(и)є своє в тѣє слова

дчини(л)... и(ж)... подале(м) и положи(м) позовь... пано(в) кропивни(ц)ки(х) в мисте(ч)ку комарове в браме ме(с)цко(и) (Вінниця, 1622 ЛНБ 5, III 4057, 63); въ томъ же местечку церквей три: перъшую деревяную..., другую тежъ деревяную Светого Семена, // водле брамы месцкое на горе лежачую, а третюю мурованую..., подъ себе... загорнули (Київ, 1633 КМПП I, дод. 544-545); в мѣ(с)тѣ то(м) муръ такъ до(л)гий на .о. миль а мае(т) сто брамъ, мосіонзовихъ (серед. XVII ст. Луц. 534); 368-довалъ брамы зъ каменя надъ мѣрѣ высокіи (серед. XVII ст. Хрон. 363); тутъ, на передместію луцькимъ, за остатнею брамою костелъ Светого Крыжа... спустошили (Луцьк, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 157); *Образно*: Той же... указуєть дванадцать брамъ и дванадцать фундаментовъ — апостоловъ быти и пророковъ (Київ, 1621 Коп.Пал. 367); *торжищная брама* — (ворота, через які пропускають купців) торгова брама: quintana porta, то(р)жищная брама, врата (1642 ЛС 343);

у складі вл.н.: *драбъская брама*: А з дрѣгое стороны ѡтъ полѣдна за драбъскою брамою... прилегла гора на (и)ма Клинець (Київ, 1552 ОКЗ 34); *Золотая брама*: Ѡбѣ тѣи Цѣрквы мѣсто мѣровъ мѣстскихъ збѣдѣваны сѣтъ, Єдна въ Влахѣрнахъ..., Дрѣгаа зась сѣа при тѣи котѣраа называєтьсѣ Золотѣа брама (Київ, 1631 Син.Тр. 812).

2. (місце ув'язнення) *тюрма*: протестантєсь просили уряду о указанье вязєня таковымъ виновайцамъ тутъ в замку Луцкомъ, в браме, в турме здавна будучой (Луцьк, 1644 АрхІОЗР 8/III, 601); *брама судовая* — суд: Єсли зрѣди(т) члвкъ сына непѣкорногѡ и мѣжебѣицѣ котѣры(и) бы не слѣхалъ ѡцѣвскогѡ и мѣтерна(го) росказѣнѣа, а скаранѣи(и) възгордѣлъ бы послѣдшнѣи(м) бытъ, поймаю(т) и поведѣ(т) до старши(х) мѣста онагѡ и до брамы сѣдовѣи (серед. XVII ст. Хрон. 156).

брамы адовы — царство диявола: Брамы адовы, Бѣды называєтъ, котѣрыи смрѣтъ рѣдѣтъ (Київ, 1625 Злат.ІІ. 130); *брамы небесныи* — царство небєснє: Ѡгвори(ж) тѣды брамы пѣ(с)ныи, и... ѡузришъ, што рѣчено єсть (Київ, бл.1619 Аз.В. 298); *брамы пекельныє, брамы пекелныє* — царство диявола: брамы пекельныє вѣры Христовы... пере-

мочи не могут (Львів, 1605-1606 Перест. 55); дѣпись прѣтивъ, цѣркви востѣчной, бра(м) пекѣ(л)ныхъ преможење ѡ(т)тола мѣркоуєтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 156 зв.); мѣжетъ и зъ своимъ ри(м)-скимъ, и зъ своими пралѣты звѣти а ѡудаваѣти тѣмъ, прѣтивъ котѣромѣ бы брамы пекѣ(л)ныє перемочи не мѣли (Там же, 160 зв.).

БРАМА² ж. (стп. brama, brama) (вузька смужка тканини, здебільшого парчі, нашіта на краї одягу для оздоблення) *лямівка, облямівка, оторочка*: К томѣ тежъ ѣзал єсми... рѣхомахъ рѣчей... шата ѡдамашковаа черленаа з ѡлтабасом, девѣт брам злотоглавѣ (Нєсухоїже, 1550 АС VI, 5); *Скрыню великую чорную з шатами, в которой дей было: саянов оксамитныхъ чѣтыри: одєн чорного оксамиту рытого з трєма брамами злотоглавовыми* (Володимир, 1573 АрхІОЗР 8/III, 245); *Рѣсны: фѣлды, брамы* (1627 ЛБ 110); *Оучини(ш) тѣжъ рѣзѣ..., ѡу котѣрое бѣдѣтъ ѡжерельє, а брама ѡколо него ткѣна, якѡ бываєтъ на краѣхъ шѣтъ абы сѣа лѣцнѡ не пошѣрпалъ* (серед. XVII ст. Хрон. 105 зв.).

БРАМКА ж. *Жіночий головний убір, виготовлений з коштовної тканини і прикрашений перлами*: К томѣ тежъ ѣзал єсми ѣ Ихъ Милости рѣхомахъ рѣчей... двѣ брамки малыхъ с перлы (Нєсухоїже, 1550 АС VI, 5); *Брамо(к) пє(р)ловы(х) новоѣробленѣи(х) в лу(ц)ку двѣ* (1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 2); *Найпервей дей взял... брамокъ перловыхъ чѣтыри* (Володимир, 1573 АрхІОЗР 8/III, 244); *тѣє посла(н)цы... шаты... брамка пє(р)ловая...// побрали* (Ковель, 1585 ЖКК I, 259-260); до того порѣчаю и даю в ѡпекѣ тѣю цѣ(р)кѣ мою ап(н)ѣ... а цѣ(р)це... Зофѣи дрѣгѣю половицѣ ѡ(т)чи(з)ны моеє... до то(г) речѣ(и) рѣхома(х) бра(м)кѣ пє(р)ловѣю... жѣпа(н) чє(р)воны(и) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 42).

БРАМНИЦЯ ж. *Бортова дошка судна (?)*: тѣды(м) то види(л), жє вси вѣреки погнили и тѣ(р)тици, и бра(м)ници (Володимир, 1602 ТУ 234).

БРАМОВАТИ дієсл. недок. (чим) *Облямовувати, оздоблювати одяг каймою*: Сая(н) мухаєровы бу(р)на(т)пы(и) брамованы ѡ(к)самито(м) рыты(м) (1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); *Матфѣй Нємирич того ж часу побрал, то єст: шата єдамашки зєленѣе, злотогловѣмъ чирвонымъ брамована* (Жито-

мир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 445); взяли: летникъ аксамитный, кармазиновый, ... въ килка рядовъ на доле брамований, коштоваль полтретяста золотыхъ Полскихъ (Луцкъ, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 430).

БРАНА *див.* БРАМА¹.

БРАНЄ, БРАНЬЄ, БРАНЬЄ *с.* 1. Одержання, отримання, брання: мають книги еще не мнє(и) три дни лежати при которы(х) маю(т) быти не ѡ(т)-є(ж)дчаючи судья... для созна(н)я ѡписова(н)я и выписо(в) бранья (1566 *ВЛС* 15); А и(ж) ку браню пѣназю(м) не ста(л) бра(т) Яро(ш) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 4); К тому... до бра(н)я те(ж) пѣзе(и) пови(н)ни бѣде(м) крго(д)ски(м) позво(м)... позвати его самого (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); в браню пѣнезе(и) бы хто бы(л) вѣдалъ (к. XVI ст. *Розм.* 57 зв.); Поємленіє: Скарга, скарги покладанье, бранье, взатьє (1627 *ЛБ* 86); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, вольное молотье и мирки бранье одын ден въ кожъдый тыжден (Луцкъ, 1642 *КМПП* II, 234); где протє(с)туючи(и), ... приехавши, пита(л)се межы паны Трыпо(л)ски, которы(м) бы тая сума яко по зошлы(м)... сукце(с)сыре належи(т) мела, гото(в) єє будучы ѡ(д)да(т), ѡбосла(в)ши ѡ(д)накъ до браня сумы позво(м) (Житомир, 1649 *ДМВН* 180);

користування: фѣндѣю...//... ставъ... зъ вольнымъ бранємъ на тамтой стороне моеѣ зємли (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 65-66);

(забирания чогось із собою) брання: тымъ подданымъ своимъ браня домовъ зъ места своего и переносения ихъ на тую волю заборонити не смеетъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 378);

(ставання власником) набуття: а затымъ же до бра(н)а спа(д)комъ по петрѣ преложєньства не мѡгоу(т) собѣ привлащати прѣва (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 113).

2. (*мита, данини, податку і т. ін.*) стягання, брання: ѡ бра(н)є доходу(в) на вряде(х) (1566 *ВЛС* 34 зв.); Яз василє(и) со(с)ни(ц)ки(и) со(з)наваю... и(ж)... положи(л) є(с)ми позо(в) зє(м)ски(и)... ѡ не(с)лѣдшное бране мыта (Житомир, 1605 *ЦДІАЛ* 11, 1, 4, 32); За которы(м) таковы(м) его мл(с)ти неслушны(м) бране(м) мыта я(р)маро(к) Луцки(и) зопсова(н) и вниве(ч) єсть ѡбєрненъ (Володимир,

1608 *ТУ* 246); а заты(м) ѡ вины в справе ѡписаныє дрѣги(и) ма(н)да(т) ѡ своево(л)ное бра(н)є и выбра(н)є чи(н)шо(в) в ме(с)тахъ и месте(ч)кахъ... в то(м) старостве переяславско(м) бѣдѣчы(х) (Київ, 1620 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1748).

3. Пограбування, крадіж: А хота(ж) бы се яки(и) ли(ст) которое стороны бы(л) ѡказа(н), таковы(и) вже у жа(д)ного права по(с)ле сего застановє(н)я и скасова(н)я вєчного моцы мєти не маю(т), та(к) те(ж) потопта(н)я и бра(н)я збо(ж)а и сєна (Житомирщина, 1584 *ККПС* 60); Реєстръ браня речей с коморы у Григоря вєдоровича (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 310); великие кривды и шкоды браньемъ коней, быдла, отбиянемъ коморъ, шаръпаньемъ маєтности розмаитое, ... кгвалтовне починилъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 211); Яко те(ж) при то(м)же наєзде... и браню маєтнєности Протєстѣючи(х) в то(м)же ска(р)бѣ з шкатѣлою всѣ sprawy привилєя протєстѣючи(х) забра(л) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.).

4. (*ліків*) приймання: Врѣчба, врачєваніє: Лѣчєньє, лѣкарствъ дава(н)є, а(л)бо бранье (1627 *ЛБ* 17); бране ключа — (*застосування певного способу для розуміння, розгадування, розв'язування чого-небудь*) підбирання ключа: А о браню ключовъ, то єсть вязаня и розвязованя, теде вѣдаємо зъ оногє евангєлія (1603 *Пит.* 23).

БРАНИЩА *ж.* Те саме, що бранище: инь никто без игѣменовѣ волю да не смѣетъ оу тотѣ бранищѣ ни рибѣ ловити, ни инїи звѣрь (Сучава 1502 *ВД* II, 210).

БРАНИЩЕ *с.* (*молд., болг.* бранище "заповідний ліс") лісові угіддя: Петрѣ воевода... знаменито чиним... ѡже прїдоша прѣд нами... молебникъ наши (!)... и съ вѣсам братїам, ... ѡмолити нас и просити себѣ ѡт нас потвѣрженіє на их старое бранище (1576 *МЭФ* 94).

Див.ще БРАНИЩА.

БРАНКА *ж.* Бранка. Вл.н.: Напє(р)вє(и) тые то Бранецькие ѡказали початокъ быти границы именью. своемѣ з великимъ князствомъ рекѣ Бранкѣ (1546 *ОГ* 1).

БРАНТОВЫЙ *прикм.* (*стп.* brantowy) (*який стосується чистого срібла або золота*) високо-

пробний, високоякісний: Кели(х) сръбра бра(н)-
тового мѣсцами злоти(с)ти(и) (Львів, 1637 *Инв.Усп.*
6 зв.).

БРАНТЬ ч. (*стп.* brant, *свн.* Brand) дорогоцін-
ний метал або камінь. *Перен.* (про високу моральну
чистоту): для того и(ж) йсти(н)на в ни(х) сѣдитъ,
для того и(ж) бранты золото сръбро камѣна до-
рогое то є(ст) щиро(ст) сѣдъ и правда в ни(х) црст-
вѣ(т) (1598 *Виш.Кн.* 308).

БРАНЬ див. **БРАНЬ**¹.

БРАНЬЄ див. **БРАНЄ**.

БРАНЫЙ *прикм.* Який спричинений привлас-
ненням, крадіжкою: ти(ж)..., шкоды которыѣ сѣ
стали с обѣдѣ сторѡ(н), женнии и брании,... абы
было заложено, абы ѡ(д)на сторона дрѣгои стороне
не вспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 456).

БРАНЬ¹, **БРАНЬ** ж. (*цсл.* брань) 1. (*збройна су-
тичка*) битва, війна, бій: боудоу(т) оу сторона(х)
брани воєвати боуде(т) црѣ на цра (1489 *Чет.* 364
зв.); Многими дворяны дома их съдержать, и бран-
ни и бытвы сѣ царями творять (к. XVI ст. *Укр.п.*
83); ругна, бран(ъ), рат(ъ) (1642 *ЛС* 338);

перен. (про боротьбу добра і зла): сам Христос
с небеси, если бы звал, крест свой залецал и в пус-
тыню изыйти (для очищенья помысла и навикно-
венья брани бѣсовское) розказал (Унів, 1605 *Виш.*
Домн. 192); И безоружнии на брани послани, абы
были языци спасѣни (к. XVI ст. *Укр.п.* 81); Котѡрый
ѡ(т) браны с побѣдою идѣтъ, и вѣзниювѣ адскихѣх
миліонами ведѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 66).

2. (*зіткнення протилежних поглядів на світ*) бо-
ротьба: Таковаа ли то вѣра на(д) грѣхо(м) и дѣхами
подѣб(с)ными, лѣкавыми к ни(м) же на(м) бра(н) по
Павлѣ, въ мирѣ се(м) цр(с)твоеу(т) (1599 *Виш.Кн.*
220); Человѣкъ: Аще такая тривога, такая брань,
таковое бѣдствіе пре(д) сме(р)тію, чтожъ по сме(р)-
ти бѣде(т)? (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278); Алелѣа
дѣсь спсѣніє мірѣ явіса, Црѣ наші Гдѣ... въ брані
прослависа (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

3. Ворожнеча, сварка, суперечка: крамола нена-
висть или брань (II пол. XVI ст. *ЛА* 184); Єв(г)лі-
ста поведает(т)... який по́пъ має(т) быти, доско-
налый боудъ ко животоу боу(д) к наоучѣню и я(к)
ма(!) боронити вражѣды брані и гневоу и смѣ(л)ства

(1556-1561 *ПЄ* 30); velitatio, бран(ъ) (1642 *ЛС* 408);
брань творити, чинити брань — вести супереч-
ку, воювати: тоу нехѣи са вѣстыдають ѡвыи оупѡр-
ниці, кѣтѡриі стѣхъ з нѣа выпихають, хоулатъ, и
брань з ними творатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57 зв.);
Ты сѣ діаволомъ брань твѡришь, и Дѣмонѡвъ да-
лѣче ѡ(т) насѣ прогѡнишь (Чернігів, 1646 *Перло* 41
зв.); По самом принятии духа святого, хотящем
яже дѣлом от господа повелѣнное сами собою апо-
столи преходити,... не чинят между собою споры,
брани (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 172).

4. Подолання, поборювання: Се, мноу, постра-
дати иноческому чину, иже на брань естественных
похотей, в еже одолѣти плоти вооружается и ис-
хѡдят (1588-1596 *Виш. Кн.* 145).

5. Спокуса, підступ: Навѣтъ: По(д)вѣщенье, здра-
да... нагаба(н)є, брань діавола (1627 *ЛБ* 68).

БРАНЬ² ж. Горб, пагорок: Арневъ лѣдъ, или
Арнопѣгъ: Пѣгорокъ ма(р)со(в)... Арій, Брань, Па-
гѡсь, холмъ, мѣ(ст)це высѡкое (1627 *ЛБ* 179).

БРАНЬЄ див. **БРАНЄ**.

БРАСЕЛИКЪ ч. (*стп.* braselet, bracelet, *фр.* bra-
celet) браслет, браслетка: в которо(и) скры(н)це бы-
ли ѡберы жоны моеє тка(н)ки браселики пе(р)ловые
ла(н)цѡхъ золоты(и) (Луцьк, 1571 *ЖКК* I, 33).

БРАСЛАВЕЦЪ, БРАСЛАВЕЦЪ ч. 1. (*мешка-
нець Брацлава або виходець із нього*) браславець:
тамъ на дорозе пришла Твоей Милости вѣсть ѡ
звѣзненіи томъ Браславцов и Вѣничан (Вільна, 1541
AS IV, 280); козак Браславский,... поднѣмши зѣ
собою Браславцов... болішь двѣхсот чоловѣков...
взали дѣй ѡколко тысячей ѡвец и волов чебанских
(Петрків, 1567 *AS* VII, 124).

2. Влн.: Да(ц)ко браславе(ц) (1649 *РЗВ* 154 зв.);
Миха(и)ло Браславець (Там же, 170).

Див.ще **БРАСЛОВЛАНИНЪ**.

БРАСЛОВЛАНИНЪ ч. Те саме, що брасла-
вець у 1 знач.: Вы теж выдачи таковѡю реч, ко-
торѡю Брасловлане и Веничане напротивкѣ госпо-
дара... чинат, на тоє естє розделене не поехали
(Вільна, 1541 *AS* IV, 278).

БРАСТВО див. **БРАТСТВО**.

БРАТАНИЧЪ, БРАТАНИЧЪ, БРАТЕНИЧЪ
ч. (*син брата*) небіж, племінник, *діал.* братанич:

ѡставши па(н) могила чашни(к) та заплати(л) ѡсоти вышеписанныи т̃ злат татарски(х)... костевѣ, снѡ балоша хорги, и братаниче(м) костевѣ(м) (1507 *Cost. DB* 98); Припоминали господарѡ, королю...кназь Андрей Александровичъ з братаничом своимъ... жалѡючи на дадка своего (Берестя, 1511 *AS* III, 90); А к томѡ земенин... Ставецкий, а брат его,... и братаничи их... ѡбавляли нам, иж ѡни... продали князю Федорѡ имене свое (Краків, 1539 *AS* IV, 213); На то па(н) Бо(р)зобогаты(и) поведи(л) ему,... абы не ѡте(ж)ча(л), поки са намови(т) з братаничо(м) своимъ Ивано(м) (Луцьк, 1561 *ТУ* 92); Я Милоха Морозовая... продала есми имене свое властное,... а рече Днепре... братаничу своему... землянину... повету Киевского (Канів, 1564 *ЗНТШ* XI, 13); запи(с) небо(ж)чика...Миколая Вороны, мужа своего, мела, которы(м)... еѡ ѡписо(м) дарова(л) мене всими речами рухомымы... ѡ(т) братаничо(в) свои(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46); мене ю(р)я че(р)ленъковско(г) позъвалъ былъ на роки теперешъные братаничъ мо(и) панъ богѡфаль (Вінниця, 1599 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1972, 1); Іѡа(н) Бѣ(л)дага... ста(л) на цви(н)тари прѡ(д) црковлю, рѡкѡ вытагаючи до камена порыва(л)са, сромотачи лжачи Андрею братаничѡ своимѡ, що бѣгѡ и люде(м) было противно (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2 зв.); кгды Іѡа́нь... кр(с)ти(л) братанѣча Мирѡнова, теды кр(с)тѣлъ, мѡвить... въ има единосѡщныа Тр(о)ца (Київ, бл.1619 *Аз. В.* 13); юсипъ Риссо(в) братани(ч) (1649 *РЗВ* 389 зв.).

Див.ще БРАТАНОКЪ, БРАТЕНИКЪ.

БРАТАНКА, БРАТАНЪКА, БРАТАНЬКА ж. (*дочка брата*) небога, племінниця, *діал.* братаниця: приехавши до имени его Городища... кгвалтом... его братанкѡ, княжнѡ Маринѡ Львовнѡ взяла и многии скарбы (Вільна, 1551 *AS* VI, 118); Єсли Богъ Створителъ дѡшѡ мою тѡт на Волини из сего света зберет, тогды мает Єе Милость братанка моѡ, пани Петроваѡ Загоровскаѡ... вси речи мои рѡхомые к рѡкам своим побрати (Суходоли, 1559 *AS* VI, 47); ино мы по смерти его взяли и выпроводили есмо в домъ нашъ... жѡну пана гневошову ма(р)ю дочку мою аньдрѣеву а братаньку мою миха(и)лову (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); па(н) ива(н) бѡкоє(м)ски(и) грани(ц) вечысты(х) чини(т) не може с

ты(х) прычы(н) же то имене... брата(н)ки его па(н)ны а(н)ны бѡкоє(м)ско(и) которая ѡ него в ѡпече єсть (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 16); Марѡхна Копиниха... зезънала ижъ... дарѡетъ брата(н)цѡ своиѡлцѡ... пѡлъ рѡлѡ ѡ вѣнѡ // часы вѣчыными (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.-44); Братанка. *Filia ex sorore* (1650 *ЛК* 430).

Див.ще БРАТАННА.

БРАТАННА ж. Те саме, що братанка: а тая братанна моя лѣтъ своихъ еще не маєтъ, абыхмо ѡ тьи ловы дали ему до лѣтъ братанны его (Вільна, 1516 *АЮЗР* I, 52); а братанне моеѡ паней Лучиной Черневской паней Овдоти Михайловне... три волы, а три коровы (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); я тую ча(ст) свою...//...зо всими пожитки... брата(н)не моє(и)... за деса(т) ко(п) гроше(и)... продала на ве(ч)но(ст) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 34-35); К тому теж... записую и дарую... пану малжѡнку моему... всю маєтность мою...// отдаляючи ѡт того братанну мою рѡжѡную и еѡ дѣти (Луцьк, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 306-307).

БРАТАНОВЪ *прикм.* Братанів. ѡ **братанова трава** — назва рослини: чернобы(л) є(ст) трава рас-теніє(м) по(до)бна... братановѡ травѡ (XVI ст. *Травн.* 9).

БРАТАНОКЪ ч. Те саме, що братаничъ: панъ Кондратъ... жаловалъ и ѡповедалъ, самъ ѡтъ себе и именемъ..., братанковѡ своихъ, сыновѡ небожчика пана Ивана... тыми словы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* I/I, 360); па(н) Пет(р) Дорогѡста(и)ски(и), стри(и) его м(л), и(м) сѡ ѡпекалъ, яко брата(н)комѡ свои(м) (Київщина, 1600 *ККПС* 132); Анепсѣй: Сыновѣцъ, братанѡ(к), бра(т) стріє(ч)ны(и) ѡбо тютѣчны(и), ѡбо сы(н) // бра(т)нѣй ѡбо сестри(н) (1627 *ЛБ* 176-177); А хотачѣ Лѡта братанка своегоѡ выбѡвить, вси при нѣмъ вѡзни выбѡвилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 23).

Див.ще БРАТЕНИКЪ.

БРАТАТИ *дієсл. недок.* (з ким) Те саме, що брататися: Покажите жъ хотя одну сѡ тыхъ речей што ся тутъ написало у евангеликовѡ, сѡ которыми волите братати, нижъ зъ Рымланы (Вільна, 1608 *Гарм.* 216).

БРАТАТИСЯ, БРАТАТИСЕ, БРАТАТИСА

дієсл. недок. (з ким) (*єднатися як одномуці для спільних дій*) брататися: Хотя се то зъ ними братаемъ..., але рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко насъ называютъ) до обору своее загнали! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 147); Євангеликове, съ которыми ся противъ намъ братаете, васъ за геритиковъ мають (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1065); з ними хоче(т)-са братати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 78); А наша милая Русь того не видить и волятся зъ ними братати, анижъ зъ Рымляны (Вільна, 1608 *Гарм.* 171).

БРАТАШЪ ч. *Діал.* Браташ "брат, друг". Влн.: Васи(л) Браташъ (1649 *РЗВ* 379 зв.).

БРАТЕНИКЪ ч. Те саме, що братаничъ: на... дворищи три братеники... тые на роботѣ идѣт, где кажѣт (Луцьк, 1558 *АС VI*, 38).

Див. ще **БРАТАНОКЪ**.

БРАТЕНІЄ с. (*вияв братніх почуттів*) братаня: Ино мы видѣвши их братеніє и дааніє що он дал и вратил им за що им было (!) права ѡтнина (Хуші, 1528 *ДВВ I*, 27).

БРАТЕРСКЕ *присл.* Те саме, що братерски: Самоилъ Сенчило... законови не досыть чинить... о што кгда былъ братерске непооднокротъ перво прошоный, а потомъ одъ него, яко старшого, упомненный, на то дбати ничого не хотѣлъ (Володимир, 1608 *АСД VI*, 116).

Див. ще **БРАТЕРСКО, БРАТСКО**.

БРАТЕРСКИ *присл.* По-братньому, по-братерському, по-братерськи: То пакъ братъ мой... не припускаючи ся передъ врьдъ, ку праву, въ томъ зо мною братерски а приятелски погодилъ (Луцьк, 1564 *РЕА II*, 140); кна(з) рома(н)... выроздме(в)ши таковѣю ѡмы(л)нѣю злѣю справѣ его вери(т) емѣ не хоте(л) и зо (м)ною мл(ст)не брате(р)ски ме(ш)-ка(л) (Ковель, 1574 *ЖКК II*, 279).

Див. ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО, БРАТСКИ, БРАТСКО**.

БРАТЕРСКИЙ, БРАТЕРСКИЙ, БРАТИРЬСКИЙ *прикм.* 1. Те саме, що братний у 1 знач.: Я ѡлиза(р) ки(р)де(и)... а ива(н) ки(р)де(и) петровичи... маючи вѣзглядъ на сестрѣ нашу милую... з милости брате(р)ское... дали є(с)мо є(и)... село гать (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17); теды за таковую то брате(р)скую мило(ст) ѡному впере(д)

подякова(в)ши з опеки и з одобра(н)я ты(х) рѣхемы(х) доб(р) преречоно(г) пна але(к)са(н)дра песочи(н)ско(г) брата мое(г) квитую и во(л)ны(м) чиню (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115 зв.).

2. Те саме, що братний у 2 знач.: Милость брате(р)ская неха(и) тываетъ Не запомина(и)те при(и)мова(н)я госте(и) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 245); Прирекаемо те(ж) и постановляемо собѣ покѡй и мл(с)ть брате(р)скѣю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); Іюсифъ впосро(д) ихъ прибѣгши до ни(х) голосо(м) вдѣчны(м) брате(р)скы(м) промѡви(л) тыми слѡвы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 152); Що запѣвне вѣдаю кгда бы была людскостъ твоѡ мѣла таковѡго, котѡрый бы... братеръскимъ оумѣсломъ... с тобѡю розмовлялъ,... нѣкды бысь былъ // на такій гакъ не пришолъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 36 зв.-37); теды и мы,... тоєю жъ милостю братерскою обовязанные будучи... при той церкви Братской... обовязуемъ(!) стоять (Канів, 1632 *ПККДА II-1*, 422); роздѣмъ... же... имене(м) наши(м) пастиръскимъ и любовію своею братиръскою ѡпомянете же тѡю свою злобу во дѣшеполе(з)ное блѡге пре(т)ворить (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); Шлахѣтной и Бѡбойной Молоди, по(д) ѡбороною... стѣго великого Россійско(г) Кнѡза Владѣмира, стѣымъ прѣѡзны Братерскоѣ зва(з)ко(м) зѣдночѡной, и всѣмъ вѣсполъ блѡгонравнымъ Спѣдѣво(м)... здорова доброго... зычитъ (Київ, 1636 *МКСВ* 316).

3. Те саме, що братний у 3 знач.: Лѣкашъ ба(р)тникови(ч) ѡпкорившися пре(д) братією и просачи ласки брате(р)ское абы мѣ его вистѣпокъ ѡ(т)пѣсти(в)ши... его зновѣ до себе принали, що панове браство позволили на то... ѡ(т)пѣсти(в)ши мѣ казнъ ...и дали мѣ зновѣ ключи о(т) склепѣ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.); слѣ(ж)бы братерские яконапи(л)-не(и) ласкамъ вм ѡ(т)даю (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1); панове братя обачивши прозбѣ пана константого покорнѣю ѡнижонѣю... але ижъ милосе(р)дѣя братерское настѣпило позволили емѣ того до оногo часѣ яко жадалъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

Див. ще **БРАТСКИЙ**.

БРАТЕРСКО *присл.* Те саме, що братерски: с ты(х) причи(н) и яко с повинности не мовлю... але раче(и) любовне брате(р)ско поко(и) персвадѣючи

(Острог, 1607 ЛСБ 410); Подвигнѣте ѡмныя ѡчи вашѣ и спо(л)не Братерско... ѡсмотрѣте ѡ потреба(х)... вла(с)ны(х) (Львів, 1609 ЛСБ 422); мене не отцевско а ни братерско отступивши, всему народови рускому въ подзорѣ подали (Дермань, 1628 КМПИ I, дод. 318); по всѣхъ своѣхъ Оученикахъ того хочетъ, абы братерско згожались и любѣли (Київ, 1637 УЄ Кал. 554); *fraterne*, брате(р)ско, бра(т)-ски (1642 ЛС 202).

Див. ще БРАТЕРСКЕ, БРАТСКИ, БРАТСКО.

БРАТЕРСТВО с. 1. Те саме, що братство у 1 знач.: Творецъ, прѣгнѣчій всѣмъ спасѣн'я ѡбывателей Лѣзкихъ, побѣдѣль Сѡмнѣн'я, Ижъ о Союзъ Братерства, пѣлине са старали (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 4).

2. Те саме, що братство у 2 знач.: хтѣ бы краснаго спѣльного в братерствѣ мѣшканья не мѣловаль (Острог, 1598 *Отп.КО* 30 зв.); Стѣйшій засъ... Іоанъ... мѣвить... Абѣвѣмъ Братерство твое дѣбре вѣдае(т) (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 152); з вѣкѣ зайсте той славѣнскій азъкъ...широко и далекоса ростагаль... а ѡ(т) Полѣдна зъ Грецією въ Сѣсѣдствѣ и въ братерствѣ живѣтъ (Київ, 1623 *МИКСВ* 75); Мѣжеве якѡ перемѣгае(т) вино всѣхъ людѣй котѣрыи его пѣютъ ...и не памѣтаютъ коли собѣ подпѣли на прѣязнь ани на братерство (серед. XVII ст. *Хрон.* 367).

3. Те саме, що братство у 3 знач.: Я(ц)ко краве(ц) вступи(л) з двома п. браты... просечы абы бы(л) принеты(и) до брате(р)ства і ѡбещуючыся вше(л)кии повинности... ѡ(т)дати в пово(л)ности свое(и) (Львів, 1645 ЛСБ 1043, 70).

БРАТЕЦЪ ч., *пестл.* Братик, братецъ: Кто ми тя дасть братца милого моего, ссучего перси матки моя, абыхъ ты знашла на дворѣ а поцеловала (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56).

Див. ще БРАТИКЪ.

БРАТИ, БРАТЬ, БРАТЬ *дієсл. недок.* 1. (кого, що і без додатка) (*схоплювати руками або яким-небудь знаряддям*) брати: то па(к) сенюта... мо(л)-ча(л) ча(с) немалы(и) дла ты(х) причи(н) и(ж) есми бы(л) а ѡ(д)нако(ж)... бра(л) есми листы до я(ц)ка ѡ тое име(н)е (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 4 зв.); и плювали на него, и беруучи трѣсть бѣли по главѣ его (1556-1561 *ПЄ* 118 зв.); Протѣрѣ:

Не ѡчтѣве берѣ... ѡтрачаю (1627 *ЛБ* 102); Трѣдно зъ рѣкъ Геркѣлѣсѣ снѣтъ бѣлавы братѣ: ѡ трѣднѣй Замоискомѣ Тѣрчи вырѣвати (Київ, 1631 *Зем. Зам. тит. зв.*); Прѣгнѣчѣ... гды до рѣкъ кѣбокъ напыт-кѡ(м) напылѣнный берѣтъ зъ великою охѣтою его до оустъ принѣсатъ, а напывшиса веселѣтъ са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 323); маючи вѣлки ѡ трѣхъ зѣбахъ в рѣцѣ своѣй, и вѣщаючи ихъ в котѣль, все што вѣлками поднѣслъ бралъ собѣ сѣщенникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 199); **брати в руки** — цѣкавитися, виявляти інтерес до чогось: Такъ по смерти Пр(о)-ровѣ(!) ихъ пѣсма, наоуки Вспоминати почали, читѣтъ, братѣ в рѣки (Вѣльна, 1620 *См. Каз.* 11); **брати въ уши** — слухати, прислухатися: Слушайте тыхъ речѣй всѣхъ народовѣ, берѣте въ уши всѣхъ, котѣрыи живете на свѣтѣ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1101); **брати за руки** (кого) — намовляти, примушувати йти зі собою: кѣдра(н)ко земанинъ тотъ мо(ц)но са працюваль ѡ ѡборонѣ и и(н)шихъ на то напиналь и берѣчи и(х) // за рѣки водилъ на бла(н)ки (1552 *ОБЗ* 142 зв.-143); **вѣ руки** (свои) не брати — не доторкатися: ѡ(т) которого древа ангелъ ему заповѣлъ, [абы] ани въ рѣки свои не бралъ (I пол. XVII ст. *Сл. о. зб.* 15); **до рукъ** (своихъ) **брати, къ рукамъ** (своимъ) **брати** (що) — привласнювати собѣ: всякие съ тыхъ именей пожитъки... до рукъ своихъ братѣ мають (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/І, 238); вси имена, наданья и скарбы церковные до рукъ своихъ брали (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/І, 247); естлибых... мѣлибыхмо тыи имена з рѣкъ еѣ виймати и котѣрыи пожитки... з ѡныхъ именей кѣ своимъ рѣкамъ братѣ... тогды хто з нас то вчинит ...мае(т) первой заплатити... королю... двѣсте рѣблей грошей (Рогачі, 1542 *АС IV*, 307); не мае(м) мы и пото(м)ки наши не ѡ(т)давши па(н)у вите(н)скому тое сумы... пнзе(и)... никотѣры(м) ѡбычае(м) к рѣ-ка(м)... бра(ти) (Київ, 1571 *ПИ* № 15); **на себе** (себѣ) **брати** (що) — привласнювати, братѣ собѣ: а другую половину тое обѣстки тыи восковничѣ и соляничѣ на себѣ мають братѣ (Петрків, 1508 *РЕА* I, 75); Мае(т) теж пан протопопа самъ и потомъки его за держанья ихъ того имени Коршовца вси пожитки яко з людѣй, такъ з крѣпосту на себе братѣ (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 326).

2. (набирати певну кількість чогось) брати, набирати: Который виж наш перед нами вызнал, иж слышал, як врадник Жеславский панѣ подскарбьемѣ тоє дерево брати зарѣчал (Кременець, 1542 AS IV, 315); та(м) многие мещане... дерево рѣбаю(т) и дрова беручи до пыкова провадя(т) (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 110 зв.).

3. (що, що за що) (одержувати в користування) діставати, брати, приймати: смерть... мѣзды не бере(т) (1489 Чет. 276 зв.); он тими рази нашел бартьша,... от ліова, та нам брал от него тоты выше писанній пенези (Гирлов, 1513-1515 Cost. DB 509); Станиславъ свергъ,... маєть слѣжитъ вжо тамъ дѣ годы беретъ на годъ по кѣ копь грш(и) (1552 ОВін.3. 132); А беретъ съ скарбѣ г(с)дрьского на годъ по еі копь гроше(и) а сѣкна лѣньского 3/4 локоть (1552 ОЧерк.3. 7); панове дей бирчие тых пенезей в мене брати не хотели (Луцьк, 1567 AS VII, 130); помо(ч)нико(в) зѣ всѣ(х) что заплатѣ берѣ(т) (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 44 зв.); Нехъ каждый по деломъ своимъ и заплату беретъ (Вільна, 1599 Ант. 677); Не беры мзды за сребро свое и платню на недовжныхъ не возми (XVI ст. НЄ 224); नेताки(и) ми пожитокъ чиня(т) ижъ быхъ мѣлѣ неважныи гроши брати (к. XVI ст. Розм. 58); Пушгѣка(р) станиславъ... бере(т) съ ска(р)бу г(с)дрьского на го(д) чоти(р)на(д)ца(т) копь гроше(и) (Варшава, 1616 003-2, 2); хто сто золотыхъ даєть, то не берутъ и не позволяютъ (бл. 1626 Кир.Н. 21); Ани дарѣвъ братъ бѣдешъ (серед. XVII ст. Хрон. 100 зв.);

(що) (благословення, похвалу, духовні цінності і т.ін.) сприймати: В старо(м) законѣ бы(л) аронъ...ω(т) котѣрого... всѣ ієрѣи блгословѣ(н)ство брали (Вільна, 1596 З.Каз. 102); Земля котѣраа частѣю на себѣ сѣдохачій дѣжджъ пієтъ, и рѣдитъ зѣліє оужитѣчное ты(м) котѣрыѣ са справѣютъ, бере(т) блгословѣнство ω(т) Ба (Київ, 1636 МІКСВ 317); зъ тогѣ и(з) великости всегѣ ωлѣбрѣма розсѣдо(к) и конѣектѣрѣ брати казѣлъ (Львів, 1639 Ал. 8 зв. нenum.);

(що) (відомість, новину, назву і т.ін.) одержувати: я(к)бы... по(з)воли(л) его мл(с)ти па(н)у хре(н)ницко(му) наза(в)триє... взявши возного вradoвого та(к) при бытности его яко и бѣ(з) него и не беручи ω(т) него жадное ведомости и по(з)воле-

(н)а дѣхати... во (и)ме(н)е... вло(с)ное (Кременець, 1571 ЛНБ 5, II 4043, 83); если выклады чинѣти, и розумѣнѣа спсѣнные давати осѣба(м) дѣховны(м), а тѣе выклады и розуме(н)а, ω(т) нѣхъ брати свѣтскимъ налѣжи(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 59 зв.); ω(т)тѣль беретъ ωцеанъ назвискъ свойхъ рѣзность (Київ, 1632 Евх. 297);

(що) (діставати, виймати щось звідкись) витягати: вѣ то(т) ча(с) розказалъ вѣверчи на морѣ ка(м)е(н) мли(н)скій, встѣпи(в)ши нанѣ їздилъ по водѣ, берѣчі рыбы з воды металъ на бере(г) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 93);

(що) (здобувати певними зусиллями) досягати: Дѣховной лѣски Бжеи вѣ дѣши рѣдачааса справа, по мнѣгой, терплѣвости, мѣдрости, и таѣмно(м) спѣражѣню, беретъ свѣй скѣтокъ (Вільна, 1627 Дух.б. 77).

4. (що, що на кому, чого, чого від кого, в кого, з кого, на кому) (данину, мито, податок та ін.) стягати, брати: подымщинѣ дей на них хочеш брати (Мельник, 1501 AS I, 146); да не имають ходити... глобници... и ни жадною глобѣю брати ω(т) тыхъ люди (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. № 12); Ино, дей, они сами тую ласку Нашу вживають и тоє мыто собѣ берутъ (Вільна, 1529 РЕА I, 167); Кгды идѣ(тъ) люди ѣ...вышѣшіє дѣбровы медѣ брати ωтъ тыхъ... по вѣ грше(и) старостѣ (1552 ОБЗ 143 зв.); а ωтъ свирепы...почали брати зго(н)щи(з)ны по лѣ гршѣ (1552 ОВін.3. 134); ω(т) бѣ(з)винѣне ѣсажного беретъ повижѣного по лѣ гроше(и) (1552 ОКан.3. 23); Повѣжное беретъ староста теперешни(и)... вѣ гроше(и) (1552 ОЧерк.3. 10); Те(ж) се(р)е(б)щи(з)ны ани ви(н) ѣпеку(н) бра(ти)... не має(т) (1566 ВЛС 68); па(н) богда(н)... може(т)... десатину брати (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/IIIс, 124); панѣ павѣловичъ... поведи(л)... ижъ коли... панове куневскіє тотъ мостъ направовали тогды тежъ сполне и мыто брати могли (Кунів, 1577 ЛНБ 5, II 4044, 25 зв.); роска(з)уємъ ва(м)... хотѣчи абысте с по(д)дапы(х) це(р)ковны(х)... жадны(х) платѣ(в)... не брали (Острог, 1577 ЛОИИ 52, I, 1); поборы зъ нихъ берутъ (Київ, 1621 Кон.Пал. 1128); Вѣ тотъ часъ жолнѣре стояли вѣ Хмелнику, стацѣю незмѣрную брали (1636-1650 ХЛ 77); В томъ грѣхѣ драпѣжного злодѣйства замыкаютьсѣа, котѣрыє мы-

та, податковъ, десѣтинъ не платятъ, але ѡные берѣтъ и собѣ привѣлащаютъ (Львів, 1645 *О тайн.* 109); кгда(с) вси мужики про(ч) розышлись и(з) зе(м)ли, бо(р)тное дани медовое брати не може, та(к)же ѡ(т) ты(х) же по(д)даны(х) протѣ(с)туючого власнихъ стац(и)и... не звича(и)ны(х)... неслу(ш)не... повыбира(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

5. (кого, що в кого) (*незаконно, силою, самовильно, без дозволу*) віднімати, забирати, займати, брати, грабувати: велиш дей им 8 поли сторождъ стеречи и кони дей в них береш (Мельник, 1501 *AS I*, 146); шдлжинци спалили, а(ж) сагнѣли за ѡстрѣгъ... брали и попалѣли... и зъ великою здббычѣ до земли своѣй вернѣлиса (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.); Тежъ... пожаловали намъ, ижъ ты берешъ въ нихъ многіе речи, живности, а за то имъ заплаты не дашъ (Вільна, 1523 *АЮЗР II*, 132); серед земли Волинское... их самих забиваютъ статки берѣтъ и... невымовныи шкоды чинат (Петрків, 1538 *AS IV*, 131); Послы королевские коли идѣтъ берѣтъ силою по(д)воды (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 122 зв.); жита, пшеницы... брати и быдло... займовати и грабити кажет (Галичани, 1553 *АрхЮЗР 8/VI*, 11); ѡста(в)уемъ и(ж) ниhto... не має(т) за испа(с) стада брати бы и заста(л) на испаси (1566 *ВЛС* 97 зв.); Абы жаде(и) вшелякого ста(и)у не сме(л) ничего брати(ти) кгда(л)то(м) реме(с)никови... въ мѣсте (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 121); даю в то(м) моцъ...листо(м) мои(м) панѣ писарѣ абы за тѣю всю суму пѣзе(и)... которого чѣсоу ѡдѣно похоче(т) гдѣ ко(л)векъ спо(д)кавыши... по(д)даны(х) мои(х)... граби(л) кони волы су(к)маны в нихъ бра(л) (Вінниця, 1584 *ЛІІБ* 5, II 4045, 75); А потом... што се им уподобало брали, грабили (Житомир, 1618 *ЧИОІІЛ XV-3*, 154); а ты мене ѡ(т)толъ силою ви(з)валь... якъ разбойникъ... ѡ(т)-нѣмалъ еси чѣжие маєтности... що ся подобало в'кого, тоє еси бралъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269); не зави(д)мо(ж) ты(м) пано(м), котѣрыи непристойне берѣ(т) має(т)ности людскіи (1645 *УЄ* № 32, 135); И кгда челядь... тыхъ речей брати не доущали и не позволяли, теды преречонный панъ Слонгчевский... оныхъ, ничего никому,... невинныхъ, киями обухами побили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР 8/III*, 615).

6. (що) Красти: Тыє жъ люди... //... крадѣтъ жито пшеницѣ проса сѣна по дѣбровѣ берѣтъ (1552 *ОЛЗ* 189-189 зв.); кгда бы хто злоде(и)ски(м) ѡбывчаємъ чіє збожѣе... бралъ//...тогда то(т) хто заста(н)е(т) маєтъ по(и)ма(в)ши вести с ты(м) лицо(м) з возы... до враду (1566 *ВЛС* 108 зв.-109); г(с)пдрѡу...берешъ та(м), гдѣ еси не положишь (1556-1561 *ПС* 305); Мартинъ... а Ивашко... со(з)нали, и(ж)... е(с)-мо видели его сна, коли ве(з) сѣно поле(м), и, приеха(в)шы, мы... до того сѣна, гдѣ бра(в) сы(н) Горанно(в), ѡ(с)ветѣчы(лѣ)ши (!) (*Позн. вид.*) нами и то(т) слѣ(д), куды сѣно повезено, поби(г), ты(м) слѣдомъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 49); если хто таковыє скѣрбы на кгрѣнтѣ власномъ знаидеть, привлащати собѣ все мѡжетъ, если на чѣжѡмъ половіцѣ... выймѣтъ, если зась бе(з) вѣдомѡсти его берѣтъ, все трѣтитъ (Львів, 1645 *О тайн.* 105).

7. (кого) (*прихоплювати когось із собою*) брати: Ведѣже, абы каждый, яко наскромней быти мѡжетъ, приѣждчалъ, не беручи зъ собою зграи непотребное (Варшава, 1596 *АрхЮЗР 1/I*, 504);

(кого) схоплювати, захоплювати, полонити: (Але коротко) пытаю тебе: если то естъ милость Божая, коли Турѣчинъ беретъ ихъ дети што — навыборнейшиє, и... до своеє поганское... секты приворочаетъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 109); Не бойтѣся Жолнѣрства, в'крѣгъ Царѣ стоачого... Але берѣтъ с'посрѡдкѣ ихъ Єго спѣчого (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); в то(и) ча(с) Сага(и)дачны(и) с посро(д)ку ту(р)ковъ берѣчи по єдному водилъ до своего ѡбозѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); мы ихъ не брали але тіє люди брали и(х) которіє намъ слѣжили в то(и) мѣре ѡ(т) царѣ Кримьского (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. № 12); въ неволю брати **див. НЕВОЛЯ**; въ полонъ брати **див. ПОЛОНЪ**:

(що) (*захоплювати у битві*) брати: Гдѣ бы естѣ бо(л)шѣю крѣпѡсть брали, а томѣ са забѣре(и)ю не дивовѣли (Острѡг, 1587 *См. Кл.* 5 зв.).

8. (що) (*у тимчасовѣ користування*) позичати, брати: а в кого бѣдешъ тепер кони бралъ, тогда ты маєшъ тымъ тии кони навазывать, а чии бѣдетъ конь, за тымъ ѡтбираниємъ твоимъ, згибѣ, тогда ты маєшъ водлѣ цены тии кони,... имъ поплатити (Вільна, 1546 *AS IV*, 457); што дей ту жъ есми вамъ

саз ым,... подавал, и особливе дей зъ езченя твоего кон мой мышастый здох, которого дей еси в мене на потребу свою до Мышова ехати брала (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 146); мещане винъни шесть десет копъ грошей, — брал Коваленко Юско (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); Не бѣдешъ бралъ и заставъ зъ исподне(го) и верхнаго камена млынскъ го, то есть начинье живности его, бо дѣшъ свою /. ставиль оу тебе (серед. XVII ст. *Хрон.* 157-157 зв.).

9. (що) Купувати, брати: А остаток тоє заплаты маю Его Милости... заплатити наперед, нижли попел ѡзмѣ и маю... тот попел брати без бракъ (Краків, 1539 *AS* IV, 215); Корчъмѣ староста держить, беретъ медъ пресны(и) ѣ черка(с)цо(в) ѣставою кадь по полъдевета десять гроше(и) (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); сукна ческого осмъ аршиновъ, аршинъ по десяти грошей бралъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/1,34).

10. (кого) Примусово захоплювати, насильно брати: епскопъ... ѡте(ц) гедиѡнъ болобанъ великую прешкодѣ чинить чернцовъ и поповъ с того мана(с)-тыра берѣчи и(х) везенье(м) всилуетъ (Новгородок, 1589 *ЛСБ* 123); А так Его Милость послати на замки тамошнии... дворан своих рачиль и росказаль... имъ, абы они каждого такового злочинцѣ... мощно брали и их зася къ тебе провадили (Петрків, 1538 *AS* IV, 131).

11. (що) (починати робити що) брати: А то ижъ естесмо слабы и брѣдимоса брати ѣсти мѣса сѣрѣвого (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 194); Звѣчай лю(д)скій есть, же гды сѣсѣдовъ своѣхъ... на вечерѣ запрошѣють: не... еднѣкѣ потравы... готѣють, и до оуживѣна подають; жебы смаковѣнїемъ ихъ хѣтѣ до ѣдѣна брали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 433); клобѣдки споущеные а(ж) до вѣй ѡ(ч)ны(х) маю(т), абы взро(к) блѣкатиса ѡ(к)казіи не мѣль... що брати... до идѣна (серед. XVII ст. *Кас.* 43);

брати похопъ — приспѣшувати: Спѣю... ѣстигѣ, спѣшѣ, квѣплюса, поспѣшѣюса, берѣ похопъ, постѣпѣю (1627 *ЛБ* 120).

12. (без додатка) (про напрям руху) доходити: а одѣ того копца нарожного... идѣчи понадъ самымъ ставомъ..., берѣчи пока вода заливаєтъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 70).

13. (що) Переймати: вси... на пови(н)ность свою малѡ паматаю(т), колѣблѡчиса дѣвными спѡсобы оу вѣре, еди(н) з дрѣгого бо(л)шѣю слабѡсть и згоршене берѣчи (Острог, 1587 *См. Кал.* 5 зв.); Былемъ и списалемъ се завше, безъ всякое побудѣки, и мало прошоный пры ихъ милостяхъ, беручи ихъ милостей кривду за свою власную (Вільна, 1599 *Ант.* 643); А таа // правда збавѣнна, берѣ свою свѣтлость не з ѣнѣшихъ ѣковѣхъ рѣчій свѣта того, але з ѡной вѣчною завше бытно(и) свѣтлости с пана нашегѡ Іис Хѣа (Чернігів, 1646 *Перло* 1 зв.-2 нем.); *Образно*: Заправды, и хлѣбъ дѣшевный всѣ тѣе власности бѣлость, рѣмѣнецъ, и вѡнно(ст) конѣчне мѣетъ ѡ(т) Лиліи брати (Київ, 1648 *МИКСВ* 348);

(що) (про слова, думки) використовувати, вживати: беремо злыи оумысли в ср(д)ца свои (XVI ст. *УЄ* № 31,20); Которые слова Кирилъ Александрійскій беручи за потужный доводъ противъ теодорита Кипрского, доводитъ, ижъ Духъ Светый такъ отъ Сына, яко и одѣ отца походить единымъ дыханїемъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 176); А е(ст)ли бы(м) я а(л)бо пото(м)ковѣ мои права непо(с)лушни были и баницию на собе ѡде(р)жати допу(с)тили теды жа(д)ного по(д)несе(н)я с ка(н)целярые(и) его к(р)м(л) брати не маемо (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32); Не бѣдешъ брати имени Гѣ Ба твогѡ надарѣмно (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907);

(про ліки) приймати: Есть за то зѣла на лѣкъ доброе, та есть лишено выгъ Бога: коли суть бетѣжнии люде, берутъ его, изъ благословенїемъ Божимъ можетъ то хосновати (XVI ст. *НЄ* 117).

14. (кого) Одружуватися (з ким), женитися (з кимсь), брати (кого): Федор Хорошій и с па(си)нком своим Марком, сознал... иж што на моего пасинка отчизны его при мнѣ было, коли матку его брал, теды отдаю (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 24); брати за себе, за себе брати (кого) — женитися (з ким), одружуватися (з ким): што ся те(ж) дотыче(т) самое тоє жоны... которо(и) ачѣ... берѣчи ее за себе жоною... записа(л) вена три(ст)а копъ гроше(и) (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 15 зв.); ѡте(ц) нашъ мл(с)тивы(и) беручи за себе в малженство матку нашу... взя(л) по... матце нашо(и)

посагу певную суму (Милейичі, 1574 ЛНБ 103, 14/Іс, 1838, 1); брати шлюбъ (слюбъ), шлюбъ (слюбъ) брати (з ким) — одружуватися: кнежа его милост брал шлюб с панною Колпытовскою (Володимир, 1619 АрхІОЗР 8/ІІІ, 554); Дмитры(и) гре(к), берѣчи з васіліною слю(б) да(л) кобере(ц) чи(р)воны(и) (Львів, 1631 ЛСБ 1052, 3); панъ Семашко... мя до того примусял (!) абых з нею, жоною своею, знову шлюб бралъ (Володимир, 1573 АрхІОЗР 8/ІІІ, 248); Слюбы кг(д)ы беру(т) с' женѣми, та(к)же са заховуе(т) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 94 зв.).

15. (у духовний стан) уводити: то(т) в'стави(л) абы дхо(в)ныи... не бранъ на капла(н)скій ста(н), котбрій бы ма(л) в'довѣ женѣ (Львів, поч. XVII ст. Крон. 87).

16. (кого, що) (ідуци, їдуци, захоплювати когось, щось зі собою) забирати, брати: Слѣги замъковыи ви(н)ни яко на слѣжбѣ... ехати... такъ весте(и) са доведывати... А если ихъ зъ собою берѣтъ... на дорогѣ великѣю тогды ви(н)ни имъ стравѣ дава(ти) (1552 ОЖЗ 126); И заказалъ и(м), абы ничего не брали на поу(т) тлъко жезлъ единый (1556-1561 ПЄ 147); рекль и(м) абы ничего не брали на дорогоу (Там же, 257); Хто мае(т)... лазни в чие(и) пѣщи, тогды к озеру еха(ти) з неводо(м) во(л)но, а собаки емѣ не брати (1566 ВЛС 86); никоторого постановленъа зо мъною не вчинивши, самъ з Берестечька проч поехал, а мене отгол не брал з собою, не велель (Луцьк, 1573 АрхІОЗР 8/ІІІ, 269);

(що) (забирати щось звідкись) брати: а кто боудеть на поли нехай са не врътае(т) наза(д) брати одѣянїа своего (1556-1561 ПЄ 102); Я(м), де(и), пош(с)ла(!) про(ч)... з дому... але, де(и), есми ничего з дому [не брала] (Житомир, 1583 АЖМУ 65);

(кого) (приймати до себе) брати: тѣе налѣжатъ, вдѣчне в' домѣ свой прїймовѣти ты(х), котбрѣи // на мѣстца стѣи обѣцѣанныи дорѣги ѡ(т)правдѣють, недопѣцаючи при томъ оубѣгимъ:..., абы ѡсѣженѣ наше, по оулицѣхъ лежалѣи, але ихъ в' домѣ свой брѣти, и оуслѣговѣти имъ дла збавѣна дѣшногоу (Львів, 1646 Зобр. 69 зв.-70);

(кого) (залучати когось до якоїсь роботи, виконувати у якійсь функції) брати: брал вижемъ

з вѣрадѣ замъкѣ Лѣцкогѣ слѣжебника моего,... на ѡгледа(н)е ран людей збитых и пораненых (Луцьк, 1560 АС VII, 60); ѡста(в)уе(т) хто бы хоте(л) ѣ чиемъ дому речи краде(н)ныи застѣти то(г)ды ѡ(т) вѣраду беручи возного, мае(т) пере(д) вѣрадо(м) ѡзна(и)мити што ему згинуло (1566 ВЛС 103); И на ѡгледа(н)е того кгва(л)то(в)ного наеха(н)я зби(т)я и зране(н)я ѡныхъ по(д)дѣныхъ своихъ... бралъ себе ѡ(т) мене з уря(д)у возного повету земли Киевское (Житомир, 1584 АЖМУ 86); бѣдѣчи, княжѣтемъ берѣтъ собѣ за помочника блѣзко себе сѣдѣчѣго (Вільна, 1627 Дух.б. 155).

18. (що) (про плоди) збирати: Забывши ѡно(г) иже маннѣ брали вѣ гла(д)ной пустыни мало его знали (к. XVI- поч. XVII ст. ПДПИ 182, 65); Плодопрїемлю: Збираю ѡвоцѣ,... поживѣю, берѣ (1627 ЛБ 83);

перен. (вибирати щось доцільне) брати, засвоювати: И мы Россове, если для наукъ вѣ краи Нѣмецкіи удае(м)ся..., зъ ростопрѣностю еднакъ сметѣе отмѣтуемо, а зерно беремо, уголе заставуемо, а золото выймуемо (Київ, 1621 Коп. Пал. 900-901).

19. (що) (на вози) класти: иншѣе збоже повозили, а иншѣе жнут и жидѣчи на возы берѣтъ (Острог, 1546 АС IV, 505); маетность засѣ и спрятъ домовый пана Корсаковѣ и малжонѣки его... на свои подводы, беручи с коморѣ кидали (Київ, 1633 КМПИ I дод., 544); брати на себе крестѣ див. КРЕСТѢ.

20. (що, чого) (про воду) черпати, набирати, брати: Водѣ ажъ з ре(ч)ки каменицы по(д) замъкомъ берѣтъ (1552 ОЖЗ 118 зв.); а жена та(а) прїшла в то(т) ча(с) воды брати (к. XVI ст. УЄ № 31, 68 зв.); вси з' одногѣ жрѣдла берѣтъ водѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 311).

21. (що, над що) (давати перевагу чому) ставити вище (що, чого): чѣмѣ берѣте кнѣги законѣ на(д) волю цѣсарскѣ (Львів, поч. XVII ст. Крон. 81).

22. (що) Вбирати в себе, вмѣщати: Якъ... морѣ незличѣное мнѣзство рѣкъ в' себе берѣчи нѣкѣли не наполнѣетъса, такъ и хтѣвость лѣкомого нѣкѣлиса наполнити не мѣжетъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 68).

23. (що, на кого) Приймати вигляд, перекидатися (кого, чого, у кого, у що): тая унѣа нѣчѣго своего власного нѣ мае(т), але вѣ постаѣ чужѣй

оказується, якъ бѣсове беруть на себе тѣло з офѣрдымовъ, приносимыхъ имъ отъ чародѣевъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

24. Веліти, чинити, вважати правильним: варешто чиниме, хоть гораздъ, хоть лихо людьомъ, братюмъ нашимъ, такъ беретъ Бѣгъ, не инакъ, али якъ самому ему бесме чинили (XVI ст. *НЄ* 163).

♦ брати передъ (предъ) себе, передъ себе брати — зважати на щось, брати до уваги: прістои(т) теды в то(т) ча(с) и грѣхъ мѣти на баче(н)ю, и то(т) оумыслъ ѿ(т)ча́нїа не бра́ти пере(д) се́бе (Острог, 1607 *Лѣк.* 92); Причомъ тежъ бра́лемъ ча́стѡ пре(д) се́бе, яко бы в' ты(х) Школа(х) не то́лкѡ позвѣрхѡвныє Надки, але тымъ ба́рзѣй и на(д) все Побѣжностъ в' ср(д)цахъ васъ мо́лоди... засѣвана была (Київ, 1636 *МИКСВ* 317); бо(з)скоую то́ую нао́укоу не ина́чей єно пристойне из оуважена(м) пере(д) себе бра(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 142 зв.); по себе брати — судити по собі: А если же то по себе берутъ, же зъ овощей ихъ позънавати кажутъ, — ино и то часто тра́ляється, же зверъху бывають красныи, а внутръ полъныи смроду и черъвей (Вільна, 1599 *Ант.* 609); брати вѣ поссесію *див.* ПОСЕСИЯ; брати в розумъ *див.* РОЗУМЪ; брати ку помочи, брати на помочъ *див.* ПОМОЧЪ; брати на мысль *див.* МЫСЛЬ; брати на перси *див.* ПЕРСИ; брати на розсудокъ *див.* РОЗСУДОКЪ; брати петна на руки *див.* ПЕТНО; брати подъ ноги *див.* НОГА; брати пораду *див.* ПОРАДА; брати початокъ *див.* ПОЧАТОК; брати прикладъ *див.* ПРИКЛАДЪ; брати причину *див.* ПРИЧИНА; брати свои скѣтокъ *див.* СКУТОКЪ; брати собѣ за кривду *див.* КРИВДА; брати собѣ на розумъ *див.* РОЗУМЪ; брати собѣ на угоду *див.* УГОДА; верхъ брати *див.* ВЕРХЪ; вѣзерунокъ брати *див.* ВѢЗЕРУНОКЪ; гору брати *див.* ГОРА; до (вѣ) опеки брати *див.* ОПЕКА; до рады брати *див.* РАДА; духа святого брати *див.* ДУХЪ; знакъ брати *див.* ЗНАКЪ; конецъ брати *див.* КОНЕЦЪ; ку присазе брати *див.* ПРИСЯГА; ку проволоце брати *див.* ПРОВОЛОКА; моцъ брати *див.* МОЦЪ; на свою голову брати *див.* ГОЛОВА; отволокоу брати *див.* ОТВОЛОКА; позволенье брати *див.* ПОЗВО-

ЛЕНЬЕ; порозумене брати *див.* ПОРОЗУМЕНЕ; поспѣхъ брати *див.* ПОСПѢХЪ; приподобаніе брати *див.* ПРИПОДОБАНИЕ; рахунокъ брати *див.* РАХУНОКЪ; смерть беретъ *див.* СМЕРТЬ.

Див. ще БИРАТИ.

БРАТИКЪ ч. Братик. Вл.н.: Иванъ братикъ (1649 *РЗВ* 173 зв.).

Див. ще БРАТЕЦЪ.

БРАТИРЪСКИЙ *див.* БРАТЕРСКИЙ.

БРАТИСЯ, БРАТИСЕ, БРАТИСА *дієсл. недок.* 1. (до чого) (беручи *якесь знаряддя, зброю, діяти ними*) братися (до чого, за що): До бронѣ всѣ мои жолнѣре берѣтся (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

2. (к чому, за що, на що, до чого) (*починати якунебудь справу, приступати до чогось*) братися: князь Богуш сам ся к тому брал и на то ся зволил, хотечи архимандриту... на сьем... в той речи в отказе быти (Луцьк, 1537 *АрхлОЗР* 1/VI, 25); княз Роман... бралса кѣ доводѣ далшному правномѣ на поконанье Желехово (Вільна, 1565 *AS* VI, 283); Правѡвѣрныи абы не хвѣючиса, статечными в' вѣрѣ трвѣли, и за жїтїє доброе са бра́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 108); Тотъ то́лко хвалѣ ѿ(д)но́ситъ, котѡрїй оупрѣйме, не бе(з) по́тѣ и пра́цы за доброе берѣтса, добровѡлнымъ самовла(д)ства зезволѣнѣмъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 268); Зїждѣ. Бѣдѣю, приправѣ,... готѣюса, берѣса на що, або выставлѣю (1627 *ЛБ* 43); ходїлѣ дбѣле, и смѣшнѡ: даючи прїкладъ ты(м), котѡрыѣ за справы Бжїѣ берѣтса, абы бе(з) непотрѣбныхъ забѣвъ, дбѣле и спѣшнѡ ихъ ѿ(т)-правовѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260); Што гды бѣдешъ читѣлникѣ лѣскавый, всѣ... цїѡты заховѣючи ѿ(т)правовѣати... ѡхотнѣи бѣде(ш) са бра́ти до покѣты стои (Київ, 1640 *Тр. Ч.* 7); Весѣла днїй заказаны(х) не ѿ(т)правовѣати, и в' повинновѣтствѣ за́конны(м) не бра́тиса (Львів, 1646 *Зобр.* 39 зв.); братися до присяги (ку присязѣ) — присягати: А так мы видачи ѡбеюх сторон таковый их спор, иж ѡбедве стороне брали са кѣ присазѣ, дали єсмо то до господара... и ѡ всем том, яко са в себе рѣч мѣла до господара... писали (Шайно, 1538 *AS* IV, 175); а при то(м) все(м) бра(л)се па(н) ко(м)нацки(н) до присеги на то(м) яко тоє все име(н)е вѣ че(р)ьньчичо(х) частъ // ѿ(т) небожчика кнзя Федора

буре(м)ско(г) пи(ѣ) ко(м)нацькомѣ... есть записана (Луцьк, 1597 ЛНБ 5, II 4049, 68 зв.-69); братиса за розумъ — починати діяти розумно: тоу(т) бѣре(т)-са дѣша за самы(и) розѣмъ, за(с) пре(з) волю порѣшѣетса апѣтетикъ почоуваючи, жебы згодѣлса з вышшою чѣстю, же якъ окрѣгло(ст) вышшаа порѣшѣетъ окрѣгы по(д)зѣмныи свои(м) порѣшѣна(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 219).

3. (до кого, до чого, на кого) (*застосовувати до когось якись дії*) братиса (до кого, за кого; *рідко*: на кого): И к томѣ брали ся на самого того заходѣѣ,... который жив, а они с ним тыи границы граничили (Чернче Городок, 1543 АС IV, 354); поневажъ се позывана [сторона] не беретъ до евазии,... и просила абы была, е(и) присега наказана (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 141 зв.); Але берѣтсея до него смѣле, Ставайте з нимъ цѣле (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

4. (*тільки 3 ос. одн.*) (від кого і без додатка) Виникає, з'являється: Которая есть то та южъ, ся беретъ яко заря пооустоваючи, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа? (поч. XVI ст. *Песн.л.* 55); И надѣйти, же Дѣхъ сѣ(т). Яко споль истѣтны(м) зъ Ѡцемъ и Сномъ бѣдѣчи, анѣ берѣтсеа, анѣ выливѣетсеа ѡ(т) Сна (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 249).

5. Іти, прямувати: а, выехавши зъ Луцка, беручыся въ дорогу до Лободы, Ганьский, перенявши въ дорозе ниякого Левка и отнялъ коня тисавого лысого (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 125); *Образно*: для чо́го и прошоу тебе, оутѣка́й то́еє глѣбо́кости... берѣса, до высо́кого мѣсца (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); А ты ѡ(т)че нашъ вто́рый Єли́сее, берѣчи́са ѡ(т) насъ... вола́ючи(х) Ѡ(т)че ѡ(т)че, што вжды заставѣ(ш) (Київ, 1635 *Коп. Каз.* 27).

6. (від чого) Походити: Сло́вко Влаке́йа, берѣтса ѡ(т) ры́бы Влакѣ́и зове́мои (1627 ЛБ 158); Пнемъ называ́етса то́тъ члѣвкъ кото́рый ма́етъ рѣдичовъ своѣхъ,... тые степѣни вѣ кождѣй линѣи, албо пора́дкѣ родѣства, ѡ(д) пна бра́тиса маю́(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 169).

7. (до чого, за що) (*мати який-небудь намір*) удаватися (до чого), пройма́тися (чим), братиса (до чого, за що): Заходни́цы тѣмъ бо́лшей бра́лиса до вели́ки(х) сило́измовъ, широ́кими сло́вы речъ свою

здоба́чи, змоцна́ли. (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); Которѣи отступни́кове зневажи́вши и опустивши, берутся за які́сь софисти́и зъ писмъ мало́важнихъ и листовъ приватнихъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 688); До до́брого хтѣ са берѣ́тъ похва́лы го́денъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 391).

8. (*тільки 3 ос. одн.*) (за кого і без додатка) Вважається, сприймається (ким): Пра́ведень: До́сто́инъ, го́дний, вмѣсто справе́(д)ли́вогѡ берѣ́тса (1627 ЛБ 91); Безако́нникъ... Прѣвѣ́ртный, ѡпа́чный, злѣ́й... Берѣ́тса за дѣ́вола, котро́ый на́первѣ́(и) з'вергъ я́рмо (Там же, 186).

9. (о кім) Стосуватися (кого), відноситися (до кого): Наконе́ць, была бы то речъ и неслу́шная, если бы ѡбъ тыи сло́въ "Петръ" и "пѣ́тра" о еди́номъ Петръ мѣ́ли ся брати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 385).

10. *пас. (брати з собою)* братиса: Сосуды вше́лякіе церкви соборное Луцкое, которыхъ ся брало и ужило часовъ нѣкото́рыхъ, ѣзде́чи въ доро́ги, о чомъ прото́попа Луцко́й вѣ́даеть... вца́ле оддано быти ма́етъ (Луцьк, 1607 АСД I, 231).

БРАТИШОКЪ ч. (*член церковного братства*) братчик, брат: Оть тыхъ бра́тишковъ будова́тися была за́чала (Вільна, 1598 *Ант.* 935).

Див.ще БРАТЩИКЪ.

БРАТИЯ *див.* БРАТЯ.

БРАТІА *див.* БРАТЯ.

БРАТІЯ *див.* БРАТЯ.

БРАТНАЛЪ ч. (*смл. bretnal, bratnal, нім. Brett-nagel*) цвях з великою головою: 12 I/2 ко(п) бра(т)нали(и) по г(р) 10 копа (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 6); по(л)третѣ копы бра(т)нали(и) fr. 25 (Львів, 1635 ЛСБ 1054, 16).

БРАТНИЙ, БРАТНІЙ *прикм.* 1. (*який належить братові (братам), який стосується брата (братів)* братній, братерський, братів: не до(с)тои́тъ тобѣ имѣ́ти за собою жены бра(т)на (1489 *Чет.* 272 зв.); велми оби́цаетъ Госпо́дь Бгѣ́ карати такихъ уби́йцовъ, котрыи пролива́ють невинную кро́вь бра́тнюю (XVI ст. *НЄ* 220); А на дрдгѣ́й де́нь рано посла́лъ Црѣ́ мѣзикѣ́ свою пре́(д) пала́ць бра́тній (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.); Те́ды бра́тъ, любові́ю бли́жняго и ревності́ю по невинности, взя́лся за

кривду братнюю (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 651); Анепсїй: Сино́вѣцъ, брата́но(к),... сы(н) // бра(т)ній або сестри(н) (1627 *ЛБ* 176-177); *fratern(us)*, бра(т)ний (1642 *ЛС* 202).

2. (який буває між братами) братній, братерський, братський: стра́ши(т) ма ненависть бра́(т)-наа, абы то ш чо(м) мо́вимо при на(с) са не збыло (Вільна, 1596 *З.Каз.* 74); велми общиаетъ Господь Бгъ карати такихъ убійцовъ, котрыи проливають невинную кровь братнюю и умывають у кырви руки свои (XVI ст. *НС* 220); На грѣхи проти(в) Дх́ови Стомѣ... ш(т)ча́ннїе а(л)бо рѣспа(ч)...//... Любви бра́тней за(з)рость (Львів, 1645 *О тайн.* 58-59).

3. (який стосується братства, національно-релігійного об'єднання) братній: до того... пови(н)-ни(х)мо еди(н) дрѣгого недоста(т)ки бра(т)нії Покривати (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557).

Див. ще БРАТЕРСКИЙ, БРАТСКИЙ.

БРАТОВАЯ, БРАТОВАА ж. (жінка брата) братова: дошла нас ведомость, попе Саво, же ты шлюбъ давал и венчалъ братовую нашу (Володимир, 1580 *АрхІОЗР* 8/III, 309); там за пытанем нашим его милость пан Криштофъ Харлезский... поведил з жалостю немалою, иж та работа ест панее братовое наше (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 8/III, 501); А с права и декрету судового кому то буде(т) наказано заплати(т) є(с)ми мнѣ,... або те(ж) пнѣ(и) братово(и) мое(и), готовы є(с)мо плати(т) (Житомир, 1605 *ДМВІІ* 96); Свѣдки стали у очїй: признали... о мешканю в чужолозствѣ з братовою роженою и о инших сквернодѣйствах (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); дмитрь мелене(в)... добровольнѣ зезыналь ижъ пѣсти(л) чверть ролѣ марѣхынѣ копинисѣ братовои своеи (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.); Братоваа *Fratris* уxor (Уж. 1645, 21 зв.); Братовая. *Fratria*. *Uxor fratris* (1650 *ЛК* 430).

БРАТОВЪБІЙСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Чинити братовбивство: Не меч и копїе Пѣтръ ти зоставуєт, ани мужебойство чинїти повчаєт, але Христов яремъ кажет ти носїти, а ты поучаєш бра́товъбийствовати (к. XVI ст. *Укр.л.* 79).

БРАТОЛЮБЕЗНО *присл.* Те саме, що братолюбно: Видиши ли, яко благочестно и братолюбно зело сотвори, и въ божественномъ писанїи

возвеличенъ и удивленъ бысть? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 121).

БРАТОЛЮБИВЫЙ *прикм.* Те саме, що братолюбний: Быль абовѣмъ вѣсь Мѣжъ дѣховенъ,... цѣломѣдрый, братолюбивый (Вільна, 1620 *См.Каз.* 21); Мїлостивыи и братолюбивыи люде мїлостивомѣ и члвколюбивомѣ Бгѣ сѣ(т) подобны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51).

БРАТОЛЮБИЕ, БРАТОЛЮБИЕ с. (*цсл.* братолюбие) (любов до ближних) братолюбність: Я з особы моеє прошѣ вѣм... жебы вѣм и дидаскала иску(с)на все(х) братолюбия ради... по обещанию своемѣ к на(м) посла(ли) есте его (Оліта, 1591 *ЛСБ* 174, 1); То им был прибыток — за Христа умрѣти и бра́толюбїем ему угодити (к. XVI ст. *Укр.л.* 81); въ братолюбїи же любо(в) еже є(ст) са(м) бгѣ тридесяты(и) степе(н) по лѣстви(ч)никѣ знаменде(т) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1); Котѣрый кролюєтъ и одновлѣаетъ оумыслы, вѣрныхъ в' любви Бжой во всѣакомѣ братолюбїи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 294); Вы богатыи Братолюбїемъ и мїлостынею ср(д)ца ва́шѣ обогатѣте (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 99); прыстѣпи(в)ши до пановъ брати(и)... панъ Стефанъ несторовичъ джываль насъ в то(м) абы могль до брaства (!) прыстѣпити и в союзѣ любве братолюбїе содержавши посполѣ з братїею находится (Львів, 1650 *ЛСБ* 1043, 78); братолюбїе ваше, ваше братолюбїе — (*форма звертання до членів братства*) ваше братолюбїе: книги двѣ братолюбїю вашому... до ска(р)бѣ бра(ц)кого посылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 413, 1); Подобаетъ же и сїє вѣдати вашемѣ братолюбїю (Львів, 1588 *ЛСБ* 93, 4); писа(н) во (л)вовѣ... вашемѣ братолюбїю поспешите(л) Геш(р)ги(и) рогатинѣ(ц) рѣкою своею (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 7); Всимъ... братиямъ такъ же и... вашему братолюбїю молитвы мои пилю залицаю (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод.275).

Див. ще БРАТОЛЮБСТВО.

БРАТОЛЮБНИЙ *див.* БРАТОЛЮБНЫЙ.

БРАТОЛЮБНО *присл.* По-братньому, братолюбно: Видиши ли, яко благочестно и братолюбно учинилъ, и во святомъ писанїю возвеличимъ естъ? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 122).

БРАТОЛЮБНЫЙ, БРАТОЛЮБНИЙ *прикм.*

Братолюбний: Но паче во правы(х) Похвалѣ,... во Погрѣшенны(х) же кроткое благосердые и братолюбное исправленіе... избирати (Бѣла Церква, 1620 ЛСБ 480, 1); Штѣ обачивши патріархове... // ...напродѣ Сергій, лагоднимъ и братолюбнимъ напомианемъ отводили ихъ отъ того, а непокорныхъ и отъ сполечности отлучали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 772-773).

Див.ще БРАТОЛЮБИВЫЙ.

БРАТОЛЮБСТВО, БРАТОЛЮБЬСТВО с. Те саме, що братолюбіє: со вѣроу ч(с)тою молили-са боу кротостію... любовію и братѣлюбьство(м) (1489 *Чет.* 277); ваше братолюбство — (*звертанія до членів братства*) ваше братолюбіє: дакуе(м) вашему вѣрному братолюбству за трѣды же и повседневныя подвиги (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1).

БРАТОНЕНАВИДѢНІЕ, БРАТОНЕНАВИДѢНІЄ с. (*цсл.* братоненавидѣніе) (*ненависть до ближніх*) братоненависть: празни(к) сесѣ ч(с)тно проповѣдѣмъ. не гнѣвом. ани братоненавидѣніемъ (1489 *Чет.* 266); ѡ(т)огнала еси всѣми злыми дѣлы. лжи и клеветами. завистью и скѣпостью братоненавидѣнїе(м) (Там же, 353 зв.).

БРАТОНЕНАВИДЕЦЬ ч. (*той, що ненавидить ближніх*) братоненависник: приспѣша... братоненави(д)ци злые ненавис(т)ници (1489 *Чет.* 246 зв.).

Див.ще БРАТОНЕНАВИСТНИКЪ.

БРАТОНЕНАВИСТЕНЪ *див.* БРАТОНЕНАВИСТНЫЙ.

БРАТОНЕНАВИСТНИКЪ ч. Те саме, що братоненавидець: не чипіса с того щодрымъ ялѣмоужникомъ, чѣмъ стѣлесь са братоненавистникомъ (Острог, 1607 Лѣк. 125).

БРАТОНЕНАВИСТНЫЙ, БРАТОНЕНАВИСТЕНЪ *прикм.* Який ненавидить ближніх: немилосердіи и братоненавистными, немилосердомъ и члѣвкѣненавистномъ діаволѣ подобны сѣтѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 51); Не всѣ жѣ есмѣ запалчивы, гнѣвливы, злопомнивы,... заздросливы, и братоненавистны (Там же, 1017).

БРАТОНКО, БРАТОНЬКО ч., *пестл.* Братецъ, братко: Oy bratónkowe słuchayte Tá szco mini isty daite (Яворів, 1619 *Гав.* 20); Tá ia brátonku w pikli (!) byu Oy tomżo tám bidu terpiu (Там же, 22).

БРАТОУБИЙСТВО, БРАТОУБИЙСТВО с. Братовбивство: дьяво(л)... навчи(л) ихъ братоубиивствоу (1489 *Чет.* 253 зв.); И его моли́твы вы́шний не возлюбив, иже по зависти Авеля погубив і братоубиивство на земли сотворив, и кров праведную, яко во́ду пролив (к. XVI ст. *Укр.л.* 84); по Братѣубиивствѣ ро(з)сла́билосѣ тѣло егѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 106);

перен. (про моральну спустошеність): початокъ имя маєт лагодности, а конецъ — безвстыдли-вость и нечеловеченство, а выконане зась душевное братоубиивство (бл.1626 *Кир.Н.* 18).

БРАТОУБИЕЦЬ ч. (*убивця свого брата*) братовбивецъ, братовбивця: знайдѣю бовѣ(м) в до́моу твоє(м) справедливого и невинного авела, и ма́рнотравца, и бра́тоуби́йца ка́ина (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290).

Див.ще БРАТОУБИЙЦА.

БРАТОУБИЙСТВО *див.* БРАТОУБИЙСТВО.

БРАТОУБИЙЦА ч. Те саме, що братоубиецъ: Панѣ... ѡфѣры и добрыи спрѣвы и цнѡты Фари-сѣѡвы, якѣ пы́шныи и хлюблѣвыи ѡмѣрзи(в)ши ѡ(т)киндѣ его, и якѣ дрдѣгого братѣуби́йца Каина ѡсѣди(л) (Київ, 1637 УЄ Кал. 14).

БРАТСКИЙ *присл.* 1. Те саме, що братерски у 1 знач.: маючи я повинную кривную милость до детокъ зошлого брата моего..., который яко самъ за живота своего повольне се мне во всемъ // братски... заховалъ, такъ тежѣ, и по смерти его, мал-жонка и дети его,... умели мне послугами своими учтивѣ... служити,... тогда... сестрамъ ихъ,... двесте копѣ грошей дарую (Луцьк, 1576 *Арх.ЮЗР* 1/1, 113-114); fraterne, братѣ(р)ско, бра(т)ски (1642 ЛС 202).

2. Те саме, що братерски у 2 знач.: вѣрхъ писа(н)ѣ вм(с) абы(м) бра(т)ски жи(л) с пасти(р)скіе зве(р)хности своеѣ... ѡбидѣти ближни(х) тм(с) бо-рони(л) и гамова(л) (Кореличі, 1593 ЛСБ 246, 1).

Див.ще БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО.

БРАТСКИЙ, БРАТСКІЙ, БРАТСКИЙ, БРАТЬСКИЙ, БРАТЬСКІЙ, БРАТЬСКИЙ, БРАТЦКИЙ, БРАЦКИЙ, БРАЦКІЙ, БРАЦСКИЙ, БРАЦСКІЙ, БРАЦЬКИЙ, БРАЦЬКИЙ *прикм.* 1. Те саме, що братний у 1 знач.: fratern(us), бра(т)ни(и), бра(т)ски(и) (1642 ЛС 202).

2. Те саме, що братній у 2 знач.: я твоєи мл(с)-ти... ни(з)ко чоло(м) бью и хочу то твоє(и) мл(с)-ти... приязню и послугою бра(т)скою заслѣгова(ти) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); он з нами братскою приазнь держати хочеть (Вільна, 1541 *АС IV*, 296); а та(к)... дя(т)ко мо(и)... хочечи ми... ласкавую мл(с)ть... показа(т) пере(д) прияте(л)ми... которы(х) есмо... мели... бра(т)скимъ обычаемъ поро(в)нали... и на то(м) застанови(ли) (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1968, 24); а то все што в то(м) листе ншо(м) естъ описано таковы(и) сою(з) любви ншое братски(и)... мы собѣ сами за себе и за потомъки наши... обще(м)... зде(р)жа(ти) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); аще и бра(т)скаа любо(в) правосла́вны(х) хрстіа(н) с' предѣло(в) е(ст)стве(н)ны(х) ма вытагае(т) (1598 *Виш.Кн.* 309 зв.); прошу(ж) вас... ла(с)ку бра(т)скую к собѣ мѣите (II пол. XVI ст. *КА* 282); Нехай тоє межи на́ми заховано боудет', што есме, быхмо и не мовили, повінна естъ речъ абы ховано было бра́тскою мл(с)тью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188); Потумъ, ходячи много, бѣды у рѣкахъ,... бѣды у мори, бѣды у вужи (!) братьскуй, у трудѣ, сокотячися много, у голодѣ и у безвудю, у постѣ много, у студени и у наготѣ (XVI ст. *НЄ* 206); Радовалемся яко отецъ,... часто погледаючи и пилю во умѣ размышляючи великую вашихъ милостей ку Церкви Божей горливую милость и нераздѣльный звязокъ зкупеня святого братского сердцемъ споеный афектъ (Київ, 1644 *КМПП II*, 288); За такю братьскою любовъ жестеся до на(с) одозвали... велико вамъ за тоє дякуе(м) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31).

3. Те саме, що братній у 3 знач.: а хтѡ бы хотѣ(л) ѡкупитиса з ы(н)шого мѣста або и села... мае(т) даваті ѡ рѡ(к) ше(ст) гроши(и)... а има свое мае(т) написати оу бра(т)ски(и) ре(и)стрѣ (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); А кто бы не ѡ(т)да(л) вины бра(т)-ской, порѣку не ѡ(т)ходачи имае(т) поставити два браты до дрѣгое схо(ж)ки (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); если то чини(ш) з волею бра(т)скою все добре чини(ш) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); ѡвѣри(л) е(м) бра(т)ско(мѣ) постановеню (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Той... въ Львовѣ умеръ и погребенъ былъ на цменгару церкве брацкой... въ

мѣстѣ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 470); Порѣдокъ ѡмъ своѣй бра́цкій зѣполной мѡцы держати (бл. 1623 *ПВКРДА I-1*, 39); то(л)ко проси(м) вѣ ра(ч)те вла(ст)ю бра(ц)кою ѡны(м) розказати к на(м) ставити(с) абысмо са принамні люде(м) ѡститиса мо(г)-ли (Вільна, I пол.XVII ст. *ЛСБ* 500, I); Въ Львовѣ в' Дрѣкарни, с позволе(н)емъ Братски(м) (Львів, 1642 *Бут.* I); братская скринка *див.* СКРИНКА; братская школа *див.* ШКОЛА; братский домъ *див.* ДОМЪ; книга братская *див.* КНИГА; листъ братский *див.* ЛИСТЪ; хирографъ братский *див.* ХИРОГРАФЪ.

Див.ще БРАТЕРСКИЙ.

БРАТСКО *присл.* Те саме, що братерски у 2 знач.: И противъ таковыхъ мы, мощно держачися вѣри правой, ведлугъ слова науки Збавителя нашего, братскося ставимо, и // лѣчимо ихъ маючи надѣю, жеся могутъ злѣчити (Єгипет, 1602 *Діал.* 53-54).

Див.ще БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО.

БРАТСКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАТСТВО, БРАСТВО, БРАТЪСТВО, БРАТЪСТВО, БРАЦСТВО, БРАЦТВО, БРАЦЪСТВО с. 1. Товариство, братство, побратимство: ѡ(т) чого пото(м) паты(и), котѡрый заседа(л) мѣстце пѣрвое... ѡ(т)стѣпи(л) дорѡги прѣвое, и оного товары(ш)ства и бра(т)ства собѣ рѡвного где мѡгъ едїнѣ дрѣгѡго престерегати, и направлѣти (Острог, 1587 *См.Кл.* 11); Сѣстоѡніе: ... бра(т)ство. Товариство (1627 *ЛБ* 129); Бра́тство. Fraternitas (1650 *ЛК* 430).

2. (братерське почуття, ставлення, дружні відноси́ни) братство, приязнь, злагода: ачъ и ты(х) четьрехъ... чере(з) розмайтєе начи(н)а дѣа своего непреста(н)ѡ оусылѣеть тагнѣчи до себе... и ю(ж) не въ бра(т)ство и ровнѣю пѡчестъ, але в по(д)дѣнѣство и вмѣшеное послѣше(н)ство (Острог, 1587 *См. Кл.* 11); если кто не естъ во церкви и не естъ общей любви, единости, братства,... //... таковой во истинну живо и вѣчне умер (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168-169); Я, яко пастырѣ и отецъ, напоминаю и прошу, не отступуйте ваша милость отъ того святого // братства и заслугъ своихъ..., не вержѣте и не отпускайте (Київ, 1644 *КМПП II*, 288-289);

братство захововати (з ким) — підтримувати дружні зв'язки: Тая унѣя, которая яко бы любовь держитъ, таковую изъ невѣрными пріязнь и братство // заховуетъ, а кровь невинную проливаетъ, якъ то значно оказала въ Московскомъ царствѣ (бл.1626 *Кир.Н.* 17-18); **братство имѣти** (з ким) — перебувати в дружніх взаєминах: на що печа(т) сию привѣсити каза(л)е(м) и рѣкою своею власною... по(д)писали есми и бра(т)ство с ними имѣю (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); **держати братство** (з ким) — підтримувати дружні стосунки: заповѣдаем таковым, под казню душевною и клятвою Божію, абы дрѣжали единъ съ другимъ братство сполон (Перемишль, 1563 *АрхІОЗР* 1/VI, 51); заповѣдає(м) ... абы де(р)жали мо(ц)не единъ со (д)рѣги(м) братство спо(л)ное (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-I, 3).

3. (культурне і національно-релігійне об'єднання, організація) братство: мѣщане и предмѣщане... жадали насъ, абысмо имъ дали листъ ку братству (Перемишль, 1563 *АрхІОЗР* 1/VI, 50); А стѣи Патріархове... хотачи тѣю іскрѣ любве бѣжеи распаліти в люде(х), Бра́тства церко(в)ныи... постановили (Вільна, 1596 *З.Каз.* 38 зв.); ты(м) тестаменто(м) мои(м) братию мою бра(т)ства це(р)ковного мощными чиню (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); Бра́тства дѣховныи црковныи... абы по(д) послѣдѣнство(м) митрополита и иныхъ преложѣныхъ своихъ дѣховны(х) вцалѣ zostавали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.); А вступного которы братство при(и)муе(т) ше(ст) грошны повинень дати (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Братства пофундовалъ, которые потомъ король Стефан... привиліями умоцнилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); В правдиво(и) вѣре и в побо(ж)ности квитнѣщи(м) пано(м) брати виле(н)ско(г) бра(т)ства (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); Сѣмѣ значнѣю грѣшій до Бра́тства лекговалъ, А же бы наѣки тамъ были: пилѣне жадалъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); на писчих того ж бра́тства... петдесят золотих (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 85).

4. 3б, (члени братства або його представники) братство, братчики: Пришли ко на(м) бра(т)ство ѡспеніа пр(с)тыа бѣа гражане лво(в)скіе иже имѣю(т) нѣжную потребѣ ново бѣдовати х́ра(м) (Львів, 1589 *ЛСБ* 120); бра́тство храма ѡспенія... мѣщане

Лвовские... жаловалиса на Гедешна Бала́бана (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Прише(д)ши я до рогатина в то(т) ча(с) гды и са(м) гедеш(н) еп(с)пѣ в рогатѣнѣ бы(л) и приступи(в)ши к не(мѣ) зо всѣмъ бра(т)ство(м)... показали... ли(ст)... попу ѡ(т) а(р)хиеп(с)па (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Мои ла(с)кави(и) панове бра(т)ство храма... прч(с)тои бѣоу: Слѣ(ж)би свое(и) зи(ч)ливи залица(м) ла(с)ка(м) ва(ш) м(л)сти добро(г) здравіа... вѣрне зичю (Устя, 1600 *ЛСБ* 353, 1); Намъ велце ласкавыи... панове мѣщане..., панове бра́цтво церкви Святыя живоначалныя и нераздѣлимія Троицы (Немирів, 1642 *КМПП* II, 240).

5. (об'єднання ремісників) цех, братство: хто братство де(р)жить повинень за тѣло(м) пойти по(д) виною фѣнѣтъ во(с)кѣ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 5); На шго Акта Єлектовые И фѣндація цеховъ, а(л)бо Бра(т)ствъ реме(с)ны(х) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2); Съдрѣжество: Цѣхъ, бра́цство, спольтовариство кѣ складка(м) (1627 *ЛБ* 127).

БРАТЦКИЙ див. БРАТСКИЙ.

БРАТЩИКЪ, БРАТЪЩИКЪ ч.(член національно-релігійного об'єднання, братства) братчик: Прото тежъ и самъ Филялетъ, якобы (только) на блазеньство // въспоменувиши тотъ листъ, братъщикомъ даный, самъ же (его) заразомъ отступилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 829-831); Але то все уросло зъ братчиковъ церкви новое Светого Духа съ поповъ своевольныхъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44); Тужъ ми допѣро полькай свои глыбокие розумы албо слова, которые мовишъ в листѣ: немашъ у бра́тчиковъ Духа Святого (Слуцьк, 1616 *АрхІОЗР* 1/VII, 270).

БРАТЪ¹, БРАТЬ ч. 1. (рідний, двоюрідний) брат: его(ж) вмѣчилъ дадиянъ бра(т) мой (1489 *Чет.* 31); хтобы мѣл с них зрѣшивати тѣотъ дѣль, тотъ заплатитъ... тисачѣ коп грошей, а брат брату пат сотъ коп грошей (Кошир, 1502 *AS* I, 147); жалова(л) на(м) земани(н) воли(н)ски(и) грицко сенюта ѡ томъ шго(ж)... братъ е(г) небо(ж)чи(к) марти(н) пруски(и) застави(л) тобѣ име(н)е свое воинного(в) (Краків, 1530 *Арх. Р.* фотокоп. 63); ту зезнава(м) и(ж) мигъ са досы(т) заплаты оучинило ѡ(д) тоѣ ва(с)ковоѣ оу(и)ны моеѣ и брату(в) мои(х) оуе(ч)ны(х) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 16, 7);

продаль есми плацъ мо(и) в замку луцкомъ... брату моему рожиному... Ивану хре(н)ницкому (Луцьк, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 48); при тѣ(м) бы(л)... сте(ц) телепи(к) бра(т) ро(д)ны(и) тего ва(с)ка с прелѣкъ (Одрехова, 1599 *ЦДІАЛ* 37, 16, 10); И по тумъ опять каравъ [Господь Бѣгъ] Содома и Гомора, великыи варышѣ, за курварства (в *ориг.* кѣрварство. — *Прим. вид.*), котрыи были положены меж ними, што не знавъ отецъ донькы, анѣ братъ сестры свои (XVI ст. *НЄ* 222); Яне принеси яринѣ твоѣмѣ братѣ и постара(и)са абы иншое было готово рыхло (к. XVI ст. *Розм.* 11); Вспомню еще... Павла Копистѣнского, стрѣчного брата В(ш) М(л) (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); в' онѣ часть крѣмъ вшелѣкого встыдѣ, братъ з' сестрою покѣи мѣвити бѣдѣтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 307); Не помѣжетъ тамъ южъ нѣ Бра(т) нѣ Сестра, нѣ товари(ш), нѣ повиновѣтый прѣатель нѣ Прокѣраторъ, анѣ жаденъ знѣсмый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); Пнемъ назывѣетъса тѣтъ члѣвкъ котѣрый маѣтъ рѣдичовъ своихъ,... брата албо сестрѣ с потѣмъками ихъ, яко ѡбачѣт(и) лѣтво можѣшъ в' таблицѣ положѣнои (Львів, 1645 *О тайн.* 169); показана: ѡ чтирѣхъ братѣхъ, Котѣрыи предъ нами стоѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 121 зв.); Ревѣка мѣла брата именѣмъ Алвѣана (серед.XVII ст. *Хрон.* 38); Петръ Куровски(и)... манифестова(л)се и ѡповѣда(л), пере(с)терегаючи во все(м) целости свое(и) ако и брати(и) своихъ (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 185); Братъ. Frater (1650 *ЛК* 430); у прислѣв'яхъ: бѣдѣчи повѣн'ни якъ дрѣги Задѣржати силами своїми здорѣве: з' дрѣга Вѣрогъ, з' Брата Вѣлкъ, старѣе послѣв'ѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5); брату анѣ свату — нікому: а княжата встѣвили на(д) собою з иншого нарѣдоу.Дѣла того, абы не фо(л)кговѣли братѣ анѣ свѣтѣ (Львів, поч.XVII ст. *Крон.* 45 зв.).

2. (переважно у звертанні між людьми одного суспільного прошарку) брат: княгини Марѣ... кла-ла перед нами листъ брата нашего, щастное памети Александра, короля и великого князя (Вільна, 1507 *AS* III, 42); Што братъ нашъ Александръ, корол и великий князь... дѣла великое земѣское потребы заставилъ замок Володимир з мытомъ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Велмо(ж)номѣ па(и)у г(с)днѣ и бра(т)у моѣм(ѣ) миломѣ и до(б)родѣю великом(ѣ)

ѡсо(б)но до мене ла(с)кавом(ѣ) сопѣзе (Острог, 1511 *ЛОИІ* 124, I, 4, 1); Поневажъ годилося патріарсѣ за // патріархою, брату за братомъ брати и о кривдѣ его мовити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 650-651); велце ла(с)кавы(и) пнѣ Васи́ли(и)... братѣ любими(и), зычо(м) (!) вѣмъ и собѣ абы(с)мо ва(с)... в целости всяко(и) ѡглядали (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

3. (особа, рівна іншій у якому-небудь відношенні) брат, побратим, приятель, друг: жалу(ю)ся на... гедешна... и(ж)... мене... ѡ(т) вѣры... соблазня(л) на преле(ст) невѣрны(м) жидо(м) по плоти брати(и) мои(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); чемоужъ самъ йные оученики бра(т)ами своїми назывѣетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); паче же естественною любовію вас, брати руского народа, палим, боячися да негдѣ нѣкий брат от моеѣ любимоѣ Руси в сети того писания, которого и "ловом" Скарга назвал, не увязнет (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160); братъ ншѣ ѡ(и) естъ, колѣга естъ, и спѣль-еп(с)копо(м) з' нами (Єв'ѣ а. Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16); Bratia tá luboy pyrohi Tu rachnut z toiey dorohi (Яворів, 1619 *Гав.* 21); Аасба́й: Оуфа́ючий въ мнѣ, або братъ в' кѣло ѡкрѣжа́ючий (1627 *ЛБ* 170); Іѣда... рѣклъ // до братѣи, што жъ намъ з тогѣ: кгда забѣѣмъ брата и затаѣмъ крѣвь егѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.-61).

4. (духовно близькі особи) брат, ближній (ча́сто у звертанні з відповідним означенням): а если... принесешъ даръ свой къ ѡлѣтарѣу то са роспаматаѣ иже маѣтъ нѣшто бра(т) твой прѣтивъ тѣбе (1556-1561 *ПЄ* 32); Постара́ймосѣ братѣа абы на(с) бѣ не о(б)вини(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 81 зв.); Притѣмъ, християнскій братѣ, здадо ми ся за рѣчь потрібную положить тутъ на остатку листъ одинъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 983); хто ненавиди(т) брата своего... в те(м)но(с)ти хрди(т) (II пол. XVI ст. *КА* 210); выими вперѣ(д) б(р)енѣво (!) из ока твоего и тог(д)ы боудеши ви(ди)ти вынѣти соу́чець изъ ока брата твоего (XVI ст. *УЄ Літк.* 24); Чомѣ хрѣплемо, чомѣ спимо; братъ погибѣетъ... а мы егѣ братѣю бѣдѣчи ѡто не дѣѣемъ (Єв'ѣ а. Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16); тоѣ немалѣе дѣло...// предъ себе взяѣмъ зъ любѣве и зычливости збавѣня такъ своимъ правѣвѣрнымъ братѣамъ, яко тыжъ и кѣ... противникомъ

нашимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318-319); Плѣчте жъ дѣхъвныи: вамъ сталася вѣтра, Бо любого своего позбылисте Брата (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6); ты вѣ дороги(х) шѣга(х) сѣдишь... а оубогій бра(т) твой по(д) оугло(м) твоимъ ѡ(т) морѣзоу померѣзѣтъ (Устрики, I пол.XVII ст. УЄ № 29515, 279 зв.); Абы, мѡвлю, немоцнѣйшій братъ непогѣблѣ во твѡемъ рѣзмѣ (Львѣв, 1646 *Жел.Сл.* 3); **братъ въ Христѣ, в Христи братъ** — христианин: Любви твоѣй всѣхъ блѣгъ желателный братъ вѣ Хѣ и млѣтвеникѣ (Київ, 1625 *МИКСВ* 131); вм(л) зы(ч)ливый прият(л) и в Христи бра(т)... воевода киевѣски(и) (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288); **братъ духовный** — брат за переконаннямъ: ѡ(т)даю, та(к)жѣ и брато(м) его дѣхъвны(м) и їны(м) чѣ(р)пцю(м) (Топольниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 644).

5. (член монастирскої общины) брат, монах: послали есмо до В.М., государя нашего, дву братовъ нашихъ старцевъ печерскихъ (Київ, 1557 *КМПИ* I, дод. 23); ѡ(и) са(м) тепе(р) естъ хоры(и) злецае(т) его мл(ст) ѡ(т)цѣ димитрию Лариѡновичѣ тамошне-го мана(ст)ыра братѣ абы тѣе книги ѡ(т)иска(л) (Бѣлий Камѣнь, 1620 *ЛСБ* 474); преподобный теодосій единого отъ братїй посылалъ до Константинополя, абы ему уставъ Студїйского монастыра переписавши принесъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1010); про то посилаемо //до ваше царское милости брата нашего Спиридония, собравши спосередѣ себе манастиря нашего во всемъ намѣ вѣрного (Галич, 1625 *Крыл.* дод. 86-87); теперъ старца Василя и насъ всѣхъ братей своихъ, прелести ради свѣта сего временного, зрадилъ еси (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 12); с которыхъ еслибы который пошолъ прочъ або умерѣ, и прес то жебы з кгрунѣту его повинѣност належачая монастырови не была, тѣды инѣшого подданого на томѣже крунѣте осадити старшїй того монастыра або братѣ его законный маєт (Луцьк, 1642 *КМПИ* II, 234); бра(т) которого смо бѣрзо любїли... з вло(х) до на(с) пришо(л)... трѣдности... пѣсты(и)ного живота знести не мѡже (серед. XVII ст. *Кас.* 87).

6. (член братства, релїгїйно-національного об'єднання) брат, братчик: И ты(ж) дѡзволѣае(м) на кажды(и) рѡ(к) вѣстановлати два браты старыши(х)

которы(х) брата на то ѡберѣтъ (Львѣв, 1544 *ЛСБ* 10); що я то бачному и ростропному баченю в(ш) м(л) пано(м) и братия(м) мои(м) порѣчаю (Стратин, 1588 *ЛСБ* 101); а если бы бра(т) брата слово(м) ѣ бра(т)ствѣ наганбы(л) має(т) быти кара(и) сѣдѣна(м)... и брата перепросити не ѡ(т)ходачи (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 154); А и(ж) с посро(д)кѣ ва(ш) мо(с)те(и) рачили(с)те дво(х) братѣ(и) вы(с)латы до его го(с)подарской мл(с)ти (Ясси, 1610 *ЛСБ* 429, I); книгѣ кре(и)кѣю ѡ(т) ваши(х) мл(с)те(и) поэченѣю пре(з) брата нашего пафнотїа ѡ(т)сылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, I); и такъ за брата... естъ приняты(и) и поличены(и) межи нами (Львѣв, 1650 *ЛСБ* 1043, 78);

(член цехового братства) братчик: И сходитися уреченого дне до брата старшого цехмистра, кѣторого събѣ выберуть (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); Такъ тежѣ ѣ при(и)мова(и)ю до цеховъ брата, сѣмы на(д) Постанове(и)е и фѣндыши свои ѡбѣ(ж)ливые Ба(р)зо вкладають (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 421, 2).

7. Вл.н.: Ярема Братъ (1649 *РЗВ* 407).

Див.ще БРАТЯ.

БРАТЬ² *див.* БРАТИ.

БРАТѢЯ *див.* БРАТЯ.

БРАТЬ¹ *див.* БРАТѢ.

БРАТЬ² *див.* БРАТИ.

БРАТЯ, БРАТА, БРАТИЯ, БРАТІА, БРАТІЯ, БРАТІА, БРАТѢЯ, БРАТѢЯ ж., зб. 1. (*рідні, двоюрідні*) браття, брати: Которая часть мнѣ ся застала отъ брати моее роженое... въ ровному дѣлу (Загорів, 1550 *АЮЗР* I, 128); анѣдре(и) мицѣкови(и) з братьею своею жили ѣ месте (1552 *ОЧорн.З.* 55); А естли бы не ѡписа(л), тогды бра(т) старши(и) ле(т) дорослы(и) маєтъ моло(д)шею братьею и сестрами ѡпекатиса (1566 *ВЛС* 67); я... напротивъ внесеня є(и) в до(м) мо(и)... записа(л) вѣна ис приви(и)ко(м) всего сѣмоу три(с)та копѣ гроше(и)... которые по сме(р)ти... ѡ(т)ца моего... з дѣлѣ ровного ѡ(т) брати моее роженое на ча(ст) мою при(и)дѣ(т) и спадѣ(т) (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/1с, 1943, 15 зв.); сиду(р) сы(и) фѣдора за(и)ча(т)... //... записуе(т)-са гроше(м) свои(м) борони(ти) братю свою ѡ(д) вшѣлакы(х) пѣ(р)су(и) (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37,

125 зв.- 26); коли са ему выпо(л)нило чоты(р)де-са(т) лѣ(т) пришло ему на мы(с)ль абы наведи(л) бра(т)ю свою (II пол. XVI ст. КА 33); А вы мои дѣти, или мои внуки, или пра(в)нуки, и моя братя на чужіи людє не да(и)те (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 225); Пань Янъ Хлебо(в)ски(и)... тепе(р) самъ чере(з) себе и именемъ брати свое(!) рожоное...// чыни(л) оповеданье и жалобливе Проте(с)това(л)се (Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 2-2 зв.); если отѣцъ алѣбо матка, алѣбо дѣти, алѣбо братіа противниками быти законѣ Бжому найдѣтса, противитиса и(м) маемо какъ неприѣтелемъ правды (Київ, 1637 УЄ Кал. 343); А на(д) то манифестацию заноси(л) ѿ погине- (н)є спра(в)... то є(ст)...//...листо(в) де(л)чи(х) має(т)ностє(и) Прежо(в) дво(х)... та(к) свежихъ межи братъєю рожоною Семено(м) и Миколає(м) (Житомир, 1650 ДМВН 196-197).

2. (рідня, родичі) браття: абы ѿ має(т)но(ст)... лежачую и рѣхому, межи ма(л)жо(н)кою моею... и бра(т)єю бли(з)скими моими по животе мое(м) яки(и) ро(з)рѣхъ и ро(з)ницы не бы(ли)... ѿ(с)та-то(ч)ную волю мою на се(м) те(с)тамє(н)те... ѿ(з)-на(и)мую (Пашева, 1592 ЛНБ 5, II 4047, 86); Они убо не сами едиными были, але имели други и братью (1600-1601 Виш. Кр.отв. 180); И якъ на зє-(м)ли гды ѣкій члѣвкъ богатыи оумираєтъ, зъ спѣ-ваніємъ жалоснымъ,... проваженъ бываєтъ зъ домѣ братією своею, крѣвными и пріате(л)ми такъ и дшѣ таковѣ, вси сватыи тѣгоу... ѿплакивають (Вільна, 1627 Дух. б. 126); И розмовлѣти зъ вами, Ни єд-ной чвѣрѣти Смерть мнѣ нѣ повелѣла: еще днѣкъ-нѣти, братію, и Своє все кажеъ повѣргнѣти (Луцк, 1628 Андр. Лям. 18); Проклѣтый ханаанъ абовѣмъ неволникомъ бѣдеъ братьи своєй (серед. XVII ст. Хрон. 17).

3. (люди одного суспільного прошарку) брати, браття: Мы... дикгнитаре... маючи пере(д) ѿчи-ма... потребно еха(н)є... на елекъцую и ѿбирание нового корола абы нихто бє(з) насъ пѣа не ѿбиралъ але вси спо(л)не яко люди во(л)ные пѣа ѿбирали на што ѿбрали єсмо спсоро(д) себе братью ншѣ (Берестечко, 1573 ЖЖК I, 48); сѣтворитель... поча(л) мати родичѣ то(т) котры(и) вши(ст)ко зроди(л) по-ча(л) мати братію црѣй (XVI ст. УЄ № 29519, 18 зв.);

приятелі, друзі, браття: Если са покаєшь, ми-лая рѣси, братия моя, и попы и черницѣ твои (ѿс-танете) ѿт незбожностей ваших, даст ти богъ по желанию твоему избавление (поч. XVII ст. Вол.В. 99).

4. (духовно близькі особи) братія, брати: Мы и(м) таковы(и) бл(с)венныи sprawy... ѿповѣдывали... и... для лѣпшее... вѣдомости на двєре(х) це(р)ковны(х) и то(т) ли(ст) бл(с)вєны(и) на братію прибили (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 230, 1); Братя, другъ другу тяжкости носите и такъ наповните законъ Христовъ (XVI ст. НЄ 212); Мо(и) ласкавыє Пне Братя Здоровя и до(л)голѣтъно(г) Пребывания в ши(м) мл(с)тя(м)... ѿ(т) г(с)да Бга Зычу (Ясси, 1606 ЛСБ 403); Пристѣпѣте ѡбѣги и нѣщи, братіа найближшаа Хва (Київ, 1625 Кон.Каз. 43); Чомужъ такъ нендзѣмѣ братіє: што такъ неслѣханому по-темнению нашѣмѣ за причина? (Київ, 1637 УЄ Кал. 954); Прѣто стѣи прѣгнѣтъ кончинѣ мѣра сегѣ... и просатъ... абы... рѣчено имъ абы єще мѣло потер-пѣли, дла братіи своѣй (Чернігів, 1646 Перло 136).

5. (члени монастирської общини) братія, монахи: Жаловала намъ виноградничка на имя теодосія... на игумена святого Николи Пустинского и на ихъ братію (Київ, 1507 АрхЮЗР I/VI, 9); приєзди(л) до мене игѣме(н)... зъ некоторою братъєю... и жалова-ли мнѣ на че(р)касцо(в) (Черкаси, 1544 ЦНБ ДА/П -216, 101); А ижъ Іосифъ Веляминъ Рутскій справу свою зъ справою братіи монастыра Виленского злучоную мѣлъ,... просил, жебы и третій позовъ братіи монастырское... былъ читаный (Володимир, 1608 АСД VI, 116); Превелебнѣши(м) Архїєп(с)-помъ,... сослѣжителемъ и Братіи, Бл(с)венства... зычѣ (Львів, 1646 Жел. Сл. 2); Богданъ Хме(л)-ни(ц)кий... Со(т)никови Васи(л)ковскому... ѡз-найменуємъ: ижъ велебный ѿ(т)цѣ Ігуме(н) зъ бра-тиєю своею уска(р)жилъсе (Київ, 1649 ЦНБ ДА/ 594, 1).

6. (члени братства, національно-релігійного об'єднання) братчики, браття: и ты(ж) на ко(г) бгъ переѣсти(т) изъ бра(т)ства ча(с) сѣмртны(и) має(м) єго вса брата къ грѣшѣ ѿпроводити (Львів, 1544 ЛСБ 10); Хотє(л) бы(х) мѣти и ко(л)ко ѡсобъ зъ в м(с) братии для намовы (Острог, 1591 ЛСБ 152);

ознаємуєми и(ж) з листу ваше(г)... братію вашу просачи на(с) абисми послали... пинґзи дила роботи (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); Потребно явитиса лицѣ ваше(мѣ) о во(з)любле(н)ная бра(ти)я (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); В правдиво(и) вѣре и в побо(ж)ности квітнѣщи(м) паном брати виле(н)ско(г) бра(т)ства (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); нами(л)шаа братіа, маючи такъ многіи прѣ(д) лежачіи добра, и обѣтницы г(с)дни, вси перешкѣды ѡ(т) себе ѡ(т)кін'мо (Вільна, 1627 *Дух.б.* 38).

Див. ще БРАТЬ.

БРАЦАЛО *с.* Знаряддя із зубцями, одна із деталей ткацького верстата; чесалка (?): *csusta*, ким(ъ)валъ, брацало (1642 *ЛС* 148); *pecten, nis*, гребне(н), брацало, броня (Там же, 303).

БРАЦКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦКІЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦКО *присл.* Те саме, що братерски у 2 знач.: Прийскрънѡ: Истиннѡ, роженѡ,... щирѣ, пріателски, брацкѡ, ведле права, слѣдшне (1627 *ЛБ* 97).

Див.ще БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКИ, БРАТЕРСКО.

БРАЦСКІЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦСТВО *див.* БРАТСТВО.

БРАЦЬКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦѢСТВО *див.* БРАТСТВО.

БРАЦЬКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЧИТИСЯ *дієсл. недок.* Одружуватися: *de-pubo*, женюся, брачуся (1642 *ЛС* 158).

БРАЧНЫЙ, БРАЧНИЙ *прикм. (цсл. брачнь)* шлюбний: брачное ѡдѣніе(1489 *Чет.* 148 зв.); друже а(к) (!) еси тоу в'шѣль нѣ маючи одѣна брачногѡ а ѡнь измолчаль (1556-1561 *ПЄ* 94 зв.); *matrimonialis*, брачни(и) (1642 *ЛС* 264); брачный союзъ *див.* СОЮЗЪ; сынове брачнии *див.* СЫНЪ.

БРАШНО *с. (цсл. брашьно)* 1. Вироби з борошна: Того дѣля на день воскресения христова православные християне приносят во церковь освящати брашна або колач або пасху або агнец (Кринос, 1586 *MCSL* I-1, 134); кто часто прімле(т) корицѣ в бра(ш)нѣ или кто еѣ та(к) ѣсть ѡ того блѣдѣсть и(з) лица выведе(т) і бл҃голѣпно стане(т) (XVI ст. *Травн.* 136 зв.); бѣлшіе дѣли, или гроуши огор(о)дина, лѣчши соутъ пріаты в бра(ш)не (Там же, 364);

Пѣппа: сѣгѣбѣе... бра(ш)но є(ст) ѡ(т) имене хлѣба, иже латїнски Пѣнієъ нарицаєтсѣ (1627 *ЛБ* 80).

2. Харчові продукти, їжа, страва: чрѣво яко бѣз(д)ноу насыщає(ш) ѡ брашне печешисѣ а празниковѣ стѣхъ не честиши (1489 *Чет.* 370 зв.); пше-ница варена с молоком(м) коро(в)имѣ, по подобію каши, и пріята, велми тѣло питає(т), паче нежели инѣа брашна (XVI ст. *Травн.* 455); Млекомъ вас напоихъ, а не брашномъ, абовѣмъ не могли есте, ани еще нынѣ // можете (1603 *Пит.* 106-107); брашна и пїтїа бе(з) врѣмени не прїемли, но в' подобно врѣма, в' закѡ(н) и вѣ слѣвѣ бжїю (Львів, 1642 *Жел. П.* 2 зв.); есѣа, снѣдъ, пища, брашно, зо(б) (1642 *ЛС* 183);

(*для тварин, птахів*) корм, пожива: положиша трупїя рабѣ твоихъ брашно птицамъ небеснымъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1023); *pastus, us*, пажить, брашно (1642 *ЛС* 302).

3. Прийняття їжі, їда: семеонъ... леже на землі .з. днии. не оуставая ни на брашно. ни на пїтьє (1489 *Чет.* 2).

Див. ще БОРОШНО.

БРАШНОКУПЕЦЪ *ч.* Торгївець харчовими продуктами: *orsonator, oris*, брашнокупецъ (1642 *ЛС* 293).

БРЕГЪ *ч. (цсл. брѣгъ)* 1. Те саме, що берегъ у 1 знач.: оускладше же телеса стѣ(х) мчнкѣ. привезоша на брегъ реки (1489 *Чет.* 146); ѡттолѣ долѣ Прѣтовом брегѣ против Сѣхане, а пак ѡттолѣ право оу грѣлѣ Топилѣну (Сучава, 1520 *ДВВ* I, 16); Нїла з' брѣгѡвъ ширѡко выливаючого: И весь Єгїпетъ, гѡйне напѣваючого. Бѣрзѣи жрѣдла Златоѡустого розливають: И боуїные потѡки с' себе выпѣщаютъ (Львів, 1609 *На Злат.* 2); А коли дѣрїй кѡ рецѣ при-бѣглѣ нашѣль ю замѣрзлѣю. пѣрсове тѣжъ переходѣчи напѣлнили рѣку ѡ(т) однѡго брѣгѣ до дрѣгѡгѡ (серед.XVII ст. *Хрон.* 422 зв.); Брѣгъ морскїй. *Littus* (1650 *ЛК* 430); Брегъ рѣчный. *Ripa. Margo fluminis* (Там же).

2. Те саме, що берегъ у 2 знач.: ога, а(е), кра(и), конє(и), брег(ъ), страна (1642 *ЛС* 294).

3. Те саме, що берегъ у 3 знач.: кѣ тому береги и яркы ведле циркусу а знаковѣ меджы, вѣкол почавши пониже млина одѣ броду просто вѣ гору ку

полночи (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); выйде на брегь понадь цминтирь (!), обдалъ на два пруты громады и пода въ другій ярокъ (Там же, 226).

БРЕДИТИ, БРѢДИТИ *дієсл. недок.* (що, о чім і без додатка) (*говорити нісенітниці, дурниці*) теревенити, верзти, плести (що, про що): А дрѣгіе ба(с)-ни блюзнѣрства... прете(р)плю, и ни зашто поличѣ и вмѣню. дла то́го и(ж) языкъ то́е брѣди(в), шго є(му) дѣ(х) лѣкавы(и) шепта(в), а не шго его мы(с)ль ра(з)сѣжденіа ч(с)таго ѡ(т) ѣмного сѣщества ѡбраза бжїа плынѣща наставляла (1598 *Виш. Кн.* 278 зв.); Пытаю далей, если жъ тѣе такъ кгрѣтѣвныи и достатѣчныи привѣльа, ѡ котѣрыхъ ты брѣди(ш), римскіе бѣсѣды мѣли; чомоу жъ яко бы ѡ ты(х) кгрѣтѣвныхъ запомнѣвши,... //...дирѣвыхъ правъ и доводѣвъ досагали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 112-112 зв.); Протожъ и самъ (ѡилялетъ) не ведаеть, што бредитъ (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Благоу: Благословлю, брѣджоу (1627 *ЛБ* 11).

БРЕДНЯ, БРѢДНЯ, БРЫДНЯ ж. 1. (*безглузді думки, вислови*) верзіння, нісенітниці, бредня, бريدня: и на бредню ѡилялетову, которою Никиѡра боронитъ, ничего не отказую (Вільна, 1599 *Ант.* 889); Если тое малое скажете ми извѣстно, буду разумѣти, яко ползует вас тая брѣдня, за чим ся гоните (1599-1600 *Виш.Кн.* 153).

2. (*навмисне перекручення фактів*) вигадка, брехня, обман: бачишь якъ са за оказією твоѣй бреднѣ, штоучне й фортѣльне а пыхѡю пѣхнѣче твоихъ нѣйсва(т)ши(х) панѡ(в) и едновлѣстниковъ костѣльныхъ пѣстѣпки ѡбъявили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139); Блѣдъ: Бѣнкар(т), ло(ж), ... бѣснь, вымысли, ... брѣ(д)на, лжа (1627 *ЛБ* 11).

3. Химери, примха, забаганка: еще еси пе(р)цѡлюбѣць, шафранѡлюбѣць, ...//... цѣкролюбѣць. и дрѣги(х) брѣденъ горъко и сла(д)колюбѣць (п.1596 *Виш. Кн.* 249-249 зв.).

4. ч. Вл.н.: Кило бры(д)ня (1649 *РЗВ* 323 зв.).

БРЕЖЕНІЄ с. (*цсл. брѣжение*) піклування, опіка, оберігання: Гражане львовьскіи. желѣюще имѣти строѣніе изрядное во вѣчилищи семъ. в немъ же дѣащи(м) писанію словѣ(н)ску и рѣскѣ. вдѣхомъ к симъ ѡ(т) братїа наша мужа два, ради всякого бреженїа (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 9); Бреженїе. Cus-

todia. Excubia(e) (1650 *ЛК* 430).

БРЕЗИНСКИЙ, БРЕЖИНСКИЙ, БРИЗИНЪСКИЙ *прикм.* (*про одяг, пошитий зі сукна, виготовленого у польському містечку Бжезіні*) брезинський: убранѣ белѡе, брезин(н)ское (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); коня у мене, шерстью сивого, зъ седломъ, кгермякъ белый брезинский отняли и розбили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 117); пограбили... у Радка Приступы — шаблю и копенякъ белый, брежинский (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/1, 357); сукно брезинское (брезингское) *див. СУКНО.*

БРЕКАЛО ч. *Діал.* брикайло "той, хто має звичку хвицатися". Вл.н.: Хома Брекало (1649 *РЗВ* 320).

БРЕКЛЕСТЬ ч. (*стп. brekleszt*) гатунок недорогої тканини: кня(з) жа(с)ла(в)ски(й)... да(л) пры погребѣ... сѣкна чи(р)воного брѣ(к)лестѣ: котры(м) мары прыкрыто было (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6).

БРЕМЕННАЯ, БРЕМЕНАЯ, БРЕМЕНЪНАЯ *прикм.* (*тільки ж.р.*) вагітна: прѡто ижъ былъ зъ домоу и пѡколѣна двѣдѡвого абы былъ пописанъ ись мрїєю ѡброучѣнною ємоу женѡю а тогды то брѣменъна была и стѣлоса кѡли тамъ были выплѣнилиса днѡве // рѡдити ей порѡдила сѣна своего (1556-1561 *ПЄ* 212-212 зв.); дочка моя... естъ бременъна (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155); Невѣста бременнаа зѣвше ѡ десатѡмъ м(с)ци мыслить (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 40); Если бы са повѣдили мѣжеве, а оудѣрилъ бы котѡры(и) невѣстѣ бременю такъ, жѣ бы поронїла, ѣле сама жива зостѣла подлаже шкодѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.).

Див. ще БЕРЕМЕННАЯ.

БРЕМЕНОНОСНЫЙ *прикм.* (*який носить тягар*) нав'ючений. *Образно:* За(с) ѡборочаючиса к тебѣ рѣгательєви ѣноческаго чїнѣ, и чѣдѣюса томѣ твоємѣ незно(с)номѣ ѡсѣдла(н)ю, ты(м) та(ж)ки(м) и бременоносны(м) сѣдло(м) кглѣ(п)ства (п.1596 *Виш.Кн.* 245).

БРЕМЕНЪЄ с. (*цсл. брѣмение*) вагітність: чучючи ся быт в томъ початю и бременъю и... не хотечи того занехат, абы напотѡмъ якого мниманя на собе не понесла, ку ведомости моеє, отца своего, то припустила (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155).

БРЕМЯ, БРЕМА с. (*цсл. брѣма*). 1. Те саме, що

беремя у 1 знач.: А протожъ радишь бы-мъ я вѣля-
летови, абы лепей у свою мангытку смотрелъ, што
въ ней носить, а въ чужую не загледалъ, кгдажъ
кождый понесетъ свое власное бремя (Вильна, 1599
Ант. 925); Каждый свое бремя понесетъ (XVI ст.
НЄ 150); on(us), eris, бремя, тягота (1642 *ЛС* 292);
Брема Onus (Уж. 1645, 27); Брёма. Onus. Pondus
(1650 *ЛК* 430);

перен. (про їжу) тягар: егда в мѣрѣ брема на-
ложи(т) [в' черево], тогда лачно плывати може(т),
то є(ст) мл̑тиса чита(ти), бе(з) забавы сна (п. 1596
Виш. Кн. 234).

2. Те саме, що **беремя** у 2 знач.: Иго бо моє
сла̑(д)ко и брёма моє лёг̑ко є(ст) (1556-1561 *ПЄ*
55); Кѣ тому поколь еще тоє ѡ(т)ступство не ста-
лося и не слыхоно (!) было ѡ ни(м). за розказан̑мъ
и бл̑(с)вение(м) сте̑(и)ши(х) ѡ(т)цѣ патриа(р)ховъ
митрополитовъ и епи(с)коповъ и всѣхъ на(с) дхов̑-
ны(х), и др̑гие тяжари великие бreme(н) дхов̑ны(х)
зачали на собѣ носити (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 422).

3. Те саме, що **беремя** у 3 знач.: Не ужасайтесь
в послѣднѣе время, одно облегчайте грѣховное бре-
мя (к. XVI ст. *Укр. л.* 88); вложѣль на ма брёма лѣ-
нѡсти, и оумъ мой склонѣмъ къ зѣмнымъ сла̑достемъ
(Чернігів, 1646 *Перло* 170).

БРЕНЄ *див.* **БРЕНІЄ**.

БРЕНЕНЬ *див.* **БРЕННЫЙ**.

БРЕНІЄ, **БРЕНЄ** *с.* (цсл. брьние) 1. Глина, бо-
лото, розрѣдженa земля: тоє рѣкши пл̑юноу(л) на
землю и оучѣнили бѡлото зъ гліны [брєніє або
грѣзь] и помазаль ѡнымъ бѡлото(м) ѡчи слѣпомоу̑
(1556-1561 *ПЄ* 384 зв.); Цр̑ковъ востѡчнаа... тайнѣ
миропомазан̑а ѡ(т)правдѣтъ, по предан̑ію с(т): со-
бѡро(в), а костѣлъ захѡдний такъ велик̑ю таєм̑-
ниц̑ѣ... ѡ(т)кладаетъ на бирмова(н)є до лѣтъ доско-
налых, а вмѣсто того брєніє(м) и сол̑ю помазѣтъ
при кр̑щен̑іи (Київ, 1621 *Кон. Пал. (Лв.)* 24); Брєніє.
Lutum. Sa(c)num (1650 *ЛК* 430).

2. Вантаж, тягар, ноша: Если оу̑зришь осла не-
навѣдачого тебе а бѣнъ лежить под брєнемъ, не ми-
нѣшь але подвѣгнешъ з нимъ (серед. XVII ст. *Хрон.*
100 зв.); брєніє грѣховное — грѣховний тягар,
грѣхи: видѣлесь мене, брєніємъ грѣх(в)ни(м) ѡб-
тажен̑ю (Чернігів, 1646 *Перло* 95).

БРЕНКЪ *див.* **БРАНКЪ**.

БРЕННЫЙ, **БРЕНЕНЬ** *прикм.* (цсл. брьнныи)
тлінний, минуций: Понева(ж) не писа(л) дхъ ст̑(и)
ни аг̑л̑ъ но рѣка гр̑(ѣ)шна и бре(н)на (Угринівцѣ,
1592 *УИ* 1911/2, 36); бре(н)ною рѣкою моею ва(с)
цѣл̑ю цѣлован̑іє(м) ст̑(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446,
1 зв.); Ѡ(т) сіхъ всѣхъ бл̑(д)рѣ та, и величаю;...
Азъ недосто(и)ны(и); малый трѣдъ оума мѡбѣг̑: и
брєнной рѣкѣ; сѣтнаа твѣр̑ъ, приношѣ (Чернігів,
1646 *Перло* 169 зв.).

БРЕСТИ *дієсл. недок.* Іти, прямувати, брести:
Бреду. Vado (1650 *ЛК* 430).

БРЕУСЪ *ч.* *Діал.* Бреус "вайлувата, неповорот-
ка, незграбна людина високого росту". Вл.н.: Иванъ
Бредсъ (1649 *РЗВ* 400 зв.); Степа(н) Бред(с) (Там
же, 429 зв.).

БРЕХАНЄ, **БРЕХАНЬЄ** *с.* Брехання, гавкання:
лаан̑іє, вѣтьє, брехан̑є (1596 *ЛЗ* 30); Лаан̑іє... ла-
а̑те(л)ство... Бреха(н)є, щекан̑є (1627 *ЛБ* 57).

Пор. **БРЕХАТИ**.

БРЕХАТИ *дієсл. недок.* 1. (на кого і без додат-
ка) Гавкати, брехати: ла̑ю, в̑ю, брешѣ (1596 *ЛЗ*
54); Помени на оную приказку: "собака брешетъ,
а ветеръ несетъ" (Вильна, 1599 *Ант.* 947); власне я(к)
чюжѣ псы, на того кто ихъ годоує(т) єднако брѣ-
шоу(т). такъ и злыє, добродѣємъ якъ // нѣпрѣа-
телємъ шкѡда(т) (Острог, 1614 *Тест.* 149-150);
Ла̑ю: Рыка̑ю, брешѣ, щек̑аю, в̑ю (1627 *ЛБ* 57); bau-
bari, брехати, хапати (1642 *ЛС* 101).

2. (на кого) Зводити наклепи (на кого), говори-
ти неправду, обманювати (кого), брехати: коли бы
хто комѣ рекъ же ты не чистого ложа сы(н), а того
бы на него не довелъ, тогда... таковы(и) маєтъ тую
примо(в)кѣ пере(д) сѣдомъ такъ ѡчистити, и тыми
сл̑овы мовити што єсми мени(л) на тебе же бы ты
не бы(л) чи(с)того ложа сы(н) то(м) на тебе бре-
ха(л) яко пе(с) (1566 *ВЛС* 7).

БРЕХАЧЪ *ч.* Брехач, брехун, наклепник: лаа̑-
те(л), бреха(ч) (1596 *ЛЗ* 54); Лаа̑тель: Брехачъ,
щек̑аръ (1627 *ЛБ* 57).

БРЕХУНЕЦЪ *ч.* 1. Брехунецъ: Нехай вс̑(и) мо(л)-
чатъ; нехай вс̑(и) ѡпочива̑ють: и пого(р)жа̑ють вс̑и:
а брех̑онецъ зайсте всѣхъ ме(н)ший (Єв̑е а. Вильна,
п. 1616 *Прич. отех.* 16).

2. Вл.н.: Иванъ брехѣнецъ (1649 РЗВ 175).

БРЕХУНЪ ч. Дворовий собака, дворняга: Цена собакамъ: // за пса домового брехуна три рѣбли гроше(и) (1566 ВЛС 99 зв.-100).

БРЕЧКА, БРЕЧЬКА ж. (*дика гречка*) бречка. Вл.н.: Я, Микола, игуме(н) // меле(ц)ки(и), и я, Стани(с)ла(в) Хмеле(в)ски(и), того (ж) часу и (д)на заразо(м) ѡсве(т)чили и ѡповедали то(т) бо(и),... мешанину кове(л)скому Гри(ц)ку Бре(ч)це (Володимир, 1578 ТУ 172); Ва(с)ко Бречька (1649 РЗВ 439 зв.).

БРЕШЪНИКЪ ч. брешъникъ звериный — гончак: Цена собакамъ: // за пса домового брехуна три рѣбли гроше(и), за следника и за брешъника звери(н)ного ше(ст) рубле(и) (1566 ВЛС 99 зв.-100).

БРИВА див. **БРОВА**.

БРИДИТИСЕ див. **БРЫДИТИСЯ**.

БРИДИТИСЯ див. **БРЫДИТИСЯ**.

БРИДИТИСА див. **БРЫДИТИСЯ**.

БРИДКИЙ див. **БРЫДКИЙ**.

БРИДКІЙ див. **БРЫДКИЙ**.

БРИДКО див. **БРЫДКО**.

БРИДКОСТЬ див. **БРЫДКОСТЬ**.

БРИДЛИВОСТЬ див. **БРЫДЛИВОСТЬ**.

БРИДЛИВЫЙ див. **БРЫДЛИВЫЙ**.

БРИДОТЕНЪ див. **БРЫДОТЕНЪ**.

БРИЖЕВАТИ, БРЫЖОВАТИ дієсл. недок. (*стп. bryżować*) (чим) оздоблювати гафтом, вишивкою: К томѣ теж ѣзал есми ѣ Их Милости рѣхомах рѣчей: ... четвертаа шата поношенаа черленою ж адамашки ѡксамитом злогоглавым брижевана, па-таа шата табиноваа злогоглавом брыжована (Несухойже, 1550 АС VI, 5).

БРИЖОВАНЕ с. (*стп. bryżowanie*) оздоблення гафтом, вишивкою: щаплѣніе, тѣе(ж) и та(м)же брижован(е) (1596 ЛЗ 88).

Пор. **БРЫЖОВАТИ**.

БРИЗИНЪСКИЙ див. **БРЕЗИНСКИЙ**.

БРИКЪ ч. Брик. Вл.н.: Люди подворищъные: Паць — дворище, Прокопъ — дворище,... Тимошъ Брикъ — дворище... повинни робити коли роскажуть (Деречин, 1582 АрхлОЗР 6/1, 115).

БРИЛА ж. Брила: Брилѣ снѣгѣ вимаю(т) и кгда

летячи з гори, ѡни его рили хворо(с)тѣ дерево ломили (1582 Кр.Стр. 43 зв.); massa, а(е), полща,(!) смѣшеніе, гряда, брила, тѣсто (1642 ЛС 264).

БРИЛКА ж. (*мала брила*) брилка: Зве(р)ху... и(с) скалы сточиласы (!) бри(л)ка снѣгѣ (1582 Кр.Стр. 43 зв.).

БРИЛЬ див. **БРЫЛЬ**.

БРИМЪНЬЕ див. **БРМЕНЬЕ**.

БРИМЪТИ див. **БРМЪТИ**.

БРИНУТИ див. **БРНУТИ**.

БРИНАЩІЙ прикм. (*який бринить*) дзвінкий: хотаи бы(х) бы(л) яко мѣ(д) звинащій или яко звѣ(к) бринащій... а любве ко бли(ж)ни(м) своимъ не мѣль, тѣды тыи рѣчи всѣ нѣ за що соу(т) (к. XVI ст. УЄ № 31, 195 зв.).

БРИСТИ дієсл. недок. 1. (*повільно йти*) брести: gradior, иду, бриду (1642 ЛС 210).

2. (*проти кого*) Боротися, виступати: если онаа голова такъ слѣпо противъ правды бжѣе бридѣчи в долъ впадаетъ, члонъки за нею не моусатли (Острог, 1587 См. Кл. 19 зв.).

БРИТВА, БРЫТВА ж. Бритва: бл̄(с)вень тѣи чл̄къ на егѣ же главѣ брытва не боудеть (к. XVI поч. XVII ст. Кн. о. лат. 104 зв.); Брычъ: Брытва, стригблникъ (1627 ЛБ 12); бри(т)ва (I пол. XVII ст. Сем. 121); Авраме, возми а осѣдлаѣ ослиа твоего, шаты, хлѣбъ, и вино, и брытвѣ взѣмши, и иди на гѣрѣ ѡаѣрскѣю (серед. XVII ст. Хрон. 25 зв.); Аггль г(с)днїи... рекль до неї... почнѣшь и порѣдишь сн̄а, которѣго головы бритва се не дѣткне(т) (Там же, 183 зв.); *У порівн.*: язы(к) твои яко бритва изоштрена, сотвори(л) еси ле(с)ть (1489 Чет. 248 зв.); діаволъ в' злѣсти найпотѣжнѣйшій: которѣго языкъ якъ бритва выоштрѣнаа (Львів, 1642 Час. Слово 267 зв.); в т(ой) зе(м)лѣ звѣра... ро(г) маеть на тѣлѣ... // ясни(и) барзо ѡстри(и) якъ бри(т)ва (серед. XVII ст. Луц. 533-534); *Образно*: якъ филиста̄не еслибы головы сампсѣновы не ѡголили, нѣкды бы егѣ забити не могли, та(к) тежъ еслибы // тѣло тое не мѣгло трѣпѣти брытвы стр(с)тною и меча кр(с)тного, але зѣвше было пресвѣтлое (поч. XVII ст. Проп. р. 268 зв.-269).

БРИТИ, БРІТИ дієсл. недок. Стригти, голити; ѡбрію, ѡброснѣю: ѡбтираю, ѡстригаю... То(ж) и

брію (1627 ЛБ 149); Брію. Rado. Tondeo (1650 ЛК 430).

БРИТКИЙ *див.* **БРЫДКИЙ**.

БРИТКО *див.* **БРЫДКО**.

БРИТНИКЪ ч. Голяр(?): Бритнікъ. Rasor (1650 ЛК 430).

БРИТЫЙ *прикм.* Голений: Брітый. Rasus (1650 ЛК 430).

БРИЧЬ ч. Бритва: Бричь. брітва. Nouacula (1650 ЛК 430).

БРИТИ *див.* **БРИТИ**.

БРМЕНЬЕ, БРИМЪНЬЕ с. (*стп.* brzmienie) звучання, бриніння, дзвеніння: Звѣкъ: Гѣлосъ трѣбный, дзвѣнкъ, брѣнкъ, брѣмѣне, брѣзкъ, або гѣлосъ. Такъ же: шѣмъ ѡ(т) пчѣлѣ, или йныхъ лѣтающы(х) робачкѡ(в) шѣмъ (1627 ЛБ 42); Але ѡ прійдетъ ти Панъ повторе, прійдетъ: И з брменемъ трубы страшной, зъ неба зыйдетъ (Львів, 1630 Траг. п. 164); Вѣсь лю(д) видѣлъ гѣлосы и блискѣнья и бримѣнья трѣбы (серед. XVII ст. Хрон. 97).

Пор. **БРМѢТИ**.

БРМѢТИ, БРИМѢТИ, БРЪМѢТИ, БРЪМЯТИ *дієсл. недок. (стп.* brzmieć) 1. (*видавати, створювати звуки*) звучати: В рожествѣ егѡ аггѣли зъ нѣба зѣстѣпѣли, // нѣ(с)наа на повѣтрѣ гармонѣя брѣмѣла, нѡвые на нѣбѣ показѣлися звѣзды (поч. XVII ст. *Проп.р.* 196-197); Радѣиса Пѣцѣло, котраа мѣдъ выпѣщѣешъ,... Ра(д)уи(с) Пѣстырѣ, котѡры(и) я(к) трѣба шумишъ, И а(ж) до прише(с)т)вѣа Хѣва въ Црква(х) брѣмишъ (Львів, 1614 Кн. о св. 405); Звѣцаю, або звацаю: Брѣмѣю, дзвинѣю, звонѣю, бразчѣ, гѣчѣ (1627 ЛБ 42); Под котрою хоругвою...//... всѣхъ судити, на землю зыйдеши, Кгды труба страшная всюды брѣмѣти будетъ (Львів, 1630 *Тр.п.* 170-171);

(*мати гарне звучання, бути дзвінком*) звучати, бринѣти: имѣти боуде зерцѣло видѣнѣа тѣинъ бжѣихъ, и премѣдрости его, и гоусли слѣдко бримѣцѣи, слышѣнѣе пѣсней аггѣльскихъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83); Уго и Бо(з)скѣй тѡй предѣвный мѣ(ж),... Црѣбный соловѣй, вѣдѣчно // брѣмѣе начинѣе Пр(с)тго Дѣа (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 220-221);

(*про воду*) бринѣти, дзюрчати: При тѣхъ вѣдѣче брѣмѣчихъ водѣхъ, еи здѡбѣчи: На позрѣньеса Слѣчныхъ дрѣвъ, всѣхъ привѡдачи (Львів, 1609 *На*

Злат. 2 зв.); оутѣснѣнаа строуга, ѣлбо потѡкъ брѣмѣчѣй, презъ то гѣлосъ жѣлосный нѣякѣй выдаѣтъ (Львів, 1614 Кн. о св. 440).

2. (*чутися, лунати*) звучати: Слышѣ гѣлосъ ѡный въ оушѣхъ мойхъ оуставѣчѣне бримѣчѣй (Євѣ а. Вѣльна, п. 1616 *Прич. отех.* 13 зв.); у вушѣхъ брѣмѣяти (*зберѣгатися в пам'яті, згадуватися*) у вушѣхъ звучати: За чимъ постерегаючи я того всего, абы то у вушѣхъ неприятелскихъ и невѣдомыхъ людей почтивыхъ не брѣмѣло (Луцьк, 1599 *Арх ЮЗР* 1/VI, 273);

(*вимовлятися, виголошуватися*) звучати: В нѣкоторыхъ слѡвахъ словѣнскихъ по Рѣскѣ нѣако(с) прѣкрѣй брѣмѣчи(х) тран(с)пѡзицѣ заживѣлисмо (Львів, 1639 *Апост.* 12 зв. нenum.);

(*про зміст, ідею*) звучати: тѡтъ лѣстъ, ани Пѣвѣла стѡгѡ естъ, ани такъ тѣи слѡва въ нѣмъ брѣмѣтъ (Київ, 1632 *МКСВ* 278).

3. *Перен. (поширюватися скрізь, бути відомим усім)* лунати: Якое мѡви(т) ѡное боуде(т) щѣста? гдѣ жа(д)ного не боуде(т) злого,... гдѣ брѣмѣти боудѡу(т) слѣвы и хвѣлы бжѣе (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.); дѣди(ч) ѡстрѡжны Цнѡтъ и(х) знаменѣты(х): ѡ котры(х) брѣми(т) слѣва, И брѣмѣти пото(л) бѡде(т), поко(л) аже Нѣва...// бѣ(г) свѡй бѡде(т) справѡвати По морѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14-15).

4. *Перен. (бути доказом, свідченням чогось, указувати на щось)* промовляти: самый текстъ евангелскѣй самъ презъ себе брѣмитъ мѡвячи (1603 *Пит.* 49).

БРНУТИ, БРИНУТИ, БРЫНУТИ *дієсл. недок. (стп.* brnąć) переходити вбрід, брести: Ци(м)брове тежъ пре(з) атѣсы(с) рѣкѣ смѣло(с)тѡ ва(р)варьскою бринѣли, бе(з) люди(и), и бе(з) мо(с)то(в) (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.); Бринѣ (Уж. 1643, 39 зв.); Брынѣ transseo aguam (Уж. 1645, 66).

БРОВА, БРИВА ж. Брова: а невѣстька тивѡнова збита, рана крѣваваа на брови аж до кости (Луцьк, 1560 *AS VII*, 60); supercilium брѣви (I пол XVII ст. *Сем.* 167); подноситъ брѣви — зазнавати: Помѣслитъ бы трѣба, хто са... смѣетъ Роскошѡватъ, по(д)нѡситъ брѣви (Вѣльна, 1620 *Лям.К.* 19).

Див. ще **БРОВЪ**.

БРОВАРЕЦЪ ч. Броварник (?). Вл.н.: Ма(р)тингъ броварецъ (1649 *РЗВ* 341 зв.).

БРОВАРНИКЪ ч. (*робітник броварні*) броварник: ксендзь Анѣтоній Янишевскій... //... противко... подданым... Стефана Святополка Четвертенского,... што на Воли передместской... мешкають: Свиридови броварникови, Остапови пекарови... //... оферовалсе правѣне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 156-157).

БРОВАРНОЕ с. (*податок, який сплачували за виробництво пива та за торгівлю ним*) броварне: сами себе чинши, броварное и всякие доходы, которые власне на плебанахъ Светого Духа и на убожество Луцкое, на выхованье, приходятъ, собѣ берете и въ свой пожитокъ оборочаете (Луцьк, 1582 *АрхІОЗР* 1/I, 156).

Див. ще БРОВАРСЧИНА, БРОВАРЩИЗНА.

БРОВАРНЫЙ прикм. 1. (*який стосується броварні, пивоваріння*) броварний: они... броварные рѣчи з двора его покрали (Берестя, 1512 *АС* III, 98); пограбили... котель броварный, за пятнадцать золотыхъ (Володимир, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 137); огнемъ знесли и знишѣчили, начиня броварные и виничные (Житомир, 1646 *АрхІОЗР* 6/I, 540).

2. *У знач.ім.* Влн.: хома брова(р)ны(й) (1649 *РЗВ* 306 зв.).

БРОВАРСЧИНА ж. Те саме, що броварное: упередъ менуючи и кладучи въ томъ пожитки арендарские, мимиходы, капѣсчины, броварсчины, воскъ отъ сычєня меду... менованные неменованому и неменованные менованому ничего шкодити и обличати не мають (Бердичів, 1611 *АрхІОЗР* 6/I, 373).

Див.ще БРОВАРЩИЗНА.

БРОВАРЩИЗНА ж. Те саме, що броварное: Такъже пива волные въ тыхъ маестностяхъ моихъ быть не мають, опрочъ веселѣ, и то за ведомостью арендаторовъ, отъ которыхъ броварщины повиненъ заплатитъ грошей дванадцать (Камениця, 1607 *АрхІОЗР* 6/I, 343).

Див.ще БРОВАРСЧИНА.

БРОВАРЪ, БРУВАРЪ ч. (*стп. browar, сви. brouwer*) 1. Броварня, бровар, пивоварня: на доле по(д) замѣкомъ... ста(й)на а броваръ съ светлицею (1552 *ОКЗ* 33 зв.); жыды... мыто Кремене(ц)кое з млыны,... бровары з ме(р)ками солодовыми...

кажды(и) рокъ до Ска(р)бу нашего аре(н)доу плачыва(ли) по чотырыста... копъ гроше(и) (Вільна, 1560 *ТУ* 90); ѡзабши 8 реки шла сѧ гре(т) до бровару где пиво варили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); Въ томъ дому... стайня рубляная, брुваръ рубляный (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/I, 53); За манастиремъ... броваръ рубленый, драницами побитий; въ немъ котель пивный, кадей великихъ две, прикадки 2, корыто одно (Локачі, 1593 *АрхІОЗР* 1/I, 370); До(м) 8 томъ се(л)цѣ и все бѣдова(н)е брова(р) ви(н)ница ста(й)ня (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 40 зв.); Брѡваръ. *Officina cerevisiaria* (1650 *ЛК* 430).

2. Велика бляшана посудина для пива: по(з)ва-ны(и) побра(л)... броваро(в) зо (в)сѣ(м) два по (д)вана(д)ца(т) копъ грѣше(и) лито(в)ски(х) коштовали ко(т)ло(в) два (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.).

3. *Тільки у мн.* Бровари. Влн.: отецъ архимандрыгъ и капитула... з розныхъ селѣ... з Пуховой Слободы, з Новоселок, з Броваров... козаковъ Запорозких... мощно, кгвалтамъ, арматно насѣлали (Житомир, 1630 *АрхІОЗР* 1/IV, 618).

БРОВЪ, БРОВЬ ж. (*цсл. брѣвь*) те саме, що брова: у Миколая Воротницкого виделом над левым оком на брви рану кровавую (Володимир, 1616 *АрхІОЗР* 1/IV, 447); на протє(с)та(н)та напа(в)-шы,... зыкга(р)мистръ... рану кровавую шко(д)-ливую великую а(ж) до самое ко(с)ти въ голове ве(д)ля чуприны зъ правое стороны, другую на бро(в) на(д) левы(м) ѡко(м) те(ж) кровавую шко(д)-ливую,... позадавалъ (Володимир, 1646 *ТУ* 331); Брѡвь. *Supersilium* (1650 *ЛК* 430); въ (на) бровѣ: а) відкрито, прямо в очі, неприховано: А што называетъ, Филялетъ sprawy synodowe зъ стороны митрополитовы — фращкою, баламутнею и блазєньствомъ, бо тутъ не только митрополитови и владыкамъ прывавляетъ, але и сенаторомъ,... якобы надъ фращѣками и баламутнею бавилися, а наветъ и самому... пану нашему въ бровъ, который... посведчаєть тые sprawy (Вільна, 1599 *Ант.* 805); на бров отвѣт ему дам (1608-1609 *Виш. Зач.* 213); б) до совѣсті: А што противникъ пишетъ, ижъ панове свѣтскіи попомъ, якъ хотятъ, розказують и берутъ зъ нихъ што хотятъ, и робити розказують, то-

нехай... паномъ Полякомъ въ бровъ и в сумнѣнье ихъ!... знакъ вѣри и побожности пановъ... же іереевъ Божиихъ такъ непобожне шанують, же и поборы зъ нихъ берутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1128); в) віч-на-віч, лицом в лице: Нинѣ Велзевулъ Княжа, весь смуткомъ естъ знятый: гды му презъ Крестъ праве въ бровъ сталъ Ісусъ распятый (Львів, 1630 *Траг.п.* 173); на высокость подносити бровъ — зазнаватися: хто не в' якѡмъ дрѣгомъ мѣстѣ, тѣлько в' сѣмо(м) великослѣвно(м) Рѣмѣ бѣвши, кгда са присмѣтрить штѡ са за неправость дѣеть ѡ(т) тѣхъ которыи на высокость по(д)но́сать бровъ, (тѡ естъ которыи гордо собѣ починаю(т) и хвалѣтѣся же Ап(с)лѣськѣи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 190).

БРОВЪКО ч., *розм.* Бровко. Вл.н.: Степа(н) бровъко (1649 *РЗВ* 194); Паве(л) бровъко (Там же, 376).

БРОДА ж. (*смп.* broda) борода. Вл.н.: Микола(и) брода г(рѣш) по(л) г̄ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 19).

Див. ще БОРОДА, БРАДА.

БРОДАВКА ж. (*смп.* brodawka) бородавка. Вл.н.: справца коморы Лу(ц)коє... зъ товаришомъ свои(м) жидомъ Якубомъ, которыи ѡ(т) Бродавки установѣнъ,... ѡ(т) кождого камня зособна по шести гроше(и) взяли (Луцьк, 1570 *ТУ* 148); 8 месте(х)... на(р)ви и бе(л)ску была помова на жиды которые ѡ(т) справе(ц) поборо(в) и мы(т) его давыда шме(р)левича а исака брода(в)ки... на прикомо(р)ка(х) коморы по(д)ла(ш)ское мы(т) и поборо(в)... перестерега(ли) (Володимир, 1657 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53).

Див. ще БОРОДАВКА.

БРОДИТИ, БРОДІТИ *дієсл. недок.* Блукати, бродити: Мѣло вчѣснѣ погѡдне на мѡрю плаваетъ, Котѡрого штѣрмъ нѡсѣтъ, фѣла заливаѣтъ,... порѣ не дохѡдитъ, Часомъ ѡ(т)кѡль ѡ(т)стѣпилъ, в' тѡмъ же мѣстѣ брѡдитъ (Вѣльна, 1620 *Лям.К.* 16); Бродіти (*Уж.* 1645, 50 зв.); вѣ крѡви бродити *див. КРОВЬ.*

БРОДЪ, БРУДЪ ч. 1. Брѣд: А потомъ есми повел ѡт тогож бродѣ... на остров (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282); наши м[о]лебниці... дали за измяноу Магдалѣи... два селище... пониже каменнаго броуда

на оустіе потока (Бирлад, 1555 *DBB* I, 55); исходит пут из лѣса на... брѣд Вербовець (1583 *DBB* 1, 86); къ тому брегы и яркы ведлѣ циркусу а знаковъ меджы, вѣкол почавши пониже млина одѣ броду просто въ гору ку полночи (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV 225); Водотѣчь: Брѡдъ, потѡкъ (1627 *ЛБ* 16); тоѣй нѡчы перепровадилъ [Іаковъ] сво(и) набѣтокъ чѣрезъ брѡдъ, а сѣмъ zostалъ на тѡмъ бѡцѣ брѡда (серед. XVII ст. *Хрон.* 50); Бродъ. Vadum (1650 *ЛК* 430).

2. Вл.н.: иде меджа тымъ яркомъ понадъ млинъ мой, ажъ ку цестѣ преходячей поток ку Липнику, званъ Бродъ (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV, 226);

у складѣ вл.н. бродъ гордовский: види(л) есми противъ бродѣ го(р)довского... зна(к) зопсова(н)я слободы (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв.); бродъ Гринковъ: Штѡс дотычет бродѣ Гринкова волно князю Ковелскому в томъ мѣстѣ став засыпати (Ковель, 1538 *AS* IV, 168); бродъ кривый: Подѣстарости(и) ратенъски(и)... з людьми поветѣ ратенъского... вели насъ... ѡ(т) дѣднѣя до бродѣ кривого (1546 *ОГ* 26); базарабовъ (басарабов) бродъ: в ѡстрыцы где шла(х) идеть на базарабо(в) бродъ ви(и)ни тежъ сѣна косити на замокъ де(и) (1552 *ОВін.З.* 139 зв.); Во(и)тѣ кѡзминъски(и) максимъ з бояры... вели...//... ажъ до дорогъ которые... розышлыса ѡдна пошла к басарабовѣ бродѣ а дрѣгая к гѣбинѣ (1546 *ОГ* 91-91 зв.); березовъ бродъ: А тѡе ро(з)ниці межы березова бродѣ и межы кобылькы по млынокъ вши(р)ки с початкѣ якобы на полѣмили (1546 *ОГ* 18); волѣчий бродъ: И ве(л) насъ Миха(и)ло котовичъ... // ѡ(т) гребли Пѣзовское... до волѣчи(х) бродовъ ѡ(т) во(л)чихъ бродо(в) до леса городельского (1546 *ОГ* 50 зв.-51); Гудчий Брод: панъ Гневошъ... листь... свой... на записанъе вечистое островка на озере в маѣтности его милости дѣдичной села Дрозденъ и Гудчого-Броду будучого... просил, абы... в книги нынешние уписанъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 433); Козий Брод: мѣстцо зовется врочишомъ Козий Брод (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16); лисий Бродъ: шли... до верхѣ... По лиси(и) Бро(д) (Львів, I пол. XVI ст. *Ап.Покр.з.* 3); Михалевский Бродъ: кгру(нт) ве(с) ...поделили, то є(ст) поча(в)ши ѡ(т) реки Гу(и)вы,

межи рудками Михале(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилое Рыболо(ва) Гне(з)да гредою (Житомирщина, 1584 *ККПС* 59).

БРОЖКИ *мн. (вид візка)* дрожки: на ты(х) грѣды(х) бадавѣа(х), вѣлаха(х), дрыкга(н)та(х), стѣпака(х), единогодника(х), колы(с)ка(х), ле(к)тыка(х), бро(ж)ка(х), карѣта(х), ко(т)чѣи(х), трѣ(п) сво(й) пременяючи(й) ѿ животѣ вѣ(ч)но(м) мыслити вѣмѣстити не може(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238 зв.).

БРОЗДА *ж.* Вузdecka, вудила: Брозда. *Frenum. Capistrum* (1650 *ЛК* 431).

БРОЗДАТИ *дієсл. недок. (кого)* Гнуздати: Броздаю коня. *Fremo equum. Iniicio frenum equo* (1650 *ЛК* 431).

БРОЗДОНОСЕЦЬ *ч.* Той, хто гнуздає коня (коней): Броздонѣсець. *Freniger* (1650 *ЛК* 431).

БРОИТИ *дієсл. недок. (стп. broić)* 1. (що, проти чого) чинити, витворяти (щось погане): дей есми перед ними за стугою в коморѣ крился, а потомъ дей, от мене пошедши до церкви, там дей... у церковь уломився, и тамъ што хотел, то броилъ (Володимир, 1579 *АрхІОЗР* 1/VI, 65); сами (што колвекъ одно чините,) все противъ яснымъ канономъ и уставамъ светыхъ богоносныхъ отецъ броите (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1121); Маѣтъ тѣды злѣдѣй вѣлность и жѣръ и по Крещѣніи вѣйти и брѣити што хѣчетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 134); Пѣкѣль чловѣкъ Бѣга са держитъ, и пѣкѣль при нѣмъ найдѣтсѣ, пѣты нѣчѣго здоро(ж)ного не брѣитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 23).

2. Чинити розбій: року ахли... на украинѣ козаки броили и ляхѣ(в) деспекты чинили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Пѣрсове... ено звѣкли плюндѣрѣючи брѣити, и мѣста бѣрити такъ тѣжъ и Скиѣи и Вѣрвары якъ Пѣрсове чинѣчими ѡказовѣлиса (Київ, 1627 *Тр.* 659);

бешкетувати, сваволити: и кгда вже небожчик собе подпилъ, почаль броити в дому, тотъ попъ, обачивши, ижъ броилъ, ублагавши его, спати положилъ на постели у светлицы (Луцьк, 1583 *АрхІОЗР* 8/III, 374); *Образно:* Таѣмне бовѣмъ и скріте во вѣдѣрнемъ члѣвѣ и оумъ брѣитъ, и зъ пѣмысли бѣретсѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 161); дивы броиты — бешкетувати, сваволити: Асаула козацький...

Игнатъ Калипинъ Стрелницъкий побилъ былъ на добровольной дорозе и подеспектоваль помененого сознавающого, и отнялъ му былъ // шапку великую ягудъ, зъ козаками своими упивъшисѣ у Краковѣнъки горелки и дивы броячи (Луцьк, 1641 *АрхІОЗР* 3/I, 385-386).

БРОНА¹ *ж. (стп. brona)* борона: *pectenis*, гребе(н), брацало, броня (1642 *ЛС* 303).

Див. ще БРОНА.

БРОНА², **БРОНЯ** *ж. (стп. brona)* брама: И съ тыхъ пенязей казали есмо имъ мосты мостити на Муховцы на Угринцѣ, на Струзѣ, у броняхъ и по улицамъ (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); Вошо(д)ши в замокъ броною по лѣвѣ в дрѣго(й) стѣне што ѿ(т) днепра... форѣтка чере(з) валъ яко бы кѣ воде (1552 *ОЧерк.З.* 17); два чоловѣки войтовы,... также вал скопали, а дороги по немъ починены противъ брони мѣсткое Запятницкое (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); Повторе... Иванъ Бѣлдага ска(р)жилъсѣ... на Никифора Сага(й)да(ч)ника, ижъ его Никифо(р) споткавши на предмѣстю краковскомъ прѣ(д) броною неви(н)не сромотилъ и ѿбе(л)жилъ (Лѣвѣв, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); я василе(и) со(с)ни(ц)ки(и)... со(з)наваю... ижъ... положи(л) е(с)ми по(з)во(в)ше(ст)... ѣ замо(ч)кѣ пѣа ивана бо(г)дановича ко(р)чѣ(н)ского... ѣ ворота за(м)ковые в броне ѣткнѣ(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 13); И вшѣдши въ брѣню мѣскѣю мѣвили до лѣдѣ: мѣжеве тыи спѣкѣйни сѣтъ, а хочутъ мѣшкать зъ нѣми (серед. XVII ст. *Хрон.* 52); броня воротная — вежа: во(в)семъ замѣкѣ ѿ(д)на вежа то естъ броня воротнаѣ (1552 *ООвр.З.* 96 зв.); брони адовы, брони пекельные. *Образно:* пекельні ворота: въ шкалевѣнью патріархѣй царѣгоро(д)ской, яко тѣй противъ котѣрой бы брѣны пекельные перемочи, в котѣрой прокла(т)ство, свѣтокоупство... и иншіе тѣмъ подѣбные вѣды и недоста(т)ки найдѣвати бы са мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 156); Такимъ же абовѣмъ на весь свѣтъ военникомъ зъ владзою отпушчѣня грѣховъ и зъ упевнѣнемъ звѣтѣзства надъ бронами адовыми, посланный былъ ѿ Христа Бога, рыбытѣ Андрей, братъ Петровъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 410).

Див. ще БРАНА.

БРОНАТНЫЙ див. **БРУНАТНЫЙ**.

БРОНИНИЙ див. **БРОННЫЙ**.

БРОНИТИ¹ дієсл. недок. Боронувати: рестіно, ас, чешу, броню, жну (1642 ЛС 303).

Див. ще **БОРОНОВАТИ**.

БРОНИТИ² дієсл. недок. (стп. брони́с) боронити, забороняти (робити що): а тымъ же подданымъ костелнымъ куповать, продавать, питя вшелякого шинковать albo варить не бранили (Варшава, 1570 АрхЮЗР 6/1, 79).

Див. ще **БОРОНИТИ**.

БРОННЕ присл. (стп. брони́е) збройно, зі зброєю: подстаростий... способивши сѧ з многими паны... бронне, а моцне... приехавши под замок... Звинигород, стали (Звенигород, 1546 АS IV, 499).

БРОННИКЪ ч. Зброяр: Бронникъ. Armogum faber (1650 ЛК 431).

БРОННЫЙ, БРОНИНИЙ прикм. (який стосується зброї) збройовий: и к томѣ вѣлели емѣ [Янѣ] в тых замках наших ѡсмотрети и пописати дѣла великии и малыи и гаковницы, рѣчницы, // порохи, салетры, свинец, ѡлово, серки и иншии всакии рѣчи бронныи, ѡт мала и до велика (Краків, 1540 АS IV, 232-233); Ключи ѡтъ... рече(й) бро(н)ныхъ... ѡ ротмистра (1552 ОКан. 3. 21); Ключи до ска(р)бу того бронинего ѡдинъ ѡ старосты а дрѣги(й) ѡ // ро(т)ми(с)тра (1552 ОЧерк. 3. 6 зв.).

БРОНОБОРЕЦЪ ч. Воїн: Броноборець. Armis pugnans (1650 ЛК 431).

БРОНЬ, БРОНЪ ж. 1. Зброя: всакдю бронь побрати казалъ (1552 ОБЗ 143); є(ст)ли(ж) бы его заби(л) ѡ(т) руки киємъ або якою бро(н)ю... таковы(и) за ѡного платити не винє(н) будеть(1566 ВЛС 100); самъ ѡсобою своею з многими слѣгами помо(ч)никами своими... з ро(з)ными бро(н)ми... ѡ(к)на повыбива(в)ши того вря(д)ника... бе(з)ви(н)не са(м)... на сме(р)ть... заби(л) (Володимир, 1572 ЖKK II, 17); наеха(в)ши... з ро(з)ною бро(н)ю во(и)не належачою... на име(н)є свисчовъ по(д)даны(х) ...позбивали и помо(р)довали (Луцьк, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 63); орѣжіє, бронь, зброѧ (1596 ЛЗ 63); неяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... забє(г)ши с тылѣ тя(л) в головѣ шко(д)ливе Папа хлебо(в)ского которы се хоте(л) боронити звыча(й)ною броню шаблею

(Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 3); Возми брѡнь твою сагайдакъ и лѣкъ. а вѣди на полє (серед. XVII ст. Хрон. 41).

2. *Перен. (засіб для досягнення якоїсь мети)* зброя: взѧ(в)ши бро(н) дѣховндю ѡ(т) недѣжого и недѣмѣлого, сами по вѣре крѣпко дѣствовати, и сопостѧто(м) исти(н)ны(и) ѡ(т)вє(т) давати (Острог, 1587 См. Кл. 5); То и(х) брѡнь была и є(ст), Кр(с)тѡмъ звитажѧти, И прикла(д)нымъ жит(є)мъ свы(м) а(к) слѣнце сіѧти (Київ, 1618 Вѣзер. 14); Єстєсь вѣрный, знѧменайса кр(с)тѡмъ: мовѣ, тѣю тѣю (!) самѣю брѡнь маю: тѣ лѣкарство, иногѡ не знѧю (Київ, бл. 1619 О обр. 78); Тѧк и дѣховный члѣвкъ, взѧвши нѣ(с)ндю Дѧх брѡнь, выходи(т) прѡтивъ неприѧтелей, източивши бѣтвѣ, по(д)бивѧетъ // ихъ по(д) нѡги свои (Вільна, 1627 Дух.б. 193-194); они маютъ на(д) все моцнѣйшдѣю брѡнь, вздыхѧніє, и плачь (Київ, 1637 УЄ Кал. 738).

3. (*лати, панцир*) броня: Што вѣ правдѣ и брѡню єсть бѣрзо великою, на ѡ(т)ражєнє стрѣлѣ прѡтивника и ѡборѡною мѡчною (Київ, 1627 Тр. 29); thoгах, перси, брон(ъ) (1642 ЛС 398);

(*військове спорядження коня*) амуніція: Приѡздоблѧютъ єгѡ [кона] брѡнѣю, то єсть збрѣєю и кнѣисомъ (Вільна, 1627 Дух.б. 215).

4. *Перен. (про сніговий покрив)* панцир, броня: та(к) ихъ снѣжною броню до кгрѣ(н)тѣ поразили (1582 Кр. Стр. 44).

Див. ще **БОРОНЯ, БРОНЯ**.

БРОНЯ¹, **БРОНА** ж. 1. Те саме, що бронь у 1 знач.: мають они также... иные потребности ку оборѡнѣ местской справовати и прибавляти всякими бронями такъ, яко и мѣщане (Вільна, 1529 РЕА I, 167); А которы(й) бы... важи(л)ся с таковыми бронями пере(д) судъ при(й)ти таковы(й)... маеть на(м)... заплатити двана(д)ца(т) рубле(й) гроше(й) (1566 ВЛС 50 зв.); при(н)ципалове... з ро(з)маитою стрє(л)бою рѣ(ч)ницами мѣшкетами такъже и рѣ(ч)ными бронями шаблями косами и ры(д)лями за поводи(м)... выпѧ(д)ши само(г) є(г) м(л)... лаяли лжили и злорєчили (Володимир, 1631 ЦДІАЛ 823, 1, 579, 122 зв.); Бронѧ. Arma (1650 ЛК 431).

2. Те саме, що бронь у 3 знач.: тѧкъ великая была кѣпа прѡтивникѡ(в), и нѧ мнѡзство незличѣное

дшикованаа, и збрóами и брóнами обварóванаа, же... дэсáть Скіѡвъ на єдногo Грѣка могло стáнѣти (Київ, 1627 *Тр.* 660); aegis, dis, броня (1642 *ЛС* 72); logico, as, в броню облекаюся (Там же, 257).

3. *Перен.* (засіб для боротьби з чим-небудь) зброя: вѣ(з)ми же(з)лѣ мо(й) в рѣкѣ твою... гды бы его бы(л) не мѣ(л) в' звычайю... носити в рѣка(х) свои(х) которы(м) ношѣніємъ впоминає(т) дѣхо(в)-нє, же... не маю(т) быти бє(з) брѡнѣ межи та(к) великои злѡсти щєкаючи(х) псѡвъ, и невиданы(х) бѣсти(й) неправости дѣхо(в)ны(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 7).

БРОНЯ² див. БРОНА².

БРОСКВА ж. (стч. broskew, стп. brzoskwinia) (персикове дерево) персик: persica, бросква дерево (1642 *ЛС* 311).

БРОСКВИНА, БРОСКВИНА ж. (стч. broskew, стп. brzoskwinia) 1. (персикове дерево) персик: Броскви́на дерево. Persica arbor (1650 *ЛК* 431).

2. (плід персикового дерева) персик: Овоцы их быти мают, мед в пасеци, окром вина и бросквин, которые для себе заставляемо (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164).

БРОСКВИННЫЙ прикм. Персиковый: Бросквинный плѡдѣ. Persicu(m) malum. Nux persica (1650 *ЛК* 431).

БРУВАРЪ див. БРОВАРЪ.

БРУДНОСИВЫЙ, БРУДНОСИВЪ, БРУДНОСЫВЪ прикм. (про масть коня) (сірий з коричневым відтінком) брудносивый, сірувато-мутний: боры(с) стромѡсови(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носивы(й) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 85 зв.); я(н) межеви(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носи(в) громокова(т) (Там же, 87 зв.); Пахоло(к)... карпи(н)ски(и)... ко(н) по(д) ни(м) бру(д)носы(в) (Там же, 89 зв.).

БРУДНЫЙ прикм. 1. Брудный, нечистый, забруднений: Брудный. Squalidus. Squaloris plenus (1650 *ЛК* 431).

2. У знач. ім. с.р. брудное — (те, що забруднене, нечисте) брудне: ша(т) з во(л)ны рѡблены(х) не оуживаюгѣ, але тїлко з полотна и то жадєнъ з ни(х) пáри не маєгѣ: але по є(д)нобѣ ро(з)дає(т) брáтии... старши(й)... ѡ(т) ни(х), гды що бáчи(т) брѣ(д)ное, ѡ(т)бираючи (серед. XVII ст. *Кас.* 38 зв.).

БРУДЪ¹ ч. Нечистота, бруд: Яко гдыбы якій Крѡль, нашо(л) бы оубѡгѡю... дѣвкѣ, зна(в)ши з' неї спрѡсныи сѡкмáниска брѣдѣ, и кал' ѡмѡлѣ, самѡю шáтами ѡздѡбными одѣлѣ,... та(к) и Г(с)дѣ з'раненой... дѣши, даєгѣ лѣкарство, и... ѡдѣвáєт' єи... зацными Крѡлѣвскими шáтами (Вільна, 1627 *Дух.б.* 252); Боріѡв: Зѣльє ѡстрогѡ смáкѣ, до вымывáнѣя брѣдѣ способное я(к) ѡ на(с) мѡло (1627 *ЛБ* 187); Бру(д). Pluvis. Squalor. Pe[d]or (1650 *ЛК* 431);

перен. мерзенність, огидність: Скверна́, брѣдѣ, гніюсность, єже єсть излѡаніє сѣмене (1627 *ЛБ* 77).

БРУДЪ² див. БРОДЪ.

БРУЄВКА ж. Безчинство, розбій: писаны(й) то(т) позовѣ в рєчи и жалобє... пѣна Рєпѣко(в)-ского... которы(й) и(х) мѣ(ст)и припозыва ѡ недоси(т) учинєне брѣвєки у дво(х) тѣсєча(х) по(л)-ски(х) єму, пѣу Ви(н)цєнѣтому, за(с)тавленого (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 46).

БРУКИ мн. (нн. brouh, лат. bracas) штани, холошні (?): взяли... кошулки, бруки, рантухи, обрусы, пошвы постелные (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242).

БРУКСЕЛЧИКЪ ч. (стп. brukselczyk) (житель Брюсселя) брюсселець: здає(т) ми са же(м) тебе нѣкгды види(л) лечѣ не досы(т) памєтаю где мни-маю в' Брѣксє(л)ля(х) такѣ єсть заправды я єстє(м) брѣксєлчикѣ (к. XVI ст. *Розм.* 43).

БРУКЪ, БУРКЪ ч. (стп. bruk, burk, снн. brugge) 1. Брук. ѡ на бруку мешкати — не мати власного житла, господарства: И так дви лити, на бруку мешѣкаючи в туи халупце купленной, потравил [Ян Мрозовский] (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581); лѣта на бурку не тратити — не марнувати своїх рокив, вести моральний спѡсїб життѣ: Кнѣжа... мѡлодѡсти лѣгѣ своихѣ, по ма(р)нѡтравствѣ и рѡспѣста(х) на бѣркѣ не трáти(л) (Острог, 1598 *Отп. КО* 17 зв.).

2. Вл.н.: Игна(т) брѣкѣ (1649 *РЗВ* 343 зв.).

БРУНАТНЫЙ, БРОНАТНЫЙ, БРОНАТНЫЙ, БУРНАТНЫЙ, БУРНАТЪННЫЙ, БУРЪНАТНЫЙ, БУРЪНАТЪННЫЙ прикм. (снн. brunat, слат. brunaticus) брунатный; коричневый, темно-жовтий: с комо(р) и с скрыни в мене побрали... //

вло(с)ко(г) сукна бу(р)натно(г) локо(т) па(т) а дте-
(р)ѣину сукна зелено(г) па(т) (Володимир, 1567
ЦДІАК 28, 1, 2, 24-25); отъ гладъкихъ аксамитовъ
чорных, червоныхъ, бурънатныхъ и иныхъ барвъ,
от кожного локтя по грошей три (Вільна, 1568-
1573 ПККДА II, дод. 561); У... Кали(н)ско(г)[о]
злуплено делию бу(р)на(т)ную (Житомир, 1584
АЖМУ 119); взялъ:... шлы(к) лиси(и)... рѣкавицы
брѣна(т)но(г) фалю(н)дышу (Брацлав, 1590 ЛНБ 5,
II 4047, 23 зв.); фелонъ плотняный, адамашком
бронатным окладаный (Пересопниця, 1600 АрхЮЗР
1/VI, 295); юпа по(л)кгранатовая бѣ(р)на(т)ная
(Київ, 1617 ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 1 зв.); на днѣ
жо(л)то(м) квѣты брунатные (Львів, 1643 Інв. Усп.
78); а на то еще йнное прикрѣтъ з' скѣръ борнат-
ной фѣрбы (серед. XVII ст. Хрон. 103 зв.).

БРУСЕ див. **БРУСЬЕ**.

БРУСИЛОВЕЦЪ ч. (мешканець Брусилова або
виходець із нього) брусиловець. Вл.н.: Хи(л)ко Брѣ-
силове(ц) (1649 РЗВ 444); ва(с)ко брѣсиловець (Там
же, 445).

БРУСОКЪ ч. (невеликий довгастиий чотиригран-
ний шматок чого-небудь) брусок: взя(л)... мыла бру-
со(к), гребе(н), гре(б)ло (Житомир, 1582 АЖМУ 44).

БРУСЦЕ с., зб. Брусся: Брѣсца соснового на
бѣдова(н)є замѣкѣ... подѣ горою днепровую ски-
дано в громадахъ можетъ быти ѡпатъ десѣтъ копѣ
(1552 Очерк. З. 17 зв.).

Див. ще **БРУСЬЕ**.

БРУСЬ¹ ч. 1. (обтесана чи обпиляна чотири-
гранна колода) брус: а до того дерева брусьє поте-
саное по пяти сажень... тамъ до замку до мана-
стыра нашого звезли были... и того дерева сто и
пять брусоевъ с того дерева нашого побралъ и по-
палити казалъ (Володимир, 1604 АрхЮЗР 1/VI,
347).

2. (довгастиий чотиригранний шматок чого-не-
будь) брус: богданѣ дякѣ далѣмъ... //... мыла брѣсь
(Володимир, 1590 ЖКК I, 312-312).

3. Перен. (спеціальний камінь для гостріння)
брус: мечъ вѣры вѣшае дѣховны(и) обложенъ естъ з
обѣ сторо(н) многими брѣсами, или ослѣми бысте
то(л)ко хотѣли сѣми рѣд не(д)бѣлства вѣшаго
отерти и прояснѣти (Острог, 1587 См. Кл. 6).

4. Вл.н.: Ми(с)ко брѣсь (1649 РЗВ 355).

БРУСЬЕ, БРУСЕ, БРУСЬЕ с., зб. Брусся: сте-
ны... подѣпереты брѣсьемъ моцнымъ (1552 ОКЗ
33); несколько десѣтъ копѣ брѣсьа соснового на(д)-
трѣ(х)лило ѡтъ воды (1552 ОКан.З. 19 зв.); ветрѣ
поздира(л) латы // крокви бру(с)е (XVI ст. ЦНБ II
22641, 7-7 зв.); а до того дерева брусьє потесаное
по пяти сажень, которое есмо были зѣготовали на
будоване церковей Божыхъ и тамъ до замку до ма-
настыра нашого звезли были (Володимир, 1604
АрхЮЗР 1/VI, 347).

Див. ще **БРУСЦЕ**.

БРУХО див. **БРЮХО**.

БРУХОВЫЙ прикм. Череватий, пузатий: Чо-
гѣжъ наѡстѣтокъ ѡбжирлѣвый в' стѣрости, и брѣ-
ховый слѣго хѣчешъ (Вільна, 1627 Дух.б. (Передм.
II), 9).

БРУХЪ див. **БРЮХЪ**.

БРУЧАТЫЙ прикм. (про одяз) виготовлений з
черевної частини шкурок хутрових звѣрів: Сенко
Полозовичъ... побрал... шесть шубъ белиннихъ
брушчатыхъ, а семей торлопъ бручатый же бе-
линный (Вільна, 1503 АрхЮЗР 3/I, 1).

Див. ще **БРУШКОВЫЙ, БРУШЧАТЫЙ**.

БРУШКО с. Шкурка хутрових звѣрів з черевної
частини: а сыну моему Михайлови шуба моя ада-
машки чорное, брушками лисими подшита (Торо-
канів, 1555 ЧИОНЛ V-3, 158); жупица мухаярова,
лисми брушками подшита (Луцьк, 1570 АрхЮЗР
1/I, 23).

БРУШКОВИЙ прикм. Те саме, що бручатый:
шубка брушковая лисяя, фурстатомъ крытая (То-
роканів, 1555 ЧИОНЛ V-3, 159); шубка опрятная
брушковая лисяя (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III,
136); маетность моя: ...кожуховъ лисихъ брушко-
выхъ три (Луцьк, 1570 АрхЮЗР 1/I, 23); Моше(и)
лазаровичъ гѣба(р)... ме(л)... футѣ(р) белинги(х)
брѣшковы(х) з̄ (Берестя, 1583 Мит. кн. 16).

Див. ще **БРУШЧАТЫЙ**.

БРУШЧАТЫЙ прикм. Те саме, що бручатый:
Сенко Полозовичъ... побралъ... шесть шубъ бе-
линныхъ брушчатыхъ (Вільна 1503 АрхЮЗР 3/I, 1).

Див. ще **БРУШКОВЫЙ**.

БРЪВЕНО с. (цсл. бървьено) те саме, що бер-

вено: своѣго бръвена въ бѣча(х) сѣмнѣна лежачого видѣти не хочещи, а на поро(х)но братнее видѣти ѣго, широко ѡчи продра(л) еси (п. 1596 *Виш. Кн.* 255).

Див. ще БРЪВНО.

БРЪВНО с. (цсл. бървьно) те саме, що бerve-но: а виймоу соуцещъ изъ ока твоего але бръвно въ окоу твоє(м) яв'ный грѣш'никоу (1556-1561 *ПЕ* 38 зв.); Слѣма: Бръвно, трамъ, бerveно (1627 *ЛБ* 117).

Див. ще БРЪВЕНО.

БРЪМЕНЬЕ див. БРМЕНЬЕ.

БРЪМѢТИ див. БРМѢТИ.

БРЫДИТИ дієсл. недок. (чим) Бридити, гиду-вати: перьшие Грекове въ отъправенью набоженъ-ства езыкомъ Латиньскимъ и церымоніями косте-ла Рымьского брыдили (Вильна, 1599 *Ант.* 495).

БРЫДИТИСЯ, БРИДИТИСЕ, БРИДИТИСЯ, БРИДИТИСА, БРИДИТИСЕ, БРЪДИТИСЯ дієсл. недок. 1. (ким, чим, кого, чого) (відчувати оиду, відразу) бридитися, гидувати (ким, чим): его милост... для мене... великие утрати... чинити не переставает, не брыдячыся ни в чомъ форобы моее сродзе страшливое... яко належит... правому мал-жонкови (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 184); и ноги его пречесные целовати не брыдимся (Воло-димир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1075); естесмо слабы и брыдимоса брати їсти ма́са сѣрѣвого, а ба́рзѣй члѣвѣчого тѣла (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 194); дрѣзи́и по-чю́ли ма́со ѡно... ѡ(т)на́ли ѡ(т) не́е и поили. а кг(ды) и(м) повѣдѣла. ажъ дѣта. брыдилисѣ, а пла-ка́ли, крыча́чи по дѣлицы (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84 зв.); тыи грѣша́тъ... кото́ріе блі́жни(х) свои(х) в' недоста́тка(х) ѡ́х' не ратѣю́т, хо́рымиса бры́да(т), и ѡны(х) прокли́наю(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908); Брыжуся. *Abhottco* (1650 *ЛК* 430).

2. (ким, чим) Гребувати (ким, чим), нехтувати (ким, чим, кого, що): таковыє люди..., чародейст-вы, ворожками и иными... злыми речми... бры-дать се (1577 *AS* VI, 75); посполите брыдятся чыта-ніємъ писма церкви римское, не довѣраючи имъ и прычитаючи, якобы не власне писма светые и пис-ма учителей церковныхъ приводити (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 148); Але бог есть святыи и злыми ся бры-дять (к. XVI ст. *Укр. н.* 84); Попурияся зновѣ а крес-

то(м) ся брыди, я с тобою и ты нероздѣлно ходи (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 103); та́къ и на́шѣ дшѣ... если хѣчоу(т) абы ихъ мѣлый ѡблѣбѣне(ц) навѣжалъ..., неха́(и) ефѣта не припоуцають до се́бе, неха́й всѣми бри(д)кими // ро́скоша́ми бры́-датса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 160-160 зв.); Гнѣша́-юса: Бры́джѣса, ѡ(т)рѣ́каюса, пры́кро ми, мерзѣт' ма, горжѣ, взгоржа́ю (1627 *ЛБ* 26); Щаслівыми сѣтъ и тыѣ, кото́рыѣ ѡ(т) нѣх' вѣзѣрже́ною потѣп-леною и проклѣтою на́дкою, и блѣзѣнѣрствы Гере-ти́цкими бры́дат'са, и ѡ(т) нѣх' са... выстерѣ́гають' (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 83); Бгѣ... не ты́л'кѡ грѣ́ха́ми за шпе́цѡныхъ невыслѣхива́еть, але бры́дат'са на(д) то го́лосомъ ѡ́хъ (Київ, 1648 *МКСВ* 349).

БРЫДКИЙ, БРИДКИЙ, БРИДОКЪ, БРИТ-КІЙ, БРЫДКИЙ, БРЫТКИЙ прикм. Бридкий, гидкий, неприемный, відразливий: діаво(л)... бо-и(т)са, и бе(з)чести(т)са ѡ(т)... некрасного, нѣ́кѡму нелюбимого, ми(р)ски(м) бры(т)кого. на посоро-маче(н)е ми(р)ское красоты: дѣхне вымышленого строю ношена того клобѣка (п. 1595 *Виш. Кн.* 229); зачи(м) много блудовъ и злы(х) поступковъ... и много бры(д)кого сватокупства наступило, и(ж) са ереси ро(з)сѣлали и всю праву рѣсь ѡпановали (Бе-рестя, 1596 *ЦДІАЛ* 131, 1, 627); неха́й всѣми бри(д)-кими ро́скоша́ми бры́датса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 160 зв.); якъ пе́сь кото́рыйса ворѣ́чае(т) до своѣхъ вы́мѣтовъ, бры(д)кимъ е́сть, та(к) и глоу́пый кото́-рыйса своѣю злѣ́стю ворѣ́чае(т) на своѣй грѣ́(х) (Острог, 1607 *Лѣк.* 89); Оу́шом' на́шимъ слѡ́въ плѡ́н'ныхъ... и бры(д)кихъ слѣ́хати не допѣща(и)моу (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 213); ѡбжа́ръство е́сть бры́дко (написано на полях. — *Прим. ред.*) (Вильна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 2); Четвѣ́ртѡе ѡкно́ но́здрѣ, през то́е по(з)нава́еш; за́пахи вдѣ́чній, и смра́ди бры́дкіи (Чернігів, 1646 *Перло* 3);

(який викликає нудоту) нудный, діал. нуткий: Повѣ́дають в' лѣ́ка́рски(х) на́дкахъ бѣ́глыи лю́де, ѡ́жъ ме(д) з' приро́женою своѣю соло(д)костію ма-е́тъ нѣ́акѣю мо́ць мѣ́рне пры́крѣю або бры́дкѣю, та́къ же и полерѣ́жкѣю або чѣ́стачкѣю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 184).

Див. ще БРЫДЛИВИЙ, БРЫДОТЕНЬ.

БРЫДКО, БРИДКО, БРИТКО присл. 1. Брид-

ко, гидко, неприємно: лёчъ же тоё припоминанѣ... и вточѣнѣ тоуѣтъ, мно́го такіхъ рѣчій, о котѣрыхъ и слѣхати бри(д)ко за собѣю потагати бы моуѣшло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206); посмотри(м) же еще на юны(х) котѣрыи бы могли на бар'зо добро-во(л)не не до(л)житиса то є(ст) млоде(н)ці и панны... где є(ст) бо(л)ше... ско́дѣвъ пласѣвъ що... люде(м)... бри(т)ко (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 198); Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Штѣ се колве(к) по земли ползлетъ на персѣхъ, и ногъ мно́гъ маѣтъ єсти не бѣдете, бо бры́дко єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

2. Твердо, непохитно: Ѡ дшѣ стѣи, котѣріє правдиве в нѣ(с)ны(х) палаца(х) триоу(м)фѣю(т), а не в коутѣ яко́мъ свѣта знайдѣются до соудного дна, яко бри(д)ко нѣколи(с) армѣни и грекове вѣрили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 237 зв.).

БРЫДКОСТЬ, БРИДКОСТЬ ж. Бры́дкість, огида, гидота, відраза: Кды за(с) ѡбачите бры́дкость спустоше(н)я тые што въ юдско(и) (!) земли буду(т) неха(й) дѣкаю(т) на горы (Хороші́в, 1581 *Є. Нег.* 50 зв.); бры́дкостью єсть у Пана уста кламливые, але котѣрыє верне на все́мъ чыпять, тые ся Ему подобаютъ (Вільна, 1599 *Ашт.* 949); А єслися мя дѣткнѣтъ своєю рѣкою... Бры́дкость внѣтъ чуѣтъ и хѣт' тра́титъ до єдѣн'а (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); З мѣжчѣзноу не злѣча́йся злѣчѣніємъ невѣсти(м) бо бры́дкость єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 122);

зло, недобре, погане: а кто приказаній Створителя своѣго и добродѣа // незаховѣтъ; але непристойне са ховаючи, бры(д)кости полнытъ, блѣкаѣтъса зайсте таковы́й,... и долѣжникомъ єсть... незличоныхъ мѣкъ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 461-462).

Див. ще БРЫДЛИВОСТЬ.

БРЫДЛИВОСТЬ, БРИДЛИВОСТЬ ж. Те саме, що бры́дкость: Єсли апѣхристъ маѣтъ вси знаки и упомѣнки вѣры хрестіянское згладить, бо для того єсть названъ бры́дливостью надѣ подивѣнѣе спустошающею... всѣ речи светые, тогды можемъ правдиве рѣчій, же сегоднешніє геретикове суть члонками его (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 164); соуѣтъ тые // котѣрыє емѣ тоѣ кгы схѣчѣтъ в' очи рекѣтъ. з мѣншихъ рѣчій сна́дне сѣдѣти о бѣлшихъ, котѣ-

рыхъ яко́мъ рѣклъ оухѣдачи бры́дливости замѣвчѣю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206-206 зв.); Сѣгнѣшеніє: Мѣрзость, бры́дливость (1627 *ЛБ* 126); Кождаа дшѣа котѣраа(б) оучинила што з тѣхъ бры́дливостей, згінѣтъ зпосредкѣ // лю́дѣ своѣго (серед. XVII ст. *Хрон.* 122-122 зв.);

зло, недобре, погане: а манасіа... сѣтворѣ(л) лоукавое прѣ(д) очіма гѣіма. и оучини(л) во́л'ноую бры́дливо(ст) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208).

БРЫДЛИВЫЙ, БРИДЛИВИЙ *прикм.* Те саме, що бры́дкий: Нао́ука то и росказанье нехр(с)тіанскихъ... дѣкторѣвъ..., котѣрыє в' талмоуѣтъ незличѣнѣю рѣчъ спрѣсныхъ глоупыхъ бры́дливыхъ... фалшовѣ и клѣмствѣ написавши,... своимъ жидѣомъ вѣрити росказали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 67); послѣдги котѣрыє инши(м) были або та(ж)кѣіе, або бри(д)ливые, на ка(ж)ды(и) дѣнь... са(м) ѡ(т)-правовалъ (серед. XVII ст. *Кас.* 52 зв.); поменѣные принципалове... взявши якийсь скрытый гнѣвъ противѣко небожчикови Миколаєви Кренѣтовскому, умыслѣне при посѣженію о секте бры́дливой аریانьской мову всчали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787).

БРЫДНЯ *див. БРЕДНЯ.*

БРЫДОТЕНЪ, БРИДОТЕНЪ *прикм.* Те саме, що бры́дкий: тимо(н) дѣхо(м) є(ст) бри(до)те(н) (XVI ст. *Травн.* 138).

Див. ще БРЫДЛИВЫЙ.

БРЫЖОВАТИ *див. БРИЖЕВАТИ.*

БРЫКАТИ *дієсл. недок.* Противитися. ◊ **против осна брыкати** — противитися Богові: А (є)сми іс которого ты гонишь тру(д)но є(ст) тобѣ проти(в) ѡ(с)на брыкати (II пол. XVI ст. *КА* 45).

БРЫЛЬ, БРИЛЬ *ч. 1.* (головний убір з широкими полями) брыль: отецъ єпископъ побрати велелъ... шапокъ поповскихъ двѣ... брылевъ два чорныхъ (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 240).

2. Вл.н.: Я(с)ко бри(л) (1649 *РЗВ* 302 зв.); Ѡнопры(и) бры(л) (Там же, 433).

БРЫНУТИ *див. БРНУТИ.*

БРЫТВА *див. БРИТВА.*

БРЫТВАНА ж. (*суп. brotwanna, brutwanna, brytwanna, лїм. Bratpfanne*) (плоска залїзна посуди́на для смаженія або випіканія) лист, *діал.* братванка:

Особливе цын и мѣдъ по еѣ милости паней воеводичовои при манастиру остала: ... брытвана 1, келня 1, друшлякъ еденъ, пателня 1 (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

БРЫТКИЙ *див.* **БРЫДКИЙ**.

БРѢДИТИ *див.* **БРЕДИТИ**.

БРѢДИТИСЯ *див.* **БРЫДИТИСЯ**.

БРѢДНЯ *див.* **БРЕДНЯ**.

БРЮХАТА *прикм. (тільки ж.р.)* вагітна: тѣ тра-вѣ аще // жо(н)ка брюхата пріємле(т) тогда пло(д) во ѣтробѣ сохрѣнае(т) (XVI ст. *Травн.* 167 зв.-168).

БРЮХО, БРУХО *с. 1. (частина тіла людини)* живіт: Милыи мои стягнулъ естъ руку свою сквозе дирю, а брюхо мое задрожало естъ зъ дотѣкненія его (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); на пану Григорю Кмити виделомъ... кафтанъ по конецъ бруха мало не наскрозъ пробитый (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/VI, 146); втекло до войска непріате(л)ска(г) в. таемнѣ. котѣры(м) арапове распороли брѣха (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.).

2. Перен. Обжерливість, червоугодництво, живіт: ту(т) розумѣе(т) люде теле(с)ныи и ѡкру(т)ные яко бе(с)тыи и срокии (!) которыи для бруха своего выдираю(т) забиваю(т) зводе(т) и губе(т) (XVI ст. *КАЗ* 611, на полях); оучѣтеса и вы ѡ(т) того философа ѡ мѣрнотравцы, неволники брѣха, и ѡбжа(р)ства (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.); Кгдѣ бовѣ(м) валтѣзаръ Цѣрь... побра(в)нии нѣчина Цркѣвныи... честова(л) зъ ни(х) бѣга своѣго брѣха, и веселѣлѣса зъ велмѣжами своїми, зѣбито его тѣеи жъ нѣчи (Київ, бл. 1619 *О обр.* 49).

3. Перен. Майно, багатство: Для того: словесныхъ пастыревъ никакоже обрѣсти нѣсть, точию по бруху и самолюбию на столъ власти, еврейски, мытом и дѣрою, злодѣйски, и черезъ плотъ, разбойнически, вздравшихъ и столъ начальства церковнаго мучительски оседлавшихъ видѣти естъ (1608-1609 *Виш. Зач.* 200).

БРЮХЪ, БРУХЪ *ч. 1.* Те саме, що **брюхо** у 1 знач.: оу ишпѣнїи... не то(л)ко члѣка посполїтого, але и сѣмы(х) кроле(в) пѣйпѣлами ножа́ми в' броу́хъ ѡ(т) писма до згѣды привѣда́тъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 18); брѣ(х) жѣвот (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Ва́гне: Живѣ́тъ, зъ по́(л): Брѣ́хъ (1627 *ЛБ* 192); вчини-

ти брухъ (с ким) — завагітніти: ѡна́ же боу́дчи в клашторѣ, и вчїни́ла себѣ́ броу(х) с ки(м) си (!) и для́ ѡсты́дѣ и по́чтївости пре́(д)коу(в) свои(х), по-клепала ба́ своѣ́го марса (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 109 зв.).

2. Шлунок, утроба, нутроші: Трибѣ́хъ: Жолѣ́докъ, живо(т), брѣ́хъ (1627 *ЛБ* 133); Утробба: Ны(р)-ка, албо живо(т), а(л)бо чѣ́рево, а(л)бо брѣ́хъ, албо внѣ́(т)рно(ст) (Там же, 160).

3. Перен. Їда, обжерливість, червоугодництво, живіт: Не по(д)бна е(ст) ре(ч). абы тоу(т) брю(х)и та(м) дшѣ́ вѣ́коха(л) бо кто не притрѣ́пи(т) съ хо́(м) не бѣ́де(т) избавле́(н) (XVI ст. *УС* № 29519, 52 зв.); Бѣ́да ѡбжї́рцѣмъ, оу котры(х) брѣ́хъ бѣ́гомъ е(ст) (Львів, 1642 *Час. Слово* 275).

4. Вл.н.: Ива(н) Брѣ́хъ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 13).

БРЯЦАЛО *с. (предмет, що бряжчить від ударів або трясіння)* бряцало: plectrum, бряцало (1642 *ЛС* 318); Бряцало. Tinnimentum. Tintinnabulum(m) (1650 *ЛК* 431).

БРЯЦАТИ *дієсл. недок. (ударяючись, утворювати різкі дзвенячі звуки)* бряцати: регсгеро, бряцаю, гри(м)лю (1642 *ЛС* 306).

Див. ще **БРАЗЧАТИ**.

БРАЗЧАТИ *див.* **БРАЗЧАТИ**.

БРАЗКАЛЦЕ *с.* Брязкальце: Брацало: Бра(з)-ка(л)це, тѣе што бра(з)чи(т), якѡ клепа́ло, цїтра, фѣ́стѣ́л(а) оу орга́новъ, цимба́л', га́рфа (1627 *ЛБ* 12).

БРАЗКЪ, БРАЗКЪ *ч.* Брязк, брязкіт; (*про гроші*) дзенькіт, дзелепчаннѣ: Не пенезьми властными, але // бразкомъ ихъ намъ платѣ́тъ (1582 *Посл. до лат.* 1135-1136); Звѣ́къ: Го́лосъ трѣ́бный, дзвѣ́нкъ, бра́нкъ, брѣ́мѣнье, бра́зкъ, або го́лосъ (1627 *ЛБ* 42).

БРАЗЧАТИ, БРАЗЧАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **бряцати**: Брацало: Бра(з)ка(л)це, тѣе што бра(з)чи(т), якѡ клепа́ло, цїтра, фѣ́стѣ́л(а) оу орга́новъ, цимба́л', га́рфа (1627 *ЛБ* 12); Звѣ́цаю, або зва́цаю: Брѣ́мїю, дзвї́нїю, звонїю, бра́зчѣ́, гѣ́чѣ́ (Там же, 42); Звенѣ́щи: Брѣ́мачи, дзвї́начи, бра(ж)чачи, звѣ́начи (Там же).

БРАНКАТИ *дієсл. недок. (на чому) (грати на струнних інструментах)* бренькати: Бїло: Моло-то́къ котры́мъ стрѣ́ны натага́ють. И ты(ж) бї́лце

албо піорко котóрымъ на стрѣнахъ брѣнкають (1627 ЛБ 162); Кіпіра: Цитѣра, гѣрфа, в' Кіпіры шѣмѣше, на гѣрфахъ брѣнкаючы (Там же, 216).

БРАНКЪ, БРЕНКЪ ч. Бренькіт: Глѣсь: Гб-ло(с), дзѣнѣкъ, брѣнѣкъ (1627 ЛБ 25); Звѣкъ; Гблосѣ трѣбный, дзѣнѣкъ, брѣнѣкъ, брѣмѣнье, брѣзкъ, албо гблосѣ. Такъ же: шѣмъ ѡ(т) пѣчѣль, или ѣныхъ лѣ-таючы(х) робачѣѡ(в) шѣмъ (Там же, 42).

БРАСЛАВЕЦЬ див. **БРАСЛАВЕЦЬ**.

БСТРЫКАТИ дієсл. недок. (стп. pstrykać) (ко-го) занурювати (у воду): вѣда(е)т коро(л) єго м(л) жѣ(м) я рѣси(н) а ма(н)даты по латине на мене по-писано и ты возны(й) бы(л) ми са(м) з ними при-яха(л) (!) пѣ(в)не бы(м) тебе каза(л)... дѣопитъ и ки(л)кана(д)цѣть разо(в) бстрыкаючы (Київ, 1620 ЦДІАЛ 182, 2, 1748).

БУБЕНИСТА ч. Бубняр: а(л)бо мнимає(ш) и(ж) ты што ро(з)соу(д)ного... ѡ(т) трѣбача,... иньстрѣ-ме(н)тисты, и бѣбенисты; што ѡ дѣѣ и дѣвны(х) рѣ-ча(х) коли слѣша(л) (п. 1596 Виш. Кн. 246).

Див. ще **БУБЕННИКЪ, БУБЕНИСТЫЙ**.

БУБЕНИСТЫЙ, БУБЕНИСТЫЙ, БОБО-НИСТЫЙ ч. Те саме, що бубениста. Вл.н.: Я(с)ко Бѣбени(с)ты(й) (1649 РЗВ 301); Андрѣшко Бѣбони-сты(й) (Там же, 366); Миха(й)ло Бобонисты(й) (Там же, 367 зв.).

Див. ще **БУБЕННИКЪ**.

БУБЕННИКЪ, БУБОНЪНИКЪ ч. 1. Те саме, що бубениста: tympanista, бубе(н)никъ (1642 ЛС 406).

2. Вл.н.: Андрѣшъ Бѣбонъни(к) (1649 РЗВ 151 зв.).

Див. ще **БУБЕНИСТЫЙ**.

БУБЕНОКЪ ч. Бубонецъ: Свѣтъ оумѣеть. Бы набарзѣй оутѣхи свѣтніи на смѣхи. По(д)биѣли бѣ-бѣнка, нѣтъ на немъ оутѣхи. Нѣтъ ѡ(т)рады, боѣз-ни пѣлно,... стогнѣна (Вільна, 1620 Лям. К. 19).

БУБЕНЪ, БУБОНЪ, БУБУНЪ ч. 1. (ударный музичный инструмент) бубон: црѣ повелѣ(л) трѣбити въ трѣбы и въ бѣбны бити (1489 Чет. 57); ротъ-мистръ... ѣказалъ ротѣ свою с которою ново тамъ притагнѣлъ сто драбовъ личачи з бѣ(б)ны с про-поры (!) зъ зброями (1552 ОЧерк. 3. 15 зв.); тимъ-па(н) бубонъ (II пол. XVI ст. ЛА 191); дщѣра єго

єдіна... вышла проти(в) ємѣ с товѣриство(м), з боубно(м), с пища(л)ками спѣваючи (Львів, поч. XVII ст. Крон. 24); при(н)ципалове... спо(л)не и є(д)носта(й)не... збрѣ(й)но и пешо з хоро(г)вами з бѣбънами трубами и сѣрмами... до за(м)кѣ припѣ(с)-тили (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 40 зв.); Тим-пѣнъ: Бѣбѣнъ (1627 ЛБ 237); панъ Чесѣковѣски(и), ...вѣпере(д) въ бубонъ на фѣлисы,... ударити росѣ-казавѣши... на шѣкуту урожное єе милосѣти па-нее Зофии... нападѣши..., и вѣпередѣ самого про-тѣсѣтуючогосѣ спячогосѣ нападѣши, ѡкрутъне а пра-ве немилосѣтиве бити и морѣдовати почалъ (Во-лодимир, 1627 ТУ 279); Взала тѣды Маріѣмъ про-рѣчица бѣбѣнъ въ рѣкѣ свою и вѣшли вси бѣлыи гблѣвы за нѣю з бѣбны и з мѣзѣкою (серед. XVII ст. Хрон. 93); региментара на тотчас войска єго кор. мл. ... секли, рубали и стрѣляли вкруг ѡсѣчивѣшы а въ бубонъ и в трубы ударывѣшы, волаючи: "бий, забий, лапай" секли, рубали и стрѣляли (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/VI, 350); У поріѣн.: И на-тыхъ-мѣстѣ скутѣчностѣ проклятѣства патріаршогосѣ на мер-зѣномъ тѣлѣ єго пала, же не поспѣла душа зъ тѣла, заразѣ... ѡчернѣлъ якъ рѣпуха, ѡкаменѣлъ и, якъ бубѣнъ, надутымъ стался (Київ, 1621 Кон. Пал. 1041); Избиѣни бѣша: Зостѣли якъ бѣбѣнъ (1627 ЛБ 45).

2. (вал з ручкою, на який намотується ланцюг у кришиці) коловорот: Тафѣѣа, а(б) ѡѡфѣ(ѡ): Бѣбѣнъ, жѣравѣ(л) колѣвро(т) (1627 ЛБ 236).

3. Вл.н.: са(х)но бѣбонъ (1649 РЗВ 28 зв.); гры-цѣко бѣбѣнъ (Там же, 344 зв.).

Див. ще **БУБНА**.

БУБЛИКЪ ч. Бублик. Вл.н.: Фѣ(л)ко бѣбликъ (1649 РЗВ 190).

БУБНА ж. Те саме, що бубѣнъ у 1 знач.: tym-pani(m) бѣбна (I пол. XVII ст. Сем. 173).

БУБНИТИ дієсл. недок. (грати на бубні) бубни-ти: Южемъ, Адѣ, послалъ по Ісѣ слугъ своихъ вѣр-нихъ, Венѣру и Трубая... А гди будутъ бубнити, в той часѣ душѣ єго будутъ провадити (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 20).

БУБНОВЕЦЬ ч. Бубняр (?). Вл.н.: Миско Бѣб-новецъ (1649 РЗВ 368 зв.); Грицко Бѣбнове(ц) (Там же, 374 зв.).

БУБОВЫЙ див. **БОБОВЫЙ**.

БУБЕНИСТЫЙ *див.* **БУБЕНИСТЫЙ.**

БУБОНЪ *див.* **БУБЕНЪ.**

БУБОНЪНИКЪ *див.* **БУБЕННИКЪ.**

БУБУНЪ *див.* **БУБЕНЪ.**

БУВАЛЕЦЪ *ч.* Бувалець. Вл.н.: Остапъ бѣвалецъ (1649 *РЗВ* 372 зв.).

БУВАТИ *дієсл. недок. І. (як самостійне дієслово) 1. (відбуватися)* бувати: Когда тѣло зъ собою працюєть, не роздѣй, жебы те(ж) дѣла не тя(ж)шей працювати мѣла; в' той ча(с) тя(ж)шая война бѣвае(т) дѣшѣ, нѣжели тѣлѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268).

2. (*приходити, з'являтися*) бувати: Идижъ, иди за своимъ Хр̄(с)томъ, а тѣтъ не бѣвай, И пекломъ нашимъ и нами болше не колатай! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 31).

3. (з кого) (про *дашну*) стягаться, братися: *też powedyły, iż podymszczyna z ludey ziemianskich na zamek buwała: z każdego dymu po dwanaście hroszey u po merce owsa* (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 24).

II. (як дієслово-зв'язка) (у складеному присудку з предикативним членом-прикметником) бувати: *Boday boday moy milenki buwal zdrowenki Szco ne zabul szco ne zabul swoiey milenenki* (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 133).

Див. ще БИВАТИ, БЫТИ.

БУВОЛИЩЕ *с. (будівля для волів)* воловня, воловник: *bubile*, воловня, бувовище (1642 *ЛС* 105).

БУГАЄВЪ *прикм. (який стосується Бугая)* Бугаїв. У складі вл.н. бугаєва могила: вель насъ... // до... могили которю зовуть бѣгаєва могила (1546 *ОГ* 78).

БУГАЙ *ч. (тур. boga, тюрк. buga) 1. (некастрований бик)* бугай: коровъ двадцеть чотыри, бугай оденъ (Деречин, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 112).

2. Вл.н.: пан Лавринъ Дривинский, наславъши на домъ мой служебника своего Якуба Елинского а шинкара своего Пашевского Ярмолу Бугая, взяли в мене с коморы пять мац солоду (Кременецъ, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 99); иванъ бѣгай (1649 *РЗВ* 411 зв.).

БУГЪ *див.* **БОГЪ.**

БУГРАБА *див.* **БУРГРАБЯ.**

БУГРАБА *див.* **БУРГРАБЯ.**

БУГРОНЪ, БУКГРОНЪ *ч.* Гатунок тканини:

Пане мой чого потребеши хочеш ли аксамитѣ едомашки,... бѣгронѣ тафты або якого рожаю едомашки блаватѣ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.).

БУДА *ж. (стп. buda, сѣн. buode) 1. (житлова або господарська споруда)* будівля: и в то(м) кгру(н)те на (в)рочищу Бяне(в)щинѣ буду, то естъ гри(д)ню, сени, комору и ста(и)ню спалили (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); Скінѣа, селѣніе, шатеръ, намѣтъ, мѣшка(н)е, прибытокъ, дѣмъ,... бѣда, шѣпа (1627 *ЛБ* 131); *Prodavala... babusienka dudy*, — *Hde-m sia wziaw kozak z budy, Vchoryw u naduw u spaliw babusine dudy* (бл. 1650 *ШКН* 179); *У порівн.*: И зостанѣтъ сѣа дочка Сіѣонскаѣ якъ кѣчка в' винницѣ, якъ бѣда в' шѣгроникѣ, якъ мѣсто збѣреноѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 1018).

2. *Поташня, заст.* буда: и в тотъ де(и) часть з бѣды взяли соке(р) бу(д)ныхъ ше(ст)деса(т) пи(л) великихъ десетъ котловъ кѣхонныхъ два (1577 *ЖКК* I, 87); В бѣде росохо(в)ско(и) поташѣ запакowanego бочокъ шесть (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37 зв.); *ш(н) [Якубъ]... былъ в леса(х) и бѣда(х) кгрѣ(н)товъ мези(н)ски(х)* (Чернігів, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 112); о наеханѣ буды, гдѣ поташъ... роблено (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225); буда *поташовая* — поташный завод, поташня: тѣе то насъланцы...//...рѣдни...бѣды поташовѣе... зо въсьми... пожи(т)ками... взяли и до деръжаня *Его м(л) осягнѣли* (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.).

БУДАРЬ *ч. Діал.* будар "фургон". Вл.н.: Гандѣнь Бѣда(р) (1649 *РЗВ* 325).

БУДЦЕНЬ *ч. (не святковий, робочий день)* будень: Та(к) тежъ бѣлей Гѣда Бѣа ображаєтъ, в' свѣто, ни(ж) в' бѣдѣдень, грѣшачы (Львів, 1645 *О тайн.* 62).

БУДЗИНА *ж. Діал.* Будзина "бузина". Вл.н.: Миха(и)ло Бѣдзина (1649 *РЗВ* 160).

БУДИНОКЪ, БУДЫНОКЪ, БУДУНОКЪ *ч. (сѣн. buding) (споруда для житла, господарських потреб і т.ін.)* будинок, будівля: тоє мѣсто є(ст) ѡздобное и достатнее ѡвожѣ злицы ѡхандожный и бѣдинки ѡздобный (к. XVI ст. *Розм.* 48); мы бѣды(н)ки и мѣста бѣдѣмо а ѡни ѡ(т) того ѡутѣкаю(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 216); злецили мнѣ гаврылино ла(н)гѣшѣ дозо(р) в то(м) бѣ-

дѣ(н)кѣ и шафѣно(к) (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 5); я... половицу двора... з будынькомъ и(з) садомъ...// ппѹ Янѣ дрозовичу... продали есмо (Київ, 1644 Гр. Посох. 1-1 зв.); настя записує другому зятюви... другую половиною ролѣ и виш(т)кого. та(к) в буди(н)ка(х) и в роля(х) (Одрехова, 1648 ЦДІАЛ 37, 2, 54 зв.); в тотже часъ акграсанѣтись своеволи козацькое, воевъ зо двестѣ се зобравъшы, березъ до килкусот, дерева, на будынокъ способного, выпятивъшы, до... местечька Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 3/IV, 434).

Див. ще БУДОВЛЯ.

БУДИНЪКОВЫЙ прикм. (призначений або придатий для будівництва) будівельний: тотъ же Голубецъ млынар з сыповцами своими дерево будинъковое, въ дворе Дубницкомъ будучое,... побравъшы, до дому своего повозили (Володимир, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 376).

БУДИТИ дієсл. недок. (кого) (переривати сон, примушувати прокинутись) будити: Заклинаю васъ, дочки Иерусалимскіа,... абысте не будили ани прочютити казали милое мое (поч. XVI ст. Песн. п. 52); Потомуу за(с) пришо(л) третїи ра(з)... до а п(с)ловъ, и нашо(л) и(х) а они спл(т). И не боуди(л) ихъ (XVI ст. УЄ Трос. 56); Великій тотъ оцъ нѣшъ Іоаннъ гды в' Келїйци своѣй пребывалъ,... в' сонъ нѣакї(й) в'палъ барзо тонкій и видѣлъ пре(з) виде(н)є мѣжа єдного, котѣры(й) повѣжноу тварю... его бѣди(т), // и спанѣ ємѣ вымовлѣє(т) (Київ, 1627 Тр. 556); А то(т)... котѣромѣ... братию бѣдити и до коупы збирѣти злечєно...//... на звѣзды глѣдачи, пѣвности часѣ... довѣдоватиса повїне(н) (серед. XVII ст. Кас. 22-22 зв.).

БУДКА ж. 1. (невелика тимчасова будівля) будка, курїнь, намет: я с тими лю(д)ми... прыеха(в)-шы... не (з)нашли є(с)мо сєна, то(л)ко местъце, где сєно было, и то то(м) же местъцу и будка вчыпєна, што диты па(с)лы давно (Житомир, 1583 АЖМУ 47); Тѣй бовѣмъ былъ чїпачїй ѡ(т)цѡмъ его бѣдки прѣзъ оболокъ в' пѣстїни м. лѣ(т) (Київ, 1625 Сур. сл. 124 зв.); и ты жъ ктѣ сѧ не почѣдѣтъ ѡны(м) пѣрши(м) пѣсты(н)нико(м), при исто(ч)ника(х) бѣдѣки мѣли, и в пещѣра(х) кѣме(н)ныхъ жили (Устрики, I пол.ХУІІ ст. УЄ № 29515, 481 зв.).

2. (для торгівлі) ятка: их милости... там же им дали и позволили крамов, будок на роскладанє товаров и продаванє их (Житомир, 1618 АрхІОЗР 1/VI, 464).

БУД КТО див. БУДЪ КТО.

БУДЛИ спол. (зв'язує члени речення) (розділовий, перелічувальний, чергується зі сполучником будъ) чи то: и весь лѣпъ бѣдъ бы шата была, бѣдли начиньє и иншое што бѣдетъ очищено (серед. XVII ст. Хрон. 148).

Див. ще БУДЪ.

БУДНИКЪ ч. 1 (робітник поташні, буди) заст. будник: ѡ(н) де(й) наехавши мощно кгва(л)томъ ро(з)бо(й)нымъ ѡбычає(м)...//... бѣдѣ спалити казалъ а бѣдниковъ де(й) побилъ (1577 ЖКК I, 85-86); взя(ли)... скри(н)ку, в которо(и)... было... две тисєчи золоты(х) по(л)ских, которые да(л)... для... вожєня попєло(в) и и(н)ши(х) потре(б) будны(х), и реєстра, што буднико(м) пнзи ро(з)дава(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 39); При которомъ бранью и пограбєнью поташу, спалєню буды и фа(л)бы то(т) же уря(д)никъ по(з)ваного..., бу(д)никовъ в ли(ч)бе ѡ(с)мѣдєсятъ зъ заплаतोу прочъ поро(з)ганя(л) (Люблін, 1633 ТУ 299); Якубъ Пє(т)ро(в)ски(й)... во(л)лугъ Привилиє(в)... бѣ(д)нико(в) завєлъ гдє джива(н)є ты(х) лєсо(в) Почалосѧ ѡт Поменєно(г) дїѧ (Чернігів, 1640 ЛНБ 5, III 4063, 112).

2. Вл.н.: кгдамъ дей приходилъ до села Мокрца, такъ же дей мене... Федець Будникъ... на добровольной дорозе... поймалъ и до двора привєлъ (Володимир, 1568 АрхІОЗР 6/I, 65); Анѣдрѣшгко бѣ(д)никъ (1649 РЗВ 205 зв.).

БУДНИЦКИЙ, БУДНИЦЬКИЙ прикм. (який стосується виробництва поташу) заст. будницкий: да(л) ѡтє(ц) мо(и) на роботу бу(д)ни(ц)кую коп два(л)ца(т) лито(в)ски(х) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); тѣє то насланъцы...//... рѣдни з начи(н)ями вшєлякими бѣды поташовѣє... з начи(н)ємъ... и вѣсѣми достатѣками бѣдницькими... неправѣє... взяли (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 103-103 зв.); Ув Оза(р)ка Салє(н)ка:... соки(р) двє бу(д)ни(ц)кихъ (Житомир, 1650 ДМВІІ 207).

Див. ще БУДНЫЙ.

БУДНЫЙ прикм. Те саме, що будницкий: папъ андрє(й)... по(д)данныхъ де(й) которые... в бѣдє...

при речахъ бѣднихъ мешкали побилъ и порани(л) (1577 ЖЖК I, 87); взя(ли)... скри(н)ку, в кото-ро(и)... было... две тисечи золоты(х) по(л)ских, ко-торые да(л)... для... воженя попело(в) и и(н)ши(х) потре(б) будны(х), и реестра, што буднико(м) пи(з)и ро(з)дава(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 39); Ян За-бло(ц)ки(и) взялъ и вывез з бѣды... начи(н)е бѣ(д)-ное сокеры пи(л)ы (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 37 зв.); А тую буду всю до skutky знеслъ и спа-ли(л), которая буда сама зо вѣсемъ начинѣмъ буд-нымъ повода коштовала золоты(х) двесте ше(ст)-деся(т) по(л)ски(х) (Люблін, 1633 ТУ 299); о взятѣ майстра и челяди зъ сокирами будное пятидесять (Кременецъ, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 225).

БУДОВАНЕ, БОДОВАНЕ, БУДОВАНИЕ, БУДОВАНІЕ, БУДОВАНЬЕ, БУДОВАНИЯ, БУДУВАНЕ с. 1. (чого і без додатка) (*спорудження чого-небудь*) будування: И тежъ въ // тихъ при-виліяхъ выписано, што имъ вольно дерево брати на будованіе домовъ и на дрова (Краків, 1509 АрхІОЗР 5/I, 29-30); здавна... с того имени мѣвали... дерева на бѣдоване и сѣпа на кошпене (Луцьк, 1535 АС IV, 9); Дерево которое на бѣдова(н)е замкѣ... лежить покидано тамъ же на(д) водою (1552 ОКан. 3. 18 зв.); мы... послали е(с)мо ва(м) на помо(ч) сто зо-лоты(х) ли(ч)бы ля(д)скои на будова(н)е тоѣ це(р)к-ви госпо(д)ни (Сучава, 1558 ЛСБ 22); яну(ш) ост-ро(з)ки(и)... наславши... дря(д)ника своего... з слѣ-гами... дерева дѣбовъ око(л)кона(д)цать тисече(и) Которые зго(д)но на бѣдова(н)е и на бо(р)ти по-рѣбали (Вінниця, 1599 ЛІБ 5, II 4049, 122); кій, шѣкъ, кѣре(в)... имѣли свои вѣ себе кнѣжата. ко-торы(м) роздавали краины пѣстыи, боудованію зам-ковъ. яко раді(м), ѡ(т) которого названи соуть ра-ди(м)чане, на(д) рѣкою сѣшѣ (Львів, поч. XVII ст. Хрон. 45); Гдѣ ясный пѣлацъ Фѣбовъ, рѣзныи вѣ бѣ-дованію, Вѣ положѣно высѣкій... Тамъ мысль таа Надка лѣдѣскѣю запѣситъ (Київ, 1632 Євх. 297); Со-веръ Сѣмовъ правнѣкъ а сынъ Сѣлѣгъ той еди(н) тѣлкъ былъ вѣлнымъ ѡ(т) онои вѣжи бѣдованья (серед. XVII ст. Хрон. 19); Тотъже протестансъ... шапцуетъ шкоды, восполь з деревом и с теслями на будоване рудни на осени, на семсот золотых пол-ских (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 3/IV, 405).

2. (*кам'яна, дерев'яна або ін. споруда для житла, господарських потреб і т.ін.*) будівля, будинок, бу-дова: и онъ тотъ домъ намъ присудилъ, нижли ка-залъ нам за будованье, што онъ въ томъ дому по-будовалъ, заплатити ему четырнадцать золотыхъ (Берестя, 1507 РЕА I, 72); все бѣдованье то замко-во дѣножо можетъ на некоторыхъ мѣста(х) члвѣкъ на земли стоячи бланкованья а подѣся-битья киемъ досягнѣти (1552 ОЧерк.3. 4); во(л)но буде(т) ему... ѡто(и)ти про(ч) куды хотячы... зо всѣмъ набытемъ своемъ и накладо(м) альбо будо-ва(н)емъ што буде(т) на тоѣ име(н)е наложи(л) (1566 ВЛС 8 зв.); Я проко(п) миха(и)лови(ч) хре(н)-нишки(и)... прода(л) есми... пла(ц) мо(и) з будо-ва(н)емъ ча(ст) мою всю (Толпижин, 1576 ЛНБ 5, II 4044, 3); сны (!) филипу(в)... да(л) то(мѣ) иванови и женѣ е(г) за еѣ часть // з будоване(м) мѣ. зло(т) бѣ(з) едно(г) злото(г) (Одрехова, 1580 ЦДІАЛ 37, 1, 10 зв.-11); Тира(с) выкладаѣ(т)ся на лати(н)ский destructor, то е(с) бѣрите(л), скажца, и то(т) кото-ры(и) бѣдова(н)е псуе и ро(з)валяѣ(т) (1582 Кр. Стр. 32); есми продав подварокъ свой власный... зо всимъ на все, с палацомъ з будованіемъ з огоро-домъ (Бориспіль, 1614 АБМУ 5); тые то наслан-цы...//... тотъ домъ протѣстѣючого зо всѣмъ бѣ-довагнемъ з светлицами комнатами коморами з ля-мѣсомъ и зо вѣсимъ збѣоро(м) и маѣ(т)ностью его рѣхомою... неправѣне и ѡ(в)шемъ кгвальтовѣне взяли и до дерѣжаня Его м(л) ѡсягнѣли (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 103-103 зв.); на(м)не(и)шо(и) речи не заста(л), то(л)ко будованя поро(з)биранье, ты(л)ко ме(с)тъца, гдѣ будованя были, все вниве(ч) ѡбе(р)нено (Житомир, 1650 ДМВН 196); *Образно:* Того(ж) ісса хѣ каменѣмъ краѣоугольнымъ, на ко-торомъ все бѣдованье // слоушне споѣное ростѣтъ вѣ церковь стоуѣ гви, мовитъ тойже павѣль стѣй (Острог, 1598-1599 Апокр. 93-93 зв.); Сѣсъ ѣсть Пѣ-номъ, а она слѣдѣбницею. Онъ бѣдовнѣчимъ, а она бѣдованѣмъ (Вільна, 1627 Дух.б. 382); У мѣсце бное очѣстивши, и жрѣдла самѣю жѣлѣ тѣестъ почѣтокъ глѣбѣко вѣнѣкавши,...//... и жрѣдло зо всѣхъ сто-рѣнъ бѣдова(н)емъ мѣцнымъ дѣбре ѡбварѣвши, Храмы Б(д)цы выставлятъ, и бѣдова(н)е самѣе на(д) Истѣчникомъ назвѣлѣ. Которѣго то Храма великое,

а праве чѣдѣвное бѣдова(н)а Маистерство (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814-815).

3. Створення, творення: Не єст' бовѣмъ в' нѣй бѣдован'а рѣчій матеріалнихъ. Гдѣжъ еслѣ бы такѣвое было, за часо(м) бы сѣ розвалило (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130); Зиждѣтелство: Бѣдованье, створѣнье свѣта (1627 *ЛБ* 43); И до бѣдован'а старозакѣнногоу прибы(т)кѣ, не тѣл'ко Сребро, Злѣто... але и Шѣрсть Кѣзюю... ѡфѣровѣти казѣл' (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

4. (результат творіння) будова: Велико єсть, бѣдованье на чѣжѣмъ закладѣти фѣндаментѣ небеспечѣ(н)ство (Острог, 1598 *Отп.КО* 2); Будование того роду то єсть: будеть Скарга Вавилон — Рим; становит и именуєт Науходосором короля польскаго (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); еслѣ бѣмъ прѣтивъ тѣхъ ѡбмѣвискъ и фалшѣвого ѡудаван'а поставитисѣ не хотѣлъ, спаднѣ бы сѣ, немѣлый подобно добрѣго бѣдован'а ѡвоцъ, // в' мнѣгихъ побѣжныхъ ср(д)цахъ... затрѣднѣти и перешкѣдѣ ѡ(д)нести мѣгъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 1 зв.-2).

5. *Перен.* (чого) Заснування, організація: При(т)о(м) тѣжъ єще зачали и другое будование храма дѣхов'наго то єсть надѣки писма стѣго Греческаго языка и словенскаго заложили школу (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); То пакъ твоя м(л)... попа... ми(х)а(н)ла... клятвами свои(ми) насыла(л) и црѣвно(мѣ) будова(н)ю бра(т)ство забавлялъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1 зв.); ап(с)лѣ... явне знѣти тѣ далъ, же и(м) ѡ бѣдованью чере(з) побѣжность костѣла бѣжѣго стар(н)є налѣжати мѣло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69); О томъ первомъ знаку позналѣмъ правдивого костѣла римскаго будованѣ (1600-1601 *Виш. Кр.Отв.* 177); Павелъ свѣтый ихъ споминаєт, ижъ ѡт ѡбрєзанія были єму утѣхою и споспѣшники в будованю црѣкви Христовы (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53).

6. *Перен.* (чого) Удосконалення, формування: еслѣ будѣмо сѣ пи(л)но старати дѣе тѣе ѡдрѣжати будѣмо другое ти(ж) розумилисѣи за рѣ(ч) го(с)днью дилѣ доброво(л)нѣише(г) будован'а и дилѣ непрекажена яко(г) дѣхѣ ѡпросили є(с)ми дѣ є(г) короле(в)скои мл(с)ти привилѣє (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); прѣто(ж) и тепѣрѣ члѣбники црѣкви бѣжѣи на тѣмъ

же ѡдномъ єдиновлѣстїи хвѣ, котѣрый ѡуоставѣч не... пѣстырей і ѡучѣтелей до црѣкви кѣ бѣдованью тѣла своего даєтъ,... пристаѣати мѣгѣтъ и мѣють (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 108 зв.); Далѣй я тамъ ничѣго не бачу на руку вилялетову... Еслѣ ѡвое, шѣто вспоминаєтъ: "апѣстола, прѣроки, євангелисты, пѣстыри и учѣтели, ку напраѣ свѣтыхъ и ку будованью тела Христова", — и то прѣтивъ сѣбе самого прѣводитъ (Вільна, 1599 *Ант.* 801); крѣмѣ бо црѣкви нѣтъ мѣста и камени тѣрдаго и неподвижнаго; на крѣпко змѣцненїє фундаменту вѣры и будованія євангелѣскихъ заповѣдѣй учинѣков и Христѣс рѣчѣ (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 168).

БУДОВАНЬЙ *прикм. (зайнятий будівлями)* забудований: зѣмѣ(н)ка г(с)дрскаѣ... сознала, и(ж)... прѣдала єсѣи... имѣ(н)є своѣ... з дворѣмъ мои(м) будованымъ и зѣ вси(м) будова(н)ємъ дво(р)нымъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 146).

БУДОВАНЬЄ *див. БУДОВАНЄ.*

БУДОВАНЯ *див. БУДОВАНЄ.*

БУДОВАНЯСѦ *с. (стп. budowanie się) перен. (закладена основа утверждения віри)* тривка будівля: каждѣй члѣвѣкѣ, котѣрий схѣчѣтъ домъ вѣры будовати, той фундаментъ заложити будѣтъ повинѣнъ. А еслѣ вызнан'я фундаментъ будованѣсѦ вѣ вѣры Христовѣй заложитъ повинѣнъ, тѣдѣ не Петрѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 361).

Див. ще БУДОВАНЄ.

БУДОВАТИ, БУДОВАТЬ *дієсл. недок. (стп. budować, стч. budovati, сѣн. buden)* 1. (щѣ) (спѣруджувати, зводити яку-небудѣ спѣрудѣ, будівлю і ін.) будувати: панъ лѣвѣко бѣговѣтинови(ч) ... прѣси(л) насѣ абыхѣмо ємѣ прѣзволѣли вѣ єго имѣн'и ѡу во(р)тели замѣ(к) бѣдовати на старѣ(м) горѣдищи (Межирѣччѣ, 1503 *Арх.Р.* фѣтоѣоп. 50); а шѣто тѣжъ Єго Мѣлѣсть на тѣє имѣнѣ наложит, людѣи ѡсаживаючи, або дворъ бѣдѣючи, то я маю все тѣє Єго Мѣлѣсти заплѣтити (Крута, 1533 *AS* III, 412); ро(к) афнѣз. Крѣль авгѣстъ мѣстѣ ѡу варшавѣ на вѣслѣ казѣлъ бѣдовѣти (1509-1633 *Остр. л.* 126 зв.); прѣси(л)и... на(с) вси стѣны абы на кѣгру(н)тѣ(х) своихъ влѣ(ст)ны(х) во(л)но бѣло ко(ж)дому шлѣ(х)тѣчу... ко(р)чмы прѣ го(с)ти(н)ца(х) бѣдовати (1566 *ВЛС* 133); па(н) бѣгда(н) ... мѣжѣ(т) ... дворъ будова(ти)

пашню паха(ти) ставы сыпати млы(н) будова(ти) (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/III с, 124); за(т) ле(с)ко если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватисѣ (Львів, 1585 Юр. 9 зв.); а(р)сени(и) митрополи(т)... ѿ школе ѿчилъ двѣ лете, и кгра(м)-матыкѣ... до дрѣкѣ выдалъ, и такъ за повѣдомъ и(х) школы и дрѣка(р)ни ро(з)множилисе, чо(б) в рѣс-комѣ народѣ не бывало якъ се окре(с)тили то ся не ѿчили. едно цѣркви бѣдовали (1600 ЦНБ 476 П/1736, 44 зв.); Іостиніанъ... Царъ... // Цркви коштовныи и замки бѣдовалъ, а старыи ѿ(т)нов-лалъ (Київ, бл. 1619 О обр. 174-175); Съзидая, съворѣжаю: бѣдѣю (1627 ЛБ 127); Казалъ емѣ г(с)дѣ бгѣ ковчѣгѣ то естъ корабль бѣдоватъ (серед. XVII ст. Хрон. 14);

(займати певний простір будівлями) забудовувати: Бачачи мы... на Украини... досыт немало мѣстецъ пустыхъ, а ку будованью замковъ... пристойныхъ... умыслили есмо тамътыи мѣстца пустыи будовати (Варшава, 1585 АрхІОЗР 7/III, 284);

(що) виконувати, здійснювати: Чи́а робѣта зас-танѣтъ котѣрѣю бѣдова(л), запла́тъ прѣйметъ (Київ, бл. 1619 О обр. 140);

з (на) песку будовати див. ПЕСОКЪ; на сене будовати див. СѢНО.

2. *Перен. (створювати, засновувати, організовувати)* будувати: Если кто бѣдѣтъ на фѣда-ме(н)тѣ его злѣто, сребро... //... сѣно, солѣмѣ, кождого справа явна бѣде(т), абовѣ(м) днѣ ѿка-же(т), понева(ж) огне(м) ѿ(т)крые(т)са (Вільна, 1596 З.Каз. 4 зв.-5); зъ истѣри бачимы, и(ж) таа стѣа згѣда яко часто крѣтъ замыка́на была такъ са те(ж) частокрѣтъ за неопратнѣньемъ всѣки(х) за-ва(д) розрыва́ла. нехѣта́чи такъ дѣлей нетрѣвалы(х) рѣчѣй непотрѣбне бѣдовати, зычимо абѣ са до тѣен згѣды остѣрѣжѣи и свойми срѣ(д)ками, а дѣрѣ-гами пристѣповало (Острог, 1598-1599 Апокр. 14 зв.); О, воистинну на дивныи люди — // тебѣ само-го от всѣхъ дивнѣйшаго, — коли во мѣсто правды лжу в земли вольной фундуеш и во мѣсто покою на томъ фундамѣнте ложномъ гвалг и тиранство бу-дуеш! (1600-1601 Виш. Кр. отв. 165-166); писмо святое видочне свѣдчитъ,... иже не самъ Петрѣ будетъ Церковъ... але посполу зъ иными апос-

толами (Київ, 1621 Кон.Пал. 365); ѿ(т) того часу зачале́мъ пекло бѣдовати И дѣши грѣшныи из сего свѣта избирати (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 15); И на-про(д) мѣсто тѣе стѣе заложѣли, А сами са за фѣн-дамѣнта его положили..., яко Каменѣе живѣе мно-гоцѣннѣе, // А не злѣто его бѣдовало тлѣннѣе (Чернігів, 1646 Перло 48 зв.-49).

3. *Перен. (на кому, на чому) (грунтувати, ба-зувати)* будувати: А на то(м) фѣндамѣнте вси цѣнѣ-ты бѣдѣю(т), ѿ(т)чѣзне мѣло(и) дѣлнымъ мѣжѣст-во(м) ѿслѣдѣю(т) (Єв'є, 1611 На г. Ог. К. 2); На тако-во(м) цѣнѣты фѣндаме(н)тѣ штоко(л)векъ заложено бывае(т) и бѣдѣвано, жаднымъ то... вѣтромъ, жад-нымъ... навалностѣ(м) не подлегае́тъ (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 3 ненум.); монархію церковную на Петрѣ будують отступникове (Київ, 1621 Кон. Пал. 341).

4. (що, що чим) Удосконалювати, виховувати, формувати: Хто языками мѣви(т) самого себе бѣ-дѣтъ: а прѣрокѣючѣй бѣдѣтъ зебрѣнѣ... Кождый прѣто рачѣй бѣдовати ѿбира́и, а бѣдѣшь цр(с)тва нѣ(с)ного го(д)нымъ (Вільна, 1627 Дух.б. 64); И лю́бо Пѣсмѣ стѣе, самы́мъ читѣнѣмъ велице бѣдѣтъ днѣ вѣрѣю и побо(ж)нѣю: една(к) далѣкѣ бѣрѣѣи е́стъ полезнѣйшее гды з нѣмѣхъ лѣтерѣ въ живѣый ѿборѣае́тса гѣлосѣ (Київ, 1646 Мо҃г.Тр. 3 зв.).

5. (що) Підтримувати, помагати: Пристѣпи(т) невѣста до негѣ... и плѣнетъ емѣ въ тѣарѣ его и речѣтъ: Такъ се стѣне(т) члѣкѣви, котѣрый не бѣдѣ-етъ дѣмѣ брѣта своего (серед. XVII ст. Хрон. 157 зв.).

6. (що) Обґрунтовувати, умотивовувати, робити висновок: А на то́мъ фѣндамѣнтѣ то на́про(д) боу-доуе́тъ, же неслоу́шне бываю́тъ винѣовани, митро-полѣтъ и владѣкѣве ѿ(т)стоу́пные о тѣе, ижѣ са с прѣ(д)савзѣтемъ своимъ зъ стороны зѣднѣчѣнья с костѣломъ рѣмски(м) пере(д) свѣтскими не опо-вѣдили (Острог, 1598-1599 Апокр. 52).

БУДОВАТИСЯ, БУДОВАТИСЕ, БУДОВА-ТИСА, БУДОВАТСЯ дієсл. недок. 1. (споруджу-вати для себе житло, будівлю) будуватися: тымъ ѿбогимъ замѣрити село ѿ нового ставѣ... тамъже нехайса бѣдѣю(т) (1567 AS VII, 120); мае(т) бра(т) мо(и)... то(т) пла(ц) з будова(н)емъ... ве(ч)не де(р)-жати и джива(ти) на не(м) се будовати и ку по-жи(т)ку своему ѿборѣа(ти) (Толпѣжин, 1577 ЛНБ

5, II 4044, 3); за(т) ле(с)ко если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватиса не бѣде мати до того нѣкто нѣчого що збѣдѣть (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); И мене тым словомъ упевнивши и пляц пустый мнѣ придавши, будоватися казали и до актѣ записати казали (Кременець, 1597 *АрхїОЗР* 1/VI, 122); Бгѣ хотѣлѣ абы Двѣдѣ Кроль мѣлѣ и оуфѣндовалѣ свою столїцѣ, не тѣлько абы ѡныхъ бѣдовалѣся прикладами, але абы ѡ смертѣльности своѣей всегда паматалѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

2. *пас. (про будівлю, споруду, що зводиться, будується)* будуватися: бѣдѣється цркѣвъ, и школа, и до(м) для дрѣкарнѣ. и шпиталь для ѡбогы(х) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); з ни(м) са згожѣючи пѣтрѣ стѣый тогѣжъ каменемъ выбранымъ, на котѣро(м) бѣдоуѣтса дѣмъ дѣхѣнный (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); нѣкды мѣлота, сокры, пины... в домоу бѣжо(м) не было слѣшати тогды кды са боудова(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 275 зв.); Камѣнь абовѣмъ и дерево и желѣзо... досконало естъ ведѣдѣ(г) вла(с)-ного прирѣжѣна. до бѣдована тѣды если що с ты(х) роди(т)са или з ни(х) бѣдоуѣ(т)са (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 45 зв.).

3. *Перен. (існувати, зміцнюватися)* будуватися: Материяльная церковъ ѡт поколена іюды бѣдоватиса розказана, а дѣховная, або душевная,... ѡт поколена левїи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 81); не ѡ(т) мѣстѣ и Столїцѣ Ап(с)лскаѣ ве(л)можнѣсть и влѣдза и звѣрхнѣсть кгрѣнтѣ(т)са и бѣдѣтѣся, але ѡ(т) оухвѣлѣ и постановѣніи прѣвы(х) вѣры и спо(л)-ѡбцовѣна Бо(з)ского (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); П. Александе(р) Прокопови(ч) мае(т) з мило(с)тивои промоціи своєї таковыѣ схѣцки атѣ(н)товати и ѡбсылати... коллегами своими, абы прѣ(з) тыѣ зхѣдзки и рады бѣдовалася межѣ братиями завше згода и мило(с)ть (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

4. *Перен. (створюватися)* будуватися: Ато для того глаголем,... яко сварливую диалектику латинскую и силогизмы с поганскими догмат выкрутами, с которых ся они на препиране будуют и научени суть..., вѣк свой на том изнуряючи... простою правдою пребороти не можете (1608-1609 *Виш. Зач.* 208).

5. *Перен. (грунтуватися, базуватися)* будова-

тися: пѣтрѣ стѣый тогѣ жъ каменемъ выбранымъ, на котѣро(м) бѣдоуѣтса дѣмъ дѣхѣнный (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); Будует ся... Церковъ... на всѣхъ, которїи працують вѣ вѣри Христовой розширеню (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 364).

6. *Перен. (про внутрішній світ людини, душу)* вдосконалюватися, виховуватися, формуватися: вы тѣды възлюбленые вѣ стѣой вашей вѣрѣ, бѣдѣтиса дѣхо(м) стѣы(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 37 зв.); То естъ первое: основатися правдивым исповѣданием вѣры..., будоватися заповѣдми, евангельскаго повелѣнія дѣлы, збудовавши же ся — совершитися, то естъ по истиннѣ и за истинну готовы быти смертию печатовати (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 169); На Хѣ тѣды бѣдѣймося, и фѣндаментѣ держѣмоса (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171); Але вы, мовить апостолѣ, възлюбленїи, святою нашею вѣрою будуйтеся (бл. 1626 *Кир.Н.* 24).

БУДОВАТЬ див. БУДОВАТИ.

БУДОВЛЯ, БУДЮВЛЯ ж. 1. (спорудження чого-небудь) будова, будування, рѣдко будівля: А дядя напѣгъ... далѣ имѣ вольнѣсть... дерево на будовле и на дрова брати (Вільна, 1509 *АрхїОЗР* 5/1, 29).

2. Споруда, будівля: Якожъ тотѣ Стѣий Храмъ Гдѣса почалѣ чѣдами вславѣти, поты(м) иншіи побѣжнїи люде, мнѣгими коштовными бѣдѣвлами приѡздѣбили, слѣчностъ прикладнѣю ему придаючи (Київ, 1631 *Син. Тр.* 815); симѣко... Прода(л)... половина ролѣ котра ся емѣ достала по женѣ его... якъ в роли половина и в будювли (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48).

3. *Перен. (база, підвалина, опертя)* будівля: Ѡво згѣла тѣкъса томѣ Стѣмѣ заслѣжѣлѣ мѣсцѣ, іжъ штосакѣлвѣкъ... вѣ томѣ... монастырѣ дѣетѣ и дѣати бѣде(т), все на его оснѣвѣ, на его фѣндаментѣ, на его бѣдѣвли, починатиса, бѣдовѣти, и кончѣти бѣдетѣ (Київ, 1625 *Кон. Ом.* 166).

Див. ще БУДИНОКЪ.

БУДОВНИКЪ ч. 1. Будівельник, будівник: Зиждѣтель: Бѣдѣвни(к), тѣсла, або на(д) бѣдовѣньемъ прѣложѣны(й), албо тѣсѣлскѣй мѣйстерѣ (1627 *ЛБ* 43).

2. *Перен. (той, хто створює, організовує щонебудь)* засновник, творець, фундатор: робо(т)ни(к) бы(л) винограда то є(ст) свѣта сего, яко то(т) боу-

до(в)ни(к) то є(ст) хс̄ (к. XVI ст. УЄ № 31, 164); королевъ и книжати свѣтски(х) межи бѣдовники костела бжого же павель стый не воспомина(л) не ди(в), бо еще король жаденъ не былъ хр(с)тіани-но(м) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69); едїнь прав-дѣвый и несмртѣльный бг̄, рѣчїй всѣхъ бѣдовникъ, и творца (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 15 зв.); оцекива(л) мѣста маючого фѣ(н)даме(н)ты, которо҃го ремес-никѣмъ и бѣдовникомъ самъ Бг̄ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 831); и робо(т)ни(к) бы(в) (!) винограда, то є(ст) свѣта того, бо жаде(н) не бы(л) та(к) пїлны(й) о людехъ свѣта того яко то(т) бѣдовни(к) (1645 УЄ № 32, 122).

Див. ще БУДОВНИЧИЙ, БУДОВЦА.

БУДОВНИЧИЙ, БУДОВНИЧІЙ, БУДОВНИ-ЧИЙ ч. 1. Те саме, що будовникъ у 1 знач.: Яко посполите и въ будованью дому... хотя многие ро-бятъ, але не вси мистрами суть, што будуютъ, але старшого будовничаго слушають (Вільна, 1599 *Лит.* 801); са(м) боудовничиѣй который хра(м) бѣдо-ва(л) мѣвилъ, дѣло великое єсть (поч. XVII ст. *Проп. р.* 273 зв.); штата(к) зло(т) кѣ на работѣ вы-трѣти(л), в то(т) ча(с) кгда пїѣ Ле(с)ко бѣдовни-чи(м) бы(л) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 1); Зда(т)е(л): Бѣдовничиѣй, робѣтни(к) (1627 *ЛБ* 42); Бѣдовничиѣй (Уж. 1645, 31).

2. *Перен.* Те саме, що будовникъ у 2 знач.: Оз-на(й)мѣю ваши(м) м(л), и(ж) достигло ма вашего по(д)вига (: трѣда ревно(с)ти и тицѣнїа:) писѣнїе, зовѣмое оборо́на згѣды зъ лати(н)ски(м) костело(м), и вѣрою Рымѣ слѣджа́чею, ва́ми ходота(й)ми и бѣдов-ничи(ми), то́е менѣное згѣды, ш(т) рѣ(с)каго народа клѣченое (1598 *Виш. Кл.* 268 зв): А хотяжъ всихъ будовничи(ми) тела Христова мети хочетъ, однакъ не вси рядятъ, не вси росъказуютъ, але только тые, которымъ меновите рядъ и дозоръ єсть поручо́нъ (Вільна, 1599 *Лит.* 801): А того злого роздѣленѣа бѣдовничи(мъ) той єсть, который антихристовъ быти хѣче(т), // и собѣрной цркви голово́ю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 189-189 зв.); Найдѣвали са та-ко́выи обѣго пѣлѣ... лю́де, которыи... вѣ́че, в пришло(м) бѣ(з)конѣ́чномъ живѣтѣ, трѣваю́чого гра́да, або ра́чей са́мого ма́йстра и бѣдовни́чаго его шѣка́ючи, тою зѣмною... сла́вою не то́лько гор-

дїли, але са тежъ брѣдили (Єв'є, 1616 УЄ *Єв.* 2 непум.); Сѣсь єсть Па́номъ, а она слѣдѣ́бницею. Онъ бѣдовни́чимъ, а она бѣдованѣ́емъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 382).

Див. ще БУДОВЦА, БУДУЮЧІЙ.

БУДОВНЫЙ *прикм.* Гарно збудований, пиш-ний, величїй: не замками мощными, не мѣсты бѣ-довными тоє зацное королевство на(д) которымъ є(г) к(р) м(л) гъ бг̄ преложилъ, межи иншими на-роды слыне(т), але толко самою во(л)ностю (Ост-рог, 1598-1599 *Апокр.* 220); Якъбы невѣста яка́а, бѣдѣчи богатою оу свѣта, и маѣтности мно́ги, а домы бѣдовныи маючи, шпекѣна... не мѣла, а в' то́мъ бы повста́вши сѣсѣди, крївдѣти єи почали, и домы шдѣймова́ти хотѣли: котораа немо́дчи оукривженѣа тогѣ зно́сити, шѣкала бы собѣ яко́го потѣжно҃го, спосо́бно҃го, и в' рѣча́хъ бѣглого приа-тела (Вільна, 1627 *Дух. б.* 354); Наоучѣ́моса за́йзрѣ-ти лю́демъ,... не тымъ которыѣ яко́бы вѣ́че на семъ свѣтѣ фѣндѣючиса, бѣдовны(х) и коштовны(х) домѣвъ и ширѣкихъ маѣ́тностей лако́ме набыва́ютъ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 482).

БУДОВЦА, БУДОВЬЦА ч. (*сmn. budowca*) те саме, що будовникъ у 2 знач.: мѣ(с)то прѣчюдное, не рѣка́ми лю́дьскими збѣдова́нїное; но самымъ пре-мѣдрымъ бѣдовцею бгѣмъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.); Ра́дѣйтєса премоу(д)рїи члѣвко́лѣвци, Вы єсте пѣрвыи Іер(с)лі́ма... бѣдовци (Чернігів, 1646 *Пер-ло* 48 зв.).

Див. ще БУДОВНИЧИЙ.

БУДТО, БУДЬТО *част.* (*уживається для вира-ження неповної вірогідності, сумніву*) буцїм, нїби, немов: Пишется папа по Латыне, будьто съ покоры Хрістовы: Сервусъ серворумъ (Ден), то єсть "слуга слугъ Божиныхъ" (1582 *Посл. до лат.* 1124); Хотя бы южъ и та(к) было. же то собѣ кѣ воли, або ко́мѣ на шпорѣ, ты(х) десѣть днѣвъ вывѣ(р)гши неха́й бу(д)то попра́вили, што прѣ(д)са пошло яко бы сво-и(м) коло́мъ. кромъ тыхъ дню(в) десѣти (Острог, 1587 *См.Кл.* 16 зв.); въ которыхъ церквахъ сами будто служатъ для оманы людей, тѣды чинятъ бры́дкое спустошенїе на мѣстцу свято́мъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

БУДУВАНЄ *див. БУДОВАНЄ.*

БУДУНОКЪ *див.* БУДИНОКЪ.

БУДУЧИЙ, БУДУЧІЙ, БУДУЧЫЙ *прикм.* 1.

(який буде, настане в майбутньому) майбутній, прийдешній, *діал.* будучий, будущий, будучний: тую вгдоу... маємъ и пови(н)ни будемъ з обу сторо(н) тве(р)до а неѡ(т)ме(н)но ве(ч)но де(р)жати сами дети и пото(м)ки будучіє нѣи и ща(д)ки (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 266, 25); Сна(т) подобно для тогѡ, же Екклесіастъ всѣмъ рѣчамъ трвѣючи(м) мїаючи(м) и бѣдѣчимъ ча(с) назначаєтъ мѡвачи: Всѣмъ годъ и время всѣкой вѣщи по(д)солнѣчною (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937); напотомъ будучий, потомъ будучий — майбутній, прийдешній: И потвержає(т) то си(м) наши(м) листо(м) вѣчно ємѡ и его жонѣ и и(х) дѣте(м) и напотѡ(м) бѣдѣчи(м) и и(х) ща(д)комъ и воле(н) ѡ(н) тогѡ... замо(к)... ѡ(т)дати и прода(ти) (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фоток. 50); Намѣстнику нашому киевському... ве(р)не намъ милому и и(н)шимъ на потомъ будѣчи(мъ) наме(ст)никомъ нашимъ киевскимъ (Київ, 1581 *ЛСБ* 62, 2); Чиним знаменито симъ нашімъ листом... нинешним и потомъ бѣдучим, комѡ будет потреб того вѣдати (Вільна, 1503 *AS I*, 125).

2. (який наступить після земного життя) загробний, потойбічний, неземний: А еслибы хто з державцовъ Дубна, кому бы се то держати в руки достало, розоряти или отнимати тоє наданє наше смилъ, таковый буди проклятъ и непростенъ отъ Отца и Сына и Светого Духа в нинешний векъ и въ будучий (Дубно, 1592 *Арх.ІОЗР* 1/VI, 90); Приходить и бѣдѣчій вѣкъ ѡпый, где южъ анѣ Вѣра, анѣ оучинки постѣпѣютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 276).

3. Суций, існуючий, нинішній: Ино епископъ лво(в)ски(и) бѣдѣчи спротиви(л)са преже пре(д) вторымъ соборо(м) нашимъ и ѡбра(з) то(и) // еретиче(с)ки(и) вышше всѣ(х) поставити повелѣ (Велике Берестя, 1594 *ЛСБ* 262); Хво̇ нарожене теперешнее то єсть по(д) лѣты бѣдѣчѡє... ѡбходити маємъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 186); Свѣцій: Бѣдѣчи(и) (1627 *ЛБ* 125).

Див. ще БУДУЩИЙ.

БУДУЩИЙ, БУДУЩІЙ, БУДУЩЫЙ *прикм.*

(цсл. будущий) 1. Те саме, що будучий у 1 знач.: женіхъ облюбеніицѣ своѣй даєтъ вѣно; и на́двое

роздѣливъ его: на боудѣщее, и на настоѣщее (Почаїв, 1618 *Зерц.* 52 зв.); Градущий: Бѣдѣщій, которы(и) маєтъ прійти, ѡлбо быти. приходачій (1627 *ЛБ* 28); напотомъ будущий, потомъ будущий — майбутній, прийдешній: я, Янъ Яцкович Теслуговский,... продалъ єсми имене свое отъчизное... пану... Угриновському и его панєи, и его детемъ, и напотомъ будущимъ ихъ щадкомъ (Луцьк, 1505 *Арх.ІОЗР* 8/IV, 226); Продавъ єсми имене свое влостное, ѡтчизное... князю Костантинѡ... и Єго Милости княгини и Их... детемъ и на потомъ бѣдѣщимъ Их... щадкомъ (Луцьк, 1522 *AS III*, 216); Я Пѣшко визнавамъ симъ моимъ листомъ сам на себе, комѡж бѣдетъ коли потребизна того вѣдати или чтѣчи его слышати, нинешним и потомъ бѣдѣщимъ (Звиняча, 1549 *AS VI*, 97); предъ будущій — минулий: Прѣто молю та црѣ стѣхъ... дарѣи и мнѣ недостѡйномѡ... ѡбаснѣти ннѣ Тѣйны твоѣ явлѣнїи, Іѡѡнови..., пре(д) бѣдѣщій и настоѣщій (Чернігів, 1646 *Перло* 132);

у *знач. ім. с.р.* *будущее* — майбутнє, рідко будучність: якъ ннѣ нѣ(ст) хвалы бгѣ нимало... и хр(с)тіа(н)ство вконе(ц) исчезє и погибє, всѣбо настоѣщаго вѣка гонѡ(т), дасѡ его бл҃гыми оудовла(т) и насытатъ, // ѡ бѣдѣщаго же вѣ(ч)ное наслажд(е)нїє мыслити ї исказати (!) вѣ жзни (!) сєи, и памѡ(т) твою оуморили, и яко(ж) камень ко ѡно(й) жизни ѡнєчѣвѣствѣли сѡтъ (до 1596 *Виш. Кн.* 263-263 зв.); ты.... бѣдѣщее; Рабѡмъ своимъ яснѡ показєшь (Чернігів, 1646 *Перло* 31 зв.); предъ будущая — минуле: вѣ Бѣѣ всѡ оузритъ якѡ вѣ зєрцѡлѣ; предъ бѣдѣщаѡ и настоѣщ(а)ѡ; и градѣщаѡ, видѣмаѡ: и невѣдѣмаѡ ѡ(т)крїєтѣсьѡ имъ (Там же, 162).

2. Те саме, що будучий у 2 знач.: А тобы мѣлъ тоє наданье мое ѡтъ церкви Божєй ѡтдалити... да бѣди проклат (!)... ѡтъ мене... въ сєй вѣкъ и в бѣдѣщій, в который бѣдетъ сѣдити живыхъ и мертвыхъ ѡ второмъ Єго свѡтомъ пришестью (Мільці, 1542 *AS IV*, 314); противѡу дхоу стоѡму не боуде(т) ємоу ѡ(т)поущєно ани на томъ свѣтѣ, ани на боудѡущѡу(м) (1556-1561 *ПЄ* 58); разоритѣлѣ закону божѡго да бѣдѣ(т) непростєни... в си(и) вѣкъ и в будѣщи(и) (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); Кто бы ималъ гварити, ажъ не такъ, яко(м) писа(л) да

буде(т) проля(т) въ все(м) (!) вѣцѣ и въ будущемъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); таа фи(к)-гоура его рожествоу приналѣжала, и боудѣщее щастя знаменовала (поч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); ждемъ въскресеніа мертвыхъ, и жизни бѣдѣщаго вѣкѣ (Чернігів, 1646 *Перло.* 166); исходъ ко будущему вѣку *див.* ИСХОДЪ; в страну будущего вѣка отийти *див.* ОТИЙТИ.

3. Те саме, що будучий у 3 знач.: нинѣ явилася наше сп(с)ние. бѣдоущи(м) во тмѣ свѣ(т) великий (1489 *Чет.* 48).

БУДУШЛОВАТИ *дієсл. недок. (мад. bujdosiĳ)* блукати, тинятися, бродити: Не можетъ, мовить, душа, выдѣливши ся выдѣ тѣла, у сую державѣ будушловати, чомъ душѣ праведныхъ у руцѣ Божуй (XVI ст. *НЄ* 103).

БУДУЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто буде щось)* будівник: Камень котѣрый ѡ(т)вѣргли бѣдѣючіѣ, той са ссталъ (!) головою оугла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 486).

Див. ще БУДОВНИКЪ, БУДОВНИЧИЙ.

БУДЪ ГДЕ *присл.* будь-де: позволили есми... абы имъ ходили по рибѣ... или до дѣнаа или до ѡзерихъ или до нистра или боудъ где ѡни бѣдоу(т) и(х) послати (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. №12).

БУДЪ КОТОРЫЙ *див.* БУДЪ КОТОРЫЙ.

БУДЫНОКЪ *див.* БУДИНОКЪ.

БУДЪ спол. I. (зв'язує члени речення) (*розділово-перелічувальний*) (*уживається для вираження роздільності у чергуванні перелічуваних предметів, їх взаємовиключення, а також для вираження непевності, припущення*) чи... чи, чи то... чи то: Гости которые везѣтъ соль чере(з) володиме(р) дають з воза... //... тивѣнѣ л сторожомъ кѣ с ко(ж)дого воза бѣдѣ ѡднимъ конемъ бѣдѣ двема (1552 *ОВол.З.* 200 зв.-201); А если быхъ я са(м)... якими (ж) колвекъ причина(ми), бу(д) черезъ себе, бу(д) те(ж) чере(з) кого(ж) колве(к)... в тоє име(н)е... вступовальтъ... тогды заруки... сто копѣ грше(и)... запла-ти(ти) маю (Житомир, 1584 *АЖМУ* 140); ви(и)ны ты(ж) и тыи не менше которіи принали ѡ(т) ба сво-его яковьи оура(д) боу(д) свѣ(тс)кый, боу(д) дѣхов-ный а не дрѣжать его та(к) я(к) пристойтъ быти емоу (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 157); Которыи ...//...

до(л)гъ поменены(и), золоты(х) пя(т)со(т) и два(д)-ца(т) по(л)ски(х), ме(л) заплати(т), и у(и)сти(т)се бу(д) сынови, бу(д) ѡ(т)цу (Володимир, 1600 *ТУ* 231-232); панове хри(н)ни(ц)киє, пови(н)ны слѣш-ными выводы то(г) довести, и ѣ судѣ ѡказа(ти) бу(д) тотую близько(ст) покревѣнѣю, бу(д) те(ж) тые права, которы(ми) ся то в по(з)ве своимъ щитя(т) (Кременецъ, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26); Хтоколвекъ тѣды з' вась Дѣха Хр(с)тового оуча(с)тникомъ зос-таль, смотрите абысте в' жадной бѣдѣ малѣй, бѣдѣ великой рѣчи, лѣгче не постѣпова(ли), а ласки Дѣха не зневажа(ли) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 127);

(*чергується із сполучниками або, альбо, любо, яко*) чи ... чи, чи то... чи то : Кѣница ѡ(т) жени-хо(в) а ѡ(т) зводе(ц) ѡгъ де(в)ки кгда замѣжъ идеть бѣ(д) за тѣтошѣнего або за чѣжогоро(д)ца кѣница вра(д)никѣ (1552 *ОЧорн.* 3. 56 зв.); Маеть жона моя милая тые вси речи..., кому хотячи, будь по частямъ, або вси огуломъ, отдати, даровати и записати (Смиків, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 256); Всѣкое што посва(ч)ѣно бѣдетъ г(с)дѣ бѣдѣ члѣвкѣ, бѣдѣ быд-ля, або рѣльа, не бѣдетъ продано ани бѣде могло бытъ ѡ(т)кѣплѣно (серед. XVII ст. *Хрон.* 128); дѣ-сытъ єсть хр(с)тїанинови рѣчей створѣныхъ, бѣдѣ нѣ(с)ныхъ або зѣмныхъ, бѣдѣ видѣмыхъ альбо невидѣмыхъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 22 зв.); будутъ мели кнзъ Вишневецкій и потомѣки его тую... моц и владность — тые добра, буд порозну, любо вси за-раз, коли колвек и кому хотя отдати, даровати (Варшава, 1590 *ЧИОНЛ* XIV-3, 95); А мы и потом-ки наши,... не отзываются до своего власного вое-водства, повиту и права, будь духовного яко и свет-ского,... повинни будемъ... тамъ, где позвани бу-демъ,... стати и skutечне усправедливити (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 465).

II. (зв'язує речення) (*розділовий*) (*аживається для вираження припущення*) або, чи: Вшакже, где бы... потреба припала, в которой был бы порошок и кули выстреляны, будь теж и стрелба //... с при-падку якого ся зѣпсовала, теды того на нихъ па-трит не маемо (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 163-164).

БУДЪ КОТОРЫЙ, БУДЪ КОТОРЫЙ *займ.* Будь-котрий, будь-який: И ти(ж) варе кѣлко сель прислѣхаютъ к томѣ... монастырѣ ѡ(т) поу(т)ной или

оу соуца(в)скѡи волости или оу чернѡвѣскѡи волости или боудѣ оу которою волости боудоутъ они имати села... а на всѣхъ ихъ тѣхъ селѣ да не имаютъ ходити ни жадній соудци ни старости (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. 12); А тело мое грѣшное, бѣдѣ который христѣанинѣ, або панѣ Татаринѣ, въ землю где погребетъ, за то емѣ маю надею..., ижѣ Богѣ милостивый милосердѣе заплатитъ (1577 AS VI, 71).

БУДѢ КТО, БУД КТО *займ.* Будѣ-хто, хто-будѣ, хто-небудѣ: кто боуде(т) г(с)п(д)ре(м) нашеи земли, ѡ(т) дѣтеи наши(х), или ѡ(т) нашего рода, или па(к) боу(д) кого бѣ избере(т)ъ г(с)п(д)ре(м) быти..., то(т) бы емѣ непорѣши(л) нашего даанѣа (Бадеви, 1503 Cost. S. 256); на(ш) млѣбник, силѡн, егѣмен пѣтеньскѣи или па(к) бѣ(д) кого бѣ избере(т) быти егѣмен..., а тоты, по его животѣ, егѣменове, да имаю(т) нам слѣжити (Сучава, 1514 Cost. DB 327).

БУДѢ КУЛКО *числ. (неозначено-кѣлькѣсний)* Скѣльки-небудѣ: шкѡды которыѣ сѣ стали с обѣдѣвѣ сторо(н), женныи и бранныи, бѣ(д) кѣлко были, великѣи и тѣжкѣи..., абы ѡ(д)на сторона дрѣгой стороне не ѡпоминали (Кам'янець, 1510 Cost. DB. 456).

БУДѢТО *див.* **БУДѢТО.**

БУДѢ ЯКИЙ, БУДѢ ЯКѢЙ *займ.* Будѣ-який, який-небудѣ: Многѣи а ро(з)маитыи народове завше хожовали за хмѣ. и... прошовали оулѣченѣа бѣ(д) оу якои боле(с)ти бы(в)ши. тѣды завше ѡдрѣжовали ѡ(т) его стѡй мл(с)ти (к. XVII ст. УС № 31, 220 зв.); южѣ ани пострахи, ани голодѣ..., ани инше будѣ якѣе небезпеченства — не могутъ его отъ вѣры... розлучити (1603 Пит. 110).

БУДѢ ЯКИЙ КОЛВѢКѢ *займ.* Будѣ-який, який-небудѣ: не потреба... на(м) жа(д)ны(х) вымово(в) зѣ стороны не вѣдомѡсти. оу вѣри и церемонѣа(х) наши(х) хр(с)тѣа(н)скѣхъ. прѣ(з) оувѣдена тѣла родичо(в), крѣвны(х) и боу(д)яки(х)же ко(л)вѣкѣ забав(в). такѣ великомоу яко и маломоу. доросломѣ и недоро(с)ломоу чѣпити (1598 Розм. пал. б).

БУДѢ ЯКѢЙ *див.* **БУДѢ ЯКИЙ.**

БУДУВЛѢ *див.* **БУДОВЛѢ.**

БУЕМУДРѢЙ *прикм.* Дуже розумний, велемудрий: охумогон, буюмудри(и) (1642 ЛС 296).

БУЕСЛОВЕЦѢ *ч.* Пустомеля, балакун: bala-

trones, прили(п)ки на сапога(х), бую(с)ловцы, тунесловцы (1642 ЛС 100).

БУЕСЛОВНЫЙ *прикм.* Багатослѣвний, велеречивый: Ѡплазѣвъ: Хитлѣный... Прѣзлишный, Бѣслѡвный: Любо пѣтнй, Блѣдѣвый, то естѣ велерѣчѣвый, цакавый, нѣтрѣтъ (1627 ЛБ 152).

БУЕСТѢ *ж.* Зарозумѣлѣсть, дурѣсть: нынѣ..., Симоне, христѣанинѣ сталессѣ..., оставилѣсѣ Латинскую буюестѣ, то естѣ глупство, и правдѣ увѣрилѣсѣ въ Господа нашего (Киѣв, 1621 Кон. Пал. 1003).

БУЖБА *ж.* Божественнѣсть, святѣсть: такѣ и насѣ Господѣ судивѣ, и токмивѣ, и изъвѣзавѣ духомѣ святымѣ, и загодовавѣ шѣнѡмѣ (Sic! — *Прим. вид.*) своимѣ и мирнѡстю, што учинивѣ межи нами, бужбовѣ его и любѡстю его (XVI ст. НС 194).

БУЖЕННИКѢ *ч.* *Диал.* Боженик "присяжный" Вл.н.: Анѣдрѣшко бѣже(н)никѣ (1649 РЗВ 203 зв.).

БУЗДЫГАНѢ *ч.* (*тур.* bozdogan, buzdayan, baztavan) (*рѣд вѣйськовоѣ булави*) буздиган: рѣкоя(т) ѡ(д) бу(з)дыгана, поя(с) пукляты(и)... Фе(н)на дала (Лѣвѣв, 1637 ЛСБ 1043, 49).

БУЙ *прикм.* 1. Нерозумный, дурный, тупой: infrunitus, невѣжа, бу(и), неукѣ (1642 ЛС 236); gurdus, бу(и), юродѣ (Там же, 212).

2. Зухвалый: не бѣди... ни срамослѡвецѣ, ни бѣи, ни гѡрдѣ, ни величѣвъ (Лѣвѣв, 1642 Жел.П. 2).

БУЙВОЛИЦА *ж.* Буйволицѣ: Ажѣ са грѡмѣда бѣйволицѣ ѡказѣла, зѣ которыхъ ѡ(д)на прѡтивѣ егѡ стѣла, маючи при собѣ тѣлца (Вѣльна, 1627 Дух. б. (Передм. II), 5 зв.); Пѣетѣ молѡбо ѡ(т) бѣйволицѣ (Там же, б).

БУЙВОЛѢ *ч.* Буйвил: Боуволѣ: Боуivolѣ (1627 ЛБ 12); bubal, бу(и)во(л) (1642 ЛС 105); ѡборѡтившисѣ до лѣповѣ побрѣлѣ ѡвцы, воы, бѣйвоы, и рѣзали на земли, и ѣлѣ лѣудѣ с крѡвьѡ (серед. XVII ст. Хрон. 214).

БУЙКА *ж.* Бѣйка: И потумѣ Ге(н)друвѣ Олекса и... парѡбокѣ Василѣ... силовѣ посѣяли на двѣ царѣны, о чу(м) на буйку сѣ оупадовали (Бенедикѣви, 1603 НЗУжг. XIV, 222).

БУЙНЕ *присл. (нестримно)* рѣсно, буйно: Не вѣдаю якѣ бымѣ мѣла нарѣкати: И лзы мои ахѣ мѣгѣ буйне выливати (Лѣвѣв, 1630 Траг. п. 171).

Див. ще БУЙНО.

БУЙНО присл. (плідно, багато) буйно: Земля котра́а терніє, и осе́тъ плоди́ла: Та́а нѣ́тъ хлѣ́бъ нѣ́(с)ный, боуино зроди́ла (Львів, 1616 Бер. В. 81).

Див. ще БУЙНЕ.

БУЙНОСТЬ, БУЙНОСТЬ ж. Буйство, норовитість, шаленство: сподевалъ быхъ ся, жебы што годного съ тебе напотомъ быти могло, але жебы тою буйностью не преслилося (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1052); *insulsitas*, неприє(м)но(с)т(ъ), бу(й)но(с)т(ъ) (1642 ЛС 240).

Див. ще БУЙСТВО.

БУЙНИЙ прикм. 1. (який виявляється з великою силою, інтенсивністю) буйний, бурхливий: Ніла з' берегѡвъ, ширѡко вылива́ючого: И вѣсь Єгѣпетъ, го́йне напава́ючого Ба́рзѣй жрѡ́дла Златоо́устого, розлива́ють: И боуи́ные потѡ́ки с' се́бе выпѡ́щяють (Львів, 1609 На Злат. 2); Якъ та(м) сме́рть срѡ́кгаа ко́ждого не мино́ула: И кро(в) з' ни(х), боуи́ными рѣ́ками поплы́ла: (Львів, 1616 Бер.В. 82); треба... ср(д)на нашего бѣи́ные тѣла́на до розмы(ш)ла́на ѿ Г(с)дѣ паза(д) верта́ти (серед. XVII ст. Кас. 67 зв.).

2. (який багатий на що-небудь, сильно розрісся) буйний, розкішний: На зелѣны(х) тра́вахъ, и на бѣи́ны(х) па́ства(х)... па́стырь словѣ́сный ѡвцы Хвѣ́и па́ствѣ́ своѣ́й повѣ́ренный па́слъ (Вільна, 1620 См. Каз. 20 зв.); *Образно*: Гды старость корене(м) яблони, а молодость албо млоде(н)чество, вѣтками и ро(с)чками бѣи́ными называет' мовачи (Вільна, 1627 Дух.б. 2).

3. Сильний, дужий: вла(д)зѣ́ свою дѣ́аволь ши́роко прости́ра(л) и почалъ ро́до(м)... вла(д)нѣ́ти. Я́ко ѡре́(л) бѣи́ный по немо́цны(х) птѣ́нца(х) то(п)та́ти (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 408 зв.).

4. Живущий: Умы́слилъ ти́раннъ, не слоу́шне пренаходи́ти: И в' буйно(й) крѣ́и цны(х) дѣ́то(к), ме(ч) свой омочи́ти (Львів, 1616 Бер.В. 82).

БУЙСТВО, БѢСТВО с. 1. Безумство, невігластво, зухвалість: оказю́чи его в томъ чортопо́добнѣ́ю го́рдость и бѣ́(й)ство. же... зара́зомъ осѣ́ди(л) и сказа́лъ, же не ма́ють ро́зѣмѣ́ па́мати и добро́е воли глѣ́(п)ство и блѣ́ды до того при́да(в)ши (Острог, 1587 См. Кл. 6 зв.); Премѣ́дрост бо ми́ра

сего буйство ест пред богом (1599-1600 Виш. Кн. 154); Бѣ́оу да́ющѣ́ за́зрость нѣ́что́же оуспѣ́тъ, и неда́ющѣ́ трѣ́дѣ́ нѣ́ка́коже поспѣ́тъ, Бѣ́йство и за́зрость неѣ́сть по́ле(з)ного почита́ти (Почаїв, 1618 Зерц. 8 зв. нenum.).

2. Буйство, шаленство: сами мало видать, мнимають же южъ на свѣ́тъ вси слѣ́пи, ѣ́ южъ з оно́го своево́льного бѣ́ства не ма́ючи што да́лей чини́ти, Котори(й) са з нихъ уле́зѣ в оде́жѣ́ имене́ па́сты́рскаго (Острог, 1587 См.Кл. 18 зв.).

3. *Перен.* Мужність, сила: снѣ́ бѣ́йй... вш(о)л... // до ап(с)ло(в) свои(х) не встыда́ючи(с) ѡ́ны(х) ра(н) свои(х) але абы ѡ́каза(л) мо(ж)но(ст) боу(с)т-ва своѣ́го (XVI ст. УС №29519, 57-57 зв.); Прето и пораду сердечно-зычливую даю вам: будьте... аще и дурны, просты, нехитры, неумудрены внѣ́шним наказанием, яко да буйство проповѣ́ди апосто́льское почи́ет на вас (бл. 1610 Виш. Посл. Лв. бр. 233).

БУКАРТЪ див. БЕНКАРТЪ.

БУКАТА ж. (рум. *bucăta*, молд. *букатэ*, лат. *buccata*) кусок, шматок, *діал.* *буката*: тыи панове... имаю(т) ѡ́смотри(т)и и ѡ́правити то́тѣ́ бѣ́катѣ́ земли, я(к) было при стары(х)... крале́въ по(л)ски(х) (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 457); Вывѣ́тъ: Богу коли хочеме // гора́здѣ́ чини́ти, миловати, и дѣ́лити *букату* нашу изъ нимъ (XVI ст. НС 162-163).

БУКВА ж. Буква, літера. *Образно*: чрево е́го бѣ́ква сло́нова на каменѣ́ самфі́рове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 235 зв.).

БУКВАРЬ ч. Буквар: Дѣ́ткамъ оучи́тиса почи́аючимъ Бѣ́кваръ звѣ́кле ре́кши Алфавита́рь з' той Гра(м)ма́тѣ́ки вы́черпнѣ́ный абы скло́нені́амъ гра(м)ма́тичнымъ з' лѣ́тъ дѣ́ти́ннихъ з' мо́вою зара́зѣ́ привы́кали, до выдѣ́на пода́ванъ неха́й бѣ́детъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3 зв.); *Bukwar: Elementarz* (Жовква, 1641 *Dict.* 53).

БУКВИЦА, БУКВИЦЯ, БУКОВЬЦА, БУКЬ-ВИЦА ж. (*Betonica* L.) *буквиця*: Боу́квыца зе́ліє. Тако(ж) кого жона ска́зати то ты(м)же ма(ж) що и килоу ка́же(т) // ма́зати (XVI ст. УТ 5-5 зв.); Боу́ковьца. Боуко(в)ца е́(ст) зе́ліє ве́(л)ми добро. которыи члѣ́к воды не може́(т) поустити. на́вари боу́квицѣ́ оу водѣ́. пи́и на(д)ще́ пораноу оутола́е(т)... прохо́дь вѣ́дныи (Там же, 5 зв.); вѣ́ кого на

животъ лиху навари оу водѣ боуквицѣ. и пии на-
(д)щеср(д)це (Там же, 7); кто є(ст) благо(г) лица
пїи боуквицоу оуваривши з вино(м) (Там же, 8); psy-
chotrophum, буквица (1642 ЛС 337).

БУКВИЧНЫЙ *прикм.* Який належить буквиці
або виготовлений з неї: Та(к)же съкъ букви(ч)нии
змѣшаи з вино(м) и з водою..., тым поздоровлає(т).
которые плюю(т) крѣвлю (XVI ст. УТ 5 зв.); кто
себе са(м) ошибе(т) възми листоу боукви(ч)ного
сто(л)ци стары(м) сало(м) и привїи до оудароу (Там
же, 6).

БУКЛѢРЪ *ч.* (*стп.* puklerz, buklerz, *фр.* bouclier) щит кіннотника: погорѣли... тарчины, буклѣры,
гаркабузы, и не мало пороху (Володимир, 1571
АрхЮЗР 8/IV, 125).

БУКОВИНА *ж.* 1. Буковина, буковий ліс: а хо-
тарь... монастирѣ... «на два бѣкы знаменани... на
конецъ бѣковини, опат врѣхомъ дѣбровѣюю..., до кон-
ца дѣбровѣи» (Сучава, 1503 *Cost.S.* 206); а хотарь се-
лоу... прости на верхъ дила на знаменанїи доуб, от-
толѣ прости оу Боуковинѣ на потокъ Дерехлѣа (Яс-
си, 1508 *DBB* I, 3); esculetum, буковина (1642 ЛС 183).

2. Товста букова палиця (?): Волохове на Кузь-
миномъ лѣсе поляковъ буковиною много зрадли-
ве поразили (поч. XVII ст. КЛ 74).

3. Влн.: Оу Бѣковинѣ во(й)на аучѣ. На Бѣковинѣ
во(й)на учѣ (Крехів, I пол. XVII ст. ЗНТШ LXII,
Misc. 2).

БУКОВЫЙ *прикм.* Буковий: За три(й)це(т) до-
що(к) буковы(х) зо(л) в и гр кѣ (Львів, 1605-1645
РДВ 32 зв.); 22 дощки бѣковые (1628 ЛСБ 1051, 5);
А пастѣшѣкъ оубѣгїй, по(д) лїстѣмъ Бѣковымъ,
Прѣсты(х) пѣснїй складає(т) Рїт(м), в' тѣню здо-
рѣвы(м) (Київ, 1632 *Свх.* 302); fagineus, буковы(й)
(1642 ЛС 183).

БУКОВЬЦА *див.* БУКВИЦА.

БУКСОВАННЫЙ, БОШОВАННЫЙ *прикм.* Бук-
совий, возъ буксованный (бошованный) *див.* ВОЗЪ.

БУКЪ¹, БУКЪ *ч.* (*назва дерева*) бук: а хотарь.
монастирѣ... на бѣкѣ знаменан, близ пѣтѣ (Сучава,
1503 *Cost.S.* 260); Пїксъ: Бѣкъ (1627 ЛБ 227); fagus,
букъ (1642 ЛС 193).

БУКЪ² *ч.* (*назва птаха*) бугай: То сѣтъ котѣ-
рыхъ з' птѣства єсти не маєте: мїски... и лебѣда и

бѣка,... вдѣда тѣжъ и нетопыра (серед. XVII ст.
Хрон. 118 зв.).

БУКЪ³ *див.* БОКЪ.

БУКЪША *ж.* (*нѣн.* Būchse) букса, *діал.* букаша.
Влн.: Ма(р)ти(н) Бѣкъша (1649 РЗВ 24 зв.).

БУЛА *див.* БУЛЛА.

БУЛАВА *ж.* 1. (*під військової зброї у вигляді
палиці з кулястим потовщенням на кінці*) булава:
цѣрь дадьянъ повелѣлъ его бити боулавами по главѣ
(1489 *Чет.* 178); гаковѣницѣ старыхъ короть-
кихъ... двѣ... Бѣлава меданаа великаа работы ста-
росве(т)ское (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); в то(й) же скры-
не было... // ско(й)цовъ пя(т) соке(р)кѣ а бѣлавѣ
(Володимир, 1572 ЖKK II, 25-26); Абымъ теды тую
имъ, якъ мовять Геркулесову булаву и Голїятовъ
мечъ, которыми намъ ажъ назбытъ страшны быти
хотятъ, зъ рукъ вырвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.*
406); булава (I пол. XVII ст. *Сем.* 50); Трѣдно з'
рѣкъ Геркѣлѣсѣ снѣтъ бѣлавы брѣти (Київ, 1631 *Зем.*
Зам. тит. зв.); *Образно*: Кто ми єдна(к) негѣдетъ,
же дла вѣчної славы; И Мѣрсовы вложїлєсь: по(д)
ноги бѣлавы (Львів, 1642 *Бут.* 5).

2. (*така ж палиця як символ влади*) булава,
жезл: Теды ксю(н)же(н)та... бѣлаву ге(т)ма(н)скую
маючи... з хме(л)ницки(м) бытися зєзволили (се-
ред. XVII ст. *ЛЛ* 179); ty reimentaruiiesz, Sam buła-
wiou wseiю Polskoіu, iak sam chcesz, keruiiesz (1648
П. про Пот. 201); слава, булава, же(з)лѣ (1642 ЛС
126); *при булавѣ (зоствати)* — під гетьманською
владою (знаходиться): с которы(х) [пунктовѣ] на-
пере(д)нѣишіє ты были... а. абы козаков(в) м' было
реєстровы(х): в. абы чегри(н) ѡ(т)чизна хме(л)ниц-
кого зо всѣ(м) ѡбєсте(м) свои(м) в ѡколици при
булавѣ воиска запорозкого вѣчными часы зоста-
валь (серед. XVII ст. *ЛЛ* 182).

3. *ч.* Вл. н.: Федо(р) Бѣлава (1649 РЗВ 448).

БОУЛАВЪКА *ж.* Булавка. Вл. н.: ва(с)ко бѣ-
лавъка (1649 РЗВ 75).

БУЛАНЪ *див.* БУЛАНЫЙ.

БУЛАНЫЙ, БУЛАНЪ, БУЛАНЬ *прикм.*
(*тюрк.* bulan) (*масть коня*) буланый: Товары(ш) миха(л)
реза(н)... ко(н) по(д) ни(м)... була(н) (1567 ЦБ *Лит.*
16, 3, 93); нає(з)дѣнники... взяли... //... у Демида
Дуба: клячу буланую (Житомир, 1650 ДМВН 204-205);

у *знач. ім.* Вл. н.: Иванъ бѣланъ (1649 *РЗВ* 399 зв.); перед нами... врьдниками судовыми кгородскими луцкими, припала справа... межн... Павломъ Волошиномъ, Иваномъ Буланемъ...и иншими въси-ми поддаными зъ села Княжа (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 420).

БУЛАТНЫЙ *прикм. (виготовлений із високо-якісної сталі)* булатный: в то(й) же скрыне... побрано... шаблю бѣлатнѣю шпра(в)ленѣю позолотистѣю (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); кѣпжти... Остро(з)скомѣ... зброю мою зѣ(р)цала бѣла(т)ные шшакъ и ка(р)вашъ бѣлатны(й) позолотисты(й) дарѣю (Миленовичі, 1581 *ЖКК* I, 198).

БУЛБА *ж.* Назва рослини: асгосогіум, бу(л)ба зеліе (1642 *ЛС* 67).

2. ч. Вл. н.: Федо(р) бѣ(л)ба (1649 *РЗВ* 363).

БУЛГАРОВЕ *див.* БОЛГАРИНЪ.

БУЛГА, **БУЛКГА** *ж. (стп. bulga, bulga, нім. Bulge, лат. bulga)* шкряний мішок для рідини: огляди если попрѣги не зервѣны принеси ми бѣлкгн которая висн(т) при седлѣ (к. XVI ст. *Розм.* 40 зв.).

БУЛКА *ж. (хлібина)* булка: шпрѣчъ дво(х) бѣлокъ з котѣрихъ є(д)на не цѣлы(и) фѣнтъ важи(т)..., жаде(н) са боле(й) не оупоминѣетъ (серед. XVII ст. *Кас.* 40).

БУЛЛА, **БУЛА** *ж.* Булла: с котѣрого жерела вѣникнѣли єждже(н)ѣ до рѣмѣ по шапки кардиналѣскіє... посыла(н)є по розмайтѣе боулли (*на полі: печати дѣховные або листи. — Прим. ред.*), ш(т)поусты, разрѣшенѣ казирш(д)ствъ, кривопрѣса(ж)ствъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.); за новѣе бѣлово // до боуль (*на полях: печатей дѣховных(х). — Прим. ред.*) приклѣданѣе, што дѣнь золото ш(т) людѣй завѣденыхъ лоупатъ (Там же, 171 зв. - 172); булла, печѣти або ли(с)ты папескѣ (*написано на полях. — Прим. ред.*) (Там же, 172).

БУЛМА *присл.* Бѣльше, силѣнѣше: нѣколи за грѣхы не истямитъ, али булма тя будетъ миловати (XVI ст. *ПС* 108); оуиуъ молитву нашу нѣколи не изнавидитъ, али булма любитъ и заказуетъ намъ, што бесме ся молили (Там же, 110).

БУЛШЕ *див.* БОЛШЕ.

БУЛШЕЙ *див.* БОЛШЕ.

БУЛШИЙ *див.* БОЛШИЙ².

БУЛШИЙ *див.* БОЛШИЙ².

БУЛЪГАРОВЕ *див.* БОЛГАРИНЪ.

БУЛЬШИЙ *див.* БОЛШИЙ².

БУЛЬ *див.* БОЛЬ.

БУЛЬШЕ *див.* БОЛШЕ.

БУМАГА *ж.* 1. Папір: раругус, бумага, папѣръ (1642 *ЛС* 299).

2. Волокно з бавовни: ба[m]васіон, бумага, баво(л)на (1642 *ЛС* 100).

БУНКА *ж. Діал.* бунка "булка". Вл. н.: Махимъ Бу(н)ка (1642 *РЗВ* 398 зв.).

БУНТОВАНЄ, **БУНТОВАНЬЄ**, **БУНЪТОВА-НЄ** *с. (підбурювання до бунту)* бунт: деса(т)ника левона шкфу(т)не зби(ли) и заты(м) де(и) бу(н)това(н)ємъ свои(м) плато(в) пови(н)ныхъ цы(н)шо(в) грошовы(х)... панє(и) моє(и) кри(в)да и шкода немалая... дѣетъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); и оглядался на него цѣсарь, и боалса его цѣсарь. для // бѣ(н)тованя (XVI ст. *УС* № 29519, 281-282); если са до цѣкви появілъ, тогды са в нѣй гайдѣкѣми своего бѣнтова(н)ѣ осажѣтъ, а такъ явн(є) хоронѣнѣа свой ихъ мѣ(с)тамъ показовалъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 86); Ковъ: Звѣда, бѣнтова(н)ѣ, рѣзрѣ(х) (1627 *ЛБ* 53); по наступеню трѣвогъ и бунтованю // ингышыхъ подданныхъ, ровѣно з вами поводове вси речи и господарства свое,... оставши, до места Олыки оддохати мусели (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 421-422).

Пор. БУНТОВАТИ.

БУНТОВАТИ, **БУНЪТОВАТИ** *дієсл. недок. 1.* (без додатка) (*здіймати бунт*) бунтувати: за котрою передгрозкою теперъ Дацъ, огородникъ, пошолъ прочъ зъ села Серникъ, пану Идзиковскому, боячися збытѣя пана Гулевичового, которого былъ передъ тымъ,... збилъ, за чимъ подданные бунтують, послушенства пристойного отдавати забороняють, оныхъ самыхъ зъ покойного уживанѣя всего вытискають (Луцьк, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 354).

2. (кого проти кого, чого, кому і без додатка) (*підбурювати проти кого-, чого-небудь*) бунтувати: "Але се списують,... и много простыхъ людей до себе намавають и бунтують" (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 324); иншыхъ по(д)дѣныхъ наші(х) до себе способлѣючи противъ рѣчи посполітой бѣнтоують

(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 209 зв.); Згола — самижъ лають, сами ихъ на славе доброй и почтливости мажутъ, (щиплють) маетности церъковныя//... одыймуютъ, духовенство ихъ противъ имъ бунтуютъ, послушенства чинити заказуютъ (Вильна, 1599 *Ант.* 951-953); Възмѣщаю: Замѣчаю, зважѣю, бѣнтѣю, крыкъ чиню, трѣбѣю, заколѣчаю поспѣлствомъ (1627 *ЛБ* 19).

БУНТОВАТИСА, БУНТОВАТИСЕ *дјесл. недок.* (на кого) (*виявляти велике недовдоволення*) бунтуватися (проти кого): Не дивъ теды, же се зъ ыновѣрцами зъ геретыками на насъ списуютъ, бунтують (Вильна, 1595 *Унія гр.* 117); А мы... волимо зъ ними преставати и бунтоватисе на хрестіянѣ, анежли зъ братѣю нашею (Там же, 146); Крамоліоса: Вѣжѣса, бѣнтѣоса (1627 *ЛБ* 55);

(*зчиняти сварку, колотнечу, бучу*) бешкетувати: просила его зас (!) пили, танцовали, цихо было, ачъ се, слыше, Мышка бѣнтовал, але // бы томѣ досытъ не зчинил, абы явне цо мелъ зчинити (1564 *AS VI*, 245-246).

БУНТОВНИКЪ, БУНЪТОВНИКЪ, БУНЪТОВЪНИКЪ ч. Бунтѣвник, бунтар, заколотник: матѣ(ж)ни(к), бѣ(н)тѣвни(к), спра(в)ца трѣбѣи (1596 *ЛЗ* 57); ты(х) вѣшеменѣваныхъ по(д)дѣныхъ нашихъ, якъ взрѣшителейъ и бѣнтѣвниковъ покою поспѣлитога... вѣдлугъ прѣва поспѣлитога и вѣстѣпкѣ ихъ карѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 209 зв.); аріанѣ... его... поймѣвши пере(д)сѣдѣями яко бѣнтовника на карѣня поставили (XVI ст. *УС* № 29519, 273 зв.); тые менованные черѣгыцы и зъ ышними помочниками и бунѣтовниками своими,... того вѣшѣменованого злодея зъ рукъ мистровыхъ одѣняли (Луцьк, 1625 *АрхлОЗР* 1/VI, 547); а потом... волнуу однакъ спецификацію въ позвахъ оныхъ zostавуючи, принципалом, конпринципалом умыслѣнным, подчасъ своеволи, бунѣтовѣником и збойцом, жалосне се свѣдчила и протестовала (Володимир, 1649 *АрхлОЗР* 3/IV, 66); особливо варуемо: хто би який був бунтовник, там же заразъ мають карати, не отсилаючи до насъ (Київ, 1649 *Тр.* ЧЛК 146).

БУНТЪ¹, БУНЪТЪ ч. (*стп.* bunt, *стч.* bunt, *свн.* bunt) 1. (*заколот*) бунт: па(н) да(х)нови(ч) //...

вызна(л) и(ж)... на освѣченѣ бѣ(н)то(в) людѣ(й) чѣ(р)нчегоро(д)ски(х) которые дѣ(и) бу(н)ты чина(т) проти(в)ку папѣ(и) та(л)чѣ(в)ско(и) бы(л) есми в чѣ(р)нчегоро(д)ку (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7-8); яко повиноватому приателю и(х) водле звыклыхъ давныхъ бу(н)товъ и зпоровъ своихъ противъ на(м) г(с)дру... нарушаючи поко(й) и право поспѣлитога надъ повинѣность свою шлахѣтскую // чого са николи ка(ж)дому чинити и допущати не годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); Прирекѣемо те(ж) и постановлѣемо собѣ покѣй и мл(с)ть братѣ(р)скѣю абы всѣ вѣсни замѣванѣа ѡ(т)пѣвѣди бѣнты мѣсца не мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); панове братство... декретъ... на Никифора выдали, абы... сваровъ... не чинилъ анѣ на кгрѣнтѣ црѣковномъ бѣ(н)товъ не строилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); которая речъ, въ Константинополи подъ вечеръ отолошена бывши, поспѣлство до бунту великого взрушила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 621); Раскѣлѣ: Звѣда, збѣнтова(н)ѣ, бѣнтѣ (1627 *ЛБ* 106); за сего дарѣа црѣа были тежъ жидове ѡбжалованы емѣ, всако(ж) дарѣи не оуслѣхалъ оныхъ бѣнтовъ, але и привилѣа и выроки црѣа кировы подтврѣди(л) имъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 391 зв.); подчас... бунѣтов хлопѣских... самый кляштор внивѣчь спустошили (Гоща, 1649 *АрхлОЗР* 3/IV, 58); подданные, бунѣти поднѣшѣши, веспол съ своевольными козаками, маетности оповедаючиго спустошили (Житомир, 1650 *АрхлОЗР* 3/IV, 479); *Образно*: skin z serca bunt, Nawerni oka (1648 *П. про Пот.* 201).

2. Союз, згода, перемир'я: Верѣѣ: Бѣнтѣ, змѣва, мѣръ (1627 *ЛБ* 193).

БУНТЪ² ч. (*стп.* bunt, *нѣн.* Bund) (*в'язка*) бунт: поменѣны(и) па(н) во(и)тъ,... ѡдному с прѣте(с)та(н)товъ, бу(н)тъ ножовъ, которые уже были проданы,... те(ж) пограбити ро(с)казалъ (Володимир, 1635 *ТУ* 303).

БУНЧУЧНЫЙ *прикм.* Бунчужный. хоружый бунчучный *див.* ХОРУЖИЙ.

БУРА *див.* БУРЯ.

БУРАКЪ, БОРАКЪ, БУРЯКЪ ч. 1. Буряк: bo-rago, бура(к) (1642 *ЛС* 104).

2. Вл. н.: Иван бѣракъ (1649 *РЗВ* 201 зв.);

ми(с)ко бѣрякъ (Там же, 8); Якимъ Боракъ (Там же, 375 зв.).

БУРАТИКОВЫЙ *прикм.* Пошитий з узорчатої шовкової або вовняної тканини — буратику: рызы буратиковыи чирвоное дно (Луцьк, 1621 *АрхІОЗР* 1/VI, 502); стихар полотенный; поруче буратиковое (Там же).

Див. ще БУРАТОВЫЙ.

БУРАТИКЪ *ч. (стп. burat, фр. burat, ит. burato)* узорчата декоративна тканина: рызы буратиковыи чирвоное дно; рызы зеленые; патрхилев два буратику злоткового (Луцьк, 1621 *АрхІОЗР* 1/VI, 502).

БУРАТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що буратиковый: рызъ шесть, одны отласовые,... двои тафтовыхъ, а трои буратовыхъ (Густин, 1638 *АІОЗР* III, 20).

БУРАТЫЙ *прикм.* Брунатний, буруватий: шболокъ... покажетъ на собѣ... чтири барви розмаити мудрѣю по повѣтрѣ, по огнѣ зеленую по водѣ че(р)воную, по зе(м)лѣ буратую (серед. XVII ст. Луц. 543).

Див. ще БУРЫЙ.

БУРБА *див. БОРБА.*

БУРГРАБСТВО *див. БУРГГРАБСТВО.*

БУРГРАБА *див. БУРГГРАБЯ.*

БУРГЪМИСТРЪ *див. БУРМИСТРЪ.*

БУРГГРАБИЙ, БУРКГРАБИЙ, БУРЪГРАБИЙ, БУРЪКГРАБИЙ *ч. (стп. burgrabia, сѣв. burc+grave)* (*управитель замку; міський урядовець, який виконував адміністративну й судову функції*) *заст.* бургграф: Постановившиися..., передо мною... буркграбимъ и намесникомъ подъястароства Луцкого,... панъ Кондратъ... жаловалъ и оповедалъ,... тыми словы (Луцьк, 1593 *АрхІОЗР* 1/I, 360); На вряде кгородском,... передо мною..., буркграбим замковымъ... постановившиися очевисто возный енерал воеводства Киевского... ку записаню до книг кгородских... вызнал тыми словы (Луцьк, 1600 *АрхІОЗР* 1/VI, 286); Передо (м)ною, Андрее(м) Мисевски(м), бу(р)кграби(м) и наме(ст)нико(м) по(д)староства володиме(р)ско(го),... // У(л)яна Станиславовая Кравцовая,... жаловала на арс(и)даря володиме(р)ского А(в)ра(м)ка (Володимир, 1603 *ТУ*

237-238); передо мною... буръграбимъ намѣстникомъ подстароства Володимерского, постановившиися обличне...//... подданные пана Фридриха... вызнали тыми словы (Володимир, 1608 *Ив.* 285-286); не можетъ намъ панъ буркграбий розказовати, мы его тежъ слухати не повинъни (Луцьк, 1620 *ПККДА* 1-I, 15); передъ мъною... буръкграбимъ..., райцы, Федоръ Паленица и Лаврѣнъ Мечникъ,... // забойцу, ис теломъ зошлое Зузанъны Куявинское,... презентовали (Луцьк, 1644 *АрхІОЗР* 8/III, 599-600); передо мъною... буръкграбимъ луцьки(м)... Лукашъ... А шни(с)ко... шповедали (Луцьк, 1649 *ПИ* № 45).

Див. ще БУРГГРАБЯ.

БУРГГРАБСТВО, БУРГРАБСТВО, БУРКГРАБСТВО *с. (адміністративно-територіальна одиниця)* бургграфство: передо мною, Евстахимъ Гизелемъ, наместникомъ на тотъ часть бургграфства кременецкого, очевисто становшии, возный енералъ... манифестовалъ мнѣ, урядови нинешнему (Кременецъ, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 224); передо мъною,... наместникомъ замъку и буркграфства луцкого,... возный енерал... для записаня до книгъ... кгородских луцкихъ созналъ тыми словы (Луцьк, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 400).

БУРГГРАБЯ, БУКГРАБА, БУРКГРАБЯ, БУРКГРАБА *ч. (стп. burgrabia, сѣв. burc+grave)* те саме, що бургграбий; Росъходъ пнзе(й) на замокъ... Плебанъ тамошнемъ к копѣ грш(и) бѣ(р)кграбе... зѣ коп грш(и) (1552 *ОКр.З.* 156 зв.); панъ Аврамъ дей посылалъ до него пана букграбу, наминаючи пана Михайла, абы кгвалту церкви не чинилъ (Володимир, 1579 *АрхІОЗР* 1/VI, 65); бѣ(р)кграбамъ во(з)номѣ... всего ко(ш)тѣ fr. 11 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17); Станиславовая Смитковская... протестуется... о то, ижъ панъ буркграбя луцкий, ничего не дбаючи на право пошъполитое... ниже менованую... протестацию,... неведати, зъ якихъ причынъ, не хотелъ... принять (Володимир, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 65).

БУРДА¹, БУРЪДА *ж. (стп., стч. burda, сѣв. buhurt)* заворушення, заколот, розбрат, чвари, бунт: Замешанъя и буръды... были причиною, ижъ // не мало людей невинныхъ побито, поранено (Воло-

димир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1061-1063); Мблва, или млѣва; Рбзрѣхъ, гбмонъ, гѣкъ ѡ(т) мбвы лбдзкои, ѡкрикъ, трѣвбга, или крѣкъ, звѣда, бѣрда (1627 *ЛБ* 65); солениѣ(р) протѣ(с)това(л)се напроти(в)ко... папо(в) Трыпо(л)ски(х), которые... по(д) ча(с) є(с)-чѣ неуспокоєня бу(р)ды и сваволи коза(ц)коє... та(к) самого, яко и челя(д) его де(с)пѣ(к)това(т) почели (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 180).

БУРДА²ж. (*свн.* Burde) сідло: сѣкгма, слбво кгрѣцкое, далѣкѡ єднѣкъ ѡ(т) того значѣна рбз-нитъ: знѣчитъ аббѡвѣмъ, чѣстю, блстро на тѣрчѣ, чѣстю Накрывѣдло, абѡ Бѣрды, тб єсть Сѣдло на Ослѣ (Лѣвѣ, 1642 *Жел. П.* 8 зв.).

БУРДУНЪ ч. *Діал.* Бурдун "пустун". Вл. н.: Се-мень Бѣ(р)дѣнъ (1649 *РЗВ* 394).

БУРДЮГЪ ч. Бурдюк, *діал.* бурдюг. Вл. н.: Иванъ Бу(р)дюгъ (1649 *РЗВ* 181 зв.).

БУРЕНЕ с. Руйнування, нищення: арматы и вѣси апараты... до бурєня оборонѣ вшєляких нале-чачіє (!) способивши... страж...оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 182).

Пор. БУРИТИ.

БУРИТЕЛЪ ч. Руйнівник, нищитель: Тира(с) выкладає(т)ся на лати(н)ски(й) destructor, то є(ст) бѣрите(л), скажца, и то(т) которы(й) бѣдова(н)є псує и ро(з)валяє(т) (1582 *Кр. Стр.* 32).

БУРИТИ, БУРИТЬ, БУРЫТИ *дієсл. недок.* (*смч.* bouřiti, *смл.* burzyć) 1. (кого, що) Руйнувати, нищити, спустошувати, плондрувати: єстьли бы ме-жи ними и тѣе были, которые Очаковъ бурили, ты бы ихъ на то приводилъ (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 156); литва тѣю зѣ(м)лицѣ... прилѣ(г)лѣю... бѣрыла (1582 *Кр. Стр.* 55 зв.); Намбѡвѣ тѣды оучинѣвши и знѣсѣшисѣ Хагѣнъ и Сѣрваръ, сѣшею и моремъ по(д)-стѣпѣютъ пре(з) Дѣла и стрелбѣ бѣрѣчѣю Мѣста до-бѣйти зѣмыслъ мѣючи (Киѣв, 1627 *Тр.* 681); А тѣкъ мы бѣдо(м) (!) оутѣкѣтъ, а они гонѣтъ: вѣстѣнєте зъ засадки, а бѣрѣтъ бѣдєте мѣсто (серед. XVII ст. *Хрон.* 164 зв.); *Образно:* тѣѣ [молитѣ]... неприѣтелей по-ражѣетъ, вѣзѣна бѣри(т) (Киѣв, 1634 *МИКСВ* 313);

(*про державу, народ*) розоряти, доводити до за-непаду: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурено ажє вши(ст)ко зопсовано же сѣ ро(з)сѣѣли по свѣтѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 165); а тѣй [Сѣрваръ] зъ велѣ-

кимъ безпече(н)ствомъ, и смѣло(ст)ю, Вѣсхо(д)нѣюю крайнѣ, бѣрачи, и гѣбѣчи Грѣковъ въ нѣй знайдѣ-ючи(х)сѣ проходѣлъ (Киѣв, 1627 *Тр.* 658);

чинити погром: сѣдлѣ бѣри(л) хрѣ(с)та(н) хо-дѣчи по все(х) домѣ(х) и выволочѣчи мужѣ(й) и не-вѣ(ст) дава(л) ихъ до вѣзѣ(н)ѣ (II пол. XVI ст. *КА* 39); року ахмг... жыдѡ(в) на пре(д)мѣстю бурено (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177).

2. (що чим) Опротестовувати, скасовувати, вва-жати недѣйсним: та(к) тежъ хто бы хотѣ(л) бури-ти тѣстамѣ(нт), а єстьли бы ѣв одно(м) и в ко(л)ко а(р)тыкулѣхъ бы(л) нарушо(н) а инѣе вси порѣ(д)-нѣ..., тогды ѡ(д)нымъ або ко(л)кома а(р)тыкулома его тѣстамѣнтѣ касовати не можѣтъ (1566 *ВЛС* 77); того ли(с)тѣ моего прода(ж)ного... жо(д)ны(м) ѡбычаємъ ани способомъ... ѣ ко(ж)дого права бѣ-рити не маємъ (Дубно, 1577 *ЖКК* II, 265); А то-мѣ для того шыроко рѣчъ о апелѣцияхъ розѣвелѣтъ, абы мы противѣная сторона Карѣѡагѣнѣскимъ сыно-домъ зверхѣности папѣжѣское не бурыла (Вѣльна, 1599 *Ант.* 557); повод за(с) ѣказовалъ же то собѣ по(з)вапы(й) ѣпусти(л) налѣ(ж)ного а(к)тора при-(з)на(л) бо пото(м) позо(в) бури(л) (Киѣв, 1608 *ЛНБ* 5, II 4052, 53); я са(м)... и пото(м)ки мое... на пѣ(р)-ши(м) року... станути маємо и пови(н)ни будемо стано(в)ши по(з)вѣ и року ничи(м) не (з)биваючи и не бурѣчи вынесѣ(н)ѣ по(з)ву а(л)бо рѣляции во(з)-но(г) (Вѣнницѣ, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); А по смѣ(р)ти... не закладаючи сѣ дѣляциєю пра(в)дивѣе хоробы моеє бо(л)шою справою мало(ст)ю лѣ(т) по-то(м)ко(в) не бѣрѣчи ко(н)тровѣ(р)сѣи... вшѣля-ки(х) дѣляци(й) апелѣций єксѣцѣ(п)ци(й) пра(в)-ныхъ заживати с пото(м)ками... зрѣкаюєсѣ (Кру-пець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.);

(що) (*науку*) відкидати: Того костѣла прѣкла-до(м) всѣкъю злѣю наоукѣ бѣримо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 114 зв.).

3. (кого і без додатка) Бунтовати, підбурювати: а яко который неприѣтел бѣрилъ и моцъ вказывал и за листомъ и посланцы господарскими... замкѣ не постѣпил... и всѣкое непослѣдѣнство и против-ност подданости своѣе выполнил, зачимъ Липский просил, абы срокгост права напротѣв ємѣ вырокомъ господарскимъ сказана (Книшин, 1554 *АС* VI, 164);

Той Михайль... або отъ него посланнии Латинникове, на святую Аѳонскую гору пришедши, бурили за то, же монахове там живучи не хотѣли тоей уніи принять (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1020); а то соу(т) тыи, которыи бѣра(т) проти(в)кѣ народѣ лю(д)скѡ(м) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 125); Тѡй враждѣ в' людѣхъ и незгѡдѣ розсѣваѣтъ. Бѣрить нѣрѡды (Чернігів, 1646 *Перло* 22).

4. *Перен. (про море)* робити неспокойним, бурхливим: спосро(д)кѣ ѡ(т)стѣп(с)тва, антїхристѣ вїйдѣтъ з ордѣ геретїцко(й), з мѡра бѣрливѡго, котѡрое то мѡре надимаѡють и бѣратъ; дух' чартѡвскїи вѡлны егѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

БУРИТИСА, БУРИТИСЕ *дієсл. недок.* 1. (проти кого) Бунтуватися, повставати: а не могучи се пуститъ над дякономъ моимъ, бо юж был с попомъ ушол, возного тутѡшнего Сака Долмацкого, который,... заяхал был там до тое церкви, а видячи тую их седицию, кгды их почал гамоват, абы противко звирхности духовной невинше не бурились и розруху межи людми не чинили (Володимир, 1601 *АрхїОЗР* 1/VI, 309); повѣдано црѣви... їжъ Армѣнїа протївъ емѣ се бѣрила (серед. XVII ст. *Хрон.* 401).

2. *(про море)* бурлитися, хвилюватися, робитися неспокойним: мѡре бѡвѣм', рѡвныи горѡмъ вѡлы възбѣжѡло, и на кштѡлтѣ дїкогѡ звѣра срѣжилѡса, и бѣрачиса на неспрїятелей Бжєи Мѣре, окрѣтне на ни(х) наскѡковѡло, и нелютѡстїво пожирѡло (Київ, 1627 *Тр.* 622); почѡлѡса мѡре бѣрити, а ѡнѣ // почѡлѣ оутапѡти (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 384-384 зв.).

БУРИТЬ *див. БУРИТИ.*

БУРКА *ж.* 1. *(рїд верхнього одягу)* бурка: побрали... пѣ(л)гако(в) парѣ... епа(н)ча бѣ(р)ка и(з) строкою є(д)ва(б)ною (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 7 зв.).

2. *ч. Вл. н.:* Иванъ бѣ(р)ка (1649 *РЗВ* 157 зв.).

БУРКАТЕЛОВЫЙ *прикм.* Виготовлений, пошитий із буркателї — тканини, вишитої шовком: поруче буратиковѡе; поруче буркателѡе (Луцьк, 1621 *АрхїОЗР* 1/VI, 502); Фелѡно(в) то є(ст) ри(з) пятери, пѣ(р)шїє Бу(р)кателѡые чи(р)вѡные (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* 1-2, 256).

БУРКАТЕЛЯ *ж. (стп. brokatela, brukatela, burkatela)* вишита шовком тканина: Того жѣ року...

прибыто(к)... Бу(р)катѣ(л)ѣ локо(т) г̃ на столѣ(ц) (Львів, 1643 *Інав. Усп.* 78 зв.).

БУРКОВАНЬ *прикм.* Брукований: таѡ дорога бѣркована такѣ прикраѡ ижѣ мя всего змордовѡла (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.).

БУРКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. burkować, brukować)* (чим) скріплювати, підтверджувати: пѡдїпись с притиснѣньемъ печѡтей на гѡлый мамрѡмъ оу владѣкѡвѣ зрады са неспѡдѣвѡячихъ, собѣ вѣмахлевѡлѣ, котѡрыми пѡ(д)писами бѣрѣѡуѡчи, и к(р) его м(л) вперѣ(д) тѣє котѡрые о тѡмъ не мѣслили за хѣтливѣе до з'єднѡчѣнья з рїмскимъ кѡстѣло(м) оудѡлѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 87).

БУРКЪ *див. БРУКЪ.*

БУРЛИВЕ *присл.* Бурхливо: гды в домоу... ѡдѡма вѣсело в рѡскоша(х) рѡйскїхъ банкетѡвѡли, ѡто спрѣдка вѣтрѣ грѣха ѡ(т) пѣкла повстѡлѣ, котѡрїй такѣ боурливѣ чтыри кѣты вѡлѣ нѡшей розервѡлѣ, же та(м)же и землѣю засѣпа(л) ѡные потлоумївши (поч. XVII ст. *Проп. р.* 192).

БУРЛИВОСТЬ *ж.* Непокій, тривога, бурливість: самыє тѡлко богѡтыи вѣтрамъ и бѣра(м) пѡ(д)лѣгѡѡ(т) и припа(д)ка(м) рѡзны(м), а нїшїи дхѡ(м) живоу(т) вѡлныє ѡ(т) всѣхъ боу(р)ливѡстїй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 242 зв.); Мешка(н)цы бѡвѣмъ зѣмныи и сынѡве сего вѣкѣ, подо(б)ни сѣтъ пшенїцы в' сїто земли всыпанѡй, ѡкѣ тѣи котѡрїи мѣшѡютьсѡ нестѡтѣчными... мѣслами, и неперѣстѡяющею зѣмныхъ рѣчѣй бѣрливѡстю пѡхотїй, и розмаїты(х) грѣбыхъ мѣслей (Вїльна, 1627 *Дух.б.* 49); Бѣда грѣ(ш)никѡмъ:... гды справедливѣи в затїшѣ, а грѣшныи в' бѣрливѡсти и // оутрапѣню... хлѣбѡтсѡ (Львів, 1642 *Час. Слово* 271-272).

БУРЛИВИЙ *прикм. в. ст. Перен. (неспокойниший)* бурливиший: та(к)же абы вѣдѣла же тѣлѣ бѡлей кѣ потрѣбѣ, а не дїши кѣ потѣсѣ дѡное є(ст); котѡри(м) то цвїчѣнїемъ мѣсли... ѡ(т) загрѣна пѣкарѡ(в) боурливишии и своѡ(л)нѣйшиисѡ стѡють (серед. XVII ст. *Кас.* 70 зв.).

Пор. БУРЛИВЫЙ.

БУРЛИВЫЙ, БУРЪЛИВЫЙ *прикм.* 1. *(про море)* (що бурлить, бушує, піниться) бурливий, бурхливий: без весла не поушѡйсѡ на тѡє соуѣтнѡе а боурливѡе море (XVI ст. *УЄ Літк.* 74); Недарѣмно

названа єсть црква хва и кораблемъ; ибо в' немъ преходили глѣбину бѣрливаго моря того свѣта (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50); якъ на морѣ бурливомъ в' найгоршій штѣрмъ, трвозѣ на котвицу жегларомъ, надѣа по Бозѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 1 зв.); мы... прето братіє, котѣрыѣ на солѣномъ и гѣркомъ а... бѣрливомъ мѣри житіа сего плаваемъ,... идѣмъ до ха, и не ѡтстѣпаймо ѡ(т) него (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443); Вы на то ѡбрѣны, и Бгомъ послѣаны. На мѣре великое бѣрливое, страшливое, и зло(с)ливое (Чернігів, 1646 *Перло* 45 зв.).

2. (який має чималу силу вияву, інтенсивність дії) бурхливий, сильний, великий: на самѣю ве(л)кѣд'ночъ, дивное знаменіє бгъ показати рачилъ, такъ бѣрливое и страшное зимпо, з великимъ снегомъ, же не каждомъ волно было и колачи до костела сватити отослати (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); тогды са ста(л)... шумъ якобы приходачого вѣтру бу(р)ливого (II пол. XVI ст. *КА* 5); при вѣре нашої хр(с)тіанской,... мѣцне стоахи, вѣтромъ бѣрливымъ яко тростина колѣбѣтиса не давіте (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 18); жадныхъ бурливыхъ вѣтровъ навалности,... не могутъ его порушити зъ мѣстца того, на которомъ моцне уфундованый єсть, то єсть на вѣрѣ православного визнаня (1603 *Пит.* 110); справе(д)ливыи в' яснѡсвѣтачи(и)са, а грѣшныи в' пѣморѣхъ бѣрливомъ... //... мѣча(т)са (Львів, 1642 *Час. Слово* 272-273 зв.); Тѣмо вѣтры бѣрливыи страшнаго сапѣна (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

3. *Перен.* Бурливий, бурхливий, неспокійний, тривожний: намъ завѣж(д)ы пѣтреба єсть таковы(х), рыбит(в)овѣ на семь соуетно(м) и боурливомъ свѣтѣ (XVI ст. *УЄ Літк.* 73).

4. *Перен.* Бентежпий, невгамовний, неспокійний: а оны за тое отъ господаря короля... тымъ были пожалованы..., жебы отъ мятежныхъ и бурливыхъ... еретиковъ во вшелякомъ покою на тотчасъ мешкали (поч. XVII ст. *КЛ* 84); котѣрии хотѣтъ видѣти бга в' дхѣ боурлиивомъ,... не оузратъ такѡвыи бга в' доухѣ боурлиивомъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв. пенум.); дѣхомъ бѣрливымъ зотрѣни бѣдѣгъ изникнѣвшіи (Львів, 1642 *Час. Слово* 270 зв.).

5. *У знач. ім.* Вл. н.: Дмитро Бѣрливы(й) (1649 *РЗВ* 397 зв.).

БУРМАКА ч. *Діал.* Бурмак "боркотун". Вл. н.: Грыцько Бѣ(р)мака 1649 *РЗВ* 328).

БУРМИСТРЕВЪ *прикм.* (належний бургомістрів) бургомістрів: А заты(м) потисноу(л) са до домоу боу(р)мистрева, хотахи видѣти Іса (XVI ст. *УЄ Трос.* 60); А гды пришо(л) найпрѣшій ра(з) до воро(т), та(м) же его познала слоужебница боу(р)-мистрева (Там же).

Див. ще **БУРМИСТРОВСКИЙ, БУРМИСТРОВЪ.**

БУРМИСТРОВСКИЙ, БУРМИСТРОВЪСКИЙ *прикм.* (який стосується бургомистра) бургомістерський: мы того (ж) вмоцованого до вряду бу(р)мистро(в)ского судовне позвали є(с)мо (Володимир, 1580 *ТУ* 183); книги бурмистровские *див.* **КНИГА**; судъ бурмистровский *див.* **СУДЪ**;

(належний бургомістрів) бургомістрів: то пакъ звышъ помененыи Бурмистрове и мещане менованыи... способившы себе до предѣ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и также... слугъ бурмистровскихъ не мало,... //... всѣ одностайными голоса крикнувши: "бейте, забейте того злого чоловіка!" (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/1, 142-143).

Див. ще **БУРМИСТРЕВЪ, БУРМИСТРОВЪ.**

БУРМИСТРОВСТВО с. Посада бургомистра: на власти войтовства и бурмистровства и прочих строителств от руского народа да ся не поставляютъ, доколѣ ся у папежа не увѣруют (1588-1596 *Виш. Кн.* 149).

БУРМИСТРОВЪ *прикм.* Те саме, що бурмистревъ: А стѣ(й) Петръ,... оуза(л) слоугоу боу(р)-мистрова за гроуди и вдарил(л) ни(м) ѡ зе(м)лю (XVI ст. *УЄ Трос.* 58); Анѡпѣтъ: Стѣроста, намѣсники(к) бѣрмістровъ (1627 *ЛБ* 177).

Див. ще **БУРМИСТРОВСКИЙ.**

БУРМИСТРЪ, БУРГЪМИСТРЪ, БУРМИСТРЪ, БУРЪМИСТРЪ, БУРЪМИСТРЪ ч. (*стп.* burmistrz, burgmistrz, *сви.* burgermeister) 1. (виборний голова міського самоврядування за Магдебурзьким правом) бургомістр: Били намъ чоломъ войтъ, и бурмистры и радцы, и вси мѣщане мѣста Волковыйского (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); бѡгданъ воевода,... пишемъ панѣ бѣргъмистрѣ и всимъ радцемъ старшимъ лѡвскимъ (Гирлів, 1513-1515 *Cost. DB*

509); Бл(с)вние макария... бояромъ и двораномъ во(и)то(м) бу(р)мистромъ ра(д)цамъ (Новгородок, 1547 ЛСБ 13); Мл(с)тню бжию... славе(т)ны(м) ппо(м) мещано(м) и опа(т)рны(м) ппо(м)... бдрмистро(м) (Стратин, 1565 ЛСБ 39, 1); Такъ же... славетнымъ паномъ во(и)томъ бдрьмистромъ ра(д)цамъ и всѣмъ... православнымъ христианомъ (Львів, 1586 ЛСБ 72, 1); Кпазѣмъ, ппѣмъ, воеводамъ,... всѣмъ вѣбещъ... а меновіте войтомъ, бдрмистромъ, ра(д)цамъ, в мѣсте ппшо(м) вѣленскомъ боудѣчи(м) (Острог, 1598-1599 Апокр. 29); Передо мною федоро(м) ходыкою во(и)то(м) А а(р)темо(м) семеновичо(м) копашко(м) бу(р)мистромъ... Ива(и) Павлови(ч)... созна(и) и(ж) прода(л) домъ сво(и) (Київ, 1614 ЦДІАК 221, 1, 60, 1); у Япа Слоневского, бурмистра, скрынку, зъ справама местскую полупали (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 6/І, 569).

2. (особа, яка має вищий духовний чин або займає керівну урядову посаду) заст. достойник: за ты(м) слово(м) Ісовы(м) скочи(и) боу(р)мистръ и(з) сто(л)ца своего, и розыдра(в) оѣѣна свое на собѣ и закрича(л) (XVI ст. УЄ Трос. 63); гды прійдепъ... до боурмистра чемоу та(м) здалѣка знімаешъ шпкоу, стойпъ боипгъса слоухаешъ що вийдетъ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 34 зв.).

3. Вл. н.: Кисягъ бдрмистръ (1649 РЗВ 178 зв.).

БУРНАТНЫЙ див. **БРУНАТНЫЙ**.

БУРНЫЙ, БУРНИЙ, БУРНІЙ прикм. 1. Сильный, буйный, навалыный: перепѣстигъ на него бдрный вѣтры (поч. XVII ст. Пчела 11); сталъ вѣтръ бдрный, и поднесліса волны (Київ, 1637 УЄ Кал. 615); Тог(д)а діаволы... займѣтъ всѣхъ грѣшниковъ тогѣ свѣта,... //... якѣ лвы гла(д)ныи займѣтъ, якѣ вѣтръ бдрній плѣвы, и поженѣтъ и(х) въ море геѣнское (Чернігів, 1646 Перло 154 зв.-155).

2. (пов'язаний з бурею) буряний, бурний: своею бурною хмарою, дождевидным пролитием мечтательнаго мниманья, нападающаго квалтом не на правовѣрно основапый ум; который колись с тое книги вѣдомостю остережет, того всего не постраждет (1608-1609 Виш. Зач. 204); tempestuos(us), бурный (1642 ЛС 394).

3. Перен. Нестримный, буйный: за(с) мови(т) же ста(л) дхъ боу(р)ный (к. XVI ст. УЄ № 31, 216); И

сталъся знѣгла зъ Нба шѣмъ, якбы приходѣчого Дѣха бдрного, и наболнили въсѣ Дѣмъ где были сѣдѣчими (Київ, 1625 Злат. Н. 128); Рѣклъ, и застановилъса дѣхъ бдрный, а по(д)паліса навалѣнѣости Егѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 387);

(про життя) неспокойный, бурхливый: И якъ же гларь... презъ море хотачи оуправити Коравель (!), не на передней части корабля але на задней при мангѣ оусѣдѣетъ: такъ члкъ презъ море тоѣ жѣтѣ бдрное, Окрѣтъ живота свѣгѣ оуправити хотачи, не при Пѣматѣ ѣ прѣдкахъ, своихъ... нехѣй оусѣдѣетъ (Київ, 1625 Коп. Ом. 167).

БУРОМЕЦЬ ч. (мешканець Бурімки або виходець із Бурімки) буромець. Вл. н.: Васи(л) Бѣроме(ц) (1649 РЗВ 147).

БУРСА, БУРЬСА ж. (суп. bursa, слат. bursa, гр. βύρσα) 1. (спільне мешкання учнів) заст. бурса: студентъ... того-то Михала..., на улици бурьсакомъ улапити, а улапаного до бурьсы... впровадити казавъши, по замкѣпенно бурьсы... руки и ноги одбити казали (Луцьк, 1627 АрхІОЗР 1/VI, 590).

2. (нижче духовне училище) заст. бурса: Розпѣсѣтъ [ялмѣжны] немнѣй Алѣомнове презѣцныхъ ѣ(т) тебе оуфѣндовѣны(х) вѣ Кѣвѣ шкѣ(л), семінарій и Бѣрсѣ (Львів, 1639 Апост. 8 непум.).

3. Торба: менько самъ принеслъ мне чаръне ящерицѣ кѣѣросѣмы внемали бу(р)се // припѣравили и... задали в рыбе в лещѣ на вечери (Луцьк, 1580 ЖЖК І, 186-187).

БУРСАКЪ, БУРЬСАКЪ ч. (учень, що мешкає в бурсі) бурсак: студентъ... того-то Михала..., співака... церковного, до... пана Хацка месчанина... посланого, на улици бурьсакомъ улапити, а улапаного до бурьсы неучтивѣ впровадити... казали (Луцьк, 1627 АрхІОЗР 1/VI, 590).

БУРСНИКЪ ч. Товарищ, компаньон: тыи отумерлыѣ речи у Митенково бурсника... побралъ еси на себе, на городъ (Вільна, 1503 АрхІОЗР 3/І, 1); жаловалъ передъ нами бояринъ Миколаевский...на подданого... князя воеводина, Куца,... поведаючи, ижъ онъ зъ бурсники (sic. — Прим. вид.) своими укралъ въ него... скота девѣтеро (Мстишин, 1570 АрхІОЗР 6/І, 73).

БУРСОВАТИ дієсл. недок. (з ким) (виконувати

що-небудь спільно) мати спілку (в чому): нить ви-
дома для чого на копахъ минулыхъ самъ ся неста-
новиль, и Степана Москвитина не видати для чого
обвесиль... штобы не вызналъ — съ кимъ бы бурсо-
валь въ томъ крадеже (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 6/І, 60).

БУРСТИНЪ див. **БУРШТЫНЪ**.

БУРТЕЛОВЫЙ *прикм.* Обшитий галунами: Но-
восправленные в ро(к) ахмв Єпетрахилъ бѣртеловые
на че(р)воно(м) єдвабно(м) полю бѣлые квѣты
справленные за бра(т)скіи грошѣ (Львів, 1642 *Іна.*
Усп. 62).

БУРШЕ *присл.* 1. (за ступенем дії або вияву)
більше, сильніше: заплѣчали, што бы мовѣчавъ.
Овунъ бурше ище кликавъ (XVI ст. *НС* 178);

швидше, скоріше: Обмыль насъ бурше видъ
снѣгу и ухомъ нашимъ далъ радустъ и веселіе
(XVI ст. *НС* 52).

2. (у більшій кількості) більше: Што емъ зака-
завъ (в *ориг.* закавъ. — *Прим. вид.*), лише того чи-
ни, нѣ изъгуби изъ него, нѣ клади бурше икъ нему
(XVI ст. *НС* 141); нѣчого бурше — нічого більше:
лишень избиравъ члвкъ одинъ у святъ день нѣчого
бурше, лише трѣски, идучи, и такъ то Господь Бгъ
искаравъ его, и каменіємъ умеръ (XVI ст. *НС* 215).

Пор. МАЙБУРШЕ.

БУРШІЙ, БУРШІЙ *прикм. в. ст.* 1. (за віком)
старший: И не грѣши у перецѣ родителюмъ своимъ
и каждому, кто естъ буршіи (XVI ст. *НС* 18).

2. (за силою вияву) більший: не имаєме буршон
журы на сюмъ свѣтѣ, якъ коли изъвѣдуєме и на-
учаєме ся за пожитокъ (в *ориг.* пошто(к) — *Прим.*
вид.) вѣчний (XVI ст. *НС* 123); Тогды, возлюблена
моя братя, коли можетъ быти буршая радустъ и
благословеніе и на тоты загадованъцѣ его святыи
на душевныхъ и тѣлесныхъ рѣчохъ (Там же, 216).

3. (за суспільним чи соціальним становищем) ви-
щий, знатніший: люде май полюбили потемокъ,
чомъ ся смѣють и глумлять ся слову божому, май
бурше тоты буршіе, владыци, судеве (XVI ст. *НС*
133).

Пор. МАЙБУРШІЙ.

БУРШТИНЪ див. **БУРШТЫНЪ**.

БУРШТЫНОВЫЙ *прикм.* Бурштиновий, ян-
тарний. ♦ камень бурштыновый див. **КАМЕНЬ**.

БУРШТЫНЪ, БУРШТИНЪ, БУРСТИНЪ ч.
(*ни.* bornsten, *нѣн.* Bernstein) бурштин, янтар: Звы(к)
бѣрсти(н)... з влѣсности натѣры своеѣ, плѣвы, ко-
ло(с)ки або порошо(к) ш(т) землѣ высоко по(д)-
носѣтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 207); Боурштынъ
бовѣ(м)... коло(с)ки, и про(ш)ки до себе притя-
гаєтъ (Там же, 207 зв.);

бурштинового кольору сплав золота і срібла:
Илектронъ: бѣрштѣнъ, мѣсондзѣ, или крѣщецъ зъ
злата и срібра змѣшанный и подобны(и) имъ (1627
ЛБ 208); electrum, прудъ, бурштинъ (1642 *ЛС* 175).

БУРЬ¹ див. **БУРЫЙ**.

БУРЬ² див. **БОРЬ**.

БУРЬГРАБИЙ див. **БУРГРАБИЙ**.

БУРЬДЮКЪ ч. Бурдюк. Вл. н.: Лаврынъ Бѣр-
дюкъ (1649 *РЗВ* 143 зв.).

БУРННАТНИЙ див. **БРУНАТНИЙ**.

БУРЬСКИЙ *прикм.* Виготовлений з буру, од-
ного з гатунків перського шовку: от кейсяка ки-
тайки бурское // грошей тридцатъ (Вільна, 1568-
1573 *ПККДА* II, дод. 559-560).

БУРЫЙ, БУРЬ *прикм.* 1. (масть коня) бурый:
в Мордыша — коня бурого,... з возомъ взяли
(Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); Товары(ш) кгаб-
рыя(л)... ко(н) по(д) ни(м) бу(р) (1567 *ЦБ Лит.* 16,
3, 93); па(н)... Яслико(в)ски(и)... //...конє(и) мо-
ихъ вла(ст)ныхъ три... взя(л) и пограбилъ, мено-
вите то естъ: буры(и) оде(н), косаты(и),... други(и)
ко(н) рыжи(и),... трети(и) ко(н) рыжи(и) (Жито-
мир, 1584 *АЖМУ* 116-117); bur(r)hus, буры(и), пле-
шева(т), лысоваты(и) (1642 *ЛС* 106).

2. У *знач. ім.* Вл. н.: Мещанє... фе(д)ко кѣшъ-
неръ,... иванъ бѣры(и) (1552 *ОКЗ* 40); а при том бы-
ли... // ...пан Иванъ Чаплич-Шпановский... а пан
Иванъ Бурый (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 239-240).

БУРЫТИ див. **БУРИТИ**.

БУРЫТЬ див. **БУРИТИ**.

БУРЯ, БУРА, БУРА ж. 1. Буря, віхола: дѣя-
воль въздвиглъ боурю на мори (1489 *Чет.* 89); Бѣра
была великаа..., в жнѣва пѣщи крѣшѣла сады ло-
мѣла (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); И стѣлалася боура
великаа на мори аж са лѣда покрывала волънами
(1556-1561 *ПЄ* 43 зв.); на(с) великаа бура зметовала
(II пол. XVI ст. *КА* 148); пришла боура и вѣтры на

море (XVI ст. *УЄ Літк.* 36); Кды всѣ спове ішововы ...на банкѣтъ ѡбѣдали, ѡто бѣра якаасъ // гвалтовнаа з поущѣ прише(д)ши з велики(м) шѣмо(м) чѣтыри коуты домоу розорва(л)а (поч. XVII ст. *Проп.* р. 191 зв.-192); не вѣтрный шѣмъ и бѣра, причиноу были тоненю Петровомѣ, але самѡгѡ егѡ... мало-вѣрство (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 441); Южъ по(д) зѣмлю встѣпѣли шкодлѣвые хмѣры, И вѣхрити престѣли страшлѣвые бѣры (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.); та(м) боура великаа была на мори (1645 *УЄ* № 32, 89); *У порівн.*: Слушне теде, вырокъ мае(т) ихъ поткати: И злое злымъ ся имъ от тебе огдати, Же якъ буря Титусъ, Цесарь рымскій прѣйде(т), Іерусалимъ вколо зъ войскомъ обыде(т) (Львів, 1630 *Траг.* п. 166); *Образно*: Для тогѡ... потреба... спѡвѣди грѣх(в) нашихъ щироѣ... абыс(м)о дѣшѣ нашѣ з бѣрѣ ...ѡ(т) оутоне(н)а ратовѣти могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102).

2. *Перен. (глибоке хвилювання)* буря, неспокій: Вѣмъ ѡ(т) бѣга принѣвши(м) почѣтокъ, и зѣ(з)вѡливши(м) в(ъ) такоу(й) боури нетрво(ж)лѣве зостѣти з(ъ) вѣрными лю(д)ми мнѡги(х) правослѣвныхъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185 зв.); самыя то(л)ко богѣтѣи вѣтрамъ и бѣра(м) по(д)лѣгѣю(т) и припа(д)ка(м) рѡ(з)ны(м), а нѣщѣи дѣхо(м) живоу(т) вѡлныя ѡ(т) всѣхъ боу(р)лѣвостѣй (поч. XVII ст. *Проп.* р. 242 зв.).

БУРЯКЪ *див.* **БУРАКЪ**.

БУРЯЧЫЙ *прикм.* Руйнівний: А гдесъ поделѣ, душко милый, симѣболъ исповѣдания веры светое католическое, который ... противъ всимъ геретикомъ и // непрятелемъ церкви светое е(с)ть яко деломъ бурячымъ (Вільна, 1599 *Ант.* 757-759).

БУСОЛЪ, БУСЕЛЪ, БУСЮЛЪ *ч.* 1. Бусел, бусол, лелека: неасы(т), по грѣцкѣ // пелека(н), пта(х) е(с)тъ в(ъ) еги(п)тѣ, подѡбны(и) бѣсюлови (1596 *ЛЗ* 60-61); Сікѡніа: Бѣселъ, а(б) боціанъ (1627 *ЛБ* 231); сісѡпіа, сиконія птица, бусе(л), боця(н) (1642 *ЛС* 122); *У порівн.*: и теперъ ходять его наслѣдники въ короткихъ и подкасистыхъ сукняхъ, якъ чаплѣ и буслѣ по болоту (бл. 1626 *Кир. Н.* 18).

2. *Вл. н.*: вытопгали... Буслови жита дѣини семъ, пшеници дѣину, овса... Босому... дѣинѣ полторы (Луцьк, 1604 *АрхлОЗР* 1/VI, 350).

БУСТВО *див.* **БУЙСТВО**.

БУСУРМАНЪ *див.* **БЕСУРМАНЪ**.

БУСЮЛЪ *див.* **БУСОЛЪ**.

БУТА *ж. (стп. buta)* гордість, пиха, *діал.* бутѣ: в(ъ)несли надоутос(т)ѣ, боутѣ, пыхѣ, ле(г)кое оуваже(н)ѣ, легкомысльность (Острог, 1598 *Отп. КО* 16 зв.); О мирская бутѣ, богу досажаетъ и умиленіе з людей выганяетъ (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Гордына: Пыха, по(м)па, бѣта, высѡкаа мыслъ (1627 *ЛБ* 27); От tak buta i tobi skruta, polnomu Kalinowskiemu (1648 *П. про пол.* 201).

БУТИ *дієсл. недок. і док. І. (як самостійне дієслово)* 1. *Екзистенціональне значення*: бути, існувати: "будте Ми свѣтками, и я свѣдок, мовит Егова... абысте знали... иж Я естем і передо мною не был инший Богъ и по мнѣ не будет" (Вільна, 1600 *Катех.* 26);

(зі словами на означення абстрактних понять) бути поширенням, панувати: Дрижала земля, же ажъ ламали ся ѡпоки, бувъ страх великий и е(с)тъ и доки (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26).

2. *Локативне значення*: (про речі з вказівкою на конкретне місце їх знаходження) знаходиться, бути: ... в селе Дроздних...// шпихлеръ, также тежъ стайни и игъшие менованіе будинъки були (Луцьк, 1649 *АрхлОЗР* 3/IV, 50-51);

(при вираженні збірних і кількісних понять з іменниками у родовому відмінку) бути, знаходитися: на шкута(х) дво(х) и дубасе третемъ попело(м) шме(л)цукгою, которою мае(т) бути лашѣтовъ пе(т)деся(т) (Володимир, 1639 *ТУ* 313).

3. *Посесивне значення*: (з дав. відм. у пасивній конструкції) бути (кому), (про кого) мати (що): Я чемѣс(ь) бою ся, аби мнѣ не бѣло якихъ страховъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19);

II. (як дієслово-зв'язка) (в іменному складеному присудку, з предикативним членом — іменником в місц. відм. у складі прийменникової конструкції з прийм. в): И теперъ я тимъ клопочѣ головѣ свою: Бою ся, жеби мнѣ не бѣти в неволи с тобою (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 17).

III. (допоміжне дієслово в аналітичних формах дієслова, у складі плюсквамперфекта з основним дієсловом у формі інфінітива) бути: Wody też u

zamku net, ktoraja studnia poczala buła wybywaty u pemało newybiła pułdesiata saźnia (Вінниця, 1545 *АрхІОЗР* 6/І, 20).

*Див. ще БЫВАТИ, БЫТИ*¹.

БУТНЕ *присл. (смп. butnie)* бундючно, пихато: Гѣбѣѡ, лѣѡ: хороше, хѣпѣѡ: Надѣте, бѣгне, бѣчно (Київ, 1627 *ЛБ* 28).

БУТНЫЙ *прикм. (смп. butny)* бундючний, пихатий, *діал.* бутний: Гѣрдѣ, гѣрды(и): Пышны(и), бѣгны(и) (1627 *ЛБ* 27); Шатѣю(с): Шѣстаюса, якъ кѣнь на вѣтѣчкѣ... ѣсте(м) роспѣстнымъ, свѣблнымъ, и бѣгнымъ (Там же, 158).

БУТНѢТИ *дієсл. недок.* Трухлявити, трухнути: во пѣше(м) сѣто(м) законѣ не пѣходится и(ж) бы сѣтны рѣчи имѣли гниги или бѣгнѣти (к. XVI ст. поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 128 зв.).

БУТѢ *див. БОТѢ*.

БУТЫНОКЪ *ч. (смп. bitunek, butynek, вн. Bitunge)* здобич: Дохо(д) з бѣгы(и)ко(и). Кѣды ся придасть черкасцомъ бѣтынокъ або языки з люде(и) неприятельскихъ тогды старосте... што лепшее: кони або зброя або языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); *У порівн.*: випелякие спряты его домовые моцно кгвалѣтомъ побрали и... оною маетьпостью, яко якою здобичью, албо бутынькомъ, делилися (Луцьк, 1586 *АрхІОЗР* 1/І, 230 зв.).

БУХАЛО *ч. Діал.* Бухало "бубон", "вайло". Вл. н.: Иванъ Бѣхало (1649 *РЗВ* 396).

БУХТА *ж. (внн. Bucht)* бухта, затока: А сѣ правое, де(и), стороны Буга в бу(х)ге... комаги приле(и)цованы были в берегу (Володимир, 1566 *ТУ* 115).

БУХѢВА *ж. (дерев'яна або залізна втулка в колесі) діал.* букша (?): А три шѣрѣчи шѣблamanы и ложе старо кола в него пнѣжли с колоди(ц) бѣхѣвы собраны (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 159).

БУЦЕФАЛЪ *ч. (смп. bucefal, лат. bucephalus)* (сильный кѣнь, якого приборкав Олександр Македонський) буцефал: бы(л) то(т) бѣнефѣлъ приведе(и) и(з) индѣй звѣра моцное и шѣрѣтное (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); Bucephalus, Буцефа(л) (1642 *ЛС* 105).

БУЧАКЪ *ч. Діал.* Бучак "чорногуз", "лелека". Вл. н.: Иванъ Бѣчакъ (1649 *РЗВ* 363 зв.).

БУЧНИЙ, БУЧѢНЫЙ *прикм.* 1. Розкішний, пишний, бучний: все тѣлѣ своемѣ догожа(л), пиваль роскошнѣ ідалѣ, в шатахъ бѣчнихъ ходилъ (XVI ст. *Сл. о см.* 335).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Вацлавъ Юрѣевичъ протестовалсе... на... Ювка Бучного, Стецька Захарчука, Стуйка и инѣшихъ месчанѣ (Житомир, 1650 *АрхІОЗР* 6/І, 565).

БУЧНО *присл.* Бундючно, гордовито: Обѣчишь на свѣтѣ, и в крѣле(в)ски(х) зѣмка(х) многи(х) котѣри... сѣкнами, шѣдѣлѣны на кѣна(х) выстрихнѣны(х), боучно и пышно издачи котѣри, по(д)дѣны(х) зѣбрали мѣшо(к) выцѣжоую(т) и маетьно(ст) шѣдыймоую(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 217 зв.); Гѣбѣѡ, лѣѡ: хороше, хѣпѣѡ: Надѣте, бѣгне, бѣчно (1627 *ЛБ* 28).

БУЯТИ, БУАТИ *дієсл. недок.* 1. Бушувати, бешкетувати, сваволити: Таков бо есть ее закон своевольный: с под ярма тѣснаго и крестоносного... жития и пути, ведушаго во живот вѣчный, выламавшия и высочивши, буюти, шалѣти и бѣсоватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Разсвѣрѣпѣѣѡса: Розбѣюю, бѣѣю, бѣствѣю (1627 *ЛБ* 106); басчог, бѣшуся, буюю (1642 *ЛС* 99);

(проти кому) (активно діяти проти когось) виступати (проти кого): Мѣльный папѣжѣ, правда и(ж) шѣмѣнѣ, а боуѣнѣ проти(в) гѣд бѣд (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 153 зв.).

2. (вільно носитися, літати, бігати) буюти, ширяти: коли хѣди(т) здоровѣ то бѣѣе(т) якъ пта(х) по повѣтрю (XVI ст. *УЄ* № 29519, 63 зв.); Звѣрѣ тѣж по лѣсоу боуѣѣетъ (!) (поч. XVII ст. *Проп.* 24 зв.); *Образно*: гды засѣ роскошѣетъ чѣрево, бѣѣютъ мѣсли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 455).

3. (в чому і без додатка) Розкошувати, жирувати: вы есте жили в ро(с)коша(х) на зѣ(м)ли и буали есте (II пол. XVI ст. *КА* 173); Бо хотяжъ вѣдимѣ иѣкоторыхъ злыхъ и роспѣстныхъ людѣй, же вѣ бога(т)ствѣ и во випелѣкихъ достѣткахъ оплывають, клѣпотѣвѣ и хорѣвѣ жѣдпныхъ не дознаѣютъ, вѣ слѣвѣ и вѣ рѣскоша(х) сѣгѣсвѣтны(х) обфитѣютъ, шѣра(т)са и бѣѣютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 248).

БУЯТИСЯ *див. БОЯТИСЯ*.

БЧЕЛА *див. ПЧОЛА*.

БЧОЛА див. ПЧОЛА.

БЧОЛНЫЙ див. ПЧЕЛНЫЙ.

БЪЛИЗКИЙ див. БЛИЗЬКИЙ.

БЫ¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) **1.** (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що, ніби, нібито: Гринко... меновал на людей Єго Милости,... бы люди Єгож Милости винни ємѣ пѣназми, князь... маєт ємѣ на то дати слѣжебника вижом (Берестя, 1512 AS III, 98); Жаловалъ Намъ восковничій... о томъ, ижъ жидовка... Марьяна невине жону мою помовила адамашкою, рекучи, бы жона моя, безъ ее вѣдома, изъ ее скрыни адамашокъ мой выняла (Краків, 1518 PEA I, 93); А заты(м) потиспоу(л) са до домоу боу(р)мистрева, хота чи видѣти Їса, а познати, рекома бы его не зна(л) (XVI ст. УЄ Трос. 60);

щоб, аби: ѡста(в)уємъ бы поволана злоде(и)ские пере(д) право(м) ѡповеда(и)ны... были (1566 ВЛС 104 зв.); жедали є(с)те бы ва(м) да(л) мужобо(и)цу (II пол. XVI ст. КА 14); не хѡче(т) бовѣ(м) смѣрти грѣшного чѣлка, але быса навѣ(р)поуѡл' и живѣ былъ (Острог, 1607 Лѣк. 32); Свѣтъ оумѣтъ. Бы набарзей оутѣхи свѣтніи, на смѣхи. По(д)биѡли бѣбѣнка, нѣтъ на немъ оутѣхи. Нѣтъ ѡ(т)рады, бо ѡзні полно, бѣдъ, стогнѡна (Вільна, 1620 Лям. К. 19); Дай Ъже, бы таа тамъ Ѳвѣдѡціа трѡала: Жебы ѡ(т)толь хвала Ъжѡа помпажѡла (Київ, 1622 Сак. В. 44 зв.); Видишъ што миѣ оучинити хотѣ(л) бы во миѣ вѣры и цюты кѡ тобѣ не было (серед. XVII ст. Хрон. 64 зв.).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: Милыи мои ступилъ естъ до заграды своєї, на мѣстѣ благовопныхъ рѣчей, бы ся паслѣ у заградахъ а лиліє збиралъ (поч. XVI ст. Песн. п. 54); для того жъ ѡ вась велце са фрасѣю ѡбавяю числа быса што злого вамъ не стало (к. XVI ст. Розм. 62); Волѣлъ самъ якъ Кѡдрѣсъ Крѡбъ в' Атенахъ в' Греціѣ, Смѣрть по(д)нѡтъ, бы ѡйчѣзна тѡлко была в' цѣлѣ (Київ, 1622 Сак. В. 40 зв.); Вотѣйте, бы мѣлъ фѡворъ Зодѣакѣ, В бѣгѣ дорѡчномъ бы са тѣшилъ з' знѡкѣ (Львів, 1642 Бут. 8); Бѡрзѣй собѣ на тѡтъ чѡсъ, мѣстце оулюбѣла, В' Ѳгорѡдкѣ Цѣркѡвномъ, бы снѡтъ пошлюбѣла (Київ, 1648 МІКСВ 351).

3. (приєднує підрядну умовну частину до головної) якби, якщо б: бы са имъ был хотѣл боронити, тогды и самого бы... забили (Петрків, 1538 AS IV, 131); бы то не былъ злѡдѣй не дали бѣхмо его тѡбѣ (1556-1561 ПЄ 427 зв.); Бы далъ бѣгъ ѡ(т)цѣ владѣце побывѡти, в кримѣ, в перекѡпѣ... ѡбѡчилъ тамъ яко рѣсъ, мѡсква, грѣкове полѡцы... байрамъ тата(р)скѣй ѡ(д)ностаїне с татѡрами ѡбхѡдѣти по невѡли мѣса(т) (Острог, 1598 Отп. КО 18); бы не то было // чекалъ бымъ длѣжей (к. XVI ст. Розм. 65-65 зв.); бы люде не ратовали, теды бы попа вѣ церкви забилъ (Луцьк, 1605 АрхїОЗР 1/VI, 367); Ахъ, ахъ всюди по Стежкахъ: Цѣрквныи стѣны. Бы мѡвити оумѣли, плакали бѣ (Вільна, 1620 Лям. К. 8); такъ же тежъ... до челяди стрелятъ хотѣли волаючи выволочѣмо єє... на дворъ, и розъ(с)треля(и)мо, штобы были певѣне дѣчипили, бы были ихъ ѡдъ того не ѡдѣвели (Київ, 1633 ЦДІА Лен. 823, 1, 626, 38 зв.); которѡмъ жона ѡ(т)повѣдала; бы насъ г(с)дѣ хотѣлъ побить не прина(л) бы ѡферъ з рѣкъ на ши(х) (серед. XVII ст. Хрон. 184 зв.).

4. (приєднує підрядну допустову частину до головної) хоча б: не має(т) за испа(с) стада брати бы и заста(л) на испаси, але має(т) ѡсветчи(в)ши сѣсѣдѣ ѡтогнати до того пѣна чие стадо є(ст) (1566 ВЛС 97 зв.); котѡры(и) болше ѡмѣтъ сѣдѣти буде(т) вышше, // бы и барзо нищѣ бы(л) (Львів, 1587 ЛСБ 87, 2 зв.-3); такъ зрада, бы єи хто найболшей тайлъ яко шило в мѣхѣ не затайтса, але са выѡлываєтъ и показѣтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 41 зв.); по порождѣнїю і выводи(и)на(х) жѣдѡвки мѣса(т) ѡскочѣти в' зимнѣю вѡдѣ, бы бы(л) наибо(л)шѣй моро(з) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 95); Ако бы хто в' дѡль мѡре вылатиса вѡжилъ, Того нѣкѣды не допне(т), бы яки(х) штѣ(к) зѡжи(л) (Київ, 1618 Вѣзер. 16); Не мѡжетъ онымъ жѡденъ, бы были Скрѣшѣны Доказѡти: бо Кр(с)томъ стѣымъ сѣт' змоцѣны (Львів, 1642 Бут. 1 зв.).

5. (приєднує підрядну частину причини до головної) щоб: не дава(и) псомъ святыхъ ани мечите перелъ вашихъ передъ сви(и)и бы ихъ... не подоптали погами своими (Хорошів, 1581 Є.Нез. 7); Не мовъ же пышно, бы на зло не вышло (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1051).

б. (приєднує порівняльні звороти) як, мов, немов, наче, непаче, ніби: то́ты [рыбы] на главѣ маю(т) якобы два коминки. ко́торыми водоу оузго́рѣ вымѣ́тлю(т) бы гром' (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); Мо́жетъ бовѣ́мъ молоддю травни́щ пшеници кѣ́коль заглѣ́штити: а́ле за найст'е́мъ лѣ́та, гды ѿво́цы доспѣ́ють, не шко́дитъ кѣ́коль пше́ницы бы зна́кѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 246); Котро́й ласце, кгда́жъся невдя́чными стали, И бы злочинцу, добро́дѣя поймали (Львів, 1630 *Траг.* п. 166).

Див. ще АБЫ¹, АЖБЫ, АЖЕБЫ, ИЖБЫ.

БЫ², БИ, БѢ част. 1. (модальна) (надає ба-
жально-спонукального відтінку) би, б: а по на́ше(м) живота, кто боуде(т) г(с)п(д)ꙋре(м)ꙋ на́шеи земли, ...то(т) бы е́мѣ непорѣ́ши(л) на́шего даа́нїа и по-
твѣ́ръж(д)е́нїа (Бадеви́, 1503 *Сост.* S. 256); ино ка(к) ѿни ро(к) ва(м) положа(т) и тебѣ́ ѿбо́шлю(т) и ты бы пере(д) ними к пра(в)у ста(л) и права бы еси послѣ́по(н) бы(л) во все(м) (Вільна, 1503 *Арх.* Р. фотокоп. 59); ты бы ты́мъ люде́мъ приказалъ, абы его во в́семъ были послу́шны (Краків, 1505 *АЗР* I, 365); а то бы в́ша мл(с)ть рачили вчинити для́ своего б́гомолья и д́шевного спсе́(н)я (Ново-городок, 1547 *ЛСБ* 13); не вѣ́(м) для́ чо́го е́е в́м читати не х́оче́шъ, та(м) бы са́ в́м пра́вды рыхло до́щпаль (Острог, 1598 *Отп.* КО 20 зв.); А коли (бы) Петро́у святы́й был там еписко́помъ и церко́въ бо́жію там фундо́валъ, не смѣ́лъ бы Павелъ святы́й на чужом осно́ванїи церквы бо́жей будова́ти, яко о том самъ свѣ́дчит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); тог-да бы еси правду навѣ́к, а до́коля того не будет, все́у бѣ́седа с то́бою, Скарго, — и́ж тот же дух, то́бою отры́ганный, // ху́лу на гре́цкихъ учите́лей ...напо́сит (1608-1609 *Виш.* *Зач.* 223-224); Ано при-стало бы на́мъ о́ныхъ наслѣ́дова́ти по́тнникѡвъ, я́ко то Илі́ю Пр(о)рка (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175); а на́шѣ хр(с)ті́ане, хи́ба бы чѣ́ли я́кій доста́то(к) ѣ́дѣ-на або напо́ю то(ж) бы са́ зы́шли (Височани, 1635 УЄ № 62, 102); Я, Але́кѣса(н)де́(р)... Сче́ниевъ-ски(и), ве́домо чи́ню... си(м) мо́имъ... те(с)таме́нъ-то(м) ко(ж)до́му, кому́ бы ко́лѣвекъ ѿ то́мъ вѣ́дати на́лежало (Тригорськ, 1650 *ДМВІІ* 211);

(надає відтінку можливості або бажаності здійснення дії) би, б: Те́(ж) мѣ́щано(м) бы Е́го ле(в)-

ковѣ́ски(м) во(л)но торго́ва(ти) вѣ́здѣ по вели́комѣ кнѣ́зствѣ́ лито(в)ско́мѣ со вса́кою кѣ́плею (Межи-рі́ччя, 1503 *Арх.* Р. фотокоп. 50); а е́стьли бы при-бѣ́довано къ́ немѣ́ пригоро́докъ мо́гла бы и крини́ца быти в пригоро́(д)кѣ́ (1552 *ОВін.* 3. 130 зв.); гора замѣ́коваа с то́е сторо́ны по́хила на до́ль а вѣ́ сере-дине́ вы(ш)ша ни́жъли по кра́емъ а такъ потре́ба бы тамъ в попере́къ замѣ́кѣ́ тарасѣ́ котору́(и) бы щити́лъ ѡ́тъ горы ѡ́ное щико́вицы (1552 *ОКЗ* 34); Слоу́шне тыи сло́ва... мѣ́ли бы гримѣ́ти в' слѣ́хи на́ша (Львів, 1585 УЄ № 5, 261, на полях); кто кѣ́-пецтво́мъ са́ бави́тъ... лю́бо на войнѣ́ зоста́еть лю́бо в доро́зѣ́ потрѣ́ба бы было́ тлѣ́мача не́якого (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); Потре́ба бы на́м с паномъ Ю́р-ком то́е власно́е науки́ духа́ свя́таго за́жити (Уні́в, 1605 *Виш.* *Домн.* 193); Дароу́йми то́ прочита́ти й оучи́нити, ѡ́ що́ бы ма́та(м) ю́жъ не мо́гли ѿбви́нити (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); то́госвѣ́тніи ма́тки ради бы́ жебы и(х) снѣ́ве бы́ли сла́вными бо́гатыми и мѣ́дрыми (Височани, 1635 УЄ № 62, 17 зв.); гды́ про-те́(с)туючи(и), я́ко па(н) де́ди(ч)ны(и) прие́хавши, пита́(л)се́ ме́жы па́ны Трыпо́(л)ски, котору́(м) бы та́я су́ма я́ко по зо́шлы(м)... су́кце(с)сырѣ́ на́ле-жи(т) мела́, гото́(в) е́е будучны́ ѡ́(д)да́(т) (Жи́то-мир, 1649 *ДМВІІ* 180);

(надає відтінку умовності) би, б: а кто́ бы сѣ́ покѣ́силь «на́шего даа́нїа... порѣ́ш(и)ти, та́ковыи да е́сть про́клат ѡ́т господа́ бо́га (Суча́ва, 1503 *Сост.* S. 261); хто́ бы ме́лъ тамъ с пчо́лою стоа́ти або зве́(р) лови́ти то́тъ повине́нъ панѣ́ кѣ́нищѣ́ дати (1552 *ОВін.* 3. 140 зв.); А ѿбестки́ кажды́(и) то́рѣх-ве́ць хто́ бѣ́ ко́льве́ на че́ркасы е́детъ повине́нъ дати старос́те по гро́шѣ́ (1552 *ОЧерк.* 3. 8 зв.); А кто́ бы злы́и сло́ва мо́ви(л) ѡ́(т)цѣ́ или мѣ́три, смѣ́ртію́ неха́и оу́мре́(т) (1556-1561 *ЛЄ* 153); А котору́(и) бы шля́(х)ти́чь... за старо́стою ру́шити(с) и е́хати не х́оте́(л), то́гда та́ковы(и) за до́водомъ слѣ́шны(м) старо́сти(н)скимъ ви́ненъ бу́де(т) на(м) два́дѣца́(т) и чо́гы(ри) рѣ́бле(и) гро́ше(и) за́плати́ти (1556 *ВЛС* 58); А котору́(и) бы бра́(т) мешканѣ́ ме́лъ дале́кое ѡ́(т) се́го бра́(т)ства́ то́гда в ро́къ по ше́сти гро́ше(и) ма́е(т) да́вати (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); А кто́ бы таи́(л) злос́ти ма́е(т) бы́ти при ви́нно(м) кара́(н), я́ко бра́та зна́(и)дѣ́тъ (Пере́мишль, 1592 *ЛСБ* 399); ме́не

бы шпрофовано если бымъ тане пѣстила (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); хтожбы колвекъ тот подварокъ держав, жадной перешкоды чинити не маем (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); а хтобы еи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои църкви нахаи бѣдет проклат (Нижня Вижня, 1646 *Паньк.* 24); По(д) нѣбомъ немашь нѣчого на чо(м) би мѣло стояти (серед. XVII ст. *Луц.* 527); хто бы еноко(л)ве(к) по дате сего ѡнѣверсалѣ ѡ(т) на(с) мещано(м) нѣжински(м) даного важи(л)се... прикро(ст) чини(т)и,... таковы(и)... на го(р)ле кара(н) бѣде(т) (Іркліів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

2. (*підсилювальна*) же, ж: Тамъ бы и село члвковъ десать (1552 *ОВол.З.* 197 зв.); оны, сѣвши до столу, не ѣли мяса, и коли их пытано, чему бы не ѣли, отповѣдили, же такая их рекгула, же мнихам мяса ѣсти не годится (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Ведѣтъ бы на смѣртъ, скрѣпного Баранка; Милого Сына: самъ Отѣць, и Мѣтка (Львів, 1642 *Бут.* 10).

Див. ще АБЫ².

БЫБЛЕЯ *див. БИБЛИЯ.*

БИБЛИЯ *див. БИБЛИЯ.*

БЫВАЛОСТЬ *ж.* Перебування: Штожбѣмъ рѣклъ и ѡ зацной особѣ В(ш) М(л)и: бывалость в чѣжы(х) землѣхъ, и азѣковъ оумѣтностъ, якъ то Нѣмѣцкогѡ и Оугѣрскогѡ, где седмъ лѣтъ на Рицѣрскомъ дѣлѣ трѣвилесь, особлѣве в Нѣмѣцехъ и в Оугрохъ (Київ, 1623 *МИКСВ* 84).

БЫВАНЕ *с.* Присутність: Зайсте не допѣститъ молчѣти намъ твоѡ ѡхѡта, быва(н)ѡ на Сѣмика(х) и вѡлны(х) Сѣйма(х) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); Пана-мѣръ... Врѣтаръ Церковный... ѡ(т) слѡва Грѣцкогѡ, Панимѣрѡвъ, такъ назвѣный, якобы, кождѡдѣнный: дла кождѡдѣнногѡ бывѡна и працовѡна въ Църкви (Львів, 1642 *Жел.* 8).

БЫВАТИ¹, БИВАТИ *дієсл. недок. І.* (*як само-стійне дієслово*) 1. Бувати, існувати, бути наявним (переважно з відтінком багатократності): Мають они тот... замок... зо всіми людми... //... и з мыты, которые бѣдут зъ стародавна там бывали и зо всіми иными платы и доходы, которые якимколвек именем могѣт названы, або менены быти (Вільна, 1507 *AS* III, 42-43); Мещане и волощане пере(д) тымъ кгда замѣкѣ в чорѣнобыли не бывало але

только дворъ с пашѣнею хоживали тогды на толѡкѣ ѡрати и жати на страве дворѣно(и) (1552 *ОЧорн. З.* 55 зв.); где коли бывае(т) тро(ѡ)пѣ, тамо злѣтоую(т)са // и орѣлѣи (1556-1561 *ПЄ* 102 зв.-103); ча(с)у зимнегѡ кгда снегове бываю(т) великие маю(т) дорогу потка(в)шисѡ по половицы делити (1566 *ВЛС* 84 зв.); При(з)наваѡ то, же тѣе апелѡцѣ бывѡли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); За чим наступовали на столицѣ митрополитове и епископове неискусные, не такѣе, якѣе исперва бывали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Кр(с)тъ... Крѡлѡмъ... бывѡлѣ и тепѣръ естѣ напѣвнѣйшимъ на(д) непрѣтелми Трѣмфѡмъ (Київ, 1632 *МИКСВ* 268); Двоѡкѣи то дѣръ Бжѣи бывѡетъ при дѣшѣи справе(д)лѣиво(и): оумилѣнѣе слѣзѣ, и радѡ(ст) бо(з)каѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 8 нenum.);

траплятися: частокротъ того бывало, же упившисѡ, то мене лѡда кому продае(т) и в неволѡу подает (Луцьк, 1622 *АрхѢЗР* 8/III, 578); Частѡкротъ абѡвѣмъ то бывѡетъ, // же нѣкоторые люде зѡразъ по грѣхѣ абѡ и в само(м) оучѣнкѣ грѣха,... до правдѣвой покѣты прихѡдатъ и кѡютъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 14-15);

безос. водиться (водилося); бувае (бувало): А прото приказѣмъ вам, ажбы есте в доходы его маршалства земского ничим са не встѣпали и помочное, што на него прихѡдитъ, емѣ бы есте давали по томѣ, как и перед тым бывало (Краків, 1523 *AS* III, 248); коли оуздрите ѡбѡлоки а они вѣсхѡдѣтъ ѡ(т) западоу мѡвите за того жъ дѣждѣ боуде(т)... и такъ бывае(т) (1556-1561 *ПЄ* 278 зв.); Тогды на(ш)ли е(с)-мо што и тепе(р) того мыта па(н) семе(н) спо(л)не с пано(м) песочѣ(н)ски(м) я(к) с пре(д)ко(в) быва(ло) ѡживати... маю(т) (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); И грамматику през своих учневъ з друку выда(л) в друкарни грецкогѡ и словенскогѡ писма розмножилосѡ, чо(гѡ) нѣгде в руском народѣ не бывало (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); нехѡй такъ зѡвше бывѡетъ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 201).

2. Відбуватися, робитися, ставатися, бувати: к(д)ы то мѡвлевано, и велѣкѣи вѣсты(д) с того ємоу бывѡлѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 81); Вѣ тыхъ канѡнахъ естѣ постановлено, абы провинцѣалнѣи синоди въ рокъ бывали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 580); Игрѣлице:

Игриско, мѣсце гдѣ гонѣтвы бывають, и поединки, и комѣди (1627 *ЛБ* 44); теды ꙗко бѣ великю карно(ст) допусти(л) на ірода, жигавица ємѣ // бывала, и свербѣ велики(и) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 143-143 зв.); кожѣдая речѣ, которая пи(с)мо(м) не є(ст) варована, в запомѣта(н)є лю(д)ское приходитъ и великиє пото(м) межи народы лю(д)ски(ми) свари, непокои бывають (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); безѣ розуму бывати — втрачати розум: Гды грѣшимѡ... бє(з) рѡзѣмѡ бываємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 28); в подозрєнію бывати — бувати запідозрєним: тело бо(ж)єє при(и)мовали а в жа(д)но(м) подозре(н)ю не бывали (1566 *ВЛС* 78 зв.).

3. (у кого і без додатка) Перебувати, навідуватися (до кого), знаходитися, бувати: вели кѡ в рочыщамъ лавамъ, ѡ(т) лавъ кѡ дворѣ се(н)кгушкѡвъ которы(и) быва(л)и ѡ ловищахъ (1546 *ОГ* 44); Сто-рожа на поли бывала... на чотыре(х) мєстѣца(х) (1552 *ОБЗ* 144 зв.); Ѡкромя ѡсилыхъ боарѣ и мєща(н) бывають ѡ нихъ прихожие козаки (1552 *ОЧерк.* 3. 15); быває(т) де(и) папѣ бучаски(и)... часто в дому моемъ але де(и) зъ своими властѣными рєчами (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); Хто бы-ва(л)и ѡ а(н)дринополю а(л)бо бѣде ѡбачи(т) знаки ты(х) старода(в)ны(х) бы(т)въ бо(л)га(р)скихъ з греки (1582 *Кр. Стр.* 89 зв.); А ведѣже в томъ мєсте Дѣдове новой осаде люде таковыє не мають бывати и тамъ оседати, которымъ права и привилєя коронѣныє забороняѣ (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXV, 4); Сатѣри лю(дє) лѣсныи въ гѡра(х), албо вѣ велѣйки(х) лѣсѣ(х) бѣваю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 25); прєзъ всѣ вѣки жадєнєса нєнашѡлѣ вѣ томъ Домѣ Вѣры своєи ѡ(т)стѣпникомъ: хѡтѣ вѣ Нѣмѣцкихъ, Влѡскихъ... крайнахъ бываѣли (Київ, 1623 *МКСВ* 73); было(м) и бываю в него ѡ локгофєта (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); не ра(з) прє(д) ты(м) быва(л)и Іс хс въ Ієр(с)лѣмѣ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 19 зв.); Выбралѣ тежѣ іѣрѣ Соломонѣ работ-ники... и посылалѣ ихъ на ливанѣ... такѣ же м(с)цѣ бывали на ливанѣ, а прєзъ два м(с)ца бывали вѣ домѣхъ своихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 293 зв.); в неприязни зъ собою бывати — жити недружелюбно, ворогувати: Папѣ Шклєньскій злєща, де-тиною будучи,... съ которого отцемъ папѣ Цимин-

скій въ одномъ сєлє мєшкаючи, подѣ часть въ неприязни зъ собою бывають (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 422).

4. Наступати, наставати, наблизатися: коли быває(т) вечерѣ, ꙗкѣте ясно боудѣ червєни(т) бо са-нѣбо а рѣно днє(с) зѣма (1556-1561 *ПЄ* 72 зв.); по смоу(т)кѡ быває(т) весєліє и по велико(м) забѡрєнію быває(т) свѣтлѡсть велѣкаа (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 20 зв.); И гдѣжѣ по плѣчѣ рѣдѡсть не бываєтѣ, Золотоѡкѣй гдѣ не обєснѣєтѣ Тѣтанѣ по хмѣ-рахъ, мѡси(т) рѣдѡсть жѣти, По смѣткахъ вѣ свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308); прєто тогѡ чѣсѣ на мѡри хвѣли и вѣтри оутихають и тѣхѡсть велѣкаа быває а онѣ самѣ сѣдѣтѣ на мѡри сѣмѣ днѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

5. (до кого) Приходити, прибувати: Сторожа и кликѣны до замѣкѣ бывали пє(р)во съ сєлѣ... а потомъ на(и)мовано ихъ з доходовъ замѣковы(х) (1552 *ОБЗ* 144); я тебє за жѡну мети... не хочу; а ни дєй до мєнє бывай и жѡною... сѣ моею не озы-вай, бо дєй тѣ пєвнє окалєчу (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Сюды щѡжѣво, сюды бываѣтє, и бѡжѣи спрѣвы познаваѣтє (Львів, 1591 *Прѡсф.* 68).

6. Мати мѣсце, з'являтися: Кѡли ѡцѣвє зѣлили ягѡдѣ грѣкоую, тог(д)ы и оу дѣтєи бѣвали ѡскѡ-мины на зѡубѣ(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 58); Бываєтѣ рѣдѡсть ѡ єдиномъ грѣшницѣ каючѡмєса (Вільна, 1627 *Дух.* б. 43); Влѣнѣнїє: влѣна, забѡрє(н)є воднѡє гды бываєтѣ, фѣла на водѣ, навѣлнѡсть (1627 *ЛБ* 20); Гди биваєтѣ горѣчѡс(т) а рѡса идєтѣ ко горѣ ѡ(т) зє(м)лѣ и злѣпитѣся с повѣтрамъ, ѡ(т) того оучинитѣся во ѡбѡлѡкѣ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

7. (кому, на кого, на що) (входити до складу чѡго-нєбудѣ) належати (кому, до чѡго): Skawuszyn sciszcze na woyta bywało, а тепєr derżyt tot że Czeczył (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 23); томѣ манастирѣ ѡзєра и сєножати бывали нижѣли ѡтѣ татарѣ запѣстєли (1552 *ОКЗ* 46 зв.); Сєла которыє прє(д) тымъ на замѡкѣ бывали (1552 *ОЖЗ* 128).

8. (кому з чѡго) Належати, припадати: а бываєтѣ з млино(в) тыхъ з мєрѡкѣ старѡстє хлєба на вы-хованѣ почѣтѣ єго с потрєбѣ (1552 *ОВін.* 3. 134).

9. (проти кого) (виступати проти кого-нєбудѣ) ставати, з'являтися: Пови(н)ни канє(в)цѣ... по(д)-

даные ихъ и це(р)ко(в)ные и гости вси противъ люде(и) неприятельскихъ и въ погоню за ними ко(н)но збро(и)но бывати (1552 *ОКан.3.* 22).

II. (дієслово-зв'язка у складеному присудку) бу-вати: мы вамъ место ѿставѣмъ, на которое маєте вси зъ земли Волинское ехати и положити (са) межи Городка и Дѣбровицы,... где и перед тымъ земля Волинская владывана бывала (Краків, 1539 *AS IV*, 197); тѣю ко(р)чмѣ запродано бываеъ на годъ за триста копъ грш(и) (1552 *ОКр.3.* 151 зв.); всѣкое бо древо иже не рѣди(т) плода доброго вѣсѣчено бывае(т) и на ѿгнь поверѣжено (1556-1561 *ПЕ* 26 зв.); кѣ томѣ ты(ж) бѣ(з) нѣи [кграмматики] если кто и читѣе(т), многокро(т) вѣд(н)тпачи вы-розмѣ(н)ѣ пѣве(н) не бывѣе(т) (Вільна, 1596 *Грам.3.* 3); за котѣрыми апеллаціями, и соуды презъ нѣхъ ѿ(т)правовѣны бывѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120); Та(к)же кто кро(п) боуде(т) ясти за(в)-ше // моло(д) бывае(т) члѣкъ то(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.-12); А ви(д)же пого(м)ици за пре(д)ки свои, не бывѣю(т) ѿсоу(ж)дени (XVI ст. *УС* № 29519, 69 зв.); су(д)... бачечи то ижъ яко ся сѣды звыклы зачинати и до реестрѣ справы вписованы бывають, тѣды сторона поводовая до реестрѣ тое справы впере(д) вписати... не занѣхала, наказа(л) стороне позвано(и) далѣ(и) поступовати (Люблін, 1600 *ЛИБ 5*, II 4049, 146); И боѣзною великою знѣти бывѣють (Львів, 1616 *Бер. В.* 69); А пото(м) нѣко-торыи ѿ пѣназе(х) трѣщѣгъса: дрѣгѣи зневѣлеными бывѣють ѿ(т) страстей (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 291); перець тежъ колѣи се родѣтъ великѣ бывѣеъ, але спѣкшисѣ ѿ(т) слѣнца затрачаеъ овочъ свѣй (серед. XVII ст. *Хрон.* 441 зв.).

Див. ще БЫТИ¹.

БЫВАТИ² *див. БИВАТИ¹.*

БЫВШИЙ, БИВШИЙ, БЫВШИЙ, БЫВ-ШИЙ, БЫВЪШИЙ *прикм.* 1. Колишній, *діал.* бувший: Бил нам чолом владыка... Пахнотей и вка-зывал... листъ сѣдовый бывшего старосты... штож предок его... демаи перед ним ѿ праве стоал с Хон-цем Свойчевским ѿ землю бортиню церковню (Вільна, 1514 *AS III*, 110); Але просилъ себе тѣ-ре(и)ско... староста бывъши(и) небожъчикъ кнѣзь фѣдо(р) санъкгѣшъковичъ и ѿбе(р)нѣлъ работѣ ве-

жи тое на скаръбъ г(с)дрѣски(и) (1552 *ОВол.3.* 191 зв.); молебник нашъ кир Анастасіе бывший митро-полит (1583 *ДВВ I*, 86); сына моего з жоною и з иншими помочниками побили з двора и на улицу бѣючи выгнали, што Пашко светками явне показав, Олексю, бывшимъ бурмистромъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); якѣ склярѣ за ѿробѣне наши(м) скло(м) то(л)ко, а его иное все трѣхъ ѿконѣ до избы дрѣ-ка(р)ско(и) бы(в)шо(и) школы далѣ(м) зло(т) 7 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5); Пречесному господину отцу Колистрату, игумену бывшему нашему Мор-гарскому братія и послушники бывшии вси купно метаніе нижайшее сотворяемъ (Путивль, 1638 *АЮЗР III*, 11); его м(л). ѿ(т)цу Петрови Могиле,... // игуменови бывшому мико(л)скому пустынъ-скому (Шумськ, 1638 *ККПС* 184-185); у которого игумена... речы... и вшелякие охенѣдозства Федо-ра Липъки, бывшего лентвойта луцького... //... аренгвал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР 3/IV*, 400-401).

2. Який мав місце, відбувався: видѣвъ же то црѣ бывшее чудо разгнѣвалъса вельми (1489 *Чет.* 32).

Див. ще БЫВЫЙ.

БЫВЫЙ *прикм.* Те саме, що бывший у 1 знач.: Проигрѣме(н). Бывы(и) игрѣме(н) (1627 *ЛБ* 101).

БЫДИРЦА *див. ВИДИРЦА.*

БЫДЛИВЪ *прикм.* Те саме, що бодливый: Але если вѣдалъ же волъ былъ быдливъ ѿ(т) вѣраш-него и трѣтегѣ дна, а не стерѣглнъ (!) егѣ панъ егѣ ѿ(т)дасть вола за вола, а збѣхлогѣ себѣ вѣзме (се-ред. XVII ст. *Хрон.* 99).

БЫДЛО, БИДЛО, БЫДЪЛО *с., одниничне і зб.* (*стп.* bydło) 1. (свійські тварини) худоба, скотина, бидло: а к томѣ некоторые люди... тыхже сѣл по-брали з двора моего збоже и быдла (Берестя, 1512 *AS III*, 98); быдла и ѿвец подданым своимъ не велѣл тамъ паствити (Краків, 1539 *AS IV*, 194); ваши люди на Товани... купъцовъ громать,... и быдло, и стада берутъ бѣ(з) числа (Вільна, 1545 *ТУ* 72); Быдло. воловъ ѣ быковъ г (1552 *ОКр. 3.* 153 зв.); то(л)ко ѿ(д)но повѣди(л) дворно(и) має(т)ности бы(д)ла семеро а кла(ч) двое (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); к тому пекарня старая непокры-тая; двѣ клетки,... а обора на быдло (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР 7/II*, 381); я ива(н)... цу(п)ри(к)... зѣзна-

ва(м) и(ж)е(м) о(д)прави(л) дѣ(в)кы своѣ з очизны ...шатами бы(д)ло(м) клѣча(ми) (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27); ѡ(т)писую... хѣто(р) та(м) же бѣдучи(и) з би(д)ло(м) и ѡ(в)цами (Чигирин, 1600 *ПИ* № 37); бра(т)... тые добра... кони бы(д)ло ѡ(в)ци и (в)ве(с) спря(т) домовы(и)... ѡ(т) мала до веля ѡ(т)-да(л) и з ни(м)... по братѣ(р)ску подели(л) (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115); Скѣтъ: Быдло (1627 *ЛБ* 115); Людемъ быдло едно побрали, другое покрали (1636-1650 *ХЛ* 81); Ле(ч), кгда та(м) приеха(л), ничего згола: ани быдѣлѣ, ѡве(ц),... ани збожѣ,... не заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196); *У порівн.*: Подобно бы и наши православъникиве,... яко быдѣло, всихъ до своее обори (латвей) загнали! (Вільна, 1599 *Ант.* 667); быдло великое — велика рогата худоба: А тые все имѣня свои... поступилъ з дворами и зо всимъ будовапьемъ,... и всякимъ быдломъ великимъ (Затурці, 1590 *ИКА* дод. 92); быдло великое рогатое, быдло рогатое великое — те саме, що быдло великое: быдла великого рогатого: воловъ — три(д)ца(т)ь,... коровъ — два(д)ца(т),... теля(т) — пя(т)на(д)ца(т), ялови(ц) — ше(ст)надца(т),... быковъ третяковъ — два(д)цать, ѡзимковъ — пя(т)на(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 126); в то(и) ѡборе... бы(д)ла рогатого великого... две коровы... ялови(ц) пять быковъ невѣковъ чотыри (Черногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 50); быдло дворское — свѣйскі тварини: в той час в том дворе было: ...быдла дей дворского: // волов шест, коров шест, телят, кон гнедый, вепров десет, свиной пятеро (Володимир, 1568 *АрхІОЗР* 8/III, 163-164); быдло дробное — вівці й кози: земане и ихъ люди кони, воли и иншое быдло дробное мають на торгѣ в месте по цене продавати (Вільна, 1546 *AS* IV, 477); быдло малое — те саме, що быдло дробное: Року 1264 быдло... малое здыхало у Полци (поч. XVII ст. *КЛ* 73); быдло нерогатое — свині: в ты(х) име(н)яхъ было... бы(д)лю рогатое и нерогатое (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.); быдло рогатое — рогата худоба: У дворцы быдла рогатого: коров и быков всих сорок и пат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); по(з)ваны(и) побра(л)... быдла рогато(г) воло(в) ѡ(с)мѣ... коро(в) те(л)ны(х) двана(д)ца(т)... по(д)те(л)ко(в) чотыри (Вінниця, 1610

ЛНБ 5, II 4052, 148 зв.); быдло рогатое малое — мала рогата худоба: Быдѣло рогатое малое... ѡе тамъ корѣмлевано (1552 *ОЛЗ* 191 зв.).

2. Тварина взагалі: Бо тежъ насъ такимижъ балвофальцами, а еще спроснѣйшими, нижъ папѣжъниковъ, зовутъ, и то еще придаючи, жесмы простакове глупые, немаючи[е] ани писма, ани науки, а праве-яко за быдло насъ розумѣють! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 146); ни в чѣмъ не былъ бы чоловѣкъ ро(з)ный ѡ(т) бѣдла, яко мѣвитъ солонѣнъ (Дермань, 1603 *Охт.* 4); анѣ бовѣ(м) бѣдлѣ подобне и чоловѣкъ заховывати тѣлѣко повиненъ телѣснѣю зацность рѣдѣ (Острог, 1614 *Тест.* 175); Сѣтъ нѣакиі гѣры ѡгнѣстыи, дла ѡгна на нѣхъ трѣваючого, а на нѣхъ бѣдла ѡвцамъ подобныи, которѣхъ хѣтачи ловци поимати, чѣнати кѣла желѣзныи и... кѣдаю(т) в ѡгѣнь (Вільна, 1627 *Дух. б.* 122).

БЫДЛОКРАДЦА ч. (*смп.* bydłokradzca) злодій худоби: быдлокр(ад)ца (I пол. XVII ст. *Сем.* 3).

БЫДЛЯ, БЫДЛА, БИТЛА с. 1. (*свѣйська тварина*) худобина: А дають резники ѡтъ кажѣдого быдлати маса по плечѣ (1552 *ОВол.З.* 199); все село Микулинское спустошено, ижъ у тридцати хатахъ жадное души не толко человека, але ни которого быдлати не машъ (Луцьк, 1563 *АрхІОЗР* 6/I, 44); Народи(л)са є(ст) мѣжи быдлѣти дѣти(н)кою малы(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 57 зв.); В Вертепѣ нѣндзномъ, в пелѣшкиса повиваѣет. И в ясле(х) быдлѣтъ нерозѣумныхъ спочиваѣ(т) (Львѣв, 1616 *Бер. В.* 69); Ведѣтъ насъ до плѣчѣ и быдлѣта, гды якъ пѣшетъ Васілій Ве(л)... Вѣлѣ на(д) Волѣмъ плакаль (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 19); Быкъ на(д) свѣйскими быдлѣты вѣрхъ маѣтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3); Говѣдо: Быдла (1627 *ЛБ* 26); быдлат бѣ(з) пастыра не смѣю(т) в поле пѣцати абы и(х) волкъ не шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.); Ёсли хто злѣцытъ бли(ж)немѣ своемѣ осла, вола, ѡвцѣ, и кѣждое бѣдла на хова(н)е а здѣхло бы, або ѡ(т) звѣра заѣдено нехѣй ѡ(т)несе до негѣ што забѣто есть, а не нагорѣдитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

2. Тварина взагалі: гды съгрышылѣ зновѣ имъ памѣтъ смертнѣю ѡ(т)нови(л) ѣбравшы ихъ в скоры мертвыхъ быдлатъ (Корець, 1618 *З. Поуч.* 172 зв.); Животѣна: Бѣдла (1627 *ЛБ* 37); Сѣтъ нѣакиі гѣры

огністыи,... а на нѣхъ быдла ѡвцамъ подобныи... тыи быдлата за покармѣ, за напоѣ, за охолѡдѣ... и за вси рѡскоши свои ѡгонь мають (Вильна, 1627 *Дух. б.* 122); Сѣтъ члѣвки спѡлныи зъ быдлѡты, бо и тые рѡдатса и напо(л)наю(т) зѣмлю (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918).

БЫДЛЯЧИЙ, БЫДЛАЧИЙ, БЫДЛАЧІЙ, БЫДЛАЧЫЙ *прикм.* 1. (який належить худобі) худоб'ячий: казал палити лой, кишки баранѣи и быдлачие и иные (поч. XVII ст. *Вол. В.* 100); По(д)-прѡсокъ, мѣсце где кров' быдлѡчаа зтѣкала (Київ, 1637 *УС Кал.* 488); не перелѡманые: окрѣтныи быдлѡчыи жѣлы (Львів, 1642 *Час. Слово* 273 зв.);

(який стосується худоби) худоб'ячий, тваринний: На мѣсце быдлачихъ... ѡфѣръ,... подѡлѣ намъ нѡвѡю не кривѡвѡю ѡфѣръ, тѣло и кровъ свою в' ѡсѡбѣ хлѣба и вина (Дермань, 1603 *Охт.* 7);

(про м'ясо) яловичий: Дозволи(л) па(н) бо(г)... ноеви... мясо є(сти)... зверячого а(л)бо бы(д)лячого и и(н)ши(х) потрав' ѡживати (1582 *Кр. Стр.* 21); позволѣлѣ имъ и быдлачѣе мѡсо собѣ на ѡфѣръ приносѣти (Дермань, 1603 *Охт.* 5).

2. *Перен.* Грубий, низький, тваринний: Неха(и) же перестѡнѡ(т) телѣсныи и бы(д)лачѣи лѡде ѡ стѡнѣ стѣ(х) дво(р)не гадѡти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 29 зв.); Скѡтскѣи нрѡвъ: Быдлачѣи порѡвъ, или обычай (1627 *ЛБ* 115).

БЫДЛА *див.* **БЫДЛЯ.**

БЫДЛАТКО *с.* (свѣйська тварина) худобинка: тогосвѣтѣиі матки ради бы жебы и(х) снѡве были слѡвными... и мѡдрыми, але и сами не знаю(т) што з ними чина(т), бо лѣпше любѡ(т) свои свинѣ и быдлатка, агѣжли дитѡтка (Височани, 1635 *УС* № 62, 17 зв.).

БЫДЛАЧИЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫДЛАЧІЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫДЛАЧЫЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫКОВЪ *прикм.* У складі вл. н.: быковъ дубъ: а в дрѣгомъ дѣ(и) мѣстѣ ѡ быкова дѡба... кгру(нт) земли его по(д) себѣ... забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/Пб, 819, 1).

БЫКЪ *ч.* 1. (самець корови) бик: У дворцы быдла рогатого: коров и быков сорок и пат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); в той обѡре... быков третяков пят

(Луцьк, 1571 *АрхїОЗР* 8/VI, 352); має(т)ность мою... з дво(р)ца побра(ли)..., ѡзимко(в) деся(т), быковъ неукѡвъ двана(д)ца(ть), ѡве(ц) триста (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101); то дв(д)ъ не квѡли сѡбѣ самѡмѣ чини(л), але подобно квѡли... жиѡвѣскомоу нарѡдовы, которѡмѣ... росказа(л) бы(л) ѡфѣри палѣніе з барано(в) быко(в) воловъ... сѡбѣ якобы на фѡлѣ приносѣти (1598 *Розм. нап.* 45); Федуръ ему дарѡвалъ быка двагу(д)ка (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 222); Быкъ на(д) свѡйскими быдлѡты вѣрхъ маєтъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); юнець: Быкъ молодѣкъ, яро(к) и лѡтъ быкъ (1627 *ЛБ* 159); Строны ты(х) быкѡ(в) котры(х) ся тѣща на ю(м) ѡпоминала, право его выслѣхавши справѣ слѣ(ш)нѣю ѡчинило его в ты(х) быко(х) во(л)ны(м) (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 16, 16); А такъ возмѣте сѡбѣ сѣмъ быкѡвъ... а ѡфѣрѡйте палѣніе за себе (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); **быкъ лончанный** — дво(р)чнѣи бик: тые посла(н)ци... быковъ ло(н)чаныхъ ше(ст)на(д)цѡтъ... быковъ неѡковъ десѣтъ... побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 261); **быкъ невяпженъ** — молодой бик, якого ще не вѡкорѣстовували для работи: быдла дво(р)ного: волов ѡсмъ,... яловиц три, бык не ввяпжен, другѣи подтелѡк (Луцьк, 1561 *АрхїОЗР* 8/VI, 98); **быкъ неукѣи** — не приучений до работи молодой бик: за быка неукѣи (!) сорокъ гроше(и) (1566 *ВЛС* 99).

2. (одне з дванадцѡти сузір'їв зодіаку) Бик, Телець: Зодіакъ є(ст) ѡкроугъ. або кѡло на нѣбѣ. на котрыхъ сѣтъ дванадѣса(т) знамень... скопѣ. быкъ. близнѡта. рѡкъ. вага. водѡлеа. рыбы. скорѡпіа. два. стрѣле(ц). лѣвъ. // козѣи рѡгъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 43 зв.-44).

3. Вл. н.: Якимъ быкъ (1649 *РЗВ* 338).

БЫЛАНЕ *мн.* Назва мешканців села Білий Потік: Кѡпили сѣю книгѣ рекомѡе Євангеліе тетръ былане за свое ѡ(т)пѣщеніе грѣхов своих волни и неволниихъ и придали є(г) до храмѣ препѡдобной мѣнци парасковіи (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10).

БЫЛЕ *спол.* (стп. byle) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: А оны тежъ попов глупых и неученых ставят, было грошѣ брали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); Все тоє

охотне радостною дїшею зносивъ, быле толкъ правда з его особы на то(т) часть в' своей пова(ж)-ности была зостала (Вільна, 1620 *См. Каз.* 17 зв.); такъ коли потреба молчати, а где прїстоит' волами, и кричачи млїтиса, быле оумыслъ змо(ц)-ненымъ былъ в' Бга (Вільна, 1627 *Дух.б.* 303).

2. (приєднує умовну підрядну частину до головної) щоб тільки, аби тільки: А еслиже самъ не розумѣтимъшъ и не умѣешъ, яко до того прийти, пытайжесе старшихъ, а не горди пастырни церковными! Выведуть тя съ того блуду, быле бысь хотѣлъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 144); Не потреба до мене казана писа(ти) маю я досы(т) кпи(х) (!) ѡтчески(х) и богосло(в)ски(х) быле ми очи слѣдили (Львів, 1618 *ЛСБ* 1043, 27).

Див. ще АБЫ¹, БЫ¹.

БЫЛЕ див. БЫЛЬЕ.

БЫЛИЕ див. БЫЛЬЕ.

БЫЛИНА, БЫЛЫНА ж. 1. (стебло трав'янистої рослини) билина: Єгда пакъ в'зросла билина и пло(д) оучинила тогды са оуказаль и коуколь (1556-1561 *ПС* 62); коли ѡгневаа немо(ч) дрѣжати боуде(т) възми бѣлои венеди(к)ты коре(н) или былинѣ я(ж) на(д)ісеср(л)це и змо(в). Гѡ(ч)наши боуде(т) з(д)равъ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3); Злѣкъ: Зѣленость на травѣ или на былинахъ (1627 *ЛБ* 43).

2. ч. Вл. н.: Игнатъ былына — дымъ одинъ (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/1, 247).

Див. ще БЫЛЬ.

БЫЛИЦА ж. Назва рослини: ephisia, былица трава (1642 *ЛС* 180).

БЫЛІЕ див. БЫЛЬЕ.

БЫЛЫЙ прикм. Минулий, колишній, давній: Сватослѣвъ, або рѣчей Свѣтослѣвъ якъ бы рѣким слава свѣтѣ, Монѣрха Рѡсскій (же бныхъ давнѣйшы(х) за поганства былыхъ зацностѣй в' Рѡсскихъ Кнажѣта(х) (Київ, 1623 *МИКСВ* 69); И на долѣтїй часть продол'женіе фрасвнкѣ, не тол'кѡ недавнѡ былыѣ спрѣвы на пѣмѣть привѣдитъ; але и давнѡ зажитыхъ добродѣйствъ пѣмѣть ѡ(т)повѣлаеть (Київ, 1637 *УС Кал.* 437).

БЫЛЬ¹ ч. Те саме, що билина у 1 знач.: Та(к)-же кого зуобы бола(т) сѣкоу з была припоу(т)-никова нацѣди и помазоуи зуобы; и оуздоровлае(т)

болѣсть зуобною (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2); сны йлскіе боудѣчи в поущи... были ко(р)млѣны мѣною з' нѣба даною, хотя(ж) дрѣгыи былей... на-збиравши єю ко(р)мѣлиса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238 зв.).

БЫЛЬ² див. БѢЛЬ.

БЫЛЬЕ, БЫЛЕ, БЫЛИЕ, БЫЛІЕ с., зб. (дикоростучі рослини, трави) зілля, заст. билля: родать нивы былие (1489 *Чет.* 374); бѣліе, зѣл'є, бѣлье (1596 *ЛЗ* 28); гды бы... Бѣгъ старал'са лѣнивыми, то бы и на дикомъ былїю казал' житѣ, и пшѣниці родитиса (поч. XVII ст. *Пчела* 8 зв.); Зело: Зѣла всѣкое, такъже: фѣасты, бѣлье (1627 *ЛБ* 38); винница Христова,... годный оwoцъ з себе выдавала, а не потребное было и остроколючее..., выкидала (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288); онъ реклъ... зкрѣпѣ тѣла ваши з' тѣрнѣемъ и бѣлїемъ по пѣстыни (серед. XVII ст. *Хрон.* 178 зв.); Бѣліе. Herba (1650 *ЛК* 431).

БЫНАМНѢЙ, БЫНАМНЕЙ, БЫНАМНѢ присл. (стп. бунаймнїє) аж ніяк, ані трохи, зовсім ні: на всю вобецъ рѣчь пѣсполїтѣю обоихъ нарѣдовъ кгрєцкихъ и рѣски(х) и йныхъ всѣхъ имѣ едїновѣрныхъ, по многихъ... крає(х) свѣта, широко и сла(в)но ро(з)ширеныхъ. бынамнѣй баченѣ мѣти нехотѣлъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); Бынамнѣй не бѣдѣ ценити надѣ мѣрѣ (к. XVI ст. *Розм.* 27); такъ на нѣво по(д)нѣсши са, землѣ бынамнѣй порѣжене не ѡставилъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 138); Недала бовѣмъ очомъ своимъ засыпати: Анѣ ногамъ бынамнѣй отпочивати (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); на(и)-слабшїй, и на(и)простѣйшїй надѣи бынамнѣ не трѣтитъ до Бга (Київ, 1631 *Тр. П.* 2 нenum.); свѣ(ц)кїи не тыкаю(т)ся бынамнеї або спосро(д) себе млоде(н)повѣ досто(й)ны(х) на ста(н) дѣхо(в)ный обєрыте (Скиг, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.); Що мѣвишъ, мовѣ проиѣ, такъ великихъ добрѣ причїна, и котѣраа живѣтъ даєтъ трѣпеза, маєтъ быти сѣдомъ? бынамнѣй (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915); А они ѡ(т)повѣдали бынамнѣй але на оулиці зостанємы (серед. XVII ст. *Хрон.* 30 зв.).

БЫРАТИ див. БИРАТИ.

БЫРВА ж. Діал. Бирва "брова". Вл. н.: А ели (!) бы ива(н) // альбо дѣти его хотѣли пѣцати в ы(н)-

(н)ємъ бываєт' превыш'шано: такъ и оноє Тѣло ім' са выш'шей подносило, тымъ барзѣй з' быстрости взрѣкѣ людскогѡ ѡ(т)ходило (Київ, 1637 УЄ Кал. 303).

3. Горячковість, запальніість: Быстрость мѡвѣтъ Бгъ гамѣйте, а пѣлноса присмотрѣйте (Львів, 1591 *Просф.* 69); оумер(т)ви(в)ши всакѣю похот(т) телѣсны(х) страсте(и), маю(т) яко в набо(л)шо(и) // по(ва)ж)ности и статѣчности цно(т) поставити себе: а нѣчѡго не допѣстити в' свое(м) тѣлѣ пре(ш)лои молоды(х) лѣтъ быстрости, роспѣсты, хитрости (серед. XVII ст. *Кас.* 6 зв.-7).

Див. ще БЫСТРОТА.

БЫСТРОТА ж. Те саме, що быстрость у 1 знач.: якѡ дѡша вѣ ѡ(т)чествѣ Нб(с)номъ непрѣмѣнит'ся в' прирѡженѡ Агглское, но тѣлко подобна бѡдетъ Аггломъ, в' сѡпѣлности и быстротѡю своѣю, такъ же и тѣло оувелѣбѣнное, не прелѡжит'ся в' дхъ тѡнкѣй (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

БЫСТРОТЕКУЧИЙ *прикм.* Бистроплинный, швидкоплинный: Показа(л) томѣ єдного чѡсоу пѡнгъ стрѣмень воды бѣстротекѡчей, котрый з домоу пѡна выплывѡлъ (поч. XVII ст. *Проп.* р. 3 зв.).

БЫСТРОУМНЫЙ *прикм.* (охочий до чогось) Ласий, жадѣбный: Чѣлкъ... гѡтовый на лѡко(м)ство. ненасычѣбный на сребрелѡбство. быстроуумный на несѣтость (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

БЫСТРЫЙ, БИСТРИЙ, БЫСТРИЙ *прикм.*

1. (який швидко рухається або здатний швидко рухатися) бистрий, швидкий, прудкий: Тогда и мѡрстѣи пловци небѣрно и тѣхо мѡре видѣвши, Дрѣвѣ и водѣ, и вѣтрѣ бѣстромѣ дѣша своѡ врѣчѣвши... плѡвають (Львів, 1591 *Просф.* 70); Сатѣри лю(де) лѣсныи вѣ гѡра(х), албо в' велики(х) лѣсѣ(х) бываю(т). та(к) бѣстры и(ж) его ни єдина ре(ч) не дѡгони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); При то(м) рыцѣрства быстра стрѣла ихъ домѣ Кѡторѡа значитъ смѣлость и ихъ поготовѣ (Угорці, 1620 *На г. Шепт.* 2); рѣка ...бѣстраѡ потекла (Вілына, 1627 *Дух.* б. 341); За бѣстрымъ злоторѡгимъ, кто еленемъ гѡнитъ, И з' Наѣкъ в' свѡй пожитѡкъ, дорогѣй чѡсѣ клѡни(т) (Київ, 1632 *Евх.* 298); пра(с)rapid(us), бистри(и) (1642 *ЛС* 327); А тѣи пѣсы бѣстрѣи нѡги своѣи маю(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 20 зв.).

2. Перен. (про слюзи) (який безперервно падає) рясний: Оуснѣлъ безсмѣртный, и хто(ж) не бѣдетъ рыдѡт(и), Бѣстрыхъ слезъ з' очѣй своѣ(х) гѣйне выливѡти (Львів, 1631 *Волк.* 19).

3. Перен. (значний за силою вияву) великий: вѣдаючи бѡвѣ(м)... нѣпрѣѡтель бѣстрѣю твоѣе дѣши го(р)ливость, и дѣла тѡго та(к) потоу(ж)нѣю на ню войноу розмаѣте вѣнашѡлъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 98).

4. Проникливый, гострий, бистрий: Ѡбачте тоу(т) новѡго ѡстровѣжа ѡчи та(к) бѣстрые и прѣзрѣчѣстые маючѡго, же не то(л)ко стѣны и дѣвѣры, але матерный и панѡнский живо(т) взрѡко(м) перехѡдитъ (поч. XVII ст. *Проп.* р. 252 зв.); Лѣгкѣсѣ,... Звѣрѣ ѡстровѣдзѣ, в'зрѣкѣ бѣстро(г) и скро(з) стѣнѣ вѣди(т) (1627 *ЛБ* 219); **быстрый вѣ зраку** — уважный: Прѣвѣе оубѡ да бѣде(т) прочитѡте(л) искѣсе(н) вѣ чтенѣи, бѣглы(и) и бѣстры(и) в зрѡкѣ, не по(в)тѡраючи и заи(к)аючиѣ на ѡ(д)ной рѣчи двѡкро(т) или три (1599-1600 *Виш. Кн.* 201); **быстрымъ окомъ** — уважно, пильно, бистрим оком: Если не можѣшъ бѣстрымъ окомъ разсужденѣя прѡзрѣти, я тебѣ кратко все раздѣлы тѣ зѡвѡмого роду гапѡниемъ ѡзнаѣмую (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); Але всеи просто Цѣркве, бѣстрымъ єсть Окомъ, Котрымъ якъ не ѡспѡлымъ, пѣльне дозиѣѣетъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

5. Кмітливый, розторопный, спритный: Лѣторѡслѣ Наѣкъ пѡтаѡ, Полѣмнѣа, Тѡе(ст), цвѣче(н)є в' бѣстрой пѡмѡти мнѡгихъ рѣчѣй (Київ, 1632 *Евх.* 302); **быстрый вѣ розсудку** — бистрий на розум, тѡмуций, кмітливый: Ачколвекъ межѣ апѡстолами привѡщѡна // єсть Петровѣ святому преднѣйшѡсть ... поневажъ наѣдъ иншыѣ апѡстолаы былъ чѣрствѣйшимъ и бѣстрымъ вѣ розсудку (1603 *Пит.* 38-39).

6. У знач. ім. Бистрий. Вл. н.: Павелъ бѣстры(и) (1649 *РЗВ* 377 зв.); Степанъ Бѣстры(и) (Там же, 387 зв.).

БЫСТРѢЙ *присл. в. ст.* Швидше, бѣстрише: Чѡсе дорогѣй... БыстрѢй на(д) мѡрскѣй корѡбѣль живѡтъ мѡй проваѣишъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); Кѡторѣю кѣды нашли, тогды конѣчне и тѡѡ, кѡторѡю ѡни гордѣили, ѡ(т) людѣй слѡѡѡа, за ними бѣстро оутѣкаючи, ты(м) бѣстрѢй гѡнитѣ са... мѡсѣла

(Єв'є, 1616 УЄ Єв. 2 нenum.); А гды такъ дѡбре Пѡс-
том' спорѡженомѡ тѣлѡ, тихѡ и скрѡмне рѡзѡм' при-
лѡчѡвшисѡ, помагѡет', скѡрѣй и бѡстрѣй нѣжѡ
огѡнь, таковаѡ мѡлтва в' гѡрѡ летѣт' (Киѡв, 1637 УЄ
Кал. 147).

Пор. **БЫСТРО.**

БЫСТРѢЙШИЙ *прикм. в. ст. (бѣльш швидкий у русі) швидший, бистріший: маю(т) сѣлице бѡстрѣйше бѣго(м), оуве(с) дѣнь свѣтачи свою свѣцоу (Острог, 1599 Кал. Остр. 223); Гды тѣды тѣло своѣй сѣлѣ мѡцѡю стоѣтъ, а рѡзѡм' в' тишинѣ справѣетъ; бѡстрѣишаѡ на(д) огѣнь, и на(д) все ѣнѣше страш-
лѡвшаѡ, тогды молѣтва вѡхѡдитъ (Киѡв, 1637 УЄ Кал. 455); бѡстрѣйший вѣ розсудку — кмѣтли-
вѣйший, спритнѣйший, розторѡпнѣйший: При(з)навѣ(м) то петрѡви сѣтомѡ и(ж) бѡлѣ на(д) ѣнѣи ап(с)лы чирствѣйшимъ, бѡстрѣйшимъ в' ро(з)соудкѡ, теп-
лѣйшѣй в' дѣхѡ (Острог, 1598-1599 Апокр. 95).*

БЫТ *див. БЫТИ.*

БЫТВА *див. БИТВА.*

БЫТЕ¹, **БЫТА** *с. 1. Буття, існування: Якъ сѣнь ѡ(т) ѡца, та(к) и дѣхъ, ѡднѡкъ же кнѣта(л)то(м) свѡ-
его бы(т)ѡ рѡзнѡтѡ (Острог, 1598 Ист. фл. сш. 44).*

2. Перебування, присутність: Што ваше бѣлго-
верие неѡѡ(д)нокротѣ пишете и послѡнѣцо(в) сво-
и(х) посылаете до нашѡго па(с)тырѣства жебѡ(х)мо
ехѡнѣ(м) и бы(т)е(м) своимъ ва(с) вси(х) бѣлгове(р)-
ны(х) послѣдѣшникѡ(в) ... посетили (Острог, 1591
ЛСБ 1, 152); По(д)чѡсь бѣта нашѡго тѡмъ: При-
ведѣна бѣла к' немѡ ѡ(д)нѡ шлѡхѣцкаѡ Пѡнна з' Тес-
салѡники (Вѣльна, 1627 Дух. б. 7 зв.);

проживання, життя: ѣйлтанѡвъ вѡжѣ хѡле(в)
ше(ст)со(т) тисѡчѣй лѡдѡ маючѣй ..., и з нѣми
ѡ(т)ишѣдши пре(з) поустѣнно сѣпѡйскѡю, абы до
землѣ хѡанѡнскои на быта ... лѡ(д) свой побѡу-
ди(л), велѣкое имѣ грѡно показа(л) (поч. XVII ст.
Проп. р. 267 зв.).

Див. ще БЫТИЕ, БЫТНОСТЬ, БЫТЬ.

БЫТЕ² *див. БИТЕ.*

БЫТЕЙСКИЙ *прикм. Який стосується першої
із книг Старого Завіту "Бытие": Шестодневникъ на
быте(й)ские слова ма(р)гары(т) кнѣ(ж)ка in quarto
(Львѣв, 1637 Инв. Усп. 27); бытейская книга *див.*
КНИГА.*

БЫТИ¹, **БИТИ**, **БИТЬ**, **БЫТЬ** *дієсл. недок. і
док. I. (як самостійне дієслово) 1. Екзистенціаль-
не значення: бути, існувати; бути в наявності, бути
наявним: ро(к) афѣи... в пѡлци голодѣ велѣкий и
мо(р) бѡлѣ (1509-1633 Остр. л. 126 зв.); а естлибы
бѡлѣ на тѡє имѣнѣ... привилей чѣйколвѣк,... я и по-
томки мои,... под кнѡзем Василем... того имѣна...
не маѣм поискѡвати (Володимир, 1521 АС III, 211);
Людѣ(и) при замѣкѡ зѣма(н) и волощѡнѣ бѡло
домо(в) всѣхъ сѣмѣсотѣ и три(д)цѡтѣ (1552 ОБЗ 142
зв.); А кнѡ(з) кѡста(н)тинѣ повѣдають с пожарища
того взѡ(л) спижи звоновѡе и пѣшечѣное кѣ во(з) до
ѡстрога бѡ звѡнѣ бѡлѣ одинѣ... звѡли єго рѡтны(и)
звѡнѣ (1552 ОЖЗ 120); старѡста... поведѣлѣ ижѣ
дѡбрѡдерѣвѣцѣ которыхъ вѣше(и) пѡлѣтори тѣсѡ-
чи бѡло припрѡвадѣвши дѣрево тѡє лежали тамѣ
в канѣве бѡлѣшѣ месѡца (1552 ОКАн. 3. 19 зв.); А
латыню совѣм навѣм ѡставѣмо; ...Да бѡдут ѡни
како сѣтъ! (1600-1601 Виш. Кр. ѡтв. 162); На кото-
ром што сѣ дѣѡло, сѣт ѡ том гѣсторѣе, такѣ нашѣ
правдѣвѣе, ѡко и прѡтивников фѡлѣшѣвѣе (Львѣв,
1605-1606 Перест. 34); вѣ Жрѡделѣ вѡдѣ бѡло в'
Єлѣмѣ (Киѡв, 1625 МІКСВ 130); Року 1638... мало
що ѡзимѣны бѡло (1636-1650 ХЛ 78); А ѡсѡблѣве
пѣнѣ Со(т)никѣ... кождѡго сѣрокѡ карѡти маѣ(т) на
которѡго ска(р)га бѡдѣтъ (Киѡв, 1649 ЦДБ ДА/ 594,
1);*

*(зі словами на означення абстрактних понять —
ще) бути поширеним, панувати: а на тѡ єсть вѣра
нашѡго г(сд)ѡа... Стефѡна вѡєѡводи (Бѡдѣвцѣ, 1503
МЭФ фѡтѡкоп. № 109); и гдѣ прѡѡ майтѡборскѣе
сѣтъ, вѣрдники нашѣ сѣлы-мѡцы не сѣдѡть (Краків,
1509 АрхїОЗР 5/1, 30); ѡкаѡ вѣѡѡѡсть ѡ вас ѡ нѣх
бѡдѣт, ѡ томѣбы єси намѣ давѡлѣ вѣдѡти (Львѣв,
1537 АС IV, 82); А кѡѡбы мѣлѣ ѡ(т)торгѡтѣсѡ ѡ(т)
того бѣра(т)ствѡ на тѡ(м) бѡди кѣлѡ(т)ѡ тѣрѣста и
ѡсѡнадѣсѡ(т) ѡ(т)цѣ (Львѣв, 1602 ЛСБ 369); Єсть
ѡбычѡй мудрыхъ лѡдѣй... кѡдѣ ѡписѡють которѡго
сѡѡтѡго живѡтѣ, вѣсоѣе вѣносѡть и пѡхѡѡѡють
єго (Киѡв, 1621 Кон. Пал. 475); Зѡвѣчѡй лѡ(д)скѣй
єсть, же гды сѡсѣдѡѡѡ... вѣдѣлѣгѣ тѣла чѣстѡѡѡти
хѡтѡтъ... пѡтѣрѡѡ... рѡзмаѣтѣѣ гѡтѡють (Киѡв,
1637 УЄ Кал. 433); И рѣклѣ Мѡѣсе(и) до лѡдѣ: Не
бѡѣтѣсѡ бѡ ѡбы вѡсѣ дѡсѣдѣчилѣ прѣшо(л) бѣгѣ: и*

абы страхъ егѡ былъ на васъ иже бысте не грѣшїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

(у контексті слів для вираження божественних понять) вічно існувати: На поча(т)ку была мова... а мова была ѡ бо(г)... все ся черезъ нее стало, в не(и) живо(т) былъ (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 88); благословение бжїе и благода(т) светого дѡха бѡди со всеми вами (Львів, 1586 *ЛСБ* 72); А ты православїа мужайся, народе, небесный цар завше съ тобою ест и буде! (1603 *Укр. л.* 154); а щѡжъ на(д)то ты(м) которые церковный віръ лѡва(т), которы(х) пожитокъ не на день, анѣ зѣмный, але самѡе кролѣвство нб(с)ное естъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Ѡ бѣзъ не смѣю читати, а нѣ мовити, бо про(с)тии люде входятъ в блѣдъ, гди глѣбоко речъ слышатъ а не добре розѣмѣють, и такъ вѣрити ижъ билъ бгъ зав(ж)ди и бѡдетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 524); А в тѡй бытности бѡ(з)кой, сѡтъ трї Персѡни рѡзніи... Рѡзѣмъ, // слово, и сіла ѡбщаа, той бытности (Чернігів, 1646 *Перло* 11-11 зв.);

(у наказовій формі) хай вічно існує: и да (б)де(т) мл(с)ть г(с)да бга вседе(р)жителя (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); прѡчее(ж) в настояще(м) и бгъ да бѡде(т) з вм(с)тями (Сучава, 1599 *ЛСБ* 336); Хвѡла на высѡкѡстахъ Боу, нехай бѡудетъ: Котрѡму нѣкгды на хвѡлѣ егѡ незбѡуде(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); Светїлникъ албо походна почѡмъ нашімъ слово Бжїе нехай бѡдетъ (Єв'є а. Вільна. п. 1616 *Прич. отех.* 19 зв.);

(у заперечній формі) немає, немає в наявності; не бути; не існувати; не поширюватися: а к томѡ... ѡставены на нихъ по всемъ селамъ воли(н)скимъ мыта новые чого пере(д) тымъ не было (1552 *ОВол.* 3. 201); Тогды зобралиса архїереє... и оучинили раду, абы їса лесѣтїве яли и оубили. але мовили не в днѣ стѡчный абы молѣва не была в люде(х) (1556-1561 *ПС* 109 зв.); та(м) ѡкажѡтъ стра(х), Иде же не естъ страха, але тѡтъ дѣло страшно и предивно (Острог, 1587 *См. Кл.* 19 зв.); и породи(ла) сѡна своего прѣворож(д)еннаго... а поло(жи)ла его въ ясле(х), а то и(м) иже в дѡмоу гѡстинно(м) оупокою не было (XVI ст. *УЄ Літк.* 73); Теды волѡвъ не прода(л) бо ку(п)цо(в) не было (Снятин, 1607 *ЛСБ* 478); але и(х) поведѡю(т) дѡволи, спалили і

пра(х) ихъ в' морѣ в'сыпали, абы и(х) знѡкоу на свѣте... не было (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 91); Суть еднакѣ апостолове... а жадного зъ нихъ одного и щекгульного не было и не естъ головою и пастыромъ найвышшимъ надъ всею Каѡолицкою Церквію (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 486); Того жъ року... три мѣсяцы дождю не было (1636-1650 *ХЛ* 80); даю... млиновъ пять... абы въ тихъ млинахъ кривди и перешкоди нѣ отъ кого не било (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14); еже естъ (уживається для уточнення, розшифрування попередньо названого об'єкта, формально виступаючи в ролі сполучника означальних речень) тобто, точнїше: написана бы(с) сѡа книга... в домоу прч(с)тѡа бѡа еже е(ст) лавра прп(д)бны(х) и бгоносны(х) ѡщъ наши(х) (Київ, 1554 *ПИ* № 1); Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши грамматичку и празнословницу велерѣчную, еже ест рыторичку, тогда уже ся дмѡт, даскалами и мудрыми ся зовут (1599-1600 *Виш. Кн.* 154); се(с)сию зложыли до пришло(и) середи еже е(ст) кѣ ноеврия (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40); тако (такъ, також) естъ (аживається для підсилення наявного стану чи дії) так є: Ино и твоя милость ѡ томъ намъ поведил, ижъ тая речъ такъ естъ, какъ он намъ поведѡл (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); про то буде(т) ли та(к) яко они намъ жалова(ли) твоя бы мл(с)ть... ты(х) люде(и)... ку пра(в)у поставити каза(л) (Краків, 1554 *ЦДІАЛ* 181, 2, 323, 1 зв.); писа(ли)смы до и(х) м(л)ти(и)... абы за выеха(н)е(м) та(м) в м(л)те(и) если та(к) естъ же тѡе звы(ш)-помене(є) (!) кгру(нт)ы... до того манастира належа(т) мели (Острог, 1602 *ПИ* № 25); Якожъ такъ естъ и такъ быти муситъ, поневажъ речъ злаа автора доброго мѣти не можетъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 731); не сподѣвае(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѡгъ быти ми(р) межѡ нами але неха(и) бѡдетъ такъ якъ г(с)дѣ бгъ изволи(т) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); то естъ (аживається для уточнення, розшифрування попередньо висловленого) тобто: Господаръ рачилъ писати до насъ в комисеи своєї, приказѡючи намъ, абыхмо были сѡдами з рѣки княза Васильѡа... против княза Андреѡа... зъ его сѡдами згодивши сѡа яко в земельныхъ делехъ, то естъ ѡ покаженїи граней, земель паш-

ныхъ и сеножатей (Ковель, 1537 *АС IV*, 110); Алексѣе(и) семеновичъ... даеѣ на церько(в)у... г̃ вѣдѣрѣца медѣ... Каленикъ Мехедовичъ... даеѣ поль стога сѣна то естѣ ѣ̄ возовѣ (1552 *ОКЗ* 42 зв.); Робѣять замокъ и мостѣ передѣ замкомѣ добродѣревѣцы то естѣ люди з волосте(и) верховыхъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); Я ѡстафе(и) со(л)та(и) су(л)ми(ц)кы(и) и я га(и)ка со(л)тановаа су(л)ми(ц)каа зо(з)наваемо ты(м) нши(м) листо(м)у... и(ж) есмо продали землю свою... то е(ст) ча(ст) сере(д)нюю ѡ во(т)чи(з)ну (Дубно, 1571 *ЛОИИ* 238, 2, 69/5, 1); в то(м) кгру(и)те на (в)рочищу Бѣне(в)щинѣ буду, то естѣ гри(д)ню, сѣни, комору и ста(и)ню спалили (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); миха(л) и(з) жоною свое(ю) га(и)кою зознали доброво(л)не жесмо продали имѣня то е(ст) на (и)мя до(м) и(з) городо(м) (Львѣв, 1595 *Юр.* 19); Первый (выкладѣ) — ижѣ черезѣ имя "Петръ", то естѣ: огѣ камѣне, каменный, албо камень, кождый вѣрный чловѣкъ розумѣнѣ быти маеѣ (Киѣв, 1621 *Кон. Пал.* 340); Геликѡнѣ, тѣестѣ, садѣ ѡмѣтности пѣрвый (Киѣв, 1632 *Євх.* 294); А шѣто сѣ дотыче(т) ѡ(с)тѣтѣка тоѣ сумы, то естѣ ше(с)на(д)цѣть сотѣ золоты(х) польски(х), тѣды ѡсмѣсотѣ золоты(х) сину моему мѣнованому... // ѡ(д)писую (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218-219).

2. *Локативне значення* : (про речі з вказівкою на конкретне місце їх знаходження) знаходиться, бути; (на певній площі) розташовуватися: к томѣ придал ємѣ фолварок..., который фолварок естѣ ѡ Лѣцкѣ на передмѣстю (Краків, 1507 *АС III*, 40); Шѣтож, которые были наши рѣчи ѡ княза Андреа... в скарбѣ, были погинѣли (Володимир, 1521 *АС III*, 206); таа долина естѣ против ѡстрова Перекалского (Торговиця, 1527 *АС III*, 305); Два кубки серебряныхъ вѣ которыхъ было чотыри гривны сребра (Луцьк, 1563 *РЕА II*, 126); ку тому селу сѣножати, которые сѣут над рекою Стиром (Луцьк, 1570 *Арх ЮЗР* 7/II, 382); в калите была копа гроше(и) лито(в)скихъ (Житомир, 1582 *АЖМУ* 40); Скрыпка бра(т)ская мае(т) быти ѡ старшого брата, а клю(ч) ѡ молодшого (Львѣв, 1602 *ЛСБ* 369); пояс китайчанный, купленный за мешокѣ з грошми, а у ним было десят золотыхъ (Бориспѣль, 1615 *АБМУ* 9); на(м)-

не(и)шо(и) рѣчи не заста(л), то(л)ко будованя поро(з)биранѣе, ты(л)ко ме(с)тѣца, гдѣ будованя были (Житомир, 1650 *ДМВН* 196);

(при вираженні збірних і кількісних понять з іменниками у родовому відмінку) бути, знаходитися: тежѣ шѣто бѣдетѣ старого жита вѣ гѣмнѣ..., то тежѣ маеѣ собѣ побрати (Краків, 1510 *АС III*, 73); Сѣго годѣ ко(р)чомѣ ѡ мѣсте всихъ было мѣ̄ (1552 *ОВин. З.* 134 зв.); Камен(а) тесаного до двѣре(и) и до ѡконѣ естѣ наготованого достатокѣ (1552 *ОЛЗ* 158); повѣдили, старец и подданные, же естѣ того кгрѣнтѣ их попереѣ пѣтаа часть мили (Сушично, 1569 *АС VII*, 330); Не заѡдачи ѡу велѣко до свѣдѣѡтѣвѣ дѣвныхъ, котѡрыхъ естѣ ѣко вѡлосѡвѣ на головѣ, поизри ѡ(т)че владѣка ѡу книжки вѣшого пѡлского одного богѡнѡсѣа ѡ ѡ(т)стѣпѣню грѣковѣ, вѣ рѡкѣ а̄ ф̄ч̄, вѣданные (Острог, 1598 *Омн. КО* 28 зв.); того было срѣбра гривна а̄ (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 3 зв.); з Яро(с)лава гвѣзда кѡ(и)тового естѣ, котрое кѣпиле(м) за злоты(х) є̄м за гро(ш) дѣса(т) (Львѣв, 1616 *ЛСБ* 1047, 7); бѣло просѡхѡвѣ вѣ̄ з ко(ж)до(го) поколѣнѣа (серед. XVII ст. *Хрон.* 139);

(про людей — ще) бути, перебувати: И здеѣс были в нас зѣманѣ полонскии и мѣщанѣ и люди волосныи и жаловали нам на тебѣ (Мельник, 1501 *АС I*, 146); А коли наместникѣ володимѣрскѣй на войну поѣдетѣ, тогда они, безѣ бытности єго, маѡтъ на замку нашѡмѣ зѣ наместникомѣ єго для ѡбороны быти, подлугѣ давности (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 30); мы господарѣ, тамже в Петѣркове бѣдѣдчы и засѣдшы на той справѣ..., выроком нашим господарьским нашли єсмо то и сказали (Вѣльна, 1565 *АС VI*, 274); свѣщенни(к) сѣхо(в)ски(и) іѡаннѣ лаза-ра с̄на своего да(л) учѣти писати абы ѡмѣлѣ ско-ропи(с), и... змовилѣ до велико(д)не бы(ти) єму (Львѣв, 1596 *ЛСБ* 3, 121, 4 зв.); розсѣзала(м) тобѣ абысь приѡшлѣ ѡ четвертой годинѣ, тѣразѣ близ-ко естѣ шѡстаа, повѣжѣми гдѣсь былѣ (к. XVI ст. *Розм.* 7); Лѣзарѣ на высѡкость вѣшѡлѣ вѣшшѣю, а богѣчѣ вѣ̄ пропѣстѣ изшѡлѣ нѣзшѣю... А бѣдѣдчы вѣ̄ тѣмности, и... смѣжѣчисѣа прѣзѣбѣд по(д)нѡситѣ до Аврѣама (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 602); Гдѣ нѣнѣ̄ князы прѣсвѣтлыи... всѣ̄ снѣйдѡша вѣ̄ аѣдѣ, гдѣ сѣтѣ̄ нѣнѣ̄ славныи Цѣрѣе (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 122 зв.);

(із вказівкою на місцевість) жити, проживати: мы такожде и ѿ(т) на(с) дали и потвѣрдили слѣдѣ нашему, вѣрномуу пану тоадерд писареви нашему, тоє... село на берладѣ, на имѣ балошещи, где былъ козма (Хуші, 1505 *Cost. DB* 9); естлибы Ваша Милость мал волю тоє имѣне комѣ иншомѣ продати, ино мы жедаєм..., абы Твоа Милость рачил того имѣна нам зычити, а его не продавати никомѣ до тых часов, поки мы сами... на Волини бѣдем (Вільна, бл. 1530 *AS* III, 362); тепе(р) маємо спра(в)у и(ж) тая це(р)ко(в) дси(м) є(ст) ѿ(т) ва(с) ѿпущена. которыи є(с)те в параѣни и ѣ послѣше(н)стви ѿ(т)-давна ку то(и) це(р)кви (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); и былъ у Киевѣ презъ часть немалый, презъ все лѣто, а съ Киева выехалъ до Трехтемирова до монастыра козацкого, и тамъ былъ часть не малый (поч. XVII ст. *КЛ* 86); Окромѣ одныхъ Жидовъ, были бовѣмъ тамъ розные народове: Грецы, Римляне и иншихъ не мало (1603 *Пит.* 47); А Иоанъ святыи Богословъ, на островѣ Патмос вовиденій будучи и пишучи, там был по вознесеніи Христовѣ 96 го року (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Былъ, мѡвить Евѣ(г)лість, сынъ его старшій на селѣ: то єсть на нѣвѣ цюѡтъ вшелѣкихъ, котѡрыми вѣ честь Бѣд, а собѣ и блѣжнимъ своѣмъ вѣ пожитокъ працювалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34); Былъ єди(н) члѣкъ господѣръ кѡтѡрій насади(л) ви(н)ницѣ (1645 *УЄ* № 32, 122);

(на чому, у кого, де, під час якоїсь події, у певний момент — ще) бути присутнім: Кгды хрестіане... выхваляю(т) га воскр(с)шаго из мертвы(х). ишли сщеници вси... и людей множество великое было (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.); Готовъ есми того перевести... съ сестрою своею стречною, которая въ тотъ часть была, какъ Жидка въ скриню адамашокъ мой вложила (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); мы то ѡповѣдили тымъ людем добрым, которыи на тот час ѣ княза Ковелского были (Ковель, 1539 *AS* IV, 183); Была тежъ там старостинаа Кременицкаа з дивѣками своими и иных сила билыхъ голѣв (!) (1564 *AS* VI, 245); а съ ними тежъ были: панъ Бартошъ Росковскій... а Иванъ Орлинскій (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 162); нишли за велико пи(л)ными по(т)ребами дѡховными и злою дорогою... не могли(с)мо та(м) ѣ ва(с) быти (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158);

писарѣ ти(ж) свое(г) ю(р)ка ти(ж) та(м) посилає(т) аби та(м) би(л) и ка(ж)дии гро(ш) писа(л) на (ч)то би се видало (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1); былъ та(м) члѣкъ кѡторому... роука праваа оусхла (XVI ст. *УЄ Літк.* 20); Не мней тежъ и сам Иоан Палеологъ, который, на том соборѣ будучи, тую згоду... ствержалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); чи та(м) є(ст)є, пнове, бы(ли), где спалено до(м) пна ѡле(н)-ско(г)[о] (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); Трѣтій отрокъ. Єсть ли тоу кто с Пастѣхѡ(в) нѣхъса озыває(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); Та(м) же разо(м) и челя(д)ника небо(з)чико(в)ского, которы(и) бы(л) при не(м),... въ воду та(к)же утопи(т) его мл. па(н) ро(т)ми(ст)рѣ росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201);

(на судовій розправі) бути присутнім (як свідок): А при том были: пан Петръ Боговитиневичъ, а кнѣзь Иванъ Полубенский (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); А при том были... староста житомирскій..., а мѣщане вѣницкый Миско Перехабан а Тютко (Винниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 174); А при том // теж были люди добрые и томѣ сѣт добре свѣдоми (Володимир, 1521 *AS* III, 206-207); а при то(м) были дворане (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 102); А были при то(м) оучтивии панове ива(н) оурба(н) лантвонть стою(р)скіи и грицко шпоунть присажнныи (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); Стефанъ томашевски(и) возны(и) енераль... доброво(л)не зозналь, ижъ ѡ(н)... маючи при себе сторонѣ двохъ шля(х)-тицовъ... были на справе его м(л) (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125); ѡнъ [возънныи]... былъ на съправе... пана Яна Шидѣловъского (Житомир, 1650 *ДМВН* 215);

(згідно з умовою, при необхідності) побути: Тот слѣдѣбник княза Єго Милости, Василей... на рок зложеный, в Патницѣ того жида Кожчича ждал..., тот жид, Кожчич, того дна не был (Володава, 1551 *AS* VI, 116); и кгда... пытали есмо в дорозе не мало слѣдгъ... князя воеводы... которые... на(м) поведили и(ж) кня(з)... воевода вже к тѣри(и)ску поехалъ и тамъ на ѡбе(д) бѣдетъ (1572 *ЖКК* I, 43); ли(ст) мо(и) посылаю до ѡ(т)ца епископа преми(с)кого абы до мене во (л)вовѣ былъ, ра(ч)те В м(л) ѡтослать (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); Въ тотъ часть

жолнѣре стояли въ Хмелнику, стацію незмѣрную брали, же ажъ комысѣя была (1636-1650 *ХМ* 77);

(у *заперечній формі*) не бути, не бути присутнім: андреи исъ сыно(м)... взяли заплату вы(д) давыда зополную и визнали то перед право(м) тю(т)ка и(х) при ты(м) не была (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); На тотъ часъ самыхъ и люде(и) ихъ не было не могли(х)мо са ѿ дани доведа(ти) (1552 *ОЖЗ* 126); ѿ(т)повидѣль пакъ женамъ аггль рекоучи не бойте(с) вы вѣмъ бо иже іса распатого ищите не е(ст) его тоу (1556-1561 *ПЄ* 122); В кáжды(и) порáнокъ маѣтъ пѣлне смотрѣти дáска(л), если которо(г) бы хлопца не было. Маѣтъ по него посла(ти) зара(з) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); повѣжъми гдесъ былъ. Абовѣмъ до(л)госъ южъ не былъ в школѣ (к. XVI ст. *Розм.* 7); Елекцію теды ѿ(т)ложили до прые(з)дѣ з доро(г) брати(и) не бывших (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 50).

3. *Темпоральне значення*: відбуватися, мати місце; тривати (в часі): держал бы еси их по томѣ, как было за кнѣа>за Михайла (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Тогó же рѣкѣ илѣкціа в люблинѣ была (1509-1633 *Остр.* л. 127); на(д)то оуслышите битъвы и слышаніа ѿ битъва(х) вѣдайте жъ а не оужасайтеса бо моусить тоѣ // все быти (1556-1561 *ПЄ* 101-101 зв.); зобра(в)шиса вси на ѿ(д)но ме(ст)це поготову был(и) яко вже *бы(ло)* в но(ч) ѿ ко(л)ко годи(н) ѿ дворя есмо вломилися и ты(х) люде(и) з везе(н)я выпусти(ли) (Кременецъ, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); была схо(ж)ка мѣща(н) лво(в)ски(х) рѣски(х) до монастыря стго ѿнофриа для ѿ(с)мотрена ска(р)бѣ (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1); Иванъ Бѣлдага ска(р)жилъ ся... на Никифора Сага(и)да(ч)ника, ижъ его Никифо(р) споткавши на пре(д)мѣстю... неви(н)не сромотилъ..., которо(и) справѣ не было та(м) мѣсца (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); Року 1439 былъ Флоренскій соборъ въ Венеціи (поч. XVII ст. *КЛ* 74); На Стрá(ш)но(м) Судѣ пре(дѣ) нелицемѣ(р)ны(м) Судисю зо (м)ною Су(дѣ) буде(т) (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8);

(у *заперечній формі*) не відбуватися: и не была служба Божая черезъ тот увесь постъ великий (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142);

(*наближатися, надходити в часі*) настати, по-

явитися: Тогó же рѣкѣ комѣта была в краковѣ скѣро по заходѣ сѣнца (1509-1633 *Остр.* л. 127 зв.); Мѣйтеса ѿсторожне и чойте а мѣлтеса бо не вѣдаєте коли часъ боудеть (1556-1561 *ПЄ* 182 зв.); бѣде(т) бовѣ(м) конѣць томѣ свѣтѣ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 18); Петре сядмо до столѣ южъ часъ естъ (к. XVI ст. *Розм.* 11 зв.); а к(д)ыжъ вече(р) бы(ст) тедыса хс яви(л) имъ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 51 зв.); яко и того коня помененого на врьдѣ отдалъ,... и на рукоемство взялъ, оферуючи се его ставить // когда того часъ будеть (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11-12); Пáве(л) стѣи... ѿзнаймилъ вѣрны(м) ѿчнкомъ свѣимъ, цркви солѣнскои, яко маѣтъ быти прихо(д) антѣхрѣстовъ (Чернігів, 1646 *Перло* 136); а коли было рáно настѣпѣла саранча на всю зѣмлю египецкю (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.);

(*мати місце в певний час, збігатися з певним часом*) припадати: Князь Михайло, маршалокъ... а Ивашко, подскарбій, взяли личбу въ мытника Луцкого... съ ѿбѣюхъ мытъ на тые минулые два годы, што прошли отъ Семое Суботы, которая была индикта шостого, до Семое Суботы, которая будеть индикта осьмого (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); и рок // есмо тым справом (!) и границам положили и з обоих сторон принали на ден сватого Юра, прийдѣчого свата вешнего, которое свато бѣдет индикта патого (Задиби, 1531 *AS* III, 392-292); и рок томѣ правѣ и розездѣ своѣмъ с ѿбѣ сторон ѿни зволили и принали ден светого Николы зимнего, прийдѣчого, которое в ындикте первомъ-надцать бѣдѣтъ (Львів, 1537 *AS* IV, 92); рокъ веселю певный... зложил и принял есми ажъ до таковогож свята и дня светыхъ Апостол Петра и Павла, которое быти и припасти маѣтъ в року тысяча пятсот осмѣдесят второмъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 291);

(у *безособовій формі, при уточненні часу*) було: а было ю(ж) на дѣнь яко го(ди)на сѣа. к(д)ы ю(ж) люде ѿпочивали по ѿбѣдѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 68 зв.); то было близько пред Божимъ Нароженемъ, кгда его выпровадили за мѣсто на оболонѣ, поймавши, утопили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); А въ томъ часѣ Мехметъ султанъ Константинополь опановалъ... А было то южъ по Пентикостіи въ першую седмицу поста свѣтыхъ апостоль (Київ,

1621 *Коп. Пал.* 1049); А было околѡ годѣны шѣстоѡ на день: ѡ котѡромъ часѣ, по ѡбѣдѣ, звыкли люде ѡ(т)почивати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260).

4. *Посесивне значення: (з род. відм.) бути (кого, чийм), належати (кому):* а чий бѣдет невод, либо княза Андрѣевъ, а либо княза Иванов, ино на княза Андрѣа дѣль (Святе озеро, 1509 *AS III*, 69); За тою горо(д)нею пѣсто мѣстѣце не могли есмо доведети чиа бы горо(д)на была (1552 *ОЛЗ* 167); Те(ж) ѡста(в)уемъ коли бы хто ѡ свое(и) деди(з)не спо(л)ную реку ме(л) то естъ ѡбадва бы береги его были А на не(и) ставы млыны поставиль а суседни(и) вы(ш)ни(и) млы(н) своими млыны затопи(л), тогды... мае(т)... тую шкоду затопленому ѡправи(ти) (1566 *ВЛС* 82); *štam(!) mi rekla dyvonka: Pusty mne, Štefane, Skoču ja v Dunaj... Ach kdo(!) mě doplynut, jeho ja budu* (1571 *П. про воев.* 416); Хотѣл Гуга оузяти, та не могль, чомъ не тои матерѣ былъ (Бенедиківці, 1603 *ИЗУж.* XIV, 223); То и(х) брѡнь была и е(ст), Кр(с)тѡмъ звитажати (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); поле все, што одно отчизны его ест..., при Феску заставае (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

(з *прийм.* у) (про кого) мати (що): а то для того, што ѡ Его Милости мѣсца мало было (Володимир, 1513 *AS III*, 103); прибы(т)ки мѡви(т) хс мнѡгѣ соу(т) оу ѡца моего (Острог, 1607 *Лѣк.* 93); Южъ щѣзло и поѣтовѣ шалѣнство оучѡныхъ, Бо естъ оу всѣхъ Бгъ едѣнъ вмѣсто незличѡныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 299);

(з *дав. відм. у пасивній конструкції*) бути (кому); (про кого) мати (що); (про конкретні об'єкти — ще) належати (кому): тоты вышеписанніи пать сель... како да сѣтъ вышеписанномѣ монастирѣ (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); коли им было право о тую пашную ниву с ѡиларетом..., тогды ѡилареть... о тую целину... не впоминался (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 161); а князь Василей повѣдил, шгож ѡтцѣ его, князю Михайлѣ с князем Андрѣем ѡ тог ѡстров розездъ был и грани были покладены (Ковель, 1519 *AS III*, 188); тые имена... сынови моему милому, князю Михайлу, быти мають вечными часы (Чорторійськ, 1569 *АрхЮЗР* 7/I, 18); И былъ члѣкъ въ іер(с)лимѣ, котормоу то было има симионъ (XVI ст. *УЄ Літк.* 3); еслибымъ... былъ аггломъ.

любве же не маючи не е(ст) мнѣ за тоє заплаты ѡ(т) ба (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 13); Довлѣтъ ти: Дѡсы(т) ти естъ, дѡсытъ маѣшь (1627 *ЛБ* 31); Жрѡдло на(д)то прозрѡчѣстое, и водѡю до напѣткѣ згѡжею тѣхо плынѣчее: иже рѣзомъ рекѣ, шгѡбы оно стѣмѣ храмѣ приналѣжало, все было (Київ, 1631 *Син. Тр.* 812);

(у *формі інфінітива, у тричленній конструкції*) належати: а з того ставку и млынку доход увес светому Еврему быти маеъ (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); штѣки ѡдамашковыє, не краєные, тые княжне Федорѣ мають быти (Володимир, 1547 *AS IV*, 564); к(д)ы ю(ж) прѣше(л) ча(с) к(д)ы ѡныи плоды мали быти зобраны и(з) ѡного виноградау (!) посла(л) ѡно(и) го(с)пода(р) слоу(г) свои(х) до ѡны(х) робо(т)нѣко(в), абы взали от ни(х) ѡныи плоды, которѣи мали быти томоу го(с)подареву (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 166);

(для *визначення віку людини*) кому є, хто має: ино вжо томѣ естъ лѣтъ сорок (Торговиця, 1527 *AS III*, 304); мещане... све(т)чили якобы тая ведомо(ст) выпла ѡ(т) де(в)чины... которо(и) може(т) бы(ти) сѣ(м) лѣтъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58); А о лета, тогды я лепей ведома, же естъ девце моеѣ шостыйнацать годѣ (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 129); А кѡли ю(ж) было емоу вѣ лѣ(т) и пошли с ни(м) до іер(с)лима (XVI ст. *УЄ Літк.* 3);

(з *прийм.* к) належати кому: нехай таа земла бортнаа бѣдет к церкви божей (Вільна, 1514 *AS III*, 111).

II. (як *дієслово-зв'язка*). А. (у *дієслівному складеному присудку*) 1. (у *формі інфінітива, у двочленній конструкції*) бути: а на то тынто послове... листы дадѣ(т), на которыи де(н) и мѣсто того ма(л)-же(н)ства злѣченіє мае(т) быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 441); А што князь Василей... кривды, которыи са ѡт давного часѣ до того рокѣ (стали),... менил собѣ, якобы емѣ ѡт княза Коширського и людей его мели быти, мы то все на сторонѣ ѡтложили (Краків, 1538 *AS IV*, 149); А достатѡчно пописанье мѣста и поветѣ киевського... не могло быти на тотѣ часѣ бо недопѣцѡно того в небытности воеводи-но(и) (1552 *ОКЗ* 46 зв.); с кажѣдого зрѣба по два ѡ(к)на скро(з) валъ на земгнѣю а побо(ч)нѣю

стрельбѣ и видити зъ оконъ... а такъ можетъ быти ...оборона стенамъ стрельбою (1552 *ОЧерк.* 3. 17); А на кожды(и) ро(к) имаю(т) быти д̄. лито(р)гии за все бра(т)ство (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); То пакъ отступници при сконченю сейму..., кгда вже праве отволанье судовъ мало быти, написали софѣ позовъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); тѣды... мѣси(т) быти с̄ того вѣчна чес(т) и хвала (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 3); Бо не може(т) быти та(ж)иши жалъ, яко гды снѣ ѿмре(т) а до того единач(к) (Височани, 1635 *УЕ* № 62, 102); Не виши(т)ка е(ст)... добраа еднѣсть, але инѣг(д)ы рѣзность бывае(т) добраа. бо... бы... мала быти еднѣсть межи ними (1645 *УЕ* № 32, 71).

2. (у формі інфінітива, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом на -но, -то) бути: а папу Ивану Немѣричу тогди маєт плачоно быти грошъ на грошу (Київ, 1531 *АрхІОЗР* 7/І, 70); А кгда черкашени(и) зъ ѿрды ѿтечѣтъ а колько кольвекъ коне(и) выведѣтъ то емѣ не маєт быти ѿгнѣмано (1552 *ОЧерк.* 3. 9 зв.); На дворію челад хлибъ з двох млынов (!) маєт быти давано (1567 *АС* VII, 119); тогды..., то што естъ... все вцѣле сыну моему..., кгда летъ доростѣтъ, ему отдано // быти маєт (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/І, 104-105); а едѣчи тепе(р) на... соборъ... має(м) всѣ привилиа фѣд(н)-дѣшы листы... з собою ка(ж)ды(и) з на(с) взя(ти)... и ѿ то(м) ѿмысли(ти)... где то ховано быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); бога(т)ство бовѣ(м) роспорѣшаючи на земли дочасное бога(т)ство зберѣнѣтъ собѣ на небѣ несмертѣльное... бо то правдѣваа же бога(т)ство добродѣйства, не може(т) быти рострачено (Острог, 1614 *Тест.* 138).

3. (у формі інфінітива, у тричленній конструкції іменного (змішаного) типу) бути: а про то кра(л) ...мае(т) ѿсобныи свои послы послати до нашего г(с)п(д)ра... которыи послове имене(м) кралѣ его мл(с)ти ѿ(т)... воеводы, ѡзѣли бы записы, какое и ка(к) великое вино... крѣпѣна еи мл(с)тъ имала бы и которы(м) ѿбычае(м) въ своен ри(м)ской вѣры имае(т) хована быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); А хтобы з нас не хотел тых сѣдеи послѣшен быти, тот маєт заплатити // господарю королю... тисачѣ коп грошей (Вільна, 1522 *АС* III, 231-232); князь Василей в тойже земли Шаенской мѣнил собе

кривды быти ѿт Смѣдина (Шайно, 1538 *АС* IV, 176); А дрѣгаа тамъ же подале(и) вышѣша на (и)ма въздыхальнеа але таа ѿстра можетъ быти ѡнижена копаньемъ (1552 *ОКЗ* 34); если кто хочѣтъ старшимъ быти, нехай боуде(т) ѿ(т) всѣ(х) // меншимъ и всѣхъ слоугою (1556-1561 *ПЕ* 162 зв.-163); Даска(л) или дѣчѣ(л) сея школы, маєт быти блѣгоче(с)тивъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1); Вшелякая справа бра(т)-ская не має(т) быти выношена дале(и) ѿ(т) порогу дому бра(т)ского (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Читѣльникѣ ласкавый, вѣдѣчнымъ хотѣ быти: И яко бѣчный, добытъ с себѣ оучинити (Львів, 1616 *Бер. В.* 96); Еслисьса хотѣлъ приѣдѣти стѣлѣса тобѣ шѣтою... ѿблюбѣницею быти захотѣлѣсь, стѣлѣса тобѣ ѿблюбѣнцемъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); Ѡвожѣ Іс мой вѣнцѣмъ терновымъ вѣнчаны(и), Стойтъ Агнецъ котѣры(и) має(т) бытъ заклѣны(и) (Львів, 1631 *Волк.* 11 зв.); всѣ хотѣли быти ма(т)камы члч(с)кыми (1645 *УЕ* № 32, 309 зв.); Я прѣве не тылкѣ роздѣмѣны(м) быти ѿ(т) инши(х), але и найдѣватиса вѣдѣчны(м) правдѣве прѣгнѣлъ (Київ, 1648 *МКСВ* 351).

4. (в особовій формі, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом у формі інфінітива) бути: бѣдѣ повинѣ(н) всаками листы котѣры(и) к томѣ имѣнью прислѣшають кнѣзю василью ковельскомѣ вернѣти (Миляновичі, 1538 *Арх. Р.* фотокоп. 44); Дворы и волости ѿтъ ключа лѣд(и)кого ро(з)даны за старѣства небожѣчика кѣста(н)тина котѣрыѣ были ви(и)ни пословѣ и го(и)цовѣ всакихъ по(д)нимати (1552 *ОЛЗ* 191); то(т) хто злодѣя пѣстилъ будѣтъ повинѣ(н) тую всю шкодѣ платити и ѿправовати (1566 *ВЛС* 105); Я... боудоу винѣ(н) тому истому ярошѣви // оучинити соупо(л)ны(и) (!) запи(с) прѣ(л) выши(т)кы(м) зоупо(л)ны(м) право(м) (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); то(г) всего // пра(в)не ѡмѣцѣваныѣ папа криницкого на кнѣзя кирика рѣжи(и)ского довести готовы были (Кременецъ, 1581 *ЛІІБ* 5, II 4044, 88-88 зв.); а тоѣ имѣна ѿ(т)цѣ семи-ѿ(и) и(з) жѣною своєю ис пото(м)ство(м) свои(м) воле(и) будѣ(т) вживати (Львів, 1589 *Юр.* 10); Тѣ плоды зрѣлые во церкви божией... родитиса имѣют, и по таковых знаковъ вышѣреченныхъ ... церковь божия... познаватиса должна естъ (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 174); стара(и)ѣ чиначи на робо(т)ника гро-

ши посылали и готовисмо то были заразомъ ѿчинити (Устя, 1612 ЛСБ 437, 1); вольно имъ будетъ будовати и млыни... привлащати (Вишнівєць, 1619 АЮЗР II, 71); ѡ(т)че, згрѣшїлемъ... и оуже не естемъ гѡденъ назвѣтися сїномъ твоѣмъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 30); В Цркви воюющей, повїннисмѡ были з' непрїателями Бѡзскими,... завше вѣлчїти статѣчне (Київ, 1648 МКСВ 346);

(у безособовій формі, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом у формі інфінітива) бути: Мнѣй было до тогож листу до тои унѣи только руку подписати, анѣжли цалый тестаментъ (Львів, 1605-1606 Перест. 44); поневолѣ ѡпѣцаю свѣ(т), и идоу звѣзанный ѡ(т)кобѣ верпоутисѧ не естъ речѣ мѡжнаѧ (Острог, 1607 Лѣк. 122); Естсѧ чемѡ заправды задивовати (православїи хрестїанѣ) ижѣ мы такъ часто на ѡмерлы(х) смотрачы,... пожиткѡ собѣ... не беремо (Корець, 1618 З. Поуч. 171); естъ для чоґо гѡйныи слезы выливѣати (Київ, 1622 Сак. В. 40); Такъ и над всѣ матки, въ болю ся нахожу, По сыну, якого не было слыхати (Львів, 1630 Траг. л. 167);

(з присудковими словами потреба, потребъ) бути: Чиним знаменито сим нѣашим листом..., комѡ будетъ потреб того вѣдати (Вільна, 1503 АС I, 125); Я Петрѣшко Мушатичъ... сѣзнаваю сим моимъ листомъ каждомѡ добромѡ комѡ бѡдетъ потребъ (в ориг. потребъ — Прим. вид.) того вѣдати (Луцьк, 1506 АС I, 131); а ми... бѡде(м) се старати абы се пинѣзи что бѡде(т) потреба по(с)лати (Сучава, 1606 ЛСБ 402, 1).

Б. (в іменному складеному присудку) 1. (з предикативним членом-іменником) а) (у називному відм.) бути: И жидове повѣдили перед Нами, то дей естъ домъ Нашъ отчизный (Берестя, 1507 РЕА I, 71); А по нашѣмъ животѣ кто боудѣтъ господарь нашей земли... тотъ бы не порѣшилъ нашего даапіѧ (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. № 12); ѡ(д)но(ж) сепюта... поведи(л) и(ж) яцко пруски(и) не сы(н) василиси(и) але естъ сестренецъ прускихъ (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 6); А то естъ початокъ пригоро(д)кѡ мѡрованого на которомъ горо(д)ни деревенные робать (1552 ОЛЗ 164 зв.); Ва(м)же за общее подвижанїе и тцанїе спасїте(л)-ное, са(м) бѣгъ бл҃гынѧми вѣчными да воздаѣ(л) бу-

детъ (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1); Рѣпак е(ст) зѣла добро и вѣжито(ч)но (XVI ст. УТ фотокоп. 8 зв.); Июда искарїотскїй апостоль былъ, чуда чинилъ (Львів, 1605-1606 Перест. 47); Члѣкъ естъ живо(т) до часѡ позыченый (Острог, 1607 Лѣк. 119); князь... поведи(л) же то страхи на ляхи а я(м) рѣси(и) (Київ, 1620 ЦДІАЛ 181, 2, 3166, 1); ѡто Прѣвѣ твойхъ Пѣтръ естъ ѡборѡна, Тѣрча Сїѡна (Київ, 1633 Євфон. 308); Бѣди мнѣ въ всѣхъ моихъ бѣдахъ ѡборѡна, А в злѣхъ припадкахъ крѣпкаѧ заслѡна (Чернігів, 1646 Перло 33 зв.); але тепѣрь грѡбъ твоѣ естъ чѣрево окрѣтноґѡ // звѣра (серед. XVII ст. Хрон. 61 зв.-62);

б) (у родовому відм. з означенням без прийменника, виражає властиві ознаки осіб і предметів) бути: Манастирь былъ светое пречистое гнилицьки(и) и томѡ манастирь ѡзера и сеножати бывали ...ѡтъ татаръ запѣстели (1552 ОКЗ 45 зв.); и мнози мовили змежи нихъ иже бѣса маѣ(т) и неплѣного естъ рѡзѡмоу для чоґѡ слоухаете его (1556-1561 ПС 391); Пише(м) ѡцїивы(м) и славе(т)ны(м) пано(м) мещано(м) лвовски(м)... которы(и) су(т) правовернои вѣры нашей хрестия(н)скои законѡ греческого (Сучава, 1558 ЛСБ 25); веселѣтесѧ с тыми которыи сѧ весела(т) а пла(ч)те с тыми которыи плачуть // буд(т)е ѡ(д)носта(и)ное мы(с)ли ѡде(и) проти(в) друго(го) (II пол. XVI ст. КА 282-283); насщны(и) то(т) котѡрїй тои(ж) истности естъ (1596 ЛЗ 62); Та(к)же кто е(ст) благо(г) лица пїи боуквицоу оуваривши з вино(м) (XVI ст. УТ фотокоп. 8); та(м) ...ры(б) а звѣра(т) мо(р)ски(х) велїкаѧ моцъ е(ст)... // еднѣ сѣ(т) тои фо(р)мы, яко рѣкъ (Львів, поч. XVII ст. Хрон. 26 зв.-27); дочка еґѡ... якобы лѣтѣ двана(д)цѧти бѣдѣчи, оумирала (Київ, 1637 УЄ Кал. 626);

бути доброй мысли — мати добру думку, мати добрі наміри: Который идучи... вступил до маѣтности гетмана корунного... был доброй мысли и пьяный по ринку бѣгалъ (Львів, 1605-1606 Перест. 36); бути доброй надѣи — мати надїю, жити надїєю: и борѣзо промови(л) к нимъ рекоучи боудѣте доброй надѣи не бойтесѧ (1556-1561 ПС 151); на свѣтѣ сѣкорѣ мѣти боудете але боу(д)те доброй надѣи иже есми а перемоґлъ свѣта (Там же, 421);

быти злого умыслу — мати злий намір: Деми(д) Щение(в)ски(и) бѣдѣчи злого умы(с)лѣ на(д)хненны(м)... пна Стефана Де(д)ко(в)ского с по(л)гакѣ ѣ тва(р) пострели(л) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 18); але злого оумыслоу боудѣчи, и хотачи ѡ(т)-чаа(н)ными оумыслами рѣкомо не мо(ж)ность, ано рачей нехоутъ свою прикрѣтити (Острог, 1607 Лѣк. 27); быти цалого умыслу — бути при повній свѣдомості: Я Іоа(н) василие(в) ле(в)ковича з рогатина цалого дмыслѣ бѣдѣчи за здорова доброго... явно чиню... иже(м)... до(м) мо(и) ѡ(т)казѣю... брату моемѣ (Львів, 1594 ЛСБ 265, 1);

в) (в давальному відм.): в цехах ремеснических русину быти не досит, доколѣ ся не попапежит (1588-1596 Виш. Кн. 149);

г) (в орудному відм.): а по наше(м) живота, кто боуде(т) г(с)п(д)ре(м) нашеи земли,... то(т) бы емѣ непорѣши(л) нашего дааніа и по(т)врѣж(д)еніа (Бадевці, 1503 Cost. S. 256); А кнагини... опосле кназа бѣдѣчи вдовою тыи имѣна тридцат лет во в покои держала (Вільна, 1507 AS III, 44); Грицько сенъковичъ пѣшъкаръ и ѡтецъ его пѣшъкаремъ былъ (1552 ОВол. 3. 195); Але тотъ Станиславъ жаднымъ вранникомъ надъ тыми помочниками своими не былъ (Луцьк, 1566 РЕА II, 166); иншое са стѣтъ не може ютро цалы(и) день вамъ бѣдѣ товарише(м) (к. XVI ст. Розм. 41 зв.); А потом што повѣдаютъ, яко бысмо мѣли быти зложоны от протосингела якогось, который протосингеломъ нѣколи не былъ (Львів, 1605-1606 Перест. 42); Петромъ небуду, жебымъ ся такъ бояла: И до Учителя ся непризнавала (Львів, 1630 Траг. п. 171); Боудѣ в той мѣрѣ всѣ(м) взоро(м) (Київ, 1630 Имюл. 4 зв.); Таа естѣ першаа причіна, дла которои Малжо(н)ковѣ поймовѣтиса маю(т), абы ѡдинъ дргѣомѣ... товаришо(м) радою и помочѣ былъ (Київ, 1646 Мог. Тр. 929).

2. (з предикативним членом-іменником у різних відмінках у складі прийменникових конструкцій) а) (у родовому відм. з прийм. безъ творить словосполучення зі значенням відсутності чого) бути: А так мы ... на томъ листѣ ѡписѣмъ, иж князь Андрѣй... з молодости лет своихъ аж и до смерти своеѣ ...завше так ѣ в одной мѣре безъ смыслѣ был

(Вільна, 1546 AS IV, 450); того то(л)ко жадаю довидатиса ѡ(т) ва(с)... та(к) же є(с)те бѣ(з) розуму поча(в)ши дхо(м) а тепе(р) тѣло(м) доко(н)човаєте (II пол. XVI ст. КА 410); Который то листъ былъ на то(т) часъ... писанный... до каждого члка грѣшного, абѣвѣ(м) кождый не естѣ безъ грѣха (Острог, 1607 Лѣк. 3 зв.); а ѡ(т) Твоеѣго Блгородіа... жадаемъ покѣю и любве абы Црквы Бжїи без замѣшанїа были (Київ, 1623 МКСВ 70);

(з прийм. отъ, зъ(съ) вказує на джерело походження чого): Тыѣ люди добрыѣ... границу указали тым... землямъ: рѣку Дарницу, на которой же рѣце млиница, што перед тым от стго никола Пустынского млинъ былъ (Київ, 1508-1509 АрхїОЗР 8/IV, 160); А иж ми трѣдности ѡт подданныхъ ест ѡ сѣды и ѡ права, тогдѣ вранникъ маѣтъ по всимъ селомъ заказати, абы вси подданные мои Патници пилновали (1567 AS VII, 119); Лїсты, иже су(т) ѡ(т) стѣ(и)ша(г) патріар(ха)... вцѣлѣ пришли (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1); Тобѣ же прочита(тє)лю... ѡт влѣдки хѣ будѣтъ мѣда бо(л)шая стокро(т), нежели твой трѣ(д) (1599-1600 Виш. Кн. 202); покѣрмъ его бы(л) з лѣсныхъ овощей (Львів, поч. XVII ст. Крон. 33); Были, заправды, и иншіи овцы, то естѣ, погане, але тыи не были зъ овчарни Христовы (Київ, 1621 Коп. Пал. 434); вѣскрсєніє наше, не естѣ с прирѣженѣа нашего, але естѣ чѣдо преслѣвное (Чернігів, 1646 Перло 144); тамъ же оузрѣла плетанкѣ... и принесєндо ѡ(т)ворѣвши, а видачи в нѣй дитѣтко... рекла: з дѣтокъ то єврѣ(и)-скихъ естѣ тѣтъ (серед. XVII ст. Хрон. 79 зв.);

(з прийм. до творить словосполучення з модальним значенням): А приказую ва(м) по(д) тако(ж) (!) виною, абысте емѣ были до помочы (Самбір, 1595 Гр. Гевр. 1); ра(ч) же вѣмъ мой мл(с)тивій па(н), тоую мою... працю з ласкою принѣвши,... ласкавы(м) се ставіти абы(м) я... барзѣй хоу(т)ливши(м) // и горече(и)шїмъ до послоу(г) в таковы(х) рѣча(х)... бы(л) (1598 Розм. нап. 4 зв.-5);

(з прийм. за вказує на відношення до кого): приказѣмъ тобѣ, штобы еси... з... княземъ фѣдоромъ ...порѣдѣмєнь мелъ и съ нимъ за одного былъ (Краків, 1539 AS IV, 224); млѣюся за ни(х) быти (1598 Виш. Кн. 309 зв.);

(з прийм. на мєстѣцу творить словосполучєня з вказівкою на заміну кого на кого): Передо мѣною Стефаномъ Кнегининѣскимъ, будучимъ на мєстѣцу пана Станислава Петѣровѣского подѣстаростєго Луцѣкого, ставѣши очевисто возѣный повєту Луцѣкого... ку записанѣю до книгъ кѣгородскихъ Луцѣкихъ вызналъ тѣми словы (Луцѣк, 1584 *АрхлОЗР* 3/1, 14);

(з прийм. противо творить словосполучєня з вказівкою на що-небудь, всупереч чому щось виявляється): Нєначал(н)ный: іжє протѣво мнѣнїа, на(д) сподѣва(н)є бѣдѣчїй (1627 *ЛБ* 74);

б) (у давальному відм. з прийм. кѣ, противѣ тво- рить словосполучєня з модальним значєнням): ко- торыйжє статѣт... кѣ помочи ємѣ быт не мог, бо не шло то з ровным ємѣ (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); Таковому разбойникови,... тотъ артикуль папуєтъ и ку помочи не єсть (Луцѣк, 1566 *РЕА* II, 166); Рє- чїй котрѣе бы кѣ хвалѣ Бѣжои были (Лѣвїв, 1616 *Бер. В.* 66); Другїй доводѣ... и той противѣ намѣ не єсть, и Петра апостола монархоу цєрквє [нє] чини- тѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 409);

в) (у знахідному відм. з прийм. за з чисто преди- кативним значєнням): што то є(ст) за невѣста (к. XVI ст. *Розм.* 48 зв.); чємѣса барзо дивѣю кѣдѣ не вѣмъ што є(ст) за причїна (Там же, 62); Бо что жє бы нам за полза до вас приставши и соединив- шисѣ (єгда сѣ не спасємо) была! (1608-1609 *Виш. Зач.* 206); онѣ // бѣдє тобѣ за вѣста, а тѣ ємѣ бѣдєшѣ за бѣга (сєред. XVII ст. *Хрон.* 82-82 зв.);

(з прийм. на, вѣ з означальним відтїнком): ука- зуєтъ имѣ Христосѣ, абѣ оноу мапшоу выситисѣ занєхали, которая имѣ южѣ на жадєнѣ пожитокѣ не была (1603 *Пит.* 51); ѡ(т)цѣвє стѣи были на при- кла(д) всємѣ дѣховє(н)ствѣ (Київ, 1623 *Мог. Ки.* 22 зв.); та(к) жє вѣ днѣ сѣ(д)ны(и) нѣбо и землю бѣгнѣ ѡгорѣнє(т), котѣры(и) бѣдє(т) в погїбє(л) нєчєстї- вы(м) людє(м) (Вїльна, 1596 *З.Каз.* 6); Чоудовалосѣ нѣбо, страхала сѣ зє(м)лѣ, и вши(т)ко сѣтворєнїє было в погоговѣ загоубити вши(т)кихъ Жидо(в) (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); Укажу и я єму зѣ тѣхъ жє "Соборниковѣ"... штѣ если будєтъ єму вѣ смакѣ самѣ то обачитѣ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 656);

(з прийм. подѣ вказує на характер використан-

ня чого): Stec: Osmotru toiu łysycu Czy budet pud rukawiciu Tá u pud szepku kraseyko (Яворїв, 1619 *Гав.* 18);

(з прийм. по для вираження об'єктно-кїлькїсних відношенѣ при визначєнні цїни вартостї чого): в тот час пшєница была по чотѣри копѣ (Кременєц, 1593 *АрхлОЗР* 1/VI, 99); По дєсѣть золотѣхъ было жито и всѣкая пашня не танєй (1636-1650 *ХМ* 77);

(у порівняльній конструкції із сполучником якѣ для підкрєслєння якоїсѣ характерної ознаки): и єсть яко ѡный робо(т)никѣ, котѣрый кѣ(д)ы зѣ оурожѣю пожит(т)кѣ ѡчѣаетсѣ, ѡ(т) жа(д)ное перєшкѣды насѣ- (н)ѣ ю(ж) не борѣни(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 89); Єд- ны яко снѣгѣ бѣлымисѣ найдѣоучи: А дроугїє при- нѣмнѣй, якѣ вѣвна боудѣчи (Лѣвїв, 1616 *Бер. В.* 94); Нє бѣдѣтє яко ко(н) и мѣ(л), котѣры розѣм(ѣ) нѣ має(т) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 56 зв.); ѡ(т)чє нѣшѣ стѣий Бѣгѣсловлєнный... Самѣ бѣдѣ якѣ мѣрѣ ѡгнєный (Чернїгїв, 1646 *Перло* 22 зв.); Бѣлѣ слѣ- помѣ якѣ око (сєред. XVII ст. *Хрон.* 54);

г) (в орудному відм. з прийм. подѣ творить словосполучєня зі значєнням: бути в якїйсѣ за- лєжностї від кого, чого, мати владу над ким): быти подѣ благословєнїємѣ звєрхности (чїєї) — бу- ти під благословєнним підпорѣдкуваннѣм (чїїм): гєдїонє болобанє... твоѣ мл(с)тѣ... Єщє(ж) и мо- настѣ(р) стѣго ѡнофрїѣ ктито(р)ства, мєща(н) Лво(в)ски(х) по(д) бл(с)вєнїє(м) звє(р)хности нѣшєи всє(г)дѣ бѣдѣчи(и) напада(л), и їнокѣ(в)... по яма(х) сажалѣ (Бєрєстѣ, 1593 *ЛСБ* 238, 1); быти подѣ звєрхностѣю (кого) — бути підпорѣдкованим (ко- му): котѣры(и) мѣна(с)тѣ(р) днѣєвски(и) з давны(х) часѣвѣ єсть по(д) мо(ц)ю звє(р)хностѣю и по(д) бла- гѣсловє(нст)вомѣ а(р)хиєпископа митрополита кїєвского гали(ц)кого и всєя рѣси (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); быти подѣ моцѣю (кого) — під- порѣдковуватисѣ (кому): котѣры(и) мѣна(с)тѣ(р) днѣєвски(и) з давны(х) часѣвѣ єсть по(д) мо(ц)ю... а(р)хиєпископа митрополита кїєвского гали(ц)ко- го и всєя рѣси (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); быти подѣ началѣмѣ — пєрєбувати під чїїмѣсь кєрїв- ництвом: Бо ѡни повѣдѣю(т), жє нача(л)ствѣвати и бѣити по(д) началѣ(м), є(ст) вла(с)наѣ рєчѣ мѣдрѣго и на(и)вы(ш)ши(и) дарѣ и лѣска дѣха стѣго (сєред.

XVII ст. Кас. 11); **быти подъ порядкомъ братскимъ** — належати до братства: Славѣтныи а православные хр(с)тіанѣ, илѣ котрыи по(д) пора(д)-ко(м) бра(т)ски(м) в' мѣ(с)тѣ Львовѣ есте(с)те, при цркви ѡспѣніа пр(с)тои вл(д)чци на́шей б(д)ци и пр(с)но двѣ Маріи (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 1); **быти подъ послушенствомъ (кого)** — знаходитися (перебывати) під владою (кого): Року 1514. Жикгимонтъ кроль Польскій, не малое войско выправивши такъ зъ Литвы, якъ и зъ Полщи, до Вифлянть // послалъ и оныхъ ку собѣ згоldовалъ; и теперъ подъ послушенствомъ кроля Полского суть (поч. XVII ст. КЛ 74-75); маю(т) зато сѣ(м)лѣня(м) свои(м) чисты(м) досы(т) чинити по(д)лѣгъ ѡставѣ ѡ(т)ц(в)ъ // и монастыре(в) стѣ(х)... котрѣи сѣтъ по(д) послѣше(н)ство(м) и вла(д)зою Цркви стѣ(х)й всхо(д)ной (Топольница, 1616 ЦДІАЛ 14, 96, 644-645); **быти подъ правомъ** — користуватися правом: Такожъ въ томъ мѣстѣ котрыи будутъ ремеслники, кравцы,... котрыи... торгомъ ся обыходятъ, тымъ всимъ казалъ его милость подъ тымъ правомъ Нѣмецкимъ быти (Краків, 1507 АЗР II, 11); **быти подъ справою (кого, чого)** — перебувати у юридичній залежності (кого, чого): я то самъ вемъ, иж зема́не Житомирскіи... естъ под справою и в присѣде воеводства Киевского (Свитязь, 1560 АС VII, 58); ѡста(в)уемъ абы по сме(р)ти родичо(в) дѣтя(м) ле(т) недоро(с)лы(м) шкоды и распороше(н)я на маѣтно(с)ти ихъ яко лежачы(х) та(к) и рѣхо-мы(х) маю(т) бы(ти) по(д) справою... ѡпекѣно(в) ѡ(т) родичо(в) назначоныхъ прироже(н)ныхъ (1566 ВЛС 66 зв.);

(з *прийм.* за *творить словосполучення із значенням подружнього зв'язку*): Естълижьбы она за мѣж пошла, тогды она маѣтъ толко держати тотъ замокъ и имѣнье, бѣдѣчи за дрѣгимъ мѣжомъ, до живота своего держати (Вільна, 1529 АС III, 351); коли дей matka моя Юхна за княземъ Иваномъ Галичанскимъ,... была, тогды дей я,... врядникомъ былъ черезъ колко годъ (Галичани, 1553 АрхІОЗР 8/VI, 13); Вправдѣ,... Збислава, за королемъ Кривоустовымъ Болеславомъ была (Київ, 1621 Коп. Пал. 1014);

(з *прийм.* сѣ, со, зо *творить словосполучення*

із значенням цілості, спільності): Дело спижное на вежи... з него две голове левѣковыя нижѣли ѡтѣбита ѡ(д)на голова и кольцо вынато а дрѣгаа и тепе(р) ещѣ с кольцемъ естъ (1552 ОЛЗ 159 зв.); Чи не лѣпше(ж) ѡ(т) блѣгсвеніа бѣжіа, ещѣ и ма́ло што мѣти, и со бѣго(м) всѣгды быти, ни(ж)ли ми(р)-скимъ ща(ст)ѣ(м) са ѡбогатити, и бѣга тѣ(т) во мѣрѣ и по смрѣти вѣ(ч)не са ѡтлоучѣти (п. 1596 Виш. Кн. 244); А Павелъ святыи апостолъ упоминаетъ мовячи: 'котрыхъ речей научилистеса,... тыи речи творите, и Богъ покоя будетъ съ вами' (Київ, 1621 Коп. Пал. 320); Ты оуставѣчне зо мно́ю е́стеса (Київ, 1627 Тр. 29);

д) (у *місцевому відм.* (зі *значенням об'єктних відношень*): ю(ж) в мѣсте бы(л) корѣць я(ч)мене за сто́ злѣты(х) чрѣвены(х) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 83 зв.); И знѣвѣ: в' твоѣмъ расположеню и постановѣню... нехѣй тѣжъ знѣетъ и пѣмать ѡ оубѣгихъ и я за нѣхъ рѣкѣйма бѣдѣ (Київ, 1627 Тр. 38);

з *прийм.* в (у), при, на *творить словосполучення із значенням*: перебувати в якомусь стані, у якихъсѣ стосункахъ з ким): ѡ **быти въ безмолвіи** — мовчати: Тотъже и на йномъ мѣстѣ та(к) мѣвити: женѣ же оучѣти неповелѣваю, ни владѣти мѣжемъ, но быти въ безмолвіи (Київ, 1646 Мог. Тр. 920); **быти въ болѣзни** — те саме, що **быти въ хоробе**: Брата нашего ста(р)шего пѣна Ле(с)ка, жена времяа немалое в болѣзни бывшии яко и сами добрѣ вѣсте престѣвиса (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1); **быти въ бременю (въ початю)** — бути вагітно: а чуючи ся быт в томъ початю и бременю и будучи на тотъ часъ в мене, отца своего, без бытности малѣжонка своего,... ку ведомости моеѣ, отца своего, то припустила (Володимир, 1567 АрхІОЗР 8/III, 155); **быти во владзы (чий)** — бути у здатності, владі: а и(ж) естъ во владзы х(с)во(и) часѣ для про(з)бы лю(д)скои продо(л)жити и для злѣсти оукоротѣти (Вільна, 1596 З. Каз. 27 зв.); **быти въ выбаченю (від кого)** — вибачати (кому): Взаѣмпы(м) тежъ спѣсобомъ, малѣжѣнокъ повѣненъ нѣмощи и недостѣтки малѣжѣнки свѣои зносіти, поневажъ она естъ немощнѣйшимъ сосѣдомъ, и же влѣсное тѣло естъ мѣжа своѣго, пови(н)на ѡ(т) ѡного бѣти в' слѣшномъ выбачѣню (Київ, 1646 Мог.

Тр. 921); **быти въ вѣрѣ** (чого) — вірити (у що, чому): Лѣчь тымъ и инымъ не даючи мѣсца вѣкрѣтѣмъ, статѣчности Адамѣнтовои бѣдѣ въ вѣрѣ, якѡ пишетъ Бгословъ: Бѣди вѣренъ до смѣрти, и дамъ ти корѡнѣ живота (Київ, 1620-1621 *МКСВ* 32); **быти въ держанью** (чого) — користуватися (чим), володіти (чим), бути власником (чого): Коли бы которы(и) с по(д)даны(х)... // будучи то(г) име(н)я в де(р)жанью... а потомъ хоте(л) бы про(ч), то(г)ды во(л)но буде(т) ему... што(и)ти про(ч) куды хотячы (1566 *ВЛС* 8-8 зв.); естли бы мне Помененомѣ Иванови баби(н)скомѣ пе(р)ве(и) ни(ж)ли... ма(л)жо(н)це мое(и) придалосѣ... дме(р)ти теды по мене... Ангѣна... половицѣ села бабина которое я тепе(р) естемъ в де(р)жанью... мае(т) все... де(р)жати (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); **быти въ приязни** — приятелювати: Маємъ того ведомост, иж... цар Тѣрецький..., на писме докончене намъ послал, хотечи з нами в доброй приязни быти (Варшава, 1568 *AS VII*, 304); **быти въ (при) добромъ здоровю** *див.* **быти у полномъ (своемъ) здоровьи**; **быти въ добромъ разумѣ**, **быти цѣлого умислу**, **быти въ цѣломъ смыслѣ** — бути при повній свідомості, бути повністю свідомим: Я Ивашко вѣдьковичъ Полозовича, и зъ моею жоною... будучи... въ добромъ нашомъ разумѣ... записали и дали есмо вѣчно и непорушно ...Пустынскому манастирю... отчизный нашъ островъ на рѣцѣ на Днѣпрѣ (Пінськ, 1517 *АІОЗР I*, 55); Я Ивашко вѣдьковичъ Полозовича, и зъ моею жоною... будучи... въ цѣломъ смыслѣ... записали и дали есмо вѣчно и непорушно... Пустынскому манастирю... отчизный нашъ островъ на рѣцѣ на Днѣпрѣ (Там же); **быти въ добромъ шафунку** — бути предметом розумного витрачання, бути в доброму пошанівку: Южъ в тѡтъ часъ скрынѣ с талѣрами, Нѣ шкатулы вѣжныи с портѣгалѣми: Нѣ чоґо не помѡгѣтъ чловѣкѣ смертномѣ, Если не были вѣ добромъ шафѣнкѣ живѡму (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); **быти въ єднѡсти** — бути (перебувати) в згоді, у єднѡсті (з ким): Чи не лѣ(п)ше был о въ єдно(сти) з нами бы(ти) и вѣ(ч)не жи(ти), ни(ж)ли ѡ(т)лучи(в)шисѣ ѡ(т) на(с) нагле здо(х)нѣти і поґи(б)нѣти (1599 *Виш. Кн.* 217); Ѡ приходѣ антіхристовѣ: мнѡ-

гїи нѣрѡды, розно роздѣмѣють тѣи люде що нѣ естъ вѣ єднѡсти; з рѣмскою сѣ(т) цѣркѡю апѡстѡлскою (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.); **быти въ засадѣ** — засідати, влаштуувати засідку: а потомъ,... зъ большимъ людомъ и з тыми, которые по заплоткахъ въ засадѣ были, кгвалтовне... нашедъши, а зобравши моцью... войтовъ... онымъ розказали, абы, жадныхъ повинностей и посылушенства его милости отъцу Рутъскому... неодѣдавали (Київ, 1633 *КМПИ I*, дод. 543); **быти въ заставѣ** — бути заставленим, бути відданим у заставу: Продали есмо князю Андрею ... половицѣ Миркова, ѡтчизнѣ и дедизнѣ нашѣ, котораѣ была в заставѣ в сестры нашеѡ ... в полтораста копахъ грошей (Камінь Коширський, 1539 *AS IV*, 227); Взяли(с)мо ѡ(т) пѣна Павла злоты(х) єі за сѣножа(ть)..., котраѣ є(ст) в заставѣ (Львів, 1615 *ЛСВ* 1047, 1 зв.); **быти въ затворѣ** — жити відлюдно, ізольовано: Албо мнимаєте и Никифоро(в) язы(к), котѡрого затворили є(с)те и не слышите его... такъ вѣдайте, и(ж) бо(л)ше(й) тепе(р) на ва(с) крычи(т) и ѡбличає(т), ни(ж)ли перво коли вѣ затворѣ не бы(л) (1598 *Виш. Кн.* 310); **быти в затмѣню** — (*про місяць*) бути затмѣненіем: М(с)ца авгѣста .s. вторѡй годѣны вно(ч) м(с)цѣ бы(л) в затмѣню (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); **быти в любви** (чий) — бути у ласцѣ в коґосѣ: Якъ же вѣзлюбилъ ма ѡ(т)цѣ а и васѣ полюбилъ, боу(д)те жъ в любѣви моеѣ (1556-1561 *ПС* 415 зв.); **быти въ малженствѣ**; а) бути одруженим, бути замѣжною: будучи тои сестре нашої панѣи Александре в малженствѣ за першимъ мужемъ паномъ Иваномъ Болабаномъ Осекровскимъ, сплѡдила з нимъ двоє детей (Володимир, 1575 *АрхІОЗР* 8/III, 288); б) *перен.* Перебувати в духовній єднѡсті, у згоді (з ким): И самъ Панъ, любѡ не вѣ телѣснымъ, але вѣ дѣховнымъ сѣ Цѣркѡвѣію ѡблюбѣницею своѣю, вѣ вѣчны(м) найдѣтсѣ бѣти малже(н)ствѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 925); **быти въ мирскомъ житии** — жити свѣтськимъ життѣм: Покажѣте(ж) ми ѡ зґѡдѣ вѣждѣи, где котѡры(и) з ва(с) в ми(р)скомъ жѣтїи бѣдѣчи, // ѡны(х) ше(ст) заповѣде(и)... са(м) собѡю испо(л)нилъ (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.); **быти въ мѣрѣ** (з ким) — перебувати в мирних, дружніх стосунках (з ким): Вѣдали єґѡ Снѣ Мѣрина,

члка живого бѣдѣчого з' нѣми в' мѣрѣ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123 зв.); **быти вѣ молчанью** — не висловлювати претензій, мовчати: Хто бы ѿ име(н)е лежа-чое да(в)но(ст) земскую деса(т) ле(т) в мо(л)ча(н)ю бы(л) не позыва(л) ани листо(в) ѿпомина(л)ны(х) не бра(л), ѿста(в)уе(м)ъ и(ж) таковы(и)... вечне мо(л)ча-ти має(т) (1566 *ВЛС* 57); **быти вѣ моукахъ** — мучитися: оумрѣ тѣжъ и бѣгатыи и в' пѣклѣ по(д)неслѣ ѿчи свой кѣли южъ былѣ в' моукахъ и оуздѣлѣ авраама здалека и лѣзара (1556-1561 *ПЕ* 294); **быти у неволи** — бути в неволі: Вы будете у неволи, али скорбѣ ваша на радустѣ ся обернетѣ (XVI ст. *НС* 206); таа [молитва] абѣвѣмъ наѣдѣ всѣми рѣчами панѣтѣ, таа в' неволи бѣдѣчи(х) выкѣ-пѣ(т) (Київ, 1634 *МКСВ* 313); **быти вѣ ненависти** (кому, у кого) — бути несправедливим комусь: И боудете зражени ѿ(т) родитилей и ѿ(т) брѣтій и ѿ(т) ближних прѣтелей и замордую(т) з васъ нѣко-торы(х). и боудете всѣмъ в ненависти (1556-1561 *ПЕ* 314 зв.); тогды вѣдаѣдѣ(т) ва(с) на фрасѣ(н)ки, и оубо(т) васъ и бѣдете в ненависти оу всѣ(х) наро-ѡ(в) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 25); **быти вѣ облеженю** — бути (знаходитися) в стані облоги: тѣежъ мѣсто ...презѣ три лѣта в' та(к)ъ окрѣтномъ облеженю бѣдѣчое, же з' зѣмна, гѣлодѣ, и повѣтра, потрѣкротѣ сто тѣсачѣй людѣй в' мѣстѣ пооумираѣло (Київ, 1625 *МКСВ* 128); **быти вѣ опеце** (чий) — бути під чиєюсь опікою: и показалѣ привилей господарскѣй, ... гдѣ его королевская милостѣ писати рачитѣ, ижъ што который монастырѣ... былѣ вѣ опеце от-ца владыки Луцкого, тогды тотѣ монастырѣ дати его королевская милостѣ рачилѣ... отцу Феофану, до живота его (Луцьк, 1580 *АрхІОЗР* 1/І, 147); **бы-ти увѣ отказѣ** (кому і без додатка) — відмовляти, забороняти (кому): И выехавши нам весполѡк зѣ Их Милостѣю, ѡбсылали есмо кнѣзѣ Коширского разѣ и два, абы кѣ правѣ из сѣдами своими на землю к намъ выехал и кнѣзю Ковелскомѣ ѣ в отказѣ был (Милянѡвичі, 1530 *АС* ІІІ, 367); кнѣзѣ Богуш, пер-вей сего за позыванем... ѣ посягане землѣ и о мно-гих кривдах и шкодах, о што отецѣ архимандрѣтѣ позы нашими его перед нас позывал, у правѣ не ставши, отозвался до сейму, а ему быти увѣ отказѣ не хотел (Луцьк, 1537 *АрхІОЗР* 1/VI, 25); были по-

звы... ѡ пла(ц) в мѣстѣ луцкомѣ которы(и) я кос-те(л) костѣ(л)ны(и) на тата(р)ско(и) ѡлицы быти меную ѣв отказѣ бы(ти) ме(л) из некоторы(х) при-чи(н) слу(ш)ныхъ (1563 *ПИ* № 19); **быти вѣ пар-канѣ** — бути огорождением парканом, знаходитися за огорожею: зѣ допущѣня Божого... зо Вторка на Середу, вѣ нѡчи за сей все тѣе мѣсто Володимѣр-ское, што вѣ парканѣ было, ... погорѣло (Вільна, 1564 *РЕА* ІІ, 131); **быти вѣ плюгавствѣ** — амо-рально жити, покривати себе ганьбою: а кто естѣ в плюга(в)ствѣ, неха(и) ещѣ плюгавѣе (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21); **быти вѣ поготовѣ** — бути готовим: Чоудовалосѣ нѣбо, страхала сѣ зѣ(м)ла, и вши(т)ко сѣтворѣнѣ было в поготовѣ загоубити вши(т)кихъ Жидѡ(в) (XVI ст. *УЕ Трос.* 61); **быти вѣ покои** — бути (перебувати) в спокої, мирі, безпеці: Оузбрѣ-енный рыцѣрѣ з гѣлымъ мечѣмъ гѣтовый до бѣи, абы ѿ(т)чизна и рѣчѣ посполитаа была в покои (Дер-манѣ, 1603 *Нап. на г. Остр.* тит. зв.); **быти у пол-номѣ своемѣ здоровѣи**, **быти вѣ (при) добромѣ здоровю**, **быти цѣлый на здоровѣи** — бути цілком здоровим, бути при доброму здоров'ї: Я... из же-ною своею... будучи у полномъ своемѣ(!) здоровѣи... чиню знаменито симѣ моимѣ листомѣ, кому сѣ его усхощѣтѣ видѣти, чили чтути слышати (Київ, 1507 *АрхІОЗР* 1/VI, 10); Я Михайло Павша, посполито с моею жоною..., будучи у полномъ своемѣ здо-ровѣи..., чинимѣ знаменито симѣ нашимѣ листомѣ, кому сѣ // его усхощѣтѣ видѣти (Київ, 1512 *АрхІОЗР* 1/VI, 16-17); Я маючи в томъ доброе бачѣне и бѣдѣчи цѣлый на здоровѣи и на смысле моем... ѣчинил есмо тотъ запис и записѣю тѣмъ моимъ листомъ жѡне моеѣ... тѣю сѣмѣ пѣнажнѣю сем тѣсач зо-лотыхъ (Краків, 1539 *АС* IV, 177); Лешко Марѣковѣ бы(в)ши в добро(м) здоровю признава(т) добро-во(л)не жѣнѣ своеѣ ижѣ має(т) при ню(м) два во-лы и три коровы (Одрехѡва, к. XVI-поч. XVII ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 15); Та(м)жѣ пытали(х)мы е(г) ѣ то(т) ча(с) если хоче(т) захѡвати то(т) тѣстаментѣ которы(и) ѣчинил(л) за добро(и) памѣти своѣѣ при добро(м) здоровю будѣчи в року аѣѡѣмѣ. ѡцѣ леѡ-(н)ти(и) повѣдѣлѣ же... потвѣ(р)ди(л) его в то(т) ча(с) (Львѣв, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 3); **быти вѣ по-слушенствѣ, вѣ послушенствѣ быти** (чѡго) —

підпорядковуватись, підлягати (чому-небудь): которое подаванье замковое отъ его милости пана воеводы, або иншихъ подавецъ, рачи ваша милость ...таковымъ попомъ словомъ своимъ господарьскимъ грозне розказати, ижъ бы они въ послушенствѣ были вряду Софійского (Київ, 1556-1568 *АІОЗР* I, 301); Иѡ але(к)сандръ мл(с)тию божию воево(да) господа(р) земель молдавскихъ Славе(т)ны(м) папо(м) ме(с)чано(м) львовски(м) вси(м) посполите што су(т) в послуше(н)стве закону грече(с)кого (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); **быти въ посромоченію** (для чого) — бути осоромленим, бути позбавленим честі (перед чим): И штѡ жъ то естъ, жебы дла крѣжа срѣбного, и дереванѡго быти в посромоченію (Київ, бл. 1619 *О обр.* 48); **быти въ початію див.** **быти въ бременію;** **быти в почтивости** — бути в пошані; (*в активній конструкції*) поважати: понева(ж) было ѡ(т) жидо(в) има твое в почтивости, а що тыжъ хотѣ(л) тое завше оучини(л) хс̄ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 133); **быти въ прѣательствѣ** — приятелювати, бути в дружніх стосунках: ѡболокъ егѡ въ [о]дѣна свѣтлое и ѡтосла(л) его ѡпять до пилата были бо межи собою иродъ с пилатомъ в тыа дни въ прѣательствѣ (1556-1561 *ПЄ* 325 зв.); **быти в радѣ** — радитися, змовлятися: Въ іер(с)лѣмѣ на ты(х) мѣ(ст) осіаль дх̄ нечисты(и) ср(д)це юдашево которы(и) потаемиѣ ѡ(т) іса ѡ(т)шель, выдачи иже жидове посполд в радѣ были и гадали ѡ томъ яко бы го могли поиматъ (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 6 зв.); **быти въ радости** — радіти: И яко царъ призываетъ приятелей и други свои на обѣдъ свой, а осужденніи абы мучилъ, и тые, которыхъ на обѣдъ позвано, въ радости суть (1603 *Пит.* 63); **быти в ростырку** — жити у ворожнечі, незгоді: Те(ж) кгда бы з ненави(с)ги и немилости на ѡбе(д)ве стороне та(к) му(ж) яко и жона, будѣчи в росты(р)ку зъ яки(х) ко(л)векъ причи(нг) ѡде(и) другого приправи(л) ѡ го(р)ло и замо(р)доваль... таковое... замо(р)дованіе сынове... маю(т) до вряду ѡповедати и ѡжаловати (1566 *ВЛС* 90); **быти в свѣцкомъ стагѣ** — бути світського людиною: Притомъ и я самъ ѡ(д)ве(л): Ва(и) такъ еще в свѣцкомъ стагѣ бѣдѣчи, якѡ тежъ встѣпѣвши в стагъ зако(и)ничій духов-

ный // гѡйне естемъ добродѣйствы приѡздоблены (Київ, 1630 *Траг. п.* 6-7 нenum.); **быти в смиреніи** — жити в покорі: Альбо ачей бы еси показал... ученика,... который... всю философию небѣсное мудрости — в смиреніи быти — изобразил и научил (1608-1609 *Виш. Зач.* 226); **быти въ смутку** — сумувати: И яко царъ призываетъ приятелей и други свои на обѣдъ свой, а осужденніи абы мучилъ, и тые, которыхъ на обѣдъ позвано, въ радости суть..., а осужденницы въ темницы затворени въ смутку суть (1603 *Пит.* 63); **быти в согласіи** (з ким) — бути в мирі, в злагоді; погоджуватися: знат ѡ(т)сюду что Рогоза не был еще в согласіи зъ ними (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 36, на полях); **быти въ стане паненъскомъ** — бути неодруженою, незаміжною: понявѣши собе за малъжоньку помененую небосчѣку... за усиленнымъ стараньемъ своимъ, есче въ стане паненъскимъ будучую,... коли ...небезпеченства... козацькие наступовали... малъжоньку свою... умыслне в дому покинулъ (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 8/III, 617); **быти въ страху** — боятися, бути переляканим: а коли плыноули того часоу былъ оусноуль и пришла боура и вѣтры на ѡзеро ажъ и волны са в лодю вливали, такъ иже въ велико(мъ) страху были (1556-1561 *ПЄ* 248); Ажъ и са(м) Цесаръ Тѣрскій былъ в великомъ страхѣ: Бо мѡ чотир'надцать тисачъ тамъ людѡ збилъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 45); **быти в таинѣ** — бути утаємниченим, знати про що: а ты кгда пости(и) нама(ж) голоуѡ свою и лице свое оумы(и), абы са не оуказа(л) люде(м), же постишъ, але ѡ(т)цѡ твоємѡ котѡрый є(ст) в та(и)нѣ (I пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 38); **быти у трвозѣ** — хвилюватися, переживати, тривожитися: в то(и) ча(с) ту(т) трвога наступила, татарѡвъ великое мнозство розсѣялося было... наве(т) са(м) король... у велико(и) трвозѣ былъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); **быти въ тѣсногѣ** — перебувати в скрутному становищі: Мѣсто зась в великой было тѣсногѣ и недостаткѡ потребѣ чловѣческихъ (Київ, 1627 *Тр.* 668); **быти в уживанію** (чого, що) — бути в чіємусь вжитку; користуватися (чим): я за тымъ влитьемъ права, и подагье(м) мне вradoвы(м) ѡ(т) пана крыницкого тыхъ имене(и) в споко(и)номъ де(р)жаныю и

дживанью былъ (Кременець, 1583 ЛНБ 5, II 4045, 31); также и на другій записъ мне самой служачій тысячи шести сотъ двадцати двох золотых полских, взглядом которого права небожчикъ и зо мною посполу былъ у спокойномъ уживаню аж до смерти (Луцьк, 1606 ИКА дод. 109); в' Раѣ вино в' оуживаню не было, не было и маѣсо (Київ, 1637 УЄ Кал. 66); Бо що ко(л)ве(к)... вмысли(т) и повѣжи(т)са вподобати собѣ еде(н)... чого анѣ было в' дживаню; то все або на(д) потребѣ е(ст), або з пыхи походѣе (серед. XVII ст. Кас. 3); быти вѣ утиску — бути пригніченим, сумувати: печалѣю, вѣти(с)кѣ естемъ (1596 ЛЗ 67); Печалѣю: В' вѣтискѣ естемъ, пекѣса (1627 ЛБ 81); быти у хоробе (форобе) — хворіти, бути хворим: князь Иванъ... ещо за живота своего, бѣдѣчи в хоробе своей, с которое са вѣжо николи не надевал здоровымъ... бити, жонѣ свою ... в опеку подал князю Костантину... Острозькомѣ (Вільна, 1546 АС IV, 450); князь Андрей присылал к намъ сына своего... поведаячи, штожъ он з Божего допѣщена тых часовъ естѣ в форобе (Петрків, 1527 АС III, 319); быти цѣлый на здорови *див.* быти у полномъ (своемъ) здоровьи; быти вѣ целости, быти у цалѣ, быти у цѣлѣ — залишати в цілому (що), зберігати неруханним, зберігати в такому вигляді, в якому воно було: скоро по забитю малжо(н)ка моего... домъ и мае(т)но(ст) мѣжа моего... злѣцы(л) бы(л)... князь ку(р)пски(и) слѣджебникѣ своемѣ есифѣ патомѣ // торокановѣ до часѣ пи(л)новати абы таа вса мае(т)но(ст) была вцелости (1583 ЖKK II, 139-140); у всихъ тыхъ оконъ оболони шкляные естѣ уцалѣ (Локачі, 1593 *Арх/ОЗР* 1/I, 368); рокѣ аѣпи авѣгста 1 днь в сѣботѣ были мещанѣ в монастыри... а была того причина же ѡ(т)цѣ леѡ(н)ти(и) запѣдѣжа(л) и пытали е(г) все е(ст) в цѣлѣ монасты(р)ское (Львів, 1579-1588 ЛСБ 1034, 2 зв.); быти на вдовемъ столцы — перебувати у вдовиному стані, залипатися вдовою, щонайменше протягом шести місяців після смерті чоловіка, щоб не втратити спадку, записаного їй чоловіком: а кгдабы княгини Александра, бѣдѣчи на вдовем столцы, с того свѣта сошла, тогда Тѣров и Тарасов маѣт прийти на княза Илю..., // которомѣж князь Ила бѣдет повинен

дати ѡдно три тисачи коп материзны его (Неполоничі, 1531 АС III, 386-387); А если бы Панъ Богъ на мене смерть допустил, тогда она на тое своеѣ оправѣ на третее части замку и места Шумбара..., маючи от мене симъ моимъ листом записано, будь на вдовѣемъ столцы, або и замужъ пошедши, спокойне держати (Шумбар, 1552 *Арх/ОЗР* 8/III, 29); быти на папѣжствѣ — бути папою римським, перебувати на папському престолі: Претожѣ, абысь вѣдалѣ, де и вѣ Римскомъ костелѣ предѣ тымъ органѡвъ не бывало, але то не рихло потомъ папѣжъ Римскій... который былъ на папѣжствѣ лѣтъ 14 будучи уведѣнъ отъ деликатѡвъ Влоскихъ... спѣване зъ органами вѣ костелѣ постановилъ (1603 *Лит.* 84); быти на потребе (кого) — бути на чийх послугах, бути в чиѣмусь розпорядженні: па(н)жда(н) чи(р)ски(и)... визна(л)... и(ж) за прида(н)ѣм... врядовы(м) быле(м) на по(т)ребѣ... князя а(н)дрея... до за(м)кѣ кове(л)ского на ѡгледа(н)ѣ покраде(н)я рече(и) (Володимир, 1578 ЖKK I, 95); па(н)де(м)янѣ мокре(н)ски(и)... вы(з)на(л)... и(ж) рокѣ тепере(ш)ного... быле(м) на потребе... пѣна ивана (Володимир, 1578 ЖKK I, 99); быти на смертельной постели — бути (перебувати) у передсмертному стані; перед смертю: а инший ниhto в то встѣпѣ некоторыми причинами мети не маѣтъ, бѡмъ иншомѣ никомѣ... жадныхъ листовъ... не давала,... а две части в сѣмѣ пенезей, в верхѣ писаной заставля и... волею моею, бѣдѣчи на смертельной постели моеѣ, потвержаю (Луцьк, 1545 АС IV, 419); быти на тѣлѣ хорѣ — бути хворим, нездужати: будучи на тѣлѣ хорѣ, але за доброе памѣти розуму и по своей доброй воли,... далѣ на церковъ... тое преречѡное властное имѣнѣ куплю свою, селищѡ Вишенки (Варшава, 1571 *А/ОЗР* I, 183); быти при памѣти — бути при пам'яті, при свідомості: я... Макгдалѣна Деспѡтовна... // не будучи ни черезъ кого намовѣна... але по своей доброй воли и будучи при памѣти... тое все... дарѡванное... записую ... сыну моему (Сильце, 1531 *Арх/ОЗР* 7/I, 29-30); Коли бы хто на речи свои рухомые або на имѣ(н)я набытые хоте(л) тестаѣ(н)т чинити, тогда таковы(и) бу(д) здоро(в) а(л)бо хо(р) коли бы то(л)ко бы(л) при добро(и) памѣ(ти) моѡ(н) буде(т) речи свои

име(н)е набытоє... ω(т)казыва(ти) кому хочеть (1566 *ВЛС* 75 зв.); **ве** **к**рви **б**ыти *див.* **КРОВЪ**; **въ** **р**ука(х) **б**ыти (чиіх) *див.* **РУКА**; **въ** **слѣ**потѣ **б**ыти *див.* **СЛѢПОТА**; (самѣ) **в** **со**бѣ **б**ыти *див.* **СЕБЕ**; **на** **х**лебе **б**ыти (у кого) *див.* **ХЛѢБЪ**.

3. (з предикативним членом-прикметником) **бути**: а) (у називному відм.) Єстли з низкого родѣ посполитый человекъ приходит для своих цнот кѣ вышней чти,... заправдѣ достойна ест ωсвещеностыи княжества для мѣжства высоких заслѣг чтам и розмноженъемъ заплаты давнит (Городно, 1507 *АС* III, 49); Бѣра была великаа (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); И Завиша к томѣ мовил, иж ѡн завжды ... кѣ отказѣ имѣ был готовѣ (1533 *АС* III, 410); Земѣла по полемъ... мешчаномѣ на пашыню зда(в)на // была вольна (1552 *ОКан. З.* 24-25); его милост... только того просилѣ, абы того постерегли, яко бы он з личбы был волен (Луцьк, 1569 *АрхІОЗР* 8/III, 127); А такѣ хочемѣ мѣти... абы вѣрности ваши... ему поступили и иные всякие доходы... отдавали ...и ни въ чомѣ тому дворянинови нашому противни не были (Торунь, 1576 *АрхІОЗР* 1/I, 66); А молячи ся не будѣ многомо(в)ные яко погане (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 6); той ангело(к) малюхны(и) естѣ (к. XVI ст. *Розм.* 57); та(к)же кто боуде(т) раппы(и) яжѣ ведренецъ и прикладаи // до роны (!) здравѣ боуде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4-4 зв.); Коумеа сиби(л)ла... была старѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 76 зв.); От которого бою и зрапеня неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); Пѣвна бѣдетѣ: Же пать раінь помнѣчи хѣвхѣ, мѣти бѣдешѣ пать змыслѣвъ кѣ бѣтѣвѣ готѣвхѣ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); А зѣ ихѣ всѣхѣ, Магдалена естѣ найшаслившая (Львів, 1630 *Траг. л.* 176); Такѣ есѣ Великѣ и Чѣденѣ ѡ Бже мѣи (Чернігів, 1646 *Перло* 68 зв.); Не могѣ самѣ держѣтъ всегѣ люѣдѣ тогѣ, бо мнѣ тѣжкѣи естѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.); **быти** **г**отовѣ *див.* **ГОТОВЪ**;

б) (в родовому відм. з запереченням або у складі додаткових речень): А що ж не ест противного в церкви ему от мала аж и до велика? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Смертѣлный тѣло(м) естѣсь, не-смертѣлный дѣшею боудѣчи, розмышлѣи що естѣ смертѣльного тѣлѣ (Острог, 1614 *Тест.* 165); Иле що

естѣ радѣстного, тоу вспоминаю (Львів, 1616 *Бер. В.* 83); Єліка прелюбѣзнаа: штокоблѣ(к) естѣ прѣемного (1627 *ЛБ* 35);

в) (в орудному відм.): а еслибы некоторы(и) з насѣ хоробою вымовляти(с) хотѣлѣ и для хоробы не при-бы(л) тогды... мае(т) пе(р)вѣ(и) присагѣ дчинити яко справе(д)ливѣ бы(л) хворы(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 164); Стара(и)са завше дѣтивѣ мешкати и бѣдѣ добры(м) и цнотливы(м) (к. XVI ст. *Розм.* 64 зв.); на зѣгромаже(н)е до нѣго люѣдѣ бѣгбойныхѣ... котѣрымѣ то и дрѣкарню придалѣ, абы двоѣко и троѣко пожитѣчными цѣркви и вѣрѣ стѣи были (Дермань, 1603 *Охт.* 12); а прѣто боудѣ послоушны(м) сѣиу ѡ(т)цѣвскихѣ мои(х) слѣѣвъ, абысь и самѣмѣ собѣ былѣ пожитѣчны(м) (Острог, 1614 *Тест.* 177); Кто коблѣкѣ единакѣ гды проти(в)ко добродѣеви неведѣчнымѣ бѣдетѣ, ѡ(т) всѣ(х) ѡгѣломѣ заслѣдѣдетѣ на-гѣненѣ бѣти (Київ, 1631 *Тр. П.* 5 нenum.); тѣе ко-торыѣ ѡбе(и)ными были з охотою до скры(и)ки за-ве(с) рокѣ ѡ(д)дали (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48); А проси(м) бѣга и тебе абы есѣ былѣ ласкавы(м) при-ятеле(м) во(и)ску запоро(з)ко(мѣ) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. 11); Которы(и) то преречоны(и) П: Стефанѣ ... на ложу отпочываючы, але единакѣ на умысли будучы добре здоровы(м),... такѣ свою ос-татнюю волю,... распоражае(т) (Холм, 1648 *Тест. ст.* 470); Яко з давѣныхѣ часовѣ такѣ и те-пе(р) его ца(р)скомѣ величе(с)тѣвѣ есѣтѣсьмо при-хильными (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38); **бы-ти** **г**отовыми *див.* **ГОТОВЪ**.

4. (з предикативним членом-дієприкметником) **бути**: а) (у називному відм.): а кто бы сѣ покѣдиль «нашего даанѣа і потвѣрѣженѣа порѣш»ити, таковыи да естѣ проклат ѡт господа бога (Сучава, 1503 *Cost. S.* 261); просил есми... панѣв Их Милости, которыи сѣт в сем моем листѣ... выписаны абы Их Милость печати свои... приложили (Луцьк, 1511 *АС* III, 92); сѣма пнѣе(и) сто копѣ гроше(и)... вся спо(л)на вѣцѣлѣ ѡ(т)дана и до рѣкѣ наши(х) дошла естѣ (Київ, 1537 *ЦНБ ДА/П-216*, 76); А ещѣ... ближе(и) кѣ замѣкѣ... дчиненѣ естѣ валѣ (1552 *ОКан.З.* 19); Стану(в)ши ѡбли(ч)не... бе(и)дуци непримушены(и)... ѡлекса сѣи ва(с)ка роже(ж)-ча(т)... зѣзна(л). и(ж) выписуе(т)са са(м) себе...

та(к) з дѣдовизны я(к) // и з баби(з)ны (Одрехова, 1577 *ЦДИАЛ* 37, 1, 5-5 зв.); Писа(л)... па(н)... єзе(р)-ски(и),... и проси(л)... абы то(т) униве(р)са(л) кро-ля... был публикава(н) и ѿ(б)вола(н), што є(сть) публикава(н) и (в) книги за(м)ковые єсть записанъ (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); ѿра(д) па(с)ты(р)ски(и). приподоба(н) є(ст) лихтарови для того и(ж) має(т) светити пере(д) лю(д)ми яко ла(м)па (XVI ст. *КАЗ* 597, на полях); и придали єи до села хашованъ ко цркви стго храма михаила а ктобы ма(л) ѿ(т)дали-ти да бѣ прокла (Волосянка, к. XVI ст. *ЗНТШ* XIX, *Misc.* 4); Будможъ теды нинѣ, въ Пану розвеселены (Львів, 1630 *Траг.* п. 177); ѿ таковой славѣ ... самѣи Аггловѣ Бжїи задивѣють сѧ, ибо тог(д)а дѣша стѣ(х); всѧ бѣдетъ наполнена свѣта бо(з)когѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 164); Пожѣрта єсть тѣды всѧ трава земли (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.);

б) (в орудіюм відм.): а остатокъ тыхъ пенезей, на тую дорогу будучы отъ его королевское милос-ти посланымъ, зъ собою есми взялъ (Краків, 1595 *АСД* I, 197); А тѣю працѣ нашѣ прїимѣте вдѣчне: в' ней и в' законѣ бжѣмъ про(ж)нѣючими не бѣдѣ, поплдѣгъ Дв(д)а (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Ина́чеи выслѣханы(м) не бѣдетъ вѣдлѣгъ свѣдо́цтва Єв(г)л-скогѡ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

5. (з предикативним членом-числівником або кількісно-іменним словосполученням): ты ли еси єдинъ прише́лецъ до ієр(с)лима и не довѣдалъ ли сѧ еси ѿ тыхъ рѣчахъ, которыи сѧ в немъ ты(х) то днѣи стали (1556-1561 *ПС* 337 зв.); розказала(м) тобѣ абысь пришо́лъ ѿ четвертой годинѣ, тѣразъ близко єсть шостаѧ. повѣжѣми гдєсь былъ (к. XVI ст. *Розм.* 7); а чолові́къ ко́ждый є(ст) бо-ло́то, и на́шемѣ рѣдови єди́нъ єсть прѣ́докъ (Ост-рог, 1614 *Тест.* 144); а ѿ(д) но́востей ко́торыє ста-рожи(т)нѣю цркви стои на́вкѣ, и цви́чѣньє немалъ погасѣли, ѿ(д)стѣ́пимо; абы црковѣ Х(с)ва на земли ѿ(д)на была (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 19 зв.); Прето мы до тои мл(с)ти вѣрны(х) хвѣ(х) За-тягаючи, не но́вы(и) якѣй порѣ́док але... с поча(т)-кѣ са́мого за ап(с)ло(в) оучи́ненный... Гдє всѣ(х) сѣрдце и дѣша єди́на была: мо́цѣ прѣна(и)стѣшаго Дѣ́ха становимо (бл. 1623 *ПВКРДА* 1-1, 38); Реклѣ... г(с)дѣ... тѣи м(с)цѣ ва́мъ почѣ́ткомъ м(с)це́въ, пѣр-

шымъ бѣде ме́жи // мѣ́сѣцами ро́кѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 88-89 зв.).

6. (з предикативним членом-займенником або займенниково-іменним словосполученням): але часѣ жа́де(н) не пыта́йсѧ аббѣ́в(м) не ваша єсть рѣчь ро-зѣмѣти часы, и лѣ́та (Вільна, 1596 *З. Каз.* 26 зв.); Г: Котораѧ єсть година И: двана(д)цатаѧ (к. XVI ст. *Розм.* 6 зв.); "Ти ли мя изгониш от моеє давно уфундованное обители и да знаєш ли, — молвит, — ктом я єсть" (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161); Liboy O buhme tot bo száraia Sukmána byłá tá-kaia (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Фотіа и знаємъ, и нашѣ єсть, иже межи нимъ и св. Игнатіємъ распрѣ... была признаваемо (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 747); Бжѣ да́кѣю тобѣ же не є́сте(м) та́ковѣй я́ковѣи сѣтъ ии́шїѣ лю́де (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1); се азъ Гїи мо́й, и дѣ́ти мо́й, що(с) ми да́ль ѿ(т) мі́ра, твои соу(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 5).

7. (з предикативним членом-прислівником): и за-са пере(д) нами тыи старѣ́ци рекли ты(м) сугра-ни(ч)никѡ(м) вы сѣ́грани(ч)ники што были є́сте за-брали сосо(н)є сто́го нико́лы ка(к) тая землѧ по-пѣсте была (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); И княз Ковелский повторе перед нами светки годныи ста-вил и сам кѣ присѣ́зе поготовѣ был (Милянєвичі, 1530 *АС* III, 368); Дерево которое на бѣдова(н)є замѣ́кѣ того... припроважоно лежить покидано тамъ же на(д) водою не єсть далеко ѡ́т берега (1552 *ОКан.З.* 19); пото(м)... члѣ́ки... цркви пѣ́сту ѣ́чинили, в не(и) же хвала божия ча(с) немалы(и) не бываєтъ, што єсть бгѣ́ ме(р)зко и ра(з)стление храма божого (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); виждъ веждъ мѣ́йскую если не мылосѧ заправды позна бѣде(т) ни́жъ при́ѣдемо (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); Отче, да будут вси єдино, яко же мы єдино, то тѣды да бу-дет и Русь лжа! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160); От-коль, заисте, явне єсть, же той, который не єсть въ члонкахъ Христовыхъ, христіанского збавєня мѣ́ти не можєтъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 488); то єст' ба́рзѡ прїѣ́мно... Люби ближнего своего як' сам' себе (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 484); и оуже близъ было же двѣ́ри вы́ломили (серед. XVII ст. *Хрон.* 31); во(л)но ю́жъ єсть и бѣде поменєнымъ ѡ́собомъ ты(м) млы́номъ яко ю́жъ власьнымъ ша́фоватъ и

продать (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1, 12, 31 зв.); а на вози, которихъ было подостатъку, овъса копъ двѣсте шестдесят (Луцьк, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 117).

8. (з предикативним членом — дієслівною формою на -но, -то): а на(и)мѣтъ сторожовъ до замкѣ староста с пенязе(и) кликовщины што мешчане складають... яко ниже(и) описано естъ (1552 ОЧерк.3. 7 зв.); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣча(х) ѿпоминае(м) ва(с) абы ся есте не противили и(н)ши(м) люде(м) которыи су(т) зведены ѿ(т) ѿста(в)... але абы е(с)те и(х) выпо(л)няли я(к) звѣка бого(м) дано е(ст) (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); а прійде(т) а(н)тіхри(ст) тогды, гды ... //... все камѣ(н)е ро(з)мѣта-но бѣде(т) (Вільна, 1596 З. Каз. 68 зв.-69); ѿцъ па(к) его и мѣти дивовѣлиса томоу што естъ повѣдано ѿ немъ (XVI ст. УЄ Літк. 2); в описаню живота его о листахъ або о удаванюся до папежа не естъ ничого написано (Київ, 1621 Коп. Пал. 614); для лепшого вери... обѣ стороиѣ дали собѣ до книг меских...записат, що ест записаню (Бориспіль, 1637 АБМУ 16).

9. (у формі дієприкметника із значенням ставати ким, наставати, бути (ким) після кого з іменною частиною, вираженою різними відмінками або тільки логічно): воленъ его милость и по немъ будучиі его наслѣдки то село розширити и осадити (Новгородок, 1518 АІОЗР I, 59); и маєт тое имене игуменъ теперешний и по немъ будучий... держати (1536 АрхІОЗР 7/1,72); Єп(с)кпъ, же града того пнѣшнїи и по немъ бѣдѣчіе, має(т) имъ сщеника благословити, егѣ же сами себѣ избѣрѣтъ (Львів, 1591 ЛСБ 157); абы ся жадеиъ зъ будучихъ по мнѣ не оповажилъ одбирати (Фольварк, 1606 НЗУж. XIV, 226); И я... все тое отдаю до монастыря моего Батуринаского, даю такъ онимъ отцемъ, яко и наступомъ, по нихъ будучимъ (Київ, 1636 АИМЗМ 5, № 1).

В. (у складі додатка): (у формі інфінітива): И рѣкъ не ѿ(т) вѣсь а то маю, але бѣдѣчи в неволиѣ обрѣкѣвса быти католикомъ, аже бы мене въсвободилъ бгъ з неволи (1509-1633 Остр. л. 129 зв.); Прото жедаем Ваше Милости брата и приателя нашего, абы Твоѣ Милость рачил то... вчинити и ...з нашею рѣки судею быти (Вільна, 1538 AS IV, 132); козакамъ ву(и)ска... запоро(з)ско(г) которыи)

се е(д)но менеу(т) бы(ти) козако(м) А товаришомъ нши(м) в Жо(р)нищахъ (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113); есьли(ж) да(л) ти бѣ быти пано(м)... а проси(т) та оубогаѣ сирота для ба оучини възми его наоучи его (к. XVI ст. УЄ № 31, 183 зв.); А если бы которыи з межы старшы(х) брато(в) яки(м)-колве(к) обычае(м) зна(и)шо(л)ся быти выступны(м)... має(т) быти старшыи(и) двояко... каранъ (Львів, 1602 ЛСБ 369); Еще и ѿ(т)толы, мѣлисмо до слѣдшности побѣдкѣ Гдысмо припоминали собѣ хвалѣбный ѿный оу Персѡвъ звѣчай, который новообрѣномѣ Крѣлеви своѣмѣ, то за оупомѣнокъ ѿфѣровати старали, що бы найпрѣмнѣйшого ѿ ономѣ быти розмѣли (Київ, 1648 МІКСВ 348).

III. (допоміжне дієслово в аналітичних формах дієслова) 1. (у складі перфекта) а) (з допоміжним дієсловом у повній формі): а по наше(м) животѣ, кто бѣде(т) г(с)п(д)рѣ нашеи «земли»..., тот би емѣ непорѣши(л) нашего даанїа и потвѣрж(д)енїа, але що би емѣ оутвѣрди(л), за нѣже есмы емѣ дали и потвѣрдили, за его правѡвѣрнѣю слѣжбѣ (Сучава, 1506 Cost. DB 45); А для лепшого справедливости и твердости сего нашего листа, верхѣ писаных, речей и печат есмо свою приложилъ к семѣ моему листѣ (Луцьк, 1511 AS III, 92); Я станисла(в) фаличе(в)скии(и) старо(с)та кремене(ц)кии(и) про памѣ(т) казали есмо в книги записати (Кременець, 1542 ЦДІА Лит. 1280, 1, 1360); Жада(л) на(с) па(н) григоре(и) сенюта абы(х)мо ему по бли(з)кости его тую две части име(н)я... застави(ли) есмо (Дубно, 1559 ЛНБ 103, 18/Іс, 1956, 55 зв.); Я степа(н) кунашеви(ч) ко(р)нищкии(и)... из ма(л)жо(н)кою... позычили есмо руками ншими посполиты(м)... ѣ... пана богдана покотила... по(л)тораста ко(п) гроше(и) (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/IIIс, 124); на што повторѣ позволяю и позволи(л) естъ емѣ (Одрехова, 1573 ЦДІАЛ 37, 16, 2); домъ мо(и) домъ моли(т)вы буде(т) назва(н) всимъ народомъ, а вы есте ѣчинили еѣ яскинею збо(и)цовъ (Хорошів, 1581 Є.Пег. 48 зв.); И поймали есте того попа и вывели есте его вон из мѣста (Львів, 1605-1606 Перест. 44); Прицѣпиль са есї: привазѣл' са есї, стойши (1627 ЛБ 100);

(у складі дієприслівникового звороту): мы ми-

ха(и)ло... а(р)хиєпи(с)ко(п) митрополитъ киевъ-ски(и) галицьки(и) и въсея рѣси... згляндѣши есь-мо ѿ привиле(и)... то(т) привиле(и) во въсе(м) си(м) листо(м) наши(м) змо(ц)няе (Новгородок, 1590 ЛСБ 137).

б) (з допоміжним дієсловом у формі особового афікса): и проси(л) ешь ты(х)... люде(и) добры(х) абы и(х) мл(с)ть печати свои приложи(ли) (1517 а.1520 *Арх. Р.* фотокоп. 42); ямъ мусе(л) пра(в)дѣ поведити (Львів, 1552 ЛСБ 17); са(м) до мана(с)-тыра стѣгнофрѣа двошо(в) босмы Ему дозволили яко сѣсѣдѣ нѣшему (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 2); и онѣ мовилѣ до нѣго // ижесь не хотѣлѣ по вѣли оучинити (Острог, 1598 *Отп. КО* 10 зв.-11); Наялѣ е(м) икону малювати за полпята золотого (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); И на то(м) да(л) то(т) мо(и) кви(т) по(д) печатю и с по(д)пи-со(м) власное рѣки моеє (Віпниця, 1613 ЦДІАЛ 181, 2, 1747 б); теѣдсы межѣ ними положили заруки на его милост пана подвоеводего по сту копѣ грошей литовских (Бориспіль, 1615 АБМУ 10); Сы-начкове, послѣдняя година естъ, якосте слышали, ижѣ антихристѣ идеть (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 316); Жемѣся съ Паномѣ и учитилемѣ ростала: И тако-гомѣ ся ту смутку дочекала (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); за такѣю братѣскѣю любовѣ жестесѣ до на(с) одозвали... велико вамѣ за тоє дякує(м) (під Кон-стантиновом, 1648 ЦДАДА 124, 3, 31);

в) (релікт допоміжного дієслова в минулому ча-сі): с того пошло просило(м) пановѣ якѣ ся ѡбє(р)-нуть наза(д) и(ж) бы ся ѡповѣли (Дубно, 1588 ЛСБ 102); И на око видѣломѣ то, же с тѣхѣ мѣрѣ хрѣ-момѣ, за дѣбре здороѣвого на зѣводѣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 2 зв.); южѣ васѣ всѣхѣ витаю много тѣ//потравѣ естъ великий сѣмптѣ дѣчинилесь (к. XVI ст. *Розм.* 13-13 зв.); на iármárku kupilem y toiu mírku Szco budem soby z ney pyty (Яворів, 1619 *Гав.* 17).

2. (у складі плюсквамперфекта) а) (з пропуще-ною зв'язкою перфектної форми дієслова бути): коли была подстала недавнаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка межѣ... кроле(м) полски(м)... и межѣ на-ми, богданѡ(м) воеводою... кра(л) вѣгрѣски... для вери стои хр(с)тія(н)скои // ...посла(л)... кѣ зста-

новленію тоито валки послы (Ясси, 1510 *Cost. DB* 468-469); Штож, которые были наши рѣчи ѿ княза Андреа... в скарбѣ, были погинѣли (Володимир, 1521 *AS* III, 206); и староста ихѣ на тотѣ ча(сѣ) былѣ ѡтѣхалѣ прочѣ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); Имаеме май перше знати, ажѣ того десятеро Божіє при-казаня давѣ бывѣ Господѣ Бѣ Моисеови (XVI ст. *НЄ* 216); ѿ суду на ро(ч)ко(х) кѣро(д)ски(х)... в року прошло(м),... припала была справа ваша за ваши(м) позво(м) (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); И такѣ утѣшилѣ былѣ старостѣ его (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); ещѣ са былѣ ѡма не вер-нѣлѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 217); Навѣжаєтѣ пра-ѡ(т)ца в тѣлѣ созданнаго, Из раю пресличнаго за грѣхѣ вигнаннаго, Котрого дѣвол лютій презѣ ѡвоц былѣ извѣлѣ И до нела(с)ки бозкой на вѣки былѣ привѣлѣ (I пол. XVII ст. *Рез.* 173); Рокошѣ ве-ликий по(л) Вислицею былѣ, противѣ кролеви, а кро(л) по(и)малѣ бы(л) гє(р)бу(р)та и и(н)ших (се-ред. XVII ст. *ЛЛ* 166);

б) (з наявною зв'язкою перфектної форми діє-слова бути): Якож рассказали были есмо... панѣ Григорію Алексѣандровичѣ Ходкевича... бути в Менску (Люблін, 1566 *AS* VII, 93); а ѡвса..., ко-торо(г)[о] есми на то(м) же полю моемѣ властѣ-но(м) посея(л) былѣ, може..., бути копѣ ѡсмѣ (Жи-томир, 1583 АЖМУ 58); и въ томѣ же мѣстечкѣ надали есмо ему были торги и ярмарки (Варшава, 1585 *АрхІОЗР* 7/III, 282); и прише(д)ши ѡде(и) по-вѣди(л) и(м) ѡто мѣжѣ которы(х) е(с)те были дали всадити до те(м)ниці е(ст) ѿ це(р)кви стоа(ч)и (II пол. XVI ст. *КА* 25);

в) (з основним дієсловом у формі інфінітива): мѣслилемѣ о тѣмѣ, якобѣмѣ тѣе свое писмо на свѣтло пѣсѣаючи, ѡ(т) такоѣо огна обварѡвати былѣ мѣлѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2); Въ Ко-ринѣѣ нѣкоторыи почали были зневажати Павла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 464); сталося то, же Фотіа поставлено, а праве въ часѣ погодный и потребный, которого в Римѣ символѣ вѣры нарушати и схисму почали были чинити (Там же, 745); Алексѣндєрѣ Ве(л): коли мѣсто котѡрое облѣгѣ, абы егѡ достѣлѣ, Походню звѣклѣ былѣ запалѣти (Київ, 1625 *Кол. Каз.* 21).

3. (у складі майбутнього часу I): Паклижбы Твоа Милость тых людей своїх неако повстагнѣти не хотѣла, я вже *бѣдѣ вѣдати*, яко маю справедли- вости подданым своим доводити и... на них болшей ...жаловати са не бѣдѣ (Острог, 1520 AS III, 196); А если которы(и) бѣде вола мети тогды виненъ ѿ плѣгъ пѣщати на ротѣ старостѣ день (1552 ОЛЗ 188); на има за(т) ле(с)ко если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватиса не бѣде мати до того нѣк- то нѣчого що збѣдѣеть (Львів, 1585 Юр. 9 зв.); Ла- тина(ж) бѣде(т) съ дїаволо(м) в' геенѣ оґнено(и) по смрѣти вѣ(ч)не са пѣрѣк'товати (1599 Виш. Кн. 221 зв.); А грѣѣ(т) знѣчи(т) смѣлы(и): Же повѣтрнихъ якъ зѣмны(х) дѣх(в) снадне оуидешъ ѿ Кнажно, гды ѿ(т) землѣ къ Бѣ итѣ бѣдешъ (Київ, 1625 МКСВ 134); Кони ѣли не толко худые хлопы, але и папо- ве. Будуть памятали тую экспедицію въ Збаражѣ мѣсти! (1636-1650 ХЛ 81); Помысли коликѣй свѣтъ дивный и многѡви(д)ный; стѣи бѣдѣтъ мѣти въ цр(с)твѣ Нб(с)номѣ (Чернігів, 1646 Перло 165 зв.); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почув- емъ, — и дома сидити не будешъ! (1649 ШКН 180).

4. (у складі майбутнього часу II): Мы казали Подстолему нашому... будованье того дому, шго будетъ войтъ побудоваль, ошачовати (Берестя, 1507 РЕА I, 72); а шго бѣдетъ князь Михайло... в томъ имѣнии... засеал жить, ино то мають ѡни собѣ пожати (Краків, 1510 AS III, 73); я(к)са боуде моглѣ остати добры(и) зо злы(м) (Львів, 1585 УС № 5, 113, на полях); Якожъ роздѣлю то ѿ Вш м(л) пановъ и братия(х) свои(х) ижъ вѣ(с) ѡжалившись такой жалостливой кривды закону стѣго и тоѣ ѡбогон епископии тую мило(ст) прикладо(м) запѣ- ны(х) и славны(х) про(д)ковъ свои(х) ку не(и) по- казати будете рачили (Стрятин, 1588 ЛСБ 101); Не во(и)плю же то вѣ(с)тъ сами ѡ себе ѡважити и зо мною а ѡ(в)ше(м) з многими которые сѣ(т) того(ж) роздѣла згодитиса бѣдете хотѣли (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1 зв.); А ктобы мѣл ѿ(т)далити ѿ(т) церк- ве тои... такого... сам архистратигъ Михаил ѡгнем и жѡпелѣм... бѣдетъ гѣбыль (Середня Вишниця, 1644 Пальк. 25); але бы мѡжъ жоны своѣй зажадалъ и то если ѣще дита в животѣ не ѡжило бѣде(т) (серед. XVII ст. Хрон. 93 зв.).

5. (у складі форми бажально-умовного способу а) (допоміжне дієслово у формі аориста): А хотел- бых я неако ѡт господара моего... ѡтдалити са и хотел бых комѣ иномѣ с тым имѣнем слѣжити, то- гды маю наперед... королю заплатити патсот коп грошей (Острог, 1516 AS III, 138); Ѣ здорови Твоѣй Милости ради-быхмо завжды слышали (Вільна, б. 1530 AS III, 362); Милостивый господарю! Писаль быхъ до вашей милости ѡ здѣшнихъ новинахъ Киев- скихъ, ино иншихъ новинъ некоторыхъ нѣтъ (Київ, 1559-1567 АЮЗР I, 146); дайте вѣша мл(с)тъ на(м) зна(ти) которы(м) ѡбычае(м) ты(х) зукро(в) и(з)ед- наете неха(и) бы(х) ѡ то(м) зна(ли) (Ясси, 1565 ЛСБ 38); А гдебы ву(и) в недоста(т)ку свы(м) хотѣ(л) кому иншему в о(п)циѣ руки очи(з)ну свою пус- ти(ти) а я бы(х) до те(г) на те(и) ча(с) был доста- тече(и)... тѣды боуду до то(г) бли(з)шїи свои(м) вла(с)ны(м) гроше(м) ѡчизноу таковую ѡдержати (Одрехова, 1582 ЦДІАЛ 37, 1, 16 зв.); ѡбаваяся быхмы з дороги не зблѣдили (к. XVI ст. Розм. 36 зв.); Миско Слуханъ оповедавъ... тыми словы: "што дей мене Грицко з Дударкова обвинив ѡ пса, яко бых я мев где задѣтъ, и зложилисте... рокъ за недѣл две на ден сегодняшний..." (Бориспіль, 1615 АБМУ 11); зостанѣ тѣды слѣгѡю твоемъ за тоѣ дита ...а быхъ свѣдкомъ жалости котѡраа оутїсне оца моего не былъ (серед. XVII ст. Хрон. 72 зв.);

б) (релікт аориста при сполучниках як особовий афікс): И на то листъ кѡпчий... перед нами вка- зывал и бил нам чоломъ, абыхмо то потвѣрдили емѣ нашим листом на вечность (Краків, 1512 AS III, 94); и естли быхъ я Мартин Занкович... або кото- рый близкий родѣ моего хотел тоѣ селищѡ... вы- кѡпити, тот маѣт тѡю тридцат коп грошей его Ми- лости заплатити (Острог, 1514 AS III, 114); Што ваше блѣговерие непоѡ(д)нокротъ пишете... жебы- (х)мо еханье(м) и бы(т)е(м) своимъ ва(с) вси(х)... посѣгити (Острог, 1591 ЛСБ 152);

в) (допоміжне дієслово в теперішньому часі): И ѡт кривдъ бы есте тоѣ мыто нашо боронили и во всемъ мыту Нашому помочны были (Краків, 1507 РЕА I, 70); а по се(м) проси(м) вашѣ мл(с)тъ... що- би ести и(х) лишили и(с) покое(м) (Гирлов, 1526 Cost. DS 564); намина(л) ма ѡ(ч) вл(д)ко абы

є(ст) зозна(л) пра(в)дѣ (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); але са постараю... абы є(с)те паметали слова пе(р)ве(и) проповеданы... свѣ(т) которы(и) бы(л) то(г)ды водою затопле(н) изгину(л) (II пол. XVI ст. *КА* 203); приказую, абы есте в.м. передѣ судомъ моимъ кгородскимъ Вѣницкимъ на рочкахъ,... стали на жалобу (Вінниця, 1603 *АрхІОЗР* 7/II, 386);

г) (*релікт допоміжного дієслова при сполучниках як особовий афікс*): Прошу, за то, абысь... былъ у мене... і... абысь ваша милость зъ собою взялъ пете або шесте вязневъ старшихъ (Київ, 1579 *АСД* I, 154); Протожъ не хотѣ(л) емъ того занехати абымъ в(ш) м(л) ѡ(з)на(и)мити не мѣлъ... поневажъ сла(в)нои памяти про(д)кове в(ш) м(л)... тоє дбогое Єспископие ѡ короля его м(л) жикму(н)та достали (Стратин, 1588 *ЛСБ* 101); если бы на(м) хс гъ не да(л) бы(л) свѣ(т)лого... роздмѣ... теды бысмо // не роздмѣли ѡ при(ш)лы(х) радости(х) свои(х) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 75 зв.-76); Напоминаю всѣхъ, абысте давигѣйшого "Номокапону" не читали, але той, который отъ патріархи Фотіа естъ утворенъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 743); И голось онъ вдячный абы мя доходилъ: И зъ выбранными жебымъ ся тежъ находилъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); Если бысте гласа моего послоухали то ѡвечками моими были бысте (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 52 зв.); О што просили обѣ сторонѣ, абысми казали до книгъ записати (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 25);

д) (*допоміжне дієслово у складі плюсквамперфекта*): Мещане... учинивши таковы(и) злы(и) кганебны(и) учинокъ, про(ч) з двора утекли и певне, и(ж) бы были и самого пна Матѣфея Немирича, замо(р)довавши, взяли (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51); Теды бы былъ албо его албо епископію его спомянул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); А они емѣ рекли...: что мощигѣйшаго надъ лва: котѡры(и) рѣклъ до нихъ: бысте бѣли не орали яловицею моєю не нашли бысте бѣли гадки моѣи (серед. XVII ст. *Хрон.* 185).

БЫТИЕ, БЫТІЕ, БЫТЬЕ с. (*цсл.* бытиє) 1. Буття, існування: Хотѣ... г(с)ъ бѣ нашъ. весь миръ сотворити ѡ(т) небытѣ во бытиє (1489 *Чет.* 73 зв.); а ничого жъ ѡ превѣчномъ его бытїи ясѣне а явне, не повидѣли (1556-1561 *ПЄ* 337); якѡ вы вѣ

началъ бытїа своѣго, ѡбратїлисте волю свою до творца моѣго (Чернігів, 1646 *Перло* 41); Тѣмъ же възрадова(х)са ѡ се(м) зѣло и дѣшшы(х) ѡ здравии твое(м) и посѣтити писанїе(м) бл҃городіє твое не небрего(х), слышавъ ѡ бытии славѣ и величествѣ твое(м) (Ірклїїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37); въ бытїе привести — надати форми існування, привести до (стану) існування: И всѣ бытности видїмыи, и невидїмыи, з небытїа въ бытїе тобѡю привѣдены (Чернігів, 1646 *Перло* 25).

2. Перебування: Не досыт на томъ маючы..., але ешгче жалъ до жалю прычиняючы, розказала, под час бытѣя козаковъ, протестуючому збожа помолотыти (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 8/III, 620).

3. Створення, заснування: Ка(ж)домѣ бл҃гочестивомѣ вѣ(р)не сприяє(м)... з ѡбытели Архаа(н)-геловы цркви золотове(р)хое в лѣ(т) ми(р)ского бытїа зрка декавра єї дня хѡа же смотренїя ахка рокѣ индикта Пятого (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Въ лѣто бытїа мира 7134, а еже по плоти Рождества Христова 1626, мѣсяца мая 9 дня (Київ, 1626 *КМПИ* I, дод. 281); въ лѣто бытїа Міра, зрлѣ ѡ(т) Воплощенїа Б҃га слѡва, ахла. М(с)ца Декѣмбѣра, а дна (Київ, 1631 *Тр. П.* 10 нenum.); А гды южъ настѡпитъ нѡвое бытїе міра нѡвогѡ, и вѣкѣ бѣдѣщогѡ, Тогдѣ и дѡшѣ стѣи зъ нѣба изыйдѣтъ повелѣнїемъ бозки(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 145 зв.).

Див. ще **БЫТЕ¹, БЫТНОСТЬ**.

БЫТІЯ ж. (*назва першої із п'яти книг Старого Заповіту*) "Буття": а пото(м) коли ро(з)родили(с) лю(дє)... и хотѣли збѡдовати събѣ сто(л)пъ, щобы са бы(л) по(д)нє(с) до нбє(с), а гѣ бѣ выдачи тоую глоупо(ст) и(х) // та(к) яко пи(с)мо свѣ(д)чи(т) в бытїи, са(м) та(м) стоупи(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93 зв.-94); Кнїга глагѡлемаѣ крѡникъ, сїречь собранїє ѡ(т) многїхъ лѣтопїсець ѡ(т) нѡбга мѡло ѡ(т) бытїа ѡ(т) сотворенїя міра и ѡ(т) прѡчихъ кнїгъ моисѡвѣхъ и ѡ(т) ісѡса наввина (серед. XVII ст. *Хрон.* 1).

Див. ще **БЫТНОСТЬ**.

БЫТНОСТЬ, БЫТѢНОСТЬ, БЫТѢНОСТЬ ж. (*стч.* bytnost, *стп.* bytność) 1. Буття, існування: бытїє, бы(т)но(ст) (1596 *ЛЗ* 28); ѡ гре(ц)ко(м) стои(т) гипо(с)таси(с) которое слово по(с)полите вы-

кладаю(т) на на(ш) азы(к) бы(т)ностью або и(с)-ностью (II пол. XVI ст. *КА* 545, на полях); Котóрое [небо] ѡкриваетъ ѡ(т)всюдѣ зѣмлю, и воды, и воздоуха, и бытность огна ефірьскаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17); Анѣ бовѣмъ промень анѣ свѣтлость йное есть слнце, але солнѣчныи нѣакїи выла́на и якость йстности, и вѣсполь бытность и небытность (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 298); Бытіе: бытность (1627 *ЛБ* 13); Понѣважъ йншіѣ Ев(г)лістѡве, ѡ пре(д)вѣчной Б҃га Сло́ва бытности не рекли, той богословилъ ѡ ней (Київ, 1637 *УС Кал.* 829); вишли з небытности в бытность вѣчнѣю, дивныи родѡве Агглскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 147); привести (приводити) вѣ бытность — (*надати (надавати) форми існування*) довести (доводити), привести (приводити) до (стану) існування: а ѡ Бзѣ, кто онѣ есть вѣдлѣгъ прирѡженѣа, и на котóромъ мѣсцѣ, и якъ всѣ рѣчи зъ нѣчѡго оучинилъ, и вѣ бытность привѣлъ, згѡла жа́днымъ спѡсобомъ ѡ томъ не ба́датиса (Київ, 1627 *Тр.* 148); зъ ѡ(т)цѣвскои и Спѡвскои йстности, и единой во́лѣ ихъ. Персѡною бѡ(з)кою похѡдишь, И дивніи Рѡдове Агглскїи привѡдишь. И з небытности, вѣ бытность вѣчнѣю (Чернігів, 1646 *Перло* 30);

(*те, що існує*) суще, ество: абовѣмъ естєсь сѣтворѡный, зе двѡхъ бытносте(и) рѡзныхъ: тѣло видѣмое, с чотырѡхъ элементѡ(в) сѣставлено:... дѣша же невидѣмаа,... дѡновѣнїемъ бжїимъ, в тѣло влѡжена (Почаїв, 1618 *Зерц.* 19 зв.); Але и того хто не зрозѣметъ, же то Іѡанѣ Стѣий писа(л)... не ѡ телесной бытности Х҃ѡй, иле ѡ б(с)твѣ его (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 62); сама́ та́а бытность, нествѡрѡнаа, нѣмаєтъ, анѣ початкѣ, анѣ конца... а та́а бытность есть правдѣвымъ Б҃гомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11); оучинилъ... бг҃ъ одной бытности свѣтлость (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

2. Присутність, наявність: А я хотячи все и доводо(м) пи(с)ма и вла(с)ною бытнѡ(с)тѣю досвѣ(д)чити ро(к) аф҃п̄ иха(л) є(м) дми(с)лѣпе... а(ж) до клойпеды (1582 *Кр. Стр.* 81 зв.); Пришли к на(м) ...мещане лвовские, жадаючи на(с) абы(с)мы бы(т)ностью своею посетили монасты(р) ихъ лвовски(и) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); мы на дѡбрыи коне(ц) хотячи привести спр́авы, не моусо(м)... але покѡ-

рою... пра́гнѣлимы збы́тне... оучтіти бытностью своею дѡмъ або црковъ ѡныхъ сѣмоудрныхъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 9); вл(д)кѡве албо бѣскѡпове блізкіе того(ж) краю собира́лисѣ, и жебы преложѣный былъ обѣранъ при бытности лю́ду посполѣтого, я́ко того, котѡрый всѣхъ живота посконáле свѣдомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74); Я Анѣна изъ загорова з бытно(с)тѣю и притомѣно(с)тѣю вѣрожного... Пна Алекса(н)дра загоро(в)ского... чинимо явно... ты(м) записомъ нашимъ доброво(л)нымъ (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); де(р)жачо(му) добръ половицы села Ѱ(л)ша(н)ки,... приказую, абы(с)тє... за инотестєнѣщєю моею... на ме(с)тѣ ро(з)ни(ц) ... з бы(т)ностью и притомѣностью ѡпекуно(в)... юри(з)дищєя уфунѣдованѣя буде(т) (Горошки, 1643 *ДМВН* 234); Тѡе еще на поча(т)кѣ вѣ Раи было... Панѣ и збавѣтель нашъ Б҃гъ ... Малжѣнскїй стáнъ вѣ Канѣ галилѣйстей бытностью своею... оучтілъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 926); па(н) Леме(ш) са(м) пре(з) себе... з бы(т)ностью и прито(м)но(с)тѣю пре(з) того(ж) вышѣ рѣчного ма(л)жо(н)ка своего ѡбѣтя(ж)ливѣ и жало(с)не... //... проте(с)товали проти(в)ко... пану Семенови Выгугры (Житомир, 1650 *ДМВН* 203-204); безъ бытности (кого, чїєї) — при відсутності, під час відсутності: которийжо сѣда его, Ѱлехно... сѣдъ свой... перед нами ѡтказывати хотєль, лечъ намъ са то не видєло, же бы онѣ без бытности твоеє... мелъ сѡдъ свой перед нами ѡтказывати (Краків, 1538 *AS* IV, 139); Я теж ѡтказала, иж без бытности Вашєй Милости ничого починать не хочѣ (Луків, 1558 *AS* VI, 36); Жаловалъ... мещанинъ житоми(р)ски(и), на Самѣсона... ѡ то(м), и(ж)... бє(з) бы(т)но(с)ти моєи жѡна моя... власная... пошла ѡ(т) менє про(ч) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); Яко и тера(з) свѣжо на бли(зко) прошломъ сє(и)мѣ ва(р)ша(в)скомъ выдано декрє(т) проти(в)ко на(с) бє(з) бы(т)ности и вѣдомости и на(с) и посло(в) наши(х) (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); по бытности — дійсно, насправді: Мѡйсей... гѡлосъ я́вне слѣшалъ, подѡбѣнства видѣлъ: а... в то(м)... анѣ мѡвити, анѣ повѣдáти, што есть влáсне по бытности, не оумѣлъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 3); подѣ бытность (кого) — у присутності: Тогожъ тепер идучого року,... под

бытность тогожъ пана Лакгановського, реквизи-
вали учененю тоежъ справедливости (Володимир,
1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 71); при бытности (кого, чиеї)
— у присутності (кого): а потомъ оный Ян... при
бытности княза Федоровой перед нами жаловаль,
штожъ отецъ его и онъ самъ тоє именье дедичное
...держали и поживали (Краків, 1539 *AS* IV, 184);
а я(к) бы... по(з)воли(л) его мл(с)ти па(н)у хре(н)-
нишко(му)... взявши возного врадового та(к) при
бытности его яко и бе(з) него... дѣха(ти) и дѣзати
са во(и)ме(н)е... вло(с)ное (Кременець, 1571 *ЛНБ*
5, II 4043, 83); о(з)на(и)муемъ же я(к) словы и
певною обѣтницею своею... дали на(мъ) на себе
при еднан(ь)ю, при бы(т)но(ст)и о(т)ца а(р)хиеп(с)к
па та(к) тѣ(ж) и о(т)ца еп(с)кпа слова не хотя(т)
де(р)жати и ключе(в) о(т) ска(р)бу не о(т)дали
(Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); я стефа(н) ки(р)диєви(ч)
дждса... чиню явно... и(ж) я... дѣе мл ппее федори
дмитровны слупича(н)ки алекса(н)дровое крѣше(л)-
ни(ц)кое при бы(т)но(с)ти... ма(л)жо(н)ка еє м(л)
...взя(л) позычи(л)... пе(в)ную сѣму //... ппзе(и)
(Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 30-30 зв.); Предо
мною, Михайлом Ивахнюкомъ,... при бытности
товариства козаковъ,... ставши очевисто, Григоръ
Фуртникъ, посполу з жоною своею Марьею Дани-
ловною, признали доброволне тыми словы (Кор-
сунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19).

3. Перебування: та(м) же часу бытности наше
то все вчинимъ што на(м) а(р)хиепископу пастырѣ
вашому буде належати (Новгородок, 1589 *ЛСБ*
123); Блаженной памяти патріархъ Антіохійскій
Іоакимъ, подъ часть бытности своей въ Коронѣ
Полской року 1579 ве Львовѣ, отлучилъ былъ отъ
церкве священника именемъ Григорія (Київ, 1621
Коп. Пал. 470); Я мниміаю, же Моисей часу бытнос-
ти своеї въ Постѣ чѣгыридесати днѣй на горѣ; хо-
дачи за оный Сто(л) дѣовны(и), оутѣхи и веліки(х)
рѣскошей заживалъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36); кош-
туе(т) бы(т)но(ст) вл(д)чая пре(з) ко(л)ко днѣ(и),
та(к), цо отецъ васили(и) выда(л) по(д)имуючи
вл(д)кѣ... всего на все вышло зло(т) 75 (Львів, 1631
ЛСБ 1052, 5 зв.).

4. Те саме, що биття: Генесіс: Рѣдзай, поколѣ-
(и)є, и(ж) та(м) рѣжай нѣа и зє(м)лѣ замыкаю(т)са.

є(в): Бересітъ: На поча(т)кѣ, словє(н): Бѣтїа, рѣ(с):
Бы(т)ности, има кни(г): Перва(а) книга законѣ
(1627 *ЛБ* 198).

Див. ще БЫЕ, БЫТІЕ.

БЫТНЫЙ, БЫТНІЙ *прикм.* Існуючий, суший:
Єгова (што се выкладає на нашъ языкъ бытний
албо истный) (Вільна, 1600 *Катех.* 25); Дѣкѣймо
претѣ и мы братіє... Бѣгѣ, котѣрый насъ зъ небыт-
ности бытными оучинилъ, и на справы добрыѣ...
наготовалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 745); Блѣгодарѣ та,
пре(д)вѣчный. Безначалный, невидимый, непости-
жимый, зѣвше, бытнїй, Бже блѣгословенный, О(т)че
Стый (Чернігів, 1646 *Перло* 23).

БЫТЬ *ч.* 1. Проживания, побут: рады На то
Нѣмашъ, То(л)ко во(л)ного Листу о Перестя до
воло(х) На бы(т) Просити (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2
зв.); оныхъ во всемъ зубоживши, знову до Хвасто-
ва на свой бытъ поутекали были (Луцьк, 1623
АрхЮЗР 6/I, 444); бытомъ мешкати — прожива-
ти, перебувати: по(д)даныє его вла(с)ные... збегли
и до име(н)я вм(с)... двѣшли и тепе(р) та(м) бытомъ
мешкаю(т) (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860,
17); по(д)даныє его з мѣсте(ч)ка... подтекали А до
має(т)ности вѣое новоселици зашли и... тепе(р)
та(м) быто(м) свои(м) мешкаю(т) (Київ, 1607 *ЛНБ*
5, II 4052, 52 зв.); бытомъ осѣсти — замешкати,
поселиться; подѣданыє ихъ м(л)... з маєтности
ихъ м(л): ме(с)течъка миколаєвкѣ прочъ зъбегли
...и до маєтности вм(с) ме(с)те(ч)ка Комаровкѣ
пришгѣли и тамъ бытомъ своимъ осѣли (Київ, 1635
ЛНБ 5, II 4060, 139 зв.).

2. (*рухоме майню*) добро: Данило, сынъ Харито-
на, на третійни волоки седячого, зъ // жоною и
зъ детми и зъ бытомъ всимъ утекъ (Луцьк, 1622
АрхЮЗР 6/I, 424-425).

БЫХОВЕЦЬ *ч.* (*мешканецъ м. Бихова або вихо-
децъ із нього*) биховець. Вл. н.: Иванъ Быховець
(1649 *РЗВ* 432 зв.).

БЫЧА *с.* Бичок, *діал.* бича: взал посполу с нею
...волу(в) молодик(у) пару корову едну и ялу(в)-
ку. быча(т) двое прези(м)ку(в) (Одрехова, 1614
ЦДІАЛ 37, 2, 22).

Див. ще БЫЧОКЪ.

БЫЧЕКЪ *ч.* Вид судна: мыто новопо(д)вышк

ное ω (т) збо(ж)я не пришлось Только старое мыто ω (т) ты(х) в комагъ а ω (т) ли(х)тана бычка яко ω (т) по(л)комаги пришло и дано копъ з̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 85); Па(н) ща(с)ны(и)... ме(л)... комаг в и ли(х)та(н) быче(к) а̄ // збо(ж)емъ ро(з)нымъ наладованье (Там же, 85-85 зв.).

БЫЧОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бичувати, бити, шмагати: По(м)понид̄(с)... пишд̄(т), и(ж) ся мешанина ри(м)ского бычовати вкрд̄гы не годило, которы(м) ся право(м) и паве(л)... кгды е(ст) бы(л) каза(л) привязати до сто(л)па и бычовати оборони(л) (1582 *Кр. Стр.* 85); Еднакъ як ся на мостѣ спо(т)кали, з за(м)ку вы(и)шовшы вне(т) ся замѣшали, коли во(з)ница поча(л) и(х) бычовати каза(л) встѣповати (1636 *Лям. о пр.* 9).

БЫЧОВАТИСА *дієсл. недок.* (*дорікати одне одному, лаяти одне одного*) лаятися, картатися: Пото(м) лицемѣ(р)ствѣюще бычѣются, и многіе иніе вѣмисли проти(в) писанію стомѣ твѣратъ и срамлѣются на себѣ кр̄(с)та Х̄ва посѣты (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 30).

БЫЧОКЪ ч. 1. Бичок: Быдла, коров... яловиц дванадцат, а бычков дулетних $\bar{\text{Б}}$... того в потребѣ в дворе ест (Володава, 1553 *AS VI*, 13); А Боголюбские дей подданные имъ повелили, ижъ, по смерти архимандрьчей,... войский Луцкий, зъ двора... взять быдла: воловъ чотырнадцать ... бычковъ два (Луцьк, 1570 *АрхІОЗР* 1/І, 20); наперед мнѣ, жонѣ его // зосталося, кляча и вол, бычок тритяк, овец двое (Бориспіль, 1640 *АБМУ* 34-35).

2. Вл. н.: Данило Бычокъ (1649 *РЗВ* 144).

Див. ще БЫЧА.

БЫШОВЕЦЪ ч. (*мешканецъ с. Бишева або виходецъ із нього*) бишевецъ. Вл. н.: Я(ц)ко Бышовецъ (1649 *РЗВ* 408); Микита бышовецъ (Там же, 437 зв.).

БЪХТЕРЪ *див. БЕХТЕРЪ.*

БЪГАНЕ, БЪГАНІЄ, БЪГАНЬЄ с. (*швидко пересування*) бігання: А прѣто послухай гѣлосѣ ихъ, одна(к) же освѣдчисѣ, и шповѣ(д) и(м) в прѣ(д) право кроле(в)ское, котѣрый боуде(т) папѣвати на(д) нѣми, сѣи и(х) брѣти боудетъ, и почи(т) вознѣцами, ездцами, до ношенѣ зброи, до бѣгана пере(д) возѣми инши(х) тисѣ(ч)ника(ми), сѣтниками (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 216);

гарцовання: Кѣнное ристаніє: Вытѣчки, Гарцованье, бѣганье кѣнными (Львѣв, 1642 *Жел. П.* 7 зв.); Ристаніє: Вытѣчки, Гарцованіє, Гонѣтвы, Завѣды, Бѣганіє кѣнными (Там же, 8).

Див. ще БЪГЪ.

Пор. БЪГАТИ.

БЪГАТЕЛЬ ч. Утѣкач: Коли, — рече, — вопрошитъ кто вины о отбѣганію в горы от челѣвѣк бѣгателя, — отвѣщает глагол прощенья не имущ (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240).

Див. ще БЪГЛЕЦЪ, БЪГУНЪ¹, БЪЖЕЛЕЦЪ.

БЪГАТИ, БЕГАТИ, БЕГАТІ, БЪГАТЬ *дієсл. недок.* 1. (*швидко ходити, пересуватися*) бігати: а коли вышѣли з лѣдѣ, бор'зо его познѣнали, а бѣгаючи по в'сеи оукраинѣ тѣ(и) почали на постела(х) к немоу носити немоцнѣи (1556-1561 *ПЄ* 151 зв.); не моглѣмъ ω (и)ченкѣ при(и)ти рыхлѣ(и) вѣле ихъ та(м) было завшемъ бѣгалѣ (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); Не лакайсѣ: бѣдѣш честней в бога над дорогое камена, хот то и бѣгати придет пред ними як сернѣ (поч. XVII ст. *Вол. В.* 79); Котѣрый идучи... вступил до маѣтности гѣтмана корунного... был доброй мысли и пьяный по ринку бѣгалѣ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 36); Ристаю, Ришд̄: Вискакѣючи бѣгаю, або бѣжу (1627 *ЛБ* 109); по полю бегаючи по(д)данныхъ стороны поводовое в полю збоже на возы берѣчихъ... били и мо(р)довали (Вѣнницѣ, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 33); Бѣгано скакано по вѣлицѣ, на вѣлицѣ (Уж. 1645, 79); Пото(м) суть люде котѣри(и) одну ногѣ маю(т), тѣи бѣгають вла(с)не як птахѣ лѣтае (серед. XVII ст. *Луц.* 532); Самойль... оучинѣтъ собѣ вѣзныхъ, // и котѣрыи мають бѣгать пред' возами егѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 205 зв.-206); Бѣгаю скоро. *Cursu magno feror* (1650 *ЛК* 431); вѣслѣд (кого) бѣгати *див. ВСЛѣДЪ;*

поспѣшати: Али бѣгайте, хрѣстяне,... що бы есте не погыбли, якъ Іюда, не ходѣтъ безъ вѣры (XVI ст. *ИС* 43); Дерзай, члѣвѣче, и бѣгай пудъ крыла Божіи (Там же, 108); Заразъ пошлю з войскомъ старшого воеводу Трубая, И другаго Венѣру, тамъ нехай бѣгають под мѣсто Єрѣсалимѣ до великаго гаю, Аби Хр(с)та пилно стерегли (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19); бѣгати на покаянне — покаятися: Прѣто а с пови(н)ности своеѣ хр(с)тѣ(н)ское ва(с)

о́стерѣгаю, навпо(ми)наю, м̑лю, прошѣ,... //... бѣ-
га(и)те на пока́нїе, донели(же) вре́ма вѣ́ка вашего
продо(л)жиса ва(м) по сме(р)ти, бо пока́нїа не
обращете (1598 *Виш. Кн.* 275 зв.-276);

вештатися, тинятися: Пойдимъ же до стану
чернеческого. Тамъ ани послушенства, ани грозы
правое нетъ! Бо яко опаренные безъ воли старшихъ
своихъ по свету бегаютъ, ищучи сытшое стравы, а
на местцу рѣдко постоятъ! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.*
1023).

2. (від кого, чого) Утікати: хто иметь бѣгати
о(т) силны(х) люди (1489 *Чет.* 108 зв.); што(ж)
инокъ не оумѣ(т) говорѣти с тобѣю, коли ты ино-
кови бесѣды не прїимае(ш), и я(к) пѣсь вѣсте(к)лы(и)
о(т) свое(г) пожи(т)кѣ и сп̑сєніа бѣгае(ш) (п. 1596
Виш. Кн. 247); о(т) тоѣ травы клопы из хранины
во(и) бѣгаю(т) (XVI ст. *Травн.* 429 зв.); А кды жена
о(т) моужа своего бѣгае(т) поимивши воробїю, вы-
ими з него ср(д)це, и да(и) еи и(з)ясти тогды и слѣ(д)
боуде(т) моужа своего любити (XVI ст. *УТ* фото-
коп. 12); Бѣгай от них, бѣгай, бо, то не Христова,
але антихристова вѣра, которой ся противници нашѣ
держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); коли впро-
сит кто инокѣ, чему от людей или градского сво-
дворения бѣгает в горы, отвѣщае(т),... глагол проще-
ния не имущ: да не притуплю добродѣтелей (1615-
1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); Бѣгаймѡ претѡ братїе
о(т) несправедливости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 738).

3. (кого, чого) Уникати, цуратися (кого, чого),
ухиятися (від кого, чого): Брати родное, кото-
рыхъ одна мати церковъ светая кафолическая
породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей уте-
каются! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 117); На о(статъ)ку
хлюбитесь, ижъ единости и згоды хрестиянское не
бегае(т), и выличаешъ, якая бы мела быти (Володи-
мир, 1598-1599 *Вїдн. ПО* 1119); А тепер, коли и пап-
ство свѣтское и владза церковная в руках его естъ,
...далеко болше не має ли бѣгати такого пастыря,
который и сам в неволи и нас ничим ратовати не
может (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); И тыхъ сте-
речися потреба и бѣгати, якъ трутизны и неприязны
къ церкви нашей, которыхъ естъ много! (Київ, 1621
Коп. Пал. 657).

4. (до кого, к кому) Вдаватися, звертатися (до

кого): забегаючи злости и превратности людской
...и жъ звыкли заочне один другого оклевет(а)ти и
бегати з жалобами до светеишо(г) патриархи,...
тогда так постановляем (Берестя, 1591 *ПФ* 105);
Также и вы, хрестіане,... обертайте ся видѣ всѣхъ
грѣховъ, не бѣгайте ко иншомѣ нѣкому, тай лише
на одного Бога имай надежу (XVI ст. *НЄ* 8); Чо-
го(ж) далѣи православны(х) до ска(р)ги бѣгати нѣ-
дите, которые всѣгда скарзѣ слѣжа(т), и вѣкъ
сво(и) слѣжачи изгѣбили су(т), а справе(д)ливо(ст)
выслѣжити никакоже не могѣ(т) (1598 *Виш. Кн.*
308); а тѣ ли з оулѣмности на́шей людской, часто-
кро(т)не до Адверсарѡ(в) преречѡны(х) бѣгаемѡ, и
ошны(м) протївко самѡмѣ Бгѣ пре(з) грѣхи спрѡсные
воевѣти домогаемѡ (Київ, 1648 *МКСВ* 346).

5. *Перен. (про думки)* витати, літати, ширяти,
нестися: оумысли его бѣгаю(т) по всемѣ свѣтѣ, по
полю, по гора(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 93).

6. (чого, що) Старатися (про що), прагнути (до
чого): Чомъ я двиганюмъ добрымъ емъ ся двигавъ
и побѣгъ емъ бѣгавъ, вѣру емъ усокотивъ (XVI ст.
НЄ 88); една(к) же са знашли... люде..., котѡрыи
тамъ и самъ дла нѣнздногѡ и тѣжкогѡ дѣши своѣй
зѣску бѣгаючи, а не Хвогѡ шѣкаючи, смѣють не
то́лкѡ до попра́вы лими,... але и до чита(н)а са-
мо́гѡ (Київ, 1639 *МКСВ* 216).

Див. ще БѢЖАТИ, БѢЧИ.

БѢГАЧЬ ч. Гарцівник: concursator, бѣгачь (1642
ЛС 134).

БѢГЛЕЙШИЙ *див. БѢГЛѢЙШИЙ.*

БѢГЛЕЦЪ, БЕГЛЕЦЪ ч. Утікач: Кды прибе-
жить зъ ѡрды до черкасъ полоненикъ чѡжогоро-
де(и) а выведетъ коня вольно старосте коня того
взяти а беглеца того ѡде(т)и и ѡбѣты має(т) (1552
ОЧерк.З. 9); От сего уже наши... философи, не
имѣючи мѣста на отвѣт,... паки скочать до латын-
скихъ мнихѡв на оборону и онымъ бѣглцемъ горскимъ
очи будутъ бости и укоряти тымъ способомъ, яко ла-
тынские мнихѡвѣ — дома, во отечествахъ с своими
ся находятъ (1615-1616 *Виш. Поз. мысл.* 244); Бѣ-
жѣле(и): Бѣглѣцѣ, бѣгоу́нѣ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13).

*Див. ще БѢГАТЕЛЬ, БѢГУНЪ¹, БѢЖЕ-
ЛЕЦЪ.*

БѢГЛИЙ *див. БѢГЛЫЙ.*

БЪГЛОСТЬ ж. (*стп.* biegłość) (досконале знан-
ня *справи*) обізнаність, досвідченість, вправність: А
звлаща-на [зъ]яздахъ, сеймикахъ, рокахъ, трибу-
налахъ..., гдѣ вшелякимъ бѣглостямъ, зъ выкру-
тацтвы и фантазіями дивными змѣшанымъ ре-
чамъ, або sprawy людскіе у правахъ,... декретахъ
— зданя фортелне, иле ведле свѣта, отправуются
(1603 *Пит.* 105); в том словѣ познаваю, иж пан Юр-
ко на бѣглости речей толко разум свой забавляет
(Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); в то(т) ча(с) оумѣт-
но(ст) и бѣгло(ст) соу(т) добрыми кды з цнотю са
злоучаю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); Поне-
вѣжъ анѣ лѣкаре(м) анѣ дѣкторомъ назвати не мо-
жемъ,... того котѣрый вѣ шаты дѣкторскіи одѣтый
зѣ вѣрхѣ, а бѣглости... дѣкторскои не мѣе(т) (Київ,
1619 *Гр. Сл.* 219); За тымъ Рѣзъмъ сѣбѣтѣлный бѣг-
лость вѣ кѣждой рѣчи, Якъ рострѣппе мѣовачи здра-
дыса стерѣчи (Київ, 1632 *Евх.* 295); гды са брѣтіа
та(к) веліко(и) его... бѣглости в писмѣ дивовали
...// я(к) ѡчи телѣсные до зрѣніа собѣ... не потре-
бѣю(т) нѣчиѣи надки (серед. XVII ст. *Кас.* 83 зв.-84).

БЪГЛЫЙ, БЕГЛЫЙ, БЪГЛИЙ *прикм.* (*стп.* biegły) (в чому, на що) обізнаний, досвідчений,
вправний: велебный Гедионъ Болобанъ... монасты-
ра Жидичинского, архимандрыцтво... спускаетъ
сыновцови своему... человеку въ набоженствѣ
Грецимъ беглому и побожному (Луцьк, 1589
АрхлОЗР 1/І, 251); Тутъ треба доброго теолога и
бѣглого на поняте дивно глубокое науки того учи-
теля (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 126); То(т) бы(л) в законѣ
бѣглы(и), и бѣглы(м) себе роздмѣ(л), и не шоука(л)
жебы са наоучи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); А
маючи юж в руках мамраны, луцкій почал намов-
ляти солодкими словы володимерского, челоуѣ-
ка..., розумного на злое, в латине бѣглого (Львів,
1605-1606 *Перест.* 31); Але южъ маю слѣгъ въ
справахъ моихъ бѣглихъ Не тилко на земли, але и
на облакахъ свѣтлhx (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 13);
дѣбрій живо(т) чѣппи(т) чѣлка мѣд(д)рого..., и бѣг-
лого в мнѣги(х) рѣча(х), а непора(д)ный живо(т)
злѣхѣтры(м) чѣппи(т) чѣлка (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 14
зв.); котѣрадъ [невѣста] не могѣчи оукривжѣнѣа того
зносѣти, шѣкѣла бы собѣ якѣго потѣжноу, способ-
ноу, и вѣ рѣчахъ бѣглого приатѣла, котѣрого бы...

нашѣдши, была рѣда, и мѣла бы его за мѣрѣ непре-
битыи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 254); Ѡбещаль тѣды
Па(н) Геѡ(р)ги(и) маляра бѣглого в то(м) дѣлѣ з
греции приве(з)ти (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043 36 зв.);
сѣценникъ жидѣвскій и докторъ вѣ законѣ моисѣѡвѣ
бѣглый, бы(л) в чти и великой повѣзѣ оу црѣ (се-
ред. XVII ст. *Хрон.* 393).

Пор. БЪГЛѢЙШИЙ.

БЪГЛѢЙШИЙ, БЪГЛЕЙШИЙ *прикм. в. ст.*
(в чому, над ким) Вправніший, досвідченіший, ком-
петентніший: мнѣго людей... на(д) еписѡпы бѣг-
лѣйших на(д) ѡвые мѣвлю, котѣрыє крѣме титѣлѣ
шатъ пыхи а маѣтности ничѣго прѣве бисѣѡпѣго не
мѣють (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 55 зв.); Гды(ж) са
бѣльше ины(х) на(д) та на(и)дѣе и в законѣ бѣгле(и)-
ши(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 12).

Пор. БЪГЛЫЙ.

БЪГОМЪ *присл.* Швидко, бігом: Монѣхъ бо-
вѣмъ едѣнъ, Исаѣкъ ѣменѣмъ, гды едного чѣсѣ тѣж-
кимъ тѣла горѣлѣ запале(н)ѣмъ, бѣгомъ до нѣго
пришѣлѣ (Київ, 1627 *Тр.* 557).

БЪГСТВО, БИГСТВО с. Утеча: Ко просвѣще-
нию жѣ, по Дѣонисию Ареѡпагиту..., первы сте-
пѣнь-очищение;... очищению жѣ начало-иночест-
во, отречение мира, бѣгство мира и отлучение че-
лоуѣк (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238); Bihstwo:
ucieczka (Жовква, 1641 *Dict.* 51); Да моѣ дѣшѣ ѡб-
наженнѣю, одѣшѣ вѣ Ризѣ свѣтоносного безсмертіа
...Прѣто всѣ дѣцѣкаа, нѣ земли вѣ плѣти; претер-
пѣвѣшѣ, Пеленѣми повитіѣ, ѡсморднѣвное ѡбрѣзѣ-
ніѣ, вѣ егѣпетѣ бѣгство (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.).

БЪГУНКА ж. (*розлад діяльності кишечника*)
діаремя, пронос, *розм.* бігунка: Коли ко(г) дрѣ-
жи(т) бѣгоу(н)ка припоу(т)никъ из вино(м) оувари
сѣли немного и сѣчевицѣ зѣтри и нащѣср(д)це...
яж(дѣ) оутвѣрѣжае(т) оутрѣбу (XVI ст. *УТ* фото-
коп. 1 зв.); Стѣжѣніѣ чрѣва: Бѣгѣнка (1627 *ЛБ* 123);
lienteria, бѣгунка недугъ чрѣвни(и) (1642 *ЛС* 255);
было и повѣтря нѣякое(с) бо лю(д) мѣ(р) ѡкру(т)не
всюда, на голову наве(т) и в самы(х) и(х) во(и)ска(х)
наба(р)зѣ на бѣгу(н)ки (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180);

дизентерія: А гды двана(д)цѣтѣ лѣтѣ Монѣрѣхоу
былѣ и хорѣбою Диссентѣрѣи, тѣ естѣ, бѣгѣнки знѣ-
тый, зѣ животѣмъ южѣ мѣлѣ розвазѣтисѣ, оуста

свои назбыт' штвориль (Київ, 1627 *Тр.* 291); бѣгунка кроваваа — дизентерія: Бѣгунка кроваваа. Dysenteria (1650 *ЛК* 431).

БѢГУНЪ¹, БЕГУНЪ ч. 1. Утікач; волоцюга: Явне кождый бачити можетъ, ижъ того светого мнишеского чину... только титуль... зосталъ,... бо многие зъ нихъ, зъ монастырей поутекавши, а ставшисе бегунами, толко гроши... собирають (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1023); Сова, во дне свѣта не видить; в' нощи же въ пѣстїнахъ лѣтаеть: тако и злодѣе... и ночныи скоучьковѣ бѣгднѣ... лишени свѣта нѣ(с)ного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37); Бѣжеле(ц): Бѣглецъ, бѣгоунъ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13); refuga, бѣгунъ (1642 *ЛС* 349); Тог(д)а діаволы, ліотыи Катѣве, займѣтъ всѣхъ грѣшниковъ того свѣта,... нѣчныхъ бѣгднѣвъ, нечїстыхъ блѣдниковъ (Чернігів, 1646 *Перло* 154 зв.).

2. Гонецъ, посланецъ: Аасѣйръ: Бѣгднѣ, посѣль. або Посѣль на подвѣдѣ, гонѣцъ (1627 *ЛБ* 170).

3. *Перен.* Віровідступник: Навернѣтєся, бѣгуны, ко церкви востѣчной, прїйдѣте к матѣри святой непорочної (к. XVI ст. *Укр. п.* 72).

4. Вл. н.: волость Каменецькаа... село... литвинъ бегднѣ и иншыи села (1552 *ООвр.* 3. 115); романъ бегднѣ (1649 *РЗВ* 39); Иванъ Бѣгунъ (Там же, 378).

Див. ще БѢГАТЕЛЬ, БѢГЛЕЦЪ, БѢЖЕЛЕЦЪ.

БѢГУНЪ² ч. (зовнішня частина колеса, обведена шиною) обід: orbile, ободъ, бѣгунъ (1642 *ЛС* 294).

БѢГЪ, БЕГЪ, БѢГЪ ч. 1. (швидке пересування) біг: почтоже ты сѣатный міролюбче грѣхами са ко(р)мышъ, поневажъ быстримъ бѣгомъ бѣжимъ не постоа(н)нимъ, якъ камѣнь з горы на долъ, такъ мы прѣдко, к' смѣрти бѣжи(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.); оучинилъ бѣгъ звѣри земныи вѣдлѣгъ рожѣевъ ихъ и скѣты, и то што се одно рѣшаеть на землі вѣдлѣгъ рожѣаю своего, то есть кождѣмъ даръ: якъ в' мѣсе, в' мѣцы, въ робѣтѣ, и в скѣре и в' бѣгѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); Бѣгъ. Curs(us) (1650 *ЛК* 431); бѣгъ чинити — бігати: А штожъ звѣрѣта роздѣвѣныхъ копытъ значать; ижъ двѣма пѣзногтѣми скорѣй бѣгъ чїнають (Вільна, 1627 *Дух. б.* 297); въ бѣгъ пуститися — побігти: Жаденъ...

з' лѣнливыхъ нехайса не насмѣваеть: поневажъ если са... в' бѣгъ... пѣстатъ, з' тыми, котѣрыгъ южъ давнѣ в'пере(д) бѣжать, поровнѣтиса // могѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 164-165);

2. (*ріки, води*) течія, біг, плин: И в' армерици рѣка ты(ж) есть котѣраа са зове(т) рѣкою сребрѣною, такоую мѣцъ маючаа, же ачъ з морѣ(м) са помѣшала, бѣгъ еднакъ свой... посредѣ росѣлоу затримала (поч. XVII ст. *Проп. п.* 174).

3. (*про небесні тіла*) рух: А ижъ два сто(л)пы, ѡди(н) каменны(и), а дрѣги(и) цегляны(и) поставили, перегледаючи то з бѣго(в) небе(с)ных, и(ж) па(н) бо(г) мѣ(л) двѣма плягами свѣтъ вве(с) кгар(ти) (!) потопо(м) и ѡгне(м) (1582 *Кр. Стр.* 19); не тылко дни и ста празнїкомъ господскимъ и нарочитыхъ стѣхъ вѣднїковъ бѣжихъ // ѡ(т)менили на землі, але и на небѣ лу(н)ного бѣгѣ доро(ч)ного дванадесѣтїмъ м(с)цѣмъ имена,... пош(т)менали (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.-22); Бо они, водлугъ бѣгу небесного, свою пасху завжды 14 дня луны первого мѣсяца,... звыкли отпраѡвати подѣ полно (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 143); Што звѣкло бе(з)-смѣртнѣю слѣвѣ и(м) єднѣти, котѣраа на свѣте, по ты бѣде(т) трѣвати Пѣки м(с)цѣ и звѣзды сво(и) бѣгъ спраѡвати и нѣчныи тѣмнѣсти бѣдѣтъ просвѣщати (Єв'є, 1611 *На г. Ог.* 2); Нехай прѣто слѣва ихъ до тѣль не встѣпѣтъ, Пѣколь М(с)цѣ з' звѣз(д)ѣми бѣ(г) свой ѡ(т)правѣ(т) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Астрѣномїа оучитъ Бѣгѣвъ Нѣ(с)ныхъ (Київ, 1632 *Евх.* 297); и чемоу... дивѡватиса боудемо, ци с'лнѣчнои красѣтъ понева(ж) з' єдиной матерїи кроуга всю по(д)нѣ(с)нѣю просвѣщаеть //, и бѣгами своими оудивлѣе(т) чѣлка (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 315 зв.-316); пятая планета меркѣрїдшъ то есть в сѣмъ лѣтъ бѣгъ свой викониваеть (серед. XVII ст. *Луц.* 540).

4. (*про час*) (хїд життєвих подїй або явищ) перебіг, минаня, плин; життя: Каждая речъ света того подлѣгъ бѣгѣ чловеченства вѣдома ест кѣ сталѣсти, котѣраажъ николи ест впевнена и в памѣти трывала (Вільна, 1514 *AS* III, 108); з котѣрою [цнѣтою] чѣловѣкъ,... до конца... не прїхѣдитъ: але з слѣвы, по ты тѣлько живѣтъ, пѣки дочѣснѣй вѣкъ сей бѣгъ свой проѡадитъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 ненум.);

Бѣгъ сегосвѣтнего завождѣ, охотнѣ, и пѣлно конѣ-
чити хр(с)тіаномъ потреба (Вильна, 1627 *Дух.б.* (Пе-
редм. II), 10); Ѡ(т)гбѣль шѣкалесь, где бысь бѣгъ
своего вѣкѣ Мѡгль кончѣтъ: якъ Чѣстномѣ прѣсто-
и(т) Чловѣкѣ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 4); не пре(с)-
тавалє(с) на бѣгѣ природ(н)омъ, але самъ себе ницо-
валъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); ѡстанокъ Пѡст-
ного сего бѣгѣ проводѣмъ, жебысѣмъ бл(с)вѣнства
ѡ(т) бѣа достѣпѣвши, дѣховныѣ емѣ... ѡвоцы вѣ даръ
принести могли (Київ, 1637 *УС Кал.* 153); Презъ
много звѣтѣзствъ пришо(л) ап(с)лѣ до на(и)вы(ш)-
шого триоу(м)фѣ; А еднѣкъ, не пѣше, же ти(л)ко
бѣгу доко(н)чѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 73 зв.); бѣгъ
живота вѣка сего — дочаснѣ життя: поревнуйте
по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а
наиболше по // своем спасеніи, жебы бѣгъ живота
вѣка сего в забавѣ ходатай вам был спасенію, а не
погибели (1608-1609 *Виш. Зач.* 203-204); бѣгъ роч-
ный — рік: Пишу(т) еще ижѣ тѣе два па(т)риархо-
вѣ рокъ а(л)бо бѣгъ ро(ч)ны(и) на двана(д)це(т) ме-
(с)це(и) поряднѣ ро(з)дели(ли) (1582 *Кр. Стр.* 19).

5. Встановлений порядок, звичай: А так мы ѡба-
чивши розность и противность листов их, так єсмо
розважили, жебы ѡдна сторона къ якомѣ небез-
печенствѣ и шкоде не пришла, гдѣбы таковаа роз-
ница ѡстростью права, а подле сѣдowego бѣгѣ мѣла
быти вложена и докончана (Неполоничі, 1531 *AS*
III, 385); записѣю тым моим листом жонѣ моеѣ...
водлѣг бѣгѣ обычаа того панства корола... и... со-
витѣю сѣмѣ пѣназей (Краків, 1539 *AS* IV, 177); так-
же добре и достаточнѣ бѣдетъ выѡбражено и ѡписа-
но, як єсть бѣгъ и обычай позвом великого князєства
Литовского (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); А та(к)
водлѣ бегу правного и созна(и)а того возного то са
значи(т) быти и(ж) ѡтецѣ а(р)хима(н)дри(т) пече(р)-
ски(и) не маючи нѣякого на то(т) кгру(н)гъ права
єдно и(ж) єсть сєлы своими и лю(д)ми в ни(х)...
кгва(л)товнѣ то(т) кгру(н)гъ менованы(и)... рос-
казѣ по(д)даны(м) свой(м)... заходи(т) и паха(т) (б.
Киева, 1585 *ЦИБ ДА/П-216*, 3 зв.); тоу(т)ь и тамъ
обрѣдѡв' грѣческыхъ ѡуживѣють..., понєвѣжъ ѡ(т)
стѣрого калєндара препѣсѣ ѡ(т)стѣпити и обрѣды
и свѣтѣи дѣи ѡ(т) звѣклого бѣгѣ ѡ(т)мѣнѣти (Ост-
рог, 1598-1599 *Апокр.* 30).

Див. ще БѢГАНЄ.

Пор. БѢГАТИ.

БѢДА, БЕДА, БИДА ж. 1. Бѣда, лихо, нещастя,
горе: яко злато ѡу огни, тако ю искушаєтъ здѣсь
многими скорбѣми и бѣдами розмоитыми(!) и пе-
чальми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55); бѣда тыжѣ боуде
беремѣнны(м) и тымъ которыи кормѣть прѣсами
(1556-1561 *ПС* 181); котромѣ бы братѣ помагали в
напастє(х) в бѣда(х) в недоста(т)кахъ пожичаючи
ємѣ пѣнѣзи не маю(т) ѡ(т) нихъ лихвити (Львів,
1586 *ЛСБ* 71); ино мы с па(с)ты(р)ства нѣшего тако-
вы(х) бѣдѣ и ско(р)бє(и) ваши(х) велико сє(р)цо(м)
жалѣємъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); идутъ и на той
дорози бѣды и напасти в удрученю тѣла приймо-
вати (Дубно, 1592 *АрхїОЗР* 1/VI, 90); Дѣля того
берѣтъ собѣ, братія, на розумъ, чомъ того єсть
знакъ крестъ..., вѣра, любовъ, и што бы май гадавъ
за онѣй свѣтъ, нѣжѣ за сєсь, чомъ на сѣмъ свѣтѣ
прѣтерпѣти скорбѣ великую и бѣду, соромъ и
сварѣ, и усякую досаду (XVI ст. *НЄ* 24); провѣдѣлъ
тежѣ великѣи скорбѣи, бѣды, ѡутѣски и гонєніє на
тѣмъ свѣтѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56); Млѣтвами сво-
ѣими, в бѣдѣхъ насѣ вѣспомѡжєшѣ (Вильна, 1620 *Лям.*
К. 14); Тамъ ляхомъ было тѣсно; хочѣ же и ихъ
было много, але велику бѣду трѣпѣли (1636-1650
ХЛ 80); Єдинъ дрдѣгомѣ бѣды и долегливости но-
сѣти помагѣймъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 85); Ѡ Г(с)пже
моѣ бѣди ... Вѣ всѣхъ бѣдѣхъ мойхъ ѡборѡна (Чер-
нігів, 1646 *Перло* 39); И рѣклѣ ємѣ г(с)дѣ... вѣдѣлъ
єсмѣ бѣды лѣѡдѣ моегѡ вѣ єгиптѣ и слѣшалємъ
крѣкъ дѣла сѣрѡвѡсти тыхъ, котѡрѣи сѣтъ прѣложѡ-
ныи надѣ робѡты (серед. XVII ст. *Хрон.* 81);

у знач. *присудк. сл.* бѣда, лихо, горе: Бѣда и горе
чѡловѣку тому! (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); бѣда вамъ
смѣющимъсѣ нѣнѣ бо рыдаєтє а плакати боудетє
(1556-1561 *ПС* 235); бѣда, бѣда, мѣшкаючи(м) на
земли, и на мори (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47);
бѣда ты(м), котрыє не моцнесѣ за жакглѣ, албо
машты ѡкрє(н)тѣ ѡймѣю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1);
Бѣдѣ томѣ домѣ. Гдѣ Господѣрь клѣмца (Вильна,
1620 *Лям. К.* 24); Бѣда ты(м) котѡрѣє яко дѣти ма-
лыє не хотѣ(т) сѣ з дѡброи вѡлѣ покѡрыти (Київ,
1623 *Мог. Кн.* 30 зв.); Бѣда клєвѣчѣчимъ єдинъ на
дрдѣгого (Львів, 1642 *Час. Слово* 275); бѣда мнѣ не-

щасномѣ, ѿже мене божскаа моѹцъ потлѣмѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 423).

2. Турбота, клопіт: часомъ за тѣми бедами не толко па(н)ского нового свѣта не паматаетъ, але и своего старого забываетъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 14); а кто бѣде(т) до конца терпѣлив(и), и моѹцно стоаючи не поклѣни(т)са в таковы(х) бѣда(х), спасенъ бѣде(т), яко добры(и) рыцарь (!) вѣ во(и)нѣ (Вильна, 1596 *З. Каз.* 38 зв.); имъ далей тѣмъ болѣе невѣрныхъ бѣдъ прибываетъ(т) зо всѣхъ сторѣнъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 212).

3. Кривда, зло: Жалу(ю)ся ваше(и)... мл(с)ти... На г(с)дна гедешна еппа лвовского и(ж) ми великую не(з)но(с)ную бѣдѣ дѣини(л), не маючи баче(н)я на вѣрѣ х(с)вѣ анѣ на ста(н) мо(и) дѣховны(и) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); на которы(х) то рока(х) зе(м)ски(х) лу(ц)ки(х) ро(с)пираючися ѿ бѣде стороне позваныѣ ѿ неслѣпно(м) позве неретелне написано(м) и не(с)лѣпно и(ж) во(д)лу(г) права по(с)полито(г) не всѣхъ ѿпекуновъ до тоѣ sprawy не припозва(л) собою ко(н)трове(р)товали (Люблін, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9 зв.); были емѣ якобы смѣртю Изстѣплѣнѣа. Бѣды, оутѣски, преслѣдованѣа, насмѣвѣска, оурѣганѣа, и вшелѣкѣи ѿнѣи терпѣливѣ зношенѣи крѣвды (Вильна, 1620 *См. Каз.* 15 зв.); бѣду задавати (кому) — кривдити когось: всѣ(м) бѣды задаючи... хотачѣса на се(м) свѣтѣ воцарѣти (Вильна, 1596 *З. Каз.* 3).

4. Трудношѣ, недостаток, злиднѣ: признаваю, же по(д) часъ добрый епископи бѣдѣю притѣсненыи, до рѣмѣ са оутѣкаѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); церковъ Христова не на роскошахъ, анѣ на королевствѣ, але на бѣдахъ и на преслѣдованю, и на убогствѣ есть... заложена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 825); ѿбеслано было бра(т)ство... абы ѿ(т)дали до(лгъ) це(р)ковны(и) и(м) пожыченую суму... которые стави(в)шыся указали великие свои бѣды тяжкости правныи просили поко(р)не абы и(м)... почекали... до прышлого я(р)ма(р)ку (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 71).

5. (важкі, обтяжливі обов'язки) тягар: ю(ж) то(т) камѣнь носити моу(с)и(т) завѣжды, бо(с)ь са(м) на ню тѣю бѣдѣ наложивъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 12); Штѣжъ, до адѣ ли войдетъ вшелѣкѣи бѣдѣ подѣймѣючѣи (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130).

6. Бѣдность, убогость: еслибы якаа цоу(д)ное тварѣи, и зацного рѣдѣ,... зѣ яковѣго припадкѣ в тоую та(м) бѣдоу пришла, таковѣе анѣ з межи зацны(х) кто и великихъ стѣновъ в стѣнъ ма(л)жѣнскѣи взѣти не вѣстыдае(т)са (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

7. У знач. виг. (аживається для вираження душевних страждань, викликаних горем, лихом) бѣда, горе: О бѣда мнѣ ѿканѣи грѣшнои (1489 *Чет.* 15); ѿ горѣ, ѿ бѣдѣа (Київ, бл. 1619 *О обр.* 124); Знаменованѣа Междомѣтѣа сѣтъ различна... Рѣдѣючагѣса: якѣ гѣи. Милосердѣючагѣ: яко бѣда (Евѣ, 1619 *См. Грам.* 194); ѿфѣ: а(х), ахте, або бѣдѣа (1627 *ЛБ* 142).

8. ч. Вл. н.: Гриць Бѣда (1649 *РЗВ* 374).

БѣДАЖОКЪ ч. Бѣдолаха, бѣдак: Дрѣгимъ цѣлѣкомъ забираѣтъ живѣтъ и здорѣвѣ: ѿ бѣдажкѣ, такъ намъ з нимъ товаришество злоѣ (Вильна, 1620 *Лям. К.* 23).

БѣДЖѢНЕ, БѣДЖѢНЬЕ с. (*смп.* *biedzenie*) боротьба, борня: Рѣтъ, бѣрба, пѣдвигъ: Бѣтва, вѣлка, пѣгычка, оутѣрчка, вторгнѣ(н)ѣ, моцова(н)ѣ, страдалѣчество: запѣсничество, бѣдѣжнѣе (1627 *ЛБ* 106); Палѣстра: Бѣрба, бѣ(д)жѣ(н)ѣ, збива(н)ѣса (Там же, 226).

Див. ще БѣДЖѢНЕСА.

БѣДЖѢНЕСА с. (*смп.* *biedzenie się*) те саме, що бѣдѣжнѣе: Подвизѣнѣе: Пѣдвигѣ(в) чинѣнѣе, бѣдѣжнѣ(н)ѣса, моцова(н)ѣса, пѣдѣще(н)ѣе... призыва(н)ѣе... ширмова(н)ѣе... бѣа(з)нѣ (1627 *ЛБ* 85).

БѣДЖѢНЬЕ *див.* **БѣДЖѢНЕ.**

БѣДИЛО ч. Бѣдняк, *діал.* бѣдило. Вл. н.: Павло Бѣдило (1649 *РЗВ* 163).

БѣДИТИ, БЕДИТИ *дієсл. недок.* (кого) Кривдити, утѣскувати, мучити: али ото коли собѣрѣ на(д)ходѣлъ, по(д) тѣ(м)ъ часомъ правѣ наѣболѣишѣи прѣпыхъ свой владѣковѣе оказовати, и людей старожѣтной вѣры грѣческой бѣдѣти почали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 210); Феодосѣи цесарѣ никого дла вѣры не бѣдилъ ани зѣ собою до сполной вѣры и набоженства примѣшалъ (Там же, 218 зв.).

БѣДНЕ *див.* **БѣДНѢ.**

БѣДНЕНКѢИ *прикм.* Бѣднѣнѣи: *misellus*, бѣднѣ(н)ки(и) (1642 *ЛС* 270).

Пор. **БѣДНѢИ.**

БѣДНѢИ *див.* **БѣДНѢИ.**

БѢДНИКЪ ч. Бідняк, бідолаха: ѡ брата, хто не заплаче(т), ѡ его бѣдника ѡ то(м) слове (1489 *Чет.* 318 зв.); Вы и(х) пота, мѣшки по(л)ны гро(ш)ми, золоты(ми) тала(р)ми..., напыхаете..., а тые бѣдници шелюга за што соли кѣпити, не маю(т) (1598 *Виш. Кн.* 273); а до когѡжъ ѡпый бѣдникъ оутече(т)са, шѡкаючы надѣи (Острог, 1614 *Тест.* 164).

БѢДНИЦА ж. Бідолаха, неборачка: ѡна бѣдница... миро емоу на голову оузлила (1489 *Чет.* 115); ѡна бѣдница заплакавши ѡ своихъ нечисты(х) дѣле(х) (Там же).

БѢДНО присл. У біді, нещасті: пастыре если и ве(л)ми срого и бѣ(д)но за себе и за овца своа мѣчитиса бѣдѡ(т), што за пожито(к) овца(м), ѡ(т) и(х) веліко бѣдного мѣчѣнїа, коли и(х) ме(н)ше(му) помочи не могѡ(т) (1598 *Виш. Кн.* 285); Животѡмъ Житейскимъ брѣдитиса маємо, якъ веліце шкодливымъ и до згѣбы вѣчнои скѡрѡ и бѣднѡ провадачимъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 14);

у руїні, в запепаді: Претѣжко(ст) гѡркои скорби до(м) бѣдно стрѣхлѣлы(и), ѡпѡсти твой мѣрны(и) гма(х) ѡкрѣтне збогѣлы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 12).

Див. ще БѢДНѢ.

БѢДНОТВОРЕНИЕ с. Штучне творення бідности: Не сам ли Христос и его ученицы перво образом добродѣтельным, таже терпѣнием, в себѣ избраженным, потом и наказанием кротким, а не бѣднотворением к вѣре приводили (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 166).

БѢДНОТВОРИТИ дієсл. недок. Сїяти, творити біды, нещастя: Аще же и еще не послушают, сакрамент христов обезчестѣте, на землю пролѣйте и погами поперѣте и потопчѣте, церкви запечатуйте и от всѣхъ стран бѣднотворѣте и досаждайте, да поне сими бѣдами и досадами повинутся поклонитися... костелови римскому (1588-1596 *Виш. Кн.* 149).

БѢДНЫЙ, БЕДНЫЙ, БІДНЫЙ, БѢДНИЙ, БѢДЬНЫЙ прикм. 1. Бідний, убогий: И такъ бѣдныи чернци с плѣчемъ ѡ(т)ѣхали (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); прошѡ, абы... беднѡю вдовѡ и дети ее въ ласкавой ихъ ѡбороне своей мети рачили (1577 *AS VI*, 76); бідныхъ подданныхъ, у которыхъ знайдовать ничего не могли, били, мордовали (Луцк, 1620 *АрхОЗР* 6/1, 422); Пси лизали стрѣпы егоѡ:

милосерднѣйшими и ласкавшими пси, жебраковѡ бѣдномѡ ставатъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 598); быламъ нѣкогда, славна и богата, а ннѣ бѣдна, безчѣсна (Чернігів, 1646 *Перло* 158); Бѣдный. Miser (1650 *ЛК* 431);

у знач. ім. Бідняк, бідний: босого приобди, бѣдного помилоуи (1489 *Чет.* 19); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ посилуй ся, ать наповнить ся хыжа моя (XVI ст. *НЄ* 168); Гроша не бралъ въ рѣки... Мѣлъ въ Реестрѣ въ пѣматѣ всѣхъ бѣдныхъ збогѣлыхъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 13); бѣдныхъ и бе(з)домныхъ введи въ домъ свой (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67); бѣдномѡ дана єсть свѣтлость, а живѡтъ тѣмъ которѡи сѡтъ въ гѡркости дѣши (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.).

2. (з відтінком співчуття) нещасний, бідолашний: не вѣдаєшь бо бѣдныи члѣвче. коли смерть какъ татѣ прииде(т) (1489 *Чет.* 369 зв.); та(к) емоу засмаковала ѡбе(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣлъ... и дорадѣлса вѣчна(г) оупа(д)коу своего, и(ж) са и на(м) при не(м) достало бѣ(д)номуу пото(м)с(т)вѡ его (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 5, на полях); А штожъ ишого овцамъ бѣднымъ, видечы такову недбалость пастырей своихъ, чинити было годно въ томъ розерванью? (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 114); коли узрѣвъ [Христосъ] тоты люде убогыи и бѣдныи, не извѣдовавъ ихъ много (в ориг. моногѡ. — *Прим. вид.*),... лише тулько рюкъ (XVI ст. *НЄ* 171); Охъ мнѣ нѣпѣдномѡ, кѡ ѡ(т)хожѣнью сме(р)тѣльномѡ волокоу(т) ма бѣдного (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); Не то са маєтъ розмѣти, литерѡкѡве бѣдныи; кгда бы васъ запытаѡ ѡ то, хто правдѣвѣи мѡвить ѡ цр(с)твѣ сїа бжѣго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 44); Присмотрѣтеса, якъ по многихъ повѣтахъ бѣднїи мѣщане, же имъ поотбирано въ мѣстѣхъ церкви, въ домахъ, поляхъ и лѣсахъ набоженство свое... отправляютъ! (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 929); Ово дїаволь котрїй якѡ Лѣвъ рыкаєтъ, Кгда бѣдного члѣка поглоти(т) шѡкаєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 30); ѡ бѣдны(ж) нашѣ оубогыи дѣто(ч)кы. Лѣпше бысте са не родили (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 143); Гѡре мнѣ // бѣдномѡ, бѣда мнѣ нещѣсномѡ, ижъ мѣне бѡжскаа мѡцъ потлѣмїла (серед. XVII ст. *Хрон.* 423); *Образно:* душу мою бѣдную грѣшную до ласки

своей Святой прияти рачиль (Краків, 1595 АСД I, 197); Ср(д)це мое бѣдное мѣзерне стрѣхлѣло (Львів, 1631 Волк. 22).

3. (такий, як у бідняка) бідний, мізерний: попо(в) хота(и) є(ст) достатокъ, але бѣдный ихъ пожитокъ (к. XVI-поч. XVII ст. Кн. о лат. 129 зв.).

4. Хворий, кволий: Врѣдны(и): Вродовѣтый, бѣд- ный, маломощный, оулѣмный, хрѣмый (1627 ЛБ 17).

5. Нещирий; нікчемний: ѿ бѣ(д)ное(ж) твое ве- сѣ(л)є (п. 1596 Виш. Кн. 257); всемѣ свѣтѣ свою не- схвалѣню оцѣкровѣти оусилѣешъ згѣдѣ, азѣжъ не явны тоєє вѣшее бѣдное згѣды ѿвоцы по всемоу томоу панѣствѣ (Острог, 1598 Отп. КО 15 зв.).

Див. ще БѢДУЮЧІЙ.

БѢДНѢ, БѢДНЕ присл. Те саме, що бѣдно: По влицахъ хорые, бѣдне са скитѣли, и пре(!) ѿбѣзство с тажки(м) болемъ ѿмирали (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 7); Бѣднѣ. Calamitose. Miesere (1650 ЛК 431).

БѢДНѢЙШИЙ прикм. в. ст. Страхітливѣиший, страшнѣиший: Вѣмъ, вѣ(м), вѣ(м), ѣко бѣднѣйши(и) и сро(ж)ши еще гла(с) нѣжели простаки, пастыре ѿслыша(т), и за ходота(и)ство погѣбши(х) дѣпѣ... ѿ(т)вѣтъ невѣдомо(в)ный дѣти хота(т) (1598 Виш. Кн. 285).

Пор. БѢДНЫЙ.

БѢДНАТА мн. Бідолашки, діал. біднята: Бо- а(т)са бѣдната абы и(х) дѣти вѣ шкѣлѣ ни(ч) прик- рого не ѿтерпѣли (Височани, 1635 УЄ № 62, 17 зв.).

БѢДОВАНІЄ с. Бідування, горювання: Котѣ- рое Оучениковѣ на морѣ томѣ бѣдованіє, ѣкобы визерѣнкомъ было, бѣдѣ ихъ напотѣмъ ѿ(т) Жидѣвъ оутѣрплєныхъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 615).

БѢДОВАТИ дієсл. недок. Бідувати, горювати: А оучѣниковѣ знѣвъ на морѣ бѣдѣютъ и трѣвѣжатъ са якъ и перѣвѣи (Київ, 1637 УЄ Кал. 436); покѣи и ти- шинѣ... абы справѣвалъ, и зъ нѣпріязни бѣсовскоѣ бѣдѣючимъ намъ вѣ немъ и тѣмъчимъ рѣкѣ помѣчи абы подавалъ (Там же, 251); Образю: И мы... на солѣ- номъ... мѣри житіѣ сегѣ плаѣаемо, и вѣ мѣлѣ естѣс- мѣ мыслѣной... бѣдѣемо (Київ, 1637 УЄ Кал. 443).

Див. ще БѢДСТВОВАТИ.

БѢДРИНЕЦЪ, ВЕДРЕНЕЦЪ, ВЕДРѢНЕЦЪ, ВЕДРАНЕЦЪ ч. (назва рослини, *Pimpinella L.*) бед- ринець: Ведренець є(ст) зеліє добро и оужито(ч)по (XVI ст. УТ фотокоп. 4); пипинелла по ла(т)нски

...а по рѣ(с)ки ведрѣнецъ (XVI ст. Травн. 353); ріп- [p]inelia, бѣдринець трава (1642 ЛС 316).

БѢДСТВІЄ с. Те саме, що бѣда в 1 знач.: Че- ловѣкъ: Аще тая тривога, такая брань, таковое бѣдствіє пре(д) сме(р)тію, чтожъ по сме(р)ти бѣ- де(т) ? (Чорна, 1629 Диал. о см. 278).

БѢДСТВОВАТИ, БѢДѢСТВОВАТИ дієсл. недок. Те саме, що бѣдовати: мнѣго бѣдѣствѣмъ жекглѣрѣмъ на тѣмъ страшно(м) бѣрливѣмъ мѣрю (Почаїв, 1618 Зерц. 55); miseresco, is,... бѣдствую (1642 ЛС 270).

БѢДУЮЧІЙ дієприкм. у знач. ім. Бідолашний, бідний, нещасний: Незбѣжный побѣжности надѣ- чаєтъ са,... оубѣгѣи блѣгодарѣніѣ и вѣдѣчности, бѣ- дѣючій терплѣвости, немилѣсѣрдный мѣлости,... клѣмца и потѣврѣца правды (Київ, 1623 МКСВ 76).

Див. ще БѢДНЫЙ.

БѢЖАТИ, БЕЖАТИ, БѢЖАТЬ дієсл. недок.

1. (швидко пересуватися): проу(д)костю великою бѣжало вѣсе стѣдо по берегоу вѣ мѣре (1556-1561 ЛС 44 зв.); такъ же и сесѣ люде, што не бѣжати и не идуть до церкви, они вѣру Божую не могутъ добы- ти (XVI ст. ЛС 179); а ѿ(т)шѣ(д)ши проу(д)ко ѿ(т) грѣба и(з) страхѣмъ, и(з) радѣстію велѣкою бѣжали ѿповѣдати тѣе ап(с)ломѣ его (XVI ст. УЄ № 31, 41 зв.); ѿный за(с) его товаришъ не знаючи и(ж) са той вѣ цркви на мѣлтва(х) забавлѣєтъ: бѣжалъ скѣро до кѣта (поч. XVII ст. Пчела 7); зѣразъ ѿпѣстѣвши воли бѣжалъ за илѣю (серед. XVII ст. Хрон. 313).

2. Утѣкати: в первыи ча(с) нощи. и сами бежаша. да не постижни бѣдоу(т) водою (1489 Чет. 11); тог- ды котѣрѣи бѣдѣ(т) в жидѣ(в)ствѣ, нехѣй бѣжа(т) на гѣры (Вільна, 1596 З.Каз. 25); Гонзе, и гонзнѣвъ: Оушѣлѣ, ѣтѣкъ, ѣбѣгъ, або вѣмкнѣ(л)са, гонь- знѣ(л),... бежалъ (1627 ЛБ 27); Мелхисѣдѣкъ взѣрѣ былъ велми страшногѣ, и хотѣлъ Аврамъ бѣжѣти (серед. XVII ст. Хрон. 26).

3. Перен. (швидко текти, плинути) бігти: [...ѿбѣвѣщаю васъ, абы(с)тѣ] передѣ [мѣною]... стали..., у рѣчки албо ручая, котѣры(и) чере(з) гостинѣць с Кѣпачева до Кієва идучи бежи(т),... на котѣромъ се збѣгаю(т) пѣты кгрѣнѣтовѣ добръ вашихъ поменѣныхъ (Шумськ, 1638 ККПС 176).

Див. ще БѢГАТИ, БѢЧИ.

БЪЖЕЛЕЦЬ ч. Те саме, що бѣглець: Бѣжѣле(ц): Бѣглѣцъ, бѣгоунъ, збѣ(г) (1627 ЛБ 13).

Див. ще. БЪГАТЕЛЬ, БЪГУНЪ.

БЪЗДНА *див. БЕЗДНА.*

БЪЗЕНТОВАТИ, БЪЗЕНЬТОВАТИ *дієсл. недок. (мад. bizonyít)* (кому, чим і без додатка) свідчити, засвідчувати: А Иисусъ рюкъ ему: "Што бы есь не убивъ, и курварство не учинивъ, и не укравъ, и ужу не бѣзентовавъ" (XVI ст. *НЄ* 10); Якъ бѣзентуетъ святей Матѣ. (Там же, 22); Симъ евангеліомъ нынѣшнѣмъ бѣзентую: видишъ, Лазаръ умеръ, чомъ бывъ вѣрный, та бывъ понесюнь у пазуху Авраамови у царство небесное (Там же, 149).

БЪЗМЕНЬ *див. БЕЗМЕНЬ.*

БЪЗОВАНЬ ж. (*мад. bozovány*) Надія: Дѣла любве Божій и усякую досаду што бысь притерпѣл, члѣвче хрестяниине, и кортанъ усякую безъ гнѣва; тогды твоя бѣзованъ не посоромитъ ся передъ Богомъ, и не погыне (XVI ст. *НЄ* 78).

БЪЗОВАТИСЯ *дієсл. недок. (мад. bízik)* (на кого) надіятися: Май переже пагай знаетъ каждый члѣвкъ, на кого приходитъ якая неволя... ци имаме вѣру правую ико Богу, ци бѣзуемъ ся на Бога выдъ усеи душѣ (XVI ст. *НЄ* 61).

БЪЗОНШАДСТВО *див. БЪЗОНШАНСТВО.*

БЪЗОНШАКЪ *див. БЪЗОНЪШАГЪ.*

БЪЗОНШАСТВО, БЪЗОНШАДСТВО с. (*мад. bizonyság*) свідчення: сесе естъ ученикъ бѣзонъшагъ за сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ правое его бѣзоншаштво (XVI ст. *НЄ* 44); Вѣра правая не гадаеть, тай не сокотить дяку погыбели, у кого естъ доброе бѣзоншадство безъ страху, якъ годить(ся) хрестянинови (Там же, 110).

БЪЗОНЪШАГЪ, БЪЗОНШАКЪ ч. (*мад. bizonyság*) свідок: сесе естъ ученикъ бѣзонъшагъ за сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ правое его бѣзоншаштво (XVI ст. *НЄ* 44); будете ли бѣзонъшагы у Ерусалимѣ (*в ориг. Ер(с)ѣсалимѣ. — Прим. вид.*), и не лише у Ерусалимѣ, али у сюй Іудей и Самаріи до кунѣця земли (Там же, 73); про то и потумъ не могли мовити жидове, ажъ хотѣвъ панѣства, якъ вадили на него тоты кривыи бѣзоншаки напередъ Пилата (Там же, 114).

БЪКА ж. (*стп. bika, сви. Bicke*) (*ручне знаряд-*

дя для подрібнення та розколювання твердих тіл, кам'янистого ґрунту) кирка, *діал.* джаган: бѣкъ і еде(н) остры(и) конє(ц) а дрѣги(и) плєскаты. Зась бѣкъ гѣмба коньци о(с)т(р)ы(и) (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 11); 10 бѣкъ стали(л) и острылъ (Львів, 1628 ЛСБ 1051, 5 зв.); о(д) преробєна бѣ(к) и сталєна и(х) ко(н)цовъ а(н)дрєєви и якѣбови мѣла(р)чыко(м) о(д) тєсана посадъки и сажѣна *фг.* 4 и 6 (Львів, 1634 ЛСБ 1054, 16).

БЪЛАНЪ, БИЛАНЪ ч. *Діал.* Білан "блондин". Вл. н.: Павло била(н) (1649 РЗВ 17 зв.); Петро Бѣланъ (Там же, 372).

БЪЛАСЪ ч. *Діал.* Білас "назва рослини". Вл. н.: На прю(д)мисю сы(н) старшѣи заплати(л) до(л)гѣ небощико(в)ского... // добра(н)скомуу зло(т) вѣ. бѣласови зло(т). д. (Одрехова, 1607 ЦДІАЛ 37, 16, 11); Стану(в)ши о(б)ли(ч)не... Лавє(р) рома(н)ча... зєзна(л) и(ж) доброво(л)не пусти(л) лєшкови прє(з)виско(м) макухови купно свое котрое ма(л) и де(р)жа(л) за записє(м) о(д) васка прє(з)вискомъ бѣласа (Одрехова, 1611 ЦДІАЛ 37, 2, 17).

БЪЛЕНКИЙ, БЕЛЕНЬКИЙ, БЪЛЕНКЫЙ *прикм.* 1. Біленький: albulus, бѣлє(н)ки(и) (1642 ЛС 76).

2. У *знач. ім.* Біленький. Вл. н.: жалова(л) намъ ...пєсочинѣскы(и)... и(ж) де(и) по(д)данны(и)... гри(ц)ко бєлєньки(и) променалъ... жєрєбицу... котораа... 8 того грына... познана (Кременець, 1584 ЛІБ 5, II 4045, 72); Анѣтипъ Бѣлє(н)кы(и) (1649 РЗВ 442).

БЪЛИЙ *див. БЪЛЫЙ.*

БЪЛИКЪ, БЕЛИКЪ, БЪЛЫКЪ ч. *Діал.* Білик "білий пес", "білий гриб". Вл. н.: Иванъ Бѣликъ (1649 РЗВ 143); Пєдо(р) бєликъ (Там же, 168); Степа(н) Бѣлыкъ (Там же, 362 зв.).

БЪЛИЛНИКЪ, БЪЛИЛЬНИКЪ ч. Вибільник: о(д)ѣпаніє е(г)о было бѣло яко снѣгъ яко бы хѣто не мѣжєть бѣлил'никъ оубѣлити на зем'лі (1556-1561 ПЄ 159 зв.); Бѣліл'никъ. Dealbacio candidans uestes (1650 ЛК 431).

Див. ще БЪЛНИКЪ.

БЪЛИЛНИЦА ж. 1. Валяльня: fullonica, бѣли(л)ница (1642 ЛС 204).

2. Місце, де вибілюють тканину, пряжу і т.ін.: Бѣліл'ница. Sola[v]ium (1650 ЛК 431).

БЪЛИЛНИЧНИЙ *прикм.* Який стосується вальняльні: fullonius, бѣли(л)нични(и) (1642 *ЛС* 204).

БЪЛИЛО, БЕЛИЛО *с. (косметичний засіб)* білила: Несте(р) дмитровичъ... ме(л)...) //... бѣлила ши(л) постро(н)ковъ... за ко(п) Г̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 44 зв.-45); Стібіє: бѣліло (1627 *ЛБ* 234); А езавель оуслѣшавши ѿ вѣзде егѡ, пофарбовала очі свої бѣліло(м) и ѡхандѡжила гѡловѡ свою (серед. XVII ст. *Хрон.* 329 зв.); Бѣліло. Cerussa. Melinum. Lomentum (1650 *ЛК* 431).

БЪЛИТИ, БЕЛИТИ *дієсл. недок.* 1. (що) (робити білим, чистим) білити: вода // зъ нѣа схѡдачи, ѡ(т)живлѣеть и кѡрмитъ... дѣрева и травы... розмаѣтыѣ скѡтки выдаѣтъ: цвѣты, ѡншіѣ бѣлѣтъ, ѡншіѣ чернѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 261-262); Вода зъ нѣа схѡдачи...розмаѣтыѣ скѡтки справдѣтъ; бѣлѣтъ, чернѣтъ, червѡнѣтъ (Там же, 324); albo, as, бѣлю (1642 *ЛС* 76); *Образю:* хсѣ... ѡмывае(т) на(с), чистѣе снѣга бѣлѣтъ (1489 *Чет.* 124 зв.).

2. (що) (вибілювати у воді і на сонці) вибілювати, білити: подле фолварку Троецкого над Стыромъ наехали жонку наемную Троецкого и хлопца моего Миколинского, которые полотна белили, и зараз за ними и з рогатинами гонити почали (Луцьк, 1575 *АрхІОЗР* 8/VI, 424); Бѣлю на сѡлнцы. In[s]olo (1650 *ЛК* 431).

БЪЛИТИСЯ *дієсл. недок.* Білитися: albeo, бѣлюся (1642 *ЛС* 76).

БЪЛИЦА *ж.* 1. Назва рослини: argemisia, бѣлица зелиє (1642 *ЛС* 93).

2. Назва тварини: botrys, бѣлица че(р)нобѣлая (1642 *ЛС* 104).

БЪЛКО *ч. Діал.* Білко "кличка собак білої масті", "біла опукла оболонка ока". Вл.н.: Кѡзма Бѣ(л)ко (1649 *РЗВ* 128).

БЪЛМАЧЬ *ч.* Більмастий, *діал.* більмач, більмак. Вл.н.: рокѡ тогожъ... Пришла пани лукашева Крама(р)ка... С пано(м) ивано(м) бѣлмаче(м)... Прося(ч)... абы... панове бра(т)ство ла(с)каве еи рачили прийняти на манастирь в старости (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2).

БЪЛМО, БЪЛЬМО *с.* Більмо: проказы, и глѡхоты... полѣчыла... а набѣрзѣй дѣшѣвныя страсти оуздоровлѣлъ, тогѡ Источникъ... очныи бѡлести,

бѣлма и затѣклости... злѣчыла (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); желчь помогае(т) на мѣзанье бѣчью вѣ котѡры(х) бы бѣло бѣльмо и бѡдѡ(т) оуздоровлены (серед. XVII ст. *Хрон.* 387); Бѣльмо во бѣѣ. Ablugo (1650 *ЛК* 431).

БЪЛМОКЪ *ч.* Назва рослини: argemone, бѣльмо(к) зелиє (1642 *ЛС* 91); concordialis, бѣ(л)мо(к) трава (Там же, 133).

БЪЛНИКЪ *ч.* Те саме, що бѣлильникъ: И вывел их на горѡ высокую ѡсобно едины и прѣобразилъся предъ ними. ѡдѣянїе его бѣло бѣло велмі ѡко снѣгъ, яковых то не может бѣлник оубіліти на землі (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 58).

БЪЛО, БЕЛО *присл.* Біло: болшее зимно в томѡ и(х) квѣтню показѡючи, анижли вѡ ѡныхъ м(с)цехъ прошлыхъ было, а звлаща ихъ недели бѣлое, где и чорномѡ мѡсело быти подѡ носомѡ бѣло (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); А коли ѡкрила вѣрхъ земли оуказѡлося бѣло ѡко насѣнье, а свѣтло ѡко лѣдъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.);

біло, чисто: е(ст) вѣда але ро(з)ли(ч)ныи рѣчи чина(т) са в не(и) е(д)но чини(т) бѣло, дрѡгое чини(т) чрѣно (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 37 зв.);

білими нитками, біло: другая [запона] до образу сетчаная бело шитая (Пересопниця, 1600 *АрхІОЗР* 1/II, 296).

БЪЛОБЛЯШКОВЫЙ *прикм.* Обшитий білими бляшками: Єдвабница кгра(т)коватая бѣло бля(ш)-ковая, на ѡбра(з)... на пра(з)ники покладае(т)ся (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 68 зв.).

БЪЛОБРАДЫЙ *прикм.* Білобородий: Загадка философом латинским, людским, также и вслѣд тых погнавшимся, от лакомства прелестнаго, младенцем бѣлобрадым руским (1599-1600 *Виш. Кн.* 152).

БЪЛОБРОВЕЦЪ *ч.* Людина зі світлими бровами, білобровий. Вл.н.: Хома Бѣлоброве(ц) (1649 *РЗВ* 4 зв.).

БЪЛОВЗОРИСТЫЙ *прикм.* Який оздоблений узором, орнаментом білого кольору: Пара коновочо(к) ѡбѣ равно(и) ваги... в серо(д)ку з рѣжы(ч)ками на сто(л)ца(х) пукла(с)ты(х), самыє бѣловзори(с)тыє важа(т) бѣ(з) пѣ(л)тора лѡта гривень 3 (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18).

БЪЛОГЛОВА *ж. (стп. białogłowa)* жінка: Чи

есть въ Луцку бѣлоглова, якъ та пани ключникова? (Луцк, 1575 КС XXV, 98).

БѢЛОГОЛОВСКИЙ, БЕЛОГОЛОВСКИЙ, БЕЛОГОЛОВЪСКИЙ, БѢЛОГОЛОВСКІЙ *прикм.* 1. (який стосується жіночої статі) жіночий: марѣша се(н)ковая... скаржилася на шлекшую вдову... и(ж) дала шлекшо(и)... Просто(г) поло(т)на на шмъ кошуло(к) бѣлоголо(в)ски(х) (Львів, 1607 ЛСБ 1046, 2 зв.); по(з)ваны(и) побра(л)... поло(т)на бело(г) хлопъски(х) кошу(л) и бѣлоголо(в)ски(х) ро(з)маитого шито(г) (Вінниця, 1610 ЛНБ 5, II 4052, 150); въ томъ склепѣ rozmaityxъ шатъ есть и жолнерскихъ и бѣлоголовскихъ (бл. 1626 Кир. Н. 21); На(д) всѣ иншіи бовѣмъ цноты бѣлоголовскіе, якъ Лилѣа mezi квѣтами, молчаніе свѣтло сїаєтъ (Київ, 1646 Мог. Тр. 934); тамъ же речей набрано бѣлоголовскихъ, хустъ rozmaityxъ, сермягъ,... на золотыхъ двадцать (Кременець, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 142); У Микиты Ту(р)чына... сукня з аксамито(м),... сукма(и) бѣлоголовъски(и) оди(и) (Житомир, 1650 ДМВІІ 194); пожикъ бѣлоголовский *див.* **НОЖИКЪ**; стагъ бѣлоголовский *див.* **СТАНЪ**.

2. У складі вл.н.: логъ бѣлоголовский: вели дѣбровою... и привели к логѣ бѣлоголо(в)ско(мѣ) (1546 ОГ 83 зв.).

БѢЛОГОЛОВЪ *прикм.* у знач. ім. Білоголовий. Вл.н.: Иванъ Бѣлоголовъ (1649 РЗВ 378 зв.).

БѢЛОГУБЕЦЪ ч. Людина зі світлими, білими губами. Вл.н.: Остапъ Бѣлогубе(ц) (1649 РЗВ 399).

БѢЛОЗОРЪ ч. Назва риби: Бѣлзоръ рыба. Gurofal(c)o (1650 ЛК 431).

БѢЛОКЪ¹, БЕЛОКЪ ч. (яйця) білок: кимигъ... мѣлко толченъ и смѣше(и) з бе(л)ко(м) яичнымъ и прикладывае(м) ко отокѣ очномѣ (XVI ст. Травн. 137); albugo, бѣ[л]мо, бѣлю(к) в я(и)ицы (1642 ЛС 76).

БѢЛОКЪ² ч. (очей) білки: Бѣлѣкъ во оцѣ. Album oculi (1650 ЛК 431).

БѢЛОНОЖЪКА *див.* **БЕЛОНОЖКА**.

БѢЛООБРАЗНЫЙ *прикм.* Білий: Названа тежъ есть црковъ хва, раемъ вторымъ абовѣмъ, в ней есть всакаа сладость и роскошъ дхвпаа гоине оплывающе, и цвѣтѣве бѣлообразныи, неоувадае-мои красоты (Почаїв, 1618 Зерц. 51 зв.).

БѢЛОПАСКОВАТЫЙ *прикм.* (про тканью) (який має білі смуги) білосмугастый: завѣса на ца(р)ские дверѣ... двѣ є(д)вабнички... до образѣ праздничного нале(ж)ные бѣлопасковатые (Львів, 1637 Інв. Усп. 68 зв.).

БЕЛОПСТРЫЙ *прикм.* Пістряво-білий: Фело(н) на че(р)воно(м) полю га(т)ласово(м) злогоглавые квѣты бѣлопстрые (Львів, 1637 Інв. Усп. 53 зв.); фело(н) на зелено(м) полю га(т)ласово(м), злогоглавые квѣты и бѣлопстрые, на задѣ бляшка (Там же, 54).

БѢЛОСРѢБРНЫЙ, БѢЛОСРИБРНЫЙ *прикм.* Срібно-білий: лыже(ч)ка бѣлосрибная тоє важы(т) гривну (Львів, 1637 Інв. Усп. 6); Пара лѣхтаровъ бѣлосрѣбрны(х) роботы фи(р)циковано(и) (Там же, 16).

БѢЛОСТЕНЪ *прикм.* Білий: кретонѣсь по ла(т)... та трава ро(с)те(т) по(д)лѣ мора...а листіє тоє травы и цвѣто(м) собою є(ст) бѣлостенъ (XVI ст. Травн. 150).

БѢЛОСТЬ ж. Білість, білизна: Оба(ч)те тоу(т) сліпце бо(з)ства ѡболош(к) тѣла оударивши, дівного и зацного преображеніа дѣгоу, живыми фа(р)бами, бѣлости, свѣтлости... приошдобрѣндоу, тепе(р) выводачого (поч. XVII ст. Проп.р. 270); Вопрѣсь. Осѣбы хлѣба и вина, якѣ то бѣлость, ѡкрѣглость, твѣрдость, смѣкъ, квасно(ст), в тѣй таинѣ, если сѣтъ на тѣлѣ хвѣмъ, или на хлѣбѣ (Львів, 1642 Жел. 0 тайн. 12); Спытѣймѣ(ж) южъ Домовникѣ(в) порѣдны(х) якъ ѡны бѣлости добывають в хлѣбѣ (Київ, 1648 МІКСВ 348); бѣлость. Albedo. Ablor. Candor (1650 ЛК 431);

(про обличчя) блідість: Бѣлость твѣри (Уж. 1645, 75 зв.); У порівн.: Начал девицу называти солнцем, яко подобно тому сличностью красоты свѣтит; начал звати златом и серебром, яко румянность з бѣлостью в лице цветет (1600-1601 Виш. Кр. отв. 164).

БѢЛОУСЪ, БЕЛОУСЪ ч. Біловус, білоус. Вл.н.: Въ Смоленѣ Белоуса, зъ волоками трыма,... зоставуемъ (Полонна, 1601 АрхІОЗР 6/I, 285); Федо(р) бѣлодѣсь (1649 РЗВ 171).

Див. ще **БѢЛОУСЫЙ**.

БѢЛОУСЫЙ *прикм.* у знач. ім. Білоус, біловусий. Вл.н.: хвѣдо(р) белоусый (1649 РЗВ 328 зв.).

Див ще БЪЛОУСЪ.

БЪЛОЦЕРКОВЕЦЪ, БЕЛОЦЕРКОВЕЦЪ ч.

(мешканець Білої Церкви або виходець із неї) білоцерківець. Вл.н.: васи(л) бѣлоце(р)кове(ц) (1649 РЗВ 12); Иванъ белоце(р)ковецъ (Там же, 441).

БЪЛУНЪ ч. Назва рослини: *symtonia[n]um*, бѣлунъ трава (1642 ЛС 391).

БЪЛШИЙ *прикм.* Те саме, що бѣлѣйший: Ве-сѣлы ѡчи его нѣжъ вино, а збѣы егѡ бѣлше нѣжъ молоко (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.).

Пор. БѢЛЫЙ.

БѢЛЫЙ, БЕЛИЙ, БЕЛЫЙ, БИЛЫЙ, БѢЛИЙ, БѢЛЪ, БѢЛЬ *прикм.* 1. (який має колір молока, снігу, крейди тощо) білий: одежа твоя бѣла аки снѣгъ (1489 *Чет.* 313 зв.); е(р)ма(к) бѣлы(и) мура(в)ски(и) со шпурами чо(р)ными е(д)ва(б)ными (Київ, 1501 ЦПБ II, 20651, 1); Кѡхъна с коминомъ мѡрованымъ в не(и) естѣ светлѡчѣка з белою печью (1552 *ОКр.З.* 149 зв.); бѣлѣ же зрѣкъ его яко млѣнїй а ѡдѣянїе егѡ бѣло яко бы снѣгъ (1556-1561 *ПЄ* 122); скрыня бѣлая старая (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 6); четве(р)ты(и) ризы бѣлы(и) адамашковы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); два мужеве стояли напередъ нихъ у одежѣ бѣлуй и рекли (XVI ст. *НЄ* 73); а са(м) то(и) цвѣтъ собою бѣль (XVI ст. *Травн.* 194 зв.); Сиби(л)ла... ходѣла... вѣ плѣщѣ бѣло(м) почтиво(м) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75); оубирѣ его бѣлѣй якъ снѣгъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); по(з)ваны(и) побра(л)... поло(т)на бело(г) хлопѣски(х) кошу(л) (Вінниця, 1610 *ЛПБ* 5, II 4052, 150); поѡдѣвѣлиса на стѡмѣ кр(с)щенїю в шѣты бѣлые несмертѣлности (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); А печать носить на воску бѣломъ — образъ Петра апостола со крестомъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1157); А якъ финїкъ простѣ и корѡю обрѡслѣй, а на верхѣ ро(ж)чкїй мѣетъ бѣлыгъ и острѣстыгъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 184); вѣсь лю(д) нехѣй вѣде во одѣжди бѣлой (серед. XVII ст. *Хрон.* 405); бѣлая хуста **див.** **ХУСТА**; бѣлое платѣ **див.** **ПЛАТЕ**;

у знач. ім. с.р. бѣлое (про напїй свѣтлого кольору) біле: тое горелѣки пит не хотел, пытаючисе: што то бѣлого в келишку? (Луцьк, 1631 *АрхїОЗР* 8/III, 584); з бѣлого черное (чорное), а з черного (чорного) бѣлое перетворяти (показовати) —

(робити (видавати) щось не так, як насправді, а на-впаки) робити з білого чорне, а з чорного біле: залечаю вам,... и пораду даю, чего ся учити имѣют,... по грамматицѣ же во мѣсто лживое диалектики (з бѣлого черное, а з черного бѣлое перетворяти учащее) тогда да учат богомолѣбного и праведнословнаго Часословца (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); латинский костел тую хитрую догму в себѣ основал, абы прѣнїем з бѣлого чорное, а с чорного бѣлое, яко за власную истоту перетворяючи, показовал (Там же, 208);

(про шкіру і волосся людини) світлошкірий, світловолосий: Милѣи мои бѣлыи а червенѣи, выборнѣи и съ тысячей (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); Dopynu, dyvoňko, Štefan vojvoda, J vzať dyvoňku, zabil ji ručku (1571 *П. про воєв.* 416); и(х) ѡсобы... сѣ(т) бѣлого тѣла волосы половеѣ, очи великіе маютъ (1582 *Кр. Стр.* 48); Тѣкъ ижѣ, вѣше(д)ши кѣ вѣмъ арабчикъ чо(р)ный, выходитъ ѡ(д) вѣсъ Рѣсиномъ бѣлы(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3 нenum.); Якъ дѣти маютъ волосы бѣлии поки не маю(т) теле(с)ной горячо(с)ти, так же по старо(с)ти будутъ сивѣти, гдижѣ ихъ горячость проминаетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 545);

сивий: его... волосы бѣлы яко во(л)на бѣла (XVI ст. *КАЗ* 595); Процвѣль... сѣдинѣми ч(с)тными я(к) снѣгъ бѣлогѡ вѡлоса (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 26);

(про шерсть і оперення) білий: Потом дей едѣчи он до Черкасъ взал в него кѡ потребе своей... валаха бѣлого (Вільна, 1555 *AS* VI, 17); за бѣлого кречета деса(т)... рубле(и) (1566 *ВЛС* 99 зв.); по(д) ни(м) ко(н) бѣ(л) го(р)чи(т)кова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88); То(т) теды кроль не во(з)ники маючи кѡнїй бѣлыхъ, анѣ на возѣ зѣ злѡта... прїйде(т) соудїти свѣтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 50); Анѣдрѣй Адаменко... сознал..., иж проминял клячу... на коня бѣлого (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 25); побережнїки и лесѣнїчыє Житомерѣскїє, презенѣтовали передѣ урадомъ нинѣшнїмъ... клячѣ, засѣ, ѡдѣну гнедую, белую (Житомир, 1650 *ДМВН* 214).

(доброго гатунку, високоякісний) білий: а бѣлое соли котораа чере(з) подолье приходитъ з воза... по триста головаже(н) (1552 *ОКЗ* 18 зв.); муки бѣлое меро(к) двѣ (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/1с, 1921,

б зв.); кѣпи за два штибры частю бѣлого и частю челядного хлѣба (к. XVI ст. *Розм.* 8); бѣлаа мѣка бѣде офѣра ѣй (серед. XVII ст. *Хрон.* 115); белая рыба *див.* РЫБА.

3. (про приміщення з комином) некурний, білий: зъ двора, вышѣдши ку ставу, лазня белая (Веледники, 1595 *АрхІОЗР* 6/І, 246); у избѣхъ белыхъ замѣки поодбиваны (Володимир, 1604 *АрхІОЗР* 1/VI, 348); двери до сеней и до избы белое высечонные (Житомир, 1618 *АрхІОЗР* 3/І, 224).

4. (про дорогий камінь) прозорий, білий: та(м)же пе(р)сте(н)ко(в) золотыхъ три. ѡди(н) бо(л)ши(и) з шме(л)це(м)... дръги(и) ме(н)ши(и) з ту(р)кѣсо(м), трѣти(и) з діаме(н)тико(м) бѣлымъ че(с)ки(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* І-1, 262); Нарѣчница ме(н)шая... двои(с)тая, спо(д)няая нецо злоти(с)тая, а ве(р)хняя вся з сме(л)цо(м) бѣлы(м) и лазѣровымъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5).

5. (про метал) сріблясто-білий: є(д)на кади(л)-ница срібѣрнаа бѣлаа (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Келихъ бѣлий з приборѣми, з защипками и з завѣсами (Пересопниця, 1600 *АрхІОЗР* 1/VI, 297); епетрахе(л) нендзовы(и) з бѣлою бле(ш)кою (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 78);

у *знач. ім. мн. бѣлыє* — срібна грошова монета: тые імѣна... продали есмо... князю Федорѣ... за чотыри тисачи коп грошей... личбы Литовское, личачи в каждый грош по десети бѣлыхъ (Володимир, 1542 *АС* IV, 312); Пѡвѣненъ ко(ж)ды(и) братъ до скри(н)ки бра(т)ское по д бѣлыхъ дати (бл. 1623 *ПВКРДА* І-1, 42); бѣлое железо *див.* ЖЕЛѢЗО; бѣлый талѣрь *див.* ТАЛѢРЪ; пенези бѣлыє *див.* ПЕНѢЗЬ.

6. Світлий, ясний: посеред бѣлого дня *див.* ДЕНЬ.

7. *Перен.* Високоморальний, чистий, добрий: нехѣй... Вѣла Рѣзѣмъ слѣхѣетъ, Разлічны(х) фарбъ ѡхѣтне нехѣй додавае(т). Трѣба чирвѣнои любви, зелѣнои красоты,... бѣлои видѣрней чистоты (Львів, 1631 *Волк.* 29).

8. Який носить білу рясу: нехѣй са в кракове клѣбана жидѣка, мнѣха бѣлого ѡ(т) стѡй трѡйцы, што по канонизацію стѡго яцка до рѣмѣ ездѣ(л) сѣмнѣне(м) его обовазѣвши спытае(т) што за тою

канонизацію вѣдавъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172 зв.).

9. Уживається як складова частина ботанічних термінів: бѣлая венедикта, бѣлая лилия, горчица бѣлая, чемерица бѣла: коли ѡгневаа немо(ч) дръжати боуде(т) вѣзми бѣлои венеди(к)ты корѣ(н) или былинѣ я(ж) на(д)щеср(д)це... боуде(т) з(д)равъ (XVI ст. *УТ* 3); ѡ(т) бѣлои лилии... принеси два к(г)арцы (к. XVI ст. *Розм.* 14 зв.); горчица бѣлаа... та трава двѣма обычаи росте(т) (XVI ст. *Травн.* 188 зв.); чемерица... є(ди)на бѣлаа... дръгаа чрѣна (Там же, 195 зв.).

10. У *знач. ім. білий*: Вл.н.: Жукъ Бѣлий винень тридцет пет копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); Федѡ(р) Бѣлы(и) (Володимир, 1628 *ТУ* 283); Ива(н) бѣлы(и) (1649 *РЗВ* 26 зв.); Лѣско бѣлый (Там же, 189);

у складі вл.н.: Бѣлая Криница: от того места по сей стороне, не переѣжаючи Олшаницы, берег тое Олшаницы на Белую-Криницу (Володимир, 1569 *АрхІОЗР* 8/VI, 252); Бѣлая Русь — Білорусь: Року 1393 Витовтъ,... Орши и Витебска на Бѣлой Руси добылъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73); Бѣлая Церковь — Біла Церква: пришедши поганство Татарове подъ Бѣлую Церковь, все стадо животины... взяли (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* І, 146); Бѣлое море — Біле море: ѡ(т) заходѣ Бѣлого мѡра и Венѣцкихъ и Рѣмскихъ са тѣкаетъ граніць (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Белое Поле: арендовали есмо имена наши... село Куты, село Белое Поле... пану Кгецу Перцовичу (Полона, 1601 *АрхІОЗР* 6/І, 284); Бѣлыє Береги: вели насъ смѣжалиною... ѡ(т) волчка врычыща до белыхъ береговъ (1546 *ОГ* 56 зв.); село бѣлыє береги (1552 *ООвр.З.* 111); Бѣлый Камень: мы, комисаре,... повывадали,... пана Ерѡни(ма) Го(р)пѡстаа,... урочище(м) у ку(р)гана Белого Камена (Житомирщина, 1597 *ККПС* 87); Бѣлый рукавъ: ѡтъ мытника болота... //... кѣ врычыщѣ Беломѣ рѣкавѣ (1546 *ОГ* 92-92 зв.); Бѣлый-Сток: село Бѣлый-Сток зъ замком (Луцьк, 1636 *АрхІОЗР* 1/VI, 714); бѣлая голова *див.* ГОЛОВА; белая челядь *див.* ЧЕЛѢДЬ; неделя бѣлая *див.* НЕДЕЛЯ.

Див. ще БѢЛЫЙ.

Пор. БѢЛШИЙ, БѢЛѢЙШИЙ.

БѢЛЬ, БЕЛЬ, БЫЛЬ ж. 1. (білі нитки, біла пряжа для мережива) біль: В котором, деи, возе моемъ было па(т) поставо(в) су(к)на мура(в)ско-го,... фаска покосту, ножи, бе(л), желѣзо бѣлое (Луцьк, 1564 ТУ 106); в которо(и) де(и) то(р)бе было... кошу(л) коле(н)ски(х) є(д)вабо(м) и бе(л)ю шиты(х) ѿ(с)мѣ (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 30); В бо(д)ни та(м)жо плáте белое жоны мое(и)... Кошу(л) коле(н)ски(х) до(л)ги(х) жоны мое(и) шо(л)ко(м) и бѣлю ро(з)шиваны(х) ше(ст) (1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); взяли... хустки три... две шо(л)комѣ чорнымъ вышиваны(х), а третья бе(л)ю (Житомир, 1584 АЖМУ 78); побрал... хустокъ з едѣвабем, вышиваныхъ зъ золотомъ и белю (Луцьк, 1601 АрхІОЗР 1/VI, 316); и оныє за-копали,... хусты белые, розмаитые, едвабемъ и бы-лю// шитые (Володимир, 1625 АрхІОЗР 6/І, 458-459).

2. Біла тканина: баграніца, бѣль (1596 ЛЗ 32).

БѢЛЬМО див. **БѢЛМО**.

БѢЛѢЙШИЙ прикм. в. ст. Біліший: Лице твое на(д) слѣще яснѣйше, и Рѣзы свой на(д) снѣгъ бѣлѣйше (Чернігів, 1646 Перло 73).

Див. ще **БѢЛШИЙ**.

Пор. **БѢЛЫЙ**.

БѢЛѢТИ дієсл. недок. Біліти: inalbesco, бѣлѣю (1642 ЛС 229); Бѣлѣю. Albesco. Albeo. Candesco (1650 ЛК 431).

БѢЛѢТИСА дієсл. недок. (виділятися білим кольором) білітися: позверхность одѣна его на(д) снѣгъ бѣлѣла са и ленила (Київ, 1637 УС Кал. 423).

БѢЛЮХНЫЙ прикм. (стп. bieluchny) біленький: и нашли та(м) жерѣла водѣ..., котóраа вода была бѣла якò молоко, а та́кой мо́цы была, ижъ те́жъ тѣла бѣлѣюхны... живѣла (серед. XVII ст. Хрон. 454).

БѢЛЯВЫЙ, БѢЛЯВИЙ прикм. Білявий: subcandid(us), бѣляви(й) (1642 ЛС 383); Бѣлявий. Subcandidus. Sübalbicans. Albidulus (1650 ЛК 431).

БѢЛЯКЪ, БИЛЯКЪ ч. Біляк. Вл.н.: Мищен҃ько билякъ (1649 РЗВ 170 зв.); Иванъ Мище(п)ко, Бѣлякъ, // Коханъ, Марти(н) чечѣга (Там же, 199 зв.-200).

БѢНДАЛИКЪ ч. (стп. bindalik) головний жі-

ночий убір, пов'язка: Главотáжъ: Бѣндаликъ, фа-цѣлитъ, хѣстка (1627 ЛБ 25).

БѢНѢТЕОВАТИ дієсл. недок. (мад. büntet) (кого) карати: Насадивши, пушовъ тамъ, выкудъ не прійдетъ борзо бѣнѣтеовати грѣшныхъ, а коли ся прибли(жи)въ часъ плодови у часъ пророческий (XVI ст. НС 127).

БѢРМОВАНЄ див. **БЕРМОВАНЄ**.

БѢРМОВАТИ див. **БЕРМОВАТИ**.

БѢРЬ ч. (мад. bér) плата, дар: Не ходи проси-ти, коли есь здоровъ, не лѣнуй ся, али роби, не бери бѣрь, албо даръ, нѣ силу людскую не спря-туй на ся безъ правды (XVI ст. НС 19).

БѢСЕДА див. **БЕСѢДА**.

БѢСИЛИЩЕ с. (місце забав, розваг) ігрище: Пласáлище, Игрáлище: ѣгриско. и бѣсілище, тб-ежъ (1627 ЛБ 83).

БѢСИТИСЯ, БЕСЕТИСА, БИСИТИСЕ, БѢСИТИСА дієсл. недок. 1. (діяти під впливом нечистої сили) біситися, шаленіти: которые нечистымъ дх̄ѡ(м) беселиса ис тыхъ бѣси выбегли (1489 Чет. 106); А Гѣ ко нему ре(к): оумьтѣи не требую(т) оумьтѣа вы чисти есте, але не вши(т)ци, единъ ѡ(т) ва(с) бѣси(т)са (XVI ст. УС Трос. 54); басchor, бѣшуся, буюя (серед. 1642 ЛС 99).

2. (бути в стані роздратування) біситися, люту-вати: ту(р)цы з ѣграми во(и)ну зачали и зѣмлю заперли а вы бисившисе потаѣмне дѣтели (1600 ЦНБ 476 П/1736, 46); та́ко и свѣ(т) тóй, ѡ(т) из-бы(т)ни(х) злостей лако(м)ства ѡ(т)рига́ю(т), бѣ-си(т)са и пѣни(т)са нечѣстотáми, и ѡ(т) заббѣйства игра́еть кривáвыми во(л)на́ми (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 234); Но и(з)бави на(с) ѡ(т) лѣка́вогò, міра сегò лестѣвогò,... Котóрѣй... Бѣ-ситѣса и пѣнитѣ; Блѣдними нечѣстотáми. А ѡ(т) дбѣйства, игра́е кривáвыми волна́ми (Чернігів, 1646 Перло 21 зв.).

Див. ще **БѢСНОВАТИСЯ, БѢСОВАТИСЯ**.

БѢСКУПЪ див. **БЕСКУПЪ**.

БѢСНИЙ див. **БЕСНИЙ**.

БѢСНИЦА ж. Розпусниця: басcheis, бѣсница (1642 ЛС 99).

БѢСНОВАНЄ, БѢСНОВАНИЕ с. 1. (стан хво-робливого роздратування) біснування: Але ви(д)жѣ

прото жадая а про(ш)д ласки... абы... на мене бѣ(д)-
нуюу възрѣти рачи(л): мене засмоученю оутѣшити
а въсвободити дѣщерь мою ѡ(т) бѣснова(н)а дѣа-
волскаго (Львів, 1585 УЄ № 5, 260 зв., на полях).

2. Розпуста, моральна розбещеність: Виждь, ко-
ли имѣет кто два сына или отрочища, и един, вож-
делѣнно расторг любовѣ домашнѣго пребывания
узы,... а другой отрок, възлюбив домовую лежню,...
и в прожноти всѣ часы жития изпурити любячего
костырствы и прочими бѣсновани и непотребствы,
не лучше ли радуешися... о оном, при цари обрѣта-
ющимся, нежели о домолѣжнѣ, с тобою пребыва-
ющим (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 243).

БѢСНОВАННЫЙ *прикм.* У *знач. ім.* Біснува-
тий, божевільний: Прото(ж) на(ш) хс̄ сп̄(с)тль гдѣ
хотачи чл̄(к) наоучити прыше са(м) пости(л) са...
а потѣмъ за(с) повидѣти рачи(л) его с̄таа мл̄(с)ть...
для ѡного бѣснова(н)ного (XVI ст. УЄ № 29519,
14).

Див. ще БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНЫЙ.

БѢСНОВАТИСЯ, БѢСНОВАТИСА *дієсл. не-*
док. Те саме, що бѣситися в 1 знач.: г̄и зм̄йлѣ(и)-
са... на(д) сп̄о(м) мои(м) поне(ж) на по(в) м(с)ць
бѣснѣтса (XVI ст. УЄ № 29519, 94 зв.); хс̄ //...
ѡного ѡца которого то сп̄ь бѣснова(л)са пре(д)
вши(ст)кыми невѣрѣство его ѡбличае(т) бо(л)ше
нѣжли ап̄(с)ло(в) свои(х) (к. XVI ст. УЄ № 31, 152
зв.-153); ѡтѣцъ... до // Ха̄ приходитъ, а... сына... хо-
рѣбѣ ѡповѣдае(т),... ижъ на по̄вый мѣсацъ бѣснѣ-
е(т)са (Київ, 1637 УЄ Кал. 139-140); Бѣснуюся.
Inoamo. Furrore. Corripior. Fur(i)o (1650 ЛК 431).

Див. ще БѢСОВАТИСЯ.

БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНОВАТІЙ *прикм.* 1. (за-
полонений бісом) біснуватий, божевільний: прото
избавите(л) нашъ... лоунаци(х) же са называе(т)
ты(х) которіи сѣгъ заражены ѡ(т) дѣа неч̄(с)того
то е(ст) бѣсноватыи (к. XVI ст. УЄ № 31, 105);
Слѣшне бы тѣды, протівко тѣхъ, котѣрыи ѡ(т)
Стѣхъ ѡпѣвъ бѣсноватыми и невѣрными сѣ(т) на-
звапы, и ни единѣго слѣва не чинѣти и не мѣвити
(Київ, 1619 Гр. Сл. 235); А тѣи всѣ грѣшныци, въс-
креснѣтъ... и покажѣтса... паршівѣи, бѣсноватѣи,
и шалѣніи (Чернігів, 1646 Перло 145 зв.); Бѣснова-

тый. Da(e)monic(us). A da(e)monе obsessus (1650 ЛК
431);

у *знач. ім.* Божевільний: если кто боудючи в по-
трѣбѣ ѡпоустѣ(в)ши бѣти неприятели, на свою //
гѣловѣ ѡбе(р)нетъ... и свою тѣвѣ рани(т), аза(ж) не
за бѣсноватого бывае(т) почитанъ, зва(л)чивъ на(с)
хѣтре шата(н), и ѡбалѣвъ (Острог, 1607 Лѣк. 66-
67); гдѣ са... перевѣзлѣ на дрѣвѣю стѣронѣ, до краѣ-
ны Гергесінскоѣ, поткалі его два бѣсноватыѣ (Ки-
їв, 1637 УЄ Кал. 389); У *порівн.*: дѣдаешъ брата, свѣи
азы(к) робацтвомъ тѣчишъ, на(д) своѣми члѣнками
якъ бѣсноватыѣ паствишъса (Київ, 1637 УЄ Кал. 543).

2. (хворий на сказ; який сказився) скажений: Таа
ненависть злаа еще споча(т)кѣ свѣта межи наро-
до(м) яко пѣсь бѣ(с)новатыѣ тѣлае(т)са (Устрики,
I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 284).

Див. ще БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНУЕМЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ, БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНЫЙ.

БѢСНУЕМЫЙ *прикм.* Те саме, що бѣснова-
тый у 1 знач.: тогды пакъ привели к нему члѣка
нѣма, и бѣсноуема и выгнали бѣса // іс̄ (1556-1561
ПЄ 47 зв.-48).

Див. ще БѢСНУЮЩИЙ.

БѢСНУЮЧИЙСА *див.* **БѢСНУЮЩИЙСА.**

БѢСНУЮЩИЙ *дієприкм.* Те саме, що бѣсну-
ющийса у 1 знач.: і коли былъ ю(ж) вечеръ, и захо-
дило южъ и сл̄нце, Принесли к нему // всѣ немоц̄-
ны(и) и бѣсноуюцѣи (1556-1561 ПЄ 131 зв.-132).

Див. ще БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЕМЫЙ.

БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНУЮЧИЙСА *діє-*
прикм. 1. Біснуватий, шаленний, несамовитий: по-
тѣжъ описуе(т) два члѣка... бѣсноующи(х)са ижъ не
могли ѡтрѣмати жа(д)ными вѣригами ани тыжъ
поутами (поч. XVII ст. Проп. 26 зв.).

2. У *знач. ім.* Біснуватий, божевільний: Поры-
вали:... нечѣстыѣ дѣхѣве бѣснѣючого са, и водѣли
его по грѣбовищахъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 618).

Див. ще БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЕМЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ, БѢСНЫЙ.

БѢСНЫЙ, БѢСНИЙ *прикм.* У *знач. ім.* Те са-
ме, що бѣсноватый у 1 знач.: слепии прозрѣли,
бѣснии исцѣлѣли (1489 Чет. 153); прочитай исто-
рии житий оныхъ святыхъ мужей,... которые...
бѣсныхъ исцѣляли (1608-1609 Виш. Зач. 218); А

на(д)то тѣнь Сты(х) и хѣстки, хѣрыхъ и бѣсныхъ оуздоровлѣлы (Київ, бл. 1619 *О обр.* 112).

Див. ще БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ-СА.

БѢСОВАТИСЯ *дієсл. недок.* 1. Те саме, що бѣситися у 1 знач.: Таков бо есть ее закон своевольный: с под ярма тѣснаго... жития и пути, ведущаго во живот вѣчный, выламавшия и вискочивши, буяти, шалѣти и бѣсоватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202).

2. (на що) Скаженіти, лютувати: Для чо(ж) теды бѣсѣю(т)са на бл҃гочестіє, если нѣ має(т) мѣсѣ а ты мѣсо(м) его ведешъ, который есть выше всакого примѣше(н)а (Вильна, 1596 *З. Каз.* 90 зв.).

Див. ще БѢСНОВАТИСЯ.

БѢСОВСКИЙ, БЕСОВСКИЙ, БЕСОВЬСКИЙ, БИСОВСКИЙ, БѢСОВСКІЙ, БѢСОВСКИЙ, БѢСОВЪСКИЙ *прикм.* 1. (який стосується диявола або біса, належний їм) бісівський (бісів), диявольський: заноу(ж) еси бесовьский слѣга. а х(с)а ба моего противникъ (1489 *Чет.* 56); а нѣкоторыи с них мовіли. Ѡ велзуле князи бѣсовьском выганяет бѣсы (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 70); А та(к) талантъ свой не закопуи в зѣмлю. абы есь не былъ ѡсоу(ж)день съ рабо(м) лѣпнвы(м), къ старѣ(и)шинѣ бѣсовьской (XVI ст. *УЄ* № 29519, 219); такъ и тебѣ ѡ дѣше, скѣро впадаешъ в рѣцѣ бѣсовьскіе зара(з) очи заслѣплѣются (поч. XVII ст. *Проп.* р. 188 зв.); Зѣ особѣ людскихъ особы бѣсовьскіи на игрищахъ строятъ, тако жъ и на комедіяхъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 27); Ѡ сѣмъ нѣмѣ князь бѣсовьскій и адъ, Болѣзнѣдетъ и горко рыдѣетъ, а Нѣбо съ землѣю ѡ(т) Рѣдѣсти играѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61).

2. Єретичний, богохульний: Ѡ(т)ступе(т) нѣкоторыи ѡ(т) вѣры по(с)луха(в)ши духо(в) зра(д)ливы(х) и над(к) бесо(в)ски(х) (II пол. XVI ст. *КА* 510); нѣчѣго не прихѣ(ди)тъ тые немочи є(д)но з наоученіа бѣсовьскаго, которыми са ѡ(н) накладе(т) мысли на срѣ(д)ца члѣчїє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); Дѣхъ явне мѣовитъ, ижъ в' послѣднїи чѣсы, ѡ(т)стѣпѣть нѣкоторыи ѡ(т) вѣры, слѣхаючи дѣхѣвъ лстївы(х), и надкѣ бѣсѣ(в)скихъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 146); лѣжнаа то надка егѣ [зизанїя], бѣсѣ(в)скаа; з єретикѣвъ взѣтаа, той зизанїй проклатїй єрети(к) (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.); *Образно:* С тои

рѣки бѣсѣ(в)ской пїлтъ вѣдѣ манахѣоусъ... и прѣчїи, но и еще тѣоужъ вѣдѣ испивѣютъ пото(м)кеве(!) ихъ, нѣнѣшнѣи єретїци, аріѣны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 60 зв.); Тѣ я перестѣрѣгѣ да(ю) нѣро(д)ѣви мѣемѣ ро(с)їйскѣмѣ, абїса стѣреглі кнїжкї, що видрѣковалъ зизанїй, або кѣкѣлѣ бѣсѣ(в)ской сѣвбы (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

3. Язичницький, язичеський: Тыи зѣсь... лѣо(д)їє... в' мѣсто набоженства Црѣковногѣ, порѣнаютъ до корчмы на пїѣтики: на тѣнцї, на плѣсы бѣсовьскїи (поч. XVII ст. *Пчела* 41); кѣды са Христїѣанство розмножѣло, а слѣдѣжа бѣсѣ(в)скаа погѣнська... многобѣжїє... и каплїцы... гїндѣти почѣли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 10); если са в' когѣ такѣе телѣ втѣлї(т) тогды они тѣмъ вси зтѣ(д)нѣ прѣзидникѣютъ, и тѣнцї бѣсовьскїи справѣютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20).

4. (дуже сильний за ступенем вїяву) скажений, дїявольський: того покармѣ, в'мѣсто грѣнъ Вїнны(х), гѣркѣст' бѣсо(в)скаа (Львів, 1642 *Час. Слово* 275 зв.).

Див. ще БѢСОВЪ.

БѢСОВЬСТВО с. Шаленство: а ви(д)же мы дѣбрѣ повѣдаемо иже ты єсы самаританинъ и имѣеши бѣсовьство (1556-1561 *ПЄ* 382 зв.).

БѢСОВЪ, БИСОВЪ *прикм.* 1. (який належить бісові) бісів: Tot że miał choroszeiu żenicu... Kotraia dila welikich swoich trudnocy Vtekla prucz do biesowey wlosty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); da(e)monicus, дѣмонски(й), бѣсовъ (1642 *ЛС* 151); Бѣсовъ. Da(e)monicus (1650 *ЛК* 431).

2. Поганий, злий, лукавий. Ужив. як лайливий єпітет: бисова дочка, бисовъ панъ: J szto tá bisowa doczka balamutyt Luboy menie tutaki nie baczyt (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); Нехай вашъ бисовъ панъ не до польского права, але до пана Хмелъницького насъ позываєтъ, бо ми се права лѣдзького не боимо (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 477).

3. У складі вл.н.: бесовъ лесъ: Повели насъ... ѡтъ хмелева леса до бесова леса ѡ(т) бесова леса... до липинъ (1546 *ОГ* 30).

Див. ще БѢСОВСКИЙ.

БѢСОМУДРЕННЫЙ *прикм.* Хитрий, підступний, бісомудренний: тежъ и наставников и учите-

лев, бѣсомудренных, воздушных, поднебесных духов... тая юная и шаленая имѣет (1608-1609 *Виш. Зач.* 202).

БѢСОНАЧАЛЪНИКЪ ч. Старший над бѣсами: Іоаннѣ, котѣрый и Іанниси бѣлъ называѣмый, чароначалъникъ и бѣсоначалъникъ, рачей а не ѡ(т)-цоначалъникъ (Київ, 1627 *Тр.* 293).

БѢСУРМАНЪ див. **БЕСУРМАНЪ**.

БѢСЪ, БИСЪ, БѢСЬ ч. 1. Бѣс, злий дух, чорт, диявол, сатана: дьяво(л) поберж(д)еиъ а бѣси прогнани соу(т) (1489 *Чет.* 24); пригрозили емоу їс, и вѣшель из него бѣсь и оузд(д)оровѣль є(ст) снѣ его ѡ(т) того ча(с) (1556-1561 *ПС* 77); дѣмоиъ, бѣсь, чѣ(р)тъ (1596 *ЛЗ* 44); принесли къ нему члѣвка нѣмого, што имавъ бѣса, и вѣйшовъ изъ него бѣсь, и проговоривъ нѣмый (XVII ст. *ПС* 110); Где святыи молитвы бывають читаѣны и бѣсове тогда бѣгуть изгонѣи (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Видишъ, ижъ и бѣси знаютъ, же еще имъ не пришлоу часть мучитися (1603 *Пит.* 67); ииших поповъ негодных бѣсове з церкви выметали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Аггль певный проводникъ... Зѣратѣтъ васъ... зъ пащекъ Бѣса (Вільна, 1620 *Лям.К.* 25); Моисей нѣколись... чѣтырѣдѣсать днѣй и нѣчѣй молилъсѣ и пѣстилъ, и якъ Спѣсѣтель нѣашъ... бѣса звѣтажилъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 160); прѣшаа злѣбѣтъ яко соу(т) злыи бѣсове мѣчитѣлъ, не ты(л)ко члѣка прагнуо(т) загѣбѣти, алѣ и скотѣины не щада(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 168 зв.); да(с)моп, бѣсь, дѣмоиъ (1642 *ЛС* 151); Бѣсове зломѣ началници тмѣоу свѣзаны И вѣ адовѣ прѣпасть прѣлестници загнѣны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); не бѣсь алѣ бгъ ѡ(т)повѣдалъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 239); *У порівн.*: Та(к)жи его били, поличковали, плювали на очи его стѣи,... заскакоюучи коло него, я(к) бѣси (XVI ст. *УС Трос.* 61); темный бѣсь — диявол: Аггловѣ... злѣ дѣжили вѣлности своѣй... звѣржены зъ нѣсѣ до тѣмностей пекѣльных...и в тѣмныи са бѣсы ѡ(т)мѣнили (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.); бѣсь в его маму, бѣсу его матери, в бѣса его матери, о бѣсу твоей матери — (*уживається як лайливий вираз*) бѣс його матері: Та у sukmańu wzięu Bis w ioho matu iak ne pusznomu Pánu? (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Ale tot Pup (bisu icho mátery) Mikitá... Menie z

Mánástyru śmieł wzięty A wzięwszy mnoho lichoho náredyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); Tá sczo w tym ne osmotryuiem O bisu twoiey mátery Każut ne każdemu wery (Яворів, 1619 *Гав.* 18); бѣса имати (мати), имати (мати) бѣса, мѣти (в собѣ) бѣса — бути оплутаним дияволом: вѣдѣли Іоанна крѣстла постѣчого са, мѣвили, бѣса има(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); ѡ(т)повѣдѣль имъ їс рекоучи я бѣса не маю алѣ вѣ почѣтливости маю ѡ(т)ца мое(г) (1556-1561 *ПС* 382 зв.); пострѣти(л) его [їсуса] мою(ж) нѣкоторѣи из мѣста которѣи мѣ(л) оу сѣбѣ бѣсы ѡ(т) давного ча(с)у (к. XVI ст. *УС* № 31, 215); ити до бѣса лихого, ити къ бѣсу, ити соби к бѣсу — йти (забиратися) геть: idte wy z nieim (!) do bisa lichoho (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6); Dynysu czom dułho spysz idu (!) k bisu (Яворів, 1619 *Гав.* 21); Ey Dynisu Idysz że ty sobi k bisu (Там же, 22); бѣсь взявъ див. **УЗЯТИ**.

2. Язичницьке божество, ідол: Для тогожъ и Божое помочи естѣ обнажѣнь, гды отъ идоложерцовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и далъ хвалу бѣсомъ (1603 *Пит.* 55).

БѢСЪДА див. **БЕСЪДА**.

БѢЧЕЛОВАНЯ с. (*мад.* becsülés) повага, шана: у бечелованю имати (що) — вѣдзначати, святкувати (що), дотримуватися (чого): другое, што бесме день святыи у бѣчелованю имали (XVI ст. *ПС* 205).

Пор. **БѢЧЕЛОВАТИ**.

БѢЧЕЛОВАТИ дієсл. недок. (*мад.* becsül) 1. (що, кого) Мати, вважати (кого за що): И опять каравъ жида, што были почали бѣчеловати одну королицу за Бога (XVI ст. *ПС* 210).

2. (кого, що) Поважати, шанувати: Второе приказаня Боже: "Не брати имени Господа Бога своего надаремно", али што бесме имя Божіе бѣчеловали (XVI ст. *ПС* 211); И самъ сынъ Божій указати хотѣвъ: "Кто мене будетъ бѣчеловати и любити передъ людми, визнаю и я его передъ отцемъ небеснымъ" (Там же, 213).

БѢЧИ, БЕЧИ, БИЧИ дієсл. недок. і док.

1. (*прискорено пересуватися ногами або поспішно йти кудись*) бігти, поспішати: Бѣгши па(к) єдинь наплѣниль гоубѣ ѡцѣтомъ а вѣзлѣжилъ на трѣбѣ, и

даль емоу пити (1556-1561 *ПЕ* 194 зв.); а овцы тежъ, яко прироженя кривого будучы, нерозмыслне, але ослѣпъ, яко дурные,... за волками, на свою погибель бѣгутъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 113); А я и(з) я(с) за возо(м) бѣгъ. И (з)нову за вози мѣшѣ бѣчи до я(с) (Снятин, 1607 *ЛСБ* 354); Оружя теды суть... поясъ препоясанья бедръ, абы безъ вшелякой завады бѣчи (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 859); Зачѣмъ пѣтель потрѣкротъ гѣлосъ выпѣщѣе(т). До сердѣчнои скрѣхи Петра побужае(т), Бѣжи(ж) ѡ Пѣтре бѣжи, гѣрко оумилѣса (Львів, 1631 *Волк.* 7); Теперъ же безпечне бѣжѣте, А дѣшу его пилю стержѣте (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20); Але дивнѣйшій Бгъ той, а не ѣншій; въ глѣбѣнѣ покрѣры свои, Котѣрый оутѣкае(т) и бѣжитъ, пре(д) Иродѣмъ Въ егѣпетъ (Чернігів, 1646 *Перло* 59); бѣчи вско(ж)ъ — поспѣшати: Востѣчѣи ѡ(т)ци...бѣгли вѣско(ж)ъ до цѣсара палеолѣкга даючі знѣти, прѣсѣчи о рѣтоунокъ, и рѣдѣ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 50).

2. (вѣд кого, чо(ж)о і без додатка) Утѣкати (втекти): А хотѣ тежъ и подѣстерегѣтъ тѣта(р) тогды до замѣкѣ втечи пере(д) ними не могѣтъ ижъ крѣи кѣды бѣчи даючи вести не(т)ъ (1552 *ОЖЗ* 121); аггль гнѣ явилѣса іѣсифоу глѣ, вѣ сѣпѣ вѣстанѣ а пойми ѡтрѣча и мѣтрѣ его и бѣжи до егѣпѣтоу и боуди тамо ажъ а повѣ(м) тобѣ (1556-1561 *ПЕ* 24 зв.); ѡвца моѣ голосоу моего слоухаетъ, а по чоужо(м) не идѣтъ, але бежи(т) ѡ(т) него и(ж) не знае(т) чоужого гѣлосѣ (!) (1598 *Розм. нап.* 10 зв.); А вѣшедши бѣгли ѡ(т) грѣбѣ, бо знѣло ихъ бѣло дрыжѣнѣе и стрѣхъ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 231); прѣто по(з)нѣй свѣй грѣхъ, и вѣскѣрѣ // бѣжи ѡ(т) негѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 166 зв.-167);

(вѣд кого) уникати, вѣдрѣкѣтися (кого): наущаетъ насъ такъ, што бы грѣшѣныи не бѣгли вѣдѣ Хрѣста, хотѣ кулько грѣху имаю(т)ъ, али бурше нагай приближаю(т)ъ ся ико Хрѣстови (XVI ст. *ПЕ* 140).

3. Минѣти: кдыжъ не рѣзо(м) пре(з) стѣ лѣ(т) мешкае(т), але постѣпоуючи пре(з) на(и)корѣтѣи поуикты часоу живо(т) бѣжит, Бо ѡ(т) живота то(л)ко ѡдѣнъ момѣнтъ на(м) теперѣшній е(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213); лѣта мѣи проу(д)ше бѣжа(т) нѣжъ зѣводникъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); котѣрое [крѣлѣвѣство] сѣмо єдиѣно ты(л)ко е(ст) не-

смерѣтѣльное и неѡ(т)мѣнѣное, а и(н)шѣе всѣ рѣчи текоу(т)ъ, и мѣмо бѣжѣтъ (Острог, 1614 *Тест.* 162); Сѣдѣта... всѣчѣскаѣ сѣдѣта, прѣжно(ст) и мѣрѣность... все бѣжитъ бѣгомъ непѣстоѣнѣимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 122).

4. Рухѣтися, пере(мѣ)щѣтися, пере(су)сѣватися, оберѣтѣтися: тѣнъ ѡ(т) ѡблѣкоу зъ хмѣры мѣмо бѣжи(т) прѣу(д)ко, и мѣло не постѣйтъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЕ* № 29515, 413); Єсть твердѣсть и такъ нѣѣ сотворѣ(н)но ижъ завжѣдѣ бѣжитъ ѡ(т) вѣсходѣ ажъ до заходѣ, и на немъ бѣжитъ сл(н)це и мѣсяцъ (серед. XVII ст. *Луц.* 526).

5. Їхѣти: росказѣлъ мнѣ небожчикъ, абых бѣгъ о двѣйгу коней по балѣвѣра (Луцѣк, 1583 *АрхѣОЗР* 8/III, 381).

6. *Перен.* Плистити, плѣвити: и коли то корѣбѣницы ѡбѣчатъ бѣжѣтъ шѣтонаскѣрѣ до пристѣна абы тѣлѣкѣ могли ѡ(т) хѣвѣли заспѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

7. *Перен.* Текѣти: коуды идѣ(т) тоуды крѣвь бѣжи(т) (Смѣтрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 10); а такъ рѣка... межи скала(ми), такъ бы(с)тро на порога(х) каме(н)ны(х) бежи(т), якъ стрѣла з лѣкѣ (1582 *Кр. Стр.* 32 зв.); вѣды ѡкиѣ(н)ского мѣбра идѣоу(т)ъ прѣудѣко, ѡ(т) вѣстѣка кѣ западѣ, и зѣсѣ... знѣвѣ бѣжѣтъ на вѣстѣкѣ (Пѣчаїв, 1618 *Зерц.* 16); Текоу: Бѣжѣ, бѣгѣ, пѣрѣ (1627 *ЛБ* 132); Лѣта нѣи на то(м) свѣтѣ бѣрѣзо соу(т) проу(д)ки и яко найбыстрѣйшаѣ рѣкѣ бѣжи(т) бѣ(з) жѣдѣного затримѣна (Устрики, I пол. XVII ст. *УЕ* № 29515, 299 зв.); сѣрго, бѣгу, теку (1642 *ЛС* 150).

8. *Перен. (про доро(ж)у)* пролягѣти, простѣгѣтися, бѣгѣти: мѣляно(в)цы и кѣстрѣвѣцы... шли тѣмъ болѣто(м)... до доро(ж)и котѣрая бежи(т) ѡ(т) рѣдѣнѣца до кѣстрѣвѣ (1546 *ОГ* 8 зв.); тогѣж поѣа Епѣмаха другѣй ѡстровъ вѣрѣище Пѣльничѣв,... прѣѣхѣвши к Дѣубѣне, бежит доро(ж)ка, у правѣую руку бѣрег поля панѣе Олѣхѣновоѣ Загѣровское (Вѣлодѣмир, 1569 *АрхѣОЗР* 8/VI, 252).

9. *Перен.* (до чо(ж)о, к чо(ж)у) Наближѣтися (до чо(ж)о): Чѣловѣкѣ кѣждѣй Хрѣстѣянскѣй ижъ памѣтѣти єсть повѣненъ на ѡстѣтѣнѣй крѣсѣтѣ свѣй, до котѣрого бѣжитъ, для тогѣжъ справѣ житѣя своѣго завжѣды передѣ сѣрѣбою мѣти мѣситъ (Луцѣк, 1607

АСД I, 230); якѡ кáмѣнь згорѣ на́долъ, такъ мы прѣдко, к' смѣрти бѣжи(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

10. (кому, до кого, до чого) Вдаватися, звертатися (до кого, до чого): тепе(р) в на(с) цноты, оучтиво(сти), и доброго сѣмнена видѣти прагне(т), чого мы нѣ маємо // и для того всѣгды са ѡ(т) ни(х) соромѣмо; але яко оучинѣмо; к' папѣ ры(м)-скому бѣжѣмо (п.1596 *Виш. Кн.* 253 зв.-254); теды взавши заразомъ злоую вѣроу и воскъ//и пѣнази ты(ж), то бѣжить до ѡного такого(ж) невѣрѣного яко и самъ то є(ст) до воро(ж)бита (к. XVI ст. *УС* № 31, 135 зв.-136); такъ и ты до люблѣна бо(з)-ского бѣжи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224); зъ вѣры бѣчи (к кому) — довірятися (кому): Тако теды и ты ѡ(т) ѣпока не пого(р)ша(и)са, если бы еси его и напив'шася видѣлъ, то(л)ко з вѣры к' папежд да не бѣжи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв.).

Див. ще БѢГАТИ, БѢЖАТИ.

БѢЯТИ *див. ВѢЯТИ.*

БѢШЕНЫЙ *прикм.* Скаженный, лютий: Єдинъ пакъ с тых ѡ(т) бѣшенных злодіевъ, роугаючис' ємоу мовил', еслі же есі ты Хс̄ помози събѣ и нам' (Володимир, 1571 *УС вол.* 83).

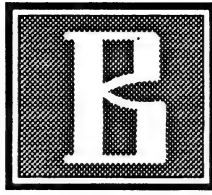
БѢШЕНЬСТВО *с.* Безумство: г(с)и і(с)съ х(с) є єдиноро(д)ный, снѣ слово бж̄іе, ѡсвѣтилъ еси нѣкое(г) легиона и раздралъ его бѣшеньство (1489 *Чет.* 105 зв.).

БЮТЫ *див. БОТЫ.*

БЮТЮГЪ *див. БЕТЕГЪ.*

БЯЛОКУРОВАТЫЙ *прикм.* (*стп.* białokurawaty) білявий, біловолосий: чело́ве(к), само́вто(р),... такого стану и ко(м)плекси́и є(ст)... зросту велики(и), бялокуроваты(и), бороду поческу пристрыгає(т) (Володимир, 1599 *ТУ* 230).

БЯЛЫЙ *прикм.* (*стп.* biały) те саме, що бѣлый у 5 знач. ◊ бялое желѣзо *див. ЖЕЛѢЗО.*

В¹ 1. Третя літера алфавіту для означення приголосного звука "в".

2. Має числове значення $\bar{в}$ — 2, а також значення порядкового числівника "другий": Писа(н) сен запи(с) по се(д)мои тисащи лѣта $\bar{н}$ -го апри(л)я в днѣ (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); 8 Иващѣка драба в волю взалѣ (1552 *ОЛЗ* 187 зв.); Наука в: ну, за кулко дѣлѣ приходитѣ на насѣ неволя и усякая кортанѣ? (XVI ст. *НС* 68); вziali(с)мо за подѣшкѣ золоты(х) в (Львів, 1608-1645 *РДВ* 5 зв.); Три крѣтъ на кѣждый рѣкъ свата мнѣ обходитѣ бѣдете. а свѣ-то велікѣ днѣ пасхи на пѣматѣ выходѣнѣ з' египтѣ. $\bar{в}$. свѣто кѣчокѣ на пѣматѣ мешканѣ в пѣстыни (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

В² *див.* **ВЪ**.

ВАБИТИ *дієсл. недок.* 1. (кого, до чого) (*приваблювати чимось принадним, викликати бажання до чого-небудь*) вабити, манити: Плѣчможѣ тѣды и гѣйныи з' ѳчѣ нѣшихѣ лзы выливѣймѣ, до котѣрыхѣ и дѣрева насѣ нѣмыи запрѣшѣютѣ и вѣбать (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 18); Идѣчи тѣды дорогою три дни, видѣлѣ еи якобы з' вѣдромѣ стоащѣю, и его до себе вабачѣю а онѣ еи дойти не могѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 15 зв.); траћо, влеку, ваблю, ко(с)ню (1642 *ЛС* 400); Дрѣдги(х) за(с) вѣбитѣ до того станѣ пожадливість достѣи(н)ства (Львів, 1645 *О тайн.* 140).

2. (кого, до чого) Заохочувати: Умерѣ Іоанѣ Іереи... Чѣмѣ не маѣмо егѣ з' слѣзми погрѣбѣти; Бо всѣхѣ спасенѣю слѣджилѣ з' лѣобои ѳхѣты, Злѣхѣ карѣлѣ, дѣбры(х) вѣбилѣ, до дѣлшеи цнѣты (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6).

3. (кого, до чого) Заманювати, спонукати, притягати: а с чѣужіхѣ приклѣдовѣ наоучили.са есмо

того, якѣ всѣ злѣгка... по(д) свою звѣрхность люди вѣбити, а якѣ привѣбєныхѣ, повѣли ведлє своѣго роздѣнѣя потѣмѣ онѣздѣвати звѣкли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43); никифорѣ не толко в покою сѣдѣлѣ але и великихѣ // ласкѣ и хотѣ офѣрова(н)ѣ зна(л) и хо(т) то ркомо зра(д)ца до диспѣтацийи з' зацными дѣховными ваблє(н) былѣ (Там же, 89-89 зв.); не мѣсомѣ якимѣ приводачи волю его, але вабачи его лагоднє, почтилѣ его таковою го(д)ностью (Вільна, 1627 *Дух.б.* 147); Вѣблю. Illicio. Allicio. Perlitio. Iniuto. (1650 *ЛК* 431).

ВАБНИКЪ *ч. (спокусник)* звабник: Вѣбникѣ. Allector. Illex (1650 *ЛК* 431).

ВАБЪ *ч.* Спокуса, принада: Которого то досконалого блѣже(н)ства ижѣ не то(л)ко свѣто(м) бавачи.са, и в не(м) живѣчи, але и то(т) который его за всѣми роскошами и вабами подѣптавши, ве(с) в Бѣзѣ, и з' Бѣгомѣ естѣ, досконалє мѣти не може(т): звлаща же и справедливый се(д)мѣ кро(т) на де(н) упадаєтѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 7); ѳбавленіє: Вѣбѣ, повабе(н)є, заклина(н)є, ѳчарованѣє (1627 *ЛБ* 147); illecebra(e), прилуда, ла(с)кание, мечетѣ, похотѣ, вабѣ (1642 *ЛС* 225);

(*хитрий манєвр; заманювання*) приманка: козакѣ мовилѣ: мѣтивы(й) пнѣ да(й) поко(й), бо то вабѣ на ва(с) жебысте не програти за виграня (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173).

ВАВИЛОНЧИКЪ *ч. (мешканець Вавилонії)* вавилонецѣ: Такѣже и противѣ Навходоносора и противѣ всѣхѣ вавилончиковѣ єдного Даниїла и трѣх ѳроковѣ выставилѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); Немротѣ з' нарѣдѣ гигѣнто(в)... напервѣй в вавилонѣчико(в) поча(л) панувати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 10); Былѣ смѣкъ велікій на ѣномѣ // мѣстѣ,

и хвалили его за бѣга вавилончицы (серед. XVII ст. Хрон. 371-371 зв.).

Див. ще ВАВИЛОНАНИНЪ.

ВАВИЛОНАНИНЪ ч. Те саме, що вавилончикъ: што слышавши вавилоняне розгнѣвавшисе вельми, а зобравшисе на цѣра рекли (серед. XVII ст. Хрон. 371 зв.).

ВАГА ж. 1. (прилад для зважування) вага: Хлопомъ што з вагы носили до цѣркви далисмы гр(ш) вѣ (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 74); пограбили... вагъ двѣ (Володимир, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 137); видель е(с)-ми а то ку(н) воропы(и) и которы(и) на не(м) сидѣ(л) мѣ(л) ваги в руцѣ своѣи (XVI ст. КАЗ 610); Бѣгъ заплатъ, вложилъ на вагѣ зъ шпыми яблками; але далеко переважила ка(р)тка яблка шпы (поч. XVII ст. Пчела 2 зв.); того(ж) желѣза га(н)ке(р) вагою ш(т)важиле(м) камени(и) 9 (Львів, 1626 ЛСБ 1049, 6 зв.); Шалка: мѣсочка 8 ваги (1627 ЛБ 157);

перен. (про мѣрило людської справедливості, доброті) вага: Вложѣмо жъ то, пане ошлялете, на вагу обое, а обачышъ, яко ся тые твоѣ листы,... яко полова розълетятъ! (Вільна, 1599 Аукт. 673); ты вѣрны(х) вѣрны(и) оборот(и)цо и ошпекоуи справедливости вагоу в рѣка(х) маючѣи, котрею боудешъ всѣ оучинковъ наши(х) заслуги важити (поч. XVII ст. Проп.р. 288); абовѣ(м) досвѣ(д)че(н)е боуде(т) та(м) злы(м) оучи(н)ка(м) и добры(м) и если бы добрыѣ перетагали вагоу, помогло // бы то немало спра(в)цомъ ихъ (Острог, 1607 Лѣк. 92-93); Образъ, на котромъ выражены соутъ ш(т)мѣны, А всѣмъ рѣча(м) кгрѣтѣвны(м), не пѣвныѣ Стѣны. Вага, котраа и самъ и тамъ. преважаетъ: И вѣ ш(т)мѣнѣ шѣста и нешѣста ставаетъ (Львів, 1615 Лям. Жел. 2 зв.); Рѣчь абовѣмъ естъ не пристойнаа, и на(д) вшелякѣю Несправедливостъ нагоршаа, Двѣ вазѣ, ашов двѣ мѣти, едиѣ болѣшѣю дрѣгѣю мѣнѣшѣю, на зрадливое ошѣдка(н)е и кѣ шкѣдѣ Блѣжнегѣ (Київ, 1637 УЕ Кал. 97); а до того страшѣтъ ма Вага таа, що ю вѣ рѣцѣ маѣтъ, то(и) що на то(м) Коню чѣрно(м) изди(т) (Чернігів, 1646 Перло 134 зв.); У порѣвн.: Господъ Богъ нѣяко справиль всѣмъ тымъ народомъ видокъ: Володимера и людѣ его якъ бы на вазѣ якои поставивши, абы... обирали збавѣннуо вѣру (Київ, 1621 Кон.Пал. 981); скупѣю вагою

оузычонный (про короткочасність людського життя) — скупѣю рукою вимѣряний: Часѣ дорогѣи, часѣ непѣреплачѣонный назбытъ вагою мнѣ оузычѣонный (Острог, 1607 Лѣк. 2);

(визначення ваги, оцѣнювання чого-небудь у прямѣму і переносному значеннях) зважування: Если бовѣмъ ровнаа вага знайдена бѣдетъ добръ и злѣстей, звѣтажаетъ добротливостъ кѣ члѣвкѣ Бѣзскаа: Если засъ и нѣштѣ злѣстѣми шала шѣтажитъса, и надолъ са схѣлитъ, задержѣдетъ, знѣвѣ тоежъ мл(с)рдѣе и шѣдроблѣвостъ Бѣзскаа (1627 Тр. 39); Ваги справедливыѣ, мѣры, и локтѣ, и наменшаа рѣчь наконецъ справедливаа нехѣи бѣдетъ оу васъ (Київ, 1637 УЕ Кал. 661); Ото: вѣ превелѣбности твоѣи, оугладѣю Рѣзнѣстъ тѣю: изъ Дѣомѣ на вагѣ пѣща. Сма(к) дѣшевный, не е(ст) твоѣи южъ смѣкѣ подобный, Котрый собѣ шѣкрѣетъ Жѣлиборъ шѣдѣбный (Львів, 1642 Бут. 4 зв.); По(д)можъ еще; до кѣпцѣвѣ того свѣта, яшовѣа тма тамѣ и чѣрнѣстъ; при вазѣ ихъ; невѣнныи клѣтвы,... лѣжъ правѣдѣ мѣсце засѣл(а) (Чернігів, 1646 Перло 135); не чинѣте ничѣгѣ превѣртного в сѣдѣ, вѣ правилѣ, вѣ вазѣ, и вѣ мѣре (серед. XVII ст. Хрон. 123).

2. (важкѣсть предмета, що визначається зважуванням) вага: того всего срѣбра вага вынесла шѣстѣсат гривѣн и гривна (Несухѣиже, 1550 АС VI, 5); Яко вѣ Кролѣвской монѣтѣ албо вѣ чѣ(р)вѣномъ золотѣ(м), хтѣ бы мѣло шѣтѣ образа и ваги прирѣза(л), оуве(с) чѣрвѣонный албо грѣшѣ зѣфа(л)-шѣвалъ (Київ, 1619 Гр. Сл. 234); мѣро(н) бѣр-на(в)ски(и) моѣла вѣ(и)вѣода... //...прислалъ... сосѣдо(в) срѣбра злѣти(с)то(г) шѣту(к) 10, ш чѣмъ вѣ и(н)вѣ(н)тарѣ... чита(и) гдѣ по имени и вагою кожда шѣтука е(ст) ошѣсана (Львів, 1630 ЛСБ 1051, 2-2 зв.); ш талѣнтѣ якѣю в собѣ вагѣ маѣ. Талѣнтъ зѣлѣта... мѣлѣ фѣзѣтовъ 3 (серед. XVII ст. Хрон. 103);

перен. (те, що обтяжує своєю наявністю) вантаж, тягар: Чѣмъ члѣвкѣ сѣго свѣта, на кого я ся наѣявѣ (в рук. наѣа(в). — Прим. вид.), а вунѣ на мя изнявѣ вагу (XVI ст. НС 196);

перен. сутнѣсть, ество: такъ те(ж) и мл(с)тъ: котѣраа е(ст) вагою дѣшѣ нашен котѣраа стагаѣтса до ба (поч. XVII ст. Проп.р. 224).

3. (система мѣр, застѣсовуѣвана при зважуванні)

вага: И те(ж) гостемъ доброво(л)но бы... торговати в каме(и) и в ѿдѣи(т) (!) по(д)ле виле(и)ское ваги (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); того всего срѣбра вага вынесла шестдесѣт гривен и гривна а фѣнтов тридцѣт и полфунта на вагу безмѣновѣю (Несухойже, 1550 *AS* VI, 5); Пото(м)... выкрадено ми, де(и), воскобо(и)нно, в которо(и) украдено... пя(т) камени(и) кие(в)ское ваги (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); котрѣѣ, то салѣтры ѣ вазѣ лвовско(и)... ѿ(т)важенѣ 593 каменѣ и фу(нт) 9 (Львѣв, 1627 *ЛСБ* 1051, 2); Кѣждый котѣрый ѣде в пѣчетѣ ѿ(т) лѣтъ кѣ дасть полѣ сѣкла ваги црѣковной (серед. XVII ст. *Хрон.* 108);

вагова одиниця: Што... у насѣ есть лиѣтра, або фунтѣ злѣта, то оу Жидо(в) талѣнтѣ: вага была монѣты золотѣѣ, всѣ ѣншіѣ ваги перевышшѣючаѣ (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 463).

4. Мѣська вага з правом на зважування товарѣв та дохѣд вѣд неѣ: даровалѣ пререченому мѣсту... воскобойною на забиванѣе воску, и вагу, и помѣрное и тежѣ пострыганѣе суконѣ, сколько ихѣ можетѣ быти вѣ мѣстѣ (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Заставил ѣсми кназіу Или... двѣ части... имѣнѣя моего ѿчизного... с корчмами медовыми и пившыми... з воскобойною и з вагою и з мытом стародавнымѣ (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); ѿтѣ ваги и ѿтѣ воскобой(и)ни беретѣ староста жѣ... по дѣ грошѣ(и) (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); А zostавили тежѣ при томѣ мѣстѣ Луцкомѣ вагу на вѣчностѣ, которая вага и сохачки тымѣже мѣщаномѣ Луцкимѣ есть волны от мыта (Вильна, 1556 *РЕА* II, 53).

5. Примѣщення для мѣської ваги: К тому допу-щаємѣ в том же мѣсте рапушѣ (!) збудовати, крамы, вагу, пострыгальню, ятки и што колвекѣ до по-рядку обыходовѣ... належит мети (Варшава, 1591 *Тр. ПАК* 53); Кѣ тому допущаємѣ в мѣстѣ пререченомѣ... крамы, вагу, пострыгальню, ятки всякіѣ... збудовати (Краків, 1592 *Арх.ЮЗР* 7/III, 298).

6. *Перен. (значенія, важливість)* вага: прѣто(ж) то синодо(м) звѣтисѣ не мѣже(т), але всѣ есть фрашкою баламутнѣю блазѣнство(м) и оу бѣчпы(х) ваги жадной слоушнѣе мѣти не мѣе(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 58); Ачѣ кольвекѣ и тѣе суть не малѣе ваги,... же ани становенѣя апостолские тому

перекажати не могутѣ (Вильна, 1599 *Ант.* 725); добре кгда бы(с) проси(л) ѿ(т) мене речи болшой ваги (к. XVI ст. *Розм.* 68); тѣтѣ нѣнѣшний лѣгкій фрасѣунокѣ нѣшѣ нѣзбытѣ ѿбѣйтоую вѣчноѣ слѣвы вагоу намѣ еднѣетѣ. // кгдажѣ мы не ѿгладѣмосѣ нѣто що видимо, але нѣто що есть невидѣмое (Острог, 1607 *Лѣк.* 64-65); всѣ мѣнимѣ(и)ти... кѣ то(и) справѣ належачиѣ теѣе вѣе ѿт се(г) часѣ жа(д)ное ваги мѣ(ти) не маю(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 22); Славѣсловіѣ унитское до Сѣкста Четвертого, вѣ доводѣ... приведенѣе, такой есть ваги и вѣры, какой есть и посолство Потѣево и Терлецкого (Киѣв, 1621 *Кон. Пал.* 503); котѣры(и) квѣтѣ, абы ваги достаточное бы(л) рѣкою... власною По(д)писавши и Печа(т) Приложи(в)ши и и(х) м(л) Пановѣ... ѿ приложе(и)ѣ Печате(и) впрѣсилѣ(м) (Вѣпниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); А прѣто нѣб(с)ный, Поклонѣ на(ш) словѣсный. Ваги хотѣ малѣой змысли лѣчѣ цѣлѣи Стѣршого намѣ вѣжа, Же ѣнѣгѣ ѣсть горѣжа (Киѣв, 1630 *Имнѣл.* 6 зв.); менѣованы(и) цѣрокграфѣ яко скасованы(и), котѣры(и) зѣзнаваючи(и) якосѣ с пригоды за неѣпатрѣнностѣю своєю згубилѣ, если бы се гдѣ и у кого напотомѣ быти знашѣлѣ и показѣлѣ, жа(д)ное ваги и моци мети не маѣтѣ (Володимир, 1637 *ТУ* 306); И ѿ(д)то(л) же занесѣныѣ су(т) прѣтѣстѣацѣѣ ѿ(д) пана... Немирича,... прѣ то и(ж) [копѣцы] не су(т) юдициѣалите(р) усыпанѣе, теѣе те(ж) жа(д)ное ваги мети не могу(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 213); для лепшого ваги при звѣкло(и) Печати во(и)сково(и) и с по(д)писѣо(м) рѣдки нашѣе се(и) ѣнѣверсалѣ ѿны(м) виѣда(т) ро(с)казѣлѣ(м) (Ірклѣїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

7. (*виражена цѣна чѣго-небудѣ*) вѣртѣстѣ: заплачу тобѣ доброю монѣтою золотою и справѣ(д)ливѣой ваги (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); котѣрыѣ то засѣ потѣмки мои... берѣдчи вѣ посѣссѣю плацѣ той и зѣ всѣмѣ на немѣ бѣдованѣемѣ, Инокомѣ... изгнаннымѣ и вытѣсненымѣ // ѣтѣтоли, повинны бѣдѣдѣтѣ таковыѣежѣ ваги и цѣны кгрѣнтѣ Шлахѣтского права и вѣольности, на своихѣ грѣнтѣхѣ власныхѣ, вѣдѣлѣети, або сѣдомою пѣнажною... заплатити и со-вѣто нагородити (Киѣв, 1615 *ПВКРДА* II-1, 20-21); ты... взялѣс... чѣтыри бляхи сребренѣе,... чѣтыри

крижики сребреные, маючие ваги гривень тры (Володимир, 1620 ЧИОНЛ XIV-2, 92).

9. (одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку) Терези: зодіакъ є(ст) шкроугъ. або кѡло на нѣѣ. на котѡрыхъ сѣтъ, дванадеса(т) знамень в'кроу(г), єдно по дрѣгомъ... скопъ. быкъ. блізнѣта. ракъ, вага, водолеи (Львів, поч. XVII ст. Крон. 43 зв.).

ВАГАНЕСА с. Вагання: Размышлѣніе: Вага(н)є-са, вонтпе(н)є, закоснѣнє (1627 ЛБ 105).

Пор. ВАГАТИСЯ.

ВАГАТИСЯ дієсл. недок. Вагатися: иншіи для набыта немѣлыхъ дочасности, двоєдѣшне вагали-са (Вільна, 1627 Дух.б. 5 зв.); а которыѣса и на лѣво и на право вагають и самѡпасно блѣкаютьса... и праѣдъ свою тыѣ трѣта(т), и самы(х) себе... ошѣквивають (Київ, 1637 УЄ Кал. 128).

ВАГОВЫЙ прикм. Ваговий: платъ ваговый див. ПЛАТЬ.

ВАГОВАТИ див. ВАКОВАТИ.

ВАГОВАТИСЯ дієсл. недок. (стп. wagować się) броджати, поневѣрятися, тинятися: Ага(р) єдна невѣста з' сѣш(м) свои(м) исмаилѡ(м) з домоу боудѣчи ѡ(т)чѣстого выгнана, и по поуши са вагоуючи гды до оугашена прагнѣна воды не доставало, з жалю и фрасоуінкоу мало не ѡшалѣвши до дрѣва сѣна, котѡры(й) мало спрагнѣна великого до пита не оуме(р) врѣгла мѡвачи: не ѡбачоу оумираючого дитатѣ (поч. XVII ст. Проп.р. 297).

ВАДА ж. 1. Вада, недолік: страсть бо рекше, вада, іли, оутрапѣнє, ѡ(т)течѣнє, еже з нѡса з ѡстъ и с прѡчыхъ, невѣжество и хорѡба. і елика таковаа приюшаѣтъ (Острог, 1588 Сур. 8 зв.); в которой проклатство, сватокоупство,... незгода, васнѣ, недостато(к) потѣхи, науки, обороны, радѣ и мл(с)-ти, и иншіе тымъ подобныє вады и недостатки найдовати бы са мѣли (Острог, 1598-1599 Апокр. 156); але если якѡю зло(ст) роптѣнїа, або якѡю вадѣ хо(т) невеликѡю в ѡ(т)даванїю послѣдше(н)ства по не(м) побача(т),... выганаю(т) (серед. XVII ст. Кас. 35 зв.); Члѣкъ котѡрый офероваль оферѣ, такъ з волѡвъ яко и з ѡвѣцъ, вады не маючое нехай оферѣ (серед. XVII ст. Хрон. 124).

2. Злоба, недобррозичливість: Жебы з' дѣши вашой озѣблѡсть, недбалство... Оустѣпило,... ѡ(т)

домовъ... Незгода, сваръ,... здрада, з' мѣста, фѣлши... вшелѣкаа вада, Во всѣхъ справахъ немѣрность (Вільна, 1620 Лям. К. 25).

ВАДИТИ, ВАДИТЬ дієсл. недок. 1. (кому) Шкодити, перешкоджати, вадити: тыи вжо // листы князю Василю... ничим шкодити и вадити не мают (Краків, 1538 AS IV, 171-172); неслухней бы тое покрывле(н)ємъ. кгда(ж) болше вадитъ ни(ж) помагаѣтъ (Острог, 1587 См. Кл. 15); Вамъ то не вадитъ, ижъ Греческое релии отступаѣте; а онымъ вадитъ маѣтъ, ижъ // Греческую релию умоцняють (Вільна, 1597 РИБ XIX, 210-212); а если то не зѣдѣтъ, а што жъ то вади(т), же кѣждый ведле своеѣ цркви преданїй свѣта // обходи(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 49 зв.-50); Лѣтъ хто свѣто, побо(ж)не живѡтъ свои провадѣтъ, Томѣ нѣгды Смерть якъ Сѡпъ помѣрный не вадитъ (Вільна, 1620 Лям.К. 16); они што ей вадитъ пытають: таа мовитъ недзница (Вільна, 1627 Дух.б. 12);

(кому і проти кого) заважати: и то намъ не вадитъ роздѣмѣти и(ж) то та(к) быти можѣтъ (к. XVI ст. УЄ № 31, 93); Але то непрїязнь гетманская противъ пану воеводѣ кїевскому и Никифорови вадит (Львів, 1605-1606 Перест. 39);

(кому) (бути шкідливим для здоров'я) вадити, шкодити: "Иже", мовитъ, "и пїйте, чомъ вамъ не буде вадити. Будуть вам давати усякую нечистоту, ничего (в рук. ничего вамъ. — Прим. вид.) не (буде) вадити вамъ" (XVI ст. НЄ 36);

не вадитъ (не вадило бы) — варто (варто би), слід (слід би); не зашкодило б: своихъ оу вѣре покрепїти не вади(т) (Острог, 1587 См. Кл. 4 зв.); Тутъ не вадитъ еще живѡтъ положить тыхъ вызуитѡвъ (бл. 1626 Кир. Н. 19); И того не вадило бы вашей милости перестеречи (Вільна, 1599 Ант. 651); котѡры(м) ты(ж) и иное придати не вадитъ (поч. XVII ст. Проп.р. 149).

2. (на кого і без додатка) Зводити наклеп, наговорювати: ѡ(нѣ) тыхъ поймавши што вадили и пове(л) к воеводѣ (1489 Чет. 264 зв.); про то и потумъ не могли мовити жидове, ажъ хотѣвъ панѣства, якъ вадили на него тоты кривыи бѣзоншаки напередъ Пилата (XVI ст. НЄ 114); Другіе явне мовили, же то вадит, же у Янего взяли килька сот

червоных золотых, и за здрайцу поличено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39).

3. (кого з ким) (викликати сварку між ким-небудь) розсварювати: дхѡвныѡ оумыслѣне межи ихъ кѡстки вмѣтѡючи, ѡдны(х) з дрѡгѣми оуставѣче вѡдатъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); Еднакоѡ всѣхъ преслѣдовѡлѣ Вѡдачи ихъ зъ собою, зволючѡчи всѣхъ воюѡлѣ Превдѡчногѡ Покѡю (Київ, 1630 *Имн.* 4); Вадити (Уж. 1645, 64).

ВАДИТИСЯ дієсл. недок. 1. (з ким, о що і без додатка) сперечатися, сваритися: папежи вадятся завжды (1582 *Посл. до лат.* 1130); И лёдво ма по смерти до грѡбѡ впровадѡтъ, Алитъ сѡ вѣстѣ ѡ мою маѣтностъ вѡдѡтъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 51); тая унѣя не вадится зъ неверными людми, але тылко православныхъ христѡанъ турбуютъ и потрясають (бл. 1626 *Кир. Н.* 17);

сваритися, діал. вадитися: Аарѡнѣ: Сѡдачѣй,... або свѡрачѣйсѡ, вѡдачѣйсѡ, правѡючи(с), зважѡючи(с) (1627 *ЛБ* 170).

2. (з ким) Битися: ёсли бы мѣли ме(ж) собѡю посвѡрѣ два мѡжеве, и одѣнѣ з дрѡгѣмѣ вадитѣ бы сѡ почѡлѣ а хотѡчи жѡна одѣногѡ вѣрватѣ мѡжа своѣгѡ з рѡкѣ моцнѣ(й)шого, и стагнѡла бы рѡкѡ, и оухватѣла бы за мѡжкѣй (!) члѡнокѣ егѡ оутѣнѣтъ ёи рѡкѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.).

ВАДИТЬ див. **ВАДИТИ**.

ВАДИЦА ч. (стп. wadca) (той, хто порушує спокій людей, сіє ворожнечу) заколотник, підбурювач: два попы всѣмѣ собѡромѣ якѣ хотѣли керовали; вадци як не по ихъ мысли ходилѣ полаяли (Дермань, 1628 *КМПИ* I, дод. 319).

ВАЖЕНЬ див. **ВАЖНИЙ**.

ВАЖИТИ, ВАЖЫТИ, ВАЖЫТЬ дієсл. недок.

1. (мати певну вагу) важити: пятое коло спижаное важы(т) а́ каме(н) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 72); Так много важи(т), якѣ ты са(м) заважи(ш) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); оволо(с),... ѡ аѡйна(н) вѡжи(т) с мѣднѣи(ц), а мѣднѣица, з̄ леп(т) (1627 *ЛБ* 182); ѡпрѡчъ дво(х) бѡлокѣ з котѡрыхъ ё(д)на не цѣлы(и) фѡнгѣтъ важи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 40); А талѡн(т) вѡжитѣ р̄. фѡгѡвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113 зв.); У Русачъка... ложѡкѣ срибрны(х) двѣ, кото́рыѣ важили луто(в) чѡты(р)на(д)цѡтъ (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 194).

2. (що і без додатка) (визначати вагу чого-небудь) важити, зважувати: Которые торгомѣ ся обыходятъ и въ безменѣ важатъ и въ локѡтъ мѣрятъ... тые вси люди... маютъ кѣ ратушу мѣста Кѣевскогѡ платѣ давати (Новгородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); пѣну габрыелю ла(н)гишу га(н)ке(р) то ё(ст) желѣза це(р)ко(в)но(г) // шту(к) ѡ тые мало(и) вѡзѣ важивши камени(и) 4 и фу(нт) (Львів, 1626 *ЛСБ* 1047, 6-6 зв.); И ровноѣ тажкости речи неровными здаю́тсѡ на неровныхъ вагахъ важеныѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 670); libro, as, важу, мѣрю, вѣшу (1642 *ЛС* 254); важу pondero (Уж. 1643, 38 зв.).

(що) (підіймаючи щось важке, переміщати) підважувати: хлопѡ(м) що камѣ(н) до Притвѡра важили далѣ(м) гро(ш) ёї (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7).

3. *Перен.* (що) (визначати якість, значення, вартість) цінити, оцінювати: котѡры(и) ѡпи(с) на двѣстѣ ко(п) важи(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46); талко абы его та(к) бѣгѣ и люди чтѣли и вѡжили, чѡго ёсть годѣнѣ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); ты вѣрны(х) вѣрны(и) ѡборо(н)цо и ѡпекоуне справѣдливѡсти вѡгоу в рукахъ свои(х) маючѣй, котѡторѡю боудѣшѣ всѣ оучѣнокѡвъ наши(х) заслѡугѣ вѡжити, гдѣ дѣшѣ з тѣла вѣйдоу(т), и прѣ(л) стрѡшны(м) сѡдо(м) маю(т) стѡти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288); і якобы аггль ясны(и) прибѣжа(л). и вѣналѣ ср(д)це з̄ дѣтѡтѣ. вѣрѣзова(л) мѣсца чѡрныи с него. і полока(л) вѣ вигѣ. і важи(л) з ѣныи ср(д)цы ано сѡмо переважѣло на сто ины(х) ср(л)цѣ. и засѣ вѣложи(л) и заши(л) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 42); Вжды хо(т) тѡлко кѡлко шанѡють почѡгки голосѡвъ оу себе дѣвного Сгагѣрѣгы, мѡвлю Арістѡтела, рѡвне и Збавѣтелевы Бѣгѡздѡбленѣи слова пошанѡвѡти и вѡжити (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 231); коли хто хѡчѣтъ своймѣ розѡмомѣ вѡжыти себе болѣшѣ ни(ж) правдѣве ёсть (Львів, 1645 *О тайн.* 53); А кождѣй шапѣнокѣ бѡдѡтъ важытъ сиклѣмѣ стѣмѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 128).

4. (мати вартість) коштувати: внуку моему... лапѣцушокѣ золѡтѣй, в котѡром важит двѡнадцѡт золѡтыхъ (Тороканѣв, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); побралѣ... лапѣцушокѣ сребренѣй, важилѣ полгѣривны (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 126); возми ѡ(т)да(й) ми дѣсе(т) штѣбровѣ не маю сребныхъ вѣле вѡжитѣ той

грошъ чѣтыри солды и шесть пѣназе(и) (к. XVI ст. *Розм.* 30 зв.); слышавши то книжниці... барзо томѣ были ра(д) и памѣними емоу даті ѿ пѣнази(и) што ко(ж)ды(и) важиль і. посполиты(х) (поч. XVII ст. *УС* № 256, 7); а то(г) є(и) не дано дво(х) шѣбо(к) белины(х)... и ѿ(т)ласѣ пу(г)вицѣ сребраны(х) десети в которыхъ же важило полѣгривны сребра (Київ, 1615 *ЦПБ* II 23261, 1 зв.); пани братовая... речи... выбрала, а меновите:... чарокъ две, важили гривень полѣтрете (Луцьк, 1631 *АрхІОЗР* 8/III, 585); лагѣцѣхъ пагѣцировы(и) важиль чи(р)-воныхъ золоты(х) сто три(д)цать (Київ, 1633 *ЛПБ* 5, II 4060, 24); лыже(ч)ка бѣло срибрная... важы(т) гривну (Львів, 1637 *Івв. Усп.* 6); статірь и сѣкль важиль чѣтыре драхмы по кгрѣцкіи, а драхма важила по(л) ѿ. грѣша (серед. XVII ст. *Хрон.* 33 зв.).

5. *Перен. (мати значення, вагу)* важити, значити: Два нижшиє болшѣ важили, пижли митрополитѣ съ петма владыками (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 320); поглѣнѣте на пѣтицѣ нб(с)ныи, яко они ани сѣю(т) ани жѣнѣ(т). ани събираю(т) дѣ гѣмна свѣего... ци вы нѣ болѣшеи важите пижли они (к. XVI ст. *УС* № 31 77-78); дѣла чоудѣвного посполитована такѣ са натѣра лю(д)скаа по(д)пѣсиль,... же хота(ж),... сама прѣ(з) себе пѣчого не важить, всѣ(х) еднѣакѣ титоуловѣ,... способѣвъ и досконалости сучастницею са стѣетѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 293); на(д) многіє бѣвѣмъ дѣры болѣше важить и едино слѣво гѣднѣое (Острог, 1614 *Тест.* 169); тамъ са роскошникѣ спѣвѣдѣнѣ, где оуже... спѣвѣдѣ не важить (Київ, 1637 *УС* *Кал.* 603);

розціновати, брати до уваги, вважати: Который...листѣ вашѣе милости панѣве ихъ милость въ себе вмѣсто особливого привилѣя важаютъ и ховають (1538 *АІОЗР* I, 88); Княз... такѣ то у себе важит, иж господарь наш ни дѣла чѣго гонца не слал (1568 *AS* VII, 219); ѣле маѣешъ рѣчей копѣчнѣ разрѣшѣти тѣи вѣдѣлѣгъ ихъ приклѣдѣ и ѿписѣна, и не болѣеи въ томъ важити собѣ волю свою и розсѣдокъ якѣ пѣкотѣры(х) вѣди(м) чѣпачи(х) (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 202); Болѣи естѣсь собѣ мое росказа(н)є пижли свое здорѣвѣе важиль (серед. XVII ст. *Хрон.* 61 зв.).

6. (що дѣла чѣго і на що) (*приділяти, визначати*) призначати: Здоровѣе, кошты, все дѣла того важиль

(Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Мѣхайль Корѣбѣтъ... прѣгнѣлъ... дѣла того... абы тѣю интѣдѣловѣнѣю мѣгль бѣлъ вѣдѣти Книгѣ, на што и знаменѣтѣи задѣтки коштѣ важиль (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); Важишѣ кошты на Дрѣкарню (Київ, 1633 *Евфон.* 309); На што по дѣлгѣхъ консидѣраціяхъ и пѣлѣномъ розмышлѣнѣю, позвѣлити и коштѣ свой влѣснѣи важити не ѿдѣвилѣмъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3); менованѣи... панѣ Кнегинский, засланѣючы ѿдѣважнѣ милую отчизну свою, важачи на то немалѣи кошты, зоставѣлъ подѣ Пилявѣцѣми (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 185).

7. *Наважитися:* Цѣнѣти твои, ѿ ѿ(т)чѣ, важиль ѿписѣти, Чѣго(б) и самѣ Цѣцѣро не мѣгль доказѣти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); А еслибѣс хто важиль сина вѣзѣти з мужѣковъ вашихъ на потребу свою, таково-го кожѣдѣго на горѣле карати кажемѣ (Гоща, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 56).

♦ *велѣе (велиѣе) (собѣ, у себе) важити* (кого, що) — дѣже шанувати, поважати; надавати великого значѣннѣя (чѣму): Але якожѣ колвѣкѣ естѣ, атоли и тепѣрь Венѣтове вѣшѣякими вѣльнѣостѣми рѣчь посполитую Крѣтенскую даруютѣ, окрашають и велѣе ихъ у себе важаютъ (Володимир, 1598-1599 *Вѣдн. Пѣ* 1067); Оумѣслѣ моегѣ а навалѣности и помѣшлѣнѣа не инѣшими Прѣвилами и рѣгѣлами ѿуправлѣлѣ(м)... тѣлько тѣми, котѣрыє в сѣй цѣркви стѣи, Дѣхъ стѣи въ пѣсѣмѣ стѣомъ положи(л)... и ѿузакѣнилѣ... и котѣрыхъ ѿна вѣлѣе важила (Євѣа. Вільна, п. 1616 *Прич.отѣх.* 2 зв.); Стѣи ѿцы... ѿбѣаснѣаютѣ. Напоминѣючы насѣ, абѣсмы... покѣрдѣ и покѣрдѣ вѣлѣе собѣ важили (1627 *Тр.* 11); И яко ѿныхъ лѣбо въ погѣнствѣ занѣдрѣннѣи, еднѣакѣ въ собѣ самѣ стѣоблѣвѣи звѣчай нѣслѣ, потѣмнѣности вѣкѣдѣ велиѣе то собѣ важачи; писѣмо(м) ѿбѣаснѣючы подавалѣи (Львів, 1642 *Бут.* 2 зв.); горло (свое) важити — ризикувати життѣямъ: плѣвѣцы гѣрла свои важаютъ, жѣса на ѿнѣю ѿ(т)нѣгѣдѣ пѣдѣцають, гдѣ тамъ самѣи изѣ Окрѣнтами гѣнѣтѣ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440); легко (легѣе, легѣѣе) (собѣ, себѣ) важити (що) — пѣхтувати (чим), легковажити (що): а того нѣблѣгѣословѣнѣя бѣжѣго в ѿ(т)лучѣнѣя цѣркѣвнагѣо легѣе собѣ не важдѣте (Бѣрѣстѣя, 1590 *ЛСБ* 119); А такѣ пи(л)нѣ ва(м) росказѣмъ Абѣ(с)тѣ лѣ(г)ѣе собѣ

то(г) писа(н)я и росказа(н)я (пошк. — *Прим. ред.*) ву(й)сково(г) не важечи Але... тому товаришд... были помо(ч)ными (Корсунь, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 113); тотъ монастыр опановали, легце собѣ важачи звирхность короля его милости и право посполитое (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 143); не треба бы собе того легъце важыти (Вильна, 1599 *Ант.* 657); змѣлѣса на(д) слеза́ми вдовѣи́ными. и въздыха́нъ сиро(т) // не лёгце собѣ ва́жъ (Острог, 1614 *Тест.* 158-159); Кгды(ж) са жа(д)ны(м) не хочѣшъ вѣтро(м) оуно́сити,... Лѣгце важишъ безбо(ж)ны(х) глѣпы(х) и(х) посва(р)кѡв(и) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); мѣли то въ звычайу цесаре́ве всхо́днии... же, не ркучи епископскихъ або іерейскихъ, але и лаіковъ іпоковъ клятвъ боялися и легко ихъ не важили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 652); котріи кгды бы собѣ напоми́ана ихъ лёгце ва́жи(л), а в грѣхахъ бе(э)пѣ́чне смѣ́ртѣльныхъ жи(л), и в пера́дѣса знаходилъ, Презві́торови своемъ яко старшомъ на него оуска(р)жати(с) маю́тъ (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 41); ты... легце себѣ ва́жилъ еси приказа(н)я створителя своего (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273); Абы(с)мы... грѣхѡвъ собѣ лёгко не ва́жили, в та(ж)и́іе не впа́дали (Львів, 1645 *О тайн.* 9б); а вы и таковы́мъ моймъ да́ромъ; и добродѣ́йствомъ погордѣ́ли, лёгце себѣ ва́жилисте (Чернігів, 1646 *Перло* 153); на здоро́вья ва́жити — зазіхати, посягати на життя: И Сте́фана Зизане́го,... который... книжки свое́ явне друковаль, обеще́стилисте и на его здоро́вья такъ есте ва́жили, ажъ през коминъ вытисну́вшия, утѣ́къ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); нѣ́зашто (нѣ́ за що) ва́жити (що, чого) — нехтувати (чим): такъ же и всѣ́ грѣ́хи твои, ѡ́ которы(х) еси пе(р)вѣ́й не ми(с)лилъ и ѡны(х) нѣ́ за що ва́жилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); а мы... дарѣ́нки егѡ... нѣ́зашто ва́жимо (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 114).

ВАЖИТИСЯ, ВАЖИТИСЕ, ВАЖИТИСЬ, ВАЖИТИСА, ВАЖИТЬСЕ, ВАЖИТЬСЯ, ВАЖЫТИСЕ, ВАЖЫТИСЬ, ВАЖЫТИСЯ, ВАЖЫТИСА *дієсл. недок. 1. (з інфін.)* Важитися, відважуватися, насмілюватися, наважуватися (робити що): ничимъ инымъ, ѡдно водлѣ статѣ́тъ ѡтнатье́мъ имене́й каранъ бѣ́деш ѡ́т насъ, яко таковы́й, который въ слѣ́дѣе па́шой и земе́ской ѡмеш-

ка́нѣ вчинити ва́житиса сме́ти бѣ́дешъ (Олбенг, 1552 *AS* VI, 125); А которы(и) бы... ва́жи(л)ся с таковы́ми бронами пере́д) судъ при(и)ти тако-вы(и)... мае́тъ на(м)... запла́тити двана(д)ца(т) рубле́(и) гроше́(и) (1566 *ВЛС* 50 зв.); ты... сме́(л) и ва́жи(л)се еси по(д) то(т) же запи(с) зата́гати ча(ст) вла(с)но́ю ѡ(т)чи́(э)ную по кнѣ́зю а́ндрею а́лксаньдровичѣ́ буре́(м)ско(м) сынови́ е(г)... зоста́лѣю (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 67); На томъ второ́мъ Константинополско́мъ... сино́дѣ... е́сть заварто, а подѣ́ анаѣ́мою загро́жено, абы́ ся жаде́нь не ва́жилъ до того артику́лу вѣ́ры... ани прида́вати, ани уйма́вати (1603 *Пит.* 18); мы и Петра́ св., и намѣ́стниковъ его́ въ Церкѣ́и Христо́вой монархи́ знати не нау́чилися и учи́ти нѣ́кого не ва́жимоса (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 466); Прото́ пово(д) в. м(с). на те́(р)минъ вы́шг ѡ(э)пачо́ны(и) до вска́занъя на то́бе за то ви́нг пра(в)ны(х),... же се ва́жишъ бе(э) привиле́ю его́ ко(р). м(л). мы́то выби́рати, позыва́еъ (Володимир, 1628 *ТУ* 283); Хто бы... по да́те сего́ ѡ́нѣ́версалѣ́... ва́жи(л)се... при́крос(т) чини́и(т)и,... тако-вы(и)... на го́(р)ле кара́(н) бѣ́де(т) (Ірклі́їв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(чого, на що і без додатка) відважуватися, наважуватися (на що і без додатка): А хтобы́колвек з нас... хотѣ́л са́ того ва́жити, а тыи́ грани́цы... чимъ́колве́ хотѣ́л рѣ́шити, то́г мае́т запла́тити за́клад господа́рю, коро́лю... двѣ́ тиса́чи ко́п гроше́й (Ковель, 1540 *AS* IV, 238); ш́то са́ до́тычетъ тыхъ Ко́закѡв, которы́и са́ та́кое смелѡ́сти ва́жили, а при́бравши са́ по Татарски, сторо́жѣ́ стра́шили и за не́ю гони́ли, то́гобыхмо́ не ра́ди слы́шали (Вильна, 1541 *AS* IV, 292); А хто бы(са)́ того сме́(л) ва́жити на(д) то́е росказа́(н)е к ѡ́ста(в)у́ нѣ́шу то(г) ни́чи(м) ины́мъ ѡ́дно горло́мъ мае́тъ бы(т) кара́(н) (1566 *ВЛС* 38); з вѣ́ри по́житок ма́емо, и́ж в собѣ́ старо́го Ада́ма за́моряемо, и чистое́ и смѣ́лое се́рдце мѣ́ваемо, на вели́кие ся́ рече́и ва́жачис в по́требѣ́ слу́шной, и чо́го до́казуемо́ (Вильна, 1600 *Катех.* 80); то́тъ помене́ный по́пъ Фили́п смѣ́ль и ва́жилса́ прошлы́хъ ча́совъ,... с престо́ла взя́вши скринку́,... ону́ю прото́попе́ зо́шлѡму кие́вскому́ отцу́ Ива́ну Остро́вецкому́ до рукъ́ отдалѣ́ (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); Спра́вы и на́мѡвы бра́(ц)кі́е в свое́мъ зава́(р)тѡу́ зо-

ставати маю(т), нѣ пре(з) жа(д)ного Брата нѣгде невыпѣшены, по(д) карамамъ зато якое брата вына(й)дѣтъ, хтѣбьса того важи(л) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 47); окрѣтного мордерцы Ирода маленство зневажили, насмавши са з' него и звездшы абы са замыслилѣ и вѣдалѣ, же неподобных са речій важить (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 143 зв.); А ктобы смѣлѣ и важи(л)ся, того на Судѣ Бжій страшны(й) позываю, абыся становилѣ за мною яко непослушныкѣ воли моеи остатней (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); смели и важилися вышѣ помененые при(и)ципали (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 204).

2. Сваритися: Которѣса: Важдѣса, сварѣса (1627 *ЛБ* 55); Крамолюса: Важдѣса, бѣитѣюса (Там же).

3. (що) Шанувати, поважати: Коли бы(м) се обличѣа црѣ Іудейского Іосафита не важил' не дбалѣ быхѣ, ѡ тебе, аны бых се обойзрѣлѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 321).

ВАЖКИ, ВАЖКІ *мн.* важки: ва(ж)кі (I пол. XVII ст. *Сем.* 109); libra, libella, ли(т)ра, вага, важки (1642 *ЛС* 254).

ВАЖНЕ *присл. (стп. ważnie) (позитивно, схвально)* прихильно: а змогла и припата естѣ ва́жне наука аристотѣ(л)скаа философскаа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123 зв.).

Див. ще ВАЖНО.

Пор. ВАЖНѢЙ.

ВАЖНЕЙШИЙ *див. ВАЖНѢЙШИЙ.*

ВАЖНИЙ *див. ВАЖНЫЙ.*

ВАЖНИКЪ *ч.* Вагар: libripens, важникѣ, вѣсникѣ (1642 *ЛС* 254).

ВАЖНИЦА *ж.* Миське приміщення з вагами для зважування товарів і стягання з них мита: И важницу и воскобойню зась абысте месту отдали (Краків, 1532 *АрхІОЗР* 5/І, 33).

ВАЖНО *присл. У знач. присудк. сл. (має законну силу, вагу)* важливо: Которого запису... на которм колвекѣ уряде... вызпати маю, даючи... папу малжонку своему, волность... перенести и дати вписати, што так мает быти моцно и важно, якомь я сама... вызпагѣ учинила (Волюдимир, 1583 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 355); а хота без него и съборовали, не было бы ва́жно (Острог, 1598 *Ист. фл. сш.* 41 зв.); чоловікѣ... абы то по нем и на потомные часы

вечно, мощно и важно было,... писмомъ варуетъ (Луцьк, 1613 *АрхІОЗР* 1/VI, 434); Тѣе пѣсьмо Събѣрного вѣрокѣ Папѣжа Лѣона, ѡ(т) насѣ Латинникѡ(м) показованое, Та́кѣ ва́жно естѣ и быти маѣтъ, яко кгда бы са(м) Левѣ бѣный табліци показовалѣ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 150); кому онѣ... тѣе святыѣ мѣстца злечитѣ, важно и твердо быти маѣтъ (Вишнівѣць, 1619 *АІОЗР* II, 72); такового и выправилѣ безѣ благословенія насѣ митрополита..., абы то у насѣ, православныхъ всѣхѣ не важно и не принято zostавало (Київ, 1634 *КМІІІ* I, дод. 557); коли одинѣ дрѣгомѣ своего права оустѣповалѣ абы оустѣпованѣе было ва́жно. З'звѣалѣ члѣвкѣ ботѣ своѣй, и давалѣ егѡ блі(з)комѣ своемѣ, то было свѣдѣцтво оустѣпованѣа (серед. XVII ст. *Хрон.* 196 зв.).

Див. ще ВАЖНЕ.

Пор. ВАЖНѢЙ.

ВАЖНОСТЬ, ВАЖНОСТЬ, ВАЖѢНОСТЬ

ж. 1. (законна сила, вага) важливість, значення, чинність: И ѡтдалили есмо и вси привилѣа, которые сторона жалобнаа покладали, которыебы собе кѣ какой помочи мети хотели, вжо не мають жадное mocy и важности далышое мети (Краків, 1539 *АІІІ* IV, 185); то абы намѣ, зѣ ласки его королевской милости, и духовенству нашому и епископіямъ... ничого не шкодило, и важности жадноѣ и mocy такіѣ листы абы не мѣли теперѣ надѣ нами (Новгородок, 1594 *МССЛ* I/2, 555); то ты́лько по(д) каждого ро(з)соудокѣ по(д)даю если такіѣ выводы мають в' собѣ якоую слоушность и важность (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 116); прото тежѣ то синодомѣ зватисе не можѣтъ, але все естѣ фрашкою, баламутнею, блазеньствомѣ, и у бачьныхъ ни якое важности не маѣтъ (Вільна, 1599 *Ант.* 803); суд трибунальскій на узнане важности тых диспозыции... справу тую на сеймѣ... отослал (Варшава, 1629 *ЧИОНЛ* XIV-3, 147).

2. Вартість, ціна: Ланцух золотый важностью сто золотых черленых (Луцьк, 1546 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 14); папѣ Янушѣ Крупскій... малѣжонце своей вено и привенокѣ еи оправити и записати маѣтъ... на власныхъ именьяхъ своихъ таковое важности, яко тая сума носити будѣтъ (Острог, 1564 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 79); во(з)ны(й)... маѣтъ двазывати... //... боровое

земѣли моркѣ за два(д)цать грѣше(и). А пожитки
пущи ѡзера и реки во(д)ле ва(ж)ности ихъ (1566
ВЛС 58-58 зв.); положи(в)ши закла(д) во(д)ле
ва(ж)ности сѣмы пѣзе(и)... чере(з) того(ж) во(з)-
ного до него послали (Кременецъ, 1581 *ЛИБ* 5, II
4044, 88 зв.); а што бы ѡ(д)ноко(л)векъ свои(м)
кошто(м) и накладомъ в ты(х) име(н)я(х) прибу-
дова(л)... все во(д)лугъ ва(ж)ности по ско(н)че(н)ю
аре(н)ды плати(т) (1588 *ЛСБ* 909).

ВАЖНЫЙ, ВАЖНИЙ, ВАЖЪНИЙ, ВАЖЪНИЙ, ВАЖЕНЪ *прикм. 1.* (який має велике значення) важливий, важний: мы... постерегаючи того, абы в той речі, яко великой, важной, а мало слыханой, што коротькостью часѣ и недосегненіем в ней ведомости якоє певнейшее... кнзю Романѣ и Желехѣ, // преложили и помкнули есмо рокъ (Вільна, 1565 AS VI, 279-280); я сам за велико важьными а пилюю потребыными справами... справедливости доводити не могучи, злечаю и поручаю у место себе... менованое сумы пізееи... на том мещанине,... доходити и поискивати приятелю моему, пану Тимофею Михайловичу (Луцьк, 1578 ПИФ 37); календа(р) ры(м)ски(и) поправлены(и) в па(н)ствахъ наши(х) при(и)мити казали, з велики(х) а важныхъ причи(и) есмо тоє дчинили (Галич, 1584 ЛСБ 66); Я, по(д)коморы(и)... для пи(л)пы(х) и ва(ж)ныхъ потребъ и спра(в) свои(х)... прибыти не могъ (1599 ККПС 120); Яко бы ре(к) то є(ст) ре(ч) великаа, ва(ж)наа, котѡраа мой рѣзоу(м), мѡй смѣслъ переважає(т), котѡро(и) а подививши сѧ, спростѧти не могу! (Острог, 1599 Кл. Остр. 206); Не оумрѣла теды [бѣа] з спѡ(м), алє по до(л)го(м) часѣ, а то для двѣ(х) ба(р)зо важны(х) причинъ: прыпаа до неи, дрѣгаа за(с) до па(с)належи(т), жебы она за-слоугы ро(з)ныє згромѧдила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275); Папежники: Вшакже зъ самое предсезвзтой речі можемъ зрозумѣти, ижъ єсть в субботу постъ потребный и важный, а наболшій, зъ тых дву причинъ (1603 Пут. 69); Яко(ж) многие бача(т) з многи(х) важны(х) причи(и) с пожи(т)ко(м) посполіто(м) бити абы на то(и) столиці єго мл(с)ть ѡтє(и) Балаба(и) зостава(л) (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1 зв.); маючи я пилюые и важныє sprawy свое,... пустилемся был умыслне завчасу тамъ до Люблина (Жи-

томир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158); А панъ воевода... стануль статечне и дѣльне въ своей розмовѣ, и межі иными важными и памяти годными словы повѣдѣль, ижъ "о той речи въ головахъ зъ патріархами... належитъ трактовати" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1146); Такъ же и оны(й) прикля(д), не та(к) ва(ж)-ныи е(ст) абысмо для нѣго ѡ(т)мѣнѣти мѣли нашѡ звычайнѡю щоде(н)нѡю сполѣчно(ст) (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

2. (який має юридичну силу) важливий, правочинний: только три светки въ речи поточной суть важне и могутъ быти (Володимир, 1583 *Арх. ОЗР* 1/1, 176); Которые то пенези выш // на раты зложонные, за аренду повингыные, будут нам повинныи панове арендари за квитами ручными нашими, которые такъ важны будут, яко бы теж на въраде сознаны были (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 162-163); тые оба соборы и(з) своїми оуфалами за слоушныи и важные соутъ почитаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 148 зв.); а они повѣдаютъ, же складаня тое неважное, бо от простого // челоуѣка духовному не идетъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); жадные листы якого кольвекъ о то постановенья моего з нимъ братомъ моимъ, которые бы вѣчности и шафованью тыхъ то добръ оному... якокольвекъ шкодити мѣли, важны быти въ томъ не мають (Луцьк, 1607 *АСД* I, 232); с того вѣрядѣ твоего которого се вм(с) за слушны(и) и важны(и) не признавае... моею владзою воево(д)скою ро(з)казѣю абы вм(с) передо (м)ною... самъ шчеви(с)то ста(л) (Київ, 1621 *ЛНБ* 5, III 4057, 19); Тое обѣавленье маєтъ быти ш(т) самого каюющогоса,... абовѣмъ исповѣдь чере(з) посла(н)ца, и листовнаа, не естъ важнаа (Львів, 1645 *О тайн.* 75); если бы зара(з) скоро оуслышалъ противъ томѣ оцѣ, и шлюбы и присаги еи важны не бѣдѣтъ. ани винна бѣде(т) обѣтницы, прето ижъ оцѣ былъ противъ томѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 147 зв.);

(який має історичне значення) важливий: Іжъ
синѡды были ва́жные, хо(т) па́пѣжове рѣм'скіе на
ни́хъ не позво́лювали посвѣдча́етъ того то, же на
нѣкоторыхъ синѡдахъ противъ ри(м)скимъ бѣс-
кѣпомъ декрѣта, ѡныхъ потопля́ючіе соу́тъ чинѣ-
ныи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 148 зв.).

3. Вартісний, коштовний, цінний: мно(з)ство ко-
зако(в),... громили корованы купцовъ турець-
ки(х)... а важные в нихъ товары побраны (Вільна,
1545 *ТУ* 71); естли бы лицо принесено было до вра-
ду... а было бы тоє лицо реч ва(ж)ная шаты або
серебро або кони добрыє,... тогды таковое лицо
ва(ж)ное... має(т) даро(м) ве(р)нено быти тому чие
буде(т) (1566 *ВЛС* 108); Южъ в тогъ часъ скрынѣ
с' талярáми, нѣ шкатулы вáжныи с' портѣкгалáми:
Нѣчóго не помóгѣтъ чловѣку смертноѣ, Если не
были в' дóбромъ шафѣнкѣ живому (Київ, 1622 *Сак.*
В. 50 зв.); Авожъ то тýлко Злóто дáръ ест' зна-
менíты(и), Без' ср(д)ца если вáжны бѣдѣтъ хризо-
лýты (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

(відповідної ваги, непідроблений) повноцінний,
вартісний: prodali iesmo komoru naszu... za trysta y
za trydcat y za try zolotykh czerwlnych dobrych waz-
nych whorskich (1531 *ŽD* VI, 151); А тыхъ часовъ
позычил есми в княза Или... тисачу золотыхъ
Вгорскихъ в золоте, добре важныхъ (Луцк, 1534
AS III, 472); Кнázь Федор... записалъ женѣ своей
влостное внесене еє,... котороеж... внесене... взал
отецъ нашъ ничим иншим, толко черлеными зо-
лотыми Вгорскими, важными, а пѣлазми готовыми
(Володимир, 1542 *AS* IV, 311).

4. (який має вагу) важкий: ponderos(us), важ-
ни(и), тяжки(и) (1642 *ЛС* 321).

5. У знач. ім. Важний. Вл.н.: Мещане сидо(р)
кдышперъ,... Петръ важны(и) (1552 *ОКан.З.* 30 зв.).

Пор. **ВАЖНѢЙШИЙ**.

ВАЖНѢЙ присл. в. ст. Важливіше: Паматаю
заправды же(м) того доводѣ пре(д) ты(м) оуживáль,
але тоєжъ частѣй мóвити, и мнѣ лапцѣй, и кѣ змоц-
нѣню нашему вáжнѣй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 144).

Пор. **ВАЖНЕ, ВАЖНО**.

**ВАЖНѢЙШИЙ, ВАЖНЕЙШИЙ, ВАЖ-
НѢЙШИЙ, ВАЖЪНИЙШИЙ** присл. в. ст. 1. (який
має більше значення) значніший, важливіший: по-
смотрите на пташки небесныи; и(ж) ани сѣю(т), ани
жну(т)... а ште(ц) вашъ небесни(и) живи(т) ихъ, або
вы есте далеко важне(и)шие ни(ж) оны(є) (Хоро-
шів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); мы за ва(ж)не(и)шими и
бли(ж)шими справами земъскими и ро(ч)ки
кгро(д)скими которые на то(т) ча(с) са судили вы-

ехати на кгру(н)тъ не мо(г)ли и року на вые(з)дѣ
на кгру(н)тъ ѡ(т)ложили ѡ(т) дна... за пать не-
дель... припалы(и) (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА П/І-216*,
1 зв.); кгда ся добре порахуете, ничего потребней-
шого, важнѣйшого и потешнейшого пожедати со-
бе не можете, надѣ тую светую единость старо-
давнее... веры (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 503);
На(д)то особныхъ артикѣловъ менше важнѣйши(х)
задали з' два(д)цать, котѣры(х) са тѣтъ не споми-
нає(т) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 18 зв.); великаа
смѣло(ст) и невдáчно(ст) ты(х), котѣріє мýмо та-
кúю пѣвнью гóловою, инъшеи шѣкаю(т), чи(м) є(ст)
важнѣйшии оныи слѣва, когѣ разрѣшишъ на земли,
бѣде(т) разрѣшенъ на нѣси, на(д) овыє, котѣры(м)
ѡ(т)пѣстите грѣхъ ѡ(т)пѣста(т)са, а котѣры(м)
задрѣжите, задрѣжа(т)са (Острог, 1599 *Кл. Остр.*
222); Важнейшая у тебе конѣдѣрация, а нижѣ
права церъковныє (Вільна, 1599 *Ант.* 945); Правда
єсть же литоргія святая надѣ всѣ иншиє церемоніє
церковныи єсть важнѣйша и болша (1603 *Пит.* 74);
И примѣсили та ѡ(т) в'схѣдное црѣкве... подáни
ѡ(т)цевскихъ... ѡ(т)стѣпити... котѣрыми єси
выхованъ бýль. котѣрыми стѣтельства достѣпнѣсь
(на(д)што не вѣдаю бы штѣ важнѣйшого было)
(Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7 зв.); И дла тогѣ(ж) абы
важнѣйшаа... ѡ то(м) стáндти в' кѣждо(м) нас мо-
ва, с(т) Іѡáнна... надѣ и намовѣ... покладаю (Київ,
бл. 1619 *Аз.В.* 290); вѣ чотырохъ патріархахъ моцъ
болшая и справа важнѣйшая, нѣжъ в одномъ па-
пежу (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 569); якъ тѣло бо(л)-
шимъ єсть на(д) ѡдѣнѣ, такъ дша важнѣйшею є(ст)
на(д) тѣлю (Вільна, 1627 *Дух.б.* 337); ѡсýлный: Важ-
нѣйшии, рѣч' ѡсýлнаа, справа важнѣйша(а) (1627 *ЛБ*
140).

2. (більший за силою прояву) важливіший: лю-
бо(в) є(ст) на(д) всѣми оучи(н)ками ва(ж)нѣйшаа и
лѣ(п)шаа во(в)семъ законѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31,
194 зв.).

3. Кращий, ліпший: землю та(к) оубогимъ якъ
и богатымъ. Родовиты(м) много и важнѣйшее даль,
а худымъ мало и плохшее даровалъ (Київ, 1637 *УЄ*
Кал. 110 зв.).

ВАЖЪНИЙ див. ВАЖНЫЙ.

ВАЖЪНИЙШИЙ див. ВАЖНѢЙШИЙ.

ВАЖЪЧЫЙ *прикм.* Те саме, що ваговый:
♦ мыто важъчое *див.* **МЫТО.**

ВАЖЫТИ *див.* **ВАЖИТИ.**

ВАЖЫТИСЕ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЫТИСЯ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЫТИСЯ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЪНС, ВАЖЪНЬЄ *с.* 1. Зважування: ω(т) важъна ωлова дале(м) гро(ш) д̄ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7).

2. (*важкість предмета, що визначається зважуванням*) вага: ѓблница. называѣтся азычокъ с̄ правѣломъ ѓ ваги на верхѓ, который ѓка́зѣтъ рѣвное важѣнье (1627 *ЛБ* 91).

Пор. **ВАЖИТИ.**

ВАЗНЬ, ВАЗНЪ, ВАСНЪ, ВАСНЬ, ВАЗНЬ *ч.*

1. Злість, неприємність: А они дей его безвинней, одно вази а гнѣву своего, прутьемъ били, мордовали (Луцьк, 1564 *Ив.* 263); я... ничего бо(л)ше(и) на томъ ѓраде не постерегаючи ѓдно справе(д)ливости свѣтое и не даючися ни(в)чо(м)... ѓводити яко приязню ани ва́зню, ани даро(м), та(к)же справы... пи(л)не до книгъ свои(х) судовы(х) ѓписуючи та(к) ми пнѣ бже помози (1566 *ВЛС* 59); ду(б)ни(ц)ки(и) ω(т) вл(д)чии(х) по(д)даны(х) тую ва́зпъ на мене вз(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); ω(к)-си́ня... маючи... на мене з да(в)пы(х) часо(в) гни(в) и васнъ, выбегши з двора своего кочо(р)ского,... мене... сто(р)совала (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Кгда(ж) якъ з ва(с)ни а не́пависти, выткну(л) на́ плацъ еретековъ кгрецки(х) и с теми теперъ всѣхъ правове́рныхъ при грекахъ ѓ вѣре стоячихъ зровѣнати и змѣшати ра(д) бы (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); не могу на(и)ги только васнъ с которое(и) ѓмножиласе клевета (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); вси... теперъ, маючи васнъ на митрополита и владыковъ, натегають собе тое право (Вільна, 1599 *Лит.* 835); те(и) то Василе(и) Типа... маючи да(в)нѣю васнъ на до(м) мо(и) ро(з)ными часы и способы по(д)даны(х) мои(х)... по дорогахъ доброво(л)пы(х) пере(и)мѣючи... ѓпы(м) мо(р)ды забо(и)ства чинечи... чи(м) дале(и) ты(м) большъ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 49); а взявши ведомость, иж онъ в Берестѣи за млынами над Бугом в дому шляхецкомъ их милости папов Костюшъковичов почуетъ, маючи

здавна якуюсь васнъ и ранкоръ на протестуючогосе, слугу своего рукодайного на йме Миколая Булгака и пана Андрузского и Васи́лия Долмацъкого, спивака своего, послалъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653).

2. Суперечка, сварка, *діал.* васнъ: Штѣса за са ты́четъ тои ва́сни и незѣбды, на которѣю ва́ли(т) причинѣ ω(т)на́тъа хр(с)ті́аномъ презъ тоу́рки па́трі́аршее в̄ константино́полю цр̄кви, и то щі́раа по́тварь, безѣбѣне на хр(с)ті́аны в̄кладанаа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 177 зв.); на остатокъ... чы́нить прозбу... остерегаючи ихъ милость, абы небезпечностямъ якимъ-си забегали, указуючи за тою единостю Рымского костела з Греческимъ много непожитковъ, васни, немилости, незгодъ, зламаныя правъ (Вільна, 1599 *Лит.* 949);

колотнеча, бійка: К томѣ тыжъ чините межи чино́мъ дѣховнымъ и посполитымъ члѣвкомъ мятежи васни бу(и)гы (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); овшем ростирки, васнъ, кровопролитіе чинят и люд посполитый ламлют (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42).

ВАЙДА *ч.* *Діал.* ва́йда "ватажок колядників". Вл. н.: Ва(с)ко Вайда (1649 *РЗВ* 127 зв.).

ВАЙЯ *ж.* Гілка пальми: со свѣтлыми свѣчами, стрѣтмо сп̄са Х̄(с̄)а, истинно(г) б̄га нашего со вѣтьми и вайями в цр̄ковъ ст̄ю по́дьмо (1489 *Чет.* 314 зв.).

ВАКАНЦИЯ, ВАКАНЦІЯ *ж.* (*стп.* wakancja, фр. vacance) (*час, протягом якого не займається кимось посада або не виконується робота*) вакансія: Понемъ зась Козма наступилъ, и той недолго седѣлъ,... подъ которій часъ также нѣшто ваканціи было (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 1013); П. Фе́ре(и)ць вымовла(л)ся для вака(и)ций реме(с)ла своего теды ему за нагородѣ братия ко(и)тенѣтацию обещали зологи(х) по(л)ски(х) два(и)ца(т) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 33 зв.).

ВАКНИНА *ж.* Невикористовувані земельні угіддя (?): а оу ва(к)нина(х) и в переросломъ сена возовъ шѣ(ст)со(т) а лю́де(и) еѣ ω(т)чи(з)ны(х)... служе(к) па(т)деса(т) се(м) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 7).

ВАКОВАНЄ *с.* Незайнятість; відсутність функціонування чого-небудь (оренди, уряду); про-

стій: сторони вакована роботи цр̑кѡ(в)нои то(г) пре(ш)ло(г) лѣта чере(з) то(г) митрополита не помалѣ жалѣми (Сучава, 1606 *ЛСБ* 402, 1); кгда припадуть спусты ставные часовъ своихъ, въ арендахъ ставныхъ назначонныхъ, ставовъ моихъ... за чимъ млыны ваковать мусятъ, теды того вакованя арендаре собе въ шкоду поличать не мають (Каменица, 1607 *АрхІОЗР* 6/І, 344); тому арендарови нашему тымъ листомъ варуемъ, еслибы... спустошеня тыхъ маестностей... отъ огня, отъ граду,... albo ваковане аренды подиялѣ, теды мы... повинны будемъ на то по приятелю одному высадить (Бердичів, 1611 *АрхІОЗР* 6/І, 374); а ижъ другие, ещче шкодливий побигые,... для одълеглости уряду туточного, въ вакованню уряду ближшого и належного кгородского Володимирского, тутъ до уряду презенътованые быти не могли (Луцьк, 1625 *АрхІОЗР* 1/VI, 703).

Пор. ВАКОВАТИ.

ВАКОВАТИ, ВАКОВАТЬ, ВАКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. wakować, лат. vacare) (про посаду)* бути вільним, вакантним, незайнятим: архимандритство... по смерти бывшего архимандрита Илариона Песочинского, черезъ часть немалый... ваковало (Торунь, 1576 *АрхІОЗР* 1/І, 65); Ознаймуемъ вамъ, ижесмо... архимандритство Жидичинское, на // тотъ часъ вакующее, зо всею владностью,... велебному Гедиону Балабану... дали (Городно, 1586 *АрхІОЗР* 1/І, 221-222); А в томъ часе приехал до Зимпа... чернецъ, отчичъ Зименъский, именемъ Генадий, который тамъ и передъ тымъ в томъ монастыру менѣкал, которого они упросили, аби в томъ монастыру zostал, з которымъ потомъ, абы тое место не ваковало... до мене з нимъ пришли, просечи..., абымъ оному... у монастыру быти позволил (Володимир, 1624 *АрхІОЗР* 1/VI, 539); А где будетъ в церкѣви Пашовской и Полганъской ваковати церкѡвъ безъ свесченника, тогды найдалей до дванадцати неделъ еслибы я, або по мне потомки мои..., не поддали свесченника..., то вже по выстю дванадцати неделъ отъ того часу, яко церкѡвъ осиротѣтъ, заставовати маеть власть подавання свесченниковъ... при папахъ братии церкви // Луцкое (Луцьк, 1630 *АрхІОЗР* 1/VI, 609-610).

2. *(не працювати, не бути в дії)* не функціонувати, простоювати: Ярошѣ шаприце што с таблицею не ходи(л) и брата на мѣсце свое не проси(л) для чого ска(р)бѣ цр̑ковны(и) вакова(л), наменили братия бе(з)мѣнь воскѣ вины дати (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2); фрасуе(т)ся ба(р)зо ѡ то(м) жебы достати хо(т) зо двѣстѣ зо(л) абы тая работа того року не ваковала (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1); абы работа не ваковала, чотыриста золоты(х) посылаемо (Ясси, 1610 *ЛСБ* 430, 1); Презъ некоторое насланье и побранье тыхъ попеловъ поводовыхъ, гартъ, который коштомъ повода нынешнего немалымъ зачато потапѣ робити, до сихъ часовъ вакуеть, зачимъ поводѣ шкоды на две тысячи золотыхъ полскихъ,... поносить (Житомир, 1632 *ТУ* 298); И мы што Дрѣкарской пилнѣмъ робѣты, Знаѣмъ што намъ Па(н)скіи твои справа(т) Ціѡты. Кѣншты нашѣ вакѣють, и мы ваковали. Не безъ шкѡды своѣи ажъ пѡты чекали (Київ, 1633 *Евфон.* 309); до того... вольного мельтя випелякого збожа ихъ безъ черги и мѣрочокъ въ млыпахъ моихъ... если бы ихъ млынъ зъ якои кольвекъ меры ваковати мель (Загайці, 1637 *ПВКРДА* II-1, 75); в пятокъ по прово(д)но(и) нѣдѣ была се(с)ия... на котро(и) на(и)бо(л)шая ѡмова была ѡ дрѣка(р)нѣ, щобы зачати в ню(и) дрѣковати, абы не ваковала (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 49 зв.); с котрыхъ добр... панъ Завацкий... жадного пожитку не мел..., кгдажъ и корчѣмы од зачатя розруху бунтов козацкихъ ваковали (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 120);

вграчатись, гайнуватись: поспѣлѣ ѡ то(м) радити(с), абы жа(л)ная годѣина пре(з) робѣты не вакговала для непи(л)ности мистро(в)ской (Львів, 1598 *ЛСБ* 324).

ВАКУЮЧИЙ, ВАКУЮЧИ *прикм.* 1. Вакантний, незайнятий: зѣхавшысе спольне межѣ собою обрати маем на Епископство вак(у)ющее елекѣтов (Берестя, 1591 *ПіФ* 102); Добра и маѣтности цр̑кѡ(в)ныи абы по см̑рти митрополита... в мѡцы и шафоункоу капитоулы законоу грѣческого дѡтола заставали, ажъ ѡ(т) Насъ оурѣдъ вакоуючи комѣ поданный бѣде(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.).

2. Який пустує, не функціонує: тотъ монастырь яко вакующий взяти розказати рачилъ ку замку Луцкому (Луцьк, 1599 *АрхІОЗР* 1/VI, 271).

ВАЛАВСЬ ч. Назва рослини: *balaus*, (us), *вала(в)сь* зелиє (1642 *ЛС* 100).

ВАЛАСТЬ ч. (*мад.* *választ*) відповідь: не мали валасту, ци положитъ ихъ у панство (XVI ст. *НЄ* 38); Для того имали вѣру дужую, чомъ на пути имъ не давъ нѣякий валасть (Там же, 110).

ВАЛАХЪ ч. (*юн.* *Wallach*) 1. Кастрований кінь: *стайню... с конми сожгли, а в стайни валахи чотыри, а кони два згорѣли* (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); *я(н) копо(т)... на не(м) па(н)це(р) шиша(к) га(р)-кабу(з) вала(х) по(д) ни(м) ры(ж) лы(с)* (1565 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88); Которы дей злодѣеве... покрали возники и колко валаховъ самого папа старосты Хмелницкого (Луцьк, 1579 *АрхІОЗР* 3/І, 8); А на поли коне(и) мон(х) вла(ст)ны(х) занято соро(к), то е(ст)... почтовыхъ коне(и) три, валахо(в)... по(д)ездковъ трипа(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101); Или не вѣдаешъ я(к) на ты(х) грѣды(х) бадавѣа(х), валаха(х), дрыкга(н)та(х), стѣпака(х)... ко(т)чїи(х) тру(п)ъ сво(и) пременяючи(и) ѿ животѣ вѣчно(м) мѣслити вѣмѣстити не може(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238 зв.); у мене укралъ: коня валаха, зъ мышата гнедого, коня рослого и виховалого, ипоходника (Володимир, 1599 *АрхІОЗР* 6/І, 273); валахъ сивоябьковитый, куплений за полтора ста золотыхъ Полскихъ (Луцьк, 1622 *АрхІОЗР* 6/І, 430); *spado*, *вала(х)*, *вірізанї* (І пол. XVII ст. *Сем.* 163).

2. Євнух: Кажєникъ: Вѣлашаний челоувѣкъ,... рѣзѣнецъ, вѣлахъ (1627 *ЛБ* 52).

3. Вл.п.: Рѡ(д) валаха ѡлексїєви(ч) зовемо(г) єродѣа писарѣа (Київ, кін. XV-поч. XVI ст. *Пом. Печ.* 78); Семє(н) Вала(х) (1649 *РЗВ* 67 зв.).

ВАЛАШАНИЙ *прикм.* Кастрований, *діал.* вѣлашаний: Кажєникъ: Вѣлашаний челоувѣкъ... рѣзѣнецъ, вѣлахъ (1627 *ЛБ* 52); Требєнний: Вѣлашаний (Там же, 133).

ВАЛЕНЄ с. (*рух хвиль на поверхні води*) хвилювання: Влѣпєніє: Непогѡда, вѡлнгъ вале(н)є. ѡбразнѣ, заколоче(н)є (1627 *ЛБ* 162).

Див. ще **ВАЛЕНЬЄСА**.

ВАЛЕНІЙ *прикм.* (*про сукню*) (*виготовлений способом валяния*) валяний: па(н) микола(н) //... взя(л) кгва(л)товіє... сукна се(р)мя(ж)по(г) бело(г) валєного локо(т) пя(т)дєся(т) (Київ, 1590 *ЦДІА*

Лен. 23, 1, 133, 73-73 зв.); ѡ стєпана а(н)дрєсовича взято //... сукна валєно(г) бело(г) локо(т) два(д)ца(т) пя(т) (Там же, 73 зв.-74).

ВАЛЕНЬЄСА с. Те саме, що *валєнє*: Влѣніє: На мѡри валєнєєса звлѣца Корабля хвѣа(н)єса (1627 *ЛБ* 16).

ВАЛЄТИСА *див.* **ВАЛЄТИСЯ**.

ВАЛЄЧНЄ *присл.* (*стп.* *walecznie*, *стч.* *valečne*) хоробро, мужньо, відважно: Якѡ бовѣмъ Гетмѣнове пѡлки оушиковѣвши, словами и прикладами, и припомипѣнемъ давньхъ мѡжєй, котѡрыи знаменїте Гетмѣнили, и валєчнє воевали, свое вѡйско посилокѡють и побѣдѣаютъ, и ѡ(т)гѡбла ѡни ср(д)це и посїлокѡ възавши,... цѣлою дїпєю идѡтъ на непріѣтєла (Київ, 1627 *Тр.* 132); а людѣ якѡ нарыхлѣй ворота и брѣмы мѣсцїи ѡтворївши, до грѣнтѣ всѣхъ позабїалы: нѣветъ и дѣти и невѣсты протївко нїмъ мѣнжнєса и валєчнє постѣвивши а вѡжєве їхъ и Гетмѣнове вернѣлися плачѣчи и ламентѣючи (Там же, 682); Але козаковъ ляхи не достали, бо валєчнє ся были окопали, и примирѣе межъ собою учинили (1636-1650 *ХЛ* 78).

ВАЛЄЧНИЙ *див.* **ВАЛЄЧНИЙ**.

ВАЛЄЧНИКЪ ч. (*стп.* *walecznik*, *стч.* *valečník*) вѡїн, боець: Бо то естѣ дорогой обычай рицєра жаловатъ... Такъ чинили оные валєчници, купуючи Гєктора зацного Троянчици (поч. XVII ст. *КЛ* 91); Тагнѣло тѣды г̄ валєчниковъ, котѡрыи зѣразъ тылѣ подѣвши поражєни сѡтъ ѡ(т) мѡжєвѣ гѣи мѣста (сєред. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.).

ВАЛЄЧНИЦА ж. (*стп.* *walecznica*) богатирка, героїня: лєчъ незвалчѡнаа валєчница прєзъ барзо мало жолнѣровѣ... барзо ихъ много позабїали, и оттола грековє, осмѣлившисѣа и оувєселившисѣа подъ воеводѡю незвѣтаженѡю бжїєю Мтрїю, ихъ оуставичнє потужнє поражали (Київ, 1627 *Тр.* 681).

ВАЛЄЧНИЙ, ВАЛЄЧНИЙ *прикм.* (*стп.* *waleczny*, *стч.* *valečný*) 1. Вїйськовий, ратний: урожѡпый его милѡсть панъ Ягѣ-Казимєрь... // гроду тутошного писарѣ... протївко валєчному Богданѡви Хмєлєви, альбо Хмєльницкомѡ, рєгєстрѡвому Рєчипосполитѡе присягломѡ передъ тымъ козаковї... прѡтєстовалъ сє (Кременєць, 1649 *АрхІОЗР* 3/ІV, 137-138); м̄ людє(и) валєчны(х) по(л)ками

шли по равнина(х) и пола(х) мѣста єріхона (серед. XVII ст. *Хрон.* 162); и замóглъ се гóлодъ в' мѣсте..., и вси мѣжове валечныи втекли в' ночи (Там же, 351 зв.); В той чась алексáндерь згромадивши лóбѣдъ велико́сть валечнаго..., прѣ́халъ къ рѣцѣ прѣзвище океáнъ (Там же, 415).

2. Войовничий, хоробрий, мужній, сміливий: вѣи(з)бран'ный валé(ч)ный, выбо(р)нѣ(и)шій в би(т)ва(х) (1596 *ЛЗ* 34); все то дѣа стѣго мѣци приписде(т) яко ѿ за́пно(м) ѿно(м) валéчно(м) ры́церь са(м)псоне (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149 зв.); Мужнымъ тежъ и валечнымъ былъ той народъ и славнымъ рыцерскою (козаки) дѣлностію е́ще за часу войны Троянской (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1103); Которыи валéчныхъ свѣихъ Кгрековъ дѣи: Вѣписали достáтне, я́ко по лѣнѣи (Київ, 1622 *Сак. В.* 44 зв.); А хóчеш'ли его вѣдѣти валéчны(м) Вѣиномъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127 зв.); Вѣзб́анный, вѣзб́анныкъ: Валéчный, найвыборнѣйшый в' битвахъ, заставля́ющійся за кого, оборонца (1627 *ЛБ* 18); И́стность бо-вѣмъ оно́го, в Ма́рсѣ фѣндована, И в' Валечной Мѣ́нѣрвѣ мо́жно в'кгрунтована (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.); Потѣмкѣве позостáлыми з дѣмѣ Палемѣна лѣиби, сла́вными и валéчными Нарѣ́мѣтъ Тройдѣло (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. нenum.).

3. Вл. н.: Ю(с)ко Вале(ч)ны(и) (1649 *РЗВ* 71).

ВАЛИЛО с. (*пристрій у водяному млині для валяння сукна*) валило: на ча(ст) є(г) м(л) пѣа михаловѣ зо(с)та(л)се млы(и)... в которо(м) ко(л) две мѣ(ч)ны(х) а третее стѣпное с фолѣшо(м) и з валило(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 18 зв.); зо(с)талосѣ млыно(в) два на то(и) же ре́це и(р)пени... ѿди(и) во(и)то(в)ски(и)... в которо(м) ко(л) ѿ(д)но мѣчное а дрѣгое стѣ(п)ное з фолюшами и з валилом а дрѣги(и) нижни(и)... в которо(м) та(к)же две коле (Там же, 19 зв.).

ВАЛИТИ дієсл. недок. 1. (що) (*примушувати падати, силою перекидати*) вали́ти: до тако́й не-встыдливости пришла ижъ в божніицы апполинѣ-во(и) слоу(п) вѣне́ры вше́те(ч)нои з' злѣта щѣрого вали́ти... не встыдѣ́и́ся (поч. XVII ст. *Проп.р.* 291 зв.);

перен. (що) вали́ти, руйнувати, знищувати: Є́лє-аза́ръ нѣ́колись хота́чи за́бити Є́лєфа́нта по(д) ца-ре́мъ сам са положить Вѣ́ грѣбѣ́ мѣсѣ́ль: Такъ и

смерѣ́тъ, гды́ Ха́ вали́ла Тве́рждъ все́го створе́на и на́нѣ настѣ́пила ѿ разъ́ сама полегла (Київ, 1630 *Имнol.* 5).

2. *Перен.* (що, чим на кого) (*перекладати на ко-гось відповідальність за щось*) вали́ти, звалювати: Штѣ́са за́са ты́че́тъ тои ва́сни и незгѣ́ды, на ко-то́рѣю ва́ли(т) причи́нѣ ѿ(т)на́тъа хр(с)ті́а́номъ през' тоу́рки патріа́ршее в' константино́польо цѣ́кви, и то щѣ́раа по́тварь, без'бо́жне на хр(с)ті́а́ны в'кла-да́наа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 177 зв.); А ви-дишъ, же тые твои примовки, которыми то на нашу церковь валишъ, жебы мѣ́ла быти непло́дна и не-ужито́чна, тутъ мѣ́стца не маю́тъ (1603 *Пит.* 10); **вину** вали́ти *див. ВІНА.*

ВАЛИТИСЯ, ВАЛИТИСА, ВАЛЫТЫСЕ дієсл. недок. Вали́тисѣ, пада́ти, руйнува́тисѣ: та́къ вели́каа ма́хі́на на велми сла́быхъ,... столпе́хъ є́сть збудѣ́вана, за́чи(м) са́ма́ чере́з себе вали́тисѣ моу-си́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 92 зв.); коли ѿу́н-даментъ сла́бый, никче́мный, поде́йзраный и будо-ванѣ́е бы тежъ налѣ́пшое вали́тисѣ муси́тъ, я́кожъ ся и обали́тъ, да́сть Богъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 813); А кды́ се на земѣ́лю валы́ты поча́ла, те́ды е́е е́ще в перси́ ты́мъ же че́каномъ... уда́рылъ (Луцьк, 1644 *АрхІОЗР* 8/III, 600);

перен. занепа́дати: Тѣ́м'са зда́вна ѿстро́з'ских' до(м) хва́лит' мо́жно стои́тъ, ин'шійся́ кто ва́литъ (Дермань, 1605 *Нал. на г. Остр.* 6); *Образно:* вали́тисѣ, пада́ти: ѿ(д) Ха́ ѿузако́не́нѣа и на́вѣки ни́гды́смо не мели́ и тѣ́мъ бо(л)шъ дѣ́шы ве́рных' не-литостиве ѿшѣ́ковáны́ быва́ють, а на́конец' // сле-пы́е поспѣ́лѣ з' свої́ми сле́пы́ми во́жами, до прѣ-па́сти згине́нѣа, ва́ла́тъся и в'па́дываю(т) (Є́в'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 8-8 зв.).

ВАЛКА, ВАЛѢКА, ВАЛѢКА ж. (*стп. walka, стч. valka*) 1. Битва, бій: В то вѣ́рма слѣ́дчиласѣ валька вели́кая (1489 *Чет.* 101); ведучи валку з неприя́телем нашим... по взя́ттю замку на́шого По-ло́цкого, и на отрѣ́тованѣ́е его́ взяли обы́чаем по-зычо́ным... певну́ю суму пенезе́й... у войско́го луц-кого (Люблін, 1566 *АрхІОЗР* 8/VI, 188); ко́торѣе войско... ку двору́ моему Жа́бецкому ша́нѣцы́ и иные́ потре́бы, я́ко до шу́рму у ва́лькахъ, по́д мистами́ и замѣ́ками, коли́ ихъ я́кий неприя́тель

добываєть, належачие, поготовавши..., въ дворѣ мой Жабещкий вломилися (Луцьк, 1586 *АрхІОЗР* 1/1, 229); по́двигъ ши(р)мѣ(р)ство, битва, ва(л)ка за которѣю платѣ(т), чѣйное старѣнїе (1596 *ЛЗ* 70); то есть иже тоє новорож(д)енное ѡ(т)рѣча которое имаєть иже тоє мѣти боурбоу або валкоу з тыми невидимы(ми) враги нашими, не боуде(т) потребова(ти) жа(д)нои помочи лю(д)скои (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); Рѣтъ, бѣрба, по́двигъ: Бѣтва, вѣлка, по́тычка, оутѣрка, вторгнѣ(н)є, моцова(н)є (1627 *ЛБ* 106); на то́й вѣлцѣ побѣто пѣрсовѣ три кро(т) сто тѣсачей (серед. XVII ст. *Хрон.* 422 зв.);

(діяльність, спрямована на подолання ідеологічних чи моральних супротивників) боротьба: Валка наша єсть не с тѣломъ ани с кровію, алѣ з дѣх(в)ными войски княза те(м)ности (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 158 зв.); Абѣвѣ(м) ꙗко маємо надѣчати або побѣжати ихъ к' выливѣнїю... крѣве своєи, если ѡны(м) до вѣлки дѣховнои готѣючимъса Хвои крѣве дати не хѣчемо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 222); ѡ ꙗкъ ихъ мно́гѡ на почѣткѣ преслѣдо́вали, црковѣ гды ещє насѣпа вѣры... вклѣдованы бѣли; [ѡ ꙗкъ великіи валки] и воины на нїю са подносили (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.).

2. Війна: коли была подстала недавнаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка межи... кроле(м) полски(м)... и межи нами, богданѡ(м) воєводою..., и здалосѣ, ка(к) бы тота ва(л)ка имѣласѣ велико множити... кра(л) ѡгрѣски...//... посла(л)... кѣ встановленїю тоито валки послы и паны ра(д)ныи свои (Ясси, 1510 *Cost.DB* 468-469); бѣли тѣє што затѣмъ озѣблы(мъ) каѡолико(м) звѣли, а ѡм шго; волѣлєсь лѣпѣй негорѣчи(м) зостѣли ни(ж)бѣсь нагорѣнїю вноутрѣной вѣлки плѣменемъ ѡ(т)чѣзною мѣлѣ гладѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2 зв.); гла(д), мѣры ва(л)ки. дриженїє зѣмлѣ... пѣново(ти) бѣдет (поч. XVII ст. *Крон.* 31 зв.); Тѣє зафрасовѣло нѣпрїѣтєла. тѣє до вѣлки побѣдѣло его срѣкгоє. єдна(к)же несме(р)тѣлнїю ти задѣлѣ рапѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 99); валку мети (з ким) — воювати: цѣсар Хрестанский з Немцы валку мел и тии кпѣжата вси..., дла тоє вѣлки к великомѣ възбѣзствѣ пришли (Вільна, 1547 *AS* IV, 527); валку поднести (проти кого) — позпочати війну: анѣ... прѣтив...

ѡтона цѣсара ва(л)коу по(д)не(с) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 100 зв.); валку узнести (кому) — виступити війною (проти кого): Цесарѣ... пожитки великие привлащилѣ, сѣ чого костелѣ... забогателѣ; ещє за то ихъ споможене — потомнимъ цесаромъ валку узнесѣ (1582 *Посл. до лат.* 1131).

3. Бійка, сутичка: На той дорозе валка стала нам с подданими княза Ковелского... и колко чєловєковъ нашихъ, смѣдинских на той дорозе Порыдѣбцы поранили (Шайно, 1538 *AS* IV, 173).

ВАЛѢКИЙ *прикм.* Навальний, сильний: мѣлемъ пя(т) або ше(ст) разѡвѣ ва(л)кую фебрѣ тряснѣ котораа менє барзѡ звонтила (к. XVI ст. *Розм.* 35 зв.).

ВАЛКОСТЬ *ж.* Напад, навала: (Замки) добрѣ были опатрены и справлены такъ, ꙗко быхмо часу потребного отъ валкостей непрїѣтельскихъ безпечыи были (1538 *АЗР* II, 347).

ВАЛНЫЙ¹, ВАЛѢНЫЙ, ВАЛѢНЫЙ *прикм.* (*стп.* walny) 1. (ꙗкий охоплює всіх) загальний: Але чему кгрєцкими слупами церковными поспираю такъ валный соборъ, такъ ꙗсную всего свѣта вѣру (Слуцьк, 1616 *АрхІОЗР* 1/VII, 270); нехѣй порахѣтѣ вѣлныѣ Експедїїцѣ, довѣдаєтѣса ꙗкъ мѣжне зѣвише мечѣми своѣми ламѣли кѣрки непрїѣтелскѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); **сеймъ валный див. СЕЙМЪ.**

2. Головной, основной: Романъ, князь Володимєрскїй, собравши валное войско не толко всю Полску хотѣю и надѣєю сгорнулѣ, але тежѣ науки и вѣру Лядскую зничити гордо перегражалѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1017); Отложено єсть до днешнего дня... для двѡхъ валныхъ причинѣ (1641 *АрхІОЗР* 1/XI, 136).

ВАЛНЫЙ² *прикм.* ꙗкий стосуєтьсѣ валила: ѡ(д) ко(л) млыновы(х) дво(х) по по(л)тора золотого ѡ(д) кола ва(л)ного ѡ(д) ступного ѡ(д)ного золоты(х) по(л)ски(х) два (Київ, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 21); ѡ(д) кола ва(л)но(г)... золоты(х) по(л)ски(х) два и гроше(и) два(д)цѣт по(л)ски(х) (Київ, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 63).

ВАЛОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бити: а инѣ да не валѣе(т) его никто ни(ж) да вѣзме(т) его ѡ(т) стаа монастирѣ (1562 *DIR* "А" XVI, т. II, фотокоп. 154).

ВАЛОВАТИСЯ дієсл. недок. (чим) (про дим, вогонь) валувати, клубочитися: а то́е мо́ре ге́е(н)-ское, всѣ́гди валѣет'са; валами о́гненными (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

ВАЛОВЫЙ прикм. У знач. ім. Валовий. Вл.н.: Ми(с)ко Валовы(и) (1649 *РЗВ* 95 зв.); Ил'ко валовый (Там же, 117 зв.).

ВАЛОКЪ¹ ч. 1. Тесаний кілок округлої форми: Лѣхтарѣ сриб(р)ныѣ 1 Пара лѣхтаровъ... велики(х) складаны(х) на ва(л)ка(х) деревяны(х) роботы и сръбра старосѣ(ц)кое (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 16); На ва(л)кѣ, Є(д)вабница чи(р)воная золото(м) и срибромъ прѣтыканая тая ся заживае(т)... на заслоны (Там же, 71).

2. Сувій матерії: я сте(ц)... єзнава(м) и(ж) є(м) вз(л) сорочо(к) є же(н)скы(х) шиты(х) поло(т)на вало(к) в ко(т)ру(м) .Г. соро(ч)кы же(н)скыѣ в дру(г)у(м) ва(л)ку .Ф. примѣто(к) в трето(м) ва(л)ку .Г. примѣ(т)кы (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6).

ВАЛОКЪ² ч. (невеликий низький земляний насип) валок, валик: съ Турца черезъ Болоне просто ку валку старожитному (Київ, 1539 *АрхІОЗР* 1/VI, 29); проси(л) мене а(н)то(н) тєсля ѿ пля(ц) на бѣдова(н)є которомѣ то я по(з)воли(в) бѣдоватися на пляцѣ пу(с)ты(м) за(м)ковы(м) за би(с)купѣ(м) коньце на боло(н)ю за ва(л)коумъ лежачи(м) (Київ, 1601 *ЛНБ* 4, 2, 46); За тыми сеножатыми надъ ставомъ въ кутѣ у валъкахъ, межи болоты, подъ Локотемъ, штука хворосту (Володимир, 1606 *АрхІОЗР* 6/I, 336).

ВАЛОРЪ ч. (стп. valor, ч. valor) значення: то(т) ли(ст) грани(ч)ны(и) не є(ст)... //... стве(р)жонны(и)... и ѿ(д)то(л) жа(д)ного валору мети не може(т) (Київщина, 1639 *ККПС* 240-241).

ВАЛСАМИТА ж. Назва рослини: balsamita, ва(л)самита зелиє (1642 *ЛС* 100).

ВАЛСАМОВИЙ прикм. Те саме, що балсамовий: orobalsamum, сокъ ва(л)самови(й) (1642 *ЛС* 293).

ВАЛСАМЪ ч. Те саме, що балсамъ: олива зъ валсамомъ змѣшаная (1642 *КМІМ* II, 216).

ВАЛТОВАТИ дієсл. недок. (мад. vált) (що) викупувати: Тутъ научайме(ся), братья, якъ не може члѣвкъ душу валтовати: никто, якъ ся уже у аду

стане, не выкупит(ъ) (в ориг. вукупити. — Прим. вид.) єи (XVI ст. *НЄ* 34).

ВАЛТОВАТИСЯ дієсл. недок. (мад. vált) (звільнятися, визволятися) викупуватися: Выдѣѣ научайме ся, яко будеме мочи ся валтовати на судѣ (XVI ст. *НЄ* 12).

ВАЛУЙ ч. Валуй. Вл.н.: Ва(с)ко Валѣй (1649 *РЗВ* 443).

ВАЛЧАКЪ, ВАЛЪЧАКЪ ч. (мад. váltság) викуп: Ну, який дасть члѣвкъ валчакъ за душу свою (XVII ст. *НЄ* 103); и будетъ вальчакъ (виправлено вальчагъ. — Прим. вид.) за грѣхы нашѣ и выкупить насъ испудъ права (Там же, 198).

ВАЛЧАЧЫЙ дієприкм. У знач. ім. Той, хто воює: Такъ, дасть ти Бгъ, гдѣ к' Орѣодѣксѣи са вернешъ, всѣхъ вальчачыхъ на цнѣты снадне встѣчь обернешъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); Якъ многѣ ѣх' воевало а жаде(н) не перемѣг'. И вальчачѣи в' правдѣ замѣлчєны и запомнѣню ѿ(т)даны сѣтъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130 зв.); то(ж) са и в' срѣдѣ валчачи(х) дѣєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 329).

ВАЛЧИТИ, ВАЛЧИТЬ, ВАЛЬЧИТИ дієсл. недок. (стп. walczyć) 1. (з ким, проти кого, о що, за кого і без додатка) боротися, битися: Пигмеи... ва(л)ча(т) и(з) ждрѣвми ѿ жив'но(ст)... (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 25-зв.); тотъ за вѣдѣ з сѣсѣдо(м) правоуєтса а дроугѣи ѿ повѣтрѣ з' инши(м) вальचितъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); ѿто кро(л) нѣшъ иде(т) прѣ(д) на́ми которі(и) бѣде(т) ва(л)чити за на(с) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 27 зв.); Але то дывъ же ва(л)чатъ з мещаны своими (1636 *Лям. о пр.* 6 зв.); Г(с)дѣ бѣде валчилъ за васъ а вы молчатъ бѣдете (серед. XVII ст. *Хрон.* 92).

2. (проти кого, з ким і без додатка) (вести воєнні дії) воювати: сѣсе(д)ніи г(с)п(д)ріє ва(л)чѣ(т) и незгожаютса про межи собою (Каменець, 1510 *Cost.DB* 454); коро(л) гепидо(н)... ѣ ве(н)кгрѣ(х) з ло(н)гоба(р)дами ва(л)чи(л) (1582 *Кр. Стр.* 57 зв.); и присягли ему козаки, же вѣчными часы зъ нимъ не валचितъ (поч. XVII ст. *КЛ* 77); В то́и часъ... Помпеѣсѣ сла́вный Ко(н)сѣлъ; вальчивъ протѣвѣ Юліѣса (Чернігів, 1646 *Перло* 3 ненум); црѣ Ародавъ... вальчилъ протѣ емѣ а зоста́вши звѣтѣжцею, побралъ з' негѣ корѣсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 140).

3. (проти кого, за кого, з ким) боротися, виступати, наступати: абы того часу южъ мѣли престати блѣзнити и вальчити на законъ стѣи) (Київ, 1590 *ЛПБ* 4, 1136, 32, 1); правами на которієсь присага(л) вальчишь (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149); повиннисмо... зъ непріателями Бѣзскими... завше вальчити статѣчне, Православный Читателю (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

4. (о що) (виступати на захист) захищати (кого), боротися (за кого): але мы вальчить бѣдемо ѡ дѣши наші (серед. XVII ст. *Хрон.* 480).

ВАЛЧѢНЕ, ВАЛЧѢНЬЕ с. Битва, бійка, боротьба: Пѣдвигъ: Игриско, страданіє, силован(є), боіова(н)є, бѣй, бѣтва, валчѣ(н)є (1627 *ЛБ* 85); Рѣтъ: Звѣда, спѣръ,... Бѣтва, валчѣ(н)є (Там же, 108).

ВАЛЪ¹ ч. (тканина, згорнута у трубку) сувій: кра(и)ки ва(л) и шлакъ ѡ(т) сукна лю(н)ского (Володимир, 1587 *ТУ* 211);

(що-небудь згорнуте, скручене) згорток, сувій: одна куля над небожчиковскою головою в стену, а другая в вал подушки его, под головами будущее, упала (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 8/III, 498).

ВАЛЪ² ч. 1. (оборонний земляний насип навколо замку, міста, певної території або на полі битви) вал: На ѡглохъ замѣкъ того... выведены ба(ш)ты валомъ же такъ толѣстымъ и высокимъ яко стѣны замѣковыє и по ве(р)хѣ валомъ ме(н)шимъ ѡтара-совано такъ же (1552 *ОЧерк.З.* 16 зв.); позвали есмо... войта... о скажене валов и перекопов, коло мѣста Володимерского вчиненых (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 62); а (з)ѡсобна вѣштѣ(к) на ры(н)вы по(д) мѣ(с)цѣи мѣры, я(к) водѣ вывожено, спо(д) ѡ(л)тара за мѣсто въ ва(л) по(д) пе(р)шы(м) мѣро(м) ѡ(т) мѣста каме(н)на рыно(в) ло(к) дѣ. (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); такъ коулѣ ѡныє страшно выходатъ з дѣла ѡного, же якъ грѣмъ страшныи(и) по повѣтроу лѣтаю(т), моуры и валы на(и)моцнѣише псоу-ют, мѣста пѣла(т), розбѣлю(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231 зв.); и твержу або оборону на кынталтъ замочку, валомъ осыпавши и палями оставивши, учинили (Житомир, 1611 *АрхІОЗР* 6/I, 377); Тойже Ярославъ и городъ на горѣ при церкви святой Софїи збудовалъ былъ, и валами великими обточилъ его (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1609); ляхи утекли до

Збаражъ мѣста и тамъ ся окопали у три валы (1636-1650 *ХЛ* 80); ѡ ба(р)надыновъ рѣсы(и) що была подѣлка для ѡбороны на пя(т)со(т) и бо(л)ше(и) постинано, такъ же и в мѣстѣ, на ратушу на вала(х) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180); ксендзъ Анѣтоній Янишевский... противко... Ивана Козинѣского за валом мешкаючому...//... ѡферовалсе правѣне чы-нити не запехати (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 156-157);

(штучний насип для відмежування чого-небудь — ланів, лісів, водойм) вал: князь Богущ моцне кгвалтом земли имени церковного... забирает, через границу, через вал, который же вал идет от реки Иквы, промеж имени церковного Рудлева и промеж имени Торговицкого берега (Луцьк, 1537 *АрхІОЗР* 1/VI, 22); То естъ грани того селища Сєрякова: напервей почавши от речки Котовки малою речкою... уверхъ долины... от тое долины валомъ и з ровомъ, ажъ до дороги великое (Київ, 1571 *ЗІІГШ* XI, 16); которые то бояре, спорадивши тых людей, потайкомъ засадили их у вале над ставомъ...//... межи збожями,... и з... подданными владычими, зогнавши стадо... с пол плодных, нагнали ихъ... в збожа озимы и ярины (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 1/VI, 350); Передо (м)ною Яномъ ха(р)ле(н)зки(м)... приточилася справа на ме(ст)цѣ ро(з)ни(ц) ѡ дороги з бѣре(м)ля до золочо(в)ки и паше-вое идѣное посере(д) валу чере(з) тую дорогѣ ле-жачого (Новий Острів, 1614 *ЛПБ* 5, III 4054, 101); И кгда переяхавши (!) чере(з) село Ѡльшанѣку до валу, которы(и) идетъ чере(з) дорогу и чере(з) ри(ч)ку Ѡльшанѣку въгору, на въсходѣ сонѣца до го(с)ти(н)ца с Триполя до Фастова идучого, тамъ у того валу... ѡтецъ Камени(ц)ки(и),... станувъши поведи(л) (Київщина, 1639 *ККПС* 261); *Образно*: прїйдоу(т) на тебе дїове вѣ которыи ѡстоупатъ тебе непріателѣ твои и ѡстрѣго(м) ѡставатъ валомъ ѡко-паютъ або ѡсыплютъ и ѡблѣагоу(т) та и ѡбыймоу(т) та вѣсѣды (1556-1561 *ПЄ* 307 зв);

перен. захист, вал: Кр(с)тъ є(ст) во нѣщи стро(ж) пѣвный, вѣ дѣнь замѣкъ гроуѣнтѣвный и вѣлъ: прїателѣй оутѣха, слабы(х) сїла, вдѣвъ ѡборѣна, кролевѣ потоуѣга (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295).

2. У складі вл.н. Пробитий валъ: у того Про-

битого валу три пе(т)и кгрунѣто(в) зъбегѣлисе (Київщина, 1639 ККПС 273).

ВАЛѢЗ ч. 1. (*хвиля на воді*) вал: идѣчи межи ку(р)ски(м) и ба(л)ти(й)ским море(м) по(д) самы(и) во(з) валы мо(р)ские бью(т) (1582 Кр. Стр. 81 зв.); жа(д)ного нѣма(ш) кѣпца абы для е(д)ного рѣзѣ потопѣнѣа и страче(н)а товарѣ, мѣ(л) перестѣти плѣвати. але зновѣ пре(з) морѣ и валы, и широкіе глѣбѣкости // жекглуе(т) (Острог, 1607 Лѣк. 96-97); Трѣтее порѣшенѣа з вѣтровѣ, ѣжѣ оуставічне переворочѣють его валѣми, и на сію странѣ, а на онѣю (Почаїв, 1618 Зерц. 16); Влѣна: Вѣлѣ на водѣ, волна, образнѣ смѣтѣнѣе (1627 ЛБ 162); морѣ бо-вѣм', ровнѣи горѣм' валы възбѣжало (Київ, 1627 Тр. 662); Спultz, и валы морскіе, нехѣся лякають: И зѣ береговѣ своихѣ, широко выливають (Львів, 1630 Траг. п. 161); Едны с перестраховѣ в ва(л) з мосту падали шыи ламали (1637 Лям. о приг. 9 зв.).

2. *Перен.* (*суцільна маса чого-небудь*) клуб, клубок: а тѣе морѣ геѣ(н)ское, всѣгди валѣтѣса; валѣми оґнѣнными (Чернігів, 1646 Перло 155 зв.);

(*про життєві перемінні труднощі*) хвиля: себе цѣлого позволѣючи бѣрзо глѣбѣкѣи и срѣгѣи живота тѣтѣшнегѣ валы бѣз' небезѣпечѣнства перебы-валѣ (Київ, 1627 Тр. 554).

ВАЛЫТЫСЕ *див.* **ВАЛИТИСЯ.**

ВАЛКА *див.* **ВАЛКА.**

ВАЛЬНЫЙ *див.* **ВАЛНЫЙ.**

ВАЛЪОКЪ ч. (*кухонний прилад*) качалка, валок: пограбили... кухонны валѣки и обложинѣ (Володимир, 1597 АрхІОЗР 1/VI, 137).

ВАЛЧИТИ *див.* **ВАЛЧИТИ.**

ВАЛЯТИСЯ, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА *дієсл. недок.* 1. (в чому, по чому) (*вилежуватися в брудному*) валятися: пьяниці... яко свинѣа в лѣжи са валаю(т) (1489 Чет. 339 зв.); дѣша нендѣзнаа в' таковомѣ члѣвекѣ яко в' спросной калюжи валаѣтѣса (поч. XVII ст. Пчела 46); Але за сказйтелными тѣми и по грѣзи валѣючимѣса лапѣчками марно забѣвной мѣдрости свѣцкои оудѣвшѣса... бѣрзо глѣпе, абы(м) не рѣклѣ незбѣжнѣе и поґанско описѣють и зневажають (Київ, 1619 Гр. сл. 200); роскошнѣе в' роспѣстахѣ, ѣк'бы свынѣа в' затѣшѣ // валѣючѣса дни и лѣта

свои потратили (Львів, 1642 Час.Слово 274-274 зв.);

перен. (*з негативною емоційною оцінкою*) (в чому) (*чишити те, що суперечить духовному началу в людині, плямує його чистоту*) перебувати, валятися: вѣди(ши)ли детино рѣ(с)кѣй, в' колы(с)цѣ роскоши колышѣчѣйса, я(к) не знаѣшѣ, тѣе вѣйны чѣревное иноковы, котѣрого хѣдѣли(ш) и рѣгаѣ(ш). а са(м) в пелюха(х) смрадѣ несѣ(т)ства всѣгди са валаѣ(ш) (п. 1596 Виш. Кн. 252); в ты(х) тѣды грѣха(х) глоу(п)ства и не(д)ба(л)ства своего валаючѣса, хотѣй же са и завше нѣкотѣры оуча(т), але до рѣзѣмоу пра(в)дивого никѣ(д)ы прѣйти не могоу(т), и вола(т) посполоу в товариствѣ коупами оными широкими и простра(н)ны(м) поуѣ(м)... ти(с)ноути(с), ани(ж)ли... з апостолами... шѣствовати (1598 Розм. пп. 53 зв.); и мира, повѣдають, ошлѣдачѣются, а в мирскихъ злѣстѣхъ валаются и люд християнскѣй за поґаны мають (поч. XVII ст. Вол. В. 81); Златоустѣй... възбранѣял им тѣе:... ровно и пачѣ страстнѣйше, взявши имя высокое иночества, посполу с мирскими, не отлучаючѣся от них, жити, с ними валятися во всѣм калѣ страстей похотныхъ и отчаятельно в образѣ том иноческомъ пребывати или паки конѣчно отпасти и пропасти (на погибѣль вѣчну) радѣв (1615-1616 Виш. Поз. мисл. 239); Ѡ якѣ многѣ ихъ тогѣ дознѣло, котѣрыи в' рѣскошахѣ и телѣснѣстахѣ тогѣсвѣтнихъ валѣлѣса, же наґле и ледаѣко помѣрѣли, и пѣмѣть ихъ сѣ шѣмомѣ поґѣбла (Київ, 1625 Кон. Каз. 5); але трѣвати в' грѣсѣ и в' нем' бѣ(з)-пѣма(т)не валѣтѣса, оштѣтнюю навѣдѣтъ поґибѣль. Бо згѣла бѣз' грѣха бѣти, естѣ влѣснѣость Бѣжаа... а о(т)мѣнѣти нечѣстѣй животѣ на побѣжнѣй, естѣ повѣннѣость члѣвка мѣдрого (Київ, 1637 Уѣ Кал. 26).

2. (*будучи лінивим, нудьгувати, нічого не робити*) валятися; дармувати, вилежуватися: не лучше ли радуѣшѣся... и утѣшаѣши о оном, при цари обрѣтающѣмѣся, нежели о домолѣжнѣи, с тобою пребывающѣм и безпожиточно валяющѣмѣся (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 243).

3. (*лежати, недбало кинутим, непотрібним*) валятися: Нѣха(и) са балваны зѣпсѣваныѣ валѣю(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 47); видѣлом... скрын велики(х) двѣ полупаныхъ, порожнѣе на земѣли валяючѣхъ

се (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 155); Бѣдѣтъ са кѣсти твои по земли валяти (Київ, 1622 *Сак. В.* 42 зв.).

4. (*ледве триматися на ногах, будучи дуже виснаженим, змученим або несучи на плечах щось надмірно важке*) хитатися; валитися, звалюватися: А его стаа мл(с)тъ валѣе(т) са по(д) кр(с)то(м), зранѣныи, зби(т), змоучѣны(и) бар'зо, з'мо(р)дова(н), а въ крѣви вшито(к); и види(т)са я(к)бы троудова(т), а коуды иде(т), тоуды кро(в) бѣжи(т) (XVI ст. *УС Трос.* 69); а его с'таа мл(с)тъ валѣе(т)са по(д) кр(с)то(м). зранѣный збитый, змоучѣный... змор'дова(н)ный (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 71).

5. (*повертатися з боку на бік від болю*) валятися, качатися, перекидатися: и оупал на // землю и валялся пѣны(й) тѣщачи (Володимир, 1571 *УС Вол.* 59-60); и па(л) на землю валаючиса пѣны точи(л) (к. XVI ст. *УС* № 31, 29 зв.); Што и Двѣдъ Пророкъ Бѣжи нѣколись оучинилъ: гды до Акхѣса гефского приправаженный валалѣса, и пѣнѣ пѣцалъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв.);

хитатися, гойдатися, колихатися (чим): корабль бывъ посреѣдъ моря, валявъ ся волѣнами (XVI ст. *НС* 115).

6. *Перен. (безцільно, без потреби блукати)* байдикувати, тинятися, швендяти: А што се дотычетъ Никодима Силича, который, с постригу... угѣкши, по разныхъ мѣстцахъ безчинно валался(!) и волочился, а наконецъ, въ товариство злое... прилѣпившися... братію побивалъ и в монастырю на братію стрелялъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 219);

ВАНГОЛЬ ч. (*стп.* węgiel) вугілля: а с пуши попел, вангол, смолѣ... бра(л) (Вільна, 1551 *AS* VI, 118).

ВАНДАЛЫ *мн.* (*нім.* Wandal, *лат.* vandalus) (*група східногерманських племен*) вандали: Пытаю наветъ, коли бѣо... ѡ(т) бѣныхъ спрѣсныхъ гроубыхъ поган'ски(х) нарѣдовъ, вестрогѣтовъ, остроготовъ, героуло(в), вандалѣовъ... бѣлъ взѣтый з'воѣванный спѣшотошѣный рѣмъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); Юстиніанъ... Царъ... вѣины провѣдилъ, Ри(м)ское пѣнство ѡ(т) Гѣтѣовъ, а Африкѣ ѡ(т) ва(н)далѣовъ ѡсвободи(л) (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 174).

ВАНДРОВАНЄ с. Мандрівка, подорож, *діал.* вандрівка: Ітеръ, ла(т): пѣтъ: Дорѣга, ѣха(н)є, ѣзда, вандрова(н)є (1627 *ЛБ* 213); Сіхѣмъ... рѣное вандрова(н)є (Там же, 232).

ВАНДРОВНЫЙ *див.* **ВЕНДРОВНЫЙ**.

ВАНЕНЬКА ж. (*невелика посудина для купання дитини і прання білизни*) ванночка, *діал.* ванѣнка: один фартух обѣдѣе дивки змачивши у ванѣнцѣ на кганъку, поведѣючи пани сама, же отъ мокрое хусты не будетъ знати (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504).

ВАННА ж. (*сѣм.* Wannel) 1. (*велика відкрита посудина, яка використовується при церковному обряді хрещення*) купіль: Кѣпель: кѣпѣ(л), сѣжа(в)-ка, ванна (1627 *ЛБ* 218).

2. (*посудина або приміщення, призначені для прийняття лікувальних ванн*) ванна, лазня: Бана: Крѣщеніє, Ванна, Лазня, Мѣлна (1627 *ЛБ* 5); Дѣвныѣ бѣныѣ люде вѣшедши з' ван'ны олѣйками намазатися за знѣкъ рѣдѣсти мѣли (Київ, 1637 *УС Кал.* 66); Лѣкаръ телѣсный, не тогды тол'кѣ добръ ест' и зычлѣвъ, коли до зеленѣючи(х) са... сѣдовъ... хѣрыхъ в'вѣдѣтъ, абѣ коли до ван'ны и до теплѣицъ им' роскѣзѣтъ, ѣле и коли гѣлодомъ трѣпѣтъ (Там же, 250);

перен. (лікувальний засіб для очищення від гріхів) ванна: ѡ(т) набѣтого грѣха, тыѣжъ в' ва(н)нѣ покѣты ѡчищѣе(м) (Київ, 1637 *УС Кал.* 66).

ВАНТУХЪ, ВАНЪТУХЪ ч. (*пол.* wantuch, *нім.* Wagentuch) мішок, лантух, *діал.* вантух: в Олыце вря(д)ники пано(в) ма(р)ша(л)ковичѣвъ беруть... ѡ(т) ва(н)туха хмелю по (д)вана(д)цѣти гроше(и) (Кременецъ, 1545 *ТУ* 70); од ванътуха хмелю грошей дванадцѣт (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 559); взяли... хмелю вантуховъ два (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); ѡ(н) возо(в) в ли(ч)бѣ чѣтыри з хмелемъ, въ ва(н)тухы зсыпаны(м),... до Кгда(н)-ска а(л)бо се гдѣ бы то(л)ко спродати могъ провѣдѣтъ (Володимир, 1646 *ТУ* 337).

ВАНЧОСЪ ч. (*стп.* wanczos, *лит.* vančos) (*обтесані колоди дерева, дошки переважно для човнів*) *діал.* ванчос: я... моеѣ панѣѣ хочѣ робѣти, як робѣтѣ попелнѣю, так теж и ванчосы на все лѣто (Степанъ, 1544 *AS* IV, 413); Теж лесов на палене попелѣ и на

роботѣ ванчосѣ годныхъ петь (Сушично, 1569 *AS VII*, 330); Панѣ Андре(и) Подгороде(и)ски(и) мель... ванчосу сотѣ Ва/в (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 68 зв.); А што ся ткне товаровъ лисныхъ, клепокъ, ванчосовъ, паленя попеловъ то все в цалости зостат мает (Гнойня, 1596 *ПККДА I-2*, 168).

ВАПИЛО с. Вид ополоника, черпак: trulla, a(e), ополоникъ, сосу(д) ви(и)ни(и), вапило (1642 *ЛС* 404).

ВАПЛЕНІЙ *прикм.* Поваплений: Ср(д)це осно-ванѣно на совѣсти рѣзѣма яко тыпѣкованѣе ваплѣное каме(и)нои стѣны (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203).

ВАПНА ж. *Те саме, що вапно*: gypsum, мѣль, вапна, кре(и)та (1642 *ЛС* 213).

ВАПНИСТЫЙ *прикм.* (багатий на вапно) вапнистый: Вѣверна: Клеовѣтое вапнистое мѣстце (1627 *ЛБ* 196).

ВАПНО¹, ВАПѢНО с. Вапно: до Городна на роботу къ вапну не ходити (Краків, 1507 *АЗР II*, 11); мотыкъ до мешанѣа вапна три (1552 *Окр.З.* 148); Теж ѡста(и)уемъ... абы вси по(с)политые... о(т) воже(и)я... дерева а(л)бо дро(и) ку пале(и)ю плиты и вапна на замки пѣны... выняты бы(л)е (1566 *ВЛС* 8); малеванье зѣ вапномъ отбито (Володимир, 1591 *Арх.ОЗР I/I*, 215); мотыкъ г. а двѣ до ва(п)на (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 11); мѣль, вапно и тыжъ крейда (1596 *ЛЗ* 58); салх вапно (I пол. XVII ст. *Сем.* 42); 2 цебры(ки) для ва(п)на (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); Мѣль: Вапно, и ты(ж) крейда. альбо мѣлкость (1627 *ЛБ* 67); 4 помо(ч)ники що ва(п)но гасили fr. 3//3 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 14); са(с)mentum, мѣль, вапно (1642 *ЛС* 107); и если то телѣсное; матерѣалное мѣсто в Нѣѣ, то подобно, мѣсли Жерувѣми мѣларѣми бытъ; а архггловѣ вапно палѣти; А Агггловѣ цѣглѣ възѣити (Чернігів, 1646 *Перло* 145); И мѣли цѣглы мѣсто камена, а йль клеєватый мѣсто вапна (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); вапно нерозправленое — (вапно, не розведе не водою) негашене вапно: вапна перо(з)правленого цебриковъ девя(т)на(и)це(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.); безъ вапна — безъ розуму: "Черепье то естъ власное безъ вапна", то естъ — "слова безъ розуму!" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 632).

Див. ще ВАПНА.

ВАПНО² с. Забороло на мурах, заступа; броня, панцир: logica, logicula, броня, вапно, забрало (1642 *ЛС* 257).

ВАПНАНЫЙ *прикм.* Вапняний: Печь пере(д) замѣкомъ вапнана а въ цегельници печи д̄ (1552 *Окр.З.* 150 зв.).

ВАПОРЪ ч. (*лат.* varor) пара, *діал.* вапор: Або вѣмъ вода морская въсходи(т)... на высотѣ соу(п)-тѣльными вапорами, воскоурѣнамъ альбо мглами (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10).

ВАРА¹ ж. (*зварена трава*) вариво: Налѣли тѣды мѣже(м) абы ѣли, а коли скоштовали ва́ри закричали мовечи: смѣртъ вь горницѣ мѣждѣ бжѣй, и не могли ѣсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.).

ВАРА² *виг.* Геть, *діал.* ва́ра: Але кгда... ся тежъ левъ очутитъ, вара, пане кролику! (Вільна, 1599 *Лит.* 841).

ВАРБУЗЪ *див.* ГАРБУЗЪ.

ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКИЙ *прикм.* 1. (*иношѣ народности*) варварський, чужинський: По(и)тѣйстѣй асѣйстѣй и фракѣистѣй, и по всѣ(х) вар'вар'скы(х) земла(х) боудѣчѣе еп(с)пи, митрополити, ѡ(т) коста(и)-тѣнопо(л)ского патріархи, абы поставляли са (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225); Тѣмъса лѣкавы(х) дѣховъ гѣфы прогонѣють, и вар'вар'ски(х) народовъ польки побѣждають (Єв'є, 1611 *На г. Ог. К.* 2); Цнѣй Желиборскихъ доме; бо ко́сы схи́лі́оне, Быстро на каркъ Варварский: но́сишъ нао́стро́не (Львів, 1642 *Бут.* 2).

2. (*жорстокий*) варварський: ци(и)мбровѣ тежъ пре(з) атѣсы(с) рѣкѣ смѣло(с)тю ва(р)вар'ською бри-идли (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.); Двѣ ср(д)ца са спойли, мечъ ихъ розрываетъ, Мо́ць старожи́тнѣхъ домо́въ пре(з) то ѡсвѣдча́еть. Которымъ вар'вар'скіе гѣфы не зровнали (Київ, 1630 *Соб. На г. Стетк.*, тит. зв.).

ВАРВАРСКО *присл.* По-варварськи, жорстоко, грубо: barbare, ва(р)ва(р)ско, грубо (1642 *ЛС* 100).

ВАРВАРСКИЙ *див.* ВАРВАРСКИЙ.

ВАРВАРЫ, ВАРѢВАРЫ *мн.* (*одн.* варваръ ч.) (*гр.* βάρβαρος) (*народи і племена, що не належали до греко-римської цивілізації*) іновірці, варвари: собравшесѣ множество нечестивы(х) вар'варъ на реку да(и)увимъ (1489 *Чет.* 199); Мелитяне варва-

ри, што ся называють погане, не видѣли Павла (XVI ст. *НЄ* 67); Абѡвѣмъ, зѡвистникъ... мѡвиль... Дла чѡго оуслѡуха(л) и да(л)са еси звести тѣмъ вѡрварѡ(м), ты(м) сирѣйчикѡмъ, томоу здавна оупорномѡ и гѡрдомѡ кгрѣцкомѡ нарѡдѡ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47); А гды сѣнце зашло, и нѡчъ настѡпѣла, военный инстрѡмѣнта, котѡрыи на кѡлахъ привезли были вѡрвари на взѡтъе мѣста, всѣ огню на спалѣнье ѡ(т)дали (Київ, 1627 *Тр.* 662); Вѡрварь. *Barbarus* (1650 *ЛК* 431).

ВАРГИ, ВАРКГИ *мн.* (одн. варга ж.) (*стп.* *war-ga, wargu*) губи: Была тѣды статѡра его, дѡсѣть оулѡмна, и незвычайна, волосы тѡлко на вѡр҃гахъ маючи, и трѡха штось мѡд на вѣшней чѡсти полицковъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); Оуста, ѡстна: Гѡба, вѡрги (1627 *ЛБ* 141); Романа Сокчин҃ьского в твар с правого боку, почавшы од варк҃гъ ажъ до уха пострелено (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 158).

ВАРЕ *присл.* (рум. *varc*) справдѣ, дѣйсно: Дѣля того не мовить Христось, коли прѣйдець сын҃гъ, ци vare намъ дѣла будетъ истямляти, чомъ мовить на розумъ усѣмъ (XVI ст. *НЄ* 209).

ВАРЕ ДЕ *присл.* Будь-де, де-небудь: Дѣля того, vare де чуєте, ажъ проповѣдають слово Божіе по правдѣ, пуйдѣте, и слушайте (XVI ст. *НЄ* 113).

ВАРЕ КОТРЫЙ *займ.* Який-будь, будь-який: Vare у котрый чась члѣвкъ грѣшний изыдохнетъ ико милостивому Богу, у тогъ чась Бугъ простигъ (XVI ст. *НЄ* 31); vare у котрый чась члѣвкъ грѣшний ико нему изыдохне, и нѣколи за грѣхы не истямить, али булма тя будетъ миловати (Там же, 108).

ВАРЕ КТО *займ.* Будь-хто, хто-небудь: И еше vare комоуса озритъ боудъ котораа кривда боудъ на которого члѣка ѡ(т) тыхъ селѣ а ѡнѣ да имае҃тъ соби спрашѣвати на него зако(н) прѣд нами алибѡ прѣдъ і҃гоуменѡмъ (Сучава, 1552 *МЭФ* фотокоп. № 12); "Варе кто не иметъ носити крестъ свуй, не иде // за мною, не може быти муй ученикъ" (XVI ст. *НЄ* 31-32).

ВАРЕ КУЛЬКО *присл.* Скѣльки-небудь: Пуйди, vare кулько, имае҃шгъ, продай и // дай убогымъ (XVI ст. *НЄ* 142-143).

ВАРЕНЕ, ВАРЕНІЕ, ВАРЕН҃ЪЕ, ВАРЕН҃ЬЕ,

ВАРЕНА *с.* 1. (*приготування страви*) варіння, вариво: въ сенахъ комингъ, дла вареньа естѣ (1577 *AS* VI, 77); кна(з) ку(р)пски(и) // побра(л)... па(н)-ве(и) до варѣ(н)я рыбѣ три (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133-134); котель великий до вареня потрав еденъ (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* I/VI, 297); пановокъ до вареня рыбѣ три (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 406); Варѣна (*Уж.* 1645, 49 зв.); В ты(ж)день брата едного, шафарѣ, прѣ(з) кѡхню идѣчи, три зѣрнѣ сочевѣицѣ оузрѣвши на земли лежачѣи, которѣе братѣ... Гды са поспѣшалъ... еи до варѣна наготовѣти, помежи па(л)цѣ, Гды еи полока(л), з водѡю з неѡбачѣнаа выплындѣли (серед. XVII ст. *Кас.* 43 зв.);

(*виготовлення хмільних напоїв*) варіння: его милость... кгвалтовне капшизну отъ варенья пива ма-настырського на себе беретъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* I/I, 393); веридѣлъ... начинѣя ро(з)ные до варенья пива и паленѣя горе(л)ки (Кам'яногѣрка, 1611 *ЛНБ* 5, II 4053, 31); взято... Котловъ великихъ до варѣ(н)я пива два (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105).

2. Варена страва, вариво: А нѣкоторые ено крѡпель кѣлька олівы вѣ варѣніе вѣдѣцѣли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171).

Див. ще **ВАРИВО.**

ВАРЕНИКЪ *ч.* Вареник. Вл.н.: Иванъ варени(к) (1649 *РЗВ* 334 зв.).

ВАРЕНИЦА *ж.* Вареница. Вл.н.: васи(л) варени-ца Сотни(к) (1649 *РЗВ* 199).

ВАРЕНІЕ *див.* **ВАРЕНЕ.**

ВАРЕН҃ЪЕ *див.* **ВАРЕНЕ.**

ВАРЕН҃ЬЙ, ВАРОН҃ЬЙ *прикм.* 1. (*одержаний внаслідок варіння*) варений: Та(к)же кого боли(т) селезе(н), а(л)бо оутроба възми .д. ло(ж)ки боуквицѣ варенои. а .д. ло(ж)ки вина. а .л. зе(р)нѣ пе(р)-цоу // сто(л)ци посполоу и пѣи поранѡу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); *Y tysto było wăriene Smázone tá y peczone Y pyrohy támo były tá y borsczyka záryły* (Яворів, 1619 *Гав.* 22); вѣ сѡбѡтѣ зась рѣба варѣнаа розмайтѣа (Київ, бл. 1619 *О обр.* 165); В сей дѣнь,... чѡдо вѣлше знаменѣтѡе, котѡроеса прѣ(з)... пшѣницѣ варѣнѣю стѣло (Київ, 1627 *Тр.* 273); сара, а(с) вино варѣное (1642 *ЛС* 361).

2. *У знач. ім. с.р. варѣное (варена страва)* варене: *Były tam y waronoie Ta były y smažonoie* (Яворів,

1619 Гав. 22); зезволили // всѣ на тоє, абы шного дна сѣхоадѣтіе(м) обышліса, понева(ж) жа(д)нои надѣи не было, абыса кто з ни(х) чого варѣного сподѣвати мѡглѣ (серед. XVII ст. Кас. 45 зв.).

ВАРЕНЬЄ див. **ВАРЕНЄ**.

ВАРЕНА див. **ВАРЕНЄ**.

ВАРЕХА, ВАРЕХВА, ВАРОХА, ВЕРЕХА ж.

1. Ополоник, *діал.* варѣха: также у кухни: котлы, секачи, рожны, келни, варехви железные... то все побрано (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 161); за варехѡ желѣ(з)нѡю до це(р)кви дла пошѣна ѡ(г)ню Іг. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.); меновите взято...//... варо(х) зеленыхъ ше(ст) (Київ, 1635 *ЛІІБ* 5, II 4060, 106, 432); *rudicula*, вареха, копи(с)тѣ, ко-черга (1642 *ЛС* 357); Вареха. *Trua. Trulla* (1650 *ЛК* 432).

2. ч. Вл.н.: Стефанъ Вереха (1649 *РЗВ* 435 зв.).

ВАРЕ ЧІЙ займ. Чий-небудь: Симбрелю варе чій не держи у себе (XVI ст. *ІІЄ* 19).

ВАРЕШКА ж. Малий ополоник, *діал.* варешка: пограбили... варешокъ желѣзныхъ двѣ (Володимир, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 137).

ВАРЕ ЩО, ВАРЕ ШТО займ. Будь-що, що-небудь: Варе що есте чинили симъ моимъ менъ-шимъ, мѣнѣ есте чинили (XVI ст. *ІІЄ* 56); варе што мене просити изъ вѣровъ, послухатъ насъ Бгъ (Там же, 100).

ВАРЕ ЯКЪ присл. Як; так само, як: варе якъ чи(ни)ли тоты Іосифъ, и Никодимъ, и тоты жоны, такъ и мы чинѣмъ (XVI ст. *ІІЄ* 56); варе якъ намъ давъ Бгъ руки имляти,... тымъ же кѣпомъ и дѣлю душевное имити, и ухватити (Там же, 185).

ВАРИВО с. 1. (варена трава) вариво: Варѣніе: Вáриво, потра́ва (1627 *ЛБ* 13); оуваривъ Іáковъ вáриво, до котóрогѡ пришѣдши Ісáвъ с по́ла спра-цовáнный рѣклъ: да́й ми́ѣ з вáрива тогѡ бомъ са велими спрацовáлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 39 зв.).

2. Городина: Варіво. *Olera. Legumina cotioni idonea* (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВАРЕНЄ**.

ВАРИВОДА, ВАРЫВОДА ч. (вередлива людина) варивода. Вл.н.: Семенъ Варивода (1649 *РЗВ* 400); Стефанъ варывода (Там же, 429); Ма(р)ти(н) варивода (Там же, 431 зв.).

ВАРИСТЫЙ прикм. 1. (придатний для варіння) варистий, варильний: Варістый. *Costilis* (1650 *ЛК* 432).

2. Горячий: А паметаючи товѣа на мѡвы а(н)г-ловы вѣналѣ зъ тѡрбы своѣй кѣсъ оутрѡбы и взло-жѣлѣ ю на оуглѣе варѣстое (серед. XVII ст. *Хрон.* 388).

ВАРИТИ, ВАРИТЬ, ВАРІТИ, ВАРІТІ дієсл. недок. (що і без додатка) (кипятити у воді, готуючи траву, напій і т.ін.) варити: а к томѡ еще и(з) собою приносятъ дѣ го(р)шковѣ великихъ што имѣ тивонѣ в нихъ ести варить (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); В тот час в том дворе было: ...скура конская котел великий, што есть варить (Володимир, 1568 *АрхІОЗР* 8/III, 163); приносѣти мѣкѡ з сыро(м) вáренѡ въ црѣвѣ... естѣ велика ересь (Львів, 1591 *Гр. Іер.*); Та(к)же ко(г) яица бола(т) то кро(п) вари и пѣи то минає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12); е(м)ли... травы еле(н)а языка и вари в винѣ(XVI ст. *Травн.* 200); ю(ж) в мѣсте (бы(л) корѣць я(ч)мене за сто злáты(х) чрѣвены(х) оубо́зїи ю(ж) скóры и псы собѣ вари(ли) и оу смѣта(х) глáдали што бы или (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.); *szco budesz wáryty Dla мене* (Яворів, 1619 *Гав.* 17); *pytaiesz szco waryty* (Там же); те(ж) дво(м) невѣста(м)... цо вари(ли) исти... дадемъ гро(ш) 12 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а); варіті (I пол. XVII ст. *Сем.* 59); варіти (Там же, 109); *elixo, варю* (1642 *ЛС* 176); Варѣ // бѣдѣ варіти *soquam* (Уж. 1645, 47-48); Вáрачи (Там же, 49 зв.); што кѡлвекъ мáете печи, то печѣте, а што мáете варѣть то варѣте (серед. XVII ст. *Хрон.* 94); **варити в сердцу** (що) (не виявляти відкрито своїх переживань) замикатися в собі, *діал.* варіти в собі (що): на свою вели́кю згѣбѣ ядѣ гнѣвлївости ховáю(т), вáрячи его в ср(д)цѣ свое(м) мѡл'чко(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 122); **варити и проливати** — невмілими діями зводити щось нанівець, псувати: Златоустого бѣсѣду золотую калом помазав, — чего чинити не умѣл, а власнѣ як бабський богословец неосторожнѣ учинив, яко приповѣдают простые люди:/"Вариши, — мовить, — и пролив" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 237-238);

(готувати хмільні напої) варити: они дей коль-кось недѣлѣ тое корчмы неварили для переказы

поганства Татаръ (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); тая [де(в)чина]... // хусты прала а озабши 8 реки шла са гре(т) до бровару где пиво варили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58-59); волпо ему... пива варити самому и продавати // шинкаромъ (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558-559); а тымъ же подданымъ костелнымъ куповать, продавати, питя вшелякого шинковать албо варить не боронили (Варшава, 1579 *АрхЮЗР* 6/1, 79); Не вм(с) ли... Самы и(з) свои(ми) слдговинами... горе(л)ки препдщаные кдрите, пиво троако выбо(р)ное варите, и в пропа(ст) несы(т)наго чрэва вливаєте (1598 *Виш. Кн.* 272 зв.); Помененные особы... пива варечи такъже продавали ва(р) // по два(д)цати золотыхъ польскихъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

ВАРИТСЯ, ВАРИТИСА *дієсл. недок.* Варитися: Бдде(т)ли в'кболо котла огбнь, а придаси емд дрбвѣ, запалитьса, и тбѣ што в' котлѣ варитьса, и врѣт' (Вільна, 1627 *Дух.б.* 391); ferbo, кипю,... варюся (1642 *ЛС* 195); Тое море лежитъ праве на всходѣ сло(н)ца, а вари(т)ся в мори якъ оу ко(т)лѣ и прото солоно (серед. XVII ст. *Луц.* 544); приходилъ слдга сщѣннической коліи са варіло мѣсо, и... все // што вилками поднѣслъ бралъ собѣ сщѣнникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 198 зв.-199).

ВАРИТЬ *див. ВАРИТИ.*

ВАРИШЪ *див. ВАРЫШЪ.*

ВАРИЯЦІЯ, ВАРЫЯЦІЯ *ж. (стп. waŕjasja, лат. variatio)* зміна, видозміна у судових свідченнях: знову хотечи его словъ варыяции, которую самъ презъ себе учинилъ, знову презъ квестию на немъ оказати, зобравшы людей и мужовъ обчихъ... // того злочынцу привести казали (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/1, 460-461); Про то тые мужове... видечы... таковое его повторное признање, а варияцию значную не ведати для чого чынячи,... оного на горло водлугъ права, всказали (Там же, 461); а тепере(ш)не(г)[о] позву, ани с пе(р)шимъ ̑риинальнымъ, ани с другимъ по(д)ком(о)рскимъ... не (з)водилъ, великую и (з)па(ч)ную вариацию учинилъ. Зачимъ и(ж) въ праве посполито(м) вариация жа(д)ная ме(ст)ца мети не може, теды и за таковы(м) поварованы(м) (*помилково замість* повариованы(м)). — *Прим. вид.*) по(з)вомъ тая

справа... прозеквована быти не може, и тотъ позовъ поря(д)ны(и) не ест (Київщина, 1639 *ККПС* 249).

ВАРИТИ *див. ВАРИТИ.*

ВАРІТІ *див. ВАРИТИ.*

ВАРКОЧЪ *ч. (стп. warkocz, стч. vŕkoč) (сплетене волосся)* коса: дрбгнє за(с) пощ(б)рѣзовавши ва(р)коче а(л)бо волосы свои крѣтили поворозы а сами ся на дерева(х)... повѣшали (1582 *Кр. Стр.* 45 зв.).

ВАРНИКЪ *ч.* Кухар: Варникъ пова(р). Coquus. Magirus culinarius (1650 *ЛК* 432).

ВАРНИЦА *ж.* Місце для варіння чого-небудь; кухня: Варница. Culina. Coquina (1650 *ЛК* 432).

ВАРНЫЙ *прикм.* Який використовується для приготування їжі: Варный. [F]eruidus. F[l]agrans. Aestuus(us). Feruens (1650 *ЛК* 432).

ВАРОВАНЕСА, ВАРОВАНЬЕСА *с. (стп. warowaniesię)* остерігання: Всѣ теды, яко(м) рѣклъ, што естъ в' нѣхъ, ѣстъ злбѣ, и великого варована са гбдно (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 190); Говѣнїє: Боазливость в' колѣ шглѣдѣючаа са, хоронѣньеса, варованьеса (1627 *ЛБ* 162).

Див. ще ВАРОВАНЯ.

Пор. ВАРОВАТИСЯ.

ВАРОВАНЬЕ *див. ВАРОВАНЯ.*

ВАРОВАНЯ, ВАРОВАНЬЕ *с. 1. (захист)* гарантія, забезпечення: давши на себе запи(с) жидови з велики(м) варованя(м) тые по(л)торы тисячи золоты(х) дати на часы певные (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1 зв.); А то застановенїе и покою зобополного варованье учинено мѣло быти на прикладъ конѣдѣраціи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1143).

2. Уникання чогось, уберігання від чогось, остерігання: Ото як яснє Пребл(с)вѣный тбѣ Ѡцѣ коро(т)кими слбвѣми тѣми, ненавистнѣ и варована гбдно показѣлъ герѣзью тѣю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 224).

Див. ще ВАРОВАНЕСА.

Пор. ВАРОВАТИ.

ВАРОВАТИ *дієсл. недок. (двн. (bi)warop, нвн. wahren)* **1.** Обумовлювати, домовлятися, випрошувати собі що-небудь: Варуемо теж себе чтырехъ огородников... до огорода тамошнего себе застауем (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164); Такъ и мы то собѣ варовали есмо и варовати будемъ у папежа,

абыхмо по старому складъ вѣры въ церквахъ своихъ отправовали (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 129); в ты(м)-же записѣ варую(т) собѣ ѡстафїи и ва(р)хуль которые спо(л)не купили тую ролю и(ж) ѡди(н) другого (!) не може(т) с неѣ выкупи(ти) ѡпро(ч) если бы з добро(и) волѣ которы(и) с ни(х) дрѣгому хотѣль спусти (!) (Одрехова, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 18); крелеви Полскому Казимиrowи Второму Россове мѣста Лвова, себе..., и самое мѣсто поддали, и толко собѣ уживанье волное старожитной... вѣры варовали (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1026); и то собѣ варовали Еслибы дмитрь дрѣгю половиноѣ пѣща(л) не може(т) никомѣ едно тѣ(и) мари братовѣ(и) (Одрехова, 1625 *ЦДІАЛ* 37, 2, 39); ѡнѣ [Матѣфе(и) Михаловичъ]... продаючи визыны камене(и) пятьдесять и пять, вымовляль то и варова(л) себе, же тую всю визиynu помепенымъ паномъ... не на туге(и)ши(и) володими(р)ски(и), але на лвовѣски(и) любо на любельски(и) каменѣ, которы(и) естѣ ѡдѣ туге(и)шого володими(р)ского чѣте(р)ма фунѣтами менѣши(и), продати (Володимир, 1643 *ТУ* 323).

2. (кому що, чого і без додатка) Гарантувати, забезпечувати: визнаваю... хотечи то по(с)тановити и варовати абы по животѣ мое(м) жона моя милая маря... ни ѡ(т) кого... трѣ(д)но(с)ти... не мѣла (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 15); всакѣю ѡдачность Его Милости и потомѣствѣ Его Милости поки жив бѣдѣ, показывати... не запехаю, якож варую то Его Милости князю Романѣ и потомѣкомѣ Его Милости тым... листомѣ (Камінь, 1571 *AS* III, 380); А такѣ, варуючи ихъ милостямъ пану Козинскому, и паномъ Колпытовскимъ и пану Холоневскому покой, абы нихто иный напотомъ тое головицины на нихъ самыхъ и на подданныхъ ихъ Милостей не поисковалъ симъ листомъ моимъ доброволнымъ за именованныхъ пановъ Витковскихъ... пану Козинскому... описую и обовезую и ручуся (Володимир, 1586 *АрхІОЗР* 6/І, 157); Которые выше писаные всѣ артикулы меновите ижѣбы его королевская милость намъ привилїями своими господарскими потвердити, варовати и умоцнити рачиль (Новгородок, 1594 *MCSL* 1/2, 556); па(н) воевода киевѣски(и), не входечи в да(л)шіе затяги правные с паны Трипо(л)скими,... ѡные кгру(и)-

ты,... до вжива(н)я ихъ верну(л) и поступи(л), варовавши ѡ(т) себе самого... певными записы и заруками (Київщина, 1600 *ККПС* 149); И котраѣ прѣдѣ тымъ зѣвше ворогована Таѣ южѣ естѣ покбемѣ вѣчнымъ варована (Львів, 1616 *Бер. В.* 81); ма(л)-жо(н)це мое(и) варую и сею... лекгациею моею по(з)воляю, и(ж) во(л)но е(и) буде(т) в то(и) же сумѣ кому хотячи... заве(с)ти и пусѣтити (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

3. (що і без додатка) Утверджувати, установлювати: Тое(ж) в правїла(х) по всѣ(х) собѣра(х) варовано, абы дѣхо(в)ными... во(и)ноѣю бѣвнитиса не смѣли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.); Мы зась у звѣздочетскїе о томъ споры не вдаючися, толко оноѣ вѣдаючи, же каноны святыхъ соборовые ясне то варовали, абы нихто въ свята[хѣ] або праздникахъ, а особливе въ великоденномъ,... отмѣны... чинити не смѣль (1603 *Пит.* 89); Той роздѣль царства тестаментомъ вѣчнымъ вароваль (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 325).

4. Пильнувати, вважати, остерігатися: а до того ещѣ пилно варовати и боронити, абы в манастирехъ светыхъ и обителяхъ школ для науки дѣтинное не было (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); Абѣвѣ(м) если йначей оучїинишѣ, варѣй абѣсь не послѣшалѣ и сѣмъ грѣзного ѡного гѣлосѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 210); Снабѣдѣса сѣмъ: варѣючи стережї сѣ (1627 *ЛБ* 119);

(від кого, чого) уберігатися; запобігати чомусь поганому: а кгда обачили за парканомъ валу штуку усыпаного, варуючи од неприятеля, назад се одвернули (Луцьк, 1627 *АрхІОЗР* 1/VI, 589); Иваниха Угладчиха... винна будучи до скринки меское грошей готовыхъ полсеми копы... за... долгъ комору... поручила на потребу мескую... варуючи себе от ме(не)ного долгу (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 17); варуй Боже — борони Боже; крий Боже: Але варѣй Бѣже роздѣмѣти такѣ ѡ нероздѣльной йстности и естествѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 278); варѣй тогѣ Бѣже, не тѣлько мѣвити але и помѣслити вѣрномѣ члѣкѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

5. (чого і без додатка) Застерігати: А synодѣ Никейский наболеѣ того варуетѣ, абы хрестїяне напотомъ николи зѣ Жыдами Пасхи не празнова-ли (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А ихъ жадное болшей

маетностки своее, и ничие иншое у собе не маю, теды тымъ тотъ тестаментъ и остатнюю волю мою кончу и замыкаю, варуючи еднакъ, абы его никто ни въ чемъ не нарушалъ (Київ, 1631 ПККДА II-1, 409); особливо варуемо: хто би який був бунтовник, там же зараз мают карати, не отсилаючи до нас (Київ, 1649 Тр. ЧАК 146).

6. Зберігати: намъ не непевно для того отъ папа Бога подана есть наука писма, абы имъ законъ свя-тый и все побожные речи могли быти кгрунтовне и статечне задержаны и въ потомные часы варованы (Літовиж, 1582 АpxIOЗР 7/1, 32); Поневажъ вшелякіє речи, которые письмомъ не бывають опи-саны и варованы, часомъ съ памяти людской выхо-дятъ и въ запам'ятанє идѣтъ, а которые письмомъ утвержены бывають, тые въ поваженю и въ памяти людской трвалыє и грднговныє на потомные часы захованы застають (Загайці, 1637 ПВКРДА IV-1, 63); вси речи часом с памяти людское сплывають и въ запомненє приходят, чого бы писмом для ведо-мости потом будучих людей не было варовано (Ру-да, 1646 ПККДА I-1, 82); кождъя речъ, которая пи(с)мо(м) не є(ст) варована, в запомета(н)є лю(д)с-кое приходит (Тригорськ, 1649 ДМВН 211).

ВАРОВАТИСЯ, ВАРОВАТЬСЯ дієсл. недок. (кого, чого) Остерігатися, уникати: а потомъ вард-ючи са Твоя милость того, абы Вѣничанє, послы-шавши Твою Милость з войскомъ къ собе идѣчи, шкоды которое замкѣ томѣ нашомѣ не вчинили (Вільна, 1541 АS IV, 280); В що вѣзрѣти єслись ѡ(т)цѣ не лѣноуїса, чѣжоую престрогѣ маючи ва-роуїса (Острог, 1607 Лѣк. 183 зв.); Варѣймося всѣ-кои... мѣрною и порѣженє мѣвы (Київ, 1619 Гр. Сл. 306); Оучѣможься... злѣхъ дѣлѣ пѣлне са варо-вати (Київ, 1622 Сак. В. 41); ѡклонѣюса: Варѣюса, выстерѣгаюса, ѡ(т)вергаюса, звертаю в стѣоронѣ (1627 ЛБ 138); мѣса ѣхъ єсть не бѣдете а зѣхлигѣ варѣвать са бѣдете (серед. XVII ст. Хрон. 118 зв.).

Див. ще **ВОРОВАТИСА**.

ВАРОВИТЕ присл. Гарантовано: мы в повин-ности нашо(и) почуваючи(с) варовите ѡбоимъ сто-ронамъ во(л)ное право заставуємъ (Новгородок, 1595 ЛСБ 276, 1 зв.).

ВАРОВНЫЙ прикм. Гарантований, надійний:

мы я(к) свѣцкіє люде на дхвныє sprawy ѡ(т)пове-дати не могѣчи не хотѣли и нево(л)ства на наро(д) нашъ вѣчного наносити не позволяти щитили(с)-мы(с) правы и во(л)ностями: та(к) свѣцкими я(к) и дховными нашими и ѡгодою з арцибискупомъ кото-рая досы(т) варовна є(ст) (Львів, 1595 ЛСБ 277, 1 зв.).

ВАРОВНѢЙШИЙ прикм. в. ст. Надійніший: А маетность мою... до мѣстцѣ варовнѢйшихъ... роз-ныхъ часовъ звезѣ и спровадилъ (Луцьк, 1607 АСД 1, 233).

ВАРОВОЄ с. Податок від варіння пива: отъ кож-дое судины меду пресного поветщины по грошу, а отъ вару пива такежъ по грошу варового (Вільна, 1556 АpxIOЗР 8/V, 110).

ВАРОНЫЙ див. **ВАРЕНЫЙ**.

ВАРОХА див. **ВАРЕХА**.

ВАРОШЪ див. **ВАРЫШЪ**.

ВАРСТАТЪ, ВАРЪСТАТЪ ч. (сmn. warstat, нім. Werkstatt) 1. Майстерня: то єсть потребная речъ: жебы люде зъ варъстату и съ цеху в.м. бывали, для всихъ престрогъ пожитечныхъ (Вільна, 1599 Ант. 651);

перен. (про римську курію) майстерня: боимѡса абы по(д) заслѣною того календара, на што ѣншо-го мѣры не брано, хотячи за тѣмъ календаровымъ шпоуркомъ, чере(з) ѡ(т)ца пѣпѣжа оукѣченомъ, за-часомъ што ѣншого с тогѣ жъ варстатѣ на(м) гѣр-шей несмѣчного на насъ вѣволочи (Острог, 1598-1599 Апокр. 49 зв.).

2. (знаряддѣ праці ремісника: прилад для оброб-лення або виготовлення чого-небудь) верстат, діал. варстат: Ива(н) дрѣка(р) помысли(л) бы(л) бо(л)ше кни(г)... выдати, На що зближи(л)ся бы(л) зо всѣ-ми варстаты дѣс зо всѣми належачими штука-ми заставилъ взчиненое имя до жидо(в) в сумѣ нема-ло(и), в по(л)торы тысячи золоты(х), ты(ж) и до(л)-ги своя плати(л) (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1); звѣкли аѣенчіки...//... дѣтѣокъ своіхъ... пѣвными днѣми, гды прѣве всѣхъ реме(с)никовъ варстаты не гоу-лали, єще молодыхъ по всѣхъ оулицяхъ проваділи гдѣ пилновали до якого бы варстату ѡчи мѣли склонѣйшіє и на якіхъ бы ремесніковъ бѣрзѣ(и) погладали (поч. XVII ст. Проп.р. 240-240 зв.); Дѣлателище: Варстатъ (1627 ЛБ 34); Ѡрдѣє:

Посѣдокъ, на́чина, или якоекѡлвекъ на́чинье, и инструментъ яко, нѡжъ, долото, Пила, или варста(т) (Там же, 153); За 10 шрѣбъ до ва(р)статѣ далѣ(м) фг. 8 (Львів, 1635 ЛСБ 1054, 17 зв.); **варстатъ друкарский** — друкарський станок: повелѣлъ есми имъ оучинивши вар'ста(т) дрдка́рскіи, и выдрѣковати сію кни́гѣ (Заблудів, 1568 УЄ № 552, 3 зв.); вчителеве костѣла римського... та(к) сло(в)не с ка́за(л)ницъ косте(л)ныхъ, яко и писмо(м) з ва(р)ста́то(в) дрдка(р)скихъ... призыва́ють ва(с) въ є́дність (Острог, 1587 См. Кл. 4);

перен. (дійовий засіб у якійсь дії, справі) зная: Где за́сь в'виту́ю егѡ Корѡны полождъ слѣзъ бногѡ жрѡдло, рѣчь в'пращдѣ рѣдкѡю, и котѡраа // в'мно́гихъ нелѣтвѡса знайдѣ(т), котѡрыхъ нѣгѣ збыва́етъ та́емны(и) варста́тъ (Київ, 1627 Тр. 555-556).

3. *Перен.* (вид діяльності кого-небудь) заняття: негодність осѣдала епископскіи сто́лици и митрополианскіи... котѡрыи не зъ монастыревѣ... любо в законничомъ животѣ выпѣвѣчєны бывши на нихъ ся всажали, якъ тое церковныи уставы мѣти хотятъ, але заразъ отъ // господарствъ суетнихъ и земледѣлствъ, або зъ варстату ремесла жолнерского, въ нагороду заслугъ своихъ, а надъ то — неуки и простаки великіи въ писмѣ святомъ небѣгліи,... ипнческого живота не скоштовавши (Київ, 1621 Коп. Пал. 1056-1057).

ВАРТА, ВАРЪТА ж. (*ивн.* Warte) сторожа, варта: шни не припѣцають до себѣ... оубогихъ..., наставляючи варги, не тѣлько при дверехъ покѡе(в) своихъ: але и в'брамахъ (поч. XVII ст. Пчела 31 зв.);

охорона, вартування: А въ городе с тыми слѣгами церьковными... повиноватѣство ихъ на варѣте городѣнъ своихъ в замѣкѣ для ѡбороны колоды колье каменьє на горо(л)нѣ(х) мети и водѣ ставити (1552 ОКЗ 47); протестанта... вартою и веземѣтъ, и луповъ, побраныхъ у пана Дебского, зневажили (Житомир, 1640 АрхІОЗР 6/І, 526);

за вартою — під вартою, під арештом, в ув'язненні: и всажено его на вѣждъ высѡко на мори и бѣлъ тамъ за вартѡю, йже трѣдно было выити (1616 Остр.л. 129); а мене самого... через цалый тыжден и далей за вартою держали (Житомир, 1618 ЧИОНЛ XV-3, 158).

ВАРТОВАНЕ, ВАРТОВАНЬЕ с. Вартування, сторожування: За тымъ вартованьемъ ихъ у мытѣхъ нашихъ шкода великая нам ся стала (1540 АІОЗР І, 108);

вартування, пильнування: онъ былъ при вартованю протестанта и его товариства (Житомир, 1640 АрхІОЗР 6/І, 527).

Пор. **ВАРТОВАТИ**¹.

ВАРТОВАТИ¹ *дієсл. недок.* (смл. wartować, *ивн.* warten) (кого, що і без додатка) (бути на сторожі, дбати про чиюсь безпеку) вартувати, сторожувати, охороняти: кгда намъ пришло вартовати, И ѡколо ста́дъ чо́улымиса найдѡвати В но́чи прѡ́ве кгда́смы звѣ́кле пильновѡ́ли, И спѡ́койности ѡвѣ́ць перестерега́ли (Львів, 1616 Бер. В. 71); тежъ возномѣ, и слѣгамъ котры его ва(р)товали все(г) зло(т) 1 и 24 (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 4).

2. Вартувати, пильнувати: Которые протестанта вартуючи зъ его челядью и товариства, южъ передъ заходомъ слонца учинивши намову, — же: "волимы оныхъ, въ но́чи спячихъ, побравши, же бы о тымъ нихтѣ не видалѣ, позабиятъ любо утопить" (Житомир, 1640 АрхІОЗР 6/І, 524); котѡрый домъ, где сталъ самъ, посполу съ товариствомъ и вознымъ, хлопѡвъ сто, двесте и далей... вартовали (Там же, 525).

ВАРТОВАТИ² *дієсл. недок.* (смл. wartować, *ивн.* wertować) *перен.* (що) переглядати, гортати: Вартоуючи одна(к) книги, о синодахъ пре(э) лати(н)никовъ списаные, с трафѣ(н)кѣ напалѣмъ на то(т) листь (Острог, 1598-1599 Апокр. 116 зв.);

(чим) студіювати (що): если за(с) прише(д)ши до библиѡтѣки яко́и вартовѡ́ли кни́гами рѡ́зными, чита́ючи лю(б) плятѡ́на, лю(б) вѣршѣ́ гомѣроуса до наѡу́ки шкѡ́льной ихъ ѡ(т)дава́ли, розѡумѣ́ючи, же ѡное хлѡ́па пѣ́лне оучачи са своѣмъ рѡ́дичомъ сла́воу... принесѡу(т) (!) (поч. XVII ст. Проп.р. 204 зв.).

ВАРУНКОВЫЙ *прикм.* (смл. warunkowy) відповідний до умови, вимог: А продал Его Милость мѣгѣ попел правѣ добрый, варѣнковый (Вільна, 1555 AS VII, 10).

ВАРУНОКЪ ч. (смл. warunek) 1. Умова, домовленість: мы... постерегати есмо того повинни, абы... въ певномъ порядку и варунку, по смерти

его, вси добра церковные зостали (Тикотин, 1576 *АрхІОЗР* 1/1, 59); я... шное име(н)є свое... пови(н)-ному моему... на вечно(ст) продала... на которую то продажу мою, а куплю его м(л). и ли(ст) мо(и) з певными вару(н)ками... пану во(и)скому есми дала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 142); Потомъ кгда к(р) стефанъ... до кракова приехалъ, на сеймъ коронаціи,... зновъ тогбжъ вароу(н)кѣ повторилъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 24); жаднымъ способомъ въ вѣрѣ зъ Римланы ся не еднотчили, але, пилне оной перестерегаючи, особливого варунку и убеспечения о вѣрѣ и достоинствахъ духовныхъ своихъ на той часть домовлялися (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1043).

2. (вимога) умова, застереження: Варѣнокъ на непослушны(х) побо(р)цов поветовы(х) ку ревидова(н)ю (1566 *ВЛС* 25); шны(х) жидо(в) росо(ш)ски(х)... во(л)ными есмо вчини(ли) вскладаючи еще меновите в се(с) на(ш) ли(ст) таки(й) варуно(к) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 61); просили сѣдъ нашъ... позъволить ве(л)же с ты(м) докладо(м) и варѣнкомъ же не можетъ быти ѡ(т)кладъ да(л)иши(й) то(л)ко поки со(й)му нинѣшнего ставаетъ (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 192); па(н) песочи(н)ски(и)... мнѣ... в то(м) же име(н)ю своемъ купеве... мешкати и выхова(н)є мѣти позволи(л) ѡдно(ж) с таки(м) вару(н)комъ и(ж) я... при то(и) же не мое(и) спо(л)не зъ нею розе(ш)тъя люде(и) и (в)сякихъ кри(в)дѣ перестерегати маемъ (Купів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 94); Я ильашъ чернецки(и)... позва(л) кнегеню зофею... ѡ долгъ... также ѡ зарѣки шкоды и наклады мои водле запису и вару(н)ковъ в не(м) ѡписаныхъ (Чорна, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 121); кнѣзь Рѣжи(н)ски(и) из ма(л)жо(н)кою своею...//... пропо(м)не(в)ши доброво(л)но(г) запи(с)ѣ своего и вси(х) варѣнковъ и ѡбвоя(з)ко(в) в не(м) ѡписаны(х) шндю має(т)но(ст)... бе(з)правне ѡ(т)няли (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.-18); запи(с) сво(и) правѣне с певными варунками и конѣдициями справи(в)ши на тую че(т)ве(р)тую ча(ст) села Соболювки... дали (Тригорськ, 1648 *ДМВІІ* 218).

3. Підстава, засада: аза то не фѣгѣра нашєи власнаа справѣ, котѣраа ѡ(т) всѣ(х) сторо(н) стѣпани ро(з)вѣлена, подѣ(р)кована, та(к) же не тѣ(л)ко жа(д)ного пѣвногѡ фѣнѣдаменѣтѣ стѣпѣ, ани оумоц-

нѣна, але и нѣмнѣйшого вароунѣкоу нѣмає(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 212).

4. Заходи, зусилля, старання: И пре(д) йными свѣдкомъ єсть самъ фѣндаторъ вѣры нашєи... Снѣ Бѣжій Гѣ нашъ Іс Хс, котѣрый почѣвши... кѣзаніє и наѣкѣ до своихъ оучней, якобы фѣндаментъ мѣцный и не порѣшенный ѡной по(д)кладаєтъ, абы зъ великою пѣлностью и варѣнкомъ мнѣгимъ, ѣжъ и до нѣменшого приказѣна его постерегали ненѣрѣшѣне и не ѡ(т)мѣнне (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 196).

5. Недорослі рибини, які згідно з умовою при вилові необхідно залишати на розплід: поменений Федор Липка... //... ставъ полонѣський зловил, наветъ самыє варунѣки повыловялѣ (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 72-73).

ВАРУХЪ ч. 1. Опудало (?): Пѣдѣло, Страшѣдло. Варѣ(х) (1627 *ЛБ* 103).

2. Колода, брус, перекладина: Слѣма: Брѣвно, трѣмъ, бервено. Варѣхъ (1627 *ЛБ* 117).

ВАРХОЛА ж. *Діал.* вархолѣ "сварка, лайка, незгода". Вл.н.: Костя Ва(р)хола (1649 *РЗВ* 389 зв.). *Див. ще* **ВАРХОЛЪ**.

ВАРХОЛЪ ч. (*стп.* warchol) сварка, незгода, суперечка: я... чапѣнниковая Волынская... умыслилам роспорѣжене маєтности моеє убогѣе,... въ порядку зоставити, абы по смерти моеї межи детками и покрѣвными моими, якогѡ вархолу не было (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 82).

Див. ще **ВАРХОЛА**.

ВАРЦАБНИЦА ж. (*дошка для гри у варцаби*) шашечниця, *діал.* варцабниця: сѣкѣма, слово кгрѣцкое,... знѣчитъ... чѣстю ѡлѣстро на тѣрчѣ, чѣстю Накрѣвѣдло, абѡ Бѣрды, то єсть Сѣдлѣ на Осла. Хѣба, жѣбы пре(з) трѣпъ Метѣфорѣ значѣти мѣло Варцабницѣ, абѡ што томѣ подобногѡ (Львів, 1642 *Жел. П.* 8 зв.).

ВАРЦАБНІЙ *прикм.* (який стосується варцабѣ, шашок) шашковий, шашечний: зарѣа, костки ва(р)ца(б)нны (1596 *ЛЗ* 47); Зѣрѣа: Кѣстки варцабнны (1627 *ЛБ* 207).

ВАРЦАБЫ *мн.* (*стп.* warcaby, *стч.* vřhcaby, *свн.* wuřfzabel) шашки: тѣблѣа и зѣрѣа, таблѣицѣ и ва(р)-цѣбы (1596 *ЛЗ* 81); Тѣблѣа, и зѣрѣа: Таблѣицѣ и варцабы (1627 *ЛБ* 236).

ВАРЧАТИ дієсл. недок. (стп. *warczeć*) (на що) (виражати злість) бурчати, гарчати: А яко уста тые, которые на светый соборъ варчали,... тые ведаютъ, которые се научили правды мовить (Вільна, 1597 РИБ XIX, 288).

Див. ще **ВОРЧАТИ**.

ВАРЪ ч. 1. (кількість пива, хмільного меду, зварена за один раз) вар: С корьчомъ идетъ на воеводѣ... ѿгъ варѣ каждаго по грошѣ (1552 ОКЗ 39); отъ вару пива такежъ по грошу варового (Вільна, 1556 *Арх/OЗР* 8/V, 110); Отъ солоду цехованого у бровари от вару пива по семи грошей и четверт молоту (Кременець, 1569 ПККДА II, дод. 558); пива, способомъ грабежу, кгвалтомъ выпили варовъ два за золотыхъ петьнадцетъ (Луцьк, 1619 *Арх/OЗР* 6/I, 406); Пагъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... готовыхъ Пізе(и)... в безъборо(д)чихи копъ ѿсма(д)цать Которая Протестуючи(х) пива варовъ три вышпи(и)ковала (Київ, 1633 ЛНБ 5, II 4060, 30); тоє все молотили продавали пива варечи такъже продавали ва(р) // по два(д)цати золотыхъ польськихъ (Київ, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 131-131 зв.).

2. (сильна спека) вар: той фѣндаментъ не терпять на собѣ бѣдова(и)а з солѡмы,... // але пріймѣгъ, и з таковою са матерією зливѣет, котѡраа естъ ѿ(т) приваръ земли солнечны(м) вѣромъ перечѣшчена (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 3-4); пристоупѣте къ мнѣ любимыи друзи мо(и) понесши таготоу и варъ дневный (Почаїв, 1618 *Зерц.* 78); Тог(д)а речѣ Ёдъ сѣдимъ на правѣи егѡ, Прійдѣте къ мнѣ смѣле: любимыи дрѣзи мои; понѣсши таготѣ и вѣръ дневный менѣ рѣди (Чернігів, 1646 *Перло* 159); Вѣрь. *Austus solis ardor. [F]eruo* (1650 ЛК 432).

ВАРЫСКИЙ, ВАРЫШСКИЙ прикм. (пор. мад. *város*) міський, діал. вароський: Тогды розгнѣвавъ ся папъ хыжный, рюкъ слугумъ своимъ: Пуйдѣте борзо на распутіе и на улицѣ варыскыи и убогихъ, и бетѣжныхъ... приведѣте сюды (XVI ст. НЄ 168); велми обичяегъ Господь Бѣгъ карати такихъ убійцовъ,... якъ то суть панове, урядникове и бирове варышскыи, што выдають члѣвка на смерть, не осудивши его по правдѣ (Там же, 220).

ВАРЫШЪ, ВАРИШЪ, ВАРОШЪ ч. (мад. *város*) місто: выдгудъ выходятъ книжницы, попове,

владыци на варышѣ и на села (XVI ст. НЄ 99); Бѣгъ... потумъ за пружьбу его помиловавъ одинъ варышѣ Сигорѣ, што не погыбѣ (Там же, 107); козаки... Почали палити варишѣ и села ѡ(т) рѣки Днѣпра ѡ(т) славоного (!) вароша Києва... ажъ до рѣки Ви(с)лы (Кум'ята, 1648 *Паньк.* I, 157).

ВАРЫЯЦІЯ див. **ВАРИЯЦІЯ**.

ВАРАГЪ ч. Варяг: къ томѣ и хорѡбѣ водного трѣда Варѣгови Іѡаннѣ и дрѣгомѣ Варѣгови злѣи злѣчила врѣды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

ВАСИЛИСКОВЪ прикм., перен. Василісковий: Што розумѣешъ, если въ той речи, которая и на простѣму чловѣку // не здается, такъ свою речъ выставляють, а якъ найбарзѣй въ речахъ тонкихъ прелщають василискова яду заразою Крєвзы невинныи душѣ? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1172-1173).

ВАСИЛИСКЪ, ВАСИЛІСКЪ ч. (гр. *βασιλισκος*) 1. (міфічна тварина, здатна вбивати своїм поглядом) василіск: И за(с) дла тѡго нехорѡшѣю ѡбѣ(в) носи(т), я(ко) да бє(з)печнє на змѣю скорѣію, и всю силѣ вражію настѣпи(т), и аспидѣ и василискѣ головѣ сокрѣши(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); а мы не маѣмъ плѣкати вѣдачи тѣкъ тирѣнство ірода тѣкъ ѡкрѣтное азажѣ гѡршого на(д) пса его не бѣде(м) роздѣмѣти..., ядовѣтшо(г) на(д) рисѣ, на(д) василиски ѡкрѣтѣишого? (поч. XVII ст. *Проп. р.* 51 зв.); дѣволъ, который тежѣ и Лѡвѡмъ менѣгѣса... и Скѡрпѣемъ,... и Василіскомъ, и многѣ йншіѣ имена маѣгъ, вѣдлѡгъ злослѣвы(х) свѣхъ хѣгрозѣи (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 809); У порівн.: былъ еси ѡкру(т)нѣйшій нѣжели лѣвъ, небе(з)печнѣйшій нѣжѣ васили(с)къ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270).

2. (вид ящірки) василіск: *basiliscus*, василискъ (1642 ЛС 100); Василіскъ. *Basiliscus* (1650 ЛК 432).

Див. ще **БАЗИЛИШОКЪ, БАЗІЛІСКЪ**.

ВАСИЛКИ мн. Назва рослини: Бѣршти(и) прирожоны(х) рѣчій пісари свѣ(д)чать, ижѣ всѣ коло(с)ко(в) рѡжай до себе тѣгне(т), ѡпро(ч) василѡ(к) зѣла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 58 зв.); *asinos*, васи(л)ки по(л)ниіи зеліє (1642 ЛС 66); *osimum*, васи(л)ки, трава (Там же, 288); *osutum*, васи(л)ки, гре(ч)ка (Там же, 289); Василкі зѣліє. *Basilia* (1650 ЛК 342).

ВАСИЛКОВЕЦЪ ч. (мешканець м.Васильків

або виходець із нього) васильковець: Вл.н.: Иванъ Васи(л)ковец(ц) (1649 РЗВ 402).

ВАСИЛКОВЪ *прикм.* Васильковий: та трава имие(т) листвіе крѣглое... а цвѣ(т) єѣ естѣ // аки цвѣ(т) василковы травы (XVI ст. *Травн.* 191-191 зв.).

ВАСНИВИЙ *прикм.* Гнівливий, сварливий: Васнївий. *Facilis capessendis inimitijs* (1650 ЛК 432).

ВАСНЬ *див.* **ВАЗНЬ**.

ВАТАГА *ж.* 1. (*велика група людей, юрба*) ватага: взялъ манифестансъ певънюю ведомост, же казацтво розъное из немалою ватагою людю сво-волных и акъта кгроду кременецького и замку... посикли, другие пошарпали и попалили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 98).

2. (*організована озброєна група людей*) ватага: Петрови, сотникови, з пулку тогожъ Хмельницкого на залогѣ зсланому, и его ватазе... єтъ легіонібусъ протестовалъ се (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138).

3. (*група заробітчан*) ватага: Доходѣ ѡтъ ѡход-нико(в). Староста... береть ѡтъ нихъ наперве(й) пѣс-каючи ихъ въ ѡходы по клонѣ з ватаги ѡвса ѡсмакъ то єстѣ пять солянокъ крѣпъ, солодѣ солянѣкѣ... або яко ся ѡмовить за то пенязми (1552 *ОЧерк.* 3. 10 зв.).

4. ч. Вл.н.: рома(н) ватага (1649 РЗВ 14 зв.).

ВАТАГЪ, ВАТАГ ч. 1. У Молдавському кня-зівстві голова міської управи: а хотарь тои с[ва]-тѣи монастири ѡт Сѣчевици и томѣ селѣ Сѣчевици да єст покѣда хотари (!) наши слѣдги вѣрнии панъ Юрашко дворник глотнии и пан Ворлоутескѣл ве-ликий ватаг сѣчавскы кѣпно и съ ѡ[те]цъ и молеб-ник нашъ кир Анастасіє бившии митрополит и съ иишими добрими люди (1583 *ДВВ* I, 86).

2. Вл.н.: грыцько ватагъ (1649 РЗВ 124).

Див. ще **ВАТАГА**.

ВАТАЖЪКО ч. Ватажок, ватажко. Вл.н.: Ивашъко Ватажъко (1649 РЗВ 393).

ВАТАМАНЪ *див.* **АТАМАНЪ**.

ВАТТРУГА *ж.* (?) Далє(м) за ват(г)руги копу и гро(ш) к̄ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 6).

ВАХЛАРЪ ч. (*стп.* wachlarz, *свн.* fächer) віяло: Вахлѣрь, махало, ога́нк(а) (1627 *ЛБ* 229).

ВАХТАРСКИЙ *прикм.* (*пор. стп.* wachtarz "сто-

рож", *свн.* wahte) призначений для сторожування: то так звышъ поменены Бурмистрове и мещане менованыи... способившы собе до предъ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и... слугъ бурмистровскихъ не мало, всѣхъ зъ оружемъ розмаитымъ вахтарскимъ, то єстѣ зъ шефелинами, зъ усписами, зъ дардами // зъ рогатинами... всѣ одностайными голоса крикнувши: "Бийте, забийте того злого чо-ловѣка!" (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/I, 142-143).

ВАЦОКЪ ч. (*стп.* wasek, *стч.* vak, *зменш.* va-ček, *свн.* watsak) гаманецъ, торбинка, *діал.* ва́чок: ѡ пна зарѣ(д)ского має(т) бы(ти)... пе(р)сти(н) зло-ти(и)... вацо(к) срѣбрны(и) (Львів, 1617 *ЛСБ* 1124, 26); Чпа(г): кишѣна, стѣдї(т): па(к)... шабє(л)та(с), биса́га, та(ш)ка, ка(п)са, тлѣмокъ, ва́чокъ. Слова́цки, то́рба, мошна, че(х): тобола, калита, мѣшо(к). ѡго(р)ски, єршѣны (1627 *ЛБ* 157).

ВАШИНЕЦЪ ч. (*стп.* waszyniec) ваш, один з ваших: вашїнъ: вашїнецъ (1627 *ЛБ* 14).

ВАШМОСТЬ, ВАШМОСЦЬ, ВАШЪМОСТЬ, ВАШЪМОСТЬ *ж.* (*стп.* waszmość) (*форма шаноб-ливого звертання до кого-небудь*) ваша милість: ѡро-жонымъ паномъ... вашмостямъ... (Пошкоджено. — *Прим. ред.*) ижъ... єсми была позвала вашу мл(с)тъ позвы земъскими луцькими на роки тепє(р) пришыле (Краків, 1585 *ЛІІБ* 5, II 4045, 97); Сє́годня за приданъємъ ва(ш)мо(сти) врядовымъ былємъ на потребе купцовъ могилє(в)ски(х)... в Лу(ц)ку (Луцьк, 1592 *ТУ* 226); то(л)ко самѣю ре(ч) ѡзна(и)-мѣє(м) вашмостя(м) всѣмъ вобєцъ пастыре(м) нашея стѣя вѣри (Львів, 1594 *ЛСБ* 277, 1); хотєчи межы вапъмостями в тыхъ звышъ менованыхъ має(т)-ностя(х) делъ ровъны(и) учинити..., приказую..., абы єсте ваша милость на денъ четвертьты(и) мѣа ноябра... на кгру(н)тє Трояно(в)скомъ... сами ѡче-висто стали (Київ, 1598 *ККПС* 103); А хтожъ у нас в панстве вашмости королевской милости таковыє кому вряды без причины слушное кому берет, хіба бы тому, хто горло и уцѣвность свою за якіи высту-пок тратит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); вашъ-мость писали до насъ ѡ споможенє свято(и) цркви. тєды тымъ часомъ не на часъ трафили (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468); а потомъ, видячи южъ подпилого пана, тєды коло него шгукою зайдуть, яко ся вашмосць,

Мосцѣ пане, подпѣсуешѣ, и заразомъ каламаръ подставятъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20).

ВАШЪ, ВАШЬ, ВАШЫЙ займ. 1. (мужин-ний, стосується багатьох) ваш: ПрѣдANTE жѣ имѣ-нiа вiша а рѣздANTE в мл(с)тыню (1556-1561 *ПС* 276); А потомъ... 8 неделю ты(ж)... // пiне миха(и)-ло а ты пiне криштофѣ наше(д)чи... з многими слу-гами... на то(т)же дво(р)..., которы(и) кна(з) ма-са(л)ски(и) ѡ(т) небо(ж)чика да(д)ка вашего... на ѡра(н)дѣ... маєть, вра(д)ника его... з двора про(ч) выгнали (Кременецъ, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20-20 зв.); всѣко слово гнило да не исходи(т) и(з) дѣстъ ваши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 181); Такожде и вы, учителіе церковныи... научайте мiрянѣ простыхъ и некнижныхъ и воспримете за труды вашѣ ра-дость неизглаголанную (XVI ст. *НС* 3); Проси(м) дода(и)те рату(н)ку свои(м). зна(и)те свое доброе себе и дѣто(к) ваши(х) (Львiв, 1609 *ЛСБ* 990); вы... з росказа(н)я Пiна вашего... зобра(в)ши(с) кѣпою не-малою... Поменены(х) Поводовъ... збили (Вiнниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); А прѣто всѣ которыѣ прѣгнете, до збавѣнного сего потѣка прiйдѣтъ, и чѣр-пайте, а напiвшиса оувеселитеса: и докѣнное пра-генiе вашеѣ погамѣтъ (Киiв, 1637 *УЄ Кал.* 178); Вашѣ (Уж. 1645, 35 зв.); Вашый (Там же); А если ани тѣкъ не оуслѣхаеете мене придамъ карѣнья вѣшего седмо-ракѡ дла грѣховъ вѣшихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

2. (шанобливий, стосується або належить одній особі) ваш: Прото Ваша Мѣи(л)кѡсти рачте вдилати справедливостъ мешчанинѣ вiшемѣ Бартышѣ (Гир-лов, 1513-1515 *Cost. DB* 509); Жаловал намъ князь Василей... ѡ том, што есмо присѣдили вамъ имѣне Грѣшовое... подле близкости вашеѣ (Львiв, 1524 *AS* III, 267); 8 суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х)... в року прошло(м),... припала была справа ваша за ваши(м) позво(м) (Вiнниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); ваша велможность див. **ВЕЛМОЖНОСТЬ**; ваша вѣр-ность див. **ВѢРНОСТЬ**; ваша милость див. **МИ-ЛОСТЬ**; ваша святыня див. **СВЯТЫНЯ**; ваша чесность див. **ЧЕСНОСТЬ**; ваше благочестие див. **БЛАГОЧЕСТИЕ**; ваше братолюбіе див. **БРАТОЛЮБИЕ**; ваше братолюбство див. **БРА-ТОЛЮБСТВО**; превелебность ваша див. **ПРЕ-ВЕЛЕБНОСТЬ**.

ВАЩЕРИ мн. Назва риб: onysti, ogum, ващери риби (1642 *ЛС* 292).

ВААТИ дієсл. недок. (цсл. ваяти) рiзѣбити, лi-пити: Начрѣтаваю, рѣе, вааю, ѡi, Извааю, па, Дѡв-баю, Тешѣ, вти(с)каю, вѣбивати, дрѣкѣю, а(л)бо ба(н)ками крѡвь пѣцаю (1627 *ЛБ* 164).

ВБАЧИТИ, УБАЧИТИ дієсл. док. (стп. uba-сзуѣ) 1. (що) Зважити (на що): Ино мы вбачи(в)ши є(го) кѣ ѡ(т)цѣ нашомѣ королю казимирѣ и на(м) вѣрнѣю слѣ(ж)бѣ з ласки нашеѣ пожаловали есмо его (Межириччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); вбачив-ши глѣбокость вѣры и непорѣхомѣю сталост и мѣжства терпливост... напротивкѣ неприателѣй на-ших, свѣтло вроженного княза... Ѳстрозского... пожаловали есмо... имѣнемъ вѣ Киевскомъ повѣте (Городно, 1507 *AS* III, 49); Мы Жикимонтъ... вба-чивши вѣрнѣю, а пилнѣю... слѣжбѣ... гетмана на-шого, старосты Лѣцкогo...//... воловщинѣ людем его... ѡтпустили (Львiв, 1509 *AS* III, 69-70); вба-чивши есмо вернѣю... слѣжбѣ шлахетне вѣроженного старосты... пожаловали есмо его, дали ємѣ люди наши данныи... в Мелницкой волости (Вiльна, 1514 *AS* III, 108); вбачивши есмо верные... послѣги мар-шалка нашего, княза Андреа... дали есмо ємѣ ѡт нас держати староство Лѣцкоє (Краків, 1542 *AS* IV, 326); Где ж я, вбачивши таковыє еє ку мне любости и цнотливое захованье малжонства... записую єй самой и потомкомъ еє именьє мое Сверхино (Луцьк, 1546 *АрхЛЗР* 8/III, 15).

2. (що) Зрозуміти (що), перекопатися (в чому): Вбачи(в)ши є(с)мо то и(ж) которые вдовы бѣ(з)-плодные сѣдя(т) на вѣдо(в)ємъ сто(л)цѣ много сѣ ѡ(т) нихъ шкоды дею(т) (1566 *ВЛС* 62 зв.); нехѣи ѡбѣрнетъ панъ тва(р) свою к тобѣ и оузычи(т) ти покою, а (в)бачишъ же стаа тр(о)йца выразне, и ясне славитьсяа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149 зв.).

ВБЕЖАТИ, ВБѢЖАТИ дієсл. док. 1. (зайти на короткий час) убiгти, забiгти: плачючи вбѣжали подъ тѣнь глыбѡкой долины, межи чѣстыи и гѣстыи дерева тамъ сѣ крили (серед. XVII ст. *Хрон.* 9); але то их мл. все собе лекце поважаючи, а праве за ничого маючи, скоро сѣ рушыли з становискъ сво-их ку Горынинови, зараз вбежавъши в добра де-дичьные кнежати его мл. Клеван // стациє розные

волами,... масломъ и пинезъми беручы,... напитки вымыслные, противъко выразному праву, куповати собе казали и пили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 349-350).

2. (*біжучи, проникнути в межі чогось*) вбігти: Што коли оучинилъ Аарѡнъ, и вбѣжалъ промѣжъ людѣхъ котѡрыхъ оуже огѡнь пожиралъ оферовалъ каженъе (серед. XVII ст. *Хрон.* 138 зв.).

ВБЕЖИЩЕ с. Сховище: Што еси присылал до нас слѣженика бѣючи нам чолом, абыхмо дозволили тобѣ дом поставити ѡ замкѣ нашом... против кѡхни нашею на колодазци, старый колодазъ был для вбечища ѡт поганства Татар (Краків, 1512 *AS* III, 100); *ne mohut sia tak daleko ku zamku ludy z statky swojmy pospisyty u sami w ruki nepryjatela uwojduť, a hdy na tom mestiu... most sprawen budet, tohdy jako wbezyszcze pospieszno u swoje u ludem do zamku, tak u woda blizszaja prybudet* (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 20).

ВБИВАТИ¹, УБИВАТИ дієсл. недок. (ударами загаяти якийсь предмет у дерево, землю і т.ін.) вбивати: Вѣдрѣжаю: Вбиваю, втыкаю, оударяю, оугорѣжю, розбиваю (намѣтъ) оукрѣплѣю (1627 *ЛБ* 18); *incutio*, вбиваю, ударяю (1642 *ЛС* 232); на палѣ убивати (кого) — на палю садовити (саджати, забивати): И не маючи на то(м) дѡсѣтъ... ѡ(н) ты(х)... мѣками мѣчили, ѡ вязѣню гнои(л), стиналь, четверговаль, на па(л) оубиваль (XVI ст. УЄ № 29519, 291 зв.).

Див. ще **ВБИТИ¹, ВБИЯТИ.**

ВБИВАТИ² див. **УБИВАТИ¹.**

ВБИЙЦА див. **УБИЙЦА.**

ВБИРАТИ¹ дієсл. недок. (що) (втягати щось усередину) вбирати: воздоухъ слоужити трѣмъ чоувствомъ нашимъ телѣснымъ, або смѣсломъ... то є(ст) плѡцами, яко мѣшкѣми кова(л)скими, и в себѣ вбираемъ и зѣса выпѣскаемъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11).

ВБИРАТИ² див. **УБИРАТИ.**

ВБИРАТИСА див. **УБИРАТИСЯ.**

ВБИРЪ див. **УБИРЪ.**

ВБИТИ¹, ВБИТИ дієсл. док. (що) (ударами загаяти якийсь предмет у землю, дерево та ін.) вбити: казали есмо шест палей убити (Галичани, 1553

АрхЮЗР 8/VI, 15); на тотъ часъ вода была велика, палей бити не могли, ажъ теперъ вбито палей тринадцать (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 370); тѣ гаки, которые были убиты на другую сторону дверей, съ приходу наскрозъ загнены (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 316); если з̄ пленницъ волосѡвъ головы моѣй сплетѣтъ с̄ прѣдиво(м) а гвѡздъ вбѣишь в̄ стѣнѣ слабымъ бѣдѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.); на палѣ убити (кого) — на палю посадити (забити): ста(р)шинѣ д̄ панѡвъ в поле выпровадили Ка(р)-вацкого и Ко(н)ского на па(л) ѡбито (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

Див. ще **УБИВАТИ¹, ВБИЯТИ.**

ВБИТИ² див. **УБИТИ¹.**

ВБИТЫЙ див. **УБИТЫЙ.**

ВБИЯТИ дієсл. недок. Вбивати. ѡ на палѣ вбияти (кого) — на палю садовити (саджати, забивати): тѣ татарове палювъ погострѣныхъ,... наставляли и поукоповали, грозючи и одповѣдаючи, же на тѣ палѣ подданныхъ Сушичанскихъ //... вбияти, а другихъ вешати будутъ (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 505-506).

Див. ще **ВБИВАТИ¹, ВБИТИ¹.**

ВБИТИ див. **ВБИТИ¹.**

ВБЛИЖИТИ див. **УБЛИЖИТИ.**

ВБОГИЙ див. **УБОГИЙ.**

ВБОЗСТВО див. **УБОЗСТВО.**

ВБОРЗДЕ, УБОРЗДѢ присл. У скорому часі, скоро, незабаром: прискочиша оуборздѣ послании ѡ(т) стополка (1489 *Чет.* 241 зв.); Вырозѣмили есмо достаточне зъ широкого писанѣ Твоей Милости... ѡ великой слабости замкѣ нашего Веницкого, который на зломъ ѡднѣаментѣ єсть збѡдованъ и в борзде ѡпасти мѡситъ (Варшава, 1566 *AS* VII, 104); кнѣзъ а(н)дрѣ(н) миха(н)лови(ч) ку(р)пски(н) ярославски(н)... са(м) с по(ч)томъ не малымъ кѡ служ(б)ѣ нашо(н) г(с)дрско(н) земско(н) вое(н)ной... противъ неприятѣла нашего... вбо(р)зде вѣе(ж)дчає(т) (Вільна, 1579 *ЖКК* I, 180).

ВБРАТИ див. **УБРАТИ.**

ВБРАТИСЬ див. **УБРАТИСЯ.**

ВБРОДѢ присл. Вбрід: *bywał dey porom, a czasem w brod jezdzywali* (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22).

ВБУДИТИ див. **УБУДИТИ.**

ВБУДОВАТИ *див.* УБУДОВАТИ.

ВБѢЖАТИ *див.* ВБЕЖАТИ.

ВБѢЧИ *див.* УБѢЧИ.

ВВАЛИТИСЯ *див.* УВАЛИТИСЯ.

ВВЕЗАТИ *див.* УВЕЗАТИ.

ВВЕРЕЧИ *див.* УВЕРЕЧИ.

ВВЕРХУ *див.* УВЕРХУ.

ВВЕРХЪ *див.* УВЕРХЪ.

ВВЕСЕЛЯТИ *див.* УВЕСЕЛЯТИ.

ВВЕСТИ *див.* УВЕСТИ.

ВВЕСТИСЯ *див.* УВЕСТИСЯ.

ВВЕСЬ *див.* ВЕСЬ.

ВВЕЧОРЪ *див.* УВЕЧОРЪ.

ВВО *див.* УВЪ.

ВВОДИТИ *див.* УВОДИТИ.

ВВОЗИТИ *дієсл. недок.* (що) Привозити: Возпо-
му и шла(х)тѣ ѡ(т) Протестаціи, що ей ввожено до
замкѣ далемъ злоты(и) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8).

Див. ще **ВЪВЕЗТИ.**

ВВОЙТИ *див.* УВОЙТИ.

ВВОЛОЧИ *див.* УВОЛОЧИ.

ВВОЛЬНЯТИ *див.* УВОЛЬНАТИ.

ВВѢКИ *див.* ВОВѢКИ.

ВВЯЗАНЬЕ *див.* УВЯЗАНЕ.

ВВЯЗОВАТИСЯ *див.* УВЯЗОВАТИСЯ.

ВВЯЗЫВАНЕ *див.* УВЯЗЫВАНЕ.

ВВАЗАТИ *див.* УВЯЗАТИ.

ВВАЗЫВАТИ *див.* УВЯЗЫВАТИ.

ВГАМОВАТИ *див.* УГАМОВАТИ.

ВГАМОВАТИСЯ *див.* УГАМОВАТИСЕ.

ВГАНЯТИ *дієсл. недок.* (кого) Заганяти: Они,
... зобра(в)ши собе на помо(ч) члѣвека ѡко(л)ко ко-
(н)ны(х), по го(с)ти(н)ца(х) прасоло(в),... до ме(с)та
кгва(л)то(м) заворочали и (в)ганяли, ро(с)казали
(Володимир, 1603 *ТУ* 237).

ВГНАТИСА *див.* УГАНЯТИСЯ.

ВГЛАДИТИ *див.* УГЛАДИТИ.

ВГЛЯДАТИ *див.* УГЛЯДАТИ.

ВГЛЯНУТИ *див.* УГЛЯНУТИ.

ВГЛАДАТИ *див.* УГЛЯДАТИ.

ВГЛАНУТИ *див.* УГЛЯНУТИ.

ВГОДА *див.* УГОДА.

ВГОДИТИ *див.* УГОДИТИ.

ВГОДЛИВЕ *присл.* Згідно з угодою, за домов-

леністю: ѡ(т) того копца вели... по тымъ мѣстцямъ
з обѣдѣ сторонѣ вгодливе тоѣ вгоды (1546 *ОГ* 60).

ВГОДЛИВЫЙ *див.* УГОДЛИВЫЙ.

ВГОДНЫЙ *див.* УГОДНЫЙ.

ВГОЙТИ *дієсл. недок.* Вилікувати: выличити,
вгойти (I пол. XVII ст. *Сем.* 133).

ВГОЛОВНЪ *присл.* Головно, головним чином,
передусім: но досытъ бы было якъ милости твоей
самому... а вголовнѣ преосвященному нашему гос-
подину его милости, господину отцу архимандри-
ту печерскому и нѣкоторимъ инѣшимъ, самыхъ се-
бе внутрѣ под сумненемъ запытати, якъ ту у насъ
// всѣхъ не малѣ штоденная отъ сердца до Госпо-
да Бога пѣсенка была (Дермань, 1628 *КМПИ* I, дод.
317-318).

ВГОЛОСИТИ *дієсл. док.* Оголосити: Соборне
признано и вголошено такъ, абы и овыи двѣ
послѣдныи оними трома первыми... zostавали
(Київ, 1621 *Коп. Пал.* 516).

Див. ще **ОГОЛОСИТИ.**

ВГОЛОСЪ, ВГОЛОСЬ, ВЪГОЛОСЪ *присл.*

1. (так, що можна чути) вголос, голосно: то по-
вѣдѣвши в'голосъ мовиль кто маѣтъ оуши коу
слѣшаню нехаи слѣшитъ (1556-1561 *ПЄ* 246).

2. (привселюдно) вголос: Я ты(м) сторожо(м)...
ѡповѣдилъ вголо(с) же(м) с позвы короля...
приеха(л) абы мы брамѣ ѡтомѣкнѣли (Володимир,
1589 *ЖКК* II, 183); Тамъже... листы отъ вашей ми-
лости отдалисмы и списы наши... которые въ го-
лосъ читаль... ксендзъ Остафій Воловичъ (Рим,
1595 *АрхІОЗР* I/I, 483); то(т) возны(и) ма(р)ко бара-
новъски(и) пере(д) судомъ нинѣшнимъ // явне вго-
лосъ визна(л) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30-30 зв.).

ВГОЛЬ *див.* УГОЛЬ.

ВГОНИТИ *див.* УГОНИТИ.

ВГОРДИТИ *дієсл. док.* (що) Погордити (чим):
Чем же ся, латынниче, мать свою церковь восточ-
ную увидев, только римский костел поминаеш, а
восточную еси вгордил, испытую тебе (1600-1601
Виш. Кр. отв. 185).

ВГОРДѢТИ *дієсл. док.* (ким) Зрадити (кого):
мѣжъ которого бы жона вѣстѣпила, и вгордѣвши
малжѣнкомъ спалѣбы з инѣшимъ мѣже(м),... таѣм-
ное естъ чѣжолѣжство (серед. XVII ст. *Хрон.* 130).

ВГОРОДЬ *див.* ОГОРОДЬ.

ВГОРУ, ВЪГОРУ *присл.* 1. (за напрямком до-
гори) вгору, вверх: коло вса́кое есть нестатечное,
и если што порвавши, в'горѣ поднесетъ: прѣдко, а
правѣ в' одной годинѣ, на долъ тоѣ звержаеъ (поч.
XVII ст. *Пчела* 29); И яко тѣло наше живое есть,
такъ и хлѣбъ квасный ожива́ющий есть...// и вто-
ру ѡ(т) квасѣ и со́ли по(д)носа́чий, а опрѣснокъ...
в'торѣ по(д)но́сится (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 260-261);
Звѣдъ: Прѣписъ, фѣрма, переписъ... и те(ж) ворота
ѡ(т) до́лѣ вгорѣ запира́ющиса, а́бо мо́сть живы(и)
(1627 *ЛБ* 163); а одѣ того ко́пца идѣчи чре́зъ тѣю
пастѣчкѣ и чре́зъ садо́къ вышѣневый вѣ гору (За-
гайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67);

(за напрямком до верхньої частини чогось) вго-
ру, вверх: А тими ставками и ти(м) же потокомъ
вгору лѣсо(м) межи гори долиною идѣчи (Унів,
1581 *ЛСБ* 61); ѡ(т) то́г[о] городища вгору ве(л)
на(с) кна(з) Ружи(н)ски(и) на(д) Ивни́цою чере(з)
гору, и приве(д)ши у долину, та(м) же ста(в)ши,
по(д)да́ние... знову се приповѣдали, менечи то(т)
кгру(нт) по долину бы(т) пѣа своего Во́лыне(ц)-
ки(и) (Івниця, 1582 *ККПС* 80); почавши пониже
мли́на одѣ броду просто вѣ гору ку полночи, ажъ
на между знатну одѣ Гли́нника з Винного поля
(Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); а одѣ того
ко́пца идучи тымъ лискомъ и долиною вѣ горѣ кѣ
пастѣчце (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67); И кгда
перехавъши(!) чере(з) село О́льшаньку до валу,
которы(и) иде́тъ чере(з) доро́гу и чере(з) ри(ч)ку
О́льшаньку вѣгору, на вѣсходѣ сонѣца, до
го(с)ти(н)ца(Київщина, 1639 *ККПС*, 261).

2. (за напрямком до верхів'я, до початку річки)
вгору, вверх: тою Рѣ́кою поше(д)ши в' горѣ, в' Рѣ́кѣ
дѣбѣкѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. нenum.).

3. *Перен.* (до вищого ступеня, рівня) вгору:
Ирисъ бовѣмъ в' слі́чные фѣрбыса прибра́ла,
Кришталѣвый до́жчъ засхлѣй криві́нѣ выла́ла,//
Абы в' горѣ весѣло шла́, на росквитне́н'е Мило-
вда́чныхъ ово́цѡвѣ (Львів, 1642 *Бут.* 6); вгору
вынеси (що) — підняти престиж, авторитет чо-
гось, звеличити: Твоя милость... латы́нский костел
прослави́л и в гору вынес (1608-1609 *Виш. Зач.*
222); вгору поити — (*про гроші*) зрости у вартості:

Того(ж) року... доро́жня ся почала грошѣ в горѣ
пошли, що ра(з) ви́шше тала́рѣ были по золоти(х)
д̄ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

ВГОТОВАТИ *див.* УГОТОВАТИ.

ВГРЕБЕНИЙ *дієпримк.* Закопаний: И та́къ не
мо́жеъ бы́ты бѣ́дный вспомо́еный, Ажъ кгда ѡба-
читъ мя, жемъ южъ в' землю вгребѣны(и) (Київ,
1622 *Сак. В.* 50 зв.).

ВГРОЖЕНЬЕСА *с. (пол. wgrożenie się)* заля-
каність, страх: обавѣ́моса наконѣ́ць, абы́сте мѣсто
того пострахѣ тоурко(м) и ерети́ко(м), которые
тежъ однимъ цѣ́лемъ того з'є́дноче(н)а быти при-
поминае́тъ, вгроже́ньеса в насъ самы(х) и пышно-
го панова́н'а на(д) сѣ́мнен'ємъ нашимъ не шѣкали
(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203).

ВГРЫ *див.* УГРЫ.

ВГРУНТОВАТИ *див.* УГРУНТОВАТИ.

ВДАВАНЬЕ *див.* УДАВАНЬЕ.

ВДАВАТИ *див.* УДАВАТИ.

ВДАВАТИСЕ *див.* УДАВАТИСЯ.

ВДАВАТИСЬ *див.* УДАВАТИСЯ.

ВДАВАТИСЯ *див.* УДАВАТИСЯ.

ВДАЛЕКО *присл.* Далеко: а жебы вдалѣ́ко не
заходити, кгда ѡ мно́гихъ рѣ́чахъ пы́тан'е оучи́-
нимо двѣ тѣе трѣ́ха пѣ́лнѣй оуважа́ймо (Дермань,
1605 *Мел. Л.* 12).

Див. ще ДАЛЕКО.

ВДАЛЕННЫЙ *примк.* Задавлений, задушений:
Кровь вдаленныхъ звѣ́рятъ и пта́ства уживаю́тъ,
зневажаю́тъ росказа́ніе Ду́ха св., якъ свѣ́дчитъ
Дѣ́ян., 36 (бл. 1626 *Кир. Н.* 27).

ВДАНІЕ *див.* УДАНЕ.

ВДАНЬЕ *див.* УДАНЕ.

ВДАРАТИ *див.* УДАРАТИ.

ВДАРЕНІЕ *див.* УДАРЕНЬЕ.

ВДАРИВАТИСА *дієсл. недок., многокр.* (о що)
Ударя́тиса, стука́тиса не один раз: ѡнѣ ѡ стѣ́нѣ вда-
рива́лса а любо вѣ водоу впа́дыва́ль (1489 *Чет.* 319
зв.).

ВДАРИТИ *див.* УДАРИТИ.

ВДАРТИСЕ *див.* ВДЕРТИСЕ.

ВДАРЫТИ *див.* УДАРИТИ.

ВДАРЯТИ *див.* УДАРАТИ.

ВДАТИ *див.* УДАТИ.

ВДАТИСЕ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДАТИСЬ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДАТИСА *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДАТНЫЙ *див.* **УДАТНЫЙ.**

ВДАТЬСЕ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДЕЛАТИ *див.* **УДЪЛАТИ.**

ВДЕЛГУНЬ *ч.* Назва мінерала: malach(r)a вде(л)гунъ каме(н) (1642 *ЛС* 261).

ВДЕЛИЙ *прикм.* Який стосується бделії — одного з видів пальми: peraticum, сокъ вдели(й) (1642 *ЛС* 306).

ВДЕНЬ, ВЪДЕНЬ, УДЕНЪ, УДЕНЬ *присл.* Вдень (удень): мѣздоимецъ... вѣднѣ грабить (1489 *Чет.* 340); фо(р)тка... замѣкнена завѣжды такъ вдень яко вночи (1552 *ОКЗ* 33 зв.); у замѣкѣ сторожа вдень ѡ воротѣ замѣковыхъ стерегѣ(тъ) по члѣвѣ, по ты(д)ню (1552 *ООвр.* 3. 101 зв.); Сторожи в замѣкѣ бывають два а стерегѣтъ и кличѣтъ ѡ ночи на вежахъ а вдень воду а дрова носятъ (1552 *ОЧерк.* 3. 7 зв.); если кто ходи(т) вѣднѣ то(т) не по(т)-кнѣ(т)са (1556-1561 *ПЕ* 394 зв.); И на завтре Горбикъ у день намъ хлеба принесъ (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/1, 103); Не в(д)ѣче(н) бы(л) нѣрш(д) ѡный, которому са(м) гдѣ бѣ бы(л) застоупнико(м) и вѣже(м)... ведѣчи в дѣнь сто(л)по(м) облачны(м) а в ночи огнистымъ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 216); а то для того вѣднѣ не имали... бо не смѣли, а вѣбчи не знѣли где перемѣшкова(л) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.* Д. 4 зв.); day w den budesz koni pasty, W posu przy mene leżesz spaty (1625 *П. про Кул.* 23); А въ день южъ, самогосмы свѣтла дочекали: гдысьмы истоту свѣтла, Христа оглядали (Львів, 1630 *Траг.* п. 174); Мѡжемѡ абѡвѣмъ если захѡчемѡ, зложити зъ себе оучинки тѣмныѣ, и розобрѣтиса зъ грѣхѡвъ якъ зъ сѣкнѣ, а оубрѣтиса вѣ шѣтѣ свѣтлости, и чистоты,... а якъ вѣ день прикладне ходѣти бѣдемѡ (Київ, 1637 *УС Кал.* 57); вдень и вночи, удень и упучъ — постѣйно, завжди, і вдень і вночі: А што са дотыче... сыновъ моихъ... поручаю,... абы... на столцы гѣбителей не седали, но въ законѣ // господнемъ завжды волю свою мели и въ немъ ѡчи-лиса в день и въ ночи (1577 *AS VI*, 71-72); Слушне бѣсмо теперъ могли слова пророцкіе воспомина-ти..., абыхѡмо могли оплакивати упадѣку и знище-

нья веры и закону своего, вѣдень и въ ночи! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); а садлѣ довѣда(л)са рады и(х) и хотя стережено ѡ воро(т) вде(н) и в ночи абы его заби(ли) а ѡченики вѣа(в)ши его вночи чере(з) му(р) его выпу(с)тили звѣси(в)ши в коши (II пол. XVI ст. *КА* 48); Не борѡни(ш)са прѣацы нѣккды бѣти вѣл-ный, Яко вѣрный слѡжѣбникъ оу Пѣана своѣго, В дѣнь и вѣ ночи вѣставѣчнѣ чѡючѣй до него (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); клобѣко(в) бѣрзо малы(х) уживаю(т), бѣ(з)прѣ(ст)ѣнно вде(н) и вночи (серед. XVII ст. *Кас.* 5); ты ище измагайся у день и у нучѣ познати спа-сѣніе душевное (XVI ст. *НБ* 8).

ВДЕРАТИСЕ *див.* **ВДИРАТИСЯ.**

ВДЕРЖАНЕ *с.* Утримання. она вдержанѣ вѣз-ти (кого) — дати засоби для існування; взяти на утримання: а люде(и) єє ѡ(т)чи(з)ны(х)... служѣ(к) па(т)деса(т) се(м) которы(х) де(и) твоѣ мл(ст)... з жонами з де(т)ми... на вде(р)жа(н)є своѣ вѣзлѣ (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 7).

Пор. **УДЕРЖАТИ.**

ВДЕРТИСЕ, ВДЕРТИСА, ВДАРТИСЕ *дієсл. док.* (в що) 1. (проникнути куди-небудь навалъно, без дозволу) вдергиса (удертиса): что є(ст) вни(и)дѣтъ; то є(ст) сѣлою пѡмощію, хитростію, члѣководго(ж)-деніє(м) и лихон(м)ство(м), влѣзѣтъ вдерѣтъса, вкрадѣтъ и вти(с)нѣ(т) кѣва(л)то(м) вѣ нача(л)ство (1598 *Виш. Кн.* 292).

2. *Перен.* (самочинно, без дозволу присвоїти, захопити собі чужу ділянку землі) вдергиса (удертиса): без вѣдомости его милости... в кгрунты вдершисе, лѣсѣ пустошите (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 10); А Коте(л)ня и посе(с)сорове є(и),... кгвальто(м) потугою своєю вѣа(р)шисе в кгрунты Лѣщи(н)ские... то ѡ(д)няла ѡкуповала (Житомирщина, 1639 *ККПС* 197).

Див. ще **ВДИРАТИСЯ.**

ВДЕСАТЕРО *присл.* Вдесятеро (удесятеро): кгда мѣєтъ сто, оудвоити прѣгне(т), а оудвоивши, вдесатеро нѣа собѣ ро(з)мнѡжити стѣрає(т)са (Острог, 1607 *Лѣк.* 127).

ВДИЛАТИ *див.* **УДЪЛАТИ.**

ВДИРАТИ *дієсл. недок.* (до чого) (бути розташованим, міститися поряд з чим-небудь) прилягати: перший дѣлѣ-Кираю, полѣланковъ, которые

до границы 'уловицкое вдирають (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/І, 328).

ВДИРАТИСЯ, ВДЕРАТИСЕ, ВДИРАТИСЕ
дієсл. недок.І. (в що) (*входити, вбѣгати куди-небудь навальню, без дозволу*) вдиратися (удиратися): двери до тыхъ же и з дилованя побите кгонтовое, вдераючи се до цментара, поламавъши... и тые ексъцессы непристойне выконавши... одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688).

2. *Перен.* (в що) (*самочинно, без дозволу присвоювати, захоплювати собі чужу ділянку землі*) вдиратися (удиратися): Выдечи, же то па(н) велики(и) де(р)жи(т), которы(и) не (д)балъ ѿ тоє, уря(д)ни(к) такъ же ну се в кру(н)тъ(!) потросе вдирати (Київщина, 1600 *ККПС* 133); пленипотє(н)тъ по(з)ваное стороны..., в чужи(и) кгрунтъ вве(ж)-джати и в(д)иратися не хоче(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 213).

3. *Перен.* (в що, до чого) (*самочинно займатися якоюсь справою*) втручатися: То южъ Римскій преступцею канону // того естъ, гды опустивши стародавній звичай и соборовыи ухвалы, въ неналежащий ему діоцезіи вдирається! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 683-684); то(т) же пленипотєньтъ... протестова(л)се ѿ то, ижъ онъ по ки(л)ка кротъ вырекъшисе усихъ справъ... до акту теперешнего вдыра(л)се и вдирається (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 241).

Див. ще ВДЕРТИСЕ.

ВДЛУЖЪ *присл. (стп. wdłuż)* вдовж (уздовж).
♦ **вширь и вдлужъ** — у ширину і в довжину, вдовж і вшир: хотєчи се яконапру(д)ше(и) в ро(з)пица(х) кгру(н)товы(х) з ве(р). в̄шими успокоити, тєды для лепшо(г)[о] ѿбварова(н)я и ѿграниче(н)я то(г)[о] кгру(н)ту свое(г)[о] до Ѡбухова, з давны(х) часо(в) во(д)ле его права, поки се претє(н)сія ѿны(х) вши(р) и вдлу(ж) // ро(с)тягає(т), з кгру(н)то(м) ве(р). в̄шихъ... пово(д) нинє(ш)ни(и) ве(р). в̄шу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышъ ѿзначоны(и), позываєтъ и припозываєтъ (Горошки, 1642 *ДМВН* 223).

Див. ще ВДОВЖЪ.

ВДОВА, УДОВА, УДОВАЯ *ж.* Вдова (удова): она за князем дватцат лет (была), а ѿпосле князя бѣдѣчи вдовою тыи имѣна тридцат лет во в покои держала (Вільна, 1507 *AS* III, 44); кгда вдова съ

статкомъ до и(н)шого города замѣжъ идєтъ ѿтъ нєє выхо(д)ного в̄ копє гр̄ш(и) (1552 *ОБЗ* 144); а пришо(д)ши єдина оубогаа вдова. и оувръгла два п̄нєзѣ (1556-1561 *ПС* 179); Княземъ, паномъ... вдовамъ... бу(р)мистромъ... по всему Понизовью и земли Волянъско(и) (Вільна, 1558 *ТУ* 86); ѿ вдовы бє(з)плодныє которые детє(и) не мають (1566 *ВЛС* 62 зв.); боуду(т) пови(н)ни пото(м)ковє пана миха(и)лови борони(ти) тотоу вдову (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19); Сташковая вдова с прє(д)-мѣстѣя гали(ц)кого дала сына своего антоніа с̄иротѣ ма(р) і̄ (Львів, 1588 *ЛСБ* 91, 3 зв.); тѣю ча(ст)... во(и)мє(и)и чє(р)ньчичо(х) в дє(р)жаньє и в̄живаньє свое з кгр̄днѣты зє(м)лєныи а меновитє з бояры грицка я(с)ка ю(с)ка и вдовѣ лукашихѣ привлащилє(с) (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 67 зв.); Также и Анна пророчиця, ... и тота была удовая, п̄ лѣтъ и д̄ (XVI ст. *НС* 27); што то за панна не є(ст) Панна мѣжа(т)ка єсть не мѣжатка послюблена є(ст) вдова єсть добраа и господыни добрє выпосажона є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 49); що послышавши и(с)тнаа вдовѣва юдифъ засмоутіласа (поч. XVII. ст. *Проп. р.* 158 зв.); Быласъ ми мал'жонкою а теперъ // єсть вдовѣ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 7-8); И таа вдова... недавно мѣжа а тєра(з) ю(ж) с̄на в̄тратила (Височани, 1635 *УЄ* N 62,102); Плѣчтє сь мнѣю Вдовѣвы и с̄ироты (Чернігів, 1646 *Перло* 93); єстєсмъ жона вдова, бо мѣжъ мѣи оумєрлѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 262); Вдова. Vidua (1650 *ЛК* 432).

Див. ще УДОВИЦА.

ВДОВЕЦЪ *ч.* Вдовець (удовець), вдівець (удівець): там... зѣхавшысе спольне межі собою обрати маєм на єпископство вак(у)ючое чотырох елєкѣтов которые бы были... годны на тот стєпень, меновитє вдовцов албо нежонатых (Берестя, 1591 *ПФ* 102); мѣвиль ємоу захаріє(м) поуди збєри вдовѣцѣ, змежи людѣи (XVI ст. *УЄ* № 29519, 155); А єсли который спєрѣву повстєгливый вдовцемъ бы зосталъ, можєтъ мєти мєстцє єпископское (Вільна, 1599 *Ант.* 743); Под тот час Мєлєтій вол-оимєрскій умєр, а на єго мѣсцє... пан Потєй... который вдовцем былъ, алє всѣхъ вѣръ собою спробовалъ (Львів, 1605-1606 *Перєст.* 30); Хлѣстый мѣжъ: Вдовєцѣ (1627 *ЛБ* 143).

ВДОВЖЪ, ВДОВЖЪ, ВДОВЪЖЪ, ВДОЛЖЪ, ВДОЛЖЪ, УДОВЖЪ, УДОЛЖЪ, УДОЛЖЪ, УДОЛЪЖЪ *присл.* Вдовж (удовж): села ратенського пове(т)цовъ ѡтъ границы... вдолжъ на польторы мили (1546 *ОГ* 28); Дельца два железные... по три пади ѡдолжъ (1552 *ОВол. З.* 194 зв.); городень рлг ѡдолжъ некоторые с нихъ по д сажни инъшие менши (1552 *ОКЗ* 32 зв.); Саръпантынь железны(и) вдолжъ с пороховницею Г пяде(и) (1552 *ОЧерк. З.* 6); не подалеко светлицы удовжъ стайня збудованая, рубленая (Овруч, 1600 *АрхлОЗР* 1/VI, 288); тегнули вдолжъ на чотыры мили а(ж) ку Бело(и) Це(р)кви (Київщина, 1600 *ККПС* 134); дело спижаное вдо(л)жъ деве(т) пяде(и), и на три па(л)ци (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.); 70 лычако(в) кѡж(д) на 3 сажни вдолжъ (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); збудоваль тѣжъ домъ лѣсѡ ливанѡ на сто лѡкти вдѡлжъ (серед. XVII. *Хрон.* 294); вдолжъ и вширь, вширь и вдовжъ — у довжину і в ширину, вдовж і вшир: ста(р)цо(в) и(н)ши(х) люди(и) посторо(н)ны(х) прида(в)ши то(г) ѡве(с) кгру(н)тъ... зревидова(т) и ѡколо вдолжъ и (в)ши(р) ѡбъихати и ѡграничи(ти) допѡсти(л) (Любче, 1571 *ЛИБ* 5, II 4043, 38); имена наши... вдолжъ и вшир в краницахъ и в межахъ и обыходехъ своихъ здавна мають (Гнойня, 1596 *ПККДА* 1-2, 166); в той водѣ есть черепахи, такъ великие ижъ на сто локоть вши(р) и вдо(в)жъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534).

Див. ще ВДЛУЖЪ.

ВДОВИНЫЙ, ВДОВИННЫЙ *прикм.* Вдовичий (удовичий), вдовин (удовин), *заст.* вдовиний (удовиний): змѣлѡйся на(д) слезами вдовинными (Острог, 1614 *Тест.* 158); ѡ Смерти... Не хотѣлась не задати Смоуткѡ пѡвиннымъ, Ангѣса злитовати на дъ жалемъ Вдовиннымъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4); Бѣдмо та(к) мл(с)рдными яко тыи мѣщане котѡры(х) много было, и вщи(т)ци провадили того сѣна вдовиного, и ревне плакали смрти его (Височани, 1635 *УЕ* № 62, 102); Такѡю маѣтъ мощь чѣстость, не тѣлько в Пѡнна(х), але и вдовинномъ воздержанію (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); вдовинный столецъ *див. СТОЛЕЦЪ.*

Див. ще ВДОВИЧИЙ, ВДОВИЧИНЪ, ВДОВЫЙ.

ВДОВИЦА, ВДОВИЦЯ, УДОВИЦА, УДОВИЦЯ ж. Вдовиця (удовиця): Ивашко мельникъ... Дашковаа... ѡдовица... (Вінниця, 1552 *ОВін.З.* 137); Єв(г)листа выпикуе(т) якъ хс̄ выславоуѣтъ оубо гоую вдовицоу (1556-1561 *ПЕ* 313); бѣдѣется... школа, и до(м) для дрѣкарнѣ, и шпиталь для ѡбогы(х), вдови(ц), и сиро(т) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); петръ шо(л) з ними и коли пришо(л) звели его на кгано(к) и при(с)тупили к нему вси вдовици плачучи (II пол. XVI ст. *КА* 50); Также и Марія не умывала водою ноги Христовы, як другии удовицѣ, али миро дорогое изливала на ноги Христови (XVI ст. *ПЕ* 42); пи(с)ма стѡго слоухаймо, оубогы(х) слѣпы(х) и сиро(т) побо(ж)ны(х) вдовиць надѣлаймы (к. XVI ст. *УЕ* № 31, 95); кто вдовица нищетою — двѣ лепте, шелюг, полгроша, а кто доволнѣйший или пан золотий, десять, а навет и сто (1608-1609 *Виш. Зач.* 204); Пла(ч)те и гѡрко ридѣите лихоимцы шарпачѣве, сребролюбцы, лѡкомцы, которѣи проливѣете кривѡвыи слѣзы оубѡгы(х) оудови(ц) и бѣдныхъ сиротъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 73); Онаа вдовица в Сарѣптѣ... Илію Прр(о)ка оугостѣла и прекормѣла (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.); вдовѣцъ з дѡму своего выпрововѣлесь порѡжнихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); шляхетный панъ Ангдрей Шимановскій... протестоваль на противко... Дудчисе вдовице (Житомир, 1650 *АрхлОЗР* 3/IV, 487).

Див. ще ВДОВА.

ВДОВИЧИЙ, УДОВИЧИЙ *прикм.* Те саме, що вдовинный: О, горе вамъ, книжници, попове, якъ вы пустошите хыжѣ удовичѣи, молитвы чинячи (XVI ст. *ПЕ* 30); Пѣрвое воскресеніе млѡдѣнца вдовичого за млтвѡю // Глинѡю в Карѡатѣ (Київ, 1637 *УЕ* № 576, 118 зв.-119).

Див. ще ВДОВИЧИНЪ, ВДОВЫЙ.

ВДОВИЧИНЪ *прикм.* Те саме, що вдовинный: Єв(г)листа виписоуе яко хс̄ оуздѡбовиль слоугоу сотѣниково(г)(о) и сѣна вдовичина вскрсив (1556-1561 *ПЕ* 239); сына вдовичина оумѣрлого и оуже до грѡбѡ // нѣсеного чѡдѡвне воскресѣлъ (Київ, 1637 *УЕ* *Кал.* 572).

Див. ще ВДОВИЧИЙ, ВДОВЫЙ.

ВДОВОЖЕНЕЦЪ ч. Той, хто оженився з удо-

вою: абы порядку всякого въ церкви Божіей дозиралъ,... духовныхъ где можно збыралъ, второженцевъ, вдовоженцовъ, третеженцовъ... отъ священства отдалялъ (Київ, 1623 *КМПИ* I, дод. 267).

ВДОВОЛЬ *присл.* Вдосталь (удосталь): Рѣскошъ абѣвѣмъ сыти нѣкоби мѣти не мѣжетъ: зачимъ и которыи до рѣскоши привыкли, нѣгды са вдово(л) оуроскошити не могѣ(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27).

ВДОВСТВО, ВДОВѢСТВО *с.* Вдѣвство (удѣвство): первое плачу са ѡ моужи своемъ, а другое плачу вдовѣства своего (1489 *Чет.* 14 зв.); Церковь (поведа) не пріймуетъ еще живущаго и дети родящаго, и единое жоны мужа, але такового, который ся одъ единое повстегнулъ альбо у вдовств[в]е жылъ (Вільна, 1599 *Ант.* 743); жадное вдовѣ в такомъ жалю не знаю. // Котораа бы разомъ ѡплаковала и свое вдовѣство, и дѣтокъ своихъ малыхъ жалостное сиротѣство (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6-7); Малжѣнка позостала, тажко взыдхаетъ: И повтѣре вдовѣство свое оплакиваетъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4); тако(ж) и анна пребывала в домоу своемъ носачи жалобѣ жалю вдовѣства своего (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 375); в ѡной Аннѣ стѣй, котораа... ѡсмыдсѣтъ лѣтъ и чѣбры в вдовствѣ мѣшкаючи, не ѡ(т)ходила зъ цркви (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); ѣамара... зложивши шати вдовѣства. и ѡболоклѣса и оукрасилѣса коштовными шаты (серед. XVII ст. *Хрон.* 62 зв.); Вдовство, viduitas (1650 *ЛК* 432).

ВДОВСТВУЮЩИЙ *прикм., перен.* Вільный, незайнятий: коли тое панство будетъ сказано, тогды вдовствующее пустое преложенство albo монархію антихристъ осядетъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 151);

ВДОВЫЙ, ВДОВИЙ, ВДОВѢЙ, ВѢДОВИЙ *прикм.* Те саме, що вдовиный: девочаа кѣница вѣ гршъ а вдовѣа мѣ гршъ (1552 *ОБЗ* 144); вышшее естъ малжѣнство нѣжъ ста(н) панѣнскій и вдовѣй (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939); не входилъ до нихъ, але были замкнени ажъ до дна смерти ихъ живѣчи во вдовѣемъ станѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 274); не маючи одъ никого жадного ординасу... инѣ контемптумъ стану ее сиротего вдовего чинячи, людѣ свой

ропустивши,... важили се стацие незвычайные собе и тому жъ людови приватному неналежитые розказати (Кременецъ, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437); Вдовый. Viduus uir (1650 *ЛК* 432);

який стосується вдівця: Вдовѣ: Вдовѣй чловѣкъ, вдовѣцъ (1627 *ЛБ* 14); вдовиый столецъ *див.* **СТОЛЕЦЪ**.

Див. ще **ВДОВИЧИЙ, ВДОВИЧИНЪ**.

ВДОДЪ *ч.* Оуд: еrops, вдо(д) птица (1642 *ЛС* 181); То сѣтъ которыхъ зъ птаства ести не маєте... пѣгача,... и лебѣда..., вдѣда тѣжъ и нетопыра (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

ВДОЛЖЪ¹ *див.* **ВДОВЖЪ**.

ВДОЛЖЪ², **ВДОЛЪЖЪ**, **УДОЛЖЪ**, **УДОЛЪЖЪ** *прийм.* (з род.) (виражае просторові відношення, вказує на предмет, уздовж якого спрямована дія) удовж, уздовж: накладено цеглы выпаленое жъ вдолжъ цегельницы дѣ сажо(н) (1552 *ОКЗ* 37); вдолжъ городни не ѡдною мерою ѡтъ вежи первое... до дрѣгое вежи (1552 *ОЧерк.* 3. 4 зв.); презъ тотъ же обшаръ дорога до Клевевца на гребелку его, вдолжъ тоежъ обшару, одъ стины до болота, шнуровъ дванадцетъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 330): потреба е(ст) бѣдова(н)я зновѣ просторо(н)но(ст) за(м)кѣ вдо(л)жъ пляцѣ сажо(н) три(д)ца(т) ше(ст) (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1).

ВДОЛУ, УДОЛУ *присл.* Внизу (унизу): при томъ запона з коштовнымъ з чирвонымъ каменемъ и там околочна перла в долу у два ряды идет (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 426); а нижей того у долу штука предолговатая с трома // каменни (Там же, 426-427).

ВДОЛЪ *присл.* Додолу, вниз: тѣтъ ся почали чере(з) бо(р) грани... ѡ(т) кропивики ѣ (с)колотѣю рекѣ вдолъ, а ѡ(т) сколотое реки ѣ тѣ(р)ную до польлеса (1546 *ОГ* 11); якожъ ѡко его бѣдѣчи свѣтлостю его все тѣло оуправлѣетъ жеби вдолъ не впало, а в водѣ не оутонѣло (Вільна, 1627 *Дух. б.* 27).

ВДОЛЪЖЪ¹ *див.* **ВДОВЖЪ**.

ВДОЛЪЖЪ² *див.* **ВДОЛЖЪ**².

ВДОМУ *присл.* Вдома (удома): самого не было на то(гчас) вдому, ездил(л) гдесъ в дорогу (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

ВДОХНОВЕНЪ *прим.* Натхненний: *instinctus*, вдохновенъ, возбужденъ (1642 *ЛС* 240).

ВДРУГИЄ, ВЪДРУГИЄ, УДРУГИЄ *присл.* Те саме, що **вдругое**: и паки въдругие, гла ему михаилъ што слышиши страсотерпче (1489 *Чет.* 31 зв.); тогды еще оудроугие гла(с) оуслышалі глѹщъ, возыщѣте члѣва бжѣя (Там же, 150 зв.).

ВДРУГОЄ, УДРУГОЄ *присл.* Вдруге (удруге): в тот ча(с) коуръ запѣлъ... а оны вдроугое запрѣлса (1556-1561 *ПС* 190 зв.); вдрѣгое мѡглъ ты(ж) его звѣти оучітеле(м), жебы са насмѣва(л) з наоуки (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почуемъ, и дома сидити не будешъ! (1649 *ШКН* 180).

Див. ще ВДРУГИЄ.

ВДУМАТИ *дієсл. док. (без додатка) (мати на-мір щось зробити)* задумати, вирішити: жиловъ... ра(д)у вчинили, и вдѣмали такъ (1489 *Чет.* 322).

ВДУШИТИ *див. УДУШИТИ.*

ВДЫХАТИ *дієсл. недок. (що) (дыхаючи, вбира-ти в легені повітря)* вдихати: Анѣ таковъ ѣсть Дхъ Бжѣй, яко в насъ естъ дхъ ѡ(т) нашего прироженѣна... вдыхаемо и ѡ(т)дыхаемо, котѡры(м) часѣ мовена кгда што мѡвимъ, и гѡлосъ слѡва оучинаѣ(т)са // и на воздхъ ра(з)сыпѣетъса (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 57-58).

Див. ще ДЫХАТИ, ДЫШАТИ.

ВДѢЛАТИ *див. УДѢЛАТИ.*

ВДЯЧЕНЪ *див. ВДЯЧНЫЙ.*

ВДЯЧНЕ, ВДЯЧНЪ, ВДАЧНЕ, ВДАЧЪНЕ, ВЪДЯЧНЕ *присл.* 1.Вдячно, з вдячністю: тобе с таковых зычливых пыльностей... дакъдемъ и вдачъне ѡт Твоей Милости приймѣмъ (Краків, 1540 *АС IV*, 235); тѡю всю пилност вашѣ вдачне ѡт вас приймѣм и за то вам дакъдем (Вільна, 1541 *АС IV*, 279); И мы вдячне тоє ярмо на себе приймаемъ (Володимир, 1598- 1599 *Відп. ПО* 1077); А да(и) боже доброе здоровье при(и)мѡю ѡ(т) тебе вдячне (к. XVI ст. *Розм.* 23); комоу гѣ бѣ да(л) ста(и) якыи в то(м) пребываи а емоу вда(ч)не за то дакоуи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 15 зв.); за вшелякую зычливо(ст) прияте(л)скѡю пре(з) вѣчованя вмсте(и) вдячне при(и)мивши велице дякъдемо (Устя, 1612 *ЛСБ* 438, 1); Абысь нѣк(д)ы на бѣга не вѣжилъса

мѣти зазле в жа(д)ной рѣчи... але вдѣчне все приймѣи (Острог, 1614 *Тест.* 175); Бл(д)рнѣ: вдѣчне (1627 *ЛБ* 8); блгоч(с)тиво(и) єи м(л)ти пнѣ(и) пар(с)кѡвѣи бѡговитино(в)нѣ я(р)мѡли(н)скои бра(т)ство приписавши ча(ст) ѡ(к)тоихѡ(в), и пре(з) а(н)дрея дрѣкара в до(м) єи м(л) ѡ(т)сла(ли) тая хр(с)толюбива будучи и вдя(ч)не тенѣ да(р) прїнявши при-слала злѡ(т) 100 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 2); Розмный... и бѣчный члѣкъ... вшелакѣѣ припадки... терплїве и вдѣчне знѡситъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 110); Заты(м) за пресланое мл(с)тя(м) вши(м) подякова(в)ши, и вдя(ч)не принявши (Київ, 1647 *Мог. Тр.* 1).

2. Прихильно, ласкаво, доброзичливо: вгода нѣша доброво(л)не а вдя(ч)не ѡ(т) на(с) з обу сторо(н) принятая тве(р)до а не ѡ(т)ме(н)но (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 26); За ласкавое писане и навежене Вашей Милости покорне дакъдо и слѣжити повинен (бѣдѣ), кгдаж Ваша Милост ласкаве и вдачне прїймовати рачиш малые послѣги тым хтившым рачиш ме Ваша Милост чинити до послѣги своей (Варшава, 1568 *АС VII*, 305); посланцѣ ншѣ... посылаемъ жадаючи ва(с) всѣ(х) в томъ абысте... тымъ посланцомъ во (в)семъ помо(ч)ны были и вда(ч)не ихъ при(и)мовали (Львів, 1587 *ЛСБ* 84); ѡ(т)стѣпїли члѣци ѡ(т) прѣвди, и чѣшу(т) слѣхи припрѣ(в)ными словѣми, и всѣ слѣхаю(т) вда(ч)не аркѣмѣнтѡ(в), и всѣ дадѣ(т)са намѡвити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); иноцы вѣдачи сѡровство ихъ и нагле прїштьє, зла(к)шиса приналіи и(х) вда(ч)не (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 54); А тѡю прѣцѣ нашѣ прїймѣте вдѣчне (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Привѣтствѡю: Вѣншѡю, молю, Прощѣ ласкаве, вдѣчне (1627 *ЛБ* 97); Абы(с) то(и) малы(и) упомино(к) тые вѣршики ѡ(т) мене на(и)низшого слуги своего вдя(ч)не приняти рачи(л) (1636 *Лям. о приг.* 2 зв.); слова ихъ вѣлми вдачне принали (серед. XVII ст. *Хрон.* 171 зв.); послувь вашо(и) ве(л)можности хочъ не до насъ послани(х) вдя(ч)не принявши с чѣстю ѡ(т)пѣскає(м) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. №1).

3. Приемно, мило, любо: Такъже и ли(ст) ѡ(т) стѣ(и)ша(г) патріа(р)ха... чита(и) бы(л) по гре(ц)ки пе(р)вѣе што было греко(м) ба(р)зо вдачне (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30); Если за(с) нѣакою ис-

ко(р)кою до того боуде(ш) працювати запалены(м), хо(ч) бы на(и)трѣднѣйше працюйте, и прикрое было, вдѣчне и мѣле боудешъ працювати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); При тѣхъ вдѣчне брѣмачихъ водѣхъ, еи здѣбачи: На позрѣньеса Слѣчныхъ дрѣвѣхъ, всѣхъ привѣдачи (Львѣв, 1609 *На Злат.* 2 зв.); ѡто якѡ зъ Лиліѣ полныхъ выплывѣаетъ вдѣчне пахнѣчаа Змѣрна, такъ изъ оустъ ялмѣжника мѣлта с(т): (Киѣв, 1648 *МИКСВ* 350).

улесливо: Вдѣчне... ловець звыклъ спѣвати, якъ посполите мовятъ, гдѣ пташки въ сѣтъ хочеть уловити (Киѣв, 1621 *Коп. Пал.* 797).

4. Охоче, радо; (*як слід*) добре: а то для того дѣакѣ добромѣ болшѣ, абы вставичне в той... избѣ... мешкаючи, дѣти... вдѣчне дѣчилъ (1577 *AS VI*, 78); потрібно є(ст) на(м) вѣ правдѣ с пѣлностью розмѣвлати, а ва(м) ѡхѣтне и вдѣчне слоухати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 145).

Див. ще ВДѢЧНО.

Пор. ВДАЧНѢЙ.

ВДѢЧНЕЙШИЙ *див.* ВДАЧНѢЙШИЙ.

ВДѢЧНО, ВДАЧНО, УДѢЧНО, УДАЧНО

присл. Приемно, мило, любо: А так коли я Вашей Милости... в той послѣдѣ и сѣмѣ тѣю выроблю, тогди и Вашей Милости... то вдѣчно бѣдет и без шкоды (Степанъ, 1544 *AS IV*, 413); послѣдѣили богѡмъ ихъ, згодѣлиса зъ нѣми оу ихъ набоже(н)ствѣхъ. а вдѣчно(ж) то было бѣгѣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); ѡтрымале(м)... листы твои... зъ которыхъ вырозѣмѣлемъ ижъ естєсь добре што мнѣ вдѣчно є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 63); ѡто и Бо(з)скѣй тѣй предѣвнѣй мѣ(ж), походна всего свѣта, Цѣркѡвнѣй соловѣѣ // вдѣчно брѣмѣеє нѣчинѣє Пр(с)тго Дѣха (Киѣв, 1619 *Гр. Сл.* 220-221); Бѡ все штокобѣлѣвѣхъ справедливѣе бывѣаетъ, вдѣчно єсть Бѣгѣ и прѣємно (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 97); Хѡта // и передъ грѣхѡмъ старшѣнство мѣжъ надъ женѡю мѣ(т) мѣлѣ, аѣе такѣе которѡе жонѣ прѣкло(!) не мѣло бы и вѡсемѣ мѣло и вдѣчно такѣмъ ѡбывѣаемъ (серед. XVII *Хрон.* 9 зв.-10).

Див. ще ВДѢЧНЕ.

ВДѢЧНОСТЬ, ВДАЧНѢЙ, ВДАЧНОСТЬ ж.

1. Вдѣчнѣсть: хотячы тѡе жонѣ моєи зъ себе вдѣчност при живѡтѣ моємъ показати... а такъ я што маю коней ездныхъ,... жонѣ моєи... симъ моимъ

тастаментѡмъ записую (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 110); я мѣкола(и) сапѣга... поважаючи... ѡслугѡванѣе тѡе(ж) малжѡнки моє(и) милѡе проти(в)ко собѣ хотѣчи... оно(и) прѣсто(и)ную вдѣчностъ ѡ(т)дати и нагороди(ти) тѡе именьѣ моє... малжѡнцѣ моє(и)... даю дарѣю и вѣчны(м) право(м) записую (Бѣрѣстя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1838, 26); што мы господарѣ... тѡе ѡ(т) нихъ зъ вдѣчностью прѣимѣемо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 36); Такъ ли ємѣ вси вдѣчностъ. за єго послѣдѣи. ѡ(т)даѣте (Вѣльна, 1620 *Лям. К.* 5); Зъ тѣхъ тѣдѣ мѣрѣ: и для тогѡ, же мы вдѣчностъ показѣючи за добродѣѣства Небѡжчика, Вм(с) вѣ ѡсѡбѣ оногѡ якѡ крѡвнѣму..., тѣю Кнѣгѣ... прѣписуємъ и ѡфѣрѣуємъ (Киѣв, 1625 *Коп. Апокр.* 3 зв.); Аггѣлѣ: Ти(мѣ) болшѣй скоро, зъ досѣпкою вѣдѣ(ч)ности, што ѡ(т) кого вѣзълѣ, ѡ(т)давати (Чорна, 1629 *Дѣал. о см.* 264); я хотячы вѣдѣ(ч)но(ст) мою шчырѣю ѡказать умыслилѣ(м) то(и) лѣмѣ(н)тѣ мешанѣхъ (1636 *Лям. о прич.* 2 зв.); Лиліѣ всю свою ѡздѣбѣ кѣ Нѣбѣ ѡборѡчѣетъ и слѣнцѣ, якобы ѡнымъ вдѣчно(ст) оуказѣти хотѣла, же што ко(л)вѣкъ ѡздѣбѣ прѣрѣчѣныхъ мѣетъ всѣ(х) тѣх(х) ѡ(т) нѣба набыла и слѣнца (Киѣв, 1638 *МИКСВ* 350).

2. Прихѣлѣнѣсть, доброзѣчѣливѣсть, ласкавѣсть: не чѣмъ инѣшимъ до тогѡ, одно сѣрѣдѣчною лѡбовѣю (и вдѣчностью) прѣведенѣй, зычѣчи тобѣ ещѣ болшѣе славы..., писѣти сѣя вѣжилѣмѣсь (Рѡжанка, 1598 *Л. Пот.* 989); Тѣлько вдѣчностъ кнѣзѣ тѣѣ сѣ себе оукажѣтѣ, а до прѣчитѣна, лѣскавѣ ю прѣимѣтѣ (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. нѣнѣм); За вдѣчностъ, котруюте Цѣрки показѣли: И прѡмовѣмъ нашимъ хѣнтѣ слѣхи наѣдали (Львѣв, 1630 *Траг. л.* 178); Вдѣчностъ... мѣловнѣковѣхъ своѣхъ, рѡ(з)-сѣднѣми и оуважнѣми чѣнѣти, а нѣвдѣчностъ кохѣнковѣхъ своѣхъ нѣбѣчнѣми стрѡѣти и бѣ(з)розѣмнѣми (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 688).

3. Приемнѣсть, задовѡленнѣя: не є(ст) рѣчъ мѡжнаа вѣмовѣти якѣе заживѣати та(м) боудѣ(т) вдѣчности, и якѣе рѡскоши (Острог, 1607 *Лѣк.* 55); Писѣ(н)є вѣм вѣ справа(х)... цѣ(р)кви... налѣжѣчи(х) зъ великою вдѣчно(ст)ю прѣнявши было(м) гѡто(в) вѣ то(м) во всѣ(м) вѣмъ служѣти (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); Вдѣчностъ. *Placiditas* (Уж. 1645, 41).

4. Привѣблѣивѣсть, чѣрѣвнѣсть, красѣа: бо(г) бы(л)

ся тежъ находилъ (Львів, 1630 *Траг.* п. 171); пѣснь птаха оногѡ такъ бываеѣтъ члѣву кождѡмъ вдѣчна, ижъ коли его заслышитъ рѡзѣмъ ѡ(т)хѡдитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.);

смачный, поживный: Хлѣбъ ты(ж) квасный чтыры маеѣтъ рѣчи мѣкѣ... водѣ... квасѣ... соль... а пѣтый огѡнь, который своею горѣчею теплотѡю в' красное подобіе и рощеніе хлѣбъ приводи(т), и к' поживанію вда(ч)ны(м) и принаѣтны(м) чіни(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 260); Акрїды: Трава а(б) зѣ(л)е котрѡгѡ корѣ(н) в'кѡло себе йны(х) зѣлі(и) сма(к) притагаеѣ(т), вдѣчный до вѣдше(н)ѣ и трвѣлый в' сыѣтости е(ст) (1627 *ЛБ* 173).

4. Гарний, чудовий, привабливий, миловидний, мальовничий: та(м) те(ж) ѡбачи(в)ши... ро(з)логы вдя(ч)ны(х) по(л) и паго(р)ко(в) забавя(ли)ся лово(м) ро(з)маито(г) звѣрѣ (1582 *Кр. Стр.* 83); Сиби(л)ла была... вдѣчной твѣри (поч. XVII ст. *Крон.* 78); И бы(л) Іѡсифъ краснаго ѡблїча, и вда(ч)ный на вейзренію бѣрзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173); Вдѣчны(и) дѣнь завитѣль до насѣ и утѣшний (Київ, 1637 *УС Кал.* 189); По многїхъ днїи жѡна егѡ ѡборотила ѡчи на млѡдѣнца квітнѣчѡгѡ а до твѣры велми вдѣчно(и) ѡздѡбнагѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 64); вишуканий, витончений, делїкатний, нїжний: Изрѣдний: Найвыборнѣйшїй, найлѣпшїй, выборный, пора(д)ный, або ѡ(т)лѣченый, пакный, надѡбный, непосполїтый, мїлый, вдѣчный (1627 *ЛБ* 47); Маккїй: Вдѣчны(и), сѣптѣльны(и), тонкїй, невѣстѣ(и), зневѣстѣлы(и) (Там же, 67);

квітучий, пишный, багатий, щедрый: Зродїла земля... // вдѣчныи пагорки ширѡкїи пѡла зелѣныи лѣги пшеницы и прѡса зрѡжѣныи, всакїи з'бѡжѣѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.-3);

у *знач. ім. с. р.* вдячнѡе, вдачнѣе — добре, -ого: ино я макарїи... прѡзѣбѣ то(и) призволаючи и за вда(ч)не маючи наши(м) сѣмѣренїѡ(м) пѡтверѣжае(м) и блг(с)влае(м) вѣчно и непѡрѣшно дрѣжати (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Іоакиме старче, где то такъ идешъ, Що то вдячнѡго из жоноу несешъ? (I пол. XVII ст. *Рез.* 175).

5. Пахучий, духмяний: его стѣю мл(с)ѣть Потикали и(з) вда(ч)ными квѣто(ч)ками (XVI ст. *УС* № 29519, 36 зв.); Солодка, правдиве, память и

вдячная вонность зо всѣхъ сторонѣ! (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1135); Вдѣчныхъ запаховѣ вѡнѣ оупросѣте: Тѣмъ принесѣте (Львів, 1642 *Бут.* 7); Четвѣртое ѡкнѡ нѡздрѣ, през тѡе по(з)наваешѣ, заѣахи вдѣчнїи и смрады брыдкїи (Чернїгів, 1646 *Перло* 3); одни [овочи] квітнѣтъ, дрѣгїи зрѣють, дрѣгїи зрѣлыи на зѣмлю падають, а згнївши не смердѣтъ ѣле и порохъ згнїтъѣ овѡчо ѡногѡ велми в' сѡбѣ вдячнѡю вѡнность маеѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

6. Корисний: тепер выдаємо книжкѣ полскѣю... котораѣ праца моѣ если людемѣ ба(ч)ны(м) и ро-зоумнымѣ вдачна боудетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48); а если в пожитка(х) и мыслївѣства(х) кохѣючи(м)сѣ, вдѣчна бывае(т) таковѣѣ праѣца, а щѡжъ на(д)то ты(м) котѡрыѣ церкѡвный вїрѣ лѡва(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 117).

7. Повчальный, вартый уваги: Мей же то за вдячный упоминокѣ, чытелнику мїлый (Вїльна, 1597 *РИБ* XIX, 186).

Пор. ВДАЧНѢЙШИЙ.

ВДЯЧНѢ *див.* ВДЯЧНЕ.

ВДЯЧНЕ *див.* ВДЯЧНЕ.

ВДЯЧНО *див.* ВДЯЧНО.

ВДЯЧНОПАМАТНЫЙ *прикм.* Який пам'ятае про вдячність, якому притаманне почуття вдячності: А то и слѣшна, Понѣважъ вшелѣкое добродѣ(и)ство ср(д)цѣ вдачнопѣматномѣ ѡказѣное, за(в)ше повїн'но вдѣчноствѣса нагорожѣти (Київ, 1631 *Тр. П.* 5. нenum.).

ВДЯЧНОСТЬ *див.* ВДЯЧНОСТЬ.

ВДЯЧНЫЙ *див.* ВДЯЧНЫЙ.

ВДЯЧНѢЙ *присл. в. ст.* З бїльшою вдячнїстю: Рѣчѣ принаѣти вдачнѣй и мїлѣй наѣдѣ Крѣзѣсовы богѣтства (Київ, 1623 *МІКСВ* 77); на(д) всѣ алѣбѡвѣмѣ ѡфѣры, любѡвѣ вдачнѣй Бгѣ прїймѣетъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

Пор. ВДЯЧНЕ, ВДЯЧНО.

ВДЯЧНѢЙШИЙ, ВДАЧНѢЙШІЙ, ВДЯЧНЕЙШИЙ *прикм. в. ст.* 1. Мїлїший, прїемнїший: А подобно его десятокѣ словѣ были бы мѡдрейшіе и у мене вдячнейшіе, а нїжѣ тѣѣ твѡѣ Бѣблїѣ (Володимир, 1598-1599 *Вїдп. ПО* 1045); ѡ слова сла(д)-кїѣ наѣдѣ солодко(ст) мѣдѣ вдачнѣйшіѣ! (поч. XVII ст. *Проп. р.* 184);

у знач ім. с. р. **вдачнѣйшее** — краще, -ого: **вдачнѣйшее есть, сынъ мѣлый, явно всѣмъ даётся** (Київ, 1628 *Лим.* 6 нenum.); на(д) ёдност^ь и згѣдѣ нѣчѣго нѣ маш^ь пожитечнѣйшого и **вдачнѣйшого** (Київ, 1637 *УС Кал.* 215).

2. Розважливіший, розсудливіший: **Блѣгаразоумнѣйшій**: **Ростропнѣ(й)шій, вдачнѣйшій** (1627 *ЛБ* 9).

ВДАЧОНЪ *див.* **ВДЯЧНЫЙ**.

ВДАЧѢНЕ *див.* **ВДЯЧНЕ**.

ВЕ *прийм.* (стп. *we*) **I.** (із *знах.*) 1. (виражає часові відношення, вказує на відрізок часу, у якому відбувалася дія) у: **ве (в)торо(к) пре(д) святы(м) Аньдрее(м)** (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 11 зв.).

2. (виражає відношення мети) у: **Даємъ то ему ве владзу и моцъ, кгдажъ онъ тымъ всемъ монастыремъ фундаторомъ и строителемъ есть** (Вишнівещь, 1619 *АЮЗР* II, 72).

II. (із *місц.*) 1. (виражає просторові відношення) (вказує на місце, де відбувається дія) у: **тот рок, который был ве Льове положен, ино тот рок стал са ни с чого иншого, ѡдно з позвов княза Коширского, а не княза Ковелского** (Краків, 1538 *AS* IV, 149); **штука полотна голе(н)да(р)ского за се(м) золотыхъ ве кгда(н)ску купленаа** (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); **што нового слыхати ве Франції** (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.); **Пи(с) ве Льѡвѣ при цркви Столѣчной** (Львів, 1609 *ЛСБ* 422); **та(м)же в коморове положи(м) ве (д)воре е(г) м(л) ппа Але(к)са(н)дра кропи(в)ни(ц)кого по(з)вов два** (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); **ничого згола не заста(л) ве (д)воре** (Житомир, 1650 *ДМВН* 197).

2. (виражає об'єктні відношення) у: **ива(н)... // записуе(т)са гроше(м) свои(м) борони(ти) то(г) то ѡле(х)на... ве вше(л)аки(х) клопото(х)** (Одрехова, 1572 *ЦДІАЛ* 37, 1, 1 зв.); **ве вши(т)кы(м) боуду(т) пови(н)ни пото(м)кове миха(и)лови борони(ти) то-тоу вдову** (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19); **Єдинъ ꙗъ ве вши(ст)кымъ справцею** (к. XVI ст. *УС* № 31, 88); **Кохайса в пожитѣчны(х) тобѣ товаришохъ лѣпше, анѣжли ве крѣви родзѣю тобѣ повинны(х) крѣвныхъ** (Острог, 1614 *Тест.* 141-142); **ѡ чи(м) тые вси по(з)вы вышѣменованые ко(ж)ды(и) ве праве свою(м) шире(и) и меновите самую ре(ч)и рокъ стана в собѣ ѡписую(т)** (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63).

3. (виражає модальні відношення) у: **Зычѣ вм(л) о(т) ппа бога доброго здоровья ве вышеляки(х) потехахъ долъго фо(р)тѣнне зажива(т)** (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); **а поневажъ малжонкомъ самѣмъ тѣхъ словъ мѡвити, не есть ве звычайю, тогды тѣе слѡва спѡсѡбомъ пытанѣа маѣтъ пре(д) вѣнчанѣемъ мовити** Іере(и) (Львів, 1645 *О тайн.* 157).

4. (виражає кількісні відношення) у: **ле(ш)ко пре(з)виско(м) маку(х)... застави(л) ве двуде(с)ту злоты(х), своею частю та(м)же на ро(в)ни ѡ(д) ко(н)ца до ко(н)ца** (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.).

Див. ще ВЪ, У.

ВЕВНУТРЬ¹ *присл.* Всередині (усередині), *діал.* внутрі: **гды ѡбадва Нѣль переходѣти мѣли,.. до великого поромѣ... два ротмистри зъ збытъ великимъ коштомъ и помпою вошли, маючи вевнѡтръ карѣтъ всю мѣданѣю, а кони зъ злоцѣстыми ѡуздѣми** (Вільна, 1627 *Дух.* б. 3 зв.);

(у *змісті документа*) всередині: **па(н)Стефа(н) Высо(ц)ки(и)... пода(л)... привиле(и)... на (с)таро(с)тво Жытоме(р)ское... ѡ чы(м) шире(и) вевнѡтръ то(т) привиле(и) ре(ч)и в собе маѣ(т)** (Житомир, 1649 *ДМВН* 182); **глибоко, грунтовно: добры(и) а побо(ж)ныи члѣкъ, sprawy свои пѣ(р)вѣ(и) вевнѡтръ росправае** (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 13).

ВЕВНУТРЬ² *прийм.* (з *род.*) (виражає об'єктні відношення) всередині (усередині): **Лечъ Ап(с)лъ Петръ жалѣмъ ср(д)це съкрѣшивши, Вевнѡтръ лютои жалости сердѣчне набѣвши: За тяжкѣй своей высту-по(к) лзы гѡркѣи тѡчи(т)** (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.).

ВЕГАРЪ, ВЕКГАРЪ *ч.* (стп. *wegar*) **рама вікон або дверей: на ѡ(к)на ве(к)гары штѣ(к) и** (Львів, 1599 *ЛСБ* 1042, 4); **10 вегаровъ пола(н)ски(х) фр.** 5 и 22 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 11).

ВЕГЕРА, ВЕКГЕРА, ВЕКГИРА *ч.* *Діал.* *вегеря* "вид танцю". *Вл. н.:* Степанъ векгера (1649 *РЗВ* 182 зв.); **Стѣ(ц)ко векгира** (Там же, 403).

ВЕДАНЕ *див.* **ВЪДАНЕ**.

ВЕДАНИЕ *див.* **ВЪДАНИЕ**.

ВЕДАТИ *див.* **ВЪДАТИ**.

ВЕДАТЪ *див.* **ВЪДАТИ**.

ВЕДАТЬ *див.* **ВЪДАТИ**.

ВЕДВОЕ *присл.* (у *два рази*) **вдвое (удвое): Звѣз-доче(т)ци повѣдаютъ же м(с)ць есть такъ як(т)**

оуве(с)съ свѣтъ сей, ѡ(т) мора до мора, а сл(н)це ве (д)вое бо(л)ше (серед. XVII ст. Луц. 540);

(у два шари) вдвое: кобе(р)цы оучинѣнии оу фландріи дѡбры соу(т) ижебы ри(х)ло ѡ(т) гво(з)- да не проривалиса ве двое полотно(м) грѣбы(м) ѡб- кладають (поч. XVII ст. Проп. р. 215 зв.).

Див ще ВДВОЄ.

ВЕДЕНЄ с. Ведення: а иж зараз, веденемъ прош- лого сейму, на самой праве той охоте и верности вашей вся оборона зостава(!) (Краків, 1605 ЧИОНЛ XV-3, 130); су(д)... тую апеляцію,... скасова(в)ши възглядомъ утяже(н)я за допуще(н)я апеляции ѡ(д) уфунѣдова(н)я юри(з)ди(к)ции и и(н)шихъ причинъ, яко и ѡ(т),... веде(н)я // тѡе sprawy, в те(р)ми(н) далъши(и),... вины кгравамини(с) сто гриве(н) по(л)- ски(х)... присудилъ (Шумськ, 1639 ККПС 220-221).

Пор. ВЕСТИ.

ВЕДЕНЬЄ див. ВЪДЕНЄ.

ВЕДЕРЦЕ див. ВЪДЕРЦЕ.

ВЕДЕТИ див. ВИДѢТИ.

ВЕДЖЕ¹, ВЕДЖО, ВЕДЪЖЕ, ВЕДЬЖЕ, ВЕТЬЖЕ, ВИДЖЕ, ВЪДЖЕ спол. (зв'язує одио- рідні члени речення або сурядні речення) (проти- ставний, часто у сполуч. з а) а, але, однак, проте: што бѡдет владник мой того збожа на мене жал, а ведже што бѡдет вжал, ѡн то жал в сѣлех моих, а тѡе збоже людиж мои пахали, а то прийдѣт на ме- нѣ (Берестя, 1512 AS III, 98); Кназ староста Воло- димирский к томѣ мовилъ, ижѣ ѡ то ѡтѣ княза Ви- шневского не естъ позванъ, а веджо на то тымъ ѡбычаемъ поведилъ (Краків, 1538 AS. IV, 153); ста- тут учить, ижѣ войт маєт судити на мѣстцу звык- ломъ, вѣдже не самъ, але с трема особами з рады мѣстское (Луцьк, 1566 СИМКЦА 59); А ве(д)жо ѡна по животѣ свое(м) тѡе сумы тро(х)со(т) ко(п) грше(и) лито(в)ское ли(ч)бы не має(т) и ни може(т) никому записа(ти) ани дарова(ти), то(л)ко дѣте(м) мои(м) (Володимир, 1569 ВГ 83); Бо хотяжѣ кожѣ- дый патриарѣха своею епархией радилъ и спра- вовалъ, ведже вси единого папежа Рымьского за старшого своего быти признавали (Вільна, 1599 Лит. 691); А вѣдже чого хто не дочитається въ Рус- комъ, того довѣдается в полскомъ писанію (1608 Гарм. 172).

ВЕДЖЕ², ВЕДЪЖЕ, ВЕДЬЖЕ, ВЕТЬЖЕ, ВИДЖЕ част. (оживається переважно на початку речення, часто у сполученні з а, для підсилення ви- словленої думки) адже, тож: стый иванъ реклѣ ведѣ- же та єсми поставилъ пастоуха овца(м) добро(г) х(с)воу ста(д)у (1489 Чет. 44 зв.); ведже то на ѡбѣд- ве стороне ѡбъваровываемъ, естъ ли бы под ѡнымъ роком Громницѣ служѣба господарьскаа, земьскаа зашла,... тогды кождый з нас... маемъ ѡ томъ... пана воеводѣ Виленского ведомымъ вчинити (Бе- рестя, 1558 AS VII, 35); ѡста(в)уемъ те(ж) и(ж) ѡ име(н)я и (в)сакіе иные речи лежачіе и рухомые не маєт быти прокуратором жаде(н) чужозе- мець... А ве(д)же кому идѣтъ ѡ го(р)ло або ѡ че(ст) в таково(и) речи ко(ж)ды(и) можетъ себе прокѣ- ратора... и не ѡселого мети (1566 ВЛС 35 зв.); Ве- (д)же хотя ся тѡе право в мене зостало, тогды єго собе и домови свое(му) на тѡе име(н)є... ѡживляти и привлаца(ти) не маю и не буду мочи (Житомир, 1584 АЖМУ 139); Бы хто ѡчѡны(и) рострѡпне тѣе слова... ростраснѣти хотѣлѣ, мѡло бы о то(и) змы(ш)ленной всего свѣта головѣ доводѡвъ инѣ- шы(х) потреба. а ве(д)же и та(к) вѣрномѣ, а хотѣ- чомѣ пра(в)дѣ ѡузнѣти не естъ трѣ(д)но зрозѣмѣти (Острог, 1587 См. Кл. 10 зв.); вы єсте взяли невин- ную кро(в) на себе єго, и ѡузрите, што ва(м) за то боудѣ(т). А ви(д)же, коли бы(л) лѣсте(ц), чѡмоу(ж) паматаєте слова єго (XVI Трос. 82); а ведѣже и съ того третєго листу показуєтѣся то, ижѣ владыка Володымерьский то, што былѣ ѡбѣцалѣ, зыстилѣ (Вільна, 1599 Лит. 637); А ветѣ же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка Пресвятого Духа даровала перѡмъ такую народу Роскому опи- совати славу? (Київ, 1621 Кон. Пал. 1139).

ВЕДИТИ див. ВЪДИТИ.

ВЕДЛЕ, ВЕДЛѢ, ВЕДЛЯ, ВЕДЛЯ прийм. (стп. wedle, стп. vedle) (з род.) 1. (виражає просторові відношення, вказує на об'єкт або місце, де знахо- диться чи здійснюється щось) біля, близько: На(д) брѡною светлочѣка малаа... дѣвери в не(и) на заве- сохѣ з нѣтренымъ замѣкомъ а ве(д)ле неє виходѣ (1552 ОКр.З. 149); ведля того дому подклѣты два на верху (Луцьк, 1573 АрхІОЗР 7/1, 23а); є(ст) єдинѣ богатый кѡпецъ ведле того дѣрева што тежѣ

мнѣ страхъ приноси(т) ѡ(т) розбою (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); вѣжд бовѣ(м) в нѣмъ женоу самаритянку котѡраа вѡдѣ чрѣпаючи ведле стоудни правдивого іакова іс х(с)та знашла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179); кѣ тому брегы и яркы ведле циркусу а знаковъ меджы (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); раховали(с)мы на де(н) выходи(т) сали(т)ры по ка(м) 24 то чини(т) на ты(ж)де(н) ка(м) 144 бо то рахова(л) же еди(н) де(н) сила выходи(т) А други(и) мало ве(д)ле зе(м)лѣ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.).

2. (виражає модальні відношення) відповідно (до чого), згідно (з чим), на підставі (чого), стосовно (чого): И просиль насъ, абыхмо ведле стародавнього обычаа в томъ его заховали (Краків, 1538 *AS IV*, 169); С помощію бжїю и прч(с)тыа его бгомѣтре дописана естъ прѣшаа часть наоуки книги єв(г)лєи стѡи з дѣа стѣго выложонои бгогласнымъ ма(т)ѡе-ѡ(м) которого ве(д)ле писана его называемо стѣмъ єв(г)листомъ (1556-1561 *ПЄ* 123 зв.); волино будет таковому суду сказане всякое и оправу ведля сего обовязку моего на мнѣ и на сыне моем Яхиме учинити (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 8/III, 293); вчитиса маю(т)... инымъ многы(м) потребны(м) надкамъ, ако обачити на то(т) ча(с) ведле потреби (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); ѡ што и(х) м(л) заховѣючися в томъ ве(д)ле декрету трибуна(л)ского позываю(т) вѣм симъ моимъ по(з)вомъ (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 132); писмо светое на то насъ научаетъ, и ведле бегу небесного и земного, которое то Панъ Богъ // яснє оказуетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 649-651); Поправлѣти роскѣзано тобѣ естъ товаришѡвъ твои(х) лю(д)ское збавѣніє, не якъса тобѣ подѡбаєтъ, але вѣдлѡгъ збавѣнного голосѣ о(с)вѣчѡныхъ Єв(г)лїй, и вѣдле Ап(с)льского и Ѡцѡвского подана (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 209); ѡ(т)кладѣмѡ покѣанїє до вѣтра, и до старѡсти и на лѡже смѣртное, ведле рѣди бѣсѡвскѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

Див. ще ВОДЛЕ, ВОДЛУГЪ, ПОДЛЕ, ПОДЛУГЪ.

ВЕДЛУГЪ, ВЕДЛУГЪ, ВЕДЪЛУГЪ *прийм.* (стп. *według*) (з *род.*) 1. (виражає модальні відношення, вказує на узгодженість між чимось, відповідність до чого-небудь) відповідно (до чого), згідно

(з чим), на підставі (чого), стосовно (чого): тыбы ѡ том ведал и ведлугъ того листѣ княза бискѡпова в той рєчи са заховал (Вільна, 1540 *AS IV*, 262); Я Настаса Гѣрковѣна Жѣковецкаа поспол из мѡжем моим, Иваном продали имене наше Жѣковец вѣдлѣ обычаю права... князю Дмитрею Федоровичѣ Санкѣдшєвича (Турійськ, 1551 *AS VI*, 115); вѣзмѣте его и вѣдлугъ заѣноу вѣшему соудѣте є(г)о (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); То па(к) я... ве(д)лу(г) уфалы со(и)му ва(л)ного Бересте(и)ско(г)о[о] в року ше(ст)деса(т) шостомъ с поправки ста(т)уту, в ро(з)дѣле семо(м)... //...вѣми моими рухомыми рє(ч)ми ѡ(т) мала до велика,... княз Миколаа Ярославовича, ма(л)жо(и)ка моего..., дарую (Єзна, 1571 *ВГ* 88); гри(ц) снѣ я(ц)ка копи(и)кова... зєзна(л) и(ж) ему ива(и)ко бє(и)ча заплати(л) є(г) ѡчизну ве(д)лу(г) запису (Одrehова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 5); гєдєѡ(и) болоба(и)... // ... бы(л) сѣжо(и) и и(з)вержєнию конє(ч)ному вєдлу(г) декрєтѣ... и кля(т)вє по(д)пада(л) (Берєстя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); того вѣчинити не могѣ ѡвожъ тобѣ мѣшокъ мо(и) досы(т) са(м) собѣ вѣчини вєдлѣгъ вѣподобѣна (к. XVI ст. *Розм.* 58); вѣре(д)ни(к) на(ш) в(с)тє(ц)ски(и) вє(д)лѣ(г) ро(с)казаня нашего не ѡ(д)да(л) ти(х) чєтирє(х)-со(т) золоти(х) на роботу до црѣквє свєто(и) (Ясси, 1601 *ЛСБ* 362, 1); не зѣвѣше вѣдлѣгъ звѣчаю дѡкто(р)ского ѡных лѣчатъ, але чѣсомъ и дѣромъ (Острѡг, 1607 *Лѣк.* 28); Двѣ Слѣнци вѣчнѡвє єгѡ вѣдѣли, єдно на Нѣѣ вѣдлѣ(г) звѣчаю, и єдно на(д) звѣчай (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124); ѡбѣды вє(д)лугъ пора(д)-ковъ свои(х) давны(х) ѡ(д) каждого хлопца на де(и) назначєны(и) дида(с)кало(ви) маю(т) доходити (Львів, 1637 *ЛСБ* 104, 50); гды бы са и(м) вє(д)лугъ замыслѡ(в) и(х) повєло вѣи(ст)ко(и) быся рѣси было до-стало (сєред. XVII ст. *ЛЛ* 170); Богданъ Хмє(л)-ни(ц)кий Гє(т)манъ з Войском Запорѡзькимъ ѡз-наймуємо..., Иж вєдлу(г) старѡдавны(х) ужива(н)я Пра(в) и привилєє(в), ѡ(т) Корѡлєй... наданы(х) по-зволєлисмо такъ в лукахъ, яко и в става(х)... рыбы лови(т) (Мошнєи, 1649 *ЦНБ ДА/13*, 103);

(зі словами *можность, сила*) в міру (чого), від-повідно (до чого): вѣша мл(с)тѣ ра(ч)тє имѣ веровати и спѡмогати вє(д)лугъ мо(ж)ностє(и) вѣше(и) мл(с)-ти (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); вѣє нерѡвно покѣрмѣ, але

ведлугъ можности и хѣти беру(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238); ведлу(г) мо(ж)но(с)ти моеи яко(м) могль слѣджиле(м) в тои справи (Устя, 1605 *ЛСБ* 399); ведлѣ(г) сѣлы бномѣ помагати не слезами, але млтвами, и Прозбами (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 151); Еднакъ ве(д)лѣгъ сѣль мои(х)... в' томъ діалектѣ рѣскомъ, свѣтѣ об'яснѣю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

2. (виражає об'єктні відношення) а) (вказує на особу або твір і т. ін., згідно з положеннями яких що-небудь твердиться) за: ведлугъ повѣсти стары(х) люди(и), нѣкоторые влохи опѣ(с)ти(в)ши зе(м)лю вло(с)кѣю до зе(м)ле(и) лито(в)ски(х) вошли (1582 *Кр. Стр.* 58 зв.); И если не потреббуютъ здоровые лѣкара але хѣрые, а мысмо всѣ ведлоугъ прорѣковъ хѣрыми (Острог, 1607 *Лѣк.* 4); И вѣрте ижъ оустѣли, ведлѣгъ Пр(о)рка, нѣпріятелскіи орѣжѣа: бѣ мощно Адамѣнтовыми пригвѣжденъ естъ врагъ правды доводѣми (Київ, 1620-1621 *МКСВ* 32); ведлѣгъ посполітогѣ прислѣва, кѣждый своѣю нехѣйса мѣритъ пѣдѣю (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.);

б) (вказує на об'єкт спільної дії) поруч, поряд, разом: Тѣлько тоу на томъ мѣстѣ, тѣе оуважаю: Абѣса ведлѣ(г) нихъ пѣйти, в томъ побужаю (Львів, 1616 *Бер. В.* 78); В бѣгѣ дорѣчномъ бы са тѣшилъ з' знѣкѣ, Бы ведлѣгъ его ходѣла аспѣкта: Кѣжда Планета (Львів, 1642 *Бут.* 8).

3. (виражає причинові відношення) через (що): Всѣмъ вѣбѣцъ, и кождому зосѣбѣ, кому о томъ // будетъ вѣдати потреба, ижъ ведлугъ упадку мѣщанъ Черниговскихъ, даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 13-14).

Див. ще ВЕДЛЕ, ВОДЛЕ, ВОДЛУГЪ, ПОДЛЕ, ПОДЛУГЪ.

ВЕДНЕ *присл.* (стп. *wednie*) те саме, що ведни: Тыле всѣ свѣта, собою превышаючи: Иле собою, ведне ихъ закрываючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 174).

Див. ще ВДЕНЬ.

ВЕДНИ *присл.* Вдень (удень): прощѣ тебе бысь ми прислалъ два(д)ца(т) червоны(х)... которыхъ потреббѣю абымъ єдномѣ заплати(л) котѣромѣ винѣнъ естемъ котѣры(и) ми барзо прикрѣ(и) естъ ве дни и в ночи (к. XVI ст. *Розм.* 65).

Див. ще ВДЕНЬ, ВЕДНЕ.

ВЕДНО *присл.* Разом, спѣльно: Вѣмъ дѣбрѣ, же

обѣе покѣй практикѣють, Сѣщѣнскимъ гды вѣдно рѣчъ рѣзнѣю шикѣють (Київ, 1637 *МКСВ* 334).

ВЕДОМЕ *див.* ВѢДОМЕ.

ВЕДОМО *див.* ВѢДОМО.

ВЕДОМОСТЬ *див.* ВѢДОМОСТЬ.

ВЕДОМЪ *див.* ВѢДОМЪ.

ВЕДОМЫЙ *див.* ВѢДОМЫЙ.

ВЕДРЕНЕЦЪ *див.* БѢДРИНЕЦЪ.

ВЕДРО¹ *див.* ВѢДРО.

ВЕДРО² с. Погода, *діал.* ведрѣ: ведрѣ, погѣда (1596 *ЛЗ* 36); Wedro: pogoda (Жовква, 1641 *Dikt.* 95); vernans са(е)lum, ведро (1642 *ЛС* 410).

ВЕДРѢНЕЦЪ *див.* БѢДРИНЕЦЪ.

ВЕДРАНЕЦЪ *див.* БѢДРИНЕЦЪ.

ВЕДЬ *див.* ВИДЬ.

ВЕЄЛЗЕБУЛЬ *див.* ВЕЛЗЕВУЛЬ.

ВЕЖА¹ ж. 1. (висока вузька споруда, збудована окремо або як складова частина фортеці, палацу і т. ін.) вежа: казали єсмо ємѣ в тѣх замкох наших ѡсмотрѣти, яко: веж, городен старых и новых и всѣакого бѣдована замкового (Краків, 1540 *AS IV*, 232); побѣчѣное стрѣльбы з вежѣ тѣхѣ нѣтъ жа(д)ное (1552 *ОВін.З.* 130); Таа вежа владычѣнаа дѣбрѣ тежѣ ѡправлена и накрыта (1552 *ОЛЗ* 157 зв.); Сторѣжи в замкѣ бывають два а стерѣгѣтъ и кличѣтъ дѣночи на вежахѣ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); а кто бы з' ва(с) хѣтѣлъ стѣлѣнь боу(до)вати або вежоу то впере(д) сѣдыши розличи(т) маєтѣности свои (1556-1561 *ПС* 266 зв.); што(ж) боудѣ(ш) чини(л) шафѣрю. лѣдоу бѣжѣа. котрый є(ст) поставлѣ(н) яко стра(ж) на вежи. на(д) ѡ(в)чѣрьнею его (XVI ст. *УЄ* № 29519, 30 зв.); Пѣргъ: Вежѣ (1627 *ЛБ* 81); Бѣль єди(н) чѣлкъ господѣрѣ кѣтѣрѣи насади(л) ви(н)ницѣ, и опаркѣни(в) єи оукопѣлъ ты(ж) в не(и) прѣсы и избоудова(л) вѣжд (1645 *УЄ* № 32, 122); а оучинѣмо слѣвно ѣма нѣшѣое пѣрвѣй нѣжли са распорѣшѣмо по всѣхѣ землахѣ и бѣдовѣли вѣжд а околѣ вѣжи мѣсто велми велѣкое (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); *Образно:* Ѡ зайсте тѣсѣча, тарчѣй и вшелѣкаа армѣтѣра албо збрѣа на то(и) вынѣслѣй Бѣгѣдно-вѣнѣное молѣтвы вѣжѣ вѣси(т)! (Київ, 1634 *МКСВ* 313);

перен. бастѣон, твердиня: Але чѣсъ южѣ рѣшитѣса до штѣрѣмѣ на збитѣе вѣжѣ вѣнеслѣхѣ вывы-

шаючи(х)са, яко с(т) Ап(с)ль мѡви(т), на(д) вѣдо-
мость Збавителя Х҃а (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 189);

перен. (надійний захист для кого-небудь) не-
приступна твердиня: Виноградари были и хѡт' не
є(ст) ихъ в' тѣлѣ: Виноградъ квѣтне(т), и Грѡна
прибѡсит'. Абѡвѣмъ виноградари были и Рыбѣтви-
ми, и Вежами, и Филѡрми, и Лѣкарѡми, и Вежѡми
(Київ, 1625 *Злат.Н.* 127 зв.); у *порівн.*: яко вежа
Давидова шіа твоя (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); шіа
твоя яко вежа слонова (Там же, 55); вежа
Бабелон҃ская (Бабелѣ, вавель) — Вавилонська
вежа: *Образно*: Подобно (жесь) зъ якого // казанья
недоученого, (альбо) чужимъ розумомъ справую
чися и позычаючи у людей, чого во лбе не достава-
ло, такъ великую обору збудовалъ еси, ижъ
заледве доконъчилъ еси, тое вежи Бабелонское и
то ледаяко! (Володимир, 1598 *Відп.ПО* 1051-1053);
Ѡ... розделенію языковъ... и прыбѡдовангю вежи
Бабелѣ, и... ро(з)множе(н)ію ро(з)маиты(х) и роз-
ны(х) народовъ ѡ(т) тро(х) сыновъ поевы(х) (1582
Кр. Стр. 23); причина была збѣжѣніа его и(з) землѣ
сеннарѣ. и(ж) не хѡтѣ(л) и(з) немрото(м) вежоу
вавелѣ бѡдовати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 9);

зображення вежі (на гербі, предметах церковно-
го вжитку): Якъ Лѣвъ Срѡкгій надѣ вѣсѣми звѣрати
паноуѣтъ: Такъ Лѡвѡвъ, надѣ всѣ мѣста в' кнѡзтвѣ
Роуско(м) продкоуѣ(т) в котрѡмъ то са Брѡ(т)ство
мѣлости закрѣслноуло: И на Гѣрбѣ Свой, вѣжоу
тоую такъ выстрыхноуло (Львів, 1609 *На г. Льв.*
тит. зв.); Киѡтъ на(и)бо(л)шы(и) ѡ пя(т)и вежа(х)
на ве(р)хѣ и з' боку двѣма на каждо(и) кре(ст)
(Львів, 1637 *Інв.Усп.* 14); Роксолѡномъ Зѡсѣ Вѣждѣ
тамже за Гѣрбѣ дано: Чѣлыми в' хвалѣ Бжѡй быти
приказѡно (Львів, 1642 *Час. На г. Льв.* тит. зв.).

2. (місце у вежах, використання для ув'язнен-
ня) в'язниця: А kniazcy u rapow... w kazań u w weżu
ich nesażati (Вільна, 1547 *ЗД VI*, 146); Костюка...
безвинне тыжден у вежи держали (1561 *АрхЮЗР*
8/VI, 101); насъ паи҃гъ Василей Гѣлевичъ, поневоле-
не до вежи сажаючи... до моцы и послѣи҃нства
своего кгвалтомъ привернѣлъ (Луцьк, 1565 *AS VI*,
67); пѡл҃ны вѣжѣ и темпѣи҃цѣ мѣчениковъ хвѣхъ
(Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); Полно нашихъ Россѡвъ и
теперь за вѣру свою православную... въ темницахъ,

въ вежахъ, въ вязеньяхъ и на выгнанію! (Київ, 1621
Коп. Пал. 931); Тврѣжа, твердына: Тѣрма, Вежа
(1627 *ЛБ* 132);

ув'язнення у вежі як вид покарання: Якож за
тою прыпарѣкою з розсѣдѣкѣ и за выроки нашими,
яко з вежы, альбо з натѣжшого везеньѡ естѣ кѣ
правѣ постановлен, бо теж прыпарѣка естѣ певное,
а неѡмыльное везене каждого чоловека такъ, яко
напевнейшаѡ вежа, альбо и лепей и дла того теж
тѣтъ поставлен до тогож права, а не до иншого, бо
где хто згрѣшитъ, там и покѣтовати маѣтъ (Вільна,
1565 *AS VI*, 277); Ку тому же справа моя естѣ актѣ
криминалѣ, то естѣ справа о учинку, за которымъ
не маѣтъностію карають, але виною, которая ся на
особу самую стегаѣтъ, то естѣ вежою, яко за везене
шляхетское (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/1, 328).

3. (соляний стовп) соляний шток: Слатѣна: Ро-
сѣлѣ, окнѡ где водѡ солонѡѡ, с' котрѡбѣса солѣ ро-
дитѣ, бѡна, вежѡ (1627 *ЛБ* 116).

Див. ще ВЕЖДА.

ВЕЖА² ж. Туман, темрява, імла: Ѡфѣлѣ: Вежа,
а(б) темно(ст) а(б) мгла (1627 *ЛБ* 242).

ВЕЖДА ж. (цсл. вѣжда) (надійний захист) ве-
жа: У *порівн.*: Я есми мурѣ, а перси мои яко вежда
(поч. XVI ст. *Песн. п.* 57).

Див. ще ВЕЖА¹.

ВЕЖДАТИ *див.* ВЪЄЖДЖАТИ.

ВЕЖИЦА ж. Маленька вежа: Городе(н) всихъ
иі вежицы две ѣ вышѣки ровѣны сѣ обла(н)ками
(1552 *ОЧорн.З.* 54); тые справцы... мають... мурѣ
опалые, склепы // и вежицы... оправитѣ и побитѣ
(Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/1, 236-237).

ВЕЖЧАТИ *див.* ВЪЄЖЧАТИ.

ВЕЖЪДЖАНѢ с. (в'їзд з грабіжницькою ме-
тою) наїзд: также уставичне ден҃ными и ночными
часми вежѣджанемъ перед тым здавна в дубровѣ
и лѣсы Былицкіе неконѣтенгѣтуючисе, подданные
грабовицкіе // ... подданныхъ былицкіихъ коза-
ковъ... незносе грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР*
3/IV, 469-470).

Див. ще ВЪЄЗДѢ.

Пор. ВЪЄЖДЖАТИ.

ВЕЖЪДЖАТИ *див.* ВЪЄЖДЖАТИ.

ВЕЖЫЧКА ж. (декоративна деталь у ювелір-

них виробах) маленька вежа, вежечка: Крестъ... з вежы(ч)ками д̄ гранятими (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 4 зв.).

ВЕЖЫЧКОВАТЫЙ *прикм.* Вежоподібний: Лампа великая фи(р)циковано(и) роботы з' кра(н)це(м) ве(р)хни(м) вежы(ч)коваты(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 10); на(д) тыми(ж) є(с)сами корѣна вежы(ч)коватая, з' трема ла(н)цѣхами (Там же).

ВЕЗАНЄ *див.* **ВЯЗАНЄ.**

ВЕЗАТИ *див.* **ВЯЗАТИ.**

ВЕЗВАНЄ, ВЕЗВАНЬЄ *с.* (*стп.* wezwanie)

1. Заклик, поклик: молимъса... о н̄шомъ пристра́стномъ доча́сномъ мешка́нью. О збавѣни, абыхмо по р̄ххломъ везва́нью. Были годни мѣстечка, хотай под' стопо́у но́ги твоѣи (Вільна, 1620 *Лям. К.* 14); заклик повернутися назад: В' сей днѣ блоуднаго сына везва́н'є празднѣмъ, котре́е Бж(с)твен'нѣйшій и ѡ(т)цѣве на́ши второ́е в' Тріо́ди спораділи, дла причіны таковѣи (Київ, 1627 *Тр.* 28);

заклик, заохочення, настанова до виконання чого-небудь: Котре́оу а оу́фно́стью оумощѣ́ный бѣдѣчи, и везва́ньемъ порѣшѣ́ный, и небеспече(н)ствѣ́омъ оупомнѣ́ный: ѡ(д)ѣханье тоѣ яко наспешнѣ́й пре(д) себе вза́лемъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13 зв.).

2. (*становище, місце в ієрархії, статус*) призначення, покликання: а иные чипове аг̄гльскіє со страхомъ и трепетомъ стали въ свое́мъ везваню, или чинѣ. крѣ́пко и неѡ(т)сто́пно, и инѣ́ сѣть, и вѣ́чно бѣдѣ́тъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.).

Пор. **ВЕЗВАТИ.**

ВЕЗВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* wezwać) 1. (кого) (*запросити, зазвати з певною метою*) покликати: везвала нас до себе кнагини... Илиная Ѡстрозскаа... на тѣю справѣ (Острог, 1546 *AS IV*, 501); п̄ни ма(т)феєвая... просила п̄па федора абы... погребѣ телу брата своего вчинилъ обычаемъ хре(ст)яньскимъ ве(з)ва(в)ши на то приятеле(и) свои(х) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); упро(с)и(в)ши и везва(в)ши мене мою жону и брата моего в до(м) сво(и)... на у(ч)ту и кгда бы(л) вѣчо(р) па(н) ба(р)то(ш)... спосо(б)и(в)ши(с)я с пано(м) яно(м)... мене само(г) и брата мое(г) молод(д)шо(г)... // по(з)бивали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 74-76); в(с)поко(и)са б̄га на помо(ч) везвавши (к. XVI ст.

Розм. 46); отець Иоанъ... при тойже протестации очевисто передо мною на вряде ставил возного ене-рала... Петра Котелницкого, врядовне везваного (Житомир, 1618 *Арх/ОЗР* 1/VI, 457); цесарь Турецкій, о высокости науки его увѣдомленный, везваного до себе просиль, абы ему вѣры христіанской символонъ выкладомъ объяснилъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 471); Шафаро(в) ѡбрали дво(х)... до ка(с)си це(р)ковной... с прыданя(м) братіи моло(д)шы(х), которы(х) ко(л)векъ ве(з)вѣтъ собѣ та(к) до ѡ(д)-бираня и личиня су(м) це(р)ковны(х) маю(т) и(м) быти завше пово(л)ни и по(с)лѣдшні (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63).

2. (кого) (*виконувати військову повинність*) призвати: А некоторых до войска нашего везвати есмо велели (Вільна, 1557 *AS VI*, 22).

3. (кого) (*обрати для виконання певного духовного обов'язку*) назначити, закликати: Также, абы... вери своеѣ, до которое ихъ Богъ везвалъ,... николи не ѡпѣскали (1577 *AS VI*, 74); ты(м) зна́ко(м) показуе́т'са цр(с)каа за́чностъ, котре́аа ты(м) ѡсѣ́бомъ ба(р)зо пристои(т), котре́ые везва́ныє сѣтъ до(ча́сти) г(с)дней (Львів, 1645 *О тайн.* 129);

заклікати: ѡсобли́ве є́днакъ якѡ по оупа́дкѣ ч̄лка з' самѣи добрѣти своѣи на́продъ пре(з) Пр(о)р-ки и за́ко(н) п̄саныи потѣ́мъ самъ пре(з) себе з'сту-пи(в)ши на ни(з)ко́сть зѣ́мнѣю, народивши(с)я ч̄лкомъ правд̄ивым, с' пребл̄гсловѣ́н'нои Б̄ци, Д̄вы М̄рӣи, про́повѣ(д)ю ѡного везва́ти, Крѣ́вию прѣ́сто́ю ѡд-кѣ́пити, и Вознесѣ́ніемъ своимъ, на н̄бса запрова́дити (Київ, 1631 *Тр. П.* 3 нenum.).

ВЕЗГЛОВЬЄ *с.* (*стп.* wezglowie) узголів'я, подушка: Вѣзгла́віє: Вѣзгла́вница, везголівье, albo по́дѣшка (1627 *ЛБ* 19).

ВЕЗДЕ, ВЕЗДѢ, ВЕСДЕ, ВЕСЪДЕ, ВЪЗДѢ *присл.* Скрізь, всюди: вездѣ чюдеса чинилъ (1489 *Чет.* 106 зв.): Те(ж) мѣщано(м) бы Єго ле(в)ковъ-ски(м) во(л)но торгова(ти) вѣздѣ по великомѣ к̄нзѣствѣ лито(в)скомѣ со всакою кѣплею (Межи-річчя, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 50); везде по в̄сеи нашей земли, що колико тот сватыи монастырь имае́тъ... //... оуси да слѣ́хают вышереченого мо-насти́ра и з данею и с̄ь оусим приходѣм (Сучава, 1503 *BD* 210); у великомѣ князствѣ везде мостов-

ничое на людехъ берутъ отъ секеры по грошу (Краків, 1524 *АЛРГ* 198); помосты не ве(з)де и то неровны: иньде высоки и(н)де ни(з)ки (1552 *ОВин.З.* 129); Б̄гомолцомъ н̄шымъ св̄щенникомъ вс̄хъ пов̄тѣ лвовского, и везде въ вс̄хъ пов̄тѣхъ в епископии... лвовско(и) (Львів, 1587 *ЛСБ* 84); На которое постановеніе безстудне и безчестне блюзните на станъ патриарышески(и) весѣде и на все постановеніе его весѣде и на каждомъ мѣсци и на судѣхъ якъ са показало пред нами в н̄шнемъ соборѣ нашѣмъ бересте(и)скомъ презъ св̄доцтво в̄рядъ вашего лвовского (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); и ап(с)тлѣ паве(л)... в̄бѣга(л) для сего, абы имя божіе ся ве(з)де славило (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); надъ // котором то моремъ Х̄с̄ избавитель оуставичне стоитъ и ве(с)де видитъ тьи sprawy и омыльности св̄та того соуетнаго (XVI ст. *УЕ Триг.* 96-97); Тѣтъ здѣм̄йсѣ Парнассе з̄ Рѣдопомъ высѣкимъ: бо вѣзде полнѣ П̄сн̄й по(д) н̄бомъ ширѣкимъ (Київ, 1632 *Еах.* 302); Сей Птоломей... //... казаль ихъ мордовать и забивать вездѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 471-471 зв.).

ВЕЗДЕСЫЙ *прикм.* Всюдисущий: Вездесый якѣ Б̄гъ нашъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв.); чѣдномѣ й страшномѣ Б̄гъ свѣомѣ, и непостижимомѣ Величествѣ твѣомѣ. Ты вездесый Величествомъ Иисности свои, И неограниченнои державы твои (Там же, 68 зв.).

ВЕЗДРѢТИ *див.* **ВЕЗРѢТИ.**

ВЕЗДХНЕНЬЕ *с.* (*смн.* westchnienie) зітханія: Златоустый... оучитъ... кѣпѣючи ты(м) цр(с)тво Нб(с)ное: кѣторѣе з̄авжды и дѣсы(т) т̄ане естъ продѣжны(м). Вдовѣ за вди(н) малый п̄на(з), се(л)чюковѣ за кѣбокъ вѣды, ве(з)дхнѣн̄е збѣйци (Вільна, 1627 *Дух.* б. 7).

ВЕЗДѢ *див.* **ВЪЕЗДѢ.**

ВЕЗЕНЕ *див.* **ВЯЗЕНЕ.**

ВЕЗЕНЬ *див.* **ВЯЗАНЬ.**

ВЕЗЕНЬ *див.* **ВЯЗЕНЬ.**

ВЕЗЕНЬЕ *див.* **ВЯЗЕНЕ.**

ВЕЗОВИЦА *ж.* Міра місткості(?): с тыхъ же селъ дву(х)... //... дани медовои повинѣни давати в рокъ веде(р) медѣ сто... а въ п̄дсте гинѣтъ дани медовои ве(д)ро и везовица медѣ а пови(н)но(ст) ро-

боты и(х) во(д)ле давного звичаю (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 20-21).

ВЕЗРЕНЕ, ВЕЗРЕНЬЕ, ВЕЗРЕНА, ВЕЙЗРЕНЕ *с.* (*смн.* wejrzzenie) 1. Погляд: Єдинъ Б̄гъ предѣвѣчный, надъ вс̄ми Цр(с)твоуочій: И єдинъ Василій,... Б̄гомъ поволаный: Око великое, зебранѣа церковного: Аг̄гльское везрѣна, Оца любовного (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); И той пр̄аз(д)никъ обходѣ з̄ триѣфомъ дх̄овнымъ Прїймѣючи вейзре(н)емъ кѣж(д)ого любовнымъ (Київ, 1630 *Имн.* 5).

2. Вигляд: Любаасъ ты намъ на везрѣнѣе, ѡ сивѣзно, Пѣлнаа боудучи вшел̄аки(х) цнѣтъ стари(з)но (Львів, 1616 *Бер. В.* 74); И бы(л) Іосифъ краснаго облича, и вда(ч)ный на вейзрѣнѣу б̄рзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173); имъ бовѣм в тыхъ видимы(х) речахъ бо(л)шаа на(д) вси люди кондїція бывае(т) тымъ зацнѣйшею и пожаданшею з самого вейзрена здае(т)ся быти (Вільна, 1627 *Дух.* б. 53).

ВЕЗРѢТИ, ВЕЗДРѢТИ *дієсл. док.* (*смн.* wejrzeć) (в що) поглянути, подивитися, заглянути (у що, на що): Прошоу теды та абысь в лїстъ ѡный твоѣ... статѣчне вѣзрѣл̄ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 11); кды тѣжъ везры(м) в̄ инѣшнее єв(г)лїе, зараз подѣбнѣю гисторїю знайдѣю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179); абовѣ(м) якъ тѣе sprawy в кѣторые ты са(м) п̄ильне везришъ и оусмѣтришъ, великѣю прїмоую(т) поправѣ (Острог, 1614 *Тест.* 160); пише(м) до васъ яко до сыновъ на(м) послѣдшы(х) и ревните(и) стѣго православия абысте... в то ве(з)рѣли жебы до таковы(х) шкара(д) sprawy це(р)ковные не приходили (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); до ти(х) теды реестровъ... депутовали триє(х) братовъ, абы в оныє ве(з)дрѣли, зважыли и пораховали (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 42 зв.).

ВЕЗТИ *дієсл. недок.* (кого, що) (*переміщати* *якимсь транспортним засобом по суші або по воді*) везти: Ян нехай их в бечки солит, бо маєт тѣю зверинѣ зимою некоторым паном здѣ везти (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); Гости кѣторыє везѣтъ соль чере(з) володїме(р) дають з воза старос(тє) штѣ большое соли головажень двесте (1552 *ОВол.З.* 199); Хто збожѣе якѣе жъ кольвекъ мимо везе(т) штѣ воза по в̄гроши (1552 *ОЖЗ* 121 зв.); Коли бы хто въ свое(и) пуци заста(л) чїего чл̄в̄ка рубаю(чи) або везучи

дерево и пограбилъ, тогда то(т) грабежъ не по-
вине(н) навазывати ни(ж)ли має(т) того члѣвѣка до
пна вести гдѣ пограби(л) (1566 ВЛС 87); сама не
ведала есми, гдѣ мя везти казал (Володимир, 1567
АрхЮЗР 8/III, 137); коли два тѣ(р)чинове перево(з)-
ницы на мори чо(р)номъ везли ми вночи..., по-
(р)вавши третее весло... припѣдило(м) и(х), же мене
к берегѣ... //... привезти мѣсели (1582 Кр. Стр. 6-
6 зв.); пытал є(м) его: "Чые ты сено везешъ, албо
хто тоби да(л)?" (Житомир, 1581 АЖМУ 47); vehia-
ге, возити, везти (1642 ЛС 408); Заразъ по то(и)
во(и)нѣ гла(д) бы(л) ве(л)кѣй оу Рѣси..., аж ис Тѣ-
ро(к) ве(з)ли просо и пшеницѣ (Кумята, 1648 Пацьк.
I, 157).

Див. ще ВОЗИТИ.

ВЕЗТИСЯ, ВЮЗТИСА дієсл. недок. (*перемі-
щатися якимсь транспортом по суші або по воді*)
везтися: Такъ чинилъ Сесотрисъ Крѣль Єгипетскій,
кдѣ звытѣжилъ // чотырехъ крѣловъ запрягъ
ихъ до воза... и... вюзлъ са ними, яко кѣни (поч.
XVII ст. Пчела 51 зв.-52); paũigo, плаваю, везуся
(1642 ЛС 278).

ВЕЙ част. (*модально-спонукальна, уживається
з метою звернути чиюсь увагу на що-небудь*) гей: А
вей ве(и) запали шгонъ ты насъ хочешъ такъ лени-
вы(х) люде(и) дчинити яко самъ естєсь высѣшъ ко-
шѣлю мою бымъ всталъ (к. XVI ст. Розм. 46 зв.);
Васнь: Храпъ, мѣньє, Спѣтъ, бѣчъ, вей, немѣлъ,
нѣгли, нѣчто (1627 ЛБ 13).

ВЕЙЗРЕНЄ див. ВЕЗРЕНЄ.

ВЕЙСТЄ с. (*стп. wejście*) Те саме, що вестіє у
I знач.: Если не роздавати маєтності своѣѣ, вели-
кою перешкѣдою Єсть до вейста в' цр(с)тво Бжее
(Київ, 1637 УЄ Кал. 481).

ВЕКЕРА ж. (*стп. wiekiera*) (*різновид зброї — па-
лиця з кулястим потовщенням, у яке могли вби-
ватися і цвяхи*) булава: вы... Ивана бо(н)чє(н)ка ...
пострелили... дрѣго(г) ивана векерами збили (Він-
ниця, 1634 ЛПБ 5, II 4060, 72 зв.); вы... зобра(в)-
ши(с) кѣпою немалою... з оружье(м) во(и)не налє-
жачимъ з мушкетами рѣшницами лѣками векерами
шаблями... Поменєны(х) Поводовъ... збили (Там
же).

ВЕКО див. ВѢКО.

ВЕКУИСТЄ див. ВѢКУИСТѢ.

ВЕКУИСТЫЙ див. ВѢКУИСТЫЙ.

ВЕКЪ див. ВѢКЪ.

ВЕЛБЕНЄ, ВЕЛБЕНЬЄ с. (*стп. wielbienie*)

Прославленнѣ, звеличуваннѣ: ѣного Бѣ не знаємъ,
анѣ хвалимо богѣвъ чѣжи(х), анѣ в' велбѣню
Стѣхъ... замѣренѣи граніци перескаждємо, але
мѣрѣ в' тѣмъ захѣвдємо (Київ, бл. 1619 О обр. 92-
93); Величѣніє: Велбѣньє, хлѣба (1627 ЛБ 14).

Пор. ВЕЛБИТИ.

ВЕЛБИТИ дієсл. недок. (*стп. wielbić*) (кого, що)
славити, прославляти, величати, возвеличувати: Тамъ
же, при погребѣ тѣла... //... было фалєно и велбе-
но имя Бога моего (Луцьк, 1570 АрхЮЗР 1/I, 22-
23); Бѣдємо та прѣ(д) всѣми велбити ѣстинный нашъ
пастѣрѣ (Львів, 1591 Просф. 67); Такъ же, ижъ
зарѣвно и спѣльнє з Ѡ(т)цємъ и Снѣмъ покланѣти-
са ємѣ и чтѣти, и спѣльнє славити и велбити єго
потреба (Київ, бл. 1619 Аз.В. 102); Величѣю:
Ве(л)мѣжнє хвалю, велбю (1627 ЛБ 14); Я гѣдєнъ
бы пацѣки землѣ ѣтворѣла, Мене ѣбѣажѣнного
грѣхѣми прикрѣла... Зѣщо та не прѣстѣнѣ на вѣки
велбѣти, Тѣбѣ прѣстѣйнѣю чѣстѣ мѣлє приносѣти
(Львів, 1631 Волк. 6); Бгѣ даетъ намъ добрыѣ да-
рѣнки и вшелѣкими промыслными насъ ѣпатрѣдѣтъ,
абысѣмѣ... Има єгѣ... слѣвили и велбѣили (Київ,
1637 УЄ Кал. 114).

ВЕЛБЛЮДНИКЪ ч. Погонич верблѣудѣв: са-
melarius, ве(л)блѣудни(к) (1642 ЛС 110); Велблѣуд-
никъ. Camelarius (1650 ЛК 432).

ВЕЛБЛЮДОРОСЛЪ ч. Різновид рослини-кє-
рофѣта, якою здебѣльшого живлѣться верблѣуди:
nabis, ве(л)блѣудоро(с)л(ъ) (1642 ЛС 277).

**ВЕЛБЛЮДОВЫЙ¹, ВЕЛБЛЮДОВЪ, ВЕЛ-
БУДОВЫЙ, ВЕЛБЛЮДОВЪ, ВЕЛБЛЮДО-
ВЫЙ** прикм. Верблѣужий, верблѣудячий: волосы на
голове ка(к) вельблѣудовы(и) (1489 Чет. 104); са(м)
пакъ ѣѣанѣнь, имѣлъ одѣна свое ѣ(т) влѣсоувъ вел-
блѣудовы(х) (1556-1561 ПЄ 26); И бѣль ѣѣанѣнь одѣ-
анѣ вѣлѣсамѣ вѣлѣбѣудѣвымѣ (Там же, 129 зв.);
Іѣѣ(н)... ходи(л) вѣ одѣѣаню с шѣрсти ве(л)блѣудо-
вои (Львів, поч. XVII ст. Крон. 33).

*Див. ще ВЕЛБЛЮЖИЙ, ВЕЛБУЖИЙ, ВРѢБ-
ЛЮДОВЫЙ.*

ВЕЛБЛЮДОВЫЙ² *прикм.* Який стосується товстого корабельного каната: якъ... игблѣное оушко не змѣщаѣтъ ве(л)блѣода, дла великоѣ своеѣ тѣсно-ты, и дла грѣбоѣ великоѣсти велѣблѣодовы: такъ и дорѣга ведѣчаа вѣ живѣтъ не змѣщаѣтъ богатоѣ дла тѣсноты своеѣ, а дла грѣбѣости великоѣ богатоѣго (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 480).

ВЕЛБЛЮДЬ¹, ВЕЛБУДЪ, ВЕЛЪБЛЮДЪ, ВЕЛЪБУДЪ ч. Верблюдо, *діал.* велблюд: вельб-лю(д). исцеленный стѣмъ // козмою (1489 *Чет.* 68-68 зв.); вѣжеве слѣпни. комары процѣжаѣте а велѣбоуда пожираѣте (1556-1661 ПЄ 99); сами... на насъ... всю вину ск[ладае]те,... а себе самыхъ и поступковъ вашихъ не бачите, "комара цедите, а вельблюда полыкаѣте"! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1121); южъ дѣсы(т)... велбѣды твои пѣли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 185 зв.); ѡ(н) ма(л) зѣтиса(ч) ѡвѣць гѣ тѣсачи ве(л)блѣодовъ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 203); И вса сѣа на потребѣ члѣвкѣ стѣвори(л), и ѡ(т) ты(х) звѣрѡ(в) едины на покарѣмъ яко ѣленѣ, яко сарѣны... А дрѣги(х) же на роботѣ, яко волѣве, велѣблѣоды, ѡслы, кѣнѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.); ѡвцы, ѡлбо велблѣоды, нападши на травѣ лакоме и хтѣве жрѣтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 296); Велбѣдъ роздѣмѣти маѣмѡ, ѡлбо звѣра, котѣрого зовемѡ Велблѣодомъ, ѡлбо рѣчей Лѣнѣ, на котѣрой зѣ корабла кѣтвы вѣ мѣре спѣсканы быва-ютъ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 708); camelus, ве(л)блѣо(д) (1642 *ЛС* 110); Вѣжди слѣпнѣ ѡцѣжаѣющѣи комара, велблѣда же пожираѣющѣи (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945); слѣдга... присѣглъ ѣмѣ на тѣю мѣвѣ и взѣлъ .ї. велблѣодовъ зѣ стада (серед. XVII ст. *Хрон.* 37);

одногорбий верблюд, дромадер: Множество филозофовъ поганскихъ, и Крѣловъ при нѣхъ Мадѣамскихъ, // акѡ великихъ Велѣблѣодовъ дроме-даровъ. А к томѣ знаменитыхъ Г(с)подарѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 48-48 зв.); Велблѣодъ, Camelus. Dromas, dis (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВЕРБЛЮДЪ.**

ВЕЛБЛЮДЬ², ВЕЛБУДЪ, ВЕЛЪБУДЪ ч. Товстий корабельний канат: лацѣгѣ(и)ше єсть вѣйс-тинѣноу велбоудѡу оужищѡу дебелѡму скрѣзѣ иглѣный оуши пройтѣ нѣжли бѣгѡмоу в цр(с)тѡвѣ бѣѣ вѣнитѣ (1556-1561 ПЄ 301 зв.); снаднѣй // єсть

велбуду оужѣщу дебелѡму скрозѣ оухо игленѡе проитѣ нѣжлѣ бѣгѡмоу до цртѡва бѣжѣя вѣнѣитѣ (Во-лодимир, 1571 УЄ *Вол.* 63-64); Велбѣдъ роздѣмѣти маѣмѡ, ѡлбо звѣра, котѣрого зовемѡ Велблѣодомъ, ѡлбо рѣчей Лѣнѣ, на котѣрой зѣ корабла кѣтвы вѣ мѣре спѣсканы бываѣютъ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 708); medipont(us), ве(л)будъ, уже (1642 *ЛС* 265); Велблѣодъ. Rudens. Funis (1650 *ЛК* 432).

ВЕЛБЛЮЖИЙ, ВЕЛБЛЮЖІЙ, ВЕЛБУ-ЖИЙ, ВЕЛБЮЖИЙ *прикм.* Те саме, що велб-людовый¹: И бы(л) Іѡа(н) ѡблече(н) влѣсы ве(л)-блѣожими (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 220); ѡтѡча патѡлѣтнѣе в поуци живѣ(т) приѡдѣтѣый(!) в скоурѣ ве(л)блѣожѣю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 255 зв.); Жи-ве(т) тѣды в поуци, аѣ приѡдѣтѣый в ве(л)боужѣю скѣрѣ (Там же); Ано прѣстало бы нѣмъ... наслѣ-довѣти... и ѡного прѣслѣвного стѣрца Сисѣа // Ко-тѣрый идѣчѣи вѣ пѣстѣни, нашѣлѣ кѣсти ве(л)блѣо-жѣи (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175-176); ѡдѣна бѡ єго вѣлѡсѣница, з волосѡ(в) велѣблѣожѣи(х) (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ N 29515, 429); camelinus, ве(л)б-люжѣи(и) (1642 *ЛС* 110); Велблѣужѣи. Camelinus (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВЕЛБЛЮДОВЫЙ, ВРѢБЛЮДОВЫЙ. ВЕЛБУДОВЫЙ** *див.* **ВЕЛБЛЮДОВЫЙ¹.**

ВЕЛБУДЪ¹ *див.* **ВЕЛБЛЮДЪ¹.**

ВЕЛБУДЪ² *див.* **ВЕЛБЛЮДЪ².**

ВЕЛЕ¹ *присл. (стп. wiele)* 1. Багато: А хотя пе-вень єстемъ, же декрета, яко неслѣшнен и неправ-нен, зѣ розсудку справедливѡго будутъ скасовани, єднакъ же на пильности и достатку вѣ каждой справѣ веле належитъ (Новгородок, 1594 *АрхѣЮЗР* 1/1, 452); веле ихъ та(м) было (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); що са тинѣ(т) (!) инѣшы(х) докѣмѣ(н)то(в), лѣстовѣны(х), котѡры(х) єсть ба(р)зо веле доводу та(к) бли(з)кѡсти яко и налѣ(ж)ности... ту(т) на томъ тѣ(р)минѣ ѡказѡвати намнѣ(и) не трѣба (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26 зв.); ту(т) збѣгаѡ(т) три кгрѣ(н)ты або чѡтыри яко сѣ веле збѣгаѡ(т) до пѣти кгрѣ(н)то(в) (Новий Острѣв, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); В комѣпарациѣ(и) пленипотѣнѣта запи-сано єсчѣ дня вчѡра(и)шого прѡтѣстѣции (и) такъ веле занѡшено (Київ, 1643 *ДМВН* 246); веле, multum (Уж. 1645, 80 зв.).

ВЕЛЕ² *займ. (питальний)* скільки: А: добрый ножъ естъ за велесь ѿного кѣпиль? (к. XVI ст. *Розм.* 18 зв.); веле ту миль є(ст)? // до близкого села полт্রেги мили и трошкѣ венце(и) (Там же, 36 зв.-37).

якъ (яко) веле — (у *запитаннях*) скільки: якъ веле вина выпито? (к. XVI ст. *Розм.* 24); Якъ веле шацѣшъ тѣю частъ Шацѣю за пя(т) злотѣхъ (Там же, 27); якъ вѣле // даси (Там же, 27-27 зв.); яко веле ѿгъ протѣ(с)танъса (!) взято (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 92 зв.).

ВЕЛЕ³, **ВЕЛЕЙ** *числ. (неозначено-кількісний) (стп. wiele, род. wielu, wiela)* багато: крал ѿгръски и чъски, видаючи, яко много и веле зло могло бы сѣ стати...//... послалъ его мл(с)тъ кѣ ѿстановленію тои то валки послы... свои (Кам'янець, 1510 *ДВ* 454-455); Здорова, щаста и розмножена доброго... Вашей Милости, того верне зычимъ на веле лат фортѣнных не мнѣй, яко сами собѣ (Звенигород, 1546 *АС IV*, 499); А то са дѣало пре(д) ѿса(д)цу панѣ(м) гри(ц)ко(м) ѿ(д)ре(х)вьскы(м)... и пре(д) веле ины(х) добры(х) людѣи вѣри го(д)ны(х) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 3); такъ веле потравъ є(ст) ижъ любо два(д)цатемъ пе(р)сона(м) досы(т) єс(т) (к. XVI ст. *Розм.* 19); ховаючи тѣло до зе(м)лѣ при зобра(н)ю... веле(и) люде(и) то(т) же во(з)ныи... ѿ(б)вола(н)є ѣчипи(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 10 зв.); он ѿгъ его милости пана Воронича утеклъ, пошкодивши барзо веле речей (Луцьк, 1622 *АрхІОЗР* 8/III, 578); ран веле битых кривавых по члонках тела их позадавали (1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 531); ѿгъ мала до веля *див. МАЛЫЙ*.

Див. ще ВЕЛЮ.

ВЕЛЕБНОСТЬ *ж. (стп. wielobność, стч. velebnost) (у сполуч. з присвійними займенниками ваш, твой — титул осіб духовного сану)* превелебність, величність, преосвященство, достойність: то и в' никейско(м) собѣрѣ потвержено, шго латве знайде твоя велебность (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); далисмы листъ нашъ до велебности вашои, презъ который охотне жадаю велебности вашои зложилисми (поч. XVII ст. *КЛ* 88); Прощѣ Гѣ̄Ба̄, абы о(н) длѣа розмноженна хвалы є(г) стѣи и на ѿгѣхъ на(с)

зычлівы(х) слѣ(г) В(ш) Велебнос(т) при добром здоровію... ховати рѣчи(л) (Київ, 1623 *МКСВ* 79); С котѣрыми и твоя Велебность нашъ Пѣне, Яко нашъ Вож' и Пѣстырь... Начни ново пѣти Нѣвого днѣ(с) звитѣжцѣ пѣсными выносити (Київ, 1630 *Имол.* 5); тую книже(ч)ку мою... ры(т)момъ ѿписа(в)шы по(д) протѣ(к)цію велебно(с)ти вашей пѣна моего мило(с)тиво(г) ѿфѣрова(л) (1636 *Лям. о приг.* 2); тоє су(м)мы... поводово(и) стороне велебно(ст) твоя не ѿ(д)дале(с) (Луцьк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7 зв.).

ВЕЛЕБНЫЙ, ВЕЛЕБНЫ, ВЕЛЕБЪНЫЙ, ВЕЛІБНЫЙ *прикм. (стп. wielebnу, стч. velebnу)*

1. (*шанобливий епітет*) преподобный, достойный: А при том бѣдѣчим велебным и велможным: князю Войтехѣ бискѣпѣ Виленскомѣ, князю Мартинѣ, бискѣпѣ Жомойтскомѣ (Вільна, 1507 *АС III*, 43); велебный отецъ Іона Деспотовичъ... // оповѣдалъ и доброволнѣ... визналъ, ижъ скимница... Полагъя Брусиловская, заставила имѣнье Брусиловъ, ... бывшему архимандриту Печерскому (Київ, 1573 *АІОЗР I*, 194-195); велебны отецъ кирилъ терлецъки... немалым коштомъ... з добръ црковных мост новозбѣдовал через всю рекѣ стырѣ и черезъ все болото около тоєе реки облеглоє направу учинил (Рожища, 1594 *Свенц.* 75); Сталъсе розѣмъ... з одное стороны межи велебны(м) ѿ(т)це(м) гедионо(м) болобано(м)... а з дрѣгое межи бра(т)ство(м) мешчѣны льво(в)скими (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); Пѣстыру добрый, Цркви Хвои потрібный. Весполь з Велебнымъ Презвитерствомъ Мѣста Львова, Котрыхъ рада к збѣдованію зѣвше гѣтѣва (Львів, 1616 *Бер. В.* 66); Велебнымъ гдѣно(м) ѿ(т)це(м) и блѣгочестивы(м)... пѣно(м) братѣя(м) кр(с)тоно(с)ного бра(т)ства // лѣцкаго (Городок, 1640 *ПВКРДА I-1*, 149-150); Ты зась, Велѣбный и Ѡщенний Читѣлѣникѣ, набывши тѣєѣ Дѣомъ стѣмъ споражѣноѣ... Книги, подѣайса в' ней... день и нѣчь (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5); Богданъ Хме(л)ни(ц)кий... ѿзнайменуемъ: иж велебный ѿ(т)цѣ Ігуме(н) з братією своєю уска(р)жилъсе (Київ, 1649 *ЦНБ ДА* 594, 1);

(*про титул*) почесный: то(г)да ѿнѣи гѣрдыи тѣдлы погінѣт' // вѣчне мѣлѣстывѣи, яснє велмѣжныи, велебныи, вѣлце оучѣныи, тѣлко сѣй нѣвый

титдль, навѣки зостане проклатимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.-154); велебный в бозе (в богу), в бозѣ велебный — (у складі шанобливого титулу осіб, переважно духовного сану) преподобний, праведний: Въ Бозѣ велебный и достойный во святительствѣ господарю нашѣ, мнѣ милостиве ласковый! (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); Прешвеще(н)нымъ и в бозе велебнымъ архиепископомъ и епископомъ честны(м)... и всемъ причѣтъ це(р)ковномъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Пере(д) сѣдъ... трибуна(л)ски(и)... любельски(и)... ся приточила справа... межи... Панею Теренъциею жабокрицького... А поводовою стороною // А велебнымъ в богѣ... ксенъдзомъ... яномъ древинъски(м) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 118-118 зв.); па(н) пѣтръ Сѣлими(р)ски(и)... призна(л) ли(ст)... велебному в бозе ѡ(т)цѣ Стефанови мако(в)скомъ (Житомир, 1650 *ПИ* № 43).

2. (важливий за своєю значимістю) великий: року тепе(р) идучого, ... проводи(в)ши свято веле(б)ное из ме(р)твы(х) встаня сына бжого, вели(к)день, поехала(м), де(и), была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); А што се дотычетъ календара и Пасхи, то естъ свята велебного Великодennenного, если по старому, албо по новому календару светити, — ино то не естъ артыкуль вѣры (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 139).

3. (не запламований) чистий, безгрішний: рачи(л) встати оу велебномъ тѣлѣ бж(с)тва своего сто́го, и выстѣпи(л) не иначѣй є(д)но яко промѣ(н) слнчный (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 42 зв.).

4. Відомий, славний: Тепе(р)... //... во(л)но(ст) по блг(д)тію сѣщѣ оукорѣете, веле(б)ное йма сїонское, обе(з)чещѣете (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225-226).

Пор. ВЕЛЕБНѢЙШІЙ.

ВЕЛЕБНѢЙШІЙ прикм. в. ст. (шанобливий *epítet*) преподобніший, достойніший: В ѡсобѣ твоѣй свѣтлой, ѡ(т)че Велебнѣйшій, Вигаю Крѡла, виждѣ Тридмѣ презацнѣйшій (Київ, 1632 *Евх.* 294); Але недопѣстїлесь, ѡ(т)че велебнѣйшій Абы крѣсо(м) праць долги(х) бы(л) сто́лпъ ѡгъ дангѣ(и)шій (Там же, 298).

Пор. ВЕЛЕБНЫЙ.

ВЕЛЕГЛАВЪННЫЙ прикм. (цсл. велеглавъ) ба-

гатоголовый: А то зась чи не подобно смехови — змышляете сами неякогось смока велеглавъного и намъ его приписуете? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1091).

ВЕЛЕГЛАСНО присл. (цсл. велегласно) дуже голосно: двѣа велегласно почала говорити (1489 *Чет.* 273 зв.);

величаво: И пре(д) всѣми нарѡди правдѣвое егѡ вѣскр(с)ніе велегласно сла́вачи поѣмъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 83).

ВЕЛЕЗАЦНЫЙ прикм. (шанобливий *epítet*) вельми благородний, вельми шляхетний: па(н) во(л)ски(и) коморникъ короля... при бы(т)ности... кнѣзя воеводы киевского и при веле зацны(х) люде(х) ѡчевисто ѡ(т)давалъ листь короля (1572 *ЖКК* I, 44); А пото(м)... ту(т) же передъ вшею мл(ст)ю суду и пере(д) велезацными паны... па(н) су(д)я... торгнулъ ся... на мене, по(д)судка земско(г)[о]... словы образливими (Житомир, 1584 *АЖМУ* 71).

Див. ще ВЕЛПЕЗАЦНЫЙ.

ВЕЛЕЗУБЪННЫЙ прикм. Багатозубий, перен. зажерливий: Тако(ж)де маю на себе и на сїю епи(с)копѣю лва велезѣбънаго которы(и) завше и(з)вѣщавае(т) ѡ (м)нѣ где бы(х) иха(л) хотящи мя ѡбити теле(с)не, а ѡбивши хоще(т) яко ле(в) по(з)реши сїю еп(с)кпию (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217).

ВЕЛЕЙ див. ВЕЛЕ².

ВЕЛЕКРОТЬ, ВЕЛЕКРОТЬ, ВЕЛИКРОТЬ присл. (стп. wielkroć) багаторазово, багато разів: Помни са добре милостивый кнаже, жемъ великротъ до Вашей Милости... писалом (Белз, 1552 *AS* VI, 128); Велекротъ quoties (Уж. 1643, 49 зв.); на пляцъ для стѣтя, такъ велекротъ вывоженный, ... а потомъ в кайданѡхъ аж до табору Хмельницкого запроважоный зосѣталъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 403).

Див. ще МНОГОКРОТЬ.

ВЕЛЕЛѢПІЕ с. (цсл. велелѣпие) величність: тоєю то ласкою и наврѣтаѣтъ до того абы покїноути спрѡсно(ст) грѣхѡвнѣю до мѣста сїхе(м) яко в сто́лицю бралася, и та(м) его хвалѣ, че(ст), и велелѣпїе вѣспѣвала (поч. XVII ст. *Проп. р.* 180 зв.).

ВЕЛЕМОВНОСТЬ ж. Багатослів'я, марнослів'я, базікання, словоблудство: Боячиса Іовѣ, абы

во ономъ товариствѣ и при столѣ велемовно(ст)ю,
и збытнею волностыю бгѣ не згрѣшили,... посы-
лалъ до ни(х) оупоминаючи ихъ, абы са пристойне
заховали (серед. XVII ст. *Хрон.* 54 зв.).

Див. ще ВЕЛЕМОВСТВО.

ВЕЛЕМОВНЫЙ *прикм.* Велемовний, промовистий, показовий: Члѣкъ... готѣвый на лако(м)ство ненасычѣный на сребрелѣубство быстроумный на несѣтость, велемѣвная спрѣсность (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

ВЕЛЕМОВСТВО, ВЕЛОМОВСТВО с. Те саме, що велсмовность: А до то́го абы(с) позна(л) и ты и йныи в' мо́вѣ и оучи́нкѣ сло́во(м) и скѣтко(м), жебы... на(д)то ненави́дить и бры́диться вса́кими герети́цкими велемо́вствы, и о́статними Латы́нскими ново́тпинами и // ма́рными сло́вы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 187-188);

плітки: Бладеніє: велемовство, плюгавое мовле-
(н)є, щебетливо(ст) (1627 *ЛБ* 11); Многояденіє,
роскошное яденіє, пь́ан'ство, розпаленіє навшете-
чен'ство, про́ж'наа радость, велемов'ство, жарты,
нечы́стость коли котóрый е́сть а́л'бо пье(т) а́жъ до
скине(н)а (Львів, 1645 *О тайн.* 56).

ВЕЛЕМОВЦА ч. Ба́зіка, пу́стомеля: Гды те́жъ на́д'то се́й чти́ го́дны(и) ои́ѣ сло́вомъ ла́ски до себе прихо́д'чихъ го́йне насыча́лъ,... злослі́выи нѣко-торыи лю́де велемо́вцею его и лга́ремъ зва́ти по-ча́ли (Київ, 1627 *Тр.* 557).

ВЕЛЕМОЖНЫЙ *прикм.* Те саме, що вельможный: Его Милость братъ наш ѓзревши на... вѣрнѹю и николи не ѡмешкавѹю слѣдѹю и справедливѹю... порадо велеможного княжати... дал... емѹ имѣне на има Головин (Краків, 1507 AS III, 39); мы пото(м) долго и много сѣ розмовлѣючи з велеможными... папы... и ѓдилали есми згодѹ и покѹи и ми(р) вѣчпни (Каменець, 1510 Cost.DB 455); Велеможной паней, госпожи паней ласкавой... подскарбиной земской, паней Федѣ (Луцьк, 1542 AS IV, 323); На рочкахъ судовыхъ кгородскихъ Вѣлицихъ...//... ся приточыла справа за позвоомъ межи велеможнымъ... кашталяномъ Галицкимъ... а ясне вельможнымъ... княжатеи Янушомъ Острожскимъ (Вінниця, 1603 Арх/ОЗР 7/II, 385-386).

ВЕЛЕМУДРОВАТИ дієсл. недок. (о кого, що)

Багато роздумувати (про кого, що): не сѣдомъли
испытанъ бѣдѣши за житіе вѣка сего, такъ(ж) яко
// и оубогій что ѿ собѣ велемѣдрѣши (п. 1596 *Виш.*
Кн. 256 зв.-257).

ВЕЛЕМУДРОСТЬ ж. Премудрість, великорозумність, всезнайство: а надто отъ високоумнаго въ думѣ Оригена, который на початку жродла наукъ выступилъ, на-опослѣ на свою велемудрость уфаяючи, упалъ, блюзнірскіе мовы о Христѣ Збавителю нашемъ отригнулъ (1603 *Пут.* 55).

ВЕЛЕНИЄ див. ВЕЛѢНЬЄ.

ВЕЛЕНЬСЬ ч. (*смп.* welenc, welens "опанча", "сукно", *мад.* Velenc) різновид опанчі, якою військові прикривали зброю: меновите взято...// рыштѣнѣ до во(и)ны належачого то естъ... веленьсовъ шесть (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 104-105 зв.).

ВЕЛЕРЕЧИВНИЙ *прикм.* Неправдивий, фальшивий: Чловеча ж мудрость божієй протівна, телесна, бѣсовска и велеречивна, Святий єи Павел глупством называєт (к. XVI ст. *Укр. л.* 85).

Див. ще ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРЬЧИВЫЙ, ВЕЛЕРЬЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРЬЧНЫЙ.

ВЕЛЕРЕЧИВЫЙ *див.* **ВЕЛЕРЪЧИВЫЙ.**

ВЕЛЕРИБЪ *див.* ВЕЛИОРЫБЪ.

ВЕЛЕРИКИЙ *прикм.* Багатослівний, галасливий, гамірливий: А и(ж) теперѣшны(и) ча(с) є(ст) велерикою забавою (Острог, 1633 *ЛСБ* 457).

**Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРЪРИВЫЙ,
ВЕЛЕРЪЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРЪЧНЫЙ.**

ВЕЛЕРЬЧИВЕ *присл.* Багатослівно, пишномовно; фальшиво: И Молїтва мѡцною єсть збрѡєю тѣмъ, которѣ єѣ оуживаютъ, але хто велерѣчїве и хлюблїве молитъса, якъ фарисей трѣтитъ молїтвѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 63).

ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРЕЧИВЫЙ *прикм.*
Багатослівний, велемовний; неправдивий, фальшивий: *если бы(ст) мл(с)тыню хотѣ(л) дати не вострѣби пре(д) нею,... или не вымовлаи еи и(ж) є(ст) то оучини(л). и не боу(ди) яко фарісеи оно(и) що велерѣчивый (к. XVI ст. УС № 31, 16);* Епифаний... прославил бога за освобождение юноши от того мучительного ораторского велеречевого нечистого дьявольского духа (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161); во мѣсто хитроумных силлогизм и велеречивое рето-

рики тогда учат богоугодно — молебный Псалтырь (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); А если перестати от той хулной и бѣсом учителное велерѣчивое страсти не хочеш и покаяться не произволяеш, тогда юж декретом слова божия и правды его,... во имя православное нашей вѣры, тебѣ запрещаю (Там же, 224); Оплазівъ: Хитлѣный,... Преизлишний,... Бдѣсловный: Любо пытный,... то есть велерѣчивый, Цакавый, нѣтрѣтъ (1627 *ЛБ* 152); если язы(к) по(в)-стагаеть... не бѣде велерѣчивы(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 38 зв.).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.

ВЕЛЕРѢЧИЕ с. (цсл. велерѣчие) багатослівність, велемовність: Павел перестерегал,... дабы в поганские науки диалектики, силогизмы и вывороты препирательные и велерѣчия самохвалныя благовѣрным не впасти (1608-1609 *Виш. Зач.* 225).

ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ *прикм.* Багатослівний, велемовний, наклепницький: Прочтѣте пи(л)но в то(и) книзѣ сѣмненія своѣго и ви(д)те... не в свара(х) ли, препираніа(х), прехитреніа(х), пребореніа(х) прокѣрачки(х) и велерѣчниц(и)ки(х)... уве(с) вѣ(к) свой изнурили есте (1598 *Виш. Кн.* 279 зв.).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.

ВЕЛЕРѢЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що велерѣчивый: Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши грамматичку, и празнословницу велерѣчную, еже ест риторичку, тогда уже ся дмут, даскалами и мудрыми ся зовут (1599-1600 *Виш. Кн.* 154).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ.

ВЕЛЕСЛАВНЫЙ *прикм.* Преславный, славетный: велеславный вседѣ(р)житѣ(л) и истинный бгѣ, отворилъ двѣри мл(с)рдіа своѣго (Острог, 1598 *Отн.КО* 10).

ВЕЛЕТИ *див. ВЕЛѢТИ.*

ВЕЛЕТЬ ч. Велет, велетень, гігант: Исполнѣтъ: Гігантъ, велеть, ольбры(м), джѣй, а великій члѣкъ (1627 *ЛБ* 50); з воло(х) чу(т)но было ѿ яко(м)сь мужѣ и велетѣ, же... ѣ господара волоского на ба(н)кетѣ носи(л) ве(р)блюда на едно(и) рѣцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

ВЕЛЕТЬ *див. ВЕЛѢТИ.*

ВЕЛЕХВАЛНЫЙ *прикм.* Багато вихвалюваний, возвеличований: Двѣдъ, // Соломонъ... и Ап(с)тлюве велехвалныи, и пресвѣтлыи пѣлки Мѣчнѣвъ стыхъ, за ню Крѣвъ свою стѣю вѣлали (Чернігів, 1646 *Перло* 2-2 зв.); О преславнаа, и Велехвалнаа, Прѣс(с)таа Двѣце, блѣгословѣннаа Бѣе (Там же, 35 зв.).

ВЕЛЗАУЛЬ *див. ВЕЛЗЕВУЛЬ.*

ВЕЛЗЕВУЛОВЪ *прикм.* Диявольський: Богъ, под плащемъ тѣла до пекла съступуешъ: И княжати темности, моцъ одыймуешъ. Ворота брамъ пекельных, оразъ скрушивши: И на моцъ Велзевулову, наступивши (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

ВЕЛЗЕВУЛЬ, ВЕЛЗАУЛЬ, ВЕЕЛЗЕБУЛЬ, ВЕЕЛЗЕВУЛЬ, ВЕЛЗУЛЬ ч. (цсл. вельзевулъ, вельзѣолъ, *гр. βελζεβοол*) чорт, диявол: нѣкоторые сних мовѣли, ѿ велзуле князи бѣсовскомъ выганяет бѣсы (Володимир, 1571 *УѢ Вол.* 70); якъ же вы мовѣте. иже я ѿ велзаули выганяю бѣсы (Там же); еслы... Господара дѣмѣ вѣелзевѣла назвѣли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 316); Вѣдаючи ижъ самого Ха Збавителя нашего зневажано, вѣелзевѣло(м), самаританно(м) и грѣшникомъ его называно (Київ, 1620-1621 *МИКСВ* 35); Нинѣ Велзевулъ ланцухами естъ скрепованъ: И на декретъ суду страшного, наготованъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 177).

ВЕЛИЙ, ВЕЛІЙ *прикм.* (цсл. велий) 1. (значный за розміром і величиною) великий: Іерáполъ: Сщѣнный гра(д) вѣ фригѣи, лежа(щ), до которого з Рымѣ перенѣсъ бѣсъ кáмень вѣлій за розказа(н)емъ с(т)аве(р)кіа (1627 *ЛБ* 211); grandis, голѣми(й), вели(й) (1642 *ЛС* 211); Ты преславный вѣ чѣдесѣхъ... Гавріиле, Камень вѣлій ѿ(т) Грѣба Хѣа ѿ(т)валивѣ, и Стáражей Жидѣвскихъ ѿмертвѣвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 43).

2. (значный за силою, інтенсивністю чи ступенем вияву) великий: хс... на кр(с)тѣ тѣломъ оумерлѣ а чюдо велие всѣмъ показалъ (1489 *Чет.* 24 зв.); Хвалѣте его [бгá] вѣ стрѣнахъ и оргáнѣхъ... сирѣ(ч): бѣюще вѣ пе(р)си с плаче(м) // вѣліи(м) поюще бгá (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв)* 29-30); и я помогу тебѣ, тогѣ чѣдногѣ весѣліа, Поневáжъ збавѣна Тáйна то вѣліа (Чернігів, 1646 *Перло* 57).

3. (видатний у якомусь відношенні) великий:

Зна́меніє вѣліє явіса на Нб́си (Київ, 1621 *Коп. Апок.* тит. зв.); Кто такъ вѣлій якѡ Бг̃ъ нш̃ъ, Ты еси Бга̃ творѡ(и) чѡде(с) (Чернігів, 1646 *Перло* 31).

ВЕЛИКДЕНЬ, ВЕЛИКОДЕНЬ, ВЕЛИКЪ-ДЕНЬ, ВЕЛИКЪДЕНЬ ч. (*назва церковного свята, також календарна дата*) Великдень: рок им положили есмо перед нами стати и на конец са в том росправити на сес великдѣнь што минул (Вільна, 1506 *AS I*, 133); И кгда есми Єго Милости землю заводиль, в трех недѣлах по Велицедни, волторок, в тот час вси ѡбаполные сѡсидове на землях своих стоали (Пісочне, 1541 *AS IV* 281); року тепе(р) иду-чого,... проводи(в)ши свято веле(б)ное из ме(р)т-вы(х) встаня сына бжого, вели(к)день, поехала-(м), де(и), была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); пере(д) велико(д)не(м) купи(л) є(с)ми во(с)ку золоты(х) за по(л)тритья (XVI ст. *ЦПБ II* 22644, 3); та(к) яко по(з)вапы(и) са(м) де(р)-жа(л) и (в)жива(л) а то ѡ(д) велико(д)ня грече(с)-ко(г) в року прошло(м)... (а)ж до зѡпо(л)но(г) вы-и)стя тро(х) ле(т)... отобра(л) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148); Тогды и мѣсяцъ ся мѣнилъ на Великодне, и то не дармо (1636-1650 *ХЛ* 79); Три крѡтъ на кѡждый рѡкъ свѣта мнѣ обходѣтъ бѡдете. а. свѣто велѣкъ днѣ пѣсхи на пѣматѣ выхожѣнѣа з' єгѣптѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

ВЕЛИКИЙ, ВЕЛИКЪ, ВЕЛИКИЙ, ВЕЛІКІ, ВЕЛІКІЙ, ВЕЛѢКІЙ, ВѢЛИКИЙ *прикм.* 1. (*значний за розміром, об'ємом, протяжністю*) великий: а хотарь тому... монастирѣ... почынши, ѡт дѣброви с краи лѣса,... та на великы дѣбъ знаменанъ... до конецъ писка (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); беретъ... отъ чолну великого по дванадцати грошей, а отъ малого по шести грошей (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); А потом есми повел... к великомѣ дѣбѣ, в котором дѣбе рѣбаныє грани (Пісочне, 1541 *AS IV*, 282); дають... з воза великого и малого по триста головаже(и) (1552 *ОКЗ* 38 зв.); што са дотыче(т) ставовѣ велики(х), такъ то есмо з братомъ сво(и)мъ постановили (Володимир, 1571 *ВГ* 132); пограбили... ла(и)цѣхъ велики(и) до брова(р)ного ко(т)ла (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 90 зв.); изъ вѣровъ перейшли великую бездну по суху (XVI ст. *ПС* 118); За пацѣ новы(и) в мало(и) шкѣ(л)цѣ и ѡ(т)

направы паца в великѣи школѣ дале(м) злоты(х) три (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 5); вѣликоу стѣдню вы-копали (Вільна, 1627 *Дух.б.* 15); во(з)ны(и)... ѡ(г)леда(л)... чере(з) усю шию... великую рану гл-бокую сме(р)те(л)ную (Житомир, 1650 *ДМВН* 202);

у *знач. ім. с. р.* великое — велике, -ого: Абыса познало, и рѡзно было,... горѣчее, ѡ(т) стѣдѣного, великое, ѡ(т) малѡго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв. не-нум.); велика повестница *див.* **ПОВЕСТНИЦА**; великая вода *див.* **ВОДА**; великая дорога *див.* **ДОРОГА**; великая полмиля *див.* **ПОЛМИЛЯ**; великая улица *див.* **УЛИЦА**; великий палецъ *див.* **ПАЛЕЦЪ**; бидло великое, быдло великое рогатое *див.* **БЫДЛО**; гостинецъ великий *див.* **ГОСТИНЕЦЪ**; отъ мала и до велика, отъ маля и до веля *див.* **МАЛЫЙ**; скотъ великий *див.* **СКОТЪ**;

(*значний за часом*) довгий, тривалий: оу велѣкомѣ мовѣнью нѣма(ш) збавѣнѣа (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); А през тые всѣ великіє лѣта, христіанское царство видячи, чему всѣ не крестилестеса? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); зимѣ де(и) мали(и) а в лѣтѣ велики(и) (серед. XVII ст. *Луц.* 539); великий постъ *див.* **ПОСТЪ**.

2. Великий, дорослий: пре(з) оуведена... боу(д)-яки(х) же ко(л)векъ заба(в) такъ велѣкомуу яко и маломуу доросломѣ и недоро(с)ломоу чинити (1598 *Розм. пап.* 6); Абовѣмъ при крещеніи дѣтокъ ва-шихъ, такъ великихъ, яко и малыхъ, всего у // воду погружаете (1603 *Пит.* 51-52); великий и малый, малый и великий — (*усі, незалежно від віку, діти й дорослі*) мале й велике: чини(т) те(ж) то абы вси малые и великіє богатые и вбогіє... брали пет-на на руки свои правыи (XVI ст. *КАЗ* 633); тамъ на сѣдѣ... ставитиса мѡситъ: богѣтый и оубогій, малый и велѣкій (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); тогда не минѣтъ жѣднои дѡшѣ члѣвескѡи: малогѡ и великогѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 139); Малый и велѣкій тамъ сѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.).

3. (*значний за кількістю*) великий, численний: черкашене... даивали старосте с каждое ватаги великое або малое... по л̃ рыбѣ (1552 *ОЧерк.* 3. 10 зв.); повидали тыми словы: ижъ дей мы отъ всеє громады нашеє великое, до вряду Луцкого... при-

слани есмо (Луцьк, 1583 *Ив.* 275); А в то(т) ча(с) ишла за ісѡ(м) великаа велико(ст) людїи (к. XVI ст. УЄ № 77, 28); Што(ж) ми за пожитокъ с ты(х) сель и имѣне(и), и бога(т)ства великого, коли а нагъ и го(л), бе(з) всего того, в пеклѣ седѣти боудоу (1599-1600 *Виш. Кн.* 209); калга мѣрза з татари... з' великою здобычѣ до земли своей вернѣлїса (1617 *Остр.л.* 129 зв.); в то(й) ча(с) ту(т) трвога наступила, татарѡвъ великое мнозство розсѣялоса было (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167);

(про працю, труд) великий, важкий: медѣ тежѣ ѡнитость... а пре(д)не доброго чистого... бе(з) бо(р)те(й) и бе(з) всакоє працы великое не только с пасекъ але готово(г) съвепето(въ) выдираючи (1552 *ОБЗ* 143 зв.); За усячино покладаєме ся, якъ Божїи слугы,... у великумъ трудѣ, у сокочѣни, у постѣ (XVI ст. *ИЄ* 15); Орѣчѣ сѣетъ изъ великою прѣцею (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); авторѣ вѣжилъса подыимовати; Такъ великѣю и та(ж)кѣю прѣцѣ ѡколо тои... кнїги (Чернігів, 1646 *Перло* 7 непу.);

(про скарб, подарунок, який-небудь предмет і т. ін.) багатий, цінний, коштовний: про(д)кове его К(р) М... до гетмано(в)... посылавали ска(р)бы великие (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 5 зв.); Высѣкій теды естѣ стѣнѣ Панїенскїй, и великими дѣры ѡ(т) Ба оударовѣный (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924);

(про врожай) багатий, щедрый: былѣ потѣ(м) великїй врожай збожа на лѣто (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 58).

4. (значний за силою, інтенсивністю або ступенем вияву) великий: лежаше стѣй семеонъ на постели своєи .и. дний. в немоци великой (1489 *Чет.* 4); ты им великии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); поганство Татарове пришедши въ землю, шкоди имъ великіє починили (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); опять душа съ великою жалостію ко Христу говоритъ, всповедуючи свои пригоды (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); а видачи тежѣ великѣю... ласкѣ и добродѣйство к собѣ княза Костентина,... ко-го коли мнѣ потреба вказѣвала, тоє все Его Милость завжди мнѣ...// кѣ вспоможеню моемѣ давал (Луцьк, 1534 *AS* III, 471-472); И якъ южѣ былѣ в лодѣ, тогды сталася боура великаа ѡ(т) вѣтρου (1556-1561 *ПЄ* 142); те(р)печи великую небезъ-

пе(ч)но(ст) ѡ(т) ты(х) же неприятеле(й) своихъ... тоє вѣсе право свое... довожу... дя(д)ку своему... Миха(й)лу Мы(ш)це ва(р)ко(в)скому (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33); Я... зєзнаваю... ижѣ ви-ненъ... сорокѣ либрѣ... которыхъ мнѣ пожычи(л) // для великой противко мнѣ милости прето ѡбе-цѣю ижѣ ѡныє маю ѡ(т)дати (к. XVI ст. *Розм.* 71-71 зв.); научайме ся изъ сего евангелїя, якъ естѣ великий грѣхъ возношенїе и хвала, и пыха, а якъ красно дѣло, и честное, и любо Богу смиренїе (XVI ст. *ИЄ* 4); Тамже с страхомъ великимъ, Пна привитали: И подарки мѣ тройкіє ѡ(т)давали (Львів, 1616 *Бер.В.* 78); Треволнѣнїе: Трѡхъ волнѣ въ еди-ноу кѣпѣ зѣстѣ ѡбразнѣ, регота(н)єса, долегли-во(ст), ѡтрапе(н)є, великаа небезпѣчность (1627 *ЛБ* 133); Они ѣдѣтъ з великою пыхою на барзо оубра-ны(х) и дороги(х) конє(х) а хс на хѣдо(и) и ярмо(м) зроблено(и) кмецкой ослици (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 19 зв.); Побожнии засѣ дѣши... будут мѣти великую честь ѡ(т) бѣга (серед. XVII ст. *Луц.* 547); прето тогѡ часѣ на мѡри хвїли и вѣтри оутихають и тїхость великаа бывѣє (серед. XVII ст. *Хрон.* 7); боятися боязню великою див. **БОЯТИСЯ;**

(про мороз) сильный: у великие морозы вода упала у Бугу (Володимир, 1602 *ТУ* 234);

(про звуки, голос, плач, крик і т. ін.) голосный, гучный, сильный: а в' девѣтоую // годиную про-мовиль іс великимъ голосомъ и реклѣ (1556-1561 *ПЄ* 194-194 зв.); они, мене постерегши або обачив-ши, один на другого крикнувши великимъ голо-сомъ тыми словы: "онѣ дей Балабанѣ! бий, забий!" (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* I/VI, 158); ѡни кри(к)ну(в)-ши голосо(м) велики(м) затыкали дѣши свои и ки-нулисѣ на него ѡ(д)носта(и)не (II пол. XVI ст. *КА* 38); И я(к) гѡрко плѣкалѣ Єкеїи(л)... падши нїцѣ и волѣючи гѡлосомъ велики(м) (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 17); А ѡ то(м) котѡры(и)... велики(м) гѡлосомъ мѡли(т)сѣ, або що такѡго... з ѣстѣ свои(х) выпѣс-кає(т)... двоакѡ грѣши(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); и бѣде крїкѣ великїй во всей земли егїпецкой (серед. XVII ст. *Хрон.* 88 зв.);

(який має значну силу впливу, владу) великий, могутнїй: князѣ Богѣш... также ѡ томъ кѣ нам пи-сал, иж люди великии ѣ панство наше воевати идѣт,

чогож им Боже не помози (Вільна, 1541 AS IV, 287); Не ёсть нашого Рымского Папежа, не ёсть такъ великаа вельможность, абы оустрашити мела: змышленаа, ёсть она дочаснаа, надѣтаа велможность (Єв'є а. Вільна, 1616 *Прич. отех.* 16); Крщєніє єсть таємницею, котораа силѣ маєт' великѣю (Львів, 1645 *О тайн.* 12); Такъ еси великъ и чѣдєнъ ѿ Бже мой (Чернігів, 1646 *Перло* 69); А оучиню тебе народомъ великимъ, и бѣдѣ блг(с)вить та (серед. XVII ст. *Хрон.* 21).

5. (за значенням) великий, важливий: А великое привиліє що имѣл дѣд их... если сѣ наидет таа привилія она ест их праваа привилія (Хуші, 1528 *DBB* I, 27); Кто єсть в малой рѣчи вѣрнымъ и оу великой... рѣчи єсть вѣрнымъ (1556-1561 *ПЕ* 292); Я, Ива(н) Иванови(ч) Ключ(с)ки(и), поспо(л) и(з) жоною моею... ку велико(и) и пи(л)но(и) потребе нашо(и) позычили... есмо пизе(и), па(т)деса(т) ко(п) и чотыри копы гроше(и) (Клюйськ, 1577 *ВГ* 179); ку свое(й) пи(л)не(й) а велико(й) потребе позичи(л)... есми ѿ его мл(с)ти пѣна севєрина кропи(в)ни(ц)кого... двана(д)ца(т) копъ гроше(й) (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); абѣвѣмъ то самѣ можєть кого з'... оучѣныхъ побѣудити до выдѣнаа намъ пожиточнѣйшихъ и великихъ якѣхъ рѣчій (Острог, 1607 *Лѣк.* 183); Оучинивши Хс̄с̄ Г̄(с)дѣ Оучникѣ(в) своѣхъ знаменїтymi, великимъ сапомъ Ап(с)лства..., свѣщенниками, бѣти ихъ, и Проповѣдниками надѣки своѣѣ, показа(в)ши, на тѣхъ мѣстѣ освачаєт' ихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216); Комѣ єсть дана власть шафова́ти такъ великою тайною (Львів, 1642 *О тайн.* 7); таа Кнїга преза́ннаа; хота(й)са вїди(т) ма́ла вѣча(х) лю(д)ски(х), але великіи съдѣржи(т) вѣ собѣ тайны (Чернігів, 1646 *Перло* 8 непум.); дрѣгѣе має(т) оу(з)навати в то(м) препода́нню своѣмъ великоюу тає(м)ніцѣ, котѣрю то(и) под(с) ѿ(т) нѣго вытагає(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 9); Рѣклѣ Мши-сѣй до бѣга: што єсмь я за члѣвкѣ, абы такъ рѣчь великѣю спра́ви(т) // моглѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81-81 зв.); великий сойм *див.* СОЙМ; великий судѣ *див.* СУДѢ;

(за *вартістю*) великий: великий золотый *див.* ЗОЛОТЫЙ; великий талярѣ *див.* ТАЛЯРѢ;

у *знач. ім. с.р.* великое — велике, -ого, важливе,

-ого: подобєнъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые... якобы што великого и мудрого мовити хотєли (Володимир, 1599 *Вїдп. ПО* 1043); пан бовѣ(м) нашѣ млѣючи чоловѣка, ты(м) самы(м) на(д) инѣшіє дѣры рѣдзай нашѣ почти(л), и(ж) инѣшіє рѣчи, и которые на(м) нѣчѣго велѣкого не принѣса(т), але яко ко́львєкѣ па́даю(т) єдна́кими соу(т), тѣє по(д)далѣ по(д)прирожа́ны мѣсѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 57);

(за *суспільним становищем та історичним значенням*) головний: мы... дали єсми се(с) ли(ст) на(ш) глєитовныи ... ѿси(м) кѣпцє(м) з мѣста ливо(в)ского велики(м) и малы(м) прїатєлє(м) наши(м) ми́лы(м) (Сучава, 1523 *ЦДІАЛ* 131, 1, 335); вчитє(л) великы(и) во ап(с)лє(х) павє(л) пише(т) (Стратин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.); Зацность свята Пасхи дня недѣльного потреба отпра́вовати, яко и продковє наши постановили, и мы вамъ еє тогожъ дня светити зъ великимъ обрядкомъ повелѣваемъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141); наслалѣ... слугѣ своихъ... которые... свѣщенника... до отца владыки... привели до церкви великое або до замочку (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); Послалѣ к нам двѣхъ патріарховъ от великихъ столицъ, от великія Антіохія и Іоакима и от Константинополя Іеремію, и великого протосинкгєла Никифора (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Конѣ до великой церкви святой Софіи для вывоженя скарбовѣ... внутрь впроважали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 776); Я, Иванъ Хо́даковски(и)... // ... занюслѣ и положи(л) єсми мандатъ его к м(л)сти с канцє(л)ярии (!) великои выданы(и) (Житомир, 1649 *ДМВН* 190-191).

6. (*гідний пошани за поведінкою, діями, популярністю*) великий, відомий, славетний: Ве(л)мо(ж)-номѣ па(н)у г(с)д(нѣ) и бра(т)у моем(ѣ) миломѣ и до(б)родѣю великом(ѣ) ѿсо(б)но до мене ла(с)кавом(ѣ) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); выбрали прѣмежи себе за́ходѣнниці филосо́фа и ры́тѣра... великого красомовцѣ,... яна парижанина (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37); слѣнце ѿбе(р)нетсѣ вѣ те(м)-но(ст) а мѣсець вѣ кро(в) пе(р)ве(и) ни(ж)ли при(и)де(т) де(н) па(н)ски(и) велики(и) и зна(т)ныи и буде(т) то же хтоко(л)ве(к) призове(т) имени па(н)-ского буде(т) збаве(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8); Пойди,

Скарго,... и прочитай истории житий оных святых мужей, чудотворцов великих, которые... явно чудотворили (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); ѿ(н) є(ст) великий рыболовъ, который в сѣ(т)цѣ ѿпѣтрности добрые и злые рыбы, то є(ст) люди злые и добрые на моры свѣта того плаваючи(х) замыкаеть (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290); в тѣхъ двѣхъ вѣкохъ, квітнѣли Оучители великіи (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 26); не утѣха и с того писма которое писалъ до бра(т)ства вѣшого, блже(н)но(и) памяти велики(и) старе(ц) Иоанъ выше(н)скы стѣгоре(ц) (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2 зв.); Року 1636 преставися сенаторъ великий Лѣка Жолкевский, староста хмельницкий... и переяславский (1636-1650 *ХЛ* 77); Пишетъ Плютархъ ѿ великомъ Алексѣандрѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945); ѿ(т) того чѣсѣ данїиль еще не дорѣслымъ бѣдѣчи стѣлсе велики(м) оу людїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 370 зв.);

(як шанобливий *epítet*) великий: Великий нашъ пане Аде и ти пане Люциперѣ старосто, // Запевне Хр(с)тосъ идеть до насъ просто (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26-27); Великій пане нашъ... тѣгне войско на тебе... црѣ Пѣрскїй (серед. XVII ст. *Хрон.* 395);

(як *epítet* при імені святого або державного чи церковного діяча) великий: Ро(д) щенника афанасїа сослѣдителя великого никола з дѣбровици (Київ, к. XV- поч. XVI ст. *Пом. Печ.* 67); на зложенє храма сватого, великого, чѣдотворного Никола 8 Мѣльцехъ... ѿставиль и въ євангелїе сватое написаль при игѣменѣ Арсеню (Мїльці, 1542 *AS* IV, 313); Прежде бо великій владїмеръ кр(с)щенїемъ просвѣтилъ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); великий Константиъ перенѣслъ столицю свою (Єгипет, 1602 *Дїал.* 51); А Василий Великий молвит (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); придобута є(ст) книга дрѣку остро(з)ко(г), реченная васили(и) великий (Львів, 1632 *ЛСБ* 1052, 3).

7. (який належить до привілейованих верств суспільства) великий, знатний: а бовѣ(м)... ници(х) і неславного рѣда, і нѣзачо роздѣлючогоса и(з)бра(л), да велики(х), богѣты(х), славны(х) и быти ве(ли)ко ѿ (со)бѣ роздѣлючи(х)са, не то(л)ко посоромю, але и до кгрѣ(н)тѣ стлѣмлю, і оупра(з)ню (1599 *Виш. Кн.* 216); много хрестїянъ великихъ

становъ на то по(з)воляли (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46); показуємы тежъ вашмостя(м) жєсми уступили ми, убожышиє, пну великому, покою себе зычєчы (Київщина, 1600 *ККПС* 146); справу всю церковную розорвано и зневолено и даньми обтяжено, а великих пановъ науками и способами розмаитыми от церкви выведено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); А ежели научатся малых речей просити, тєды южъ ихъ посылають до княжатъ, до пановъ великихъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20); пото(м) ексузова(л)ся хме(л)ни(ц)ки(и) 8 сенатѣ... 8 пановъ велики(х) же на неволѣ 8чинити мѣсѣлъ, боронячися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179);

(виступає у складі титулу) великий: Я... гродничїй лѣцкїй сѣзнаваю... што єсми // выслѣжилъ имѣне в лѣцком повѣтє... на гѣо(с)по(д)ѣри его милости великом короли Алексѣндре на има Свиначинѣ (Луцьк, 1506 *AS* I, 131-132); написана бы(с) сїа книга... при дрѣжавѣ великаго корола жикгимо(н)та (Київ, 1554 *ПИ* № 1); За чим и великий король польскїй... привилєем то злецил и поручилъ, абы прєложоныхъ духовныхъ вѣры своеє за вѣдовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); урожєны(и) его м(л). панъ Щасны(и)..., слуга... яснєве(л)мо(ж)но(и) єє м(л). пане(и) Анѣны... Хо(д)кевичово(и)... гє(т)маново(и) велико(и) Великогє кня(з)ства Лито(в)скогє... протє(с)това(л)ся напроти(в)ко... пану Янови Бєлєцѣкому (Житомир, 1650 *ДМВН* 192); великая княгиня *див. КНЯГИНЯ*; великий бояринѣ *див. БОЯРИНѢ*; великий князь *див. КНЯЗѢ*; великий постельникѣ *див. ПОСТЕЛЬНИКѢ*; великий радца *див. РАДЦА*; великое княженїє *див. КНЯЖЕНИЕ*; гетманѣ *див. ГЕТМАНѢ*; княжа великое *див. КНЯЖА*; маршалокѣ *див. МАРШАЛОКѢ*; посолѣ *див. ПОСОЛѢ*.

8. У складі ботанїчних назв: велїкий припутникѣ *див. ПРИПУТНИКѢ*; лопиянѣ *див. ЛОПИЯНѢ*.

9. У складі церковних свят і обрядів: великая вечера *див. ВЕЧЕРЯ*; великая мша *див. МША*; великая недєля *див. НЕДЕЛЯ*; великая пятдєсятница *див. ПЯТДЕСЯТНИЦЯ*; великая пятница *див. ПЯТНИЦА*; великая седмица *див.*

СЕДМИЦА; великая середѧ див. **СЕРЕДА**; великая субота див. **СУБОТА**; великая четверодесѧница див. **ЧЕТВЕРОДЕСѧТНИЦА**; великиѧ запусты див. **ЗАПУСТЫ**; великий вечеръ див. **ВЕЧЕРЪ**; великий день див. **ДЕНЬ**; великий понеделокъ див. **ПОНЕДЕЛОКЪ**; великий пятокъ див. **ПЯТОКЪ**; великий четверокъ див. **ЧЕТВЕРОКЪ**; великий четверъ див. **ЧЕТВЕРЪ**; великое миро див. **МИРО**; мясопустъ великий див. **МЯСОПУСТЪ**.

10. У знач. ім. Вл. н.: гарасимъ велики(и) (1552 *ОВін.З.* 137); У складі вл.н.: Великая Вербоя: подданные папа Фридриха... зъ великое Вербое (Володимир, 1608 *Ив.* 286); великая Полща — (назва історичної області Польщі) Великопольща: Року 1241 татарове... на день пасхи пришедши, Краковъ спалили и до Сленска пришли, а подъ Врославлемъ вернулись, а другие великую Полщу воевали (поч. XVII ст. *КЛ* 73); великая Россия (Русия) — Великоросія, Російська держава: рѣсію малѣю и великѣю (1598 *Розм.нап.* 12); Пойди, Скарго, в Великую Россию и прочитай истории житий оных святых мужей, чюдотворцов великих, которые... и по смерти мертвыми освященными тѣлеса своими... явно чюдотворили (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Ширѣкій и великослѣвный языкъ Славѣнскій... маючи обвѣтое залесе(и)е... зъ... иныхъ таѣмницъ, которыи са ты(м) азъ(и)ко(м) въ великой и малой Рѣсїи... и по ины(м) сторонѣмъ ѡ(т)правдѣ(т) (Київ, 1627 *МИКСВ* 185); Великий Коцманъ: села на има Радѣвци... и Великыи Коцманъ (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 1); великий Новгородъ, Новгородъ великий — (історична назва Новгородѣ, центру Новгородської феодальної республіки XII-XV ст.) Новгород: Року 1476 Новгородъ великий взялъ князь Московскій (поч. XVII ст. *КЛ* 74); великий Собокъ: за речкою велики(м) собко(м) всѣ кгрѣнты... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛИБ* 5, II 4047, 25); Бересте великое — м. Брест у Білорусі: ѡ чо(м) они... ѡ бересті велико(м) на сѣдѣ... дѣховно(м)... покладѣли (Берестя, 1593 *ЛСБ* 237, 1); Луки Великие: одни были з Смоленска, инии з Лук Великих (Київ, 1545 *АрхІОЗР* 1/VI, 42); великое князство (княжство) Литовское, великое князство див. **КНЯЗ-**

СТВО; великое князство Московское див. **КНЯЗСТВО**.

Див. ще **ВЕЛКІЙ**.

Пор. **БОЛШІЙ**, **НАЙБОЛШІЙ**.

ВЕЛИКО присл. 1. Вельми, дуже, заст. велико: здалося, ка(к)бы тотѧ ва(л)ка имѣлася велико множити (Ясси, 1500 *Cost. DB* 468); Мы... велико жѣдаѣ(м) и поко(р)не проси(м)... абы вѣша мл(с)ть рачили ихъ ку мѣрова(н)ю то(и) цркви бо(ж)єи... да(т)ко(м) свои(м) запомочи (Перемишль, 1547 *ЛСБ* 11); Приходил на врьд... его милост пан Костентин Ело Малинский, оповѣдаючи и велико обѣжливѣ жалуючи (Володимир, 1573 *АрхІОЗР* 8/III, 243); Голѣмо: Веліко (1627 *ЛБ* 27); За такѣю братъскѣю любовъ жѣ... ляхомъ на на(с) помага(т) не хочѣте велико вам за тоѣ дякуѣ(м) (під Константиновим, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); заходити оу велико див. **ЗАХОДИТИ**.

сильно: А коли велікоѡ и рѣвно плакалъ, вѣрѣшбный Ісаікъ рѣхъ до не(го) (серед. XVII ст. *Хрон.* 42 зв.).

2. Багато, заст. велико: а к тому дворѣ полѧ и сѣножати, лѣсы и дѣброви..., што коли к томѣ прислѣхаѣтъ мало и велико (Кошир, 1502 *AS* I, 148); Хтѣ бовѣ(м) малѣо штѣ албо веліко ѡ(т) Бо(з)скихъ рѣчей ѡ(т)кидѣѣ(т), оуве(с) ѡ(т)кидѣѣ(т) законъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 220); ни мало ни велико — нічого: но вси єдиногласно ѡ(т)повѣли яко никѣли не вѣдаемо, и нѣже когда слѣшѣли єсмо, нї о єдинѣй винѣ брѣтства сего ни малѣо ни веліко не мѣжемо свѣдчити (Львів, 1591 *ЛСБ* 155).

Див. ще **ВЕЛИЦЕ**, **ВЕЛИЦЕ**.

ВЕЛИКОБѣДНЫЙ прикм. (значний за силою вияву) великий: а пастире єсли и ве(л)ми срого и бѣ(д)но за себе и за овца своѧ мѣчитисѧ бѣдѣ(т), што(ж) за пожито(к) овца(м), ѡ(т) и(х) велико бѣдного мѣчѣнѧ (1598 *Виш. Кн.* 285).

ВЕЛИКОВАЖНЫЙ, ВЕЛИКОВАЖЪНЫЙ прикм. Дуже важливий: Абы в той рѣчи яко великоважной а малѣо слыханой, што коротъкостью часѣ в неѣ ведомости якоє певнейшее... ѡказати могло (Вільна, 1565 *AS* VI, 283); я, сѣ певныхъ и велико важныхъ... причинъ... епископию... арендовал его милости, отцу Феодосію (Володимир, 1580 *АрхІОЗР* 1/I, 131); часомъ на великоважные по-

требы монастырские и возныхъ отъ вряду мети не можемъ (Київ, 1584 *АрхЮЗР* 1/VI, 76); А такъ мы... для великоважныхъ... потребъ своихъ, далей ихъ ждаты не могучи, тобою, пане возный... осветчаны (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 346).

ВЕЛИКОДАТЕЛЬ ч. Добродій: Восприимѣте и(х) тихимъ лице(м) любезнѣ и дадите и(м) подобающю мл(с)тиню и вспоможеніе. Кожды(и) по блгому его изволенію ѡ(т) своєа має(тн)сти, ѡ(т) ни(х) же на(м) великодатель и члколюбе(ц) богъ нашъ дарова (Львів, 1589 *ЛСБ* 120).

ВЕЛИКОДЕННЫЙ, ВЕЛИКОДЕНЬ, ВЕЛИКОДЕНЬНЫЙ *прикм.* Великодній: Абы приношенъа узаконенъа по правиломъ свѣтыхъ апостол... всегда бывали на самыи день празнику воскресенъа Хрѣства, только ж тоє приношение великоденьное и потребованъе отъ ерея надъ хлебы посвященъа не маєт быти звано и розумено пасхою (Берестя, 1591 *ПФ* 105); вѣдаемо... якіє рѡзници,... якіє зѣезды и синоди зъ стороны самѡго великодѣнного празнованъа бываѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49); великодєнная недѣля *див.* НЕДѢЛЯ; великодєнное свято *див.* СВЯТО; великодєнный агнецъ *див.* АГНЕЦЪ; великодєнный баранокъ *див.* БАРАНОКЪ; волторокъ великодєнный *див.* ВОЛТОРОКЪ; субота великодєнная *див.* СУБОТА.

Див. ще **ВЕЛИКОДНЫЙ.**

ВЕЛИКОДЕНЬ *див.* ВЕЛИКДЕНЬ.

ВЕЛИКОДЕРЖАВНЫЙ *прикм.* (як шанобливый *epitет*) великодержавный; могутній: Препасветѣйшомѣ Премѡдрѣйшомѣ Преблагенѣйшомѣ великодержавномѣ многомилостивомѣ всяконаставленнѣ (к. XVI ст. *Розм.* 72 зв.); В то(м) гробѣ зостави(л) тѣло свое великій и сла(в)ны(й) з ѡроженамѣ(ж) Петръ Могила сынъ великодержавнаго Го(с)подара Мо(л)довлахичійскаго Симеѡна Могила (Київ, 1647 *Epit. Moz.* 154).

ВЕЛИКОДНОВАТИ *дієсл. недок.* Святкувати Великдень: и повѣдѣ(л) и(м) то іоуда иже оу домоу зѣведѡвѣ має(т) велікодновати (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 4 зв.); и почали его... просіти... и стѣи жоны мирѡпѡсицы абы не ходи(л) до ієр(с)лима велико(д)новати (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 62).

ВЕЛИКОДНОЕ, ВЕЛИКОДЪНОЕ с. Звичаєве обдарування урядовихъ осіб на Великдень як одна з формъ повинностей: Велико(д)ного и кола(ды) дають зъ дворища ключъникѡ по грошѣ и по кѡрыцы (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 185 зв.).

ВЕЛИКОДНЫЙ *прикм.* 1. Великодній: а вѣ мѣсто того за Великодны(и) Даръ Клейно(т) Прєзѡнный В(ш) Веле(б); зъ найнижшими слѡдъжами ѡ(т)даючи (Київ, 1623 *МКСВ* 78); великодный четвергъ *див.* ЧЕТВЕРЪ; агнецъ великодный *див.* АГНЕЦЪ; баранокъ великодный *див.* БАРАНОКЪ; день великодный *див.* ДЕНЬ; постъ великодный *див.* ПОСТЪ; пятокъ великодный *див.* ПЯТОКЪ.

2. У знач. ім. Великодній: Вл.н.: ва(с)ко великодны(и) (1649 *РЗВ* 16).

Див. ще **ВЕЛИКОДЕННЫЙ.**

ВЕЛИКОИМЕННЫЙ *прикм.* (як шанобливый *epitет*) славный, знаменитый: в чомъ ваши(х) милостє(й) небє(з)вѣстны(х) хотячи ѡчинити и вини неславе таково(и) народѣ нашємѣ велико именимомѣ рѡ(с)комѣ нехотючи быти: дає(м) вашѣмостя(м) всѣ(м) воѣ(ц)и и ко(ж)домѣ зъ особна знати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); Всѣмъ посполите православнымъ такъ духовнымъ яко и свѣцкимъ великоименитого російскаго роду... ласка, покой и милосєрдіє отъ всєдержителя Бога (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 279).

ВЕЛИКОЛАСКАВЫЙ *прикм.* (як шанобливый *epitет*) вельми ласкавый: сыны мои... вѣ зычливѡє вѡхѡванъє Єє Милости... панєй Зофєє Ивановнє, кнєжнє Жєславскѡй, дадиной, а яко матцє моєй велико ласкавой... симъ тєстamentомъ... порѣчаю (1577 *AS* VI, 72); его мл(с)ти пѡнѣ адамѣ Лѣтинскѡмѣ Пѡнѣ и Добродѣєви на(м) великолѡскавомѣ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 1 зв.).

Див. ще **ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ.**

ВЕЛИКОЛѢПНЫЙ *прикм.* 1. Величній: знамѣниє извѣстнѡ ѡ неї єсть. хотящєи ѡсенити блгодати блжиєн, видѣниє свѣтло великолѣпнѡє (1489 *Чет.* 78); Бо нашы не вси о томъ вѣдають... абымы по старѡму... могли славити пречєстнѡє и великолѣпнѡє имѡ отца и сына и свєтѡго духѡ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 148).

2. (як шанобливий *epítet*) величний, величавий: Всесла́вномѣ і велико́лѣпно́мѣ, бл҃гочесті́вомѣ же і правосла(в)номѣ г(с)дрю і вл(д)цѣ остро(з)скомѣ, воево́дѣ кі́евскомѣ, всесвѣ(т)ломѣ кнѣжа́ти васи́лію (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185).

ВЕЛИКОМОВАЧИЙ, ВЕЛІКОМОВАЧИЙ *прикм.* (який багато говорить) велемовний, великомовний, велеречивий: то́е звера́ти нѣако́мѣ призво́йто бы́ти прови́дѣвъ да́ніїлѣ желані́й мо́ужѣ, кото́ромѣ звера́ти оуста́ были велі́комова́чи, і хр(с)тіа́нскомѣ слоухѣ обри́длі́выи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.); охѣ оуста́ великомова́чи, кото́рыи ви́дѣлѣ да́ніїлѣ, і великомова́чи і на б́га повстаю́чи, і сми́рити стѣхъ ви́шнего помы́шляю́чи і лѣта і часы ѿ(т)мена́ти (Там же, 189).

ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ ч. Великомученик: Писа(н) во лво́вѣ При столе(ч)но(и) це(р)кви ст́го велико́мѣчка х́ва Геѿ(р)гия (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); Яко(ж) вте́шили(м)са,... пере́носячи мо́щи ст́го велико́мѣчени́ка // Па(н)теле(и)мона (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.-2); Во Льво́вѣ, при хра́мѣ столе́чно́мѣ ст́го Велико́мѣчени́ка Хр(с)то́ва Геѿ́ргія (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 6 зв.).

ВЕЛИКОМУЧЕНИЦА ж. Великомучениця: при то(мъ) же мана(с)тыри... і црковѣ ново́ю ѿ(т)ѿснова(н)а въ імя стѣ́а велико́мѣчени́цы... ека́те-рины че(р)ница(мъ) ино́киня(мъ) для ѿсобливо(г) набо́же(н)ства змѣ́ровати бл҃гослови́лисмы ихъ і бл҃гословляе(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 253, 1); Меща́не і пре(д)меща́не... Кото́рыи це(р)рки (!) хра(м)ѣ сто́е велико́мѣчени́цѣ Парасковѣ́ї і воскр(с)ні́я х́ва... Пришли... Абы́смо... потве́рдили кѣ́ братствѣ́ ли́сто(м) нѣ́ши(м) (Переми́шль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 2); Рабо́ту... столя́рскую до дво́хъ при́дѣловѣ́ велико́е це́ркве свя́того Миха́ила, то е́ст до прѣ́дѣла е́дно́го Во́ведє́ния въ це́рковь Пречи́сто́е Бого́роди́цы, а до друго́го прѣ́дѣла свя́то́е велико́мучени́цы Варва́ры, имѣ́лєлѣ... гро́шей... зо́лотыхъ сто і де́сять да́ти (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 409).

ВЕЛИКОНОГЪ ч. Назва морської риби: polypus, великоно́гъ ри́ба мо(р)ская (1642 *ЛС* 321).

ВЕЛИКОНОЦНОЄ с. (*стп.* wielkanosne) зви́чає́е обда́рува́ння у́рядо́вих о́сіб на Вели́кдень як о́дна з фо́рм пови́нностей: старо́сте Лѣ́цкомѣ́ і є́го

потомко́м... да́ли є́смо... три до́мы..., а к то́мѣ плат з ла́зен меща́нских,... // а ви́но горѣ́лоє, а ко́лада і велико́но́цноє, ви́ны ма́лыи і вели́кии (Берестя, 1544 *AS* IV, 401-402).

ВЕЛИКОНОЦНЫЙ *прикм.* (*стп.* wielkonosny) велико́дній. свя́то велико́но́цноє *див.* СВЯ́ТО.

Див. ще ВЕЛѢКОНОЦЪНЫЙ.

ВЕЛИКООБРАЗЛИВЫЙ *прикм.* Надто обра́зливий, вельми обра́зливий: А вм(л) рачи́шѣ ѿ(т)себе́ посылати́ на мене́ ли́сты велико́обра(з)ли́выє і до́тѣкли́выє (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1).

ВЕЛИКООБТЯЖЛИВЕ, ВЕЛИКООБТЕЖЛИВЕ, ВЕЛИКООБТЯЖЪЛИВЕ, ВЕЛИКООБЪТЯЖЛИВЕ *присл.* З вели́ким жа́лем, із зви́нува́ченням: При́сылал до мене́ Вой́теха Кра́совско́го... игу́менѣ Кра́носє́лский... жа́луєчи і опо́ведаю́чи велико́обтя́жливе а пла́чливе на вря́дника є́го ми́лости (Лу́цьк, 1566 *АрхїОЗР* I/VI, 55); оте́цѣ Григо́рей, жа́ловаль і опо́ведаль велико́обтя́жливе на па́на... К҃раєвско́го (Лу́цьк, 1574 *АрхїОЗР* I/VI, 60); свеще́никѣ Су́ходолский, оте́цѣ Нау́мѣ, опо́ведаль і велико́, о́бтя́жливе і пла́чливе жа́ловаль на па́новѣ: Я́на..., Тимофе́я... Ора́нскихъ (Во́лодимир, 1594 *АрхїОЗР* I/I, 432); жи́дове ме́ста є́го к(р) м(л) Кра́ко(в)ско́го... пла(ч)ли́ве і велико́о́бте(ж)ли́ве жа́ловали... і(ж)...//... на(с)... ѿк(ру)тне́ а не́литостиве́ били (Во́лодимир, 1599 *ТУ* 230-231); подда́ный... Тимо́шѣ Скри́пѣ́ка, поспо́лу з до́чкѣю́ своєю́ Ку́ницею, опо́ведаю́чи і велико́о́бтя́жливе жа́луєчи на... дя́ка апо́стольско́го (Во́лодимир, 1607 *АрхїОЗР* 8/III, 524).

ВЕЛИКООКЪ¹ *прикм.* Великоо́кий, зі́ркий: oculat(us), велико́о́кѣ, смо(т)рє́ливѣ́ (1642 *ЛС* 289).

ВЕЛИКООКЪ² ч. Назва риби: melanur(us), велико́о́кѣ ри́ба (1642 *ЛС* 266).

ВЕЛИКОПАСТЫРСТВО с. Висо́кий духо́вний са́н: са(м) са ѿ(т) та́кого велико́па́сты́рства избо́ропа́лѣ́ (XVI ст. УЄ № 29519, 279).

ВЕЛИКОПЕРСТНИЙ *прикм.* Який сто́сує́ться вели́кого па́льця: pollicaris, велико́пе(р)стни(й) (1642 *ЛС* 320).

ВЕЛИКОПИЛНЫЙ *прикм.* Нага́льний, ду́же пи́льний: а пото́м з велико́пилныхъ́ а до́леглыхъ́ потре́бъ сво́ихъ за́ставил є́сми па́ну Ста́ниславу

Кграевскому того ж имѣнья своего властного двадцать волок у трохсот золотых полскихъ (Луцк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 286); и сами(с)мо того велико хотели вчинити и ва(с) та(м) ѿ галичѣ посетити; нижили за велико пи(л)ными по(т)ребами дѣховными и злою дорогою которая и(м) дале(и) ты(м) горше(и) се псуе немогли(с)мо (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 135).

ВЕЛИКОРАЗУМНЫЙ *прикм.* Великорозумний: Великодоушны(и): Великоразоумны(и) (1627 *ЛБ* 14).

ВЕЛИКОСАНОВНЫЙ *прикм.* Знатний, заст. високородний, великородний: вѣша, кна(ж), мл(с)ть, есть еси и на мѣсце бѣны(х) великосановны(х), и многосла(в)ны(х) пре(д)ко(вѣ) своихъ настѣпѣешь (Острог, 1587 *См. Кл.* 1 зв.); Великосановныхъ Людѣй дѣти... въ всѣмъ по обычаю Црковномѣ да Крщени бѣдѣт (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 12).

ВЕЛИКОСЛАВНЫЙ *прикм.* Славетний, преславний, широковідомий: Але зрозумѣть того што́са мовить моцъ, хто не в' якѣмъ дрѣгомъ мѣстѣ, тѣлько в' са́мо(м) великославно(м) Рѣмѣ бѣвши, кгда́са присмѣтрить што́ са за неправность дѣеть ѡ(т) тѣхъ ко́торыи... Ап(с)льскѣи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 190); Широ́кій и великосла́вный язы́къ Славе́нскій (1627 *ЛБ* 3).

ВЕЛИКОСТЬ, ВЕЛИКУСТЬ, ВЕЛІКОСТЬ *ж. 1. (значіість розмірів)* величина, великість: Але а лю́дскости твоее прошоу абысь широ́костю мовы не погордѣлъ, абовѣ(м) широ́костъ вели́костю пожит'кѣ нагороди(т) (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 17 зв.); не боюся, мовить, великости тѣла твоего (Слуцк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 276); звѣзды... сами бѣтностю своєю и вели́костю една друго́й не шкѣдитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 зв. нenum.); Але и Кит' морскій, горы, и звѣры,... вели́костю своєю переходать члѣвка (Вільна, 1627 *Дух.б.* 156); Якъ игѣл'ное оушко не змѣща́етъ ве(л)блюда для вели́коѣ своѣѣ тѣсноты и для грѣбоѣ вели́кости вел'блѣодовы: такъ и доро́га ведѣчаа в' живѣт' не змѣща́етъ богáтого для тѣсноты своѣѣ, а для грѣбости вели́коѣ богáтого (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480); Зачѣмъ я тѣт' тѣл'кѡ, на кштáлт' ѡного довтѣпногѡ Малара (котѡромѣ гды на малѡй таблицѣ вели́кого ѡл'бріма вѣмáліювати кáзано, намáліюва́лъ єди́нг пáлец', и з' того ѡ вели́-

кости всегѡ ѡл'бріма розсѣдо(к) и кон'єктѡрѣ бра́ти казáлъ) (Львів, 1639 *Ал.* 8 зв. нenum.); Тепѣрь я(к)на́коро(т)ше́(и) ти(л)ко рѣчи́(и) ты(х) до(т)кнѣлоса, бы... вели́костю кнѣ́ги, чите́(л)никови пра́ци... не задалисмо (серед. XVII ст. *Кас.* 22 зв.);

(*повноводдя водоймища*) надмірність: купе(ц)... ста(в)... спу́соны(и) де(р)жа(в)ши для вели́кости воды... ры́бъ ловити не могучи то(т) ста(в) покину(л) (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39).

2. (значна кількість) безліч, сила, численність: хорѣ́жє... повѣ́дили, ижъ не видели за вели́костю люде́й, я́ко са початокъ ста́лъ (Петрків, 1565 *АВ* VI, 262); с тои пото́(м) велико(с)ти для тѣ́(с)но(с)ти грани(ц) почали ся ме́жи собою єденъ з дрѣ́гого дѣти(с)кати (1582 *Кр.Стр.* 53 зв.); ѡба кора́блѣ на(п)лнѣли та(к) и(ж) са погружали пре(д) велі́костю ри(б) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 190 зв.); А кгда́ Петръ обачилъ... вели́костъ люде́й..., убоявшись, потрикрѡтъ за́прѣл'ся Христа пана своего (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); та́гне во́йско на тебе хѣсь црѣ́ь Пѣ́рскій з вели́костю не́прѣа́тель (серед. XVII ст. *Хрон.* 395); а же во(и)ска коза́цкіи з ѡ(р)дами и хлопства незли́чногого купа́ми перестраши́ли и вели́костю своєю... всѣ́ нѡчу з ѡбо́зѣ без потички, в чѡ(м) хто мо(г)... дѣ́тели (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

3. (інтенсивність вияву) сила, вага, значимість: Таа́ приповѣ́сть... ѡка(з)уе́тъ... велико(ст) члѣ́волюбіа́ бѣ́жіа (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 3); люде... вели́кост грѣ́ха познавши, до́ Бо́га ся на́вернули (Вільна, 1600 *Катех.* 44); в' ба́рзо вели́кой ср(д)ца вели́кости и я́сности пере́жилъ (Київ, 1627 *Тр.* 555).

4. (повнота визначних рис, особливостей когось) велич, величність, честь: Уся́кому лю́дскому створе́нню има́єє розѣ́славити вели́кусть є́го (XVI ст. *НЄ* 212); ѡт́роча́тка того вели́ко(ст) ѡповѣ́дѣ́ймо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 259); Ѡво́жъ вели́костъ и велмо́жность твоа ѡ́ Бѣ́це ѡка́зѣ́тъсѧ (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814);

(*знатність походження*) вельмо́жність, велич: Велі́чество: Велі́кост', за́чно(ст), майста́тъ, превѣ́зложѣ́ніє, преи́мѣтелство, превѣ́зато(ст) (1627 *ЛБ* 14).

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО, ВЕЛИЧИЕ, ВЕЛІКОСТЬ.**

ВЕЛИЦЕПОБОЖНЫЙ *прикм.* Вельми побожний: А то и(х) Монастырь Густин'ский Иноко(в) велице побо(ж)ных напа(д)ши сво(л)ные, Коста Ка(р)пенко и Ка(р)пъ Лихий з' купюю немалою, з'пустошили (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1).

ВЕЛИЦЕПОВАЖНЫЙ *прикм.* Дуже важливий, дуже потрібний: для потреби велице поважної, назначилихмо соборъ, ведлугъ звичаю давного церкви Россійской (Городок, 1640 *ПККДА* I-1, 69).

ВЕЛИЦЕРОЗМАИТЫЙ *прикм.* Багатоманітний, всесторонній: Ижы анѣ нѣзкихъ и которыи на ошатѣкѣ стѣлиса розмаиты(х) и не лацно роздѣны(х) справѣ, мѣжнаа естѣ естество створеномѣ правдѣе зроздѣти велѣцеровмайтѣю мѣдрость, котораа в' нѣхъ Бжѣю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 292).

ВЕЛИЦѢЙ *присл. в. ст.* Твердіше, міцніше: Тврѣдѣй: Велѣцѣй (1627 *ЛБ* 132).

ВЕЛИЧАВЫЙ, ВЕЛИЧАВЪ *прикм.* 1. (*надмірно чванливий*) гордий, бундючний, пихатий: братья не боу(д)те величави и горди (1489 *Чет.* 285); блѣдникъ, пияница, ... клеветникъ, величавы(и), таковаго не толико вчителю(м), но нѣже жителю(м) здѣ ѿ(т)инюдь да не бѣдетъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8); Того... показати не можеш, абы з школы... богоносецъ выйти имѣл, только все оной блаженной наукѣ сопротивници, горды, величавы, пишны, надуты (1608-1609 *Виш. Зач.* 225); не бѣди ни игрѣцъ, ни срамословецъ, ... ни величавъ, ни гнѣвливъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 2);

2. Славний, знаменитий, величавий: Величавый. *Magnificus. Magnas :tis* (1650 *ЛК* 432).

ВЕЛИЧАЙШИЙ *прикм. в. ст.* Величніший: Максѣмъ: Славѣтъ, а(б) з' ла(т): Величайши(и) (1627 *ЛБ* 221).

ВЕЛИЧАНІЄ, ВЕЛИЧАНІЄ, ВЕЛИЧАНЄ *с.* 1. (*надмірна чванливість*) гордість, бундючність, пихатість: пытають блѣда и величаня. го(р)дости и зависти (1489 *Чет.* 366 зв.).

2. Величання, звеличування: Явно яко ничи(м) дрѣгн(м) то(л)ко хдлобю и величанію(м) гордости пре(д) члѣки а пре(д) всевидаши(м) ѿкаа(н)нѣйший и всѣ(х) тварей бѣ(з)чеснѣйши(и) еси (1598 *Виш. Кн.* 287); И яко первѣнство в' порѣ(д)кѣ и в' личбѣ а не в' владзы, такъ и почести, титѣлы и величана Папины, в' словѣ(х) ... а не в' истотѣ завислы (Київ, бл.

1619 *О обр.* 180); Соборовъ вселенскихъ каноны... описують, ижъ патріархове... зѣ... епископомъ — еднакой и ровной чести, владзы, зверхности и величанія быти мають (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 324).

ВЕЛИЧАТИ *дієсл. недок.* 1. (*прославляти*) величати, звеличувати: црѣ... запасника свое(г) люя много величаше (1489 *Чет.* 57); Светелъ еси зацностью, богатевы, можностью, величествомъ, достойностѣю и поважностью... то добре ведаю, вижу и величаю тебе надъ многими (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1011); Але вы, братіє, Христа величайте (к. XVI ст. *Укр. н.* 79); навет и сами турки, узнавши тое благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Зачимъ при нѣнѣшней оурочистости, трѣмфалного... наоучаймоса... величати, и выславляти (поч. XVII ст. *Пчела* 42 зв.); не годить ми ся ту мимо ити и... княжати Іоанна Острогского... которого нехай будетъ имя на всѣ стороны свѣта славно: бовѣмъ народъ свой... любилъ... вѣру отцевъ своихъ величалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139); Твои ѿ Хѣ Црѣ стр(с)ти величаемъ (Львів, 1631 *Волк.* 23); Чѣсть и слава, и Вѣчнѣю твою на всѣхъ державѣ, Признаваю, вѣспѣваю, и величаю (Чернігів, 1646 *Перло* 74); Величаю. *Magnifico. Honorifico* (1650 *ЛК* 432).

2. (*гордиться*) величатися, вихвалитися: я даніи(л) бѣле(м) в' жалю многіе дні, ... и зась в голодѣ ѿболѣкшиса оу врѣтище и оу попелѣ, не величаючи подобно въ скрѣліа рызѣ своі(х), ... стара(л)са и проси(л) ба ѿ высвобоже(н)є братіи свое(и) з неволѣ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 210).

Див. ще ВЕЛИЧИТИ.

ВЕЛИЧЕСТВІЄ *с.* Те саме, що величество у 3 знач.: сѣлѣ по правѣи маестѣтоу, велѣществіа на високихъ прибі(т)кѣ правдівого (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 217).

ВЕЛИЧЕСТВО *с.* 1. Величина, розмір: сто-раксѣ древо естѣ велѣко... а плодъ имѣ(т) величество(м) сливъ ѿбычны(х) (XVI ст. *Травн.* 429 зв.); подобен есмь в мори в корабли плавающимъ, яже не вѣдущимъ добрѣ правити корабля, недоумѣются и о величествѣ корабля скорбят (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238);

(визначення величини чогось) вимір: Плѣть: Тѣло, всѣкое трѣ ѡбразы величества имѣе(т). Сѣрѣ(ч): Длѣготѣ, широтѣ, и тлѣстотѣ (1627 ЛБ 83); moles, величе(с)тво, тягота (1642 ЛС 271).

2. (особлива повага) величність, велич: Светель еси зашностю, богатествы, можностю, величествомъ, достоинствѣю и поважностю (Рожанка, 1598 Л.Пот. 1011); тоє слово бѣ правдѣвый... на подбѣіе члѣко(м) на земли явиса покрѣвши свѣтло(ст) свою бжѣю яко завѣсою и та(к) смири(в)ши свое величество (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 86); Поистинѣнѣ бо крѣтокъ, и смиренѣ, смириѣнѣ свое величество не пришелѣ въ огнистыхъ ѡблацихъ (Почаїв, 1618 Зерц. 64 зв.); А прѣто ѡбачаѣте богобѣрцы, бж(с)вѣннѣ во лѣ его произволеніе, а не оутѣснѣйте вѣ тѣснѣта(х) мѣсли вѣшеа Бжѣа величества (Київ, бл. 1619 Аз.В. 71); Weliczestwo: maiestas (Жовква, 1641 Dict. 95); Благословѣнно Величество славы твои (Чернігів, 1646 Перло 69 зв.); Величество. Magnitudo (1650 ЛК 432).

3. (у сполученні із займенниками вашѣ, єго, твой уживається як титул монархів) ваша (його, твоя) величність: Для чого не смѣючи болшей и доктора вашого найяснѣйшого королевского величества при собѣ удержовати, зѣ достодолжнымъ служебничимъ за него благодареніемъ отпускаю его до двору вашого найяснѣйшого королевского величества (Київ, 1622 АЮЗР II, 73); Божию мило(с)тию... его ко(р): величе(с)тва Бога(н) хмѣ(л)нишки(и) ге(т)-ма(и) зо (в)си(м) во(и)скомъ запоро(з)ки(м) воеводѣ... Феѡдорѣ ю(р)євичу а(р)сеньєву... здравіє (Чигирин, 1649 ЦДАДА 124, 3, 33, 1); Ажно бѣгъ всемогѣщи(и) здаривъ на(м) ѡ(т) твоего ца(р)ского величества посланцѣвъ... до Папа Киселя послани(х) в потребахъ его (Черкаси, 1648 ВУР фотокоп. 12).

Див. ще **ВЕЛИКОСТЬ, ВЕЛИЧИЕ, ВЕЛИЧИНА, ВЕЛКОСТЬ.**

ВЕЛИЧИЕ с. Те саме, що великость у 4 знач.: вчинилъ еси величїє силное (1489 Чет. 261); Разбоиннику за вѣрѣ раа ѡ(т)верзашѣ, блу(д)ницѣ и мытарєи з грѣховъ ѡщищашѣ Тому вси вѣрнии величїє дайте, славу и похвалу весело спѣваите (к. XVI-поч. XVII ст. ПДПИ 182, 65); вчинити величїє див. **УЧИНИТИ.**

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО.**

ВЕЛИЧИНА ж. Величина, розмір: збѣдовали тѣю махѣнѣ зѣ камена чѣтырехъ стѣпъ величинѣю (Вільна, 1627 Дух.б. 5).

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО.**

ВЕЛИЧИТИ дієсл. недок. (кого) Прославляти, звеличувати: Величитѣ дѣша моа Гѣа, и ро(з)радова(л)са Дхѣ мой вѣ Бзѣ збавители мое(м) (Київ, 1637 УС Кал. 817).

Див. ще **ВЕЛИЧАТИ.**

ВЕЛІБНЫЙ див. **ВЕЛЕБНЫЙ.**

ВЕЛІЙ див. **ВЕЛИЙ.**

ВЕЛІКИЙ див. **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІКІ див. **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІКІЙ див. **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІКОСТЬ див. **ВЕЛИКОСТЬ.**

ВЕЛІКЪ див. **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІОРАКИЙ, ВЕЛІОРАКІЙ прикм. (стп. wieloraki) 1. Різноманітний, багатоманітний: И абысь несстѣлса(!) слѣпы(м) проводникомъ слѣпѣмѣ, и зѣ ѡны(м) вѣсполѣ вѣ ровѣ вѣчногѣ згинѣна не впѣлѣ, дла невѣдомости и неоумѣтности, такѣ што є(ст) грѣхѣ, и коликовідный, алѣбо веліоракіѣ єсть (Львів, 1646 Ном. 4 зв.).

2. Кількаразовий: Вопрѣсѣ, Веліоракѣ єсть крещеніє; Ѡ(т)вѣтѣ. Троакѣ (Львів, 1642 Жел. О тайн. 2);

ВЕЛІТИ див. **ВЕЛѢТИ.**

ВЕЛКАНОЦЪ ж. (стп. Wielka Noc, Wielkonoc) Великдень, Пасха: ани са томѣ диву(и)те, же живѣвѣскаа вѣ(л)канѣцѣ по нашей припадаєть (Острог, 1587 См. Кл. 18).

ВЕЛКИЙ, ВЕЛКІЙ, ВЕЛКЫЙ, ВЕЛЪКІ прикм. (стп. wielki, стч. velký) 1. Те саме, що великий у 1 знач.: А иж дла велкихъ водѣ и болѣт неперебѣтыхъ того кгрѣнтѣ Свѣщенского границ, так теж долгости и ширѣкѣсти ѡколичности ѡнокѣго кгрѣнтѣ, сами єсмо ѡбехати не могли (Сушично, 1569 АС VII, 329); archimimus кѣкла вѣлкѣ (I пол. XVII ст. Сем. 27); I цебѣ(р) велки(и) (Львів, 1627 ЛСБ 1051, 3 зв.); велкий постѣ див. **ПОСТЪ.**

2. Те саме, що великий у 4 знач.: па(н) хмѣ(л) є(з)ди(т) вѣ(л)ко(м) по(ч)те а я вѣ мало(м) (Ковель, 1574 ЖКК II, 276); Ты... Вѣде(ш)... рѣѣ вѣ дѣлѣ сва-

тоблїво(м). Бось повскресилъ Дрѣкарню припалѣю пыломъ Балабана, цнѣтъ ве(л)ки(х), рѣчу и тѣжъ дѣло(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Ро(к) ах. Мю(р) ве(л)кы(и) (I пол. XVII ст. *Яв. ИЗ* 5); Заразъ по то(и) во(и)нѣ гла(д) бы(л) ве(л)кїи оу Рѣси и у угорско(и) зе(м)ли (Кумята, 1648 *Паньк.* I, 157).

3. У складі церковних свят і обрядів: велка ноцъ див. **НОЦЪ**; велка ночъ див. **НОЧЪ**; велкїи страсти див. **СТРАСТЬ**.

Пор.. **БОЛШИЙ**¹, **НАЙБОЛШИЙ**.

ВЕЛКОСТЬ ж. (смп. wielkosć, смч. velkost) те саме, що великость у 1 знач.: над тою камен чирвовый яко грошъ велкостью з золотом високий (Володимир, 1613 *АрхІОЗР* 1/VI, 426).

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО**.

ВЕЛМИ, ВЕЛМЕ, ВЕЛЬМИ, ВЕЛЬМИ, ВЕЛЬМИ, ВІЛЬМИ, ВОЛЬМИ, ВУЛМИ, ВУЛЬМИ присл. Дуже, вельми: бы(л) бо бѣгать вельми (1489 *Чет.* 84); имена ихъ отъ неприятелей спустошоны и людей за собою велми мало мають (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); В то(т) ча(с) матѣеи игдменъ и(х) велми бы(л) немоцо(и) (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); И трѣ(д)но ве(ль)ми ѿ водѣ (1552 *ОЖЗ* 119); Оуслышавъши то оученици пали на лица свои и оустрашилися велъми (1556-1561 *ПС* 76); ве(л)ми з малы(м) пожи(т)ко(м) взглядо(м) власности в споко(и)но(м) де(р)жанью пана по(д)коморого зостало (Брацлав, 1590 *ЛИБ* 5, II 4047, 25 зв.); которого [Матыяша] есмо уси огледали, ижъ былъ вельмы збитъ и зраненъ (Київ, 1595 *АСД* III, 59); Тогды уставъ и запрѣтивъ вѣтру и морю, и отихло вульми, а люде чудовалися (XVI ст. *НЄ* 115); и вїдѣвши тое ве(л)ми почѣди(х)са (1598 *Виш. Кн.* 268 зв.); А кгда тые отступници послышали о томъ, радовалися вельми (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); A wolmi sia choczet Esty (Яворів, 1619 *Гав.* 20); бѣдовали вѣжд, а ѿколо вѣжи мѣсто велми велїкое (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.).

ВЕЛМОЖА, ВЕЛЬМОЖА ч. Вельможа: посмотримъ здѣшнихъ вельможъ (1489 *Чет.* 52); Уставляемъ вокупѣ всимъ вельможамъ... имети власть по всей вселенгней (Вільна, 1599 *Ант.* 549); Ото тоу(т) княжата(м) и велмѣжа(м) мѣсце (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175); Аще ли ѿ(т) котѣрихъ велмѣжъ, и

Властелей, оу сихъ предречѣнныхъ дѣлехъ, нами Съборнѣ полѣженныхъ и записанныхъ,... намъ ни единомѣ на то не дрѣзнути никакоже (Львів, 1614 *Вил.соб.* 20); Надѣаетъ онъ въ ней вшелѣкой побѣжности, кѣждоѿ стѣнѣ чѣлка... цара, кнѣза, велмѣжѣ и воїна (Київ, 1623 *МИКСВ* 45); Сїлный: Мѣжный, сїлникъ, велмѣжа, искѣсны(и) (1627 *ЛБ* 113); dynastes, велможа, владика (1642 *ЛС* 172); неѿ(т)-пѣшоное сѣдовѣе мѣстце: посоромѣные тѣвари потѣжныхъ и велмѣжей (Львів, 1642 *Час. Слово* 274).

ВЕЛМОЖЕНЪ див. **ВЕЛМОЖНЫЙ**.

ВЕЛМОЖНЕ присл. Вельможно, велично, урочисто: Величаю: ве(л)мѣжне хвалю, вѣлбю (1627 *ЛБ* 14); Велерѣчю, много ѿ великихъ рѣчахъ мѣвлю, велмѣжне мѣвлю: Велїкїи рѣчи мѣвлю (Там же).

ВЕЛМОЖНИЙ див. **ВЕЛМОЖНЫЙ**.

ВЕЛМОЖНОСТЬ, ВЕЛМОЖЪНОСТЬ, ВЕЛЬМОЖНОСТЬ ж. 1. Величність, вельможність, знатність: Бо для того и оучиненъ бы(л), як ѣсть написано, абы има его стѣе хвалили и ѿповѣдали вельмѣжность спра(в) его (Дермань, 1604 *Охт.* 3); И оуказати хотачи, ижъ не зрозѣмли Бжеи велмѣжности, за оуказанїемъ самѣго Ба всѣ(х), // тогѣ имъ, тѣкъ мѣви(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 269-270); мѣетъ Хс повтѣре прїйти, сѣдїти живы(х) и мѣртвыхъ, южъ не въ тѣкомъ пониженю и покѣрѣ, ѣле въ слѣвѣ и Велмо(ж)ности свѣей (Львів, 1646 *Зобр.* 27);

(у сполученї з займенниками вашъ, его, твой *аживається як форма звертання, титулування*) ваша (його, твоя) величність, вельможність: ино Вельможность его зъ владзы и присуду всякихъ вравѣ ихъ вынялъ и подѣ справу свою гетманскую взялъ (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); просимъ вашеѣ па(н)ское велмѣжности ѿ ласкавую радѣ и ратунокъ то(и) справѣ належачи(х) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); ѿ(н)... то(л)ко ѿ самое збо(ж)е... ѣ суду зе(м)ского вѣни(ц)кого з ве(л)мо(ж)но(ст)ю вашею чини(т) (Вїнниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 56); Прѣто зъ нашимъ падаемъ пѣдлымъ Геликѣномъ, Передѣ стрѣшнымъ твоѣи Велмѣжности ѿрѣномъ (Київ, 1632 *Єах.* 299).

2. (повнота вияву чогось) велич, могутність, сила, влада: не здалѣса то, бѣвѣмъ за досконѣлѣю

рѣчь ве(л)можности мѡщи Єго абы тѣлько заховати чѣлка на зе(м)ли (Дермань, 1604 *Охт.* 3); кды ѡнѣ знадвѡра поколѣта(л), и зара(з) хто(с) та(м) двѣри ѡ(т)чинилѣ, дрѣгѣе моватѣ же ѡнѣ своею велможностю и мѡщо потоужною ѡ(т)чинилѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 159 зв.); Высѡкимѣ и незневѡлены(м) цесѣрѣскій рѡзѡмѣ, не тѣкъ далѣеце велможность стѣноу оуказѣти мѡже(т) ѣко погорѣжѣнье мае(т)ности (Острог, 1614 *Тест.* 150); Велерѣчѣе: Безмѣрное блекота(н)є, и ты(ж) ѡ великихѣ рѣчахѣ мовле(н)є, велможность слѡвѣ (1627 *ЛБ* 14); Дрѣжава: ... мѡцѣ, сѣла,... potentia, велможность, мѡжность, ѡлбо звѣрхность (Там же, 29).

ВЕЛМОЖНЫЙ, ВЕЛМОЖЕНЪ, ВЕЛМОЖНИЙ, ВЕЛЪМОЖНЫЙ, ВЕЛЪМОЖЪНЫЙ, ВЕЛЪМОЖЪНЫЙ *прикм.* 1. (*знатний*) вельможный: При томѣ бѣдѣчимѣ велможнымѣ вроженымѣ: ...маршалок и ѡхмистрѣ королевой Єе Милости,... пан Войтѣх Янович (Городно, 1507 *AS* III, 50); па(н) рома(н) васи(л)єви(ч) ма(р)ко(в)ски(и) ѡповѣда(л) и вызна(л) што ме(л) за собою в ма(л)же(н)ствѣ до(ч)ку пѣна ѡедора гараина земѣпина ве(л)можны(х) пѣно(в)... воеводи(ч)о(в) виле(н)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); А кды Богѣ... дѣтѣй мѡихѣ до возрастѣ мѣжеского... доховаѣтѣ, тогды маюѣтѣ ѡни себе... малженства зычитѣ,... не сквапѣючисѣ на красѣ людскѣю, ани на маѣтѣность и славѣ чѣего домѣ, велможного и ѡздобѣного, скороминѣщѣю (1577 *AS* VI, 75); И аггелѡвѣ и апостѡлов и свѣтых злых Богѣ не щадит, коро(н)ѡвѣных вельможных становѣ змѣтуѣтѣ под ноги (Лѣвѣв, 1605-1606 *Перест.* 47); Ангѣдрѣй Адаменко з Нижина поддѣный велможного... гѣтмана Потоцкого полногѡ, сознал добровѡлне, иж проминѣял клячу сивую свою... на конѣ бѣлого (Бориспѣль, 1638 *АБМУ* 25); heroicus,... ве(л)можни(и), го(с)по(д)скій (1642 *ЛС* 217);

у *знач. ім.* вельможный, знатный: Всѣмѣ вѡбѣецѣ и кождѡму зѣособна, вельможнымѣ, урожѡнымѣ, княземѣ, панѡмѣ, воеводамѣ, кашпѣляномѣ, старостамѣ, державцамѣ и всѣмѣ инымѣ дыкгнитарѡмѣ, урядникѡмѣ, шляхтѣ, обыватѣлемѣ вѣ панствахѣ нашихѣ,... уприйме, верне намѣ милымѣ (Торунѣ, 1576 *АрхїОЗР* 3/І, 64); 3 молодѣыми... рѣ(д)ко

бывѣй богѣты(м)... а прѣ(д) ве(л)мѡжными не ра(д)са ѡказѣй (Киѣв, 1623 *Мог. Кн.* 16 зв.).

2. (*як шанобливий епітет знатних, високопоставлених осіб*) вельможный: А при том бѣдѣчим вѣлебным и велможным: князю Войтѣхѣ бискѣпѣ Вилѣнскомѣ, князю Мартинѣ, бискѣпѣ Жѡмойтскому (Вѣльна, 1507 *AS* III, 43); Велможный княже, к намѣ ѡсобливѣ ласкавый (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); и пѣвѣль ты(ж) рѣклѣ кѣ игѣмоноу // фѣстоу. дрѣжавный фистѣ [вельможный] кѣждѣй чѣлкѣ кѡторыи милоуѣтѣ бѣга. дрѣжавѡу [мѡцѣ] на(д) стра(ст)ми бѡдѣтѣ (!) мѣти (1556-1561 *ПЄ* 202-202 зв.); Прѣймѣжѣ южѣ... оупомѣнокѣ тѡтѣ, пѣне мѡй, пѣне велможный (Лѣвѣв, 1614 *Кн. о св.* 2 зв. нѣнѣм.); Ѳтворѣжѣ Велможный патрѡне ворота зычлѣвости твоѣи (Киѣв, 1632 *Евх.* 293); Нѣяснѣ(и)ши(и) велможны(и) и прѣславны(и) цѣрѣ моско(в)ски(и) а намѣ вѣльце мило(с)тивѣи(и) пѣне и добродѣю (Чѣркаси, 1648 *ВУР* фѡтокоп. 12); єнерѣль... былѣ... в маѣтѣности... вѣльмѡжѣно(и) єе мило(с)ти пѣне(и) Крѣстѣины (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

3. (*сповнений гідності, достойності*) величный: подѣ волнымѣ а свѣтоблѣвымѣ, славнымѣ и велможнымѣ // панѡванѣемѣ єго королевскѡе милѡсти (Луцѣк, 1596 *АрхїОЗР* 1/І, 224-225); хотѣ(ж), бѡвѣ(м) на нѣше вѣ(с)крѣсѣ оусправѣдлѣвѣна, єднѣкѣ абы слѣвоу свою велмѡжноу ѡказа(л), и вѣ бѡлшо(м) бы(л) оу людѣй пошѣновѣнѣю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 153 зв.); Не тѣкъ и годѣлѡса мѣдрѡвати и вымышлѣти ѡ Велмѡжный и высѡкой хвѣлѣ, ѡ мѣдрый Никѡлѣю (Киѣв, 1619 *Гр. Сл.* 281); Лѣдѣвѣмѣ оутѣхи вѣ жѣлю дѡчѣкѣла, Мѡѣ напрѣва Цнѡтѣ потребѡвѣла Тѡйхѣ велмѡжны(х): Вѣшѣкѣ же твоѣ слѣва, Мѡѣ попрѣва (Киѣв, 1633 *Евфѡн.* 308); 3 свѣцкой ѡздѡбы єго розвѣлѣкѣѣтѣ, И вѡрѣ дѣхѡвнѡй жѣлобы вѣкладѣѣтѣ; Тѣло вѣбогѡмѣ велмѡжное Дѣхѣ: Подѣѣтѣ вѣ скрѣхѣ (Лѣвѣв, 1642 *Бут.* 10); Вы з рѣдѡстѣю провѣдѣте цѣра своѣгѡ... до Вѣлмѡжногѡ маѣстѣтѣ слѣвы єгѡ (Чѣрнѣгѣв, 1646 *Перло* 43 зв.);

величавый, розкѣшний (своѣм виглѣдом): Вѣдѣлѣ нѣкѡбі(с) єзѣкѣѣ хра(м) абѡ цѣрковѣ бѣрѣзо шѣрѡбую и велмо(ж)ную, чѣтверѡѡугѡлноу, гдѣ розныи чѡудѣ вѣдѣ(л), до кѡтѡрой вѣхѡжѡвано прѣ(з)ѡсмѣ стопни(и) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240).

4. Могу́тній: Взае́мъ, яко ви́димо, трафля́лося ты́мъ дво́мъ сто́лицамъ, же рату́нку у нихъ, якъ на онъ ча́сть велмо́жныхъ, укривже́нїи потре́бовали (Ки́їв, 1621 *Коп. Пал.* 687); якъ знаме́нїт' и якъ вел'мо́женъ, же такъ вели́кою сїло́ю... и во́да́мъ и вѣ́тромъ грѣ́зїт', а о́ни его слѣ́хают' (Ки́їв, 1637 *УС Кал.* 615); и съ стра́хомъ оупада́ю, пре(д) вел'мо́жнымъ тво́їмъ бо(з)кимъ трѣ́номъ (Черні́їв, 1646 *Перло* 170 зв.).

ВЕЛОМОВСТВО *див.* **ВЕЛЕМОВСТВО**.

ВЕЛОРЫБЪ *див.* **ВЕЛИОРЫБЪ**.

ВЕЛЦЕ, ВЕЛЬЦЕ *присл. (стп. wielce)* дуже, вельми: с тоє вдя́чності моєє роди́чом єе, отцу и матце, велце подя́кова́н҃҃є моє вчи́пил (Лу́цьк, 1570 *АрхІОЗР* 8/III, 203); Мнѣ ве(л)це мы́лье и ласка́вые п̃нове бра(т)я це(р)кви бо́жое во (л)во́ве (Володи́мир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); я велце потре́бѣю тре́хъ або чты́рехъ зо́лотыхъ (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.); то не су́ть речы такъ скры́тые и вельце тру́дныє, кото́рых бы и найпроті́пшый поро́зумѣти не мо́гъ (Ві́льна, 1608 *Гарм.* 171); те́ды вѣ́льце и оуни́же́нне прѣ́симо, абы такъ Пере́кляда́чеви Кни́ги тои, знаме́нїтои,... яко и са́мо́мъ Дрѣ́каре́ви,... в' рѣ́чахъ такѡ́выхъ... переба́чено бы́ло (Львѣ́в, 1614 *Ки. о св.* 445); И дѣ́ховнымъ о́б'асне́нїємъ, и Ѡ́цѡ́вскою на́бкою, розпо́лошїти поста́раю́ся протї́внѣю Є́гїпетскѣю те́мнѡсть, вѣ́льце я́сною свѣ́тлѡстю Ап(с)лско́й правды (Ки́їв, 1619 *Гр. Сл.* 188); и такъ то́єю тру́тизною, ядо́мъ велце зара́зливимъ, ту́ю горелѣ́ку припра́вивъши, с ко́мънати вы́шедши, да́ла небо́жчикови (Лу́цьк, 1631 *АрхІОЗР* 8/III, 584); до то́го же в ты(х) са́мы(х) дѣ́ня(х), ре́ки, ре́(ч)ки пу́сти́ли, и въ по́ля(х), а по́готовью въ ре́(ч)ка(х) препра́ва ве(л)це тру́(д)на́я (Ржи́щів, 1639 *ККПС* 226); тог(да) о́нїи го́рдыи титѣ́лы по́гїнѣ́т', // вѣ́чнє ми́лѡсты́вїи, я́сневелмо́жныи, веле́бныи, вѣ́льце оу́чѡныи (Черні́їв, 1646 *Перло* 153 зв.-154).

Див. ще **ВЕЛИКО, ВЕЛИЦЕ**.

ВЕЛЦЕЗАЦНЬИЙ *прикм.* Те са́ме, що́ велеза́цный: То́мъ те́ды прировна́ный напѡ́льсьа о́ный ко́ро́ткїй лі́стъ тво́й, ко́то́рого́сь ко мнѣ пи́саль, ѡ вѣ́льце за́цный и мнѣ́ на(д)де́рь ми́лый Па́не те́бѡ́ре (Ки́їв, 1619 *Гр. Сл.* 185).

ВЕЛЦЕЛАСКАВЫЙ, ВЕЛЦЕЛАСКОВЫЙ

прикм. Те са́ме, що́ великоласка́вый: Мнѣ ве(л)це ла(с)кавы Па́нове Бра(т)ство здо́в(ия) до́брого... ѡ(т) г(с)а б̃га в(ш) м(с)тя́(м) жы́чимо (У́стя, 1614 *ЛСБ* 450, 1); Мнѣ ве(л)це ласка́вы(и) А ми́лы(и) п̃нове... бра́тия... всѣ́мъ до́бра ѡ́прѣ(и)ме зы́чѣ (Я́си, 1627 *ЛСБ* 436, 1); Преосвяще́нный въ Бо́зѣ ве́лебный и на́мъ ми́лостивый и велце ласко́вый Го́спѡдине О́тче Митропо́лите (Осми́яновка, 1629 *КМПП* I, дод. 370); На(м) велце́ла(с)кавы(и) п̃не Васи́ли(и) (Львѣ́в, 1642 *ЛСБ* 559, 1); На́мъ велце ласка́выи па́нове,... мѣ́щане мѣ́ста... Пре́мышля (Неми́рів, 1642 *КМПП* II, 240).

Див. ще **ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ**.

ВЕЛЦЕМИЛОСТИВЫЙ, ВЕЛЪЦЕМИЛОСТИВЫЙ *прикм. (як шанобливий епітет при звертаннях)* вельми ми́лостивый: А та(к) ме́жи всѣ́ми Я́сне Велмо́жны(и) а мнѣ́ ве(л)це Мл(с)тївы(и) Па́не Подка́нїлѣ́рїи до́бродѣ́(и)ства Про(д)ко́вь... мнѣ́ са́мо́мъ ста́ли пре(д) ѡ́чи (Ки́їв, 1631 *Тр. П.* 4 не́нум.); На́яснѣ́(и)ши(и) вельмо́жны(и) и пре́дсла́вны(и) ц̃рѣ́ моско́(в)ски(и) а на́мъ вельце́ ми́ло(с)тївы(и) па́не и до́бродѣ́ю (Че́ркаси, 1648 *ВУР* фо́токоп. № 12).

ВЕЛЪКОНОЦЬНИЙ *прикм. (стп. wielkoposny)* велико́днїй. ◊ по́недѣ́локъ велько́ноцъный *див.* **ПОНЕДѣ́ЛОКЪ**.

Див. ще **ВЕЛИКОНОЦНИЙ**.

ВЕЛЬБЛЮДЪ *див.* **ВЕЛЬБЛЮДЪ¹**.

ВЕЛЬБУДОВЫЙ *див.* **ВЕЛЬБЛЮДОВЫЙ**.

ВЕЛЬБУДЪ *див.* **ВЕЛЬБЛЮДЪ¹**.

ВЕЛЬКІ *див.* **ВЕЛКІЙ**.

ВЕЛЬМИ *див.* **ВЕЛМИ**.

ВЕЛЬМОЖА *див.* **ВЕЛМОЖА**.

ВЕЛЬМОЖНОСТЬ *див.* **ВЕЛМОЖНОСТЬ**.

ВЕЛЬМОЖНЫЙ *див.* **ВЕЛМОЖНЫЙ**.

ВЕЛЬМЫ *див.* **ВЕЛМИ**.

ВЕЛЬНА *ж. (стп. welna)* вѡ́вна: вси... до́статѣ́ки... //...ме́ды, вельны́, ску́ри, во́зы... спа́лили (Лу́цьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 212-213).

Див. ще **ВОВНА**.

ВЕЛЬЦЕ *див.* **ВЕЛЦЕ**.

ВЕЛЪКІЙ *див.* **ВЕЛИКІЙ**.

ВЕЛЪНЬЄ, ВЕЛЕНИЄ *с.* Велі́ння: веле́ти до́бро є́сть послужити б̃жью велѣ́нью (1489 *Чет.*

129); архаїглъ с нба посла(н) к двѣ мѣри бѣжи(м) словомъ и велѣнье(м) (Там же, 159); по ап(с)лу павлу яко ре(ч): противлаа(с) власти, бѣжю велению противлае(т)са (Львів, 1591 ЛСБ 174).

Пор. ВЕЛѢТИ.

ВЕЛѢТИ, ВЕЛѢТИ, ВЕЛѢТЬ, ВЕЛИТИ, ВЕЛИТИ дієсл. недок. і док. 1. Веліти, наказувати, повеліти, наказати: вели ми привести конь (1489 Чет. 44 зв.); велиш дей им ѿ поли сторождѣ стеречи (Мельник, 1501 AS I, 146); а на болшюу крѣпост... велѣли есми писати и нашѣ печат(т) завѣсити (Сучава, 1522 ЦДІАЛ 131, 1, 335); тых всих Козаков Киевских велели есмо емѣ на реестре списати и тые реестра к намѣ принести (Вільна, 1541 AS IV, 297); староста не кажетъ за замокъ в лѣсъ по (д)рова е(з)дити и вели(т) ихъ тамъ грабити (Кременець, 1545 ТУ 71); Мы его чита(ти) велели (Житомир, 1584 АЖМУ 151); Костѣ минѣ велѣлѣ служити за золотыи еванг(е)ліе (Бенедиківці, 1603 НЗУж. XIV, 222); Которые то всѣ збожа... на пожито(к) сво(й) ѿбе(р)нѣти vele(л) еси (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 64 зв.); ірѣ(д)... велѣлѣ его поимати, а всадити до вѣзена (Львів, поч. XVII ст. Крон. 33 зв.); Єднѣмъ взрѣкомъ даючи ѿ збавѣню знати, И Лѣудемъ са велачи нѣзбытъ оутѣшати (Київ, 1630 Имюл. 4 зв.); iubeo, велю, повелѣваю (1642 ЛС 249); я тотъ же часъ велѣлѣ узды и всѣ убытки ихъ сыскати (Полтава, 1647 АЮЗР III, 98); до Кни(г) писара Публичного прияти велилисмо (Холм, 1648 Тест. Ст. 471).

2. *Перен.* Веліти, вимагати: Перво велітъ самѣмъ на єдинѣ молитиса (Острог, 1587 См. Кл. 9 зв.).

ВЕЛЮ, ВЕЛЯ числ. (кількісно-неозначений) (стп. wiclu, wela) багато: Его дей Милость князь Романъ зъ велю людми зацными zostалъ въ сѣнахъ (Петрків, 1565 AS VI, 261); левизоръ нашъ, самъ видечи и маючи у себе, отъ веля людей зацныхъ и уцтивыхъ, залепону вярє и учтывость, и годность, животь добрый, побожный... Михайла Дчусу,... который, будучи въ писме навѣчоный, усю мысль свою ку службѣ... склонилъ (Варшава, 1575 АрхОЗР 1/I, 50); для велю слущныхъ преченъ, абысь ваша милость зъ собою взялѣ пете або шесте вязневъ старшихъ (Київ, 1579 АСД I, 154); А то ачъ зъ веля

инѣшихъ меръ, але наболєй, же в.м., посылаючи слугу своего пана Лушѣковѣского... на зѣездѣ да-тєсь му рачылѣ инѣструкцыю барѣзо суровую (Вільна, 1599 Ант. 657); патріархъ... при бытности велю зацныхъ людей у Вильни, рекъ тые слова (Львів, 1605-1606 Перест. 28); и проси(л) па(н) сѣ(д)я абы при правє(х) и листє(х) свои(х) показованы(х) и передо(м)ною читаны(х) и свєдє(ц)твє людє(и) за(ц)ны(х) яко тє(ж) и велю ины(х) ста(р)цо(в) сѣдграницы(х) захова(н)... бы(л) (Луцьк, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 18 зв.); то(т) во(з)ны(и) коро(н)ны(и) не може(т) реляции в правє тѣто(ш)нє(м) со(з)нава(ти)... были во(з)ные шля(х)тичи в то(м) воево(д)ствє ѿселые што для велю причи(н) по(т)ребно (Кременець, 1614 ЛСБ 765, 1, 22, 1 зв.); А навєтъ и велю суседомъ єє м(л): ѿбыватєло(м) тамошнимъ жадного росѣказаня себе на то не маючи нехѣти давалѣ, презъ што на и(н)видию єє м(л): до ни(х) подалѣ (Київ, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 131 зв.); возъны(и)... при бытности велю людє(и) зацны(х) з розъны(х) воеводѣствъ... голосомъ вынє(с)лымъ ѿбъвола(л) и публиковалѣ (Люблін, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 122 зв.); Которы(и) во(з)ны(и) с пови(н)ности своє(и) во(з)но(в)ско(и) голосомъ вынє(с)лымъ при велю шляхты и людє(и) ро(з)но(и) ко(н)дициє(и) чере(з) кого бы бы(л) забити(и) и замо(р)дованы(и) ѿбъвола(л) (Житомир, 1650 ДМВН 199); отъ мала до вєла див. МАЛЫЙ.

Див. ще ВЕЛЕ².

ВЕЛЮМЪ ч. (стп. welum, лат. velum) серпанок: Сиби(л)ла єрѣтѣтреа... ходіла в' мнѣшо(м) ѿдѣанію и велюмъ на головѣ носила (Львів, поч. XVII ст. Крон. 79).

ВЕНА див. ВИНА.

ВЕНГЕЛНИЦА ж. (стп. węgielnica) косинець, екер: Во(и)цєхови грѣ(н)тарѣ ѿ(т) попо(в)ского прєвєтѣ далисмы зло(т) г(р)ш(и)є... ѿ(т) вє(н)гє(л)ни(ц) желѣзны(х) дво(х) гр(ш) л(л) (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 74 зв.).

ВЕНГРИНЪ див. ВЕНГРЫ.

ВЕНГРЫ, ВЕНКГРЫ, ВЕНКГРОВЕ, ВЕНЪКРОВЕ мн. (рідше одн. венгринѣ, венѣкгринѣ ч.)

1. Угорці: кгда ся до мѣста приближати почала, зара(з) єи вє(н)кгровє со (в)сѣ(х) сторо(н) ѿбъ-

скочили (1582 *Кр.Стр.* 68 зв.); зобравши немалый полкъ и купу людей розныхъ наций, ку потребе своей... то есть: гишпановъ, волоховъ,... венкгровъ и инъшихъ..., взявши умислную васъ (!) на помеченные добра церковные..., грабежи... починилъ (Луцк, 1619 *АрхІОЗР* 6/І, 401); зославъшы умы(с)лне на то(т) актъ люде(и) по(д) шмъсотъ служалы(х), дракгановъ, венъкгровъ, волоховъ, козакъ... зъ стре(л)бою шгнистою мушкетами, ручъницами (Ісаіки, 1643 *ДМВН* 237).

2. Вл.н.: заразы послалъ Войтеха кухара, Василя Коростеля, Вижкгу венгрина и мы з Мартинкомъ Хлопцемъ шли есмо за ними (Луцк, 1598 *АрхІОЗР* 1/VI, 237); Лиштванъ венъкгри(н) (1649 *РЗВ* 168).

3. Лише мн. Угорщина: И покравши тые вси речи, вышъ менованые съ тымъ всимъ зъ ыменя и двора моего, Оваднова, утекъ, и маю ведомость ижъ на службу до Венкгеръ поехалъ (Володимир, 1599 *АрхІОЗР* 6/І, 273).

ВЕНДЗОНЫЙ *прикм.* (стп. *wędzony*) вуджений, копчений: Сдшаніца: Мѧсо вендзѧное ѧлбо рыба вѧлаа (1627 *ЛБ* 125).

ВЕНДРОВАТИ *дієсл. недок.* (стп. *wędrować*, *свн.* *wandern*) мандрувати, *діал.* вандрувати: Лѣчь ѧныи нехай гостѧнцемъ своимъ вендрѧю(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 218); Шествъю: Идѧ, вендрѧю (1627 *ЛБ* 158).

ВЕНДРОВКА *ж.* (стп. *wędrówka*) мандрівка, *діал.* вандрівка: вендро(в)ка (І пол. XVII ст. *Сем.* 134).

Див. ще ВАНДРОВАНЄ.

ВЕНДРОВНЫЙ, ВАНДРОВНЫЙ *прикм.* (стп. *wędrowny*) мандрівний, *діал.* вандрівний: Страннолюбѣць: Гѧйный, щѧдрый, свѧбѧдный чѧжозе(м)цѧ, гѧстеви, вендрѧномѧ, перехѧжомѧ, то(т) котѧры(и) гѧсте(м) рѧдъ (1627 *ЛБ* 122); Стрѧненъ, ины(и)... чѧжозѣмецъ, гѧсть, ѧбчѧй, чѧжозѣмскѧй, пелгрымъ, вандрѧвный, чѧжѧй, нѧвый (Там же).

ВЕНЕДИКТА *ж.* (*назва рослини*) гравілат: Ве(не)диктъ. Венедикта е(ст) двоакаа че(р)вонаа и бѧлаа (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.); коли шгневаа немо(ч) дрѧжати боуде(т) вѧзми бѧлон венеди(к)ты коре(н) или былинѧ я(ж) на(д)шѣср(д)це... боуде(т) з(д)равъ (Там же, 3).

Див. ще ВЕНЕДИКТЪ.

ВЕНЕДИКТЪ *ч.* Те саме, що *венедикта*: Ве(не)диктъ. Венедикта е(ст) двоакаа че(р)вонаа и бѧлаа (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.).

ВЕНЕРА *ж.* (*богиня кохання та жіночої вроди*) Венера. Вл.н.: и(х) [поганъ] богѧвъ... ро(з)ные звѧрѧта тагнѧли... нептуновъ де(л)финны,... слоупъ за(с) венѧры тагнѧли мѧви(т) гѧлѧби (поч. XVII ст. *Проп.р.* 199 зв.).

Див. ще ВЕНУСЪ.

ВЕНЕРІА *ж.* (*назва рослини*) венерині черевички: венерѧа... та трава теплотна и сѧха е(ст) (XVI ст. *Травн.* 20 зв.).

ВЕНЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (стп. *wenerować*, *лат.* *wenerari*) 1. (кого) шанувати, поважати: тымъ добродѧйствомъ та(к) свои(х) до себе поваблю, же зъ мл(с)ти прѧтивъ мнѧ доброво(л)не и мѧле прихѧдѧти, а наслѧдоуючи мон(х) цно(т), боудѧтъ те(ж) ма венеровати і ве вши(ст)ки(м) слоухати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 304 зв.).

2. (кого) (*називати когось яким-небудь ім'ям, прізвиськом, образливим або не відповідним йому*) величати: такъ и теперъ недовѧрками и ш(т)щепенцами насъ же венерѧють, и многѧе досады задають (Острог, 1587 *См. Кл.* 21).

ВЕНЕТЫ *мн.* 1. Венеціанці: за прийнятемъ его отъ папежа на митрополицтво а позволенемъ пановъ Венетовъ митрополію Монемвасійскую подѧ живымъ тои столицы, патріарсѧ Константинопольскому послушнымъ, одержалъ митрополитомъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

2. Венеція: А же былъ удатный и многомовный, одержалъ отъ Леона, же до Венетовъ за нимъ легать былъ посланъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

ВЕНЕЦЪ *див.* **ВЪНЕЦЪ.**

ВЕНЕЧНИКЪ *ч.* Вінценосецъ: ро(д)исѧ ники-то венечниче нашъ (1489 *Чет.* 29 зв.).

ВЕНИЧАНИНЪ *див.* **ВЪНИЧАНИНЪ.**

ВЕНІАЛНЫЙ, ВЕНІАЛНИЙ *прикм.* (*лат.* *venia* "прощання, пробащення") який можна простити: Вшходняя и заходняя церковъ отпушченіе грѧховъ веніалныхъ душамъ, зъ сего свѧта зешлымъ, за молитвами... литургѧями и ялмужною дѧющеся, знали и визнавали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 784);

Восточнаа црков(в) и заходнаа ѿ(т)пѣщеніа грѣхо(в) веніалных, дша(м) з сего свѣта зейшлих за млитвами црковними и литѣргіаи... дабѣще са знали и визнавали (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 25).

ВЕНІАМИНОМЛАНЬ *мн.* Потомки Венеаміна — одного з міфічних родоначальників єврейських племен: И собралъ всѣхъ Іудѣянъ и веніаміномланъ и приходивъ, которыхъ было многѡ зъ ізраїла ѡтєкло до негѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 307 зв.).

ВЕНКШИЙ *прикм. в. ст. (стп. większy, стч. বেশী) (значніший за розміром) більший:* лечь мо(й) кѡбокъ пога(р) далеко єсть венкши(й) нижели тво(й) (к. XVI ст. *Розм.* 20).

Див. ще ВЕНТШИЙ.

Пор. ВЕЛКИЙ.

ВЕННИЦА *див. ВИННИЦЯ.*

ВЕНО *див. ВѢНО.*

ВЕНОВАНЫЙ *див. ВѢНОВАННЫЙ.*

ВЕНОВАТИ *див. ВѢНОВАТИ.*

ВЕНОВНЫЙ *див. ВѢНОВНЫЙ.*

ВЕНОКЪ *див. ВѢНОКЪ.*

ВЕНТШИЙ *прикм. в. ст.* Те саме, що венкший: Жичила би(м) собѣ была, абы ве(н)тшѡю сѡмѡ могли(с)мо были по(с)лати (Ясси, 1610 *ЛСБ* 429, 1).

Пор. ВЕЛКИЙ.

ВЕНУСЪ *ч. (лат. venus) 1.* Те саме, що венєра: Іупите(р)... оу звѣра скопѡ премѣни(л)... вєноу(с) в рыбоу (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); Афродїта, л(т): Вѣнѡ(с). богїна мїлостей,... ѡтѣ(х), и рѡскоше(и) всѣ(х) (1627 *ЛБ* 183).

2. (*планета сонячної системи*) Венєра: втори(й) венусъ того... зовѣтъ денница (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

ВЕНЦЕЙ, ВЯНЦЫЙ *присл. в. ст. (стп. więcej) більше:* венцей дати не могѡ (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); до близкого села полтрєти мили и трошкѡ венце(и) (Там же, 37); Венцей (*Уж.* 1643, 51 зв.); панове братья... позволили ємѡ того до оногѡ часѡ яко жадалъ и просилъ почекати по(д)... кондицією абы ю(ж) вянцы(й) если бы ся... не ѡстиль ведлѡгъ сѡбмиссии своєи не чекати єно правнє з нимъ о то чинити за позволеня(м) всѣхъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

Пор. ВЕЛИЦЕ, ВЕЛЦЕ.

ВЕНЦЪ (*стп. więc) I. присл.* Більше: приложимъ венцъ працы (к. XVI ст. *Розм.* 4); Котраа [Корона] абьса здалєка вѣнцъ свѣтіла, И прѡмєнѣ прѣчъ вкѡло сѣбе роспѣстіла (Львів, 1616 *Бер.В.* 85).

II. част. 1. (*підсилювальна, еживається для підсилення висловленої думки*) *отже:* Петръ єсть межі апостолами ревностью, сердечностью и спянялостью ума целный, а не единовладствомъ первенствуяй, венцъ ключаремъ царства небесного єсть, якъ кождый зъ дванадцати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 414); вѣнцъ, и найзвзнѣйшее слѡбное Грѣцкое слово... по славѣнскѡ вѡложити є(ст) мѡжно (Київ, 1623 *МКСВ* 74); Вѣнцъ и то жєсмѡсѡ тѡкъ нѡзбытъ розвєселїли на тѡмъ свѣтѣ, же... принѡмнѣй тепѣръ росп(л)ачмѡсѡ и розжалѣмсѡ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 9).

2. (*підсилювальна, уживається у значенні вставного слова для висловлення підсумку*) *отже:* а гнѣвъ Божїй приносить допущєне, а кгда Богъ допустить, тогда все иле що колвєкъ єсть злого оный чєловѣкъ, который грѣшнымъ будучи а не каєтся, зъ допущєния сила венцъ утерпѣваєтъ великихъ бѣдъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 54); Якосмы здавна ѡпримѡє хѡ(т) и мл(с)тѣ ла(с)ки вм(с) противко собѣ и цркви нашо(й), такъ на мѣ(с)цѡ при єгѡ вм(с) кгда ве(н)цъ посла(н)ци наши ѡ милостинѣ тамъ бывали (Львів, 1610 *ЛСБ* 427, 1); мы... зо вси(х) по(с)тупько(в) правъныхъ декрєто(в) вшєляки(х) в сѡда(х)... венцъ и зъ мє(м)ранѡ(в) записѡ(в)... конѣтракто(в)... выпѡцаємо и... во(л)нымъ чинимо (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27); Такъ и Ієремїа плѡкалъ побїєннхъ людїй свої(х) мѡвачи... Вѣнцъ и особы тѡкъ вєлікогѡ достѡїнства,... побѡжнаа єсть рѣчъ пожѡловати (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 6); Нинѣ Аггєлове, на хоры ся збирають: // и якъ венцъ вѣ нароженю: такъ и ту спѣвають (Львів, 1630 *Траг. п.* 173-174).

ВЕНЧАЛНЫЙ *див. ВѢНЧАЛНЫЙ.*

ВЕНЧАНЕ *див. ВѢНЧАНИЕ.*

ВЕНЧАННЫЙ *див. ВѢНЧАННЫЙ.*

ВЕНЧАНТЬЕ *див. ВѢНЧАНИЕ.*

ВЕНЧАТИ *див. ВѢНЧАТИ.*

ВЕНЧАТИСА *див. ВѢНЧАТИСЯ.*

ВЕНШОВАНЄ *див. ВЪНШОВАНЄ.*

ВЕНЪКГРИНЪ *див. ВЕНКГРЫ.*

ВЕПРЕВИНА *ж.* Те саме, що **веприна**: лѣпее всѣ(х) масть... є(ст) вепревина (XVI ст. *Травн.* 180).

ВЕПРЕВЫЙ Те саме, що **вепровый**: Вепревый. Porcin(us). Aprin(us) (1650 *ЛК* 432).

ВЕПРИКЪ *ч.* Веприк, поросля: porcui(us), прося, веприкъ (1642 *ЛС* 322); Веприкъ. Porculus. Porcellus (1650 *ЛК* 432).

ВЕПРИНА *ж.* Веприна, свинина: lardum, веприна, свинина (1642 *ЛС* 250); Веприна. Porcina (1650 *ЛК* 432).

Див. ще ВЕПРЕВИНА.

ВЕПРИНЕЦЪ *ч. (назва рослини і насіння)* смовдь (Peucedanum L.): peucedanum, вепринець трава (1642 *ЛС* 313); sison, вепринець сѣмя (Там же, 373).

ВЕПРОВЫЙ *прикм.* Вепровий, свинячий: отець епископа... побрати велель... полтей вепровыхъ дванадцать, салъ шесть, масла горшковъ шесть (Володимир, 1588 *АрхІОЗР* 1/І, 241); У томъ же свирни мяса вепрового полтей осмъ (Луцьк, 1598 *АрхІОЗР* 1/VI, 242); обѣчилъ нѣе моцъ ты(х) аго(д), накопалъ и(х), и насадилъ дома... скѣпилное вино придавши к' немѣ крѣве лѣви вепровон бараней и мѣлїиен (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7 зв.); у Демяна Басараба — сало вепровое за золотыхъ три (Луцьк, 1619 *АрхІОЗР* 6/І, 405).

Див. ще ВЕПРЕВЫЙ.

ВЕПРЪ, ВЕПРЬ, ВЕПЪРЬ *ч. 1. (самець свині, звичайно кастрований)* кабан: з Друйское волости по тры яловицы, а по три вепры (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); за вепра л̄ гроше(и) (Володимир, 1552 *ОВол.* 3. 195 зв.); в Филиппа взяли вепря (1561 *АрхІОЗР* 8/VI, 102); от вепъра пенезей пят (Вільна, 1568-1578 *ПККДА* II, дод. 553); взято...//... вепровъ тушами пя(т) (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 81 зв.-82); да(л)є(м) за вепъра до ш(п)италѣ г̄ з(л)отыи (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12); gicci вепр свіна (І пол. XVII ст. *Сем.* 25); позо(в) ѿ грабе(ж)и ро(з)ные ѿ гдси ѿ поросята ѿ ѿ(в)цы ѿ вепри (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 13); orthagorisc(us), вепрь (1642 *ЛС* 295); Помененные ѿсобы...//... по села(х)... стапые себе пинезъную выбиралъ яловицы вепри прядиво брали (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.); У

Демиди Дуба: вепро(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); вепрь кормный — кастрований кабан: свиной... занали ѿ Дмитра Волошина тридцатеро..., ѿ Тимоша три вепри кормных (Луцьк, 1558 *АС VII*, 39); У Максима... вепро(в) ко(р)мъны(х) чотиры (Житомир, 1650 *ДМВН* 206); вепрь надворный — свійський кабан: вепровъ надво(р)ны(х) пе(т)на(д)це(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 7); вепрь некормный — некастрований кабан, кнур: Цена бы(д)лу великому и малому: ... за быка ста(д)ника ѿсмѣдеся(т) гроше(и) за коровѣ пя(т)деся(т) гроше(и),... за вепря некормного три(д)ца(т) гроше(и) (1566 *ВЛС* 99); вепрь кормные и некормные (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 161); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... вепровъ некормныхъ сто три(д)цать (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 29).

2. (дикий кабан) вепр: Цена зверо(м) дикиймъ... За збѣра двана(д)ца(т) // рубле(и) гроше(и), за лоса ше(ст) рубле(и) гроше(и)... за вепра а(л)бо свиню рѣблѣ гроше(и) за се(р)ну копу гроше(и) (1566 *ВЛС* 85 зв.-86); претожъ ѿсдѣли' себе самѣго, шесть мѣсѣци в' багнїскѣ скитскомъ, которѣе в' глѣбѣокон пѣщи было, сѣдѣти наго, в' которѣи комари, и вепровъ дѣки(х) досагають пре(з) скѣрѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); Вепрь дѣкій. Арег (1650 *ЛК* 432); У *порівн.*: Мы же... лежачи яко вепрь в' барьлогѣ в' рѣскоши свѣта того хѣчемѣ вѣлежати цр(с)тво нб(с)ное, и ѿндю блженндю ж(з)нь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83 зв.).

ВЕПРЯ *с.* Порося: до того тежъ куры, гусы, инѣдыки, павы, свине з вепрятами чотырдесять... забрали (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 345).

ВЕРБА *ж. 1.* Верб: зъ того озера въ долину Глубокую, ровчакомъ и поточкомъ Наводницькимъ простуючи до колодезей у вербъ граничныхъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146); коло гребли, подъ вербами... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 145); salix ве(р)ба (І пол. XVII ст. *Сем.* 154); Аравїги(н): Вечѣрній... або крѣ(к), або ве(р)ба, або змѣшанье (1627 *ЛБ* 178); amerina, ви(д) ве(р)бы древа (1642 *ЛС* 80); gra[e]ca salix, ве(р)ба че(р)ная (Там же, 211).

2. У складі влн.: Толочковы верби: А потом есми повел... зъ Янковского болота въ Толочковы

верби, от Толочковых вербей стрѣгоу в лѣс Дѣдовец (Пісочне, 1541 AS IV, 281).

ВЕРБИНА ж. Вербова галузка: И возме́те собѣ... вшелѣкихъ квѣтовъ з деревъ оздобны(х) и вербины ѡ(т) потѣхъ на оувеселѣнье (серед. XVII ст. *Хрон.* 125).

ВЕРБКА ж. Вербичка: ходиломъ до замочьку Фалимицького, по выезде тыхъ помененыхъ особъ, и видиломъ подле гребли, подъ вербками, хащъ зъ дерну и зъ соломы не значне учиненый, въ которомъ тые особы были (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 147).

ВЕРБЛЮДЪ ч. Верблюд: бѣаа Сава Црца нѣколис' Соломонѣ Крѣлю, слѣд' мнѣгѡ, богѣтства, верблѣодѡ(в)... до земного Іер(с)лімѣ привозѣла (Київ, 1626 *Кіз. Ходк.* 6 ненум.); Велблѡудъ: Верблѣудъ (1627 *ЛБ* 14); ве(р)блѡ(д) (I пол. XVII ст. *Сем.* 42); dromas, ве(р)блѡудъ скоротеча (1642 *ЛС* 171); З воло(х) чу(т)но было ѡ яко(м)сѣ мужѣ ѡ велетѣ, же... ѣ господара волоского на ба(н)кетѣ носи(л) ве(р)блѡда на едно(й) рѣцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

Див. ще ВЕЛБУДЪ'.

ВЕРБНЫЙ *прикм.* Вербный. о неделя вербная *див. НЕДѢЛЯ.*

Див. ще ВЕРБОВЫЙ.

ВЕРБОВЫЙ *прикм.* Вербовый. У складі вл.н.: лужок Вербовый: с тое дубровы... до лужка который ся прозывает Вербовым (Свищів, 1553 *АрхІОЗР* 8/VI, 28).

Див. ще ВЕРБНЫЙ.

ВЕРБОЯ, ВЪРБОЯ ж. Вербя. Вл.н.: писавша... з вѣ(р)бои в де(н) бѣгоявлєннѣ (Вербя, 1606 *ЛСБ* 407, 1); з ве(р)бо(и) дня г̃ фе(в)раля рожд̃ ах̃з (Вербя, 1607 *ЛСБ* 400, 1).

ВЕРВИЦА ж. Мотузок, мотузка: Аще самѡмъ нево(з)можно, то сосѣды своими, яко ѡдицею некою ѡбложє(н)ною сладостию ѡвлѣлати тѣци(т)са..., в не(м)же сатани(н)ская приваза(н)наа некаа ве(р)-вица є(ст), ѡпа(ж) и(з)влє(к)ши на сѡхотѣ, тако во бе(з)влажни с̃гы(х) и бѣгодѣхнове(н)ны(х) предании ѡмѡрає(т) (Новгородок, 1592 *ЛСБ* 213).

Див. ще ВЕРВЪ.

ВЕРВЪ, ВЕРВО, ВЕРВЪ ч. Те саме, що вервица: оучинивши бичъ з вервѣи всѣ(х) выгнѣль ис цркве (1556-1561 *ПЄ* 347 зв.); farsia, пелена, ве(р)вѣ

(1642 *ЛС* 194); Та(k)nia(с), агу(т)...тканица, ве(р)во главни(й) (Там же, 392); Вѣрвь, Tunniculus (1650 *ЛК* 432).

ВЕРГТИ *див. ВЕРЕЧИ.*

ВЕРГТИСА *див. ВЕРЕЧИСЯ.*

ВЕРГУНЪ ч. Вергун. Вл.н.: Ювтухъ Ве(р)гѣ(н) (1649 *РЗВ* 24 зв.).

ВЕРДУНОКЪ ч. (*стп.* wiardunek, wiardunk, *стп.* verdunk, *свн.* vierdung) (*давня польська монета*) вердунок: дал єму яловицѣ за девѣт вердѣнковѣ (1570 *Свєцц.* 71); на т(о)є попѣ даль вердоунокѣ широки(х) гроши тымъ моужемъ которѣ (!) были на тоумъ на-даны (I пол. XVII ст. *УИ* 1911/9, 13).

ВЕРЕЗУБЪ, ВЕРОЗУБЪ ч. (*назва риби*) верезуб: множество... по речѣкахъ рыбѣ, а звѣща верезѣбовѣ (Брацлав, 1552 *ОБЗ* 143); посла(л) єсми в̃м г(с)дрю моему... їщу(к) валы(х) за верозуба (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1 зв.).

ВЕРЕМА с. (*цсл.* верема) час, пора: алє ѡ(н) рє(к) до ни(х) не ваша рє(ч) знати часы и верємена которѣ(м) ѡцѣ положи(л) в моцы своє(и) (II пол. XVI ст. *КА* 2); смертное верємя — смерть: заправдѣ не найти такового штобы помоглѣ при смертно(м) верємени (1489 *Чет.* 52).

Див. ще ВРЕМІЄ, ВРЕМЯ.

ВЕРЕНЪ *див. ВЪРНЫЙ.*

ВЕРЕСЕНЬ ч. Вересень: жидѣве передѣ тѣмъ м(с)цы свои дорѣчныи личѣть починали во ѡсени, и пѣршѣи быва(л) септѣврѣи або верѣсєнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

Див. ще ВРЕСЕНЬ.

ВЕРЕСКЛИВИЙ *прикм.* (різкий, пронизливий) верескливий: а та(к) ся... с крико(м) и(з) гѣко(м) страшны(м) ци(м)брове с верє(с)кливы(м) и крикливе ѡгромны(м) голосо(м) сами повторяючи пре-правили (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.).

ВЕРЕСКЪ ч. (*пронизливий, різкий крик*) вереск, виск: гѣкѣ, вѣрескѣ (1596 *ЛЗ* 52); Клічѣ: Комѣдѣа,... крікѣ, вѣплѣ, гѣкѣ, вѣрескѣ (1627 *ЛБ* 53); рѣзъ козла вѣ дѡмѣ привєла котѣрогѡ слѣшавши товѣа вѣрескѣ мѡви(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 384 зв.).

Див. ще ВЕРЕЩАНЬЄ.

ВЕРЕСЧАКА *див. ВЕРЕЩАКА.*

ВЕРЕСЧАКЪ ч. Верескун, верещака. Вл.н.: Олешко Вересчакъ (1649 *РЗВ* 399 зв.).

Див. ще **ВЕРЕЩАКА**.

ВЕРЕСТЪ ч. 1. (назва рослини) верес: coris, вересъ, верес(с) трава, звонки (1642 *ЛС* 144); erice, вересъ трава (Там же, 182).

2. У мн. вересы. Вл.н.: та(к)же и се(л)[а], до то(г)[о] ме(с)та Житомера належачые, менови(то) Пси(с)човъ, Станишовка, Язы(н)ка, Вересы... в ре(л)ную и споко(и)ную по(с)сесью... старо(с)те житоме(р)скому, пода(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 183).

ВЕРЕТА ж. Верета. Вл.н.: Иванъ верета (1649 *РЗВ* 393 зв.).

Див. ще **ВЕРЕТО**.

ВЕРЕТЕЛНИЦА ж. (вид ящірки) веретільниця: ascontia(e), верете(л)ница, ужъ (1642 *ЛС* 67).

ВЕРЕТЕНИЦА ж. (назва риби) макрель, скумбрія: scombrus, веретеница риба (1642 *ЛС* 364).

ВЕРЕТЕННИК ч. (частина ткацького верста-та) вал, діал. веретило: verticulum, веретенник (I пол. XVII ст. Сем. 176).

ВЕРЕТЕНО с. 1. (знаряддя для прядіння) веретено: и(з) бѣлы(х) голо(в) нѣкоторые хотать вѣдати глѣбкости пи(с)ма таємници догматъ црквины(х) котѣрымъ призвоитша бы кѣдѣла з веретеномъ, ани(ж)ли тоѣ што писано перомъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 2 зв.).

2. (вісь обертання механізму) веретено: ку(з)ма взалъ стали до млына облапского на веретена на коробкѣ, по(д) веретена (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 311); у Павла млынаря,... взяли... оскордовъ до млына два, веретено до кола млынового (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 402).

3. ч. Вл.н.: а(р)темъ веретено (1649 *РЗВ* 304).

Див. ще **ВРЕТЕНО**.

ВЕРЕТИСКО с. Те саме, що веретище: кг(д)ы ты(л)ко застогна(в) и в верѣтиско оубра(в)са и жалова(л) за грѣхи свое та(к) достѣпиль змѣлова(н)а бѣжого на(д) собѣю (Острог, 1607 *Лѣк.* 25).

ВЕРЕТИЩЕ с. (бідний одяг, лахміття; стара рядина) веретище: црїе... попело(м) головы свои посыповали, // и веретище(м) сѧ одѣвали... каючи-сѧ пре(д) бгмъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 233-233 зв.).

Див. ще **ВЕРЕТИСКО**.

ВЕРЕТО с. (рядно) верета: Врѣтище, власніца: Плѣхта, жалоба, жалобный оубіръ, верѣто, радно (1627 *ЛБ* 18); пограбили... 8 данила оле(и)ниче(н)-ка... верето се(р)мя(г) две (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 34).

Див. ще **ВЕРЕТА**.

ВЕРЕФИКАЦИЯ див. **ВЕРИФИКАЦИЯ**.

ВЕРЕФИКОВАТИ див. **ВЕРИФИКОВАТИ**.

ВЕРЕХА див. **ВАРЕХА**.

ВЕРЕЧИ, ВЕРГТИ дієсл. док. 1. (кого, що, на кого, від кого, на що, чим) Вергнути, вергти, кинути, відкинути, шпурнути, діал. верѣчи: тогды похватали камѣна и хотѣли на него веречи (1556-1561 *ПЄ* 383 зв.); а еслі же рука твоя правая съблагняет тебе ѡ(т)сеці ю и верзи ѡ(т) себе (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 45); и ѡ(т)ше(д)ши ѡ(т) ны(х), я(к)бы мо(г), камѣне(м) веречи. такъ дѣлеко и припаль. колѣнѣ приклоняль. мѣлачи сѧ боу (XVI ст. *УЄ* № 29519, 24); Аще бо хто верже камень на высоту, мняще небесную збивати красоту всемирного солнца ясного свѣтила на самого его падет тая сила (к. XVI ст. *Укр.л.* 72); Также и Давидови бывъ прошунъ грѣхъ, за то дѣля того бывъ вержунъ овунъ у яму, што бы сѧ и другыи бояли грѣху, та сѧ каяли (XVI ст. *НЄ* 71); Велишрыбъ е(ст) яко гѣра... такѣвые рыбы и(ж) окроуты перевертаю(т), ѣж' если и(х) дзвѣко(м) не ѡ(т)страши(т), албо вергоу(т) въ морѣ бочкою якою порѣжною, з' котѣрою рыба играетъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); Нѣкакій чѣлкъ идѣчи мѣмо обра(з) Спсо(в) верг(л) камѣ(н) на него (Київ, 1619 *О обр.* 26).

2. *Перен.* (від кого, чого) Покинути, залишити: Богопопѣщенныи: ѡ(т) Ба вержѣны(и) (1627 *ЛБ* 162); заслугъ своихъ которые суть вписаны въ книги живота, не вержѣте и не отпускайте (Київ, 1644 *КМПП* II, 289).

на очи веречи (кому, що) — докорити (кому, чим), закинути (кому, що): Естли вѣруешъ и покаешъ сѧ постомъ и молитвою, нѣгда тобѣ на очи грѣхы твои не верже (XVI ст. *НЄ* 31).

Див. ще **ВРЪЧИ**.

ВЕРЕЧИСЯ, ВЕРГТИСА дієсл. док. 1. (на кого, на що) Кинутися, накинутися: геѡргии вергль-са на // стѣе тѣло его (1489 *Чет.* 241 зв.-242);

(на кого, на що) робити нападки, нападися: нѣкоторые мещане и предѣмщане града Лвова в ли(с)гѣхъ сѣдовѣхъ помѣненые. ве(р)глиса на преложѣ(н)ство ста(р)шихъ свои(х) дѣховны(х) становѣ навѣ(ш)шихъ... сѣжени... бл(с)венства жадали (Київ, 1590 ЛНБ 4, 1136, 32, 1); моука кр(с)наа зъ здана жидѣвскаго сромѣтнаа, и бѣрзо възгорѣнаа, и бри(д)каа была... ѡ(т)тола шалѣныа зъ заздности срдѣе на бѣ са збавѣтеля ве(р)гли, тѣе моудрости слѣво з собою мѣвили срдѣю и нашпетнѣйшею смртю его потоупѣмо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 298);

(на що) жадѣбно накинутися (на що), допадися (до чого): И для того в тѣснотѣ сей малы изволяютъ быти: всѣ ся на широту роскоши вергли и пастыря себѣ такого своеволника (и на широтѣ роскоший скитающіеся) имѣютъ, который таинство вѣка сего сына погибелнаго изобразуетъ (Унів, 1605 Виш. *Домн.* 191);

(на що, до чого) (*спрямувати свої зусилля кудись*) кинутися: Але вы, бискупы, по тому вашему обличенію што учините, вержетесь, вѣм, зас до того надыманя, мовячи (1598 Виш. *Кн.* 105); Мнѣго кроле(в) было... которіи не бы(ли) годни того абы што ѡ ни(х) писано. абовѣ(м) загаси(в)ши слѣво Бжїе. до болѣвохва(л)ства са вѣргли (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 14); Жидѣве... ѡпоустѣвши его писмо стѣе... вѣрглиса до йной дѣкой надки непобо(ж)-ной (Там же, 15 зв.).

2. (на кого, чим) Накинутися: ѡ(т)цѣ вл(д)ка ве(р)гѣ ся на мене рѣкою и ко(с)туро(м) свои(м) в лице мало мя не проколо(л) (Гологори, XVI ст. ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.).

Див. ще ВРЪЧИСА.

ВЕРЕЩАКА, ВЕРЕСЧАКА, ВЕРЕЩАКА, ВЕРИЩАКА, ВЕРИЩАКА ч. Верескун, верещака. Вл.н.: пере(д)... Лво(м) Богдановичомъ Верещакою, писаремъ (Житомир, 1584 АЖМУ 89); в верищаки ѡ(р)сли зѣ которы(и) емъ ему заплати(л) вгорѣ (Львів, 1591 ЛСБ 1036, 9 зв.); за доброво(л)-ны(м) ли(с)то(м) записо(м) ппа Федора Верещакы (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 35); урожо[ны](и) папѣ Прокопѣ Верещака (Київщина, 1638 ККПС 182); Пана(с) Верѣ(с)чака (1649 РЗВ 18); Ивагѣ верещака (1649 РЗВ 174).

Див. ще ВЕРЕСЧАКЪ.

ВЕРЕЩАНЬЕ, ВЕРЕЩАНА с. Верещання, вереск: верещѣ слато верещишъ,... верещати, верещана, верещачи (Уж. 1645, 69); оуслышали філістїны гѣлѣсть верещанья (серед. XVII ст. *Хрон.* 201 зв.).

Див. ще ВЕРЕСКЪ.

Пор. ВЕРЕЩАТИ.

ВЕРЕЩАТИ дієсл. недок. (*сильно, різко кричати*) верещати: тогды лю(д) которы(и) стоа(л) верещаль голо(с) се божи(и) а не челѣвѣчи(и) (2 пол. XVI ст. *КА* 66); верещѣ слато верещишъ, верещалемъ, верещати (Уж. 1645, 69); насмѣва(л)се з нихъ илїа мѣвачи: верещѣте гѣлѣсо(м) болши(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 311); станѣлъ тѣды Рапсакъ и верещаль гѣлѣсо(м) великимъ (Там же, 344 зв.).

ВЕРЕЯ, ВЕРИЯ, ВЕРІА ж. (*цсл. верѣя*) 1. (*стовп, на який навішують ворота*) верѣя, бїгун: ворота его сокрушилиса и верѣи и поломиса (1489 *Чет.* 207); я свой листь..., у верѣю воротную укладаю (Луцьк, 1565 *АрхїОЗР* 8/VI, 166); видели есмо у бакшты ворота и верѣи (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 152); pessul(us), заво́ра, верѣя, заклепи (1642 *ЛС* 313); гдѣ... ворота мѣданыа сокрѣши(л) верѣи желѣзныи поламалъ (серед. XVII ст. *Кас.* 25 зв.).

2. *Перен.* Ворота, брама: вы бо напередѣ шѣдше въ адъ сокрѣшиста смертныа [ве]рѣя (1489 *Чет.* 77).

ВЕРЖЕНЕ, ВЕРЖЕНИЕ с. Кидання: Аврамїасъ, штѣчка нѣкотра, а и верже(н)е до игры кѣсткою (1627 *ЛБ* 171); iactura, ве(р)жение (1642 *ЛС* 223).

Пор. ВЕРЕЧИ, ВРЪЧИ.

ВЕРИГА, ВЕРЫГА ж. 1. Ланцюг, окови, кайдани, *заст.* вериги: ихъ не могли ѡтрѣмати жа(д)-ныи верѣгами ани тыжъ поутами (поч. XVII ст. *Проп.р.* 26 зв.); Поселствѣю въ ѣза(х): свазанъ ѣсмъ ѣзы желѣзными, молю въ верѣзѣ, прошѣ звѣзаныи (1627 *ЛБ* 89); catena, верига, уже (1642 *ЛС* 115); Верѣга на ноги. Compes pedis. Pedica(e). Верѣга на руки. Manic(a)e (1650 *ЛЖ* 432); *Образно:* ты... многи вериги клеветы и страсти ѡ(т) жидѣвъ прина(л) (1489 *Чет.* 229).

2. ч. Вл.н.: Товары(ш) василїи верыга на ше(ст) кони (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 87).

ВЕРИГОДНИЙ *див. ВЪРЫГОДНИЙ.*

ВЕРИГОДНЫЙ *див. ВЪРЫГОДНИЙ.*

ВЕРИТИ *див. ВЪРИТИ.*

ВЕРИФИКАЦИЯ, ВЕРЕФИКАЦИЯ *ж. (стп. weryfikacja) верифікація:* Которы(х) шко(д) собе протѣ(с)тантъ в омешканю я(р)ма(р)ковъ поменѣныхъ... и такъ ѿ тые шкоды свое... реквирова(л)... и... на верификацию тоѣ протѣ(с)тации своеѣ ставил во(з)ного еперала воево(д)ства Волю(н)ско(го) (Володимир, 1638 *ТУ* 307); на верификацию того // всего, ставиль возного,... который, въ мощъ правдивое свое реляции, зезналъ (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 526-527); поменѣпа(я) яновая ко(з)ловская... на верификацию тоѣ протѣ(с)тации своѣ(и) ставила во(з)ного еперала (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.); а для верификации и объяснения того всего ставил передо мною, урядомъ, возного еперала... который передо мною... созыналъ тими слови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 494).

ВЕРИФИКОВАТИ, ВЕРЕФИКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. weryfikować) (що, чого) підтверджувати справжність, доказувати істинність:* При которой протестації вышменований п. Павел Счениевский, верификуючи тоѣ скарги своей, ставил очевисто передо мною возного еперала (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 155); Що все пленипоте(н)тъ позваны(х) верификовалъ авѣтѣ(н)ты(ч)ными мунимѣгътами и докуме(н)тами (Житомирщина, 1639 *ККПС* 196); Плебанию зас внивечъ... оберънули так же и лавы одноѣ не zostавили — все розобрали... што все особнымъ реестромъ у суду будетъ верификовано (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

ВЕРИЩАКА *див. ВЕРЕЩАКА.*

ВЕРИЩЯКА *див. ВЕРЕЩАКА.*

ВЕРИЯ *див. ВЕРЕЯ.*

ВЕРКА *див. ВЪРКА.*

ВЕРНЕ *див. ВЪРНЕ.*

ВЕРНЕГОДНИЙ *прикм. Те саме, що вѣрыгодный:* а так я бачечи ку собѣ вернегодного и заслужоного и завжды на мои послуги потребного служебника моего Ивана Тимофеевича Волянца... //... записую ему... тот подворок Черницкий (Вільна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 76-77).

ВЕРНЕЙ *див. ВЪРНЕ.*

ВЕРНЕНЕ, ВЕРНЕНЬЕ, ВЕРНѢНЬЕ *с. (чего) (віддавання взятого) повернення:* знову на такое обельжене особы его милости удалъ, хотечи тымъ чоловікка доброе славы,... ку верненью оногo кгрунту... примусити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 418); А кгда за(с) его м(л) па(н) тиша ѿ его м(л) пана Алекса(н)дра Пясечи(н)ско(г) ѿ ве(р)ненъе того записѣ ѿпомина(л) ве(р)нѣти того запису не хоте(л) (Житомир, 1618 *ЛНБ* 5, III 4056, 38 зв.); я са(м) а по (м)не ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року станути маємо... не закладаючи ...то(л)ко за досы(т) дчине(н)є(м) и всего зѣпо(л)на заплаче(н)є(м) ве(р)не(н)є сего записѣ мое(г) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); поводове... до ве(р)нення того кгру(н)тѣ... запо(з)вали (Київ, 1624 *ЦІБ* II, 23267, 1 зв.); Прото пово(д) в. м(с). на те(р)минъ вышъ ѿ(з)начоны(и)... до наказа(н)я ве(р)нення ты(х) рече(и), в способъ мыта побраныхъ,... позываєтъ (Володимир, 1628 *ТУ* 283); войтъ туличовський... о вернене их, быдѣла панъского, просечи, пыталъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 368).

Див. ще ВЕРТАНА.

Пор. ВЕРНУТИ.

ВЕРНЕНЯСЯ *с. (до чого) (відновлення певних дій, справ) повернення, вертання:* отступил есми собѣ самому и потомству своему, вечно до зновения и вернения до нихъ и до иныхъ поступковъ правныхъ дорогу завираю... позволяю... отцу епископу Луцкому... до выкасованя и вымараня ихъ съ книгъ кгородскихъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293).

Див. ще ВЕРТАНЕСА.

Пор. ВЕРНУТИ, ВЕРНУТИСЯ.

ВЕРНОСТЬ *див. ВЪРНОСТЬ.*

ВЕРНУТИ, ВЕРНУТЫ, ВЕРѢНУТИ, ВРѢНУТИ *дієсл. док. 1. (кого, що) (віддати назад що-небудь узятє) вернуть, повернути:* тыи пѣнази мають они князю Роговицкомѣ вернѣти (Краків, 1510 *AS* III, 73); и бѣдѣ повинѣ(н)... листы которы(и) к томѣ имѣнью прислѣдають кнзю василью ковельскомѣ вернѣти (Милянєвичі, 1538 *Арх.Р.* фотокоп. № 44); клачѣ мѣстыцкѣю взавѣши и не ве(р)нѣли (1552 *ОЖЗ* 120 зв.); ѿ(н)...//... тую суму пеназѣ(и)... ѿле(х)ну свицо(в)скому ве(р)ну(л) (Вільна, 1564

ЛНБ 5, II 4043, 3-3 зв.); прото конє(и) да(р)ма не ве(р)ну неха(и) ми даду(т) ше(ст) ма(ц) овса я кони поворочаю (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 5); просимо, абы ваша милость... ратунокъ вчинити рачиль, якобы тогъ человекъкъ свовольный... // тое, отъ кого то взялъ, въ цалости вернулъ (Київ, 1575 АСД IV, 15-16); се(н)ко...// буде(т) винє(н) ролъ ве(р)нути (Одрехова, 1579 ЦДІАЛ 37, 1, 8-8 зв.); а(л)бо если бы вѣры не мѣлъ теды ономѣ хо(ч) поша(р)паны(и) ме(м)ра(н) ве(р)нѣте (Білий Камінь, 1620 ЛСБ 411); помененый свесченикъ гнидавський тые вси речы кляшторные,... побрал... и до того часу вернуты не кажетъ (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 160);

(кого) (видати, віддати власникові-феодалу його селян-утікачів) вернути: и по(д)даныи кнзѧ его мл(с)ти, естли бы которые, втеклии ѡ(т) кнзѧ его мл(с)ти, по(д) ними были, маю(т) и(х) ве(р)нути кнзю (Варшава, 1571 ВГ 106);

(відшкодувати збитки) вернути: тьи ѡси шкоды... имаю(т) быти вернены и заплачены (Кам'янець, 1510 Cost. DB 457);

(покрыти чийсь витрати) вернути: Приложили(с)мо бра(т)ски(х) пѣнези(и) на засклепѣна ол-тара злоты(х) двѣстѣ два(д)ца(т) и па(т), которые пѣни Киричинаѧ має(т) ве(р)нѣти бра(т)ствѣ (Львів, 1614 ЛСБ 1047, 4); вернѣле(м) зво(н)нику за гвоздѣ давные зло(т) 2 (Львів, 1631 ЛСБ 1052, 6); а еслибы старший в монастыри што зъначного зъбудоуалъ або направилъ, тогъ конѣтъ маю вернути за першимъ упоминаньемъ (Луцьк, 1642 КМПП II, 235);

(відновити кому-небудь привілеї, права) вернути: и ѡтѣцѣ дей его кнѧзѣ Юрьи бил нам чолом, абыхмо половинѣ того мыта... вернѣли емѣ (Вільна, 1506 AS I, 133).

2. (без додатка) (прийти, приїхати назад) повернутися: приказѣмъ тобе, ажбы Твоѧ Милост ѡ Володимерѣ... мешкалъ... до того часѣ, поки Єго Милость с послѣдги нашею вернетъ (Вільна, 1557 AS VI, 22); тогожъ року... по всей Полци землю спустошили вширь и надолжъ и назадъ вцале вернули (поч. XVII ст. КЛ 87); а Патѣй, поприбѣявши листы свои на костелах и въ церкви той же Успенія Пресвятое Богородицы у мѣстѣ, а самъ почалъ возы

готовати у стацѣю свою на дорожѣ казалъ вернути и самъ зе Лвова утѣкъ (бл. 1626 Кир. Н. 12);

3. (до чого) (у своїй діяльності зосередити увагу на чомусь) звернутися: до звычайє(в)... єгиптіано(в) вернѣти мѣшѣ, ѡ котѡри(х)... нароско(ш)нѣйшаѧ живота ѡстро(ст) была, всѣ добре вѣдають (серед. XVII ст. Кас. 62 зв.).

Див. ще ВЕРНУТИСЯ, ВЕРТАТИ.

ВЕРНУТИСЯ, ВЕРНУТИСЕ, ВЕРНУТИСА, ВЕРЪНУТИСЯ, ВЕРЪНУТИСЯ, ВЕРЪНУТІСА, ВРЪНУТИСЯ, ВРЪНУТИСА, ВЪРНУТИСА дієсл. док. 1. (кому, на кого) (про маєтки, майно) (знову перейти до попереднього власника) вернутися: я при слѣзе свои(м) такъ стати мо(ц)но хочѣ, якобы и має(т)ность вся ономѣ се ве(р)нѣла (Гологори, 1605 ЛСБ 398); той Дворъ и плацъ зо всѣмъ се вернѣти въ Домъ мой маєтъ (Київ, 1615 ПБКРДА II-1, 20); А по сме(р)ти... малжонки моеє добра преречюные... цалє зѣпо(л)нымъ право(м) на потомки мое... ве(р)нѣти и ве(р)нѣти се маю(т) (Луцьк, 1619 ЦДІАЛ 201, 4, 189, 1);

(бути компенсованим, відшкодованим) вернутися: Пово(д)лова(в), ожъ оу ву(в)ца(х) Іваниковы(х) деся(т) золотыхъ, и ву(д) Се(в)гедія на 16 золотыхъ Абрамови ся ве(р)нуло, чомъ такъ право нашло, ожъ Абрамовыхъ(ъ) пѣнязыи булше оу тумъ ореку, то пупъ Ігнатъ половина ве(р)ни (Бенедиківці, 1603 ИЗУжг. XIV, 223).

2. (до кого, чого, із кого, чого і без додатка) (прийти, прийти чи приїхати назад) вернутися, повернутися: архангль(ж) Михайлъ вернѣлсѧ съ оружие(м) своимъ (1489 Чет. 72); тако(ж) лю(ді) поимани ѡ битва(х) и на сторожа(х)... абы са вернѣли с обѣдѣ сторѡ(н) (Ясси, 1510 Cost. DB 470); а врьноувшися зготовали ароматы и миро (1556-1561 ПС 329 зв.); ѡныи фо(р)маны..., не доежчаючи Крупое..., такъ са они наза(д) в Луцку ве(р)нули (Луцьк, 1565 ТУ 110); ѡря(д)никъ... вже назадъ ве(р)нувшися с по(д)водами додому еха(л) (Ляхів, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 41); И кгды рѣклъ, я есте(м), вернѣли са наза(д) и пали на земли (Київ, бл. 1619 Аз.В. 69); Прето росказѣ(т) имъ, абы са вернѣли з войны додѡмъ своего (серед. XVII ст. Кас. 108); на мѣстечко... ѡдарили были, лечъ козаци...

бслышали звонѡвъ велики(х) кгвалтъ, ве(р)нули-ся,... ѡпановали монасти(р) нѣмцѡвъ ѡдразили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); **назадъ вернути ся** (*про сонце*) зйти: Въспатиса слѣнце: Назадъса вернѣло слѣнце (1627 *ЛБ* 23);

(вийти з небезпечного або незручного місця) ви-братися: тѣю глѣбинѣ знашо(л) є(с)ми, с котѡрон погра(з)нѣвшій, николи же вѣрыоутиса не може(т), Котори(ж) то менены(и) ро(в), яма, глѣбина, про-па(ст) (1599 *Виш. Кн.* 214).

3. (до чого) (*перейти назад з одного стану в ін-ший*) вернутися: ѡ(т) смрти до живота трѣдно са верноути (поч. XVII ст. *Проп.р.* 167 зв.); *Образю:* ѡхъ мнѣ нѣнѣдномѣ, кѣ ѡ(т)хожѣнью смѣ(р)тѣл-номѣ волокоу(т) ма бѣдного. поневольт ѡпѣцаю свѣ(т), и идоу звѣзаныи ѡ(т)кѡль верноутися не єсть речъ мѡжнаа (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); зъ мертвыхъ живо вернутися — ожити, воскрес-нути: Нинѣ тогъ ихъ жалъ, въ потѣху ся имъ обер-нулъ, гды ся Учитель ихъ зъ мертвыхъ живо им вернулъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 175).

4. (до чого, к чому) (*у своїй діяльності зосередити увагу на чомусь*) вернутися (до чого): Але моусимо(с) врыноути єще, до розознанѣ днѣшней повѣсти, ѡколо встана з мртвы(х) сна бжїа (XVI ст. УЄ № 29519, 43); але са врѣнѣмъ до исторїи ѡного цѣра (Там же, 216); Но ѡставивше ва(с) ѡ то(м) тѣр-бовати за(с) до рѣчи верне(м)са ведѣще(и) к' при-смотрѣнню того чѣда ѡвдѣшенного, проти(в) чѣдѣ бе-рести(и)ско(му), бѣде(т) ли са согласовати ро(з)-сѣдѣйте (1598 *Виш. Кн.* 305); але вѣрнѣмса до тѣкс-тоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 218 зв.); Но вернувшися паки до скаржинѣ самохвалного "мудрѣ", пытаю тебѣ (1608-1609 *Виш. Зач.* 223); Але вернѣвшися до рѣчи ѡ(т)кола са ѡ(т)стѣпило // Послѣхаймо иныхъ Бл(с)вѣнныхъ ѡцѡвъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 212-213).

5. (до чого, к чому) (*відповісти, розпочати на-ново те, що було*) вернутися (до чого): єще вѣрнѣм-са къ словоу (1489 *Чет.* 155 зв.); Артыкулы пев-ные, на котѡрые огледаются люде народу Руского, не хотечы зъ Рымляны до единосства а згоды першое вернутисе, которая передъ тымъ бывала (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 120); вернѣ(м) са зновѣ до ѡпои славы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271); на пѡтымъ

быль старшимъ на(д) розбойниками презъ мнѡго лѣтъ, и зновѣ пре(з) стые англѣскїе роуки былъ позысканъ // и ѡ(т) дорогъ и ве(р)тѣповъ розбѡй-ницкихъ, до перѣши(х) верноу(л)са цнѡтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 85-86); вернѣ(м)са до красной онои згѣ-ды (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 169); отецъ... идеть съ тымъ листомъ... до того котляра, абы вже мижъ собою а ж(о)ною своєю конецъ учинивъ: любо самъ до неи вернувся, любо ей листь волный замужъ ити даль (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); стережиса абы(с)... до заба(в) и ѡбычає(в) свѣцки(х) не вер-нѣлса (серед. XVII ст. *Кас.* 56 зв.); **вернутиса на старое** — повернути на старе: нехай далей не мыс-ла(т) верноутиса на старое (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139).

6. (від чого) Відвернутися: а ведже то єще бол-ший дивѣ, же тые, которые были познали дорогѣ правды, вернѣлса ѡ(т) преданыа имъ // стыа за-повѣды, лѣпше было имъ не познати, анѣжли по-знавши вѣспакъ обернѣтиса (Острог, 1587 *См. Кл.* 18 зв.-19).

Див. ще **ВЕРНУТИ, ВЕРНУТИСЯ.**

ВЕРНЫЙ *див. ВЪРНЫЙ.*

ВЕРНѢНЬЄ *див. ВЕРНЕНЬЄ.*

ВЕРОВАТИ *див. ВЪРОВАТИ.*

ВЕРОВКА *ж.* Мотузка, мотузок: Вѣрвіа: Веров-кѣ, поворѡза (1627 *ЛБ* 15); веро(в)ка (I пол. XVII ст. *Сем.* 88).

ВЕРОЗУБЪ *див. ВЕРЕЗУБЪ.*

ВЕРСТА, ВЕРЪСТА, ВОРСТВА, ВРЪСТА *ж.* (*міра віддалі*) верста, верства: было дороги лѣ. верстѣ (1489 *Чет.* 206); костровъцы... шли тымъ болото(м) на полѣторы ве(р)сты ажъ... до дороги (1546 *ОГ* 8 зв.); Ставы гатьми занатые ѡди(н) на каменъцы по(д) замѣкомъ а дрѣгы(и) на тетереви ѡтъ замѣкѣ з ве(р)стѣ видети (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 122 зв.); Замокъ ѡстерѣски(и)... ѡтъ границы зе-мѣли черньниговское в мили на речъце ѡстрѣ ѡтъ десны ѣ верѣсте на старомъ городищи ѡколо церквы старода(в)ное (1552 *ООЗ-1*, 47); Пѡприще: Мѣла,... в то(и) замыкаѣтса, а крѡковѣ... а врѣста, патѣа чѣсть мѣлѣ пѡлскои (1627 *ЛБ* 88); *worstwa pięta czesc mile* (Жовква, 1641 *Dict.* 97); *Versta. Quinta pars mi[l]liaris* (1650 *ЛК* 432); **верста ве-**

лика́я — (різновид версти) велика верста: по(д)старости(й) бере́сте(и)ски(й)... повелѣ насѣ боло́то(м) до тре́тего // о́стровка... на ве(р)стѣ великѣю (1546 ОГ 18 зв.-19).

ВЕРТАНЕСА с. Те саме, що вертана: Възвратѣ: Верта(н)еса, Во́роги (1627 ЛБ 18).

Пор. ВЕРТАТИСЯ.

ВЕРТАНА с. Вертання, повернення: Весѣлое вы(й)та ча́сто смѣ(т)ное ве(р)тана ро́ди(т) (Київ, 1623 Мог. Кн. 20 зв.).

Див. ще ВЕРТАНЕСА.

Пор. ВЕРТАТИСЯ.

ВЕРТАТИ дієсл. недок. 1. (що) (віддавати назад що-небудь узате) вертати, повертати: и... о́бе-ща(л) вся я(ж) еси пограбилѣ в монастыри верну-ти што и до нѣгѣ не вертаешѣ, держи(ш) не правдѣ-ючи (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 1 зв.); мно́го такѣ-вы(х)..., ко́тории боудѣчи та(к) зпроста прина́ти в монастыра(х), важи́лоса з вели́ки(м) блю(з)нѣрст-во(м), приводи́ти манасти́ръ до того, абы и(м) вер-та(л) що з собо́ю внесе́ли (серед. XVII ст. Кас. 34 зв.).

2. Перен. (до чого) (відновляти, розпочинати наново те, що було) вертати: ср(д)ца нашего бѣи́ные тѣла́на до розмы(ш)ла́на ѿ Г(с)дѣ наза(д) верта́ти (серед. XVII ст. Кас. 67 зв.).

Див. ще ВЕРНУТИ.

ВЕРТАТИСЯ, ВЕРТАТИСА, ВРЪТАТИСА дієсл. недок. 1. (іти, їхати, летіти назад) вертатися, повертатися: а кто боудеть на поли нехай са не врѣтае(т) наза(д) брати одѣя́нїа своего (1556-1561 ПЄ 102); Лишѣ малжепо́кѣ ѣдетѣ з двора — Внетѣ тутѣ молодыковѣ чвора! Зѣ ними учты и беседы — Не вертайся, мужу, те́ды! (Луцьк, 1575 КС XXV, 98); котори(и) на роли неха(и) са вза(д) не ве(р)та́е(т) взѣти ша(т) свои(х) (Вільна, 1596 З. Каз. 25 зв.); то́й бѣвѣ(м) Авраа́мови верта́ючемѣса ѿ(т) побѣю принесе́лѣ хлѣ́бѣ и вино (Київ, бл. 1619 Аз.В. 204); Очомѣ мину́вши до гробу ся вергаю. И жалосныи лзы мои выливаю (Львів, 1630 Траг.п. 167); Голѣ́би... хотѣ́й ихѣ ѿ(т)ганѣ́ютѣ зась до Па́но́вѣ своѣ́хѣ верта́ютѣса (Київ, 1637 УЄ Кал. 340);

(на що, до чого) (у своїй діяльності зосереджу-вати увагу на чомусь) повертатися (до чого): по-вертатися до попередньої думки, викладу і т.ін. при

написанні чого-небудь: Паки вертаюся на свою за-чатую речь (1608-1609 Виш. Зач. 217); Вертаюса до Генеалогіи (Київ, 1623 МКСВ 71); вдале(м)са прѣд-ко в по́вѣстѣ, ко́торѣю(м) бы(л) о́бѣца́лѣ захова́ти на мѣ́йсце еи вла(с)ное; для то́го са до пре(д)са взѣ́тиа верта́ю (серед. XVII ст. Кас. 11 зв.).

2. Перен. (до чого) (відновлювати, розпочинати наново те, що було) вертатися: Варѣ́йса и того, абы... пыхи... не воскреси(л)... то що южѣ зопсо-ва́ль...//... бо бы то была до́сы(т) мѣ́зѣрнаа рѣчѣ гды бы́сь... зачина́лѣ до нѣ́кче́мны(х) рече́и(и) вер-та́тиса (серед. XVII ст. Кас. 56 зв.-57).

3. (від чого) Відвертатися, відхилятися: Ко́ж-дый те́ды ко́торый са ѿ(т) грѣ́ха верта́етѣ, а стѣхѣ и стра́шны(х) та́и(и) причаща́етѣса, причи́ною до веселова(н)а быва́етѣ О́цу и Бѣ́гѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 34).

ВЕРТЕПЪ, ВЕРЪТЕПЪ, ВРЪТЕПЪ, ВРЪ-ТЕПЪ, ВРЪТОПЪ ч. 1. Печера, ущелина; яр: вели на(с) кнзи збаражские... до... ве(р)тепа... менячы быти знаки каменѣмѣ складеные (1546 ОГ 79 зв.); го́ры лѣ́сы ѣ́зера верте́пы везе́нѣа яскѣ́нѣ и прѣ-пасти моймѣ зда́нѣмѣ безпечнѣ́йшіе, абовѣ́мѣ в ты(х) пр(о)роцы албо ме́шкаючи албо погроу́жени боудѣчи // пр(о)р(о)ковали (Острог, 1598-1599 Апокр. 84 зв.-85); А Іс, боудоучи в Ге́псима́ни, на ѿной сторонѣ пото́ка кедрѣ́скаго, где(ж) бы(л) врѣ-тепѣ, поча(л) оучѣ́ннико(м) свои(м) явнѣ мовити (XVI ст. УЄ Трос. 55); О́быва́телѣ пе́ршіи, и мешча́не преднѣ́йшіи того мѣ́ста соу́тъ: патриа́рѣхове, пр(о)р(о)ци... постни́ци, поусты́ннѣожите́лѣ... тѣ-ла́юущи́иса въ го́рахѣ, и пѣ́стынахѣ, въ верте́пѣхѣ, и въ прѣ́пастехѣ зѣ́мныхѣ (Почаїв, 1618 Зерц. 71 зв.); сгу́рпа, ве(р)тепѣ, пеще́ра (1642 ЛС 148); скри́лѣ ихѣ по н. муже́вѣ в дво́хѣ верте́пахѣ, и живи́лѣ есмѣ́ ихѣ хлѣ́бомѣ и водою (серед. XVII ст. Хрон. 311); Верте́пѣ, пеще́ра. Specus. Spelunca. Cauerna. Antrum (1650 ЛК 432).

2. (убоге, нужде́ние примі́щення; стай́ня) вертеп: во ве(р)тепѣ а не в за(м)кѣ́ или пала́ца(х) са роди(т) (1598 Виш. Кн. 287 зв.); наро́ди́лса бѣ́...//... в оубо́гомѣ врѣ́тепѣ (XVI ст. УЄ № 29519, 176-176 зв.); бы(л) врѣ́топѣ по́срѣ́д(и) мѣ́ста. а в то(м) врѣ́-топѣ бы́ла шо́па, гдѣ́ го́стѣ́ ставали (к. XVI ст. УЄ

№ 77, 189 зв.); то всё для сп(с)нїа нашего. бо для того оубо҃го, и в' подломѣ вертепѣ наро́диль са (поч. XVII ст. *Пчела* 42); В Верте́пѣ не́ндзномѣ, в пелюшкиса повива́ет', И в ясле(х) быдла́тъ нерозо́умныхъ спочивае(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 69); Въ убогомѣ вертепѣ Христа треба шукати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 814); Снѣ Бжїй в тѣмный верте́пѣ странствѣтъ, И на земли доброво́лне нищѣтъ прїймѣтъ. И на́мѣ вѣчное бога́тство в' Нбѣ́ готѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 25).

3. Сховище або місце гульбища злочинців, розпутників і т.ін.: до(м) мо(и) до(м) ест' мѣтвы, а не верте́пѣ, и ко(р)чмы, и я́рма(р)кѣ (п. 1596 *Виш. Кн.* 258 зв.); сами... домѣ Божїй (молитвенный) вертепомѣ разбойническимѣ называли (Вільна, 1599 *Ант.* 939); А ѡ́ младе(н)ци ѡ́номѣ, кото́рый... на по́тым былѣ ста́ршимѣ на(д) разбойниками през' мно́го лѣтъ,...// и ѡ́(т) доро́гѣ и ве(р)те́повѣ розбо́йничихъ, до пер'ши(х) верпоу(л)са цио́тъ (Остро́г, 1607 *Лѣк.* 85-86).

ВЕРТОГОЛОВЪ ч. *Діал.* Вертиголов "той, хто має звичку крутити головою". Вл.п.: Мещане... //... гав'рило ровъ... паш'ко ве(р)тоголо(в) (1552 *ОКЗ* 40-40 зв.).

ВЕРТОГРАДАРЬ ч. (*цсл.* вѣртоградарь) садівник, городник: Вертогра́дарь. Hortularius. Olitor (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТОГРАДНИЙ, ВЕРТОГРАДНЫЙ *прикм.* Городній, садовий: olitori(us) ве(р)тогра(д)ни(й) (1642 *ЛС* 291); Вертоградный. Hortensis. Olitorius (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТОГРАДЪ ч. (*цсл.* вѣртоградъ, вѣртоградъ) сад, город, *заст.* вертоград: hortus, hortulus, ве(р)тоградъ, ѡгра(д) (1642 *ЛС* 220); Вертогра́дъ. Hortus (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТѢТИ *дієсл. недок.* 1. Вертіти, свердли́ти: infoꝛo... ве(р)чу, прове(р)чую (1642 *ЛС* 236); Верчу, terebro (*Уж.* 1645, 68).

2. *Перен.* (о що) (*про суперечку, судову справу тощо*) вестися, відбуватися: тая справа до и(х) м(л) пановѣ Инѣквизиторовѣ на то є(ст) ѡдослана и ѡ́ то межи сторонами ве(р)титѣ (Кременець, 1637 *ЦДІАЛ* 765, 1, 11, 1 зв.).

ВЕРТѢТИСА *дієсл. недок.* (перед чим) Верті-

тися. о вертѣ́тиса предѣ́ очима — верті́тиса на думці, не сходити з-перед очей, стояти перед очима: ѡ́ ісе́ пресла́(д)кый!... кды ѡ́ твои(м) преѡбра́женїи мо́вити починаю́, ба(р)зо срѣ́кгаа́ твоа́ стра(ст) зара(з) верті́тиса пре(д) ѡ́чїма моїми (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270 зв.).

ВЕРУТНЫЙ, ВЕРУТЬНЫЙ, ВЪРУТНЫЙ *прикм.* (*стп.* wierutny) справжній, цілковитий; завзятий; страшний: А як' лотрѣ́ вѣ́ртный оупивши́са дѣ́ха зра́ды,... не може́тъ са́ насы́тити злос́ти: так' и хр(с)ті́ане ѡ́креще́ны Дѣ́хомъ стѣ́мѣ, прожнїи злос́ти бы́ваю(т) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 339); Сквѣ́рна́вый, злослі́вый, нещотлі́вый, лотро́вскїй, ве́ртный, нѣ́чо́го до́брого (1627 *ЛБ* 166); поменены́е принци́палове... злос́ть свою́ веру́тъную до́ моровѣ́ и злупе́ня, зѣ́ врожо́ное свое́е ка́имовское веру́тности, на ста́н шля́хецкїй завзя́тое и заостро́ное, слугѣ́ роспудивши́ албо́ позабїва́вши, мо́гли бы́ти тѣ́м спосо́бнейшіе до́ луповѣ́ взя́тъя (Володи́мир, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 245).

ВЕРУТНОСТЬ ж. (*стп.* wierutność) (*про щось негати́вне*) цілковиті́сть, справжні́сть; завзяті́сть: поменены́е принци́палове... злос́ть свою́ веру́тъную до́ моровѣ́ и злупе́ня, зѣ́ врожо́ное свое́е ка́имовское веру́тности,... слугѣ́ роспудивши́ албо́ позабїва́вши, мо́гли бы́ти тѣ́м спосо́бнейшіе до́ луповѣ́ взя́тъя (Володи́мир, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 245).

ВЕРУЧИЙ *прикм.* Вірчий. о́ листѣ́ веру́чий *див.* ЛИСТѢ́².

ВЕРУЮЧИЙ *див.* ВѢ́РУЮЧИЙ.

ВЕРХАМИ *присл.* (*сїдячи на коні*) ве́рхи: кїл-кадеся́тъ чо́лови́ка вы́котцовѣ́ зѣ́ рознымѣ́ ору́жемъ... прїе́хавши до́ ма́етности́ еѣ́ ми́лости́ панее́ Чолга́нское́ де́дичное,... одні́ ве́рхами, а дру́гїи са́нями... по́дданы́х... пѣти... вы́коты́ли и зовсі́мѣ забра́ли (Луцьк, 1623 *АрхїОЗР* 6/І, 438); ше́сть-деся́тъ чо́лове́ка, ве́рхами и пе́шо (Луцьк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 116).

Див. ще ВЕРХО́МЪ.

ВЕРХМЕНЕНЫЙ *прикм.* Те саме, що ве́рхуме́неный: вси́ ве(р)хме́неные́ све(т)ки́ зго(д)не́ и ѡ́(д)-носта(и)не́ ув о(д)но́ сло́во со(з)на́ли (Жи́томир-щина, 1595 *ККПС* 66).

Див. ще ВЕРХУ́МЕНОВА́НЫЙ, ВЕРХУ́ПО-МЕНЕ́НЫЙ.

ВЕРХНИЙ, ВЕРХНІЙ, ВЕРХНІЙ, ВРХНІЙ *прикм.* 1. (який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь) верхній, горішній: вси вежи... с помосты... сере(д)ними ве(р)хними (1552 *ОКЗ* 32 зв.); А штъ тоє вежи пошла стена мѣрованаа чере(з) перекопъ ажъ до замѣкѣ ве(р)хнего (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 168); Што єсмо мели впредь (!) писа(н)но(м) ключи а постановленѣно(м) в сеи книзе, пре(д) стѣ(м) єв(г)лѣсто(м) ма(т)ѣємъ, по(д) дѣшѣкою врѣхнею на ко(то)рой то єсть выоображенѣно распатіє га ба (1556-1561 *ПС* 443); А водѣ те(ж) маєть та(к) де(р)жати якобы ве(р)хнего млына не затопи(л) (1566 *ВЛС* 82); не мѣню тѣ покритѣ верхнего, але стѣны и все внѣтрѣ цѣрквное (Вільна, 1596 *З.Каз.* 69); Ключѣ ве(р)хнихъ кѣмаховъ домѣ поповского ѣ Стефана хомича (Львів, 1608 *ЛСБ* 1043, 11 зв.); Плѣснѣ: Плѣсна нѣжнаа, врѣхѣнаа часть стопы нѣжнои (1627 *ЛБ* 82); Вѣрхній роуѣ держитъ вѣншнюю стѣоронѣ, нѣжній, нѣжною, а серѣдній, и побѣчныѣ стѣорѣны на двѣхъ боковѣхъ рогахъ лежатъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 778); *super(n)us*, ве(р)хни(й), го(р)ни(й) (1642 *ЛС* 389); Не бѣдешъ брѣлъ в заставѣ зъ исподнѣ(го) и верхнаго камена млынского (серед. XVII ст. *Хрон.* 157);

зовнѣшній: Прото(ж) ту(т) хто бойтѣса гѣда бѣга..., неха(и) томѣ добре са присмотритъ очима верхніми, и внѣтрѣшними (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.).

2. (який одягається поверх білизни або вбрання) верхній: скѣтъ, ве(р)хнѣє одѣнѣє, алѣбо пла(х)та (1596 *ЛЗ* 76); ѣома стѣны... мѣлъ вѣрѣ на сѣбѣ, яко шѣтѣ вѣрхнюю (поч. XVII ст. *Пчела* 46 зв.); у мене Леонтия дякона узели... сукню верхнюю, фалендишовую (Володимир, 1612 *АрхІОЗР* 1/VI, 410); Рѣза, одѣаніє, одѣжда: шѣта, бѣрва, плѣцѣ, вѣрхнѣє одѣнѣє (1627 *ЛБ* 109); Рѣза,... Вѣрхнаа сѣкпа (Там же, 166); Фелѣнѣ: Вѣрхній Рѣзы сѣщеніческій. Тѣжѣ, ѣпонча, абѣ Шѣта вѣрхнаа ѣ(т) дожѣд (Львів, 1642 *Жел. П.* 8); Маюѣтъ те(ж) и носѣ(т) шкаплѣрики, по(д) одѣна(м) вѣрхни(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 6); припоясалъ єгѣ по(д) верхнюю сѣкню на правомъ боѣд (серед. XVII ст. *Хрон.* 174);

(який натягається поверх чого-небудь) верхній: побрал... постелѣ критѣя китѣйкою чирѣвноного кармазину, насыпѣки дрилиховые, а наволочки

двои верѣхние одни швабского, а другіє флямского полотна, с простирадлами (Луцьк, 1632 *АрхІОЗР* 1/VI, 653).

3. (близький до витоків, початку річки) верхній: а заты(м) повели на(с) старци пустыньски(и) ѣ(т) верхне(г) оустѣя рѣ(ч)ки злѣнки дорогою старою (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); Били намѣ чоломѣ... вси чернцы того манастиря, абыхмо имѣ дали островокѣ Обрубный за рѣкою за Днѣпромѣ, на верхнемѣ концы Чорторыи (Київ, 1560 *АЮЗР* I, 151).

4. Головний, верховний: кѣ(д)ы кѣноулѣ ро(з)-скѣю рѣшилиса ѣкроути восковыи из лю(д)ми призываючи бѣго(в) свои(х) на помо(щ), верхнихъ и нѣзкихъ(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

Див. ще **ВЕРХОВНИЙ, ВЕРХОВЫЙ.**

ВЕРХНИКЪ ч. Вершник, верхівець: Чого кѣды ся довѣдалъ Кирил, сам до патріархи... єхалѣ, а там в тропы за Грегоркомѣ верхниковѣ своихъ послалѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29).

ВЕРХНІЙ *див.* **ВЕРХНІЙ.**

ВЕРХОВЕ, ВЕРХОВЪЕ с. 1. (верхня частина дерева) крона: якѣ дерево в которо(м) бо(р)ти и(х) будѣтъ ѣбалитѣса... во(л)но имѣ дѣє(и) з бо(р)тѣю выпу(с)тити и вывѣ(з)ти а ве(р)ховѣє корє(н) ѣстави в пѣдци (1566 *ВЛС* 86 зв.).

2. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї) верхів'я, верхоріччя: от того лѣса Мокрого... ажъ до верховѣ Сѣчи (Володимир, 1571 *АрхІОЗР* 8/IV, 128); тѣм шляхом аж до верховѣ рѣчки Мирутинки (Там же, 129).

Див. ще **ВЕРХОВИНА, ВЕРШИНА.**

ВЕРХОВИНА, ВЕРХОВИННА, ВРХОВИНА ж. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї) верхів'я, верхоріччя: а хотарѣ... монастирѣ... по врѣховинахъ добровѣца, до полѣни седмѣх липѣ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); вѣша мл(ст)... поча(в)ши ѣ(т) того мѣ(ст)ца ѣв однѣ стѣоронѣ к ве(р)ховинѣ рѣчки лопени: и лопенѣю а(ж) до ѣстѣя єє гѣде ѣ собокѣ вѣпала... всѣ кѣрѣнты пана по(д)-коморого... на себѣ забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); ѣ посажє(н)є на кѣрунѣте поведово(м) сѣлѣ Костюко(в), Я(ц)ко(в), Кошпоровѣки и Мокиєвѣки по ве(р)ховина(м) рѣ(ч)ки Кра(с)ное (Шумськ, 1639 *ККПС* 220); не ѣ(д)то(л) ѣ(д) рѣ(ч)-

ки Ѡ(л)шанъки дукътъ сво(и) зача(т) мель, але Ѡ(д) ве(р)ховинъ речокъ Кра(с)ное и Кривое (Київщина, 1639 ККПС 239).

2. *Перен. (найвищий ступінь чого-небудь)* вершина: Явлєніє... позвєрхность яковѣй рєчи, верховины, высѣкость (1627 ЛБ 160).

Див. ще ВЕРХОВЄ, ВЕРШИНА.

ВЕРХОВНИЙ, ВЕРХОВНІ, ВЕРЪХОВНИЙ, ВРЪХОВНИЙ, ВРЪХОВНИЙ *прикм.* 1. Верховний, головний: Чтыри же блговѣстіа да(ст) на(м) прикладно зане съборны(м) и врѣховны(м) чєтыре(м) добродѣтеле(м) (1556-1561 ПЄ 16); Теплѣйшій по вѣре, и верховный въ ап(с)лехъ, ап(с)ль пєтръ, слѣшачи Ѡ(т) хѣ, тѣе слова... иди за ма сатана, погоршєньє ми естєсь (Острог, 1598 *Отп.КО* 12 зв.); сєсѣ люде слѣпны были послушны за вѣсть Христову, якъ ожививъ дѣвку церковного члвѣка верховного (XVI ст. *НЄ* 108); Видиши ли, госпоже Домникиє, як пан Юрко... на верховный христов стєпень вскочил и в гордость мнѣния... впал (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); рга(с)sul, ве(р)ховни(и) нача(л)ни(и), старѣ(и)шина (1642 *ЛС* 328); Верховный. *Supremus. Pr(a)cipuus. Coryl(a)eus* (1650 *ЛК* 432);

(єпітет апостолів Петра і Павла) верховний: а кто бы сѣ покѣсиль <нашего даанія и потвѣржденія порѣшити, таковыи да естѣ проклат Ѡт господа бога... и Ѡт свѣтыхъ вѣ апостолѣ врѣховныхъ, петра и павла (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); А хто бы(л) таковы(и)... сию книгѣ ѡкрасти... да бѣде(т) кля(т)ва... верховни(х) апо(с)то(л) Петра и Па(в)ла (1600 *УИ* 1911/2, 14); Тѣе Сѣтыхъ Верховныхъ апостолѣ Петра́ и Пáвла слова... збыли́са (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23); Рабыни Верховного Петра звѣтажаєтъ, А мене мно́зство грѣхѣвъ лю́тъ побѣжд(а)є(т) (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.); Єдинѣ ясно(ст) бѣ(з)тѣва сѣ Ѡ(т)цємъ, Пётръ верховный ясно визнаває(т) Той та Сѣномъ Бѣга живогѣ называєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 72).

2. *(призначений для верхової їзди)* верховий: Конь єздный, верховный (1584 *АЖМУ* 107); сынѣзникъ: ѣздный, верховный (1627 *ЛБ* 128).

3. *У знач. ім.* Вершник, верхівець: всѣ(д)ни(к), кѣнѣны(и) вер'хо(в)ны(и) (1596 *ЛЗ* 35); equites, ве(р)хо(в)ні на коню (I пол. XVII ст. *Сем.* 78).

Див. ще ВЕРХНИЙ, ВЕРХОВЫЙ.

ВЕРХОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Найвищий: Ко просвѣщенію жѣ, по Дѣонисію Ареопагиту..., первы стєпѣнь — очищєніє; от очищєнія входит в просвѣщєніє; от просвѣщєнья — в совѣршєніє и крайнѣе верховнѣйшєє благословіє (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238).

Пор. ВЕРХОВНЫЙ.

ВЕРХОВОДКА *ч.* Верховодка, верховідка. Влн.: Анѣдрѣ(и) ве(р)хово(д)ка (1649 *РЗВ* 445).

ВЕРХОВОДЪ *ч.* Верховод. Влн.: Курило Верховодъ — дымъ 1, сыновъ має два (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/І, 249).

ВЕРХОВЩИЗНА, ВЕРХОВЪЩИЗНА *ж.* Грошова феодальна повинність для забезпечєння верхового перевєзєння службовихъ осѣб: Ве(р)ховъщи(з)нѣ берєтъ староста жѣ с кожѣдого домѣ (1552 *ОВол.З.* 199); И вжо они... мытъ Господарскихъ... капщизны и верховщизнѣ платити... не мають (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

Див. ще ВЕРХОВЩИНА.

ВЕРХОВЩИНА *ж.* Те саме, що верховщизна: И тежѣ не мають на нихъ верховщины брати зѣ огородовъ (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/І, 33).

ВЕРХОВЪЄ *див. ВЕРХОВЄ.*

ВЕРХОВЫЙ *прикм.* 1. *(який знаходиться зверху, вище чого-небудь)* верхній: Сѣ ѡстрога сторожи ѣ воротѣ ѡдинѣ ѣ верховыхъ а дрѣги(и) ѣ низовыхъ (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв.);

(який міститься, знаходиться наверху, зверху кого-небудь) верхній: и многѣа трафлає(т) я(к) дво(м) бор'це(м) бѣрдчи(м)са то томѣ, то семѣ наврѣ(х) вѣскочити, а того по(д) себе по(д)гѣбати, то томѣ за(с) зысподѣ вы(м)кнѣтисѣ, и ве(р)хового наспо(д) перевє(р)нѣти (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.).

2. *(який знаходиться ближче до витоків, початку річки)* верхній: Замокъ чє(р)каски(и) Ѡ(т) трє(х) годовъ лю(д)ми добродєре(в)цы, то естѣ волощаны поднєпрѣскими верховыми справѣю дерѣжавѣцы могиле(в)ского некгды фєдора Баки роблєнѣ з дєрева соснового (1552 *ОЧерк.З.* 4).

3. *(який їздить верхи)* верховий: Вѣсѣдникъ: Кѣнный, верховы(и) чловѣкъ на кони (1627 *ЛБ* 22);
у знач. ім. верхівець, вершник, верховий, -вого:

яко жъ и тор, або шляхъ возовый и конный верховыхъ видилемъ з села Колпытова гостинцем ку Турему полю, знать же проважено (Володимир, 1615 *АрхІОЗР* 8/III, 544).

4. У знач. ім. Верховий. Вл.н.: Лавринъ Верховы(и) (1649 *РЗВ* 386).

Див. ще **ВЕРХНИЙ, ВЕРХОВНИЙ.**

ВЕРХОМЕНЕННЫЙ див. **ВЕРХУМЕНЕННЫЙ.**

ВЕРХОМЪ, ВЕРЪХОМЪ, ВРЪХОМЪ присл.

1. (по верхній частині, у верхній частині чого-небудь) верхом: а хотарь... монастирь... на конецъ бѣковини, опатъ врѣхомъ дѣбровою (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); верхомъ Кудрявца въ долину Хвосчову (Київ, 1539 *АрхІОЗР* 1/VI, 28).

2. (сидячи на коні) верхи, верхом: Закревский при ней могъ ехати верѣхомъ (Володимир, 1594 *АрхІОЗР* 1/I, 421); Але мое бы зда(н)е такое жебысте въм кого... ве(р)хомъ з листы прислали же ю(ж) работа почала ваковати (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1).

Див. ще **ВЕРХАМИ.**

ВЕРХОСЕДНО присл., ірон. Зверху, у верхах:

А ты, костел латинский,... весь вѣкъ свой о томъ упражняеш..., абы ся не оного небѣсного седалища достигил..., але жебы еси ты на земли..., гордосного преложенства и старейшинства, верховседно именованного, бынамнѣй не снижил (1608-1609 *Виш. Зач.* 227).

ВЕРХУ¹ присл. (про написане) раніше, вище: хто на рок не станеть, маютъ тии приатели наши на тотъ рокъ зѣхавши са, промежкѣ нами чинити и во всемъ поступовати, якъ в листехъ нашихъ верхѣ написано (Задиби, 1531 *АС* III, 393).

ВЕРХУ², **ВРѢХУ** прийм. (з род.) (виражає просторові відношення, вказує на розташування чогось біля чогось або над чимось) вище; понад, поверх: оболокъ свѣтелъ восхитилъ ма и поставилъ мя верхоу горы, пре(д) // ѿцемъ неб(с)нымъ (1489 *Чет.* 372-372 зв.); Штосъ дотычетъ бродѣ Гринкова волно князю Ковелскомѣ в томъ мѣстѣ ставъ засыпати, а мигъ гдѣ са подобаетъ, верхѣ того его ставѣ, также волно ставъ засыпати (Ковель, 1538 *АС* IV, 168); Кды мою(ж) ѿ(т) своєї жены а(л)бо жена и(з) и(н)ши(м) живе(т) възми воло(с) е(и) з главы ты(м) посыпа(и) врѣхоу лона и ла(з) з нею не боуде(т)

и(н)ши(х) любити // ѿпрочь моюжа своего (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12-12 зв.); а нѣбо свѣбимъ порѣшенамъ; и обрѣтомъ. пренѣситъ // сѣнце, съ звѣздами: ѿ(т) востѣка на западъ; и днь творить верхѣ землѣ; а нѣщъ по(д) землею (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.-18); А та(к) во(з)ны(и)... ѿ(г)леда(л) тело забитое. А напро(д) в голове ве(р)ху (чола)... две раны тятые (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

ВЕРХУМЕНЕННЫЙ, ВЕРХОМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУМИНЕННЫЙ, ВЕРХУМѢНЕННЫЙ прикм. Вищезгаданий, вищеназваний: Хема маєт тоє жито заплатит... на тотже рок, верхѣ мененый (Краків, бл. 1531 *АС* III, 391); А хотя бы(х)мо те(ж) кому заграни(ч)никомъ при граница(х) ты(х) ве(р)хуменены(х) земли име(н)я села и люди дали, то(г)ды таковыє маю(т) с того служити великому кня(з)ству лито(в)скому (1566 *ВЛС* 1); служебник мой верхуминенный будетъ повинен... тые пенези... отдати (Камінь, 1567 *АрхІОЗР* 8/VI, 195); за ѣказа(н)ємъ того листу... ве(р)хумененого... я... его ми(лст), ку праву припозвала (Гоща, 1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 23 зв.); Повѣдѣже ми, которая сторона большей ламаеть тые правила апостольскіє: чи Рымляне, постячы суботы для прычинъ верхумененныхъ... чыли Русь же кильканадцать середъ и пятковъ не дбаючи на правило апостольское поживаютъ мяса и млечна? (Вільна, 1608 *Гарм.* 218).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУМЕНОВАНИЙ, ВЕРХУПОМЕНЕННЫЙ.**

ВЕРХУМЕНОВАННЫЙ прикм. (стч. *svrchujmenovaný*) те саме, що верхумененный: маєт... пан Стефан Русин Берестецкий, тые вси части, верхуменованые от мене... на вечностъ дарованые... зо всимъ держати и уживати такъ при животе, яко и по животе моемъ (Волковичі, 1572 *АрхІОЗР* 8/VI, 385); И тые вси рѣчи з него, ве(р)хуменованые, бѣ(з)правне пограбити и побрати каза(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); Которое(ж) то созна(н)е Єнерала ве(р)хѣ меновано(г) до кни(г) Нинешъни(х) є(ст) Принято и записано (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177 зв.); и такъ тую роботу зроби(в)ши ве(р)хуменованы(м) способо(м) досить афектомъ свои(м) учини(в)ши тую всю має(т)но(ст)... ѿ(т)провади(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУПОМЕНЕННЫЙ.**

ВЕРХУМИНЕННЫЙ *див. ВЕРХУМЕНЕННЫЙ.*
ВЕРХУМЪНЕННЫЙ *див. ВЕРХУМЕНЕННЫЙ.*

ВЕРХУНАЗНАЧОНЫЙ *прикм.* Вищезначений, вищевказаний: для такого убоства и упадку... ордынщину есмо имъ отпустили и симъ Нашимъ листомъ отпускаемъ черезъ тотъ же часть верху назначоный (Вільна, 1564 *РЕА* II, 133).

ВЕРХУОПИСАНИЙ *прикм.* Те саме, що **верхуписаний**: Єстли бы... онъ... побору на ро(к) положоны(и) не ѡ(т)да(л) такы(и) вины верхуописаное не повине(н) буде(т) на собе не(с)ти (1566 *ВЛС* 25); таковы(и) сою(з) любви ншое... мы... обеще(м)... выпо(л)нати по(д) тою(ж) виною ве(р)хѡ писаною (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141).

ВЕРХУПИСАНЫЙ, ВЕРХУПИСАННЫЙ, ВЕРЪХУПИСАНИЙ *прикм.* Вищезначений, вищезгаданий: А на твердость тых речей веръхуписаныхъ и я, Ян Яцьковичъ,... свою печать привесилъ есми к сему моему листу (Луцьк, 1505 *АрхОЗР* 8/IV, 227); А записалъ есми тыи вси верху писанныи рѣчи... вѣчно и непорушно (Київ, 1512 *АрхОЗР* 1/VI, 17); мает он... тоє верхѡ писаное... именє... подлѣг тестаментѡ теста его... держати (Вільна, 1514 *АС* III, 111); Тыє веръхѡ писаные люди ви(н)ны нево(д) тагнѣти воеводинѣ на ѡзере замъковомъ (1552 *ОКЗ* 44 зв.); взалъ пола ѡремого ѡтъ того дворища ѡсемъ сотъ бочокъ с тыми ве(р)хѡ писанными дымы и приве(р)нѣлъ до именъа своего (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 189); вша мл(ст)... тыє ве(р)ху писаные пнзи вси спо(л)на... ѡ(т)да(ти)... ѡбещали (Кременецъ, 1571 *ЛИБ* 5, II 4043, 83 зв.).

Див. ще **ВЕРХУОПИСАНИЙ.**

ВЕРХУПОМЕНЕННЫЙ, ВЕРЪХУПОМЕНЕННЫЙ *прикм.* Те саме, що **верхумененный**: прошѣ и ни(з)ко чоло(м) бю, абы ихъ м(л) тѣю то жонѣ мою ве(р)хѡ помененѣю Ма(р)ю и оноє дитя мое... ѡ(т) вшеляки(х) кривдѣ и ѣти(с)ко(в) ѡ(т) ко(ж)дого боронити... рачили (Вінниця, 1567 *ЛИБ* 103, 17/Іс, 1943, 15 зв.); при которо(м)... на сме(р)тѣ заби(т)ю и замо(р)дованю... келемета и зране(н)ю слѣджебника... богѣшовского и те(ж) поране(н)ю тыхъ слѣджебниковъ небо(ж)чика келеметовыхъ ве(р)хѡ по-

мене(н)ыхъ шкоды немалые в побранью многихъ ричей стали (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 34); а та(к) ...не могучи сами для пи(л)ны(х) потребѣ нши(х) на ти(х) ве(р)хѡпоменены(х) роце(х) в лу(ц)ку быти злецае(м)... мо(ц) зѣпо(л)ную тую спра(в)у ѣ сѣдѣ... брату ншому ста(р)шому (Краків, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 129); того(ж)... днѣя ве(р)хѡ помененого... наехавши... кгвалто(м) на дрѣгое име(н)е пана моего хри(н)ники тамъже... боя(р) и по(д)данныхъ... позбивали и помо(р)довали (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУМЕНОВАНИЙ.**

ВЕРХУРЕЧОНЫЙ *прикм.* Вищеназваний, вищезгаданий: которых то речей по Саску позванные верхуречоные не признавали (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 13).

ВЕРХЪ¹, ВЕРЪХЪ, ВЕРЪХЪ, ВРЪХЪ *ч.*
1. (*найвища частина чого-небудь*) верх, вершина: А хотар вышеписанным селам..., с верха почънши... до полѣ (Сучава, 1501 *ВД* II, 184); На ве(р)хѡ горы просторо(н)ность плацѣ замъкого(!) в долъжъ сажо(н) лѣв (1552 *ОБЗ* 142 зв.); Вы есте свѣ(т) міроу бѣ сѣ не може(т) гѡрѡ(д) оукръйти на врѣхоу гѡры стоѡ(чи) (1556-1561 *ПЄ* 31); а на верху тоє вежи комора (Луцьк, 1573 *АрхОЗР* 7/І, 239); Старый муръ по вышние окна збивши, весь верхъ на ново змуровали (поч. XVII ст. *КЛ* 82); млы(н) его новы(и) запалены(и) бы(л) ѡ(т) фѣ(н)даме(н)тѣ само(и) а(ж) до ве(р)хѡ стены (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 24); пѣстѣвшисѣ зъ верхѡ горы прикрон. въ морѣ впаль и оутоноуль (Львів, 1614 *Кн. о св.* 438); Край: Вѣрхъ, высѡкость, вершѡкъ (1627 *ЛБ* 55); Єсть мѣстце на высѡкомъ землѣ положе(н)ю... ѡказѡлоє мѣстце, и вѣрхъ знаменитый, Лечъ гостѣнецъ въ пребѣтѣю бѣрзо не оужѣтый (Київ, 1632 *Євх.* 296); на версѣ же ты(х) гѡрѣ зѡвше снѣгъ лежи(т) и лѣдѣ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 438 зв.); Десѡтогѡ м(с)ца дна пѣрвогѡ: ѡказѣлиса(!) верхи гѡрѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); Вѣрхъ. *Summum. Vertex. Fastigium* (1650 *ЛК* 432); до **врѣха́ (верху)** — до країв, вицѣртъ, доверху, по вінця: и рекль имъ їс наплѣнѣте ты(и) соудины водою а они налили и(х) аж до врѣха (1556-1561 *ПЄ* 346-347); Пекло, моѡ

слѣчаа потѣха едина Грѣшниковъ ажъ до верхѣ оузкого пожерла (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 16);

(*дерева, рослини*) вершок, верх: якъ бовѣ(м) тѣква при стѣнѣ або мѣроу боудѣчаа високо ростѣ(т), а вѣрхъ мѣжи тѣмнѣстю крѣе(т), а сама бе(з) по(д)пѣры... по зе(м)ли смѣргае(т)са, такъ и богацтва если шпирѣю(т)са на я(л)му(ж)нѣ,... бѣрзо високо росту(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244); а з ве(р)ха дрѣвца шного... стѣкало з листа троха медѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); vtгисum(!), верхъ стебла (1642 *ЛС* 418); финійковѣе дѣрево на само(м) верхѣ бѣшчы своѣ рѣдитъ, и трѣднѣе естѣ, дла высѣкости, до прѣстѣпѣ злѣдѣемъ (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 185);

(*верхня частина голови*) маківка, верх: ш(т) ве(р)хѣ твоѣя глави ажъ до (с)топи ножнѣя, ш(т)-всюдѣ великѣе безчестѣе (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276); Тогда дѣаволѣ заразѣлѣ Іѣва нѣмочью... ш(т) стопы ножной ажъ до верхѣ головы (серед. XVII ст. *Хрон.* 56 зв.); почавѣши од стопы ногѣ, ажъ до верху головы раны смертельныя сечѣныя и битыя позадававши, тыранѣско на тѣмѣже мѣстѣу убили (Володимир, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 430).

2. Покрѣвля, дах: kniaz Proński, — w czotyrech weżach wierzchow przybawiał u pokrył (Вінниця, 1545 *АрхІОЗР* 6/I, 20); Тѣтъ вежа лиха и гнила бе(з) ве(р)хѣ (1552 *ОЛЗ* 163 зв.); по(д)лѣ кѣхни ста(и)ня бе(з) ве(р)ху и бе(з) дѣве(и) (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 50); Тамже въ манастирѣ,... церковь деревяная, пустая, и верхъ упалый (Луцьк, 1586 *АрхІОЗР* 1/I, 233); съ фундаменту поправлять церковь..., бо ошарпалая была велми и розвалялась: верху всего не было (поч. XVII ст. *КЛ* 82); клуня... безъ верха (Володимир, 1626 *АрхІОЗР* 6/I, 464); вер(х) домо(в) (I пол. XVII ст. *Сем.* 63.); Оучинѣ жѣ тѣжѣ прикрѣтъе дрѣгѣе на вѣрхѣ з скѣрѣ бараннихъ червѣно фарбовѣныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103 зв.); в селѣ борѣсовѣ цѣрковь была с трѣма вѣрхи. знесло верхи вси (1614 *Остр.л.* 129);

вишка, горище: на верху того дома сховано (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/I, 56);

верхнѣ примѣщення у церквѣ: на верхѣ церкви мурѣванное... ушолѣ и тамѣ ся зачинилѣ (Володимир, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 129).

4. (*поверхня чого-небудь*) верх: скѣрбѣ... на вѣрхѣ тѣла шкѣжѣтѣса (Вильна, 1627 *Дух. б.* 56); И жадалѣ... накормѣти чѣрево свое рѣжками...// Рѣжкомѣ швомѣ солѣдкимѣ, котѣрыѣ маю(т) вѣ собѣ и солѣдкость и прикрѣю по вѣрхѣ, лѣскѣ, прирѣвнанѣ бывѣаетѣ грѣхѣ (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 27-28); шпѣли вѣды на земли И штворѣвши Нѣе прикрѣтъе корабля пойзрѣлѣ и оузрѣлѣ ижѣ шсѣхлѣ вѣрхѣ земли (серед. XVII ст. *Хрон.* 16).

5. (*прикрыття посудини*) накрѣвка, покрѣшка: а десѣтый кѣбок великий, з верхом (Луцьк, 1570 *АС VII*, 370); Кади(л)ница зѣ ш(д)ливѣнымѣ ве(р)хомѣ (Лѣвѣв, 1637 *Інв. Усп.* 8);

вѣко: пѣл тѣжѣ и Лѣвѣ на вѣрхѣ грѣба г(с)дна своѣго (Киѣв, 1625 *Коп. Каз.* 19).

6. (*верхня течія річки або мѣсцевѣсть, що прилягає до неї*) верх, верхѣв'я: а по рѣце тѣсмѣни штѣ дѣгѣя ажъ до верхѣ (1552 *ОЧерк.З.* 10 зв.); Na versi Dunaju try rotu tu stoju (1571 *П. про воев.* 415); вы..., не маючи жа(д)ноѣ слѣшности права, до кѣгру(н)-то(в)... за шною рѣчкою ажъ до ве(р)ху рѣчки Бѣбрицы прилѣглы(х)... шсѣгаѣте (Бѣшѣв, 1599 *ККПС* 110); провадилѣ ажъ до рѣчѣки Бѣбрицы и стану(л) тамѣ на(д) ве(р)хомѣ Бѣбрицы, гдѣ вѣже пѣта пришла кѣгру(н)ту его Обухѣ(в)скогѣ (Киѣвщина, 1600 *ККПС* 140).

7. (*бѣльша кѣлькѣсть*) надмѣр: в котѣро(и) бо(т)цѣ (!) маѣ(т) бѣ(ти) чѣтыри ко(р)цы мѣры нашѣе дво(р)ноѣ ро(в)ныѣ бе(з) ве(р)ху и трѣсе(н)я (1566 *ВЛС* 11); з **верхомѣ** — (*вище краѣв посудини або чѣго-небудь; з надлишком*) з верхом: даваѣте и вамѣ тѣжѣ данѣ боудѣтъ мѣроу добрѣу а польноу... зѣ вѣрѣхомѣ (1556-1561 *ПЄ* 237); в тѣю колясу з вѣрѣхом наклѣвши..., до отца владѣкѣ Луцькогѣ а пана своѣго одѣслѣлѣ (Луцьк, 1632 *АрхІОЗР* 1/VI, 654).

8. Верх, перевага: **верхѣ брати див. БРАТИ**; **верхѣ мати див. МАТИ**; **верхѣ мѣти див. МѣТИ**; **верхѣ одѣржѣти див. ОДѣРЖѣТИ**; **дѣржѣти на верхѣ (чѣго) див. ДѣРЖѣТИ**.

9. *Перен. (найвищий ступѣнь удѣсоконалення)* верх, вершина: прѣто абѣсь не ш(т)чѣавса в дѣбрѣе ш(т)-мѣны, бо если шѣта(н) тѣлько мѣгѣ, жѣ та з ве(р)ха шного ш и з высѣкости // цно(т) в тѣю найго(р)шѣю шпрѣсность стрѣти(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 9-10); Ко-

рѣнь и вѣрхъ Всѣхъ Надѣхъ и умѣтностій (Київ, 1632 *Сх.* 297);

головна думка; суть: верхъ писа(н)а вм(с) абы(м) бра(т)ски жи(л) с пасти(р)скіе зве(р)хности своеє, кри(в)ды божіе стерегючи обидѣти ближни(х) тм(с) борони(л) и гамова(л) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

10. (головна, керівна особа) голова, глава: Сей же тежъ... учитель... Петра самого верхомъ або верховнымъ зоветъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 412); апостола Петра называютъ верхомъ и головою (Там же); **начальный верх** — Таємна Вечеря: Таковая ли ти истиина проповѣдь во началном верху от Иоанна Отче, да будут вси единою, ако же мы единою (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160);

у мн. верхи — (найвище духовне керівництво) верхи: тоу(т) бовѣ(м) обоєго свѣта ꙗба и земли и обоєго тестаменту послѣвъ обѣчати ѡ(т) чѣсти тестаменту старѣго пр(о)рковъ велмо(ж), и стар(р)ши(х); ѡ(т) чѣсти новой лѣски ап(с)лѡ(в) ве(р)хы з ꙗба, пр(с)тѣю тр(о)йцоу. зъ землѣ члч(с)тво прч(с)-ное (поч. XVII ст. *Проп.р.* 264 зв.).

11. У мн. верхи. Влн.: такъ же и подданные его мл. пана Єловицького вышѣменованые... часто а густо на маєтнѣности... пана старосты урєньдовско-го, то естѣ, местечько Стобухъву и села до него належачые: Верхи, Боровно, Обѣжир... наезджаючи, розныє рєчы и спряты господарские побрали (Луцьк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 304).

ВЕРХЪ² див. УВЕРХЪ.

ВЕРХЪ³, ВЕРХЪ, ВЕРЪХЪ, ВЕРЬХЪ *прийм.* I. (з род.) 1. (виражає просторові відношення) а) (вказує на місцезнаходження чогось) поверх, вище: А петро ємѣ записѣть павлови ролѣ кава(л)цѣвъ два єде(н) на клинѣ а дрыгы(и) (!) вер(х) села (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 30);

б) (вказує на напрям) поверх, вище: ѡтъ тыхъ дѣбовъ верхъ леса и рѣчки черезъ лицѣ (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); поча(в)ши ѡ(т) у(ст)я рѣ(ч)ки И(в)ниці..., угору верхъ болота (Івниці, 1582 *ККПС* 79); и пове(л) на(с) кна(з) Кири(ч) ве(р)хъ рѣчки (Там же, 80); Войтехови Соломенскому рану тятую верхъ головы ажъ до кости задали (Луцьк, 1634 *АрхїОЗР* 1/VI, 682); синую рану, ве(р)хъ головы,... ѡ(г)лѣда(л) (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 202);

зверху (чого), на (що, чому): макѣ(р)кѣ верѣ(х) рѣга головного повѣсивши, коси(ч)кѣ, ꙗли пѣрце верѣ(х) макѣ(р)ки оустроимивъши..., тобѣли показанїа не треба (п. 1596 *Виш. Кн.* 233 зв.).

2. (виражає об'єктні відношення, вказує на особу, на яку спрямована дія) на: чомъ одны неволѣ и бѣды усякыи кладетъ верхъ насъ Бгъ, та того мовитъ, що бесме носили тай терпѣли (XVI ст. *НС* 33).

II. (з дав.) (виражає об'єктні відношення, вказує на зверхність чого-небудь над чимсь) над, понад: Имайте плудъ вашъ на святѣсть, чомъ сесе естѣ верхъ пожиткови вѣчному (XVI ст. *НС* 17); Верхъ закону — любовь (Там же, 135).

ВЕРХЫ *присл.* Вгорі, наверху; на вершині: Вы есте свѣт міроу бо ся не можетъ город оукрытї, который верхи стоитъ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 44).

ВЕРЦАДЛО с. (*стл. wiercadło*) дзеркало: Оудѣлалъ и оумивалню з подставкомъ зъ верцѣдловъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113).

ВЕРЦИМАКЪ ч. (*стл. wiercimak*) макогін: Василей Шабановичъ казалъ своему хлопцеву подати верцимакъ (Володимир, 1601 *АрхїОЗР* 8/III, 482); такъ же и верцимакъ кривавый, знакъ того мужо-бойства, zostавили (Там же, 483).

ВЕРША ж. Верша: поведели подданные Сѣшиченские, иж неводом волочити не можетъ, бо велми глѣбоко, толко вершами рыбъ потросе доставаютъ (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); вси напотомные люде, тамъ мешкающие,... некоторымъ начинаемъ, або судомъ, такъ сетъми, яко вершами и вятєрами // рыбъ ловити не мають (Клевань, 1595 *АрхїОЗР* 1/I, 475-476); excipulus, ве(р)ша, изимало, сосудъ (1642 *ЛС* 186); sagena, прѣжа, неводъ, верша (Там же, 359).

ВЕРШБА ж. Те саме, що вершитба: Вершба, вершитба. Tritura (1650 *ЛК* 432).

ВЕРШИНА ж. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї) верхів'я, верхоріччя: ѡтъ вершини Цибулника рѣчки, з рѣчкою Говнянкою, до устья, где потекла в рѣчку Ингулець (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); продала пасеку... от вершини до устья Макаровки (Чигирин, 1630(?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

Див. ще ВЕРХОВЕ, ВЕРХОВИНА.

ВЕРШИНОКЪ ч. Кінець, закінчення: Другое: изъ сихъ слувъ можеме розумѣти, ажъ Христосъ Бгъ изъ вутыщомъ, изъ силою, и изъ славою, и изъ Божествомъ, безъ початку и безъ вершинку, и переже // видъ усега естъ, и просить насъ, што бесме одно были изъ отцомъ (XVI ст. *НЄ* 76-77).

ВЕРШИТБА ж. Молотьба: Врышба: Вершитба, мольтба (1627 *ЛБ* 15); Вершба, вершитба. Tritura (1650 *ЛК* 432).

Див. ще ВЕРШБА.

ВЕРШИТЕЛЬ ч. Молотник: tritor, вершите(л) (1642 *ЛС* 395).

ВЕРШИТИ *дієсл. недок.* Молотити: Вершу молочю. Trituro. Tribulo. Frumenta baculis excutio (1650 *ЛК* 432).

ВЕРШІЄ, ВЕРШЬЄ с., *зб.* (зародок листків, пагонів) пуп'янки: іоаннъ имѣлъ одѣла свое ѡ(т) влосуувъ велблюдовы(х)... яденіє же его было вершіє и ме(д) дикий (1556-1561 *ПС* 26); Мелхиседекъ... толкѡ быліє а вершьє дѣбноє едалъ а въ воды мѣсто рѣсѣ лизавъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.).

ВЕРШОКЪ ч. 1. (верхня частина чого-небудь) вершок: Край: Вѣрхъ, высѡкость, вершѡкъ (1627 *ЛБ* 55).

2. (зародок листків, пагонів) пуп'янок: прѣжіє, вѣ(р)шки, дереваній пѣча, и ты(ж) кѡники (1596 *ЛЗ* 69); Прѣжіє: Лѣторѡсльки зъ дѣрева, вершки дереваній (1627 *ЛБ* 103).

3. (прикриття посудини) покривка, накривка: Кубокъ ореховый сребром оправенъ позлотистый из вершкомъ (Київ, 1554 *КМПП* I, дод. 7); Ля(м)-па... з вѣ(р)шко(м) (Львів, 1637 *Лив. Усп.* 11).

ВЕРШУЩИЙ *прикм.* (який здійснює молотьбу) молотильний: tribula, а(е), возокъ вѣ(р)шущи(й) (1642 *ЛС* 402).

ВЕРШЪ *див.* ВѢРШЪ.

ВЕРШЬЄ *див.* ВЕРШІЄ.

ВЕРШѢНЕ с. (доведення чогось до кінця) закінчення, завершення: Яко(м)са пришебцала томѣ свѣтомѣ мѣстѣ до храмѣ Прч(с)тои мѣтри Бци на вѣ(р)шѣне тои цркви (Устя, 1614 *ЛСБ* 450, 1).

ВЕРЪННЫЙ *див.* ВѢРНЫЙ.

ВЕРЫГА *див.* ВЕРИГА.

ВЕРЫГОДНЫЙ *див.* ВѢРЫГОДНЫЙ.

ВЕРЫТИ *див.* ВѢРИТИ.

ВЕРѢТИ *див.* ВѢРИТИ.

ВЕРАЩИЙ *див.* ВѢРЯЩИЙ.

ВЕСБЯРСТВО с. (*смл.* wieszczybiarstwo, wieś-biarstwo) віщунство, ворожба: Теды те(ж) с кнжа либо з ги(р)тѣре(й)... выгнаны ты(х) же церемонѣ(й) и ве(с)бя(р)ствѣ и паленя ѡставѣ(ч)но(г) ѡ(г)-ня, на че(ст) бѣго(в) литвѣ и жмои(д) наѣчи(л) (1582 *Кр. Стр.* 84).

ВЕСДЕ *див.* ВЕЗДЕ.

ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛѢЄ, ВЕСЕЛѢЄ, ВЕСЕЛА, ВЕСИЛЄ, ВЕСѢЛЄ, ВЕСѢЛѢЄ, ВЕСѢЛЯ, ВЕСѢЛА с. 1. Веселоці, втіха, радість: црѣ во много(м) весельи былъ (1489 *Чет.* 57); Выйдете, дщери Иерусалимския, а огладите цара Соломона въ корунѣ, которою жъ естъ короновала мати его въ день веселія сердца его (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); жона твоа... оуродить тобѣ сна... и боудеть тебѣ радость и веселіє (1556-1561 *ПС* 205); коли ишолъ у Єрусалимъ, сидячи на усяти, далъ ученикумъ своимъ дяку, и весѣля, и радусть (XVI ст. *НЄ* 45); и все в покою зостане(т), вѣ веселю и радости (Острог, 1607 *Лѣк.* 44); Бѣ бегѣччи почали рѣзко скакати, Радости и веселья намъ збытъ додавати (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Веселіє: Радость, весѣлье (1627 *ЛБ* 15); всѣ единогласно заспѣваймѡ емѣ... гѡлосомъ радости и весѣла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 193); Яко и вѣ Нѣбѣ намъ ѡ(т)чествѡ готѣешъ А в тѣмъ насъ вѣчнимъ веселіємъ честѣешъ (Чернігів, 1646 *Перло* 14 зв.); жона цра... з веселіємъ и оутѣхою все мѣсто ѡгледала (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); *Образно:* Котораа [душа]... зѡвше спѣшитса до нѣ(с)ного весѣла до ѡ(т)-чизны прирѡжнои (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.); веселіє розваги, веселоці: слышано было весела роскошное... скѡки, танци, пласана, а ннѣ пла(ч) и стогнанна (Чернігів, 1646 *Перло* 122 зв.); весела заживати — зазнавати втіхи, веселитися, втішатися: Южъ чїстаа... Пѡнна... Гойнѣйшого веселья на(д) всѣхъ заживаесть Обфѣтшю оутѣхѣ на(д) всѣхъ вѣ Ср(д)цѣ мае(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26); Ѡ зайсте весѣла маемъ заживати, Пѡки слнце Хѣ свѣтъ намъ бѣдетъ спѣщати (Київ, 1632 *Євх.* 302).

2. (обряд одруження) весілля: коли са врыньт з браоу з весела або свадьбы абы ёмоу борзо ѡ(т)-ворили коли єдно прїнде (1556-1561 *ПС* 276); рок веселю, намовившыся есмо сполне, зложили были в шести неделях по Великодню в року теперешнемъ (Овруч, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 93); змови(л) есми за себе в ма(л)же(н)ство дочку пана Данила Попеля... и рокъ весе(л)ю нашому с // па(н)ною Ѡлепою... прина(л) есми (Володимир, 1571 *ВГ* 128-129); бра́къ, жени(т)ба, весел'є (1596 *ЛЗ* 31); на веселю та(н)цю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Бра́къ: весе(л)є, женїтба, слюбъ (1627 *ЛБ* 12); Папъ Матеѡшъ филипецьки(н) выдава(л) в стапъ ма(л)же(н)ски(н) пасе(р)бицѡ свою... на которое весѣле во(з)ва(л) бы(л) люде(н) зацныхъ (Київ, 1632 *ЛИБ* 5, II 4060, 2 зв.); где зараз по шлюбе, вернувшисе до Зелениц, веселе его милость папъ Тенгковский оным справивши, и тепер оных при собе трымаєт (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 589).

3. Задоволення, насолода: Пане Боже рач заховат Вашѡ Милость на долги, а щастливыи лѣта,... кѡ нашомѡ и сердечномѡ веселю (Бабин, 1540 *AS* IV, 245); Иныи же на оутѣхѡ яко соколы, ястребы; иныа ж(є) пгїца слѡдко пѣснївыа, на веселїе слоухѡ, яко слѡвѣи, лѡстовицы, кѡсы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17); Та(к) телѣсное всѡкое весѣла лѡго(д)не вхѡди(т) але наконє(н) гризе(т) и забиває(т) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 20 зв.).

Див. ще ВЕСЕЛЕНАСА, ВЕСОЛОВАНЄ.

ВЕСЕЛЕНАСА с. Веселонці, радости: В той часть... //... где веселѣнаса, где оурѡда тѣла, где оукра́са же́нскаа ѡблѡднаа, и непотрѣбнаа (Львів, 1642 *Час. Слово* 269-270).

Див. ще ВЕСЕЛЄ, ВЕСОЛОВАНЄ.

ВЕСЕЛИЄ *див. ВЕСЕЛЄ.*

ВЕСЕЛИТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Веселити, радувати: Другая хосна: слово Божїе веселитъ грѣшныи (XVI ст. *ПС* 191); Винѡ веселїтъ ср(д)це члѡку а писмо бжїє дїшѡ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 313); Всѣ рѡзныи мѡзїки... Стрѡйте Цитѡри, Лїѡтнѣ, в' Арфы мїле бїйте, Мелїѡдїйными дѡмы на(с) всѣхъ веселѣте (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); Сла(д)каа пѣснь, Гла́съ радостный,... всѣ Та́емници ѡ(т)ченѡшѡ съкрїтыи, я́сно ѡ(т)крїва́ются,

пѡ(д) метрами, и Веселѡтъ дѡшѡ Хр(с)тѡлюбївѡю (Чернігів, 1646 *Перло* 13);

(без додатка) веселитися, радоватися: Котѡрїи тѡ(т) пла́чѡтъ пѣвне са на скончѡнїю своѣмъ оутѣшат', и на сѡдно(м) дни тѣшитиса и веселїти бѡдѡтъ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 20); Прїйдѣте, ѡклеветѡннїи дла їмени моѣго; радоватиса и веселїти съ мною въ вѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще ВЕСЕЛИТИСЯ, ВЕСЕЛОВАТИ.

ВЕСЕЛИТИСЯ, ВЕСЕЛИТИСЄ, ВЕСЕЛИТИСЬ, ВЕСЕЛИТИСА *дієсл. недок.* 1. Веселитися: хр(с)тѣяне веселятса х(с)а познавши (1489 *Чет.* 25); радоватисъ будемъ а веселитисъ в тобѣ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); радоуитєса а веселѣтєса бо є(ст) мѡзда ваша многа на нѣсєхъ (1556-1561 *ПС* 30 зв.); веселїса юнѡше в мѡлодости своѣй (Вільна, 1596 *З.Каз.* 74 зв.); а (о)тецъ его... одѣлъ его и честїю великою честовалъ его, тай веселилъ ся съ нимъ умѣстѣ (XVI ст. *ПС* 6); Тогдѣ всѣа мнѡжство А́гглювъ веселїлю, Мѣсто са зась Каппадокїское смѡтїло (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); Кѡждый вѣрный сего дна дѡхѡ веселїса (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Дла тѡго(ж) в' дѡхѡ веселїтиса потрѣба з' ѡ(т)иста побѡжного христїїнина (Київ, 1619 *О обр.* 119); Радѡиса барзѡ Цѡрко Ієр(с)лїмскаа, веселїса и трїѡмфѡй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 81); Радѡитєса Прв(д)ныи ѡ Гїдѣ и веселѣтєса (Чернігів, 1646 *Перло* 5 нenum.); вѡленѣ бѡдетъ... абы се прє(з) одїнѣ рѡкъ веселїлъ з' женѡю своѡю (серед. XVII ст. *Хрон.* 157).

2. (з чого і без додатка) Тїшитися, радїти: гербъ..., якого уже отъ сего часу заразъ пререченыи мѣщане Корсуньскїе... и на хоругвѣ мѣстцкой уживати и съ того ся веселити мають, справуючися во всемъ (1585 *АЗР* III, 292); папъ староста, маючи мя тутъ у везенью и морячи мя голодомъ, самъ веселячися съ того, въ субогу... всѣмъ гайдукомъ своимъ въ голось розказалъ... на церковь Божию, стреляти (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 295); лу(ч)ше оурѡганїє прїмовѡти, нѣ(ж)ли ѡ(т) всѣ(х) с похвалы веселїтиса (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); ежели що найдєшъ веселїш'са, а гды що згѡбишъ то жалѡєшъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158);

(над ким) насміхатися, глузувати (з кого): Братъа теды якъ по вѣйграной битвѣ сѣли и ели с помѣсты се надъ братомъ веселѣчи (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.).

Див. ще ВЕСЕЛИТИ, ВЕСЕЛОВАТИ.

ВЕСЕЛІЄ *див. ВЕСЕЛЄ.*

ВЕСЕЛНИКЪ ч. Весляр: nauiger, корабе(л)-никъ, весе(л)никъ (1642 *ЛС* 278).

Див. ще ВЕСЕЛНИЧИЙ.

ВЕСЕЛНИЧИЙ ч. *Те саме, що веселникъ:* ері-сорі, ве(с)лничий и ко(р)мчий (1642 *ЛС* 180).

ВЕСЕЛНЬИЙ *прикм.* 1. Весільний: свѣдчачий,... коштътъ немалый на тоє ложивши, перед часомъ, тому акътови веселному назначонимъ,... такъ на марыцепаны, яко и инъшине потъребы тутъ в Луцьку реместникомъ пенязи подавалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); такѡвые малжѡнкѡве не мѣтъ // притѡмногѡ при актътъ своѣмъ весѣлномъ Ха Папа и егѡ лѣски (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918-919).

2. Святковий: Пріателъ яко тѣ стоите не маючи шѣти весе(л)нои (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 296); ѡбѣрнѣмѡ взрѡкъ на(ш) оумный, и оувѣжмѡ ѣжели маемъ шѣтѣ весѣлнѣю побѡжныхъ оучѣнкѡ(в) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

ВЕСЕЛО *присл.* Весело: многие... весело // почалі празновати (1489 *Чет.* 35 зв.-36); Тому вси вѣрнии величие даите, славу и похвалу весело спѣвайте (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 62); ты ѡблюбѣнице тръжествуѡучи весѣло в гимна(х) выкрыкаѣи, спѣваѡучи: бра(т) мой бѣ(л) и красенъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 269 зв.); В Армѡнію на хѡры, слѣчне спѣваѡучи: И згѡднимъ гѡлосомъ, весѣло волѡ-ючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 75); ѣми са хвалитъ, мова-чи... ѡ якъ оумерети ѣсть вамъ весело! (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 45); Жолнѣръ... звытаживши непрѣ-тела весѣло тридмѣдетъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); hilare et hilarite[r], радо(с)тнѡ, весело (1642 *ЛС* 218); la(c)te, la(c)tanter, весело (Там же, 249); спѣвай же собѣ весѣло въ радости (Чернігів, 1646 *Перло* 5 пепум); филиппъ реклъ... тепѣрежъ весело вже оу-мираѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 402).

Див. ще ВЕСОЛО.

ВЕСЕЛОВАТИ *дієсл. недок. (цсл. веселовати)* веселитися: гдѣмъ южъ... Бжимъ порѡдомъ пло-

довѣта зостѣла, слѣвлѡса, хвалѣѡса, веселѡю и тѣ-шѣса (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3); Всѣ бѡвѣмъ иле зъ людѣи естъ, котѡрыѣ въ болѡтѣ безѣцны(х) свѣн-ски(х) намѣтностѣи роскошѣютъ и веселѣютъ, з ѡбы-чаевъ своѣ(х) свѣинами назывѡютъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27); Веселую. Gaudeo (1650 *ЛК* 433).

Див. ще ВЕСЕЛИТИ, ВЕСЕЛИТИСЯ.

ВЕСЕЛОКЪ ч. Назва рослин: oenagra, пущъ (!) весело(к), трава (1642 *ЛС* 289); oenoth[e]ra, весе-локъ трава (Там же, 290).

ВЕСЕЛОСТЬ, ВЕСЕЛОСТЬ ж. Веселість: Тотъ мѣсацъ... пѣршій ѣстъ змежи мѣсацей рѡкъ: тотъ все створѣнье оувеселѣеть,... тотъ всѣмъ ве-сѣлость... приносить (Вільна, 1627 *Дух.б.* 56-57); Смѣхотѡрство: шѣтство, весѣло(ст), сѣчки, смѣхо-вѣлство, жартъ, кѡнштъ (1627 *ЛБ* 118); hilaritas, hilaritudo, весело(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 218).

ВЕСЕЛШИЙ *прикм. в. ст.* Краший, лѣпший: Томѣ едногѡ часѣ стѣи оѣтъ росказалъ былъ, жебы зъ едногѡ мѣстца матѣрію глѣіѡвѣати землѣ зно-сѣлъ, дла весѣлшого выправѣнья огорѡдца и яринъ (Київ, 1627 *Тр.* 556).

Пор. ВЕСЕЛЫЙ.

ВЕСЕЛЬЄ *див. ВЕСЕЛЄ.*

ВЕСЕЛЫЙ, ВЕСЕЛЪ, ВЕСЕЛЬ, ВЕСѢЛЪ, ВЕСЮЛЪ *прикм.* 1. (сповнений доброго настрою або який викликає чи виражає його) веселый: Члѣкъ нѣкотѡрыи..., на кажъдый днѣ быва(л) ве(л)ми ве-сель (1556-1561 *ПЄ* 293 зв.); Боу(д) весѣ(л), пане (XVI ст. *УЄ Трос.* 58); Сиби(л)ла... всѣгды весела з дѣрѣ бѣжего (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75); По жѣлосныхъ днѣхъ, весѣлаа по вшѣткомъ свѣтѣ но-вина (поч. XVII ст. *Пчела* 39); лицѣ ей весѣлое и вдѣчноє (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3 зв.); Рѣдостного и весѣлого дна... дочекалисѣмѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 189); Поты на тои сѣдѣчи щасливе столици, Весѣлые простираѣи въ Рѡссѣи зреницы (Львів, 1642 *Бут.* 6 зв.); Прѣто днѣ(с) Аггѡлѡве и члѣвци... весѣ-лыми пѣсни спѣваѡють (Чернігів, 1646 *Перло* 27); Ве-сѣлы ѡчи егѡ нижъ вино (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.); Веселый. Hilaus. La(e)tus. Ama(e)nus (1650 *ЛК* 433).

2. (приемный на вигляд) веселый, гарный, розкіш-ний: ѡписує(т) цѣ(р)ковъ божѡю якаа буде(т)...

духовнаа аснаа дивнаа моцнаа веселаа (XVI ст. КАЗ 658, на полях); оні вши(ст)кы мѣста ро(с)-ко(ш)пыи и ве(с)ліи и потѣшливыи (к. XVI ст. УЄ № 31, 107 зв.); По семже бгъ зѣмлю разлічними цвѣты покрывъ...//...и обогати(в)... весѣлыми га-аміи и высѣкими горами (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14-14 зв.); Зроділа земла... гаи высѣки, дѣбровы весѣлыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.).

3. Задоволений, втішений: в' томъ частъ веселы бѣдте з того што естъ иншы(м) разомъ лепе(й) вастъ бѣде(м) честовати (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.); дѣвка иродіады... пре(д) кроле(м) танцѣвала с чого бы(л) весѣль, та(м) еи предъ гѣстами присаглы, ни единой речи не... о(т)мовлѣти, чого бы в' него просіла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33 зв.); тихи(м) и ве(с)лы(м) позрѣніе(м) потѣша(л) ихъ хс (1645 УЄ № 32, 120 зв.).

веселая издебка *див.* ИЗДЕБКА.

Див. ще ВЕСОЛЫЙ.

Пор. ВЕСЕЛШИЙ.

ВЕСЕЛЬЕ *див.* ВЕСЕЛѢ.

ВЕСЕЛЪЙ *присл. в. ст.* Веселіше: бынамѣ(и), але жебы живо(т) бе(з)пѣчны(и) и споко(и)ны(и) мл(с)тю спрѣвовали, то(и) свѣ(т) слез(и) и оутрапена глѣдѣ(ст) веселѣ(и) и милѣ(и) жегловали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.).

Пор. ВЕСЕЛО.

ВЕСЕЛА *див.* ВЕСЕЛѢ.

ВЕСЕННИЙ, ВЕСЪННИЙ *прикм. 1. (який стосується весни, відбувається навесні)* весняний: мы о(т)лѣчаємоса наибо́лшей о(т) жи́довского слѣженіа изъ захованьемъ равноднѣства весѣнного (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 191); перваго мѣсяца весеннаго,... законено намъ естъ празникъ Свѣтлый Воскресенія Господня празновати (1603 *Пит.* 90); Пѣршаа [причина], абы апосто(л)скомѣ канѣнѣ не спрѣтивитиса. Дроугаа, абы равноднѣства весѣ(и)-на(г) не оупережати (Острог, 1612 *Час. Туп.* 308 зв.); взалемъ... на себе повинност' абы(м) часѣ квѣтнѣчого весенного, ва́шому квѣтнѣчомѣ дѣтнѣномѣ... вѣкѣ... Писмъ стѣ(х) зобра́вши, вам'... в да́рь офѣрова(л) (Київ, 1636 *МКСВ* 317).

2. (який дає урожай цього ж року) ярий: засевку дворного, озимого: жита мацъ двадцать и чотыри..., а весеннаго засъ ярого: овѣса мацъ двадцать,

гречки мацъ чотыри (Володимир, 1626 *АрхлОЗР* 6/1, 464).

Див. ще ВЕСНЕНЬЙ.

ВЕСИЛѢ *див.* ВЕСЕЛѢ.

ВЕСКА *ж. (стп. wioska, wieska)* село: панъ Вилгорский... ледве здорове свое и остатокъ челядки... зъ собою на тотъ часть // взялъ былъ, до тое жъ вески Капустина (ушедль?) (*Позн. вид.*) (Луцьк, 1609 *АрхлОЗР* 6/1, 365-366); тотже возный тогож року,... въ весце Вересовѣце на дворе Васка Голубца... будучи, дерево ее мил. панее поручниковое, в Дубниках з будинку розобраное, а през тогож Голубца подчас козачьсчизны забраное,... арештовал (Володимир, 1649 *АрхлОЗР* 3/IV, 377).

ВЕСЛО, ВѢСЛО, ВАСЛО *с. 1.* Весло: волна выбила васло из рѣкоу (1489 *Чет.* 93 зв.); по(р)-вавши третее весло... припѣдило(м) их, же мене до берегѣ по(л) шѣбеницѣ...//...привезти мѣсели (1582 *Кр.Стр.* 6-6 зв.); Которое зби(т)е и зранѣнье свое то(т) тивунъ,... и пивоваръ менили бы(т) о(т)... Вацлава Кривѣковѣского... в порубаную чолъновъ, весе(л) и инши(х) рече(и),... на два(д)ца(т) копъ гроше(и) литовски(х) (Луцьк, 1592 *ТУ* 222); то естъ потреба на(м) мѣсто вѣсла вѣроу тврѣдоу имѣти (XVI ст. УЄ *Триг.* 98); а нѣкоторые вмѣсто корабла и весла рѣками ты(л)ко плывоу(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 112); тымъ, которыи диспутуютъ; инструментомъ до показанія предсявзятой речи естъ раціцинація, такъ..., якъ весло тымъ, которыи жеглюютъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 919); Греблѣ: Веслѣ, опачіна (1627 *ЛБ* 28).

2. *Перен. (про вчення Христа)* кермо: е(с)ли не боуде(ш) слоухати нау(к) его стои, а поу(с)ти(ш)са бе(з) ве(с)ла на оное срогое и моу(т)ное море... теды са моусишь исхиноути (к. XVI ст. УЄ № 31, 191 зв.).

ВЕСМА *присл.* Досить, достатньо: Вѣсѣчески: Вшелѣкимъ спѣсобо(м), дошѣдкѣ, вѣсма, о(т)нѣодъ (1627 *ЛБ* 23); о(т)нѣодъ, вѣсма, всѣкѣ, всѣчески, овшѣки, згѣла, згѣрнѣдъ (Там же, 146).

ВЕСНА, ВЕСЪНА, ВѢСНА *ж. 1. (пора року)* весна: близко е(ст) лѣто або весна (1556-1561 *ПЄ* 316); а та(к) абы есте пи(л)ность чинили яко бы тая це(р)ко(в) сею ве(с)ною могла све(р)шена быти (Яси, 1559 *ЛСБ* 29); если де(и) того хочете ждите до

весны (Канів, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); Тепе(р) знову па(н) Кѣрило тоє весны наємника намъ шогна(л) (Львів, 1612 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 8); Лѣна, съ планѣтами... показоуєть преходомъ всѣ чѣтири чѣсти, всего рѣкѣ: зѣмѣ, вѣснѣ, лѣто, ѣсѣнь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.); Пролѣтїе: Весна (1627 *ЛБ* 101 зв.); тои весны три мѣсяцы не было дождю (1636-1650 *ХЛ* 78); Ш(т)минѣла оуже зима, а пришла весна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152); Весна, лѣто, осѣнь в гнѣсном плащу ходит, котрим сильна зима, як гетман рей водит (1648 *Елег.* 152); Пото(м) весна была ба(р)зо сѣхаа (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174); Весна. Ver (1650 *ЛК* 433); к весне — (наприкінці зими) перед весною, напровесні: Сее зимы к ве(с)не мои по(д)даные купцы..., шли до Москвы с товаро(м) (Вільна, 1545 *ТУ* 72); на весну, у весни — весною, навесні, *діал.* на весну: Шрати на веснѣ де(н) а два дни на паренинѣ (1552 *ОЛЗ* 189); зноуѣ на вѣснѣ приходили до Константинопѣла, изъ мѣра бѣтвѣ точили (Київ, 1627 *Тр.* 666); три мажи оу весни три мажи оу осень (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

2. *Перен. (період оновлення життя, суспільства)* весна: Григорій ни(с)скый похва́лоу емоу чиначи называ́еть его [іована] синого(р)лицею весны пр(д)тчею (поч. XVII ст. *Проп.р.* 248 зв.); Весна Блгочѣстїа, Црквѣмъ настава́еть (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Южъ Весна оутѣхъ нѣвыхъ, весѣла новѣгоу Крыница (Київ, 1632 *Євх.* 300); зимы шкодливѣго роскошовѣна збылисѣмѣ, а весны... набылисѣмѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 56).

ВЕСНЕНЬ *прикм.* Весняний: Веснѣный цвѣтъ. Vernus flos. Веснѣное время. Vernum tempus (1650 *ЛК* 433).

Див. ще ВЕСЕННЫЙ.

ВЕСНИНА *ж. (збіжжя, посіане весною)* ярина: Его Милост... ѣ дворе моемъ Вышковѣ... ѡзимнѣ и веснинѣ засевалъ (Лукив, 1559 *AS* VI, 48); на озимину не мают... болше брати у мещанъ... только от каждого дня поля, што может плугом на ден зорати, по два гроши, а на веснину по одному грошу (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 254); для ты(х) дво(х) воло(в) плу(г) целы(н) для супруги не ѡра(л) и жадное ве(с)нины збо(ж)я не сия(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54).

ВЕСНОУ, ВЕСЪНОУ *присл.* Весною: По(д)старости(и) бересте(и)ски(и)... велъ насъ боло-томъ... оказываючи знаки на многихъ мѣстѣцахъ ровѣки ижъ знать то колы в дождѣчовые лета або весною тогды пѣтъ можетъ рѣчка быти (1546 *ОГ* 23 зв.); приходятъ ѡходники весною на ѡсетри (1552 *Очерк.З.* 11); до тоеж маѣтѣности из ними весъной приехавъшы, розъные експѣсса подданым холпневъским (!) поробили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 152).

Див. ще ВЕСНѢ.

ВЕСНѢ, ВЕСЪНѢ *присл.* Те саме, що весною: то(т) ме(д) лѣчше есть кои пчелы веснѢ собираю(т) (XVI ст. *Травн.* 313 зв.); рано выходити зѣмѣ на весъну и весънѢ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 337).

ВЕСНЯКЪ, ВЕСНАКЪ *ч. (стп. wieśniak)* 1. (*сільський житель*) селянин: князь Кгрекгоръ... и зъ жаками и иншими многими помочниками своими... немало рѣчей, яко у мещанъ, такожъ и у весняковъ побрали (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 217); А яко(х)мо приповѣсть веснака чѣстоу припоминали, которы(и) працѣючи и насѣньа до земли вѣкидаючи, мѣситъ, зъ высокости дожда чекати (Вільна, 1627 *Дух.б.* 244); Поселанїнъ: Весна(к) (1627 *ЛБ* 89); Веснякъ. Rusticanus (1650 *ЛК* 433).

2. *Влн.*: Анѣтонъ Ве(с)някъ (1649 *РЗВ* 46).

ВЕСОЛО *присл.* (*стп. wesolo*) те саме, що весело: ѡбы(и)дѣтъ цалы(и) рынокъ весоло и ѡхотне до насъ вернѣтсѣ (к. XVI ст. *Розм.* 56); Завитѣйте южъ до насъ на Тридмѣ въ весѣло (Київ, 1632 *Євх.* 303); Ирисъ бовѣмъ вѣ слѣчные фѣрбысѣ прибѣраа, Кришталѣвый дѣжчѣ засхлѣй крѣвинѢ выла́ла // Абы вѣ горѣ весѣло шлѣ, на росквитнѣнѣ Миловдѣчныхъ овоцѣвъ (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.-6).

ВЕСОЛОВАНЕ *с. (стп. wesolowanie)* веселість, радість: Аггловѣ предѣвное члѣвка зъ Бгомъ поеднане вѣдачи, зъ пѣба зстѣпили, и зъ велики(м) весолова(н)ѣ(м) на земли спѣвѣали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 300).

Див. ще ВЕСЕЛѢ, ВЕСЕЛЕНАСА.

ВЕСОЛОСТЬ *ж. (стп. wesolość)* Те саме, що веселость: весоло(с)ти (I пол. XVII ст. *Сем.* 105).

ВЕСОЛЫЙ *прикм. (стп. wesoly)* 1. (*сповнений веселого настрою або який викликає його*) веселый:

ты не есте(с) весола (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); если весолы(и), мѡва(т) рѡспѡстны(и) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 222); в днѣ бовѣ(м) такъ весолый и свѣтлый, то(л)ко ѡ радости ѡ бл(с)венствѣ и слѡвѣ трѣба мѡвити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271); цвиче(н)е в' писа(н)ю Вѣршовѣ весолыхъ (Київ, 1632 *Єах.* 302); за(с) вѣдаючи, таковѡ быти Бжѡ блг(д)ть на всѣхъ излїаннїю, ижъ еслибысмы мѡ што ѡфѣровали з' ты(х) рѣчїй, котѡрысмы з' рѣки егѡ взали, то не ина́чей ено твѣрд весолою и доброхѡтною прїмде(т) (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

2. Приємний, розкішний, багатий: Лѡка теж' молодѡмы наплѣнена цвѣтами, я́ко бы нѣякий рай весолый и пе(н)кный (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); Зефїры повста́ют', Прїстѣе Весны весолым' вѣтромъ ѡсвѣдча́ют' (Київ, 1632 *Єах.* 300).

Див. ще ВЕСЕЛЫЙ.

ВЕСПОЛОКЪ, ВОСПОЛОК, ВОСПОЛОКЪ, ВЪСПОЛОКЪ (*стп.* *wespołek*) разом, спільно: кнїз василе(и) фѣдорови(ч) четве(р)теньски(и)... а па(н) богда(н) костюшкови(ч)... на жада(н)е наше и печати свои весполо(к) и(з) нашими печатми къ сему нашому листу приложили (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фоток. 13); маєте Ваша Милость ис князем Ілею восполок из Волиныцы ехати кѡ Браславлю... и там са положить (Краків, 1538 *AS IV*, 164); Третее пакъ пало межи терѣна и въсполокъ в'зросло терѣна и заглоушило (1556-1561 *ПЄ* 246); которую ча(ст) купили є(с)мо ве(с)поло(к) з нею, жоною моею, у пна Романа Ма(р)ко(в)ского на ве(ч)но(ст) (Войшин, 1569 *ВГ* 79); жаловалъ ѡ сѣдѡ нашо(г) кгро(д)ского кїевѣского воево(д)ства, вале(н)ты(н) ѡсо(в)ски(и) восполо(к) з жоною своею (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); романъ... весполо(к) и(з) жоною (!) своею тацею ѡчинили зознаня и(ж) придали (!) имѣня свое (Львів, 1598 *Юр.* 18 зв.); Вшѣдши дѡрїй весполокъ з' Алексѡндромъ, до одного кгмѡхѡ оздѡбногѡ... // сѣлъ з нимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 420-420 зв.).

Див. ще ВЕСПОЛЪ.

ВЕСПОЛЪ, ВЕСПОЛЪ, ВЕСЪПОЛЪ, ВОСПОЛЪ, ВЪСПОЛЪ *присл.* (*стп.* *wespol*) те саме, що весполокъ: Я, Оуляна Потапова,....// прода-ла есмы, весполъ з сынами своими... и мене (!) нашо

власное ойчистое на имя Ворохобовичи (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/1, 69-70); гладали їса и розмѡвали въсполъ в цркви стоячи (1556-1561 *ПЄ* 399 зв.); При то(м) тыжъ и дрѡка(р)ню ѡпущенную видвигнули, стараючи́ся веспо(л) з нами абы знову наше писма друкованы были для хвалы бга (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); а сѣдитиса имаю(т) радачиса веспо(л) якъ ста(р)ши(х) та(к) и моло(д)ши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); хс са(м) явилъ са имъ на тотъ ча(с), и ве(с)поль пра(з)нова(л) з нїми (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 86 зв.); радѡйтесѡ веспо(л) зо мною (Острог, 1607 *Лѣк.* 13); Смѣхъ ми сотвори Г(с)дѣ: хтоко́лвекъ абѡвѣмъ ѡ томъ послышитъ, ко(ж)дый зо мною весполъ радѡватисѡ з' тогѡ бѡдетъ (Вїльна, 1620 *См. Каз.* 2 зв.); Аггловѡе и члѡвки весполъ ликѡютъ, и Рѡдѡсти вѣчній Трїѡмфъ справѡютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61); проси(л) прѡте(с)туючи(и) ве(с)-по(л) и(з) во(з)ны(м), абы тая (его) прѡте(с)тѡция... до кнї(г) была принята и записана (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

ВЕСТИ *дієсл. недок.* 1. (кого) (*допомагати або примушувати йти; показувати дорогу*) вести, супроводжувати: слыша(в) то кнѣз разгнѣвалсѡ вельми повелѣ(л) свѡзавши и(х) вести в те(м)нищу (1489 *Чет.* 141); вели нас ѡт Белѡтина Жѡславскою дорогою (Острог, 1506 *AS III*, 38); и поимани и ведени боудоу(т) межи вѣсѣ народы (1556-1561 *ПЄ* 315 зв.); Коли бы хто въ свое(и) пуци заста(л) чїего члѡка рубаю(чи)... дерево и пограбилъ, тогды то(т) грабежъ не повине(н) навазывати ни(ж)ли має(т) того члѡка до пна вести где пограби(л) (1566 *ВЛС* 87); тѡе злочи(н)ци на... (с)траче(н)е... были ведены (Володимир, 1588 *ЖКК I*, 303); а ты мѡсо(м) его ведѣшъ, котѡрый естъ вышѣе всѡкого примѣне(н)ѡ (Вїльна, 1596 *З.Каз.* 90 зв.); роуки его стѣи свѡзали наза(д) и вели его до Каїафы (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); вїдигъ же его бѣютъ, же мѣчатъ, абѡ и на смѣртъ ведѡтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123); Ведѣтъ бы на смѣртъ, скрѡмного Барѡнка; Мїлого Сына, Сѡмъ Отѣцъ, и Мѡтка (Львів, 1642 *Бум.* 10); Аггль Бжїй... тїмъ гѡкомъ взѡвши слѡгѡ антїхристѡвѡ за шїю ведѣтъ по(д)лѣ конѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 141); Мѡжъ легковѣрны... казѡлъ егѡ [Іѡсифѡ] вести до темнїцы (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.); вести къ

слюбови — вести вінчатися: а кг(д)ы єе ведѣ(т) к' слюбови... заслѡна(т) єи лице і очи (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.).

2. (кого, що) (*очолювати рух інших*) керувати, командувати (ким): А еще при... великом жалю моемъ, подобно все злое шплѣтало ма тою ротою, которѡю мнѣ Єго Королевская Милость рачиль розказати на слѣдѣ свою господарскую вести, а пенезей зѣполна на то ми не штдано (Турійськ, 1564 *AS VI*, 244); црь филиппъ забѣжалъ емѣ в' пѡлю з трѡхою людѣ, а вѣдачи великость которѡю павсѡнѣ вѣлъ... йналъ оутекать (серед. XVII ст. *Хрон.* 401 зв.); радъ вести — керувати, розпоряджатися: Правлю: Ражѣ, ра(д) ведѣ, старшїнство маю (1627 *ЛБ* 91).

3. (*мати певний напрям*) вести, направляти: тѣсный поу(т) который веде(т) к' животоу (1556-1561 *ПЄ* 40); ускимъ ворота и тѣсный путь ведегъ у пожитокъ вѣчний (XVI ст. *ПЄ* 55); пришли до браны желѣзной котораа веде во мѣста (Герлехів, к. XVI ст. *Свєц.* 72);

(*спрямовувати хід чогось*) вести: Хс... просилъ ѡ(т)ца абы кѣлихъ смѣрти мимо ѡ(т) нѣго вѣлъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 68); рвеницами воду веду (1642 *ЛС* 182).

4. *Перен.* (кого, до чого) (*спрямовувати діяльність, думку*) вести, направляти: хыба бы его до пристоупованна вело розказана старшихъ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 114 зв., на полях); Певне не наука, которая всихъ до спасения и до познангя правды вела, але злость людская (Вільна, 1599 *Ант.* 767); Вѣже сынѡве свѣта... идѣте за Хмъ пре(д)водителемъ вашимъ, которы(и) ведѣтъ васъ и провадїтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 168 зв.).

5. (на кого) (*покладати вину на кого-небудь за щось*) обвинувачувати (кого): А естли буде(т) ре(ч) межи ро(в)ными ѡсобами, то(г)ды тотъ хто кого ѡ(б)винить, має(т)са дати зъ ѡ(б)винены(м) посадити и на него што веде(т) доводити (1566 *ВЛС* 110); хто на кого веде(т) а не доведе(т) ты(м) са(м) має(т) бы(ти) кара(н) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); при томъ показалъ зъ права Божого и иншихъ правъ людскихъ и зъ слушности самое, же кто чо-го на кого веде(т) а не доведе(т), самъ въ томъ зо-

ставае(т) (Володимир, 1608 *АСД VI*, 118); жалобу вести (проти кого) — оскаржувати (кого), скаржитися (на кого): пилать пакъ против' ни(х) вышоль на дворъ и рекль которою жалобоу ведете противъ томоу члкови (1556-1561 *ПЄ* 427); вести право, право вести (з ким, о що) — судитися: старостове ведѣчи право з шля(х)тичо(м) в повете своє(м) све(д)ко(в) своеє ю(р)здыцы стави(ти) не могу(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); ѡны вели право з вами перед судомъ земъскимъ Киевъски(м) (Київ, 1598 *ККПС* 102); пан Мышка в час принятия того року ся колвек послугою господарскою забавен и до Вилна по пенези на служебных послан был, для чего на оный рок ставитися и права вести з ними не мог (Бородичі, 1553 *АрхІОЗР* 8/VI, 18); ѡ которые име(н)я право вели (Кременець, 1580 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 25); к присязе вести — приводити кого-небудь на судову розправу як присяжного свѣдка: пан Тимофей Обухович Воцатинский... их ку присязе не вел (Володимир, 1570 *АрхІОЗР* 8/VI, 309); по(н) пече(р)ски(й)... з моимъ выезде(м) са згоди(л) и ѡколо свѣде(ц)ства и присаги на(д) тые доводы значне показанные све(т)ковъ спирать и(к) присазе весть игумена не было кому (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П-216*, 4).

6. (*про границю, лінію*) визначати, проводити: на тых землях владник владычин и владник архимандритов з людми стоали... и я их пытал, если я добре ведѣ, а нѣтли им ѡт мене кривды (Пісочне, 1541 *AS IV*, 281); име(н)я... крени(ц)... кгды є(с)мо ѡ(т)ку(л) мели границѣ вести и ѡказовати висхали та(м) (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П-216*, № 26, 1); На то поводовая сторона поведила, и(ж)... тамъ дале(и), ниже(и) ку Днепру, кгру(нт) позванныхъ Трипо(л)-скихъ ѡт Трипо(л)я, "с которымъ я тепе(р) границу вести хочу" (Київщина, 1600 *ККПС* 125); дуктъ вести — *юр.* визначати (встановлювати) границі володінь (між спірними сторонами): поводове ѡказа(в)ши листъ грани(ч)ны(й) домавлялися абы дѣкть ве(д)ле того листѣ грани(ч)ного пре(з) про(д)ки и(х) з про(д)ками по(з)ваного ѣчиненого, ве(с)ти имъ допѣсочно... было (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Репротє(с)товалисе ѡ(д) княжа(т) и(х) м(л), же просто дуктъ сво(и) ведуть, и для

того, жебы ве (з)божу шко(д) не чинили, ѡбъе(ж)-джають коломъ (Київщина, 1639 *ККПС* 272); копцы вести — насипати межові пагорби (копці): тыми ме(ст)цы копцы е(с)ми положи(л)и и позасыпати каза(л): ...чере(з) то(т) ѡле(с), пустившиса троха на ни(з) тою ру(д)кою Прежо(в)кою, та(к)же копцы веду(чи) ѡ(т) тоє руды... просто на по(л)день слонца (Житомирщина, 1584 *ККПС* 60).

7. (здійснювати якийсь процес, виконувати якусь роботу або справу) вести, здійснювати: а прето(ж)... хотан є(х)мо из адама нарож(д)ени... ви(н)ні ве(д)-ле дховны(х) оучи(н)ковъ справоу свою вести я(к) прістои(т) намъ православнымъ хр(с)тіаномъ я(к) на стомъ кр(с)щеніи въ все(м) оуго(д)ное бгд ѡбицали(х)моса чиніти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 20а);

(про витрати, кошти) покривати: Я, Юрей Василевич Соколский визнаваю... иж... през колко-надцат лет... ведучи втрату и коштъ немалыи... мусиломъ позаставлят части именей своих... папу Вечеричу (Луцьк, 1555 *АрхІОЗР* 8 / VI, 48).

вести валку, вальку вести (з ким, з чим) — воювати, боротися: ведучи валку з неприятелем нашим... взяли есмо... певъную суму пенезей тысячу золотых чырвоных угорских... у войского луцкого (Люблін, 1566 *АрхІОЗР* 8/VI, 188); Двѣ же стихіи междѣ собѡю вра(ж)доуѡуть, и вѡл'кѣ доуѡуть (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.); вести милость (з ким) — дружити, бути в добрих стосунках: Я... зъ... князем Романом Ѳедоровичом Сапкѣвичком... вели есмо завжды зъ собою милость досконалѡю, братерскѡю (Камінь, 1571 *АС* VII, 379); вести споръ, споръ вести (з ким) — сперечатися, полемізувати: а о томъ с тобѡю не боудѣ вести спѡрд и тепѣръ не ведѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 147); Повѣдаєтъ затымъ Ѳилялетъ: ижъ, за такимъ отданъемъ послушества отцу папѣжови, до одъступеня напотомъ всихъ пунъктовъ науки, о которые церковь Греческая зъ Рымляны споръ ведѣтъ, дорога знамени-тая естъ услана (Вільна, 1599 *Ант.* 697); Якобы рекль: не потреба спѡрд вести, але где того потреба, датиса ѡхѡтне надчѣти (Львів, 1646 *Ном.* 3); войну вести (з ким) — воювати: А то жъ съ тыми геретиками въ той часъ войну вѣлъ? (бл. 1626 *Кир.Н.* 25); гандли вести — торговати: по(д) ты(м)

же ѡпокое(м) седа(т) и во(л)ностей немалы(х) вжи-ваю(т) га(н)дли веду(т) (1566 *ВЛС* 37); даючи вол-ность въ томъ мѣстѣ его купецства, гандли всякія вести и корчмы волныя держати (Краків, 1592 *АрхІОЗР* 7/III, 299); животъ вести — жити: видя-чи мы епископы въ старшихъ нашихъ... яко тамъ на столицахъ своихъ животы свои ведутъ (Ново-городок, 1594 *МСЛ* 1/2, 554); копу вести (з ким) — розглядати спірні питання на громадському су-ді: пови(н)ни буде(м)... зъ сусѣды ѡбапо(л)ными и с ки(м) ко(л)векъ копу вести и границѣ делати (Бу-койма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); линѣю вести — вести рід (з чого), походити (звідки): Апонеѡбжъ стѡндла онои пере(д) бчи слава презѡцнои фаміліи ясневѣлмож: Могиловъ, котѡраа зъ дѣдичныхъ двѡхъ Століцъ Молдѡвскои и Волѡскои линѣю свою ве-дѣтъ (Київ, 1632 *Євх.* 292); не вести въ искушеніе (кого) — не приводити до грѣха: Не веѣ насъ въ искѣшеніе (Чернігів, 1646 *Перло* 21); неправду ве-сти (на кого) — зводити наклеп: Нехайже ся ниhto о правду не гневаєтъ, одъ когожъ кольвекъ тые листы на явность вышли, коли ся то покажѣтъ на Ѳилялета, же ни хто инъшый, але онъ самъ, въ той неправде // зостанѣтъ, которую на другого ведѣтъ (Вільна, 1599 *Ант.* 569-571); рожай свой вести — (походити від когось, бути нащадком когось) рід свій вести: мнѡгѣи иныи княжѡта Рѡсскіи рѡжай своѣй пора(д)ною Генѣалѡгією ведѣтъ: якожъ зъ тогѡ Мономаха вѣшѡл' Мстѣславъ: тѡй ѡроди(л) Изасла-ва (Київ, 1623 *МКСВ* 70); сполокъ вести (з ким) — здійснювати спільні дії; налагоджувати контак-ти, спілкуватися: он... с козаками жадного сполку и обцѡваня не велъ, ани с ними мевалъ (Варшава, 1597 *ЗІПШ* XXXI-XXXII, 29).

Див. ще **ВОДИТИ**.

ВЕСТИСА, ВЕСТИСЕ дієсл. недок. 1. пас. до вести у 1 знач.: Вестися: проро(к) ісаїа написа(л) ѡ хѣ та(к) мѡви(т) яко ѡвча на заколеніе ведеса яко агнець прѡмо стригѡущем его безгласен (XVI ст. *УЄ* № 29519, 40); Яко ѡвча на заколеніе ведеса... тѣды того напо(л)нилося ннѣшнего стго // дне че-ре(з) того тихого и неви(н)ного агньца пре(з) мѡкд га нашѣго іс ха (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 14-14 зв.).

2. (іти, складатися так чи інакше) вестися:

ишоль Тюзиі за Неємапо(м), которо(г) коли онъ обачилъ бѣжачого до себе скочилъ з воза противко немѣ и рекль: добре ли се все веде(т); а онъ рекль: добрѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 234 зв.).

3. (кому) Вдаватися, щастити: богáтство еєлі сá комѣ ведѣтъ, не прикладáйте к' немѣ ср(д)ца (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97).

ВЕСТІЄ, ВЕСТЬЄ *с.* (*стп.* wejście) 1. (*прони-
канія в середину чогось*) вхід, входження: И зáжъ
ты(ж) за вѣстіємъ преблагóго Збавítела нáшего до
мешкáна дшѣ нáшей достóйне, илє допѣщæтъ не-
мощь нáша, оуготóваного, збавеніє, живо(т) и дáры
лáски намъ не дарѣтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 208).

2. Вхід до чогось, *перен.* початок: Яко бовѣмъ
брáмы вѣст'є Мѣстам сѣ(т): тákъ и бѣды вѣст'ємъ
смрѣти сѣ(т) (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130).

3. (на що) (*хід на гору*) сходження, підняття:
Рáдость Пр(о)ркѡм' и Ап(с)лѡм' по(д)часъ вѣста на
Горѣ тѣю стáласа (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 124).

4. (на що) Вознесіння: Снѣ Бжїи... вѣст'є на Њбо
показáлъ, то є(ст), презъ покóрд..., прѣз' Пóстъ,
прѣз' ѡ(т)ложен'є злóбтїи (Київ, 1627 *Тр.* 10).

ВЕСТОНОША *див.* ВѢСТОНОША.

ВЕСТРОГОТЫ *мн.* Вестготи: Пытáю нáветь,
коли бно в' стѣ и чотыридесáтъ лѣтъ ѡ(т) бныхъ
спрѡсныхъ гроубыхъ погáн'ски(х) нáродовъ вестро-
готовъ, остроготовъ, героуло(в)... шѣсть кро(т)
былъ взáтый звоѣванный спѣштошѡный рїмъ (Ос-
трог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.).

ВЕСТЬ *див.* ВѢСТЬ.

ВЕСТЬЄ *див.* ВЕСТІЄ.

ВЕСЪДЕ *див.* ВЕЗДЕ.

ВЕСЬНОЙ *див.* ВЕСНОЮ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (ДОДАТОК)

ВГ	Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. — К.: Наук. думка, 1995.
HR	Die älteste ostslawische Kunstdichtung 1575-1647 Erster Halbband Herausgegeben von Hans Rothe // Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen. Band 7, 1. — Giessen, 1976.
Мог. Требн.	Евхологіон або Требник Митрополита Петра Могили, Київ, 1946. Фотопередрук Олекси Горбача. — Рим, 1988.
НЗУжг. Своб.	Наукові записки Ужгородського ун-ту. — Ужгород, 1955. — Т. XXIV. — С. 221-226. В.Свобода. Слов'янська частина оксфордського гептаглота. Українсько-латинський словник першої половини 17-го сторіччя // Праці Інституту слов'янознавства Української Вільної Академії Наук / За ред. Яр.Рудницького. — Ч.25. — Вінніпег, 1956.

**СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

Випуск 3

Б-В

*Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі,
наданій Інститутіві українознавства
Українським науковим інститутом
Гарвардського університету
та Фондом катедр українознавства*

Підписано до друку з готових діапозитивів 6.05.96. Формат 84х108/16.
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам. 679

290026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО. Василян "МІСІОНЕР"
292310, м. Жовква, вул. Василянська, 8.